CHARLES DIEHL

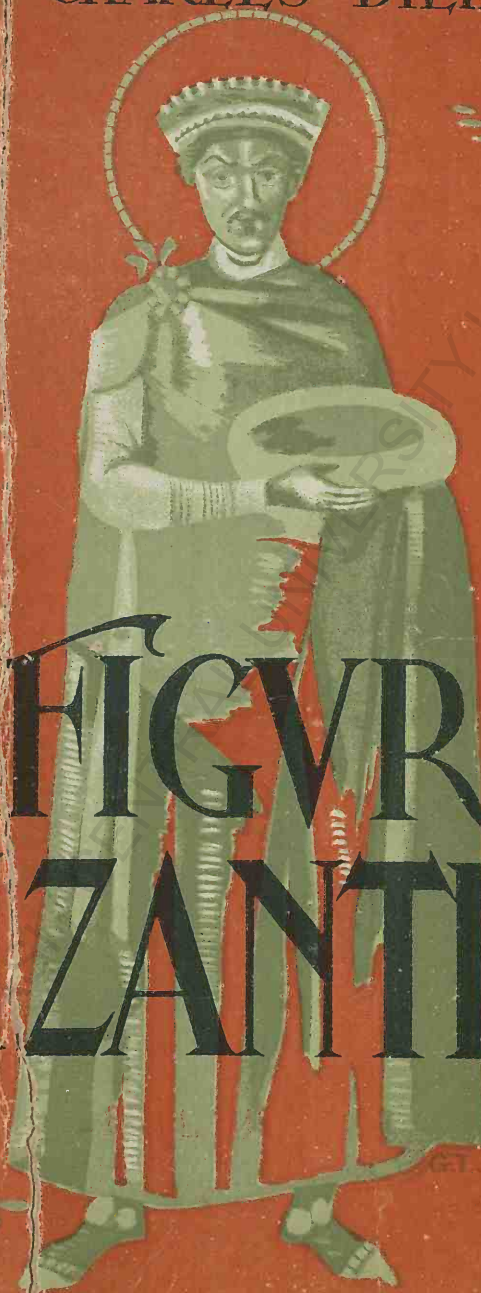

FIGVRI BIZANTINE

BCU
UNIVERSITY LIBRARY

I

In partea cea mai retrasă a palatului imperial din Bizanț, dincolo de sălile de gardă și de apartamentele de recepție, în mijlocul grădinilor pline de umbră și de ape curgătoare, care formau împrejurul ei, după cum spune un cronicar, ca „un nou Eden", ca „un alt paradis", se ridica locuința particulară a împăraților greci din evul mediu.

Descrierile scriitorilor bizantini ne ajută și acum să ne închipuim ce era această elegantă și somptuoasă locuință, înfrumusețată din epocă în epocă de mai multe generații de principi și unde, departe de sgomotul lumii și de neplăcerile ceremonialului, *basileii*, reprezentanții lui Dumnezeu pe pământ, găseau răgazul să redevină oameni. Peste tot se aflau numai marmore prețioase și mozaicuri strălucitoare. In salonul cel mare al Palatului-Nou, construit de împăratul Vasile I, în afară de colonada măreață, în care marmorele verzi alternau cu agatele roșii, vaste compoziții — monumente ale acelei picturi profane, care nu era deloc disprețuită de maeștrii bizantini, așa cum se crede — reprezentau pe suveran tronând în mijlocul generalilor victorioși și povesteau glorioase epopee a domniei, „realizările herculeene ale basileului, cum spune un autor contemporan, grija sa pentru fericirea supușilor, truda sa pe câmpurile de luptă, victoriile dăruite de Dumnezeu". Dar mai ales camera imperială de dormit era, se pare, o minune. Sub plafonul înalt, presărat cu stele de aur, unde strălucea, pictată în mozaic de culoare verde, crucea, simbolul mântuirii, o decorație somptuoasă împodobea toate părțile vastei încăperi. Pe pardoseala pavată cu mozaicuri, un medalion central reprezenta un păun, cu penele de

un roşu aprins şi'n colţuri patru vulturi — pasărea imperială — erau înfăţişaţi în cadre de marmoră verde, cu aripile întinse, gata să-şi ia sborul. In partea de jos a pereţilor, tablete de mozaic formau o ghirlandă de flori; mai sus, pe fond de aur strălucitor, alte mozaicuri reprezentau, în costume de ceremonie, întreaga familie imperială: Vasile aşezat pe tron, cu coroana pe cap, lângă el soţia sa Evdochia şi împrejurul lor, aşa cum se pot vedea în miniaturile şterse ale unui frumos manuscript din Biblioteca Naţională, fiii şi fiicele lor, ţinând în mână cărţi, pe care erau scrise sentinţe pioase din Sfânta Scriptură; serioşi, toţi ridicau mâinile către semnul mântuitor al crucii şi inscripţii lungi, săpate pe pereţi, chemau asupra dinastiei binecuvântarea divină şi implorau pentru dânsa promisiunea împărăţiei veşnice.

Dincolo, în apartamentul numit al Perlei, era camera de culcare, de vară, a suveranilor, cu bolta de aur susţinută de patru coloane de marmoră, cu stucaturi împodobite cu mozaicuri reprezentând scene de vânătoare şi din care, din două părţi, se ajungea, prin portice, în răcoarea grădinilor. In apartamentul care se numea Carian, deoarece era zidit în întregime din marmoră de Caria, era camera de dormit iarna, apărată de vânturile violente care suflau din marea de Marmara; aici era garderoba împărătesei, pavată cu marmoră albă din Proconesia şi decorată în întregime cu picturi reprezentând imagini sfinte. Aici era mai ales camera de culcare a împărătesei, minunată încăpere, a cărei pardoseală de marmoră părea „o livadă smălţată cu flori" şi ai cărei pereţi, căptuşiţi cu porfir, cu roci verzi din Tesalia, cu marmore albe din Caria, ofereau o combinaţie de culori aşa de frumoasă şi de rară, încât sala fusese numită sala Mousikos sau a Armoniei. Acesta era şi apartamentul Iubirii şi al Purpurei, în care tradiţia obişnuise să se nască copiii familiei imperiale, care se numeau, din această cauză, porfirogeneţi". Şi peste tot se putea admira splendoarea uşilor de argint sau de ivoriu, draperiile de purpură alunecând pe vergele de argint, tapiseriile brodate cu aur, pe care apăreau figuri de animale fantastice, policandrele mari de aur atârnate de bolta cupolelor, mobile preţioase, fin încrustate cu sidef, fildeş şi aur.

In această locuință măreață, în mijlocul unei curți de eunuci și de femei, departe de pompa plictisitoare a ceremonialului, departe de frământările capitalei, trăia în pacea liniștită a grădinilor înflorite, în preajma murmurului clar al fântânilor, aceea a cărei viață aș vrea s'o descriu aici, „gloria purpurei, bucuria lumii", cum o aclama populația Constantinopolului, „foarte credincioasa și foarte fericita Augustă, basilissa care iubește pe Hristos", cum o denumea protocolul, cu un cuvânt, împărăteasa Bizanțului.

II

Cunoaștem de obiceiu sub o lumină destul de inexactă viața pe care o duceau suveranele imperiului grec din Orient. Printr'o inconștientă reminiscență a ideilor, care, în Grecia antică, în Rusia evului mediu, în Orientul musulman din toate vremurile, au determinat condiția socială a femeii, împărătesele bizantine au fost considerate ca niște minore eterne, trăind mereu retrase, închise sever în apartamentul femeilor, păzite de aproape de sabia eunucilor, neadmițând în apropierea lor decât femei, „bărbați fără barbă", cum se zicea în Bizanț și preoți bătrâni, arătându-se în public numai în foarte rare ceremonii și atunci sever voalate, spre a se ascunde de privirile indiscrete, având curtea lor feminină despărțită cu grijă de aceea a basileului, trăind, înir'un cuvânt, în această societate creștină, o viață de harem musulman.

Deși e foarte răspândită, această idee pe care ne-o facem despre viața imperială nu e mai puțin contestabilă. Puține state au dat femeii mai mult loc, i-au acordat un rol mai considerabil, i-au asigurat o mai largă influență asupra chestiunilor politice și destinelor guvernării, decât a făcut imperiul bizantin. Acesta este, cum s'a remarcat cu bună dreptate, „unul din caracterele cele mai izbitoare ale istoriei grecești din evul mediu [1])". Nu numai că multe împărătese, prin prestigiul frumuseții sau prin superioritatea inteligenței lor, au

[1]) Rambaud, *Impératrices d'Orient (Revue des deux Mondes,* 1891, t. I, p. 829).

exercitat asupra soților o influență a-tot-puternică : aceasta ar dovedi puțin lucru, căci toate sultanele favorite au făcut la fel. Dar în monarhia fundată de Constantin, aproape în toate secolele istoriei sale, s'au întâlnit femei care sau au domnit prin ele însile sau mai adeseori au dispus în mod suveran de coroană și au creat împărați. Nimic n'a lipsit acestor prințese, nici pompa ceremoniilor, prin care se manifestă strălucirea exterioară a puterii, nici actele solemne de autoritate, prin care se atestă realitatea lor. Până și 'n viața intimă a gineceului, se regăsesc urmele puterii depline pe care o exercita, în mod legitim, o împărăteasă bizantină; iar în viața sa publică, în rolul politic pe care i-l recunoșteau toți bărbații din timpul său, această putere apare și mai clar. Și de aceea, pentru cine vrea să cunoască și să înțeleagă societatea și civilizația Bizanțului, sunt lucruri destul de noui, poate, de învățat din viața acestor prințese îndepărtate și uitate.

III

In apartamentele vaste care formau locuința imperială a femeilor, împărăteasa domnea ca o suverană absolută. Ca și împăratul, ea avea, spre a o întovărăși și a o servi, numeroși servitori și servitoare și demnitari palatini. In fruntea casei sale se afla un prepozit șef suprem al șambelanilor, referendari, ușieri, numiți în serviciul personal al basilissei și care, ca și halebardierii și protospătarii care vegheau asupra persoanei sale, erau aleși cu grijă dintre eunucii palatului. Pentru serviciul mesei, împărăteasa avea, ca și împăratul, marele său maestru al mesei și marele său paharnic. In fruntea femeilor sale se afla marea maestră a palatului, de obiceiu decorată cu marea demnitate de patriciană cu centură (zostè), care conducea, cu ajutorul protoestiarului, nenumărata armată a damelor de onoare, a cameristelor și a domnișoarelor de companie. De obiceiu, împăratul avea grijă să aleagă el însuși persoanele care trebuiau să fie în serviciul Augustei și mai ales își rezerva privilegiul de a acorda marei maestre a palatului insignele demnității sale și

de a primi omagiul noilor domnișoare de onoare. Dar celor mai mulți din servitorii gineceului imperial împărăteasa le dădea în plus o învestitură specială, ca să arate că toți aceștia îi aparțineau ei. Și, deși în ziua instalării lor, îmbrăcând costumul oficial al slujbei, tunica aurită, mantia albă, pălăria înaltă în formă de turn, *propoloma*, de care atârna un lung voal alb, femeile basilissei erau înștiințate de către prepozit că trebuiau să aibă în inimă teamă de Suveran și să-i păstreze o credință sinceră, putem crede că odată admise în camera imperială, uitau repede pe împărat, pentru a nu se mai gândi decât la Suverana lor.

Sigură de fidelitatea supușilor săi, împărăteasa, în interiorul gineceului, era stăpână absolută pe toate acțiunile sale și, după caracterul și temperamentul său, ea se folosea de această libertate destul de deosebit. Pentru multe din aceste frumoase prințese grija de toalete era una din ocupațiile lor principale. Se spune că Teodora, cochetă și rafinată, avea o grijă extremă de frumusețea sa: ca să aibă un obraz odihnit și încântător, își prelungea somnul până târziu, către amiază; ca să-și păstreze strălucirea și prospețimea tenului, făcea băi dese și lungi; îi plăcea splendoarea costumelor de paradă, strălucirea lungilor mantii de purpură violetă brodată cu aur, bijuteriile sclipitoare, pietrele prețioase și perlele: ea știa că frumusețea e cea mai bună garanție a puterii sale. Altele erau mai simple în găteală. Zoe, în afară de marile ceremonii ale curții, nu purta decât rochii ușoare, care se potriveau bine cu frumusețea sa blondă; în schimb, ea avea gust pentru parfumuri și cosmetice și apartamentul său, în care vara și iarna ardeau focuri ce serveau la prepararea pastelor și aromatelor, semăna oarecum cu un laborator de alchimist. Și altele, în sfârșit, disprețuind grija de eleganță, preferau, cum spune un contemporan, „să se împodobească cu strălucirea virtuților lor" și considerau ușuratecă „arta cosmeticelor, scumpă Cleopatrei".

Unele, ca Teodora, credeau că o masă frumos servită e unul din prerogativele nedespărțite de puterea supremă; altele cheltuiau puțin pentru ele însile și găseau plăcerea în a strânge banii în lăzi. Multe erau pioase: în exercitarea cre-

dinții, lunga ședere la picioarele icoanelor sfinte, convorbirile grave cu călugării renumiți pentru austeritatea lor, umpleau numeroase ore din viața unei împărătese. Multora le plăceau literele. Ele strângeau în jurul lor un cerc de literați, care compuneau pentru dânsele lucrări în proză sau în versuri, și care erau răsplătiți din larg ; câteodată chiar, unele din aceste suverane, ca Athenaïs sau Evdochia, nu disprețuiau scrisul și prințesele din dinastia Comnenilor mai ales au păstrat reputația meritată de femei instruite, erudite și savante. Altele se amuzau cu glumele bufonilor și-a mimilor și chiar marea Teodora, așa de inteligentă totuși, se distra câteodată, cu geniul său natural de punere în scenă, organizând, adesea în detrimentul oaspeților săi, petreceri de un gust destul de îndoelnic. In sfârșit, intrigile de curte și de dragoste luau multe din clipele existenții acestor femei și făceau din gineceu un loc primejdios chiar pentru împărat.

Nu trebue să credem însă că o împărătească bizantină își împărțea tot timpul între evlavie, toalete, recepții, banchete și serbări. Preocupări mai înalte au turburat adeseori mintea multora din aceste suverane și de multe ori influența gineceului s'a resimțit asupra guvernării. Augusta avea averea sa personală, pe care o administra cum vrea, fără să consulte sau să înștiințeze pe basileu ; avea politica ei personală și nu rareori această politică era în desacord cu voința prințului. Dar, lucru și mai curios și care surprinde puțin într'o monarhie așa de absolută, în multe cazuri împăratul dădea de bună voie puteri depline basilissei și adeseori nu știa nimic din ceea ce se petrecea în apartamentele sale. Astfel, gineceul adăpostea mistere ciudate și de temut. Când Anthim, patriarhul Constantinopolului, învinuit de erezie, fu chemat înaintea conciliului, excomunicat de către Biserică și condamnat la exil de către Justinian, el își găsi azil chiar în palat, în apartamentul Teodorei. Mai întâi, lumea s'a mirat de dispariția bruscă a prelatului; pe urmă l-a uitat, crezându-l mort. Și uimirea fu mare când mai târziu, la moartea împărătesei, patriarhul fu găsit în fundul gineceului : el petrecuse doisprezece ani în această ascunzătoare discretă, fără ca

Justinian să afle ceva și fără ca Teodora — lucru și mai admirabil poate — să fi trădat vreodată acest secret.

Tot în gineceu s'a țesut conspirația, a cărei victimă a fost împăratul Nichifor Phocas. Fără ca basileul să fi bănuit ceva, Teofana putu să-și primească complicii, să introducă în apartamentul femeilor pe conspiratorii înarmați și să-i ascundă atât de bine, încât atunci când prințul, înștiințat în ceasul suprem, printr'un bilet oarecare, despre complotul care-i amenința viața, ordonă să se scotocească gineceul, nu se descoperi nimeni și se crezu că e o mistificare. Două ore mai târziu, pe o noapte furtunoasă, șeful conspirației era ridicat într'un coș de răchită în apartamentul împărătesei și basileul, surprins în camera sa fără apărare, cădea, cu craniul sfărâmat de o formidabilă lovitură de sabie și cu trupul ciuruit de răni.

De sigur, din aceste fapte excepționale nu trebue să tragem concluzii prea generale. Dar ceea ce e infinit mai semnificativ, este că între curtea masculină a împăratului și locuința suveranei nu se ridicau bariere de netrecut, cum se crede prea adesea. După cum femeile Augustei primeau din mâinile Basileului, în prezența tuturor bărbaților dela curte, investitura demnității lor, tot așa basilissa admitea în apartamentele sale particulare pe mulți demnitari înalți, care nu făceau deloc parte din categoria sigură a „ofițerilor fără barbă" și chiar eticheta, acea etichetă bizantină care ne e arătată așa de riguroasă și de virtuoasă, deschidea în unele zile solemne, larg, aproape indiscret, ușile gineceului.

Când, după trei zile dela căsătorie, noua împărătească ieșea din apartamentul nupțial, spre a-și lua baia în palatul Magnaur, curtea și orașul întreg se înșira în grădinile pe care le străbătea cortegiul. Și când trecea basilissa, precedată de servitori care duceau mantiile de baie, cutiile de parfumuri, lădițele și vasele, excortată de trei dame de onoare, care țineau în mâini, ca un simbol al dragostei, mere roșii încrustate cu perle, flașnete mecanice cântau, poporul aplauda, comedianții curții spuneau năzdrăvăniile și marii demnitari ai Statului întovărășeau pe Suverană până la intrarea

băii și o așteptau la ușă, ca s'o conducă din nou, cu pompă, în camera nupțială.

Când, după câteva luni, împărăteasa dădea un fiu basileului, după opt zile dela nașterea copilului curtea întreagă defila pe dinaintea lehuzei. In camera de culcare, împodobită cu această ocazie cu tapiserii brodate cu aur și strălucind de luminile nenumăratelor candelabre, tânăra femee ședea culcată într'un pat acoperit cu cuverturi de aur; lângă ea se afla leagănul, în care dormea tânărul moștenitor al tronului. Și rând pe rând, prepositul introducea la Augusta pe oamenii curții imperiale, apoi, după rangul lor ierarhic, pe soțiile marilor demnitari ai curții, până și pe văduvele înalților funcționari și, în sfârșit, toată aristocrația imperiului, senatori, proconsuli, patricii, ofițeri de tot felul; și fiecare, prosternându-se înaintea suveranei, îi aducea felicitări și așezau lângă pat un mic dar pentru noul născut.

Precum se vede, acestea nu-s deloc obiceiuri de harem și în fața unor astfel de spectacole se mai poate încă vorbi de severa izolare a gineceului și de neînduplecata etichetă a ceremonialului bizantin?

IV

Dar viața unei împărătese bizantine nu se petrecea în întregime în cadrele stricte ale apartamentului său particular. Protocolul însuși îi rezerva un loc în viața publică și fixa, lângă basileu, rolul său în pompele oficiale și 'n guvernarea monarhiei.

Se cunoaște importanța pe care-o aveau ceremoniile dela curte în viața unui împărat bizantin. Una din lucrările cele mai curioase care-au ajuns până la noi, din această epocă îndepărtată, una din acelea care reînvie mai bine înaintea ochilor noștri aspectele ciudate și pitorești ale acestei societăți dispărute, *Tratat despre Ceremonii*, compus de împăratul Constantin al VIII-lea către jumătatea secolului al X-lea, e consacrat în întregime descrierii procesiunilor, serbărilor, audiențelor, banchetelor, pe care o etichetă apăsătoare și neînduplecată le impunea împăratului ca pe una din

datoriile sale. Deşi şi asupra acestei chestiuni, ca şi asupra altora care privesc de aproape Bizanţul aşa de puţin cunoscut, se săvârşesc grave erori şi se exagerează mult greutatea pe care ceremonialul o punea pe umerii prinţului — Sf. Ludovic sau Ludovic al XIV-lea chiar se duceau de sigur mai des la biserică decât un basileu — e totuşi adevărat că aceste pompe oficiale constituiau o parte din meseria de împărat. Ori, împărăteasa lua parte la ele întotdeauna. „Când nu există Augusta, zice un istoric bizantin, este imposibil să se celebreze serbările şi să se dea banchetele prescrise de etichetă".

Astfel, în vieaţa publică a monarhiei, împărăteasa îşi avea rolul şi partea sa de regalitate. Mai întâi, împăratul îi lăsa ei aproape toată grija părţii feminine a curţii. La sărbătorile Paştilor, care se oficiau în basilica Sfânta Sofia, în timp ce basileul primea pe înalţii demnitari ai imperiului, care veneau respectuoşi să-i dea sărutarea păcii, în aminitirea lui Hristos înviat, în galeriile marei biserici, care erau rezervate numai femeilor, împărăteasa aşezată pe tron, înconjurată de şambelani şi gărzi, primea şi ea, în aceeaşi ordine ierarhică în care bărbaţii lor treceau prin faţa împăratului, pe soţiile înalţilor funcţionari, pe toate cele cărora funcţiunile soţilor le dădeau un rang la curte; şi rând pe rând, toate veneau, în costume de ceremonie, cu *propoloma* pe cap, împodobite cu mătăsuri şi bijuterii de aur, să îmbrăţişeze pe Augusta.

Fără încetare, solemnităţi noui aduceau la picioarele împărătesei acest strălucitor batalion feminin. In Noemvrie, la sărbătoarea Brumaliei, veche reminiscenţă a unei sărbători păgâne, în apartamentul de purpură împărăteasa împărţea femeilor dela curte stofe bogate de mătase şi seara, în vastele saloane oficiale, ea le invita la banchete somptuoase, unde cântăreţii dela Sfânta Sofia şi dela Sfinţii Apostoli executau poeme compuse în onoarea Augustei, comedianţii şi bufonii curţii distrau adunarea cu glumele lor, reprezentanţii circului şi unii din cei mai înalţi demnitari ai Statului executau, spre sfârşitul mesei, înaintea împărătesei şi-a oaspeţilor, un dans cu făclii, grav şi domol. Şi atunci când prinţese

străine vizitau palatul din Bizanț, tot ea ajuta pe împărat la recepțiile care li se făceau. Ca și basileul, ea le acorda audiențe; le invita la banchete, împreună cu femeile din suita lor ; le copleșea cu daruri și cu atenții. Prin aceasta, ea participa oarecum la politica externă a monarhiei și de bunăvoința primirilor ei atârnau multe succese ale diplomației imperiale.

Dar protocolul nu limita numai la recepția femeilor rolul oficial al Basilissei. Adeseori ea ajuta în mod și mai direct pe soțul său împăratul. In ziua de Florii, ea primea împreună cu dânsul. La dineurile curții se așeza cu el la masă, printre senatorii și înalții funcționari onorați a lua parte la banchetul imperial. In sfârșit, asociată de etichetă la toate aclamațiile rituale cu care poporul obișnuia să salute pe prinți, adeseori celebrată chiar în poeme scrise în mod special pentru dânsa, ea nu se sfia deloc să se arate în public alături de basileu. In Hipodrom, în zilele de curse, în fața Palatului Sacru, când se săvârșesc anumite ceremonii politice de mare importanță, mulțimea cânta astfel : „Împărați încoronați de Dumnezeu, arătați-vă împreună cu Augustele", sau : „Pereche protejată de Dumnezeu, Basileu și tu, glorie a purpurei, veniți de luminați pe sclavii voștri și înveseliți inima poporului vostru" sau încă : „Arată-te, împărăteasă a Romanilor" : formule care-ar fi total lipsite de înțeles, dacă împărăteasa nu s'ar fi arătat în aceste zile în loja circului sau în balconul palatului. Obiceiul cerea așa de puțin ca împărăteasa să se mărginească a sta în interiorul reședinței imperiale, că de multe ori era văzută în public, fără ca împăratul s'o întovărășească. Astfel, se duce fără el la Sfânta Sofia în procesiune solemnă, își face intrarea în capitală singură și pleacă să-l întâmpine când el se întoarce dintr'o expediție militară. Aceasta pentrucă — și faptul explică marele rol politic pe care ea a putut să-l joace așa de des — basilissa bizantină era ceva mai mult decât tovarășa și asociata basileului. Din ziua în care se urca pe tronul lui Constantin, ea poseda în ființa ei toată plenitudinea autorității suverane.

V

De obiceiu, în Bizanț împăratul nu-și alegea soția din rațiuni politice, ca în statele noastre moderne. Prințul descoperea pe cea pe care trebuia s'o ia de tovarășă printr'un procedeu mai original și destul de bizar.

Când împărăteasa Irina vru să căsătorească pe fiul său Constantin, ea trimise în întregul imperiu mesageri însărcinați să descopere și să aducă în capitală pe cele mai frumoase fete din monarhie. Ca să limiteze alegerea lor și pentru ca sarcina să le fie mai ușoară, suverana avusese grijă să fixeze vârsta și talia pe care trebuiau s'o aibă candidatele la mâna basileului, ca și mărimea pantofilor pe care trebuiau să-i încalțe. Inarmați cu aceste instrucțiuni, trimișii porniră la drum și'n timpul călătoriei ajunseră într'o seară într'un sat din Paphlagonia. Văzând de departe o casă mare și frumoasă, care părea că aparține unui proprietar bogat, se hotărîră să ceară găzduire peste noapte. Dar o nimeriră rău: omul care locuia acolo era un sfânt, însă tot împărțind de pomană săracilor, se ruinase complet. Totuși, el făcu o primire deosebită mandatarilor împăratului și chemând pe soția sa îi zise: „Pregătește-ne o cină bună". Și fiindcă ea răspundea foarte încurcată: „Cum să fac? Tu ai condus așa de bine casa, încât nu mai avem nicio pasăre în curte", sfântul răspunse: „du-te, aprinde focul, pregătește sufrageria cea mare, așează masa cea veche de fildeș: Dumnezeu se va îngriji să avem ce mânca". Dumnezeu avu grijă, în adevăr; și pe la sfârșitul mesei, oaspeții, foarte mulțumiți de felul cum fuseseră primiți, întrebară cu bunăvoință pe bătrân despre familia sa și descoperiră că el avea tocmai trei fete în vârstă de măritat. „In numele împăratului încoronat de Dumnezeu, exclamară atunci mandatarii, să ni le arăți, căci basileul a ordonat să nu rămână nicio fată în imperiu pe care să n'o fi văzut." Ele apărură; erau încântătoare; și mai ales una din ele, Maria, avea vârsta cuvenită, talia dorită și piciorul potrivit.

Incântați de descoperirea lor, mesagerii luară întreaga

familie la Constantinopol. O duzină de fete mai erau adunate, toate foarte frumoase şi cele mai multe din familii nobile şi bogate. Din această cauză, aceste frumoase persoane se uitară la noua venită mai întâi cu oarecare dispreţ şi cum aceasta, care nu era deloc proastă, zise într'o zi tovarăşelor sale: „Prietene, să facem o promisiune reciprocă. Aceea dintre noi pe care Dumnezeu o va alege să domnească, să se însărcineze a se ocupa de soarta celorlalte", fiica unui strateg îi răspunse dela înălţime: „O, eu sunt cea mai bogată, din cea mai bună familie şi cea mai frumoasă; fără îndoială că împăratul mă va lua de soţie. Voi, fete sărace, fără strămoşi, care n'aveţi decât figura frumoasă, puteţi renunţa la orice speranţă". Se înţelege dela sine că această fiinţă dispreţuitoare fu pedepsită pentru orgoliul său. Când candidatele se înfăţişară înaintea împărătesei, a fiului său şi-a primului ministru, ei îi spuseră: „Eşti încântătoare, domnişoară, dar nu eşti bună pentru a fi soţia unui împărat". Maria din contră, cuceri numaidecât inima tânărului prinţ şi pe ea o alese.

Iată, după cum ar putea arăta încă atâtea anecdote asemănătoare, felul obişnuit în care se alegea împărăteasa Bizanţului, dacă nu se întâmpla ca prinţul să se îndrăgostească de vreo aventurieră frumoasă, cum a fost cazul lui Justinian cu Teodora. Din aceasta se vede, în orice caz, că basileii nu ţineau prea mult la noblеţe şi că o femeie frumoasă li se părea totdeauna că poate fi o împărătească potrivită. In schimb însă ceremoniile solemne care întovărăşeau încoronarea şi căsătoria erau deajuns spre a da viitoarei împărătese un caracter cu totul nou şi a face din fata săracă din ajun o fiinţă supraomenească, încarnare vie a puterii şi-a divinităţii.

Nu voiu descrie în detalii măreţul ceremonial — toate aceste solemnităţi bizantine se aseamănă oarecum în monotona lor măreţie — prin care tânăra femee, cu fruntea voalată, introdusă în salonul cel mare, Augoustaion, era îmbrăcată de împărat cu hlamida de purpură, binecuvântată dinainte de patriarh şi încoronată de basileu cu coroana de care atârnau diamante, nici recepţia care avea apoi loc în biserica Sf. Ştefan din Palat, nici căsătoria, în sfârşit, când patriarhul punea coroana nupţială pe capul soţilor. Va fi dea-

juns să reținem din acest ritual complicat câteva acte simbolice, câteva gesturi caracteristice, care aruncă o lumină clară asupra a tot ce cuprindea ca suveranitate titlul glorios de împărătească a Bizanțului.

Iată mai întâi un fapt important; căsătoria se face după încoronare, nu înainte. Nu din cauză că e soția împăratului, împărăteasa participă la suveranitate; ea nu primește dela soțul său un reflex de autoritate. Ci printr'un act anterior și independent de căsătorie ea e învestită cu suveranitate și această suveranitate, la care e ridicată prin alegerea lui Dumnezeu, ca și împăratul, e cu totul egală cu aceea a basileului. Lucrul e așa de adevărat, încât nu împăratul este acela care prezintă poporului pe noua împărătească. După ce coroana i-a conferit puterea supremă, ea pleacă fără ca prințul s'o întovărășească, excortată numai de șambelanii și de femeile sale; încât, în mijlocul șirurilor formate în calea sa de soldații din gărzi, de senatori, de patricii, de înalții demnitari, ea traversează apartamentele palatului și se urcă pe terasa dedesubtul căreia sunt înșiruite marele corpuri de Stat, soldații și poporul. In bogatul său costum imperial, strălucind de broderii de aur, ea se arată noilor săi supuși și e recunoscută solemn de ei. Iar în fața ei se înclină drapelele, nobilii și mulțimea se prosternează, cu fruntea la pământ, gărzile strigă aclamațiile consacrate. Impărăteasa, foarte serioasă, ținând în mână două lumânări, se apleacă mai întâi înaintea crucii, apoi salută poporul, în timp ce se ridică spre ea un strigăt unanim: „Dumnezeu să mântuiască pe Augusta!"

Iată încă un fapt. Fără îndoială, încoronarea basilissei e înconjurată de mai mult mister decât a împăratului: în loc să fie celebrată sub bolțile Sfintei Sofia, se petrece în interiorul palatului. Dar nu trebue să se creadă că acest lucru este efectul unor idei bizantine, „care impuneau — se zice — femeii o vieață retrasă și nu se împăcau deloc cu o pompă excesivă". De fapt, curtea întreagă, femei și bărbați asistă la această încoronare; și când în urmă, după ce ceremonia s'a terminat, suveranii primesc felicitări în biserica Sf. Ștefan. nu au loc două recepții deosebite, cum se crede ade-

seori, una pentru bărbaţi la basileu şi una pentru femei, la Augusta. Aşezaţi unul lângă altul, pe tronurile lor, cei doi prinţi privesc defilând înaintea lor mai întâi toţi bărbaţii, apoi toate femeile dela curte; şi fiecare, bărbat sau femeie, după ce-a fost introdus, susţinut de braţe de doi demnitari, se prosternează şi sărută genunchii împăratului şi ai Augustei.

Şi iată o ultimă trăsătură: la ieşirea din biserica Sf. Ştefan, după celebrarea căsătoriei, soţii, excortaţi de toată curtea, bărbaţi şi femei, se îndreaptă către camera nupţială. In trecerea lor, poporul e aşezat pe două rânduri şi întovărăşeşte cu urări pe noua basilissă. „Fii binevenită, Augustă aleasă de Dumnezeu! Fii binecuvenită, Augustă protejată de Dumnezeu! Fii bine venită, tu care împodobeşti purpura! Fii binevenită, tu pe care toţi te doresc!" Şi mulţimea e lăsată să intre până în apartamentul nupţial, înaintea patului imperial de aur şi noii căsătoriţi trebue să suporte din nou aclamaţiile şi urările de înţelegere şi de fericire. Şi în sfârşit, seara, la masa de nuntă, cei mai mari seniori ai curţii — cei care se numesc prietenii împăratului — şi cele mai înalte doamne cinează împreună cu suveranii, în tricliniul cel cu nouăsprezece paturi. Ceea ce isbeşte mai ales în tot acest ceremonial, este să vedem până la ce punct bărbaţii şi femeile se amestecă în această curte care e considerată aşa de severă şi că departe de a impune împărătesei o vieaţă retrasă, protocolul chiar îi cere, ca un prim act al suveranităţii sale, să-şi arate faţa întregului Bizanţ.

De sigur, trebue să ne ferim de exagerări. Asupra acestor chestiuni, eticheta şi moravurile au variat în decursul timpurilor, în mod natural. Se pare totuşi că spre sfârşitul secolului al X-lea, poate sub influenţa Orientului musulman, un ceremonial mai riguros închide pe împărăteasă în gineceu, o acoperă cu mai multe voaluri şi o lasă mai rar să apară la serbările publice. Dar între secolul al V-lea şi al IX-lea, nu se observă aşa ceva şi când, începând cu sfârşitul secolului al XI-lea, Bizanţul intră în legături din ce în ce mai directe cu Occidentul, când prinţese occidentale se aşează pe tronul lui Constantin, rigorile etichetei — dacă au existat vreodată

— sfârşiră prin a se îmblânzi şi vechiul ceremonial dispăru de acum înainte.

Printr'un ultim exemplu, spre a putea înţelege complet ceea ce legile şi moravurile confereau de drept unei împărătese bizantine, iată încă un fapt care e cu deosebire caracteristic. Când muri împăratul Zenon, în anul 491, împărăteasa Ariana, luând cu energie puterea, se duse din palat la circ, excortată de înalţii demnitari ai curţii şi ai Statului şi, în picioare, în loja imperială, în mare costum de ceremonie, ţinu o cuvântare poporului adunat în Hipodrom. Ea spuse că din ordinul său Senatul şi înalţii demnitari se vor reuni şi, cu concursul armatei, sub conducerea suveranei, vor desemna un succesor împăratului mort. Şi în adevăr acest consiliu suprem al imperiului se adună în palat, dar cea dintâi grije fu să se încredinţeze Arianei dreptul de a alege pe noul împărat. Oricât de surprinzător ar putea părea acest procedeu, trebue să ne ferim de a vedea în el ceva revoluţionar. Augusta, învestită în mod legitim cu autoritatea supremă, din momentul încoronării sale, o exercită în mod legitim în toată plenitudinea sa şi o transmite cui vrea. Poporul care o aclamă recunoaşte formal dreptul său: „Ţie, Ariana Augustă, îţi aparţine suveranitatea imperială"; şi ministrul cu experienţă, care în secolul al VI-lea redacta codul ceremonialului din care e împrumutată această povestire, constată dinadins că chestiunea succesiunii devine turburătoare „când nu există o Augusta sau împăratul care să transmită puterea".

De aceea, în toate actele care pot să modifice felul de a guverna monarhia, alegerea sau asocierea unui basileu, basilissa apare în mod oficial, arătându-se în Hipodrom, vorbind poporului, energică şi activă, fără ca nimeni să se mire sau să-i treacă prin minte să se scandalizeze. Deţinătoare a autorităţii, ea poate să facă un împărat după placul său, să exercite puterea ca regentă în numele copiilor săi minori sau să domnească ea însăşi. In timp ce Occidentul germanic vedea cu indignare puterea căzând în mâna unei femei, Bizanţul oriental a cunoscut şi a acceptat fără revoltă o suverană care, în actele sale oficiale se intitula cu mândrie: „Irina, mare basileu şi autocrator al Romanilor".

Miniaturile bizantine ne-au păstrat portretele multora din aceste prințese îndepărtate. Ele oferă, ca fizic, tipuri destul de variate, căci în adevăr toate rasele și toate națiunile au dat împărătese Bizanțului: Europa și Asia, Caucazul și Grecia, Constantinopol și provinciile, Siria și Ungaria, Franța și Germania, până și popoarele barbare din Kazaria ori din Bulgaria. Din punct de vedere moral, ele prezintă, de asemenea, deosebiri profunde: „Printre aceste Auguste — cum s'a spus așa de frumos — au fost toate tipurile imaginabile de femei: femei politice, ca Teodora sau Irina Ateniana; femei de litere, ca Evdochia sau Ana Comnena; femei galante, ca Zoe Porfirogeneta și altele, pline de puritate și de pietate, ca sora sa Teodora; și unele care nu se gândeau decât cum să descopere combinații de parfumuri, toalete rafinate și coafuri care să revoluționeze întregul Bizanț feminin; cele de care nu se vorbea și cele de care se vorbea prea mult; cele a căror ușă nu se deschidea decât călugărilor martiri și preoților zeloși; cele care admiteau scamatori și ghicitori, acelea care aruncau din când în când pe fereastră câte o povară omenească cusută într'un sac, pe care-l înghițeau valurile tăcute ale Bosforului[1])". De asemenea, dacă vrem să le cunoaștem bine, să nu ne lăsăm înșelați de somptuoasa uniformitate a costumului imperial cu care sunt îmbrăcate, nici de aparențele rigide ale ceremonialului care pare a conduce viața lor. Sufletele lor sunt deosebite și deosebit este și rolul pe care ele l-au jucat și prin aceasta merită tot interesul nostru.

In istoria unei societăți dispărute, ceea ce trebue să atragă mai cu seamă atenția nu sunt faptele mari de arme, oricât de pitorească ar fi povestirea lor, nici revoluțiile din palat ori din cazărmi, oricât de tragic ar fi tabloul lor. Ceea ce trebue să ne trudim să descoperim sunt multiplele aspecte ale vieții zilnice, este felul deosebit de a fi și de a gândi, sunt moravurile și obiceiurile, este, într'un cuvânt, civilizația. In toate aceste domenii, viața unei împărătese bizantine ne aduce poate unele informații noui; și

[1]) Rambaud, *loc. cit.*, p. 838.

dacă se adaugă faptul că pe lângă aceste portrete de suverane, unele femei sau unele burgheze bizantine ne sunt și ele destul de bine cunoscute spre a fi ispitit să le descrii, poate cititorii vor considera că încercând să pun în cadrul lor istoric aceste figuri de femei, pentru a reconstitui mediul în care-au trăit, n'am făcut un lucru inutil. Din aceste cercetări, în aparență puțin cam personale, se va desprinde o vedere generală și câteva tablouri destul de vii și destul de pitorești despre această societate bizantină, așa de îndepărtată și așa de rău cunoscută.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

ATHENAIS

I

La 7 Iunie 421, prea cucernicul împărat Teodosie, atunci în vârstă de aproape douăzeci de ani, lua în căsătorie o tânără fată originară din Atena, unde tatăl său era profesor la Universitate. Născută păgână, ea se convertise la creştinism, spre a se putea urca pe tronul lui Constantin şi în acelaşi timp, în ziua botezului schimbase numele său frumos de Athenaïs cu numele, mai potrivit unei împărătese şi mai creştin, de Evdochia.

Cum se făcuse această căsătorie, destul de surprinzătoare, între mica provincială obscură şi a-tot-puternicul basileu? Explicaţia e simplă, căci e o căsătorie de dragoste, a cărei romanţioasă poveste au istorisit-o cu multe amănunte cronicarii bizantini. Din ziua în care tânărul Teodosie ajunsese în vârsta bărbăţiei, se gândise să se însoare. El necăjea pe sora sa mai mare Pulcheria, care-l crescuse şi care guverna imperiul în numele lui şi-o grăbea să-i caute o soţie. Puţin îl interesa dacă ea va fi de familie nobilă sau dacă va fi bogată: însă voia să fie frumoasă, de-o frumuseţe absolută, cum nu mai văzuse Bizanţul până atunci. Şi Pulcheria, ca să fie pe placul tânărului, căuta în toată lumea Orientului, fără să găsească perfecţiunea dorită şi împreună cu ea Paulin, prietenul din copilărie şi confidentul prinţului, căuta de asemenea, când o împrejurare neaşteptată aduse în calea lor frumuseţea visată.

Un profesor dela Universitatea din Atena, Leontius, avea doi băieţi şi o fată. El era bogat; dar înainte de a muri, printr'un capriciu destul de ciudat, lăsă întreaga avere fiilor săi Valerius şi Gesius. „Fiicei mele iubite Athenais, scria el

în testament, poruncesc să i se numere o sută de piese de aur. Ea va avea, spre a se descurca în viaţă, norocul său, care e mai mare decât norocul tuturor celorlalte femei". În zadar Athenaïs se rugă de fraţii săi să-i dea partea care i se cuvine din moştenire; ea trebui să părăsească casa părintească şi se adăposti la o soră a mamei sale, care o luă cu sine la Constantinopol, unde locuia încă una din mătuşi, sora lui Leontius. Cele două femei îndemnară pe tânăra fată să ceară sprijinul palatului contra fraţilor săi şi ea obţinu o audienţă la Augusta Pulcheria. Athenais avea douăzeci de ani. Era minunat de frumoasă, destul de înaltă şi admirabil făcută; un păr blond şi ondulat îi încadra faţa ca o aureolă de aur şi scotea în evidenţă strălucirea tenului; avea ochi frumoşi, inteligenţi şi vii, care se plecau în jos cu modestie, un nas grec şi un mers graţios şi nobil. Pe lângă acestea, ea vorbea frumos şi expuse minunat obiectul cererii sale. Pulcheria entuziasmată, fu cucerită numaidecât. Ea puse fetei câteva întrebări asupra familiei sale, asupra vieţii sale trecute şi îndată alergă să spună fratelui său ce minune descoperise. Teodosie, foarte mişcat şi îndrăgostit numai după felul cum sora lui îi descrisese pe Athenaïs, rugă pe Augusta să-i arate îndată pe tânăra vrăjitoare; şi ascunzându-se după o tapiserie, împreună cu prietenul său Paulin, aşteptă să fie introdusă frumoasa solicitatoare. Efectul produs asupra celor doi tineri fu uimitor; ea plăcu foarte mult lui Paulin, iar împăratul se îndrăgosti de ea. Câteva săptămâni mai târziu, după ce patriarhul Atticus o instrui asupra religiei creştine şi se purifică în apele botezului, Athenaïs-Evdochia devenea împărăteasa Bizanţului.

Câtă parte de adevăr cuprinde această frumoasă poveste? nu-i deloc uşor de spus; căci numai în secolul al VI-lea apar primele trăsături ale acestei istorii romanţioase, peste care a brodat încă fantezia secolelor posterioare. Un singur lucru doar poate fi reţinut cu siguranţă: că noua suverană se născuse Ateniană şi păgână şi că era foarte frumoasă şi perfect instruită. Aceste calităţi erau de ajuns spre a seduce pe Teodosie, foarte dorităr de altfel, pentru motive politice, să asigure mai repede viitorul dinastiei; şi se înte-

lege, pe de altă parte că Pulcheria, stăpână pe putere şi cu grija de a o păstra, a fost bucuroasă de această căsătorie, în care noua soţie îi datora totul. Ea fu naşa sa, voi să fie mama ei adoptivă şi putu astfel să creadă că nimic nu se va schimba în Palatul-Sacru.

II.

In momentul în care Athenais-Evdochia devenea tovarăşa lui Teodosie, palatul imperial din Bizanţ oferea o înfăţişare ciudată. De şapte ani, guverna aici o tânără femee ca suverană: era sora mai mare a basileului, Pulcheria, care avea atunci douăzeci şi doi de ani. Inteligentă, energică, ambiţioasă, aceasta era prin esenţă o femee politică. Devenind de vreme şeful familiei, prin moartea lui Arcadius, ea condusese minoratul fratelui său şi în 414, la vârsta de cincisprezece ani luase titlul de Augustă, titlul care-i consacra puterea. Doritoare de a se devota în întregime acestei sarcini şi de a nu împărţi cu nimeni puterea, la şaisprezece ani ea jurase că nu se va mărita niciodată şi 'n amintirea acestei promisiuni consacrase basilicei Sfânta Sofia o masă de aur împodobită cu pietre scumpe. Foarte pioasă, ea impusese curţii obiceiuri noui şi făcuse din palat o adevărată mânăstire. Sub influenţa patriarhului Atticus cele două surori ale Pulcheriei, Arcadia şi Marina se hotărîseră la celibat, după exemplul său. Şi deoarece anturajul acestor prinţese pioase se modelase după chipul lor, locuinţa imperială răsuna zi şi noapte de cântece sacre şi de slujbe religioase. In locul ceremoniilor strălucitoare, a costumelor splendide, a aclamaţiilor vesele şi-a defilărilor militare, nu se auzea decât monotona psalmodiere a slujbelor şi nu se vedeau decât hainele închise ale preoţilor şi călugărilor. Curăţat de curtezanii corupţi care-l desonorau, reorganizat în amănunţime prin sfaturi serioase şi sfinte, palatul părea cu totul înnoit. Disprețuind luxul, toaletele, trândăvia obişnuită rangului lor, prinţesele lucrau, ţeseau şi coseau pentru săraci şi înmulţeau în jurul lor pomenile şi faptele bune. Pulcheria funda biserici, făcea daruri măreţe spitalelor şi azilelor; surorile sale o imitau. Şi un

suflu adânc de pietate, de milă, de renunțare la lume străbătea și însufleția marile apartamente, odinioară pline de intrigi, ale Palatului Sacru.

Pulcheria crescuse în acest spirit pe tânărul Teodosie. Ea însăși foarte învățată — cunoștea greaca și latina, lucru destul de rar în acea epocă — îl înconjurase de profesori distinși și de tovarăși aleși cu grijă. Prințul profită de lecțiile bune pe care le primi, căci în adevăr era un tânăr savant. Învățase greaca și latina, astronomia, matematicile, istoria naturală și încă multe alte lucruri; desena și picta și-i plăcea să împodobească cu miniaturi frumoase manuscrisele pe care le stăpânea. Avea gust pentru lectură și strânsese o bibliotecă bogată; și seara îi plăcea să lucreze până târziu, la lumina unei lămpi, pe care o inventase singur. Pentru toate acestea, el și-a meritat numele de Teodosie „caligraful", pe care i l-a dat istoria. Dar Pulcheria veghiase mai ales asupra educației morale a fratelui său. El era foarte credincios, cânta cu plăcere imnuri, împreună cu surorile sale, postea foarte regulat de două ori pe săptămână și aprecia discuțiile cu teologii. In sfârșit, Pulcheria însăși îi dăduse lecții de ținută; îl învățase cum trebue să-și poarte un împărat costumul, cum să primească, când trebue să zâmbească și când să ia o înfățișare serioasă și gravă, în scurt, tot rafinamentul pe care ceremonialul îl impunea basileului. Și astfel, în momentul căsătoriei, Teodosie era un tânăr frumos, de talie mijlocie, blond, cu ochii negri, foarte bine crescut, foarte politicos, blând, uman, binevoitor, puțin plictisitor și pedant. In ce privește exercițiile fizice, îi plăcea numai vânătoarea; fără multă energie morală, el nu simțea nicio atracție pentru bătălii și războaie, ci prefera să stea mai mult în palat; fiind slab de caracter, era supus tuturor influențelor. In scurt, era un împărat conștiincios și mediocru, bun poate pentru o epocă de liniște, dar cu totul nepotrivit pentru secolul turbure în care trăia.

Ce avea să devină Athenais, între cumnata sa energică și soțul său slab? Nu trebue să uităm că și ea era o femee savantă. Când se născuse, patria sa Atena era încă marele oraș universitar al Orientului elenic, cel mai frumos muzeu

al Greciei antice, ultimul azil al literelor păgâne. Fiică de profesor, tânăra fată primise, natural, o educație incomparabilă. Tatăl său preda retorica; el îi făcu cunoscute capodoperele literaturii antice, Homer și tragicii, Lysias și Demostene; o învață să improvizeze în mod strălucit pe o temă dată, să alcătuiască versuri frumoase, să vorbească cu eleganță. Pe de altă parte, fu inițiată în misterele filosofiei neoplatonice, ai cărei reprezentanți iluștri fuseseră primiți în Atena; cunoscuse, de asemenea, astronomia și geometria și pe toate le stăpânea cu o egală perfecțiune. Ea plăcu Pulcheriei prin inteligența și arta sa de a vorbi și se poate crede că l-a fermecat pe Teodosie atât prin știința, cât și prin frumusețea sa.

Athenaïs primise o educație complet păgână și lustrul de creștinism cu care patriarhul împodobise sufletul proaspetei convertite nu alterase deloc învățăturile pe care le primise în tinerețea ei. Astfel, în cercurile rămase credincioase ideilor vechi, căsătoria împăratului cu tânăra ateniană apăru ca o victorie a păgânismului sau, în tot cazul, ca o promisiune de toleranță. Și, în adevăr, împărăteasa rămase mai întâi ceea ce fusese fiica lui Leontius. De altfel, cu tot caracterul său de capitală creștină, Constantinopolul din secolul al V-lea rămânea încă profund impregnat de amintiri păgâne. Împodobit de Constantin și de urmașii săi cu cele mai admirabile resturi ale templelor antice, se puteau vedea în piețe și 'n palate capodoperele cele mai ilustre ale sculpturii grecești și 'n acest muzeu incomparabil zeii detronați păreau că-și păstrează încă prestigiul și gloria. La curte, cu tot aspectul dominant de pietate și de bigotism, multe ceremonii și multe serbări păstrau amintirea tradițiilor păgâne; și cu toate că mulți oameni credincioși considerau ca un păcat de neiertat cultivarea Grațiilor și a Muzelor, poezia nu era totuși deloc exilată din palat. Evdochiei îi plăceau versurile și le compunea cu plăcere; ea găsi în jurul ei oameni care să împărtășească și să încurajeze aceste gusturi. Una din primele sale lucrări, după căsătorie, fu compunerea, în versuri eroice, a unei poeme asupra războiului cu Perșii, care tocmai se terminase victorios. Nici nu putea face ceva mai bun spre

a plăcea lui Teodosie şi a câştiga total dragostea studiosului său soţ. Când la sfârşitul anului 422, ea îi născu o fetiţă, trecerea sa crescu încă ; la 2 Ianuarie 423, basileul îi acordă ca dar titlul de Augusta, care o făcea în mod oficial egala Pulcheriei. Şi 'n intimitatea menajului imperial, în mod progresiv influenţa tinerei femei asupra slabului său bărbat creştea.

Se poate crede că ea n'a fost străină de fundarea Universităţii din Constantinopol, creată în 425 şi 'n care se manifestă într'un mod foarte curios preponderanţa acordată culturii greceşti. In timp ce treisprezece profesori fuseseră însărcinaţi cu predarea limbii şi literaturii latine, erau numiţi cincisprezece pentru limba şi literatura elenică ; fu creată o catedră de filosofie şi oamenii cei mai eminenţi ai epocii, dintre care unii erau creştini de dată recentă, fuseseră chemaţi să ocupe funcţiuni în noua Universitate. Totuşi, nu e inutil să atragem atenţia că dacă această creaţie şi importanţa acordată literelor sunt caracteristice pentru gusturile timpului, noua instituţie avea în ansamblul său, mai ales pentru locul subordonat pe care-l deţinea filosofia, un caracter mai curând creştinesc şi că era hărăzită, în intenţia fundatorilor, a face concurenţă Universităţii prea păgâne din Atena. Acest lucru aruncă o lumină destul de vie asupra evoluţiei care se săvârşea pe încetul în sufletul împărătesei Evdochia.

Trăind în mijlocul unei curţi credincioase, pe nesimţite ea suferea influenţa celor din jurul său. Căsătoria sa apăruse ca o victorie a păgânismului ; în realitate, ea nu făcuse nimic în favoarea coreligionarilor săi şi 'n 424 Impăratul Teodosie, reînoind prescripţiile edictului contra cultului zeilor mincinoşi, declara solemn „că era convins că n'au mai rămas păgâni". Mai mult chiar, ca o adevărată bizantină, Evdochia se pasiona pentru discuţiile teologice. Când, în 428, Nestorius, patriarhul Constantinopolului, începu să răspândească erezia care-a păstrat numele său, când ambiţiosul Cyril, patriarhul Alexandriei, deslănţui un conflict îngrozitor în sânul bisericii orientale, mai mult din gelozie contra unui rival decât din grija pentru ortodoxie, Evdochia se alătură

soțului său în contra dușmanilor patriarhului capitalei și ca să împiedice pe neastâmpăratul urmaș a lui Athanasie, doritor de-a cuceri pentru biserica lui primatul asupra tuturor episcopiilor orientale. Dar nu numai prin faptul că a luat parte la certurile religioase episodul acesta aruncă o lumină curioasă asupra caracterului Evdochiei: el ne mai arată încă un lucru, trecerea din ce în ce mai mare a tinerei femei și neînțelegerea crescândă, care-o despărțea de Pulcheria.

Insurând pe fratele său, voluntara Augustă nu înțelesese să părăsească puterea pe care Teodosie o lăsa în mâinile sale. Dar oricum ar fi făcut, încet, încet, se ridica la orizont, lângă ea, steaua Evdochiei. Ea adusese în preajma prințului pe rudele și prietenii săi; proteja pe Paulin, maestrul de ceremonii și pe Egipteanul Cyrus din Panopolis, căruia, ca și ei, îi plăcea literatura și făcea versuri; ea își avea lingușitorii și partidul său la curte și nu se mai temea să înfrunte pe cumnata sa. Dincolo chiar de zidurile palatului se auzea murmurul acestor surde neînțelegeri și intriganții încercau să profite de ele, ridicând una contra alteia pe cele două femei. Cu deosebire Cyril căuta să profite, spre a combate pe Nestorius; în același timp, el scria pe de o parte împăratului și soției sale și pe de altă parte se adresa Augustei Pulcheria, pe care-o știa ostilă rivalului său și pe a cărei influență asupra slabului basileu conta. Și deși Teodosie dojenise în termeni foarte energici necuviința acestui demers — „Credeai — scria el prelatului — că nu ne înțelegem, soția, sora mea și cu mine sau sperai că scrisorile Pietății Tale vor arunca discordia între noi" — întâmplarea dovedi — cu toate aceste protestări — că Cyril prevăzuse bine lucrurile. Teodosie, după ce convocase conciliul din Efes, cu hotărîrea nestrămutată de a susține pe Nestorius, se lăsă până la urmă influențat de îndrăsneala ilegală a lui Cyril, de gălăgia călugărilor din capitală, de sugestiile înalților funcționari cumpărați de patriarhul din Alexandria și mai ales de sfaturile Pulcheriei. Adunarea din 431 înregistră victoria alexandrinilor și triumful energicei Augusta. Aceasta însemna pentru Evdochia o serioasă înfrângere:

mai târziu ea trebui să sufere şi mai mult consecinţele acestor neînţelegeri de curte şi ale luptei pentru influenţă în care se angajase.

III

Despre amestecul în acelaşi suflet a amintirilor antice şi a preocupărilor creştine, care e adevărata trăsătură caracteristică a personalităţii Athenais-Evdochiei, găsim o interesantă mărturie în călătoria care ducea pe împărăteasă la Ierusalim, în 438.

In 423, curtea din Constantinopol primise o vizită importantă. Sora lui Honorius, mătuşa lui Teodosie al II-lea, celebra Galla Placidia, silită să părăsească palatul din Ravena, venise cu fiica sa Honoria şi cu fiul său Valentinian să ceară azil în Bizanţ. Un proiect de căsătorie fusese pus la cale între copiii imperiali, mica Evdochia care se născuse atunci şi Cezarul de cinci ani, pe care moartea lui Honorius îl făcuse moştenitorul imperiului din Occident şi Teodosie al II-lea nu cruţase nimic pentru a face să fie recunoscută în Italia autoritatea viitorului său ginere, sub tutela Gallei Placidia. Patrusprezece ani mai târziu în 437, proiectul visat odinioară devenea realitate. Athenaïs-Evdochia dorise totdeauna această unire, care trebuia să aşeze pe fiica sa pe tronul Occidentului şi promisese, dacă dorita căsătorie se va realiza, să se ducă în pelerinaj la Ierusalim, cum făcuse odinioară Sfânta Elena, spre a mulţumi lui Dumnezeu chiar în locurile unde divinul său fiu murise pentru omenire. De asemenea, poate bucuroasă să uite durerea pricinuită de pierderea unui copil iubit, împărăteasa plecă la drum spre Oraşul Sfânt în 438.

Itinerarul călătoriei o duse mai întâi la Antiochia. In acest oraş plin încă de tradiţiile şi de monumentele culturii antice, toate amintirile tinereţii păgâne se deşteptară în sufletul suveranei. Atunci când în palatul senatului, stând pe un tron de aur strălucind de pietre scumpe, ea primi pe funcţionarii şi pe reprezentanţii cetăţii, Ateniana, amintindu-şi de lecţiile tatălui său, improviză o strălucită cuvântare în onoa-

rea oraşului care-o primea, făcând aluzie la timpurile îndepărtate, când coloniile greceşti duceau în Arhipelag şi până pe ţărmurile Siriei civilizaţia elenică şi termină discursul citând versul lui Homer: „Sunt mândră că sunt din rasa şi din sângele vostru". Oamenii din Antiohia erau prea culţi, prea familiarizaţi cu literatura, ca să nu salute cu un entuziasm nemăsurat pe o prinţesă care se dovedea a fi legată de cele mai pure tradiţii ale elenismului. Şi ca în zilele frumoase ale Greciei antice, senatul municipal votă în onoarea sa o statue de aur, care fu aşezată în sala de şedinţe şi pe o stelă de bronz, aşezată în muzeu, se eterniză amintirea vizitei imperiale.

Acestei viziuni cu totul antice, şederea la Ierusalim i se opune ca un contrast isbitor. Acesta era un oraş prin esenţă creştin, plin de amintirile cucernice ale Mântuitorului, populat de călugări şi călugăriţe, acoperit de biserici şi de mănăstiri, zidite pe toate locurile sfinţite de trecerea lui Hristos. Evdochia petrecu aici un an întreg, ocupată să facă fapte bune, vizitând locurile sfinte, luând parte la inaugurări de biserici, împărţind daruri bogate sanctuarelor venerate. In schimb, ea primi relicve preţioase, o parte din oasele Sfântului Ştefan şi lanţurile pe care le purtase odinioară apostolul Petru. Cu multă cuviosie ea aduse la Constantinopol aceste daruri şi le aşeză cu solemnitate în oratoriul Sf. Laurenţiu. O parte din ele fu păstrată pentru fiica sa scumpă, a cărei amintire inspirase şi întovărăşise această călătorie. Jumătate din lanţurile Sfântului Petru fură trimise la Roma tinerei împărătese Evdochia şi pentru a fi păstrate se zidi biserica San-Pietro in Vincoli.

După câţiva ani, Athenaïs-Evdochia trebuia să se întoarcă la Ierusalim şi de data aceasta pentru tot restul vieţii sale.

In 439, când se întoarse în capitală, basilissa era în culmea gloriei sale. Fiica ei era măritată cu un împărat; ea însăşi străbătuse Orientul cu toată strălucirea regală, în mijlocul aclamaţiilor. Se pare că atunci ea s'a crezut capabilă să intre mai pe faţă decât altădată în luptă cu binefăcătoarea sa, devenită rivala ei în influenţă, Augusta Pulcheria. Cel puţin se vede că între anii 439 şi 441 prietenii săi câştigă din

ce în ce mai multă trecere în palat; prefectura pretoriului din Orient fu dată protejatului său Cyrus din Panopolis, un literat și un poet, pe care cultura sa cu totul elenică îl apropiase de mult de suverană: un astfel de om nu putea nicidecum să placă Pulcheriei și partidului său de credincioși și faptul că l-a impus favoarei lui Teodosie fu un triumf personal pentru Evdochia. Incurajată de acest succes, ea îndrăzni mai mult. In acest timp, în Palatul Sacru, eunucii erau stăpâni pe voința slabă a suveranului; Evdochia se înțelese cu favoritul momentului, Chrysaphius, ca să îndepărteze definitiv pe Pulcheria din afaceri: și o clipă se păru că reușise. Augusta fu silită să părăsească curtea și se retrase în reședința sa particulară; dar, dând impresia că abdicase, Pulcheria nu renunța deloc la luptă. Prietenii săi ortodocși, îngrijați de noua întorsătură a lucrurilor, de influența oamenilor politici ale căror idei li se păreau prea libere, aveau să facă pe Evdochia să plătească scump efemera sa victorie.

Povestea căderei sale nu-i mai puțin romanțioasă decât cea a urcării pe tron. Paulin, maestru de ceremonii, era marele favorit al prințului, cu care se jucase în copilărie și a cărui încredere o câștigase și al împărătesei, pentru a cărei căsătorie pledase cu toată puterea. In ziua nunții, împăratul îl alesese pe el ca să-l însoțească; de atunci, onorurile se îngrămădiseră peste el: admis în intimitatea suveranilor, pe care-i putea vedea oricând, influența sa era puternică în palat. Ori, Paulin era frumos, elegant și cu înfățișare mândră și se spune că făcuse impresie chiar și asupra austerei Pulcheria. Adversarii Athenaïsei se gândiră să tragă foloase din toate acestea; devotamentul pasionat pe care maestrul ceremoniilor îl arăta basilissei, prietenia foarte reală a împărătesei pentru el, deveniră arme în mâinile lor spre a deștepta gelozia lui Teodosie și-a provoca cea mai deplorabilă catastrofă.

Cronica povestește că împăratul plecă într'o zi la biserică; Paulin, bolnav, se scuzase că nu poate lua parte la procesiunea solemnă. Pe drum, un cerșetor prezentă împăratului un măr din Frigia, de o mărime neobișnuită. Teodosie îl cumpără și — fiind mereu îndrăgostit de soția sa — îl tri-

mise Evdochiei. Aceasta la rândul său îl trimise lui Paulin, ca un semn de prietenie; şi maestrul de ceremonii, neştiind de unde avea împărăteasa acest fruct, gândi că e un dar care ar putea să placă împăratului şi oferi mărul lui Teodosie. Prinţul, destul de surprins, îndată ce ajunse în palat chiamă pe împărăteasă şi-o întreabă pe neaşteptate: „Unde e mărul pe care ţi l'am trimis? — „L'am mâncat", răspunse imprudent Evdochia. In numele mântuirii eterne, Teodosie o roagă stăruitor să spună adevărul; aceasta persistă în afirmaţiile sale. Atunci, scoţând fructul de sub mantie, basileul îl arată mâncinoasei sale soţii. O explicaţie violentă urmează. Furios, gelos, împăratul se despărţi de soţia sa; cât despre Paulin, căzut în plină disgraţie, fu îndepărtat dela curte şi puţin după aceea, fu asasinat din ordinul prinţului, la Cezareea în Capadocia, unde fusese exilat.

Ce fond de adevăr conţine această povestire? Şi aici e greu de spus ceva precis. Informaţiile cele mai vechi pe care le avem despre această întâmplare sunt din secolul al-VI-lea, iar contemporanii n'au ştiut ori n'au spus nimic. Fără îndoială, Evdochia nu era vinovată decât de imprudenţă; mult mai târziu, fiind pe patul de moarte, înainte de a apărea înaintea lui Dumnezeu, ea jură că în întâmplarea cu Paulin este absolut nevinovată. Dar incidentul care aprinsese cu atâta furie gelozia lui Teodosie nu întârzie să aducă disgraţia suveranei. Duşmanii săi exploatară cu dibăcie contra ei acest fapt, ca să-şi recapete influenţa asupra spiritului împăratului. După Paulin, Evdochia văzu căzând în disgraţie alt prieten, preferatul Cyrus. Atunci, simţind că locul său e pierdut, aproape certată cu bărbatul său, izolată, suspectată în propria ei casă, indignată de calomniile ce se răspândeau pe socoteala ei, revoltată pe drept cuvânt de asasinarea odioasă a lui Paulin, ea ceru lui Teodosie permisiunea de a se retrage la Ierusalim. Impăratul consimţi şi poate chiar el a îndemnat-o să ia această hotărîre. Pentru femeea atât de iubită odinioară, el nu mai simţea decât ură, bănuială şi pizmă. El se despărţi fără greutate şi pentru totdeauna de aceea pe care o adorase atât de mult.

Evdochia plecă în oraşul sfânt prin anul 442 şi trăi

acolo optsprezece ani lungi, până la moartea sa. Acest sfârșit trist și melancolic al existenței sale pare să fi alterat în mod ciudat caracterul prințesei. Părăsind Constantinopolul, ea sperase să găsească lângă mormântul lui Hristos uitarea și pacea; dar până și în exilul îndepărtat ura dușmanilor săi o urmărea, bănuielile soțului său îi insultau odihna. În 444, doi din prietenii săi, preotul Sever și diaconul Ioan, pe care-i luase cu sine din Bizanț și care aveau o mare influență asupra sufletului său, fură denunțați împăratului, care dădu ordin să fie arestați și uciși. Revoltată, împărăteasa la rândul ei se răsbună prin sânge: Saturninus, guvernatorul Ierusalimului căzu sub loviturile asasinilor plătiți de ea. Apoi, sufletul său pasionat caută alte căi de acțiune, pentru a-și potoli nevoia de-a trăi și de-a face ceva. Ea se devotă credinții, trăi printre călugări și asceți și se lăsă ispitită de cea mai mistică formă a dogmaticii creștine. Mica păgână din Atena se aruncă în brațele monofisiților, care în acest timp, în frunte cu Dioscor din Alexandria, isbuteau să facă să triumfe doctrina lor în conciliul din Efes (449) și impuneau lui Teodosie voința lor. A crezut ea oare că trecând de partea acestora se va răzbuna într'un fel contra împăratului, a Pulcheriei și a partidului vinovat de disgrația sa? Se poate. În orice caz, ea se aruncă cu disperare în luptă și puse în serviciul prietenilor ei toată influența pe care o mai avea și toată averea. Și chiar atunci când conciliul din Calcedonia condamnă formal în 450, cu concursul trimișilor romani, erezia pe care o iubea, ea se încăpățână în credința sa, poate fericită de a face încă opoziție Pulcheriei pe care o ura și care acum, după moartea lui Teodosie, ocupa tronul care fusese al ei, alături de un soț consort. Ea încurajă cu înfocare rezistența disidenților și această basilissă îndemnă pe rebeli să lupte cu armele în mână contra trupelor împăratului. A fost nevoie de insistențele fiicei sale, ale ginerelui său și de rugămințile chiar ale papei Leon cel Mare, pentru ca Evdochia să fie readusă la ortodoxie.

În sfârșit, cedă mustrărilor pontifului și ca să merite „gloria eternă" pe care i-o promitea, ea întrebuință toată influența care-i mai rămăsese spre a potoli pe călugării din Pa-

lestina, ridicați contra episcopului lor și ca să întoarcă la credința conciliului din Calcedonia pe ereticii pocăiți (453). Dar fiecare an ce trecea aducea bătrânei femei vești triste. Bărbatul său Teodosie murise în 450 ; cumnata sa Pulcheria răposase și ea în 455 și totuși, nimic nu se schimbase în situația ei de împărătească exilată. In Occident, fiica sa Evdochia și nepoatele căzuseră în mâinile Vandalilor când aceștia jefuiră Roma în 455 și una din ele trebui să se căsătorească cu un fiu al lui Genseric. In Orient, o altă dinastie înlocuise pe tronul Bizanțului familia lui Teodosie cel Mare. Uitată de toți, Evdochia nu mai interesa pe nimeni pe lume. Ea se consola, zidind în acest oraș sfânt pe care-l iubea spitale, mănăstiri, biserici, reparând zidurile cetății, în sfârșit făcând versuri, ultimă amintire a plăcerilor literare din tinerețea sa. Astfel ea muri către 460 și fu înmormântată în basilica Sf. Ștefan, ridicată de ea și Ierusalimul recunoscător dădu credincioasei prințese, care făcuse atâta pentru el, numele de „noua Elenă".

IV

Ce ciudat destin acela al Athenaïs-Evdochiei, născută păgână la Atena, devenită printr'o căsătorie din dragoste împărătească în Bizanț, moartă în exil la Ierusalim, lângă mormântul lui Hristos, ca o creștină mistică, cucernică și pasionată. Prin aceste contraste ale existenței sale romanțioase și melancolice, figura sa prezintă un așa de viu interes pentru istorie. Aflându-se la limita dintre două lumi, în punctul de întâlnire a două civilizații, confundând în ființa ei tradițiile muribunde ale culturii păgâne și învățăturile creștinismului victorios, pe lângă aceasta destul de inteligentă și de cultă ca să poată înțelege evoluția care se săvârșea în epoca sa, ea oferă un exemplu curios și semnificativ de felul cum putea, în acest secol, să se împace în același suflet ideile cele mai diferite și contrastele cele mai violente. Viața sa ne-a și arătat în ea fuziunea acestor lucruri așa de deosebite; opera sa literară o arată încă mai desăvârșit.

Evdochiei îi plăcuse totdeauna poezia. In timpul dom-

niei, am văzut că celebrase în versuri eroice victoriile câștigate de armatele imperiale asupra Perșilor și poate că și elogiul făcut Antiohiei era de asemenea scris în versuri. In ultimii ani ai vieții sale ea se reîntoarse spre aceste distracții literare; dar de data aceasta temele pe care le-a tratat sunt exclusiv religioase. Traduse în versuri eroice unele părți din Vechiul Testament, cărțile lui Moise, a lui Iosua, a Judecătorilor și a lui Ruth și chiar în secolul al IX-lea, patriarhul Fotie, bun judecător în materie de literatură, admira foarte mult această lucrare și o găsea cu totul remarcabilă „pentru o femee și pentru o împărătească". Ea traduse de asemenea profețiile lui Zaharia și ale lui Daniel, în care gramaticul Tzetrès aprecia cu căldură talentul „împărătesei strălucite, al înțeleptei fiice a marelui Leontius". Ea compuse și *Homerocentra* sau „Antologia lui Homer", în care încercă să povestească episoade din viața lui Hristos, în versuri homerice îmbinate ingenios. Acesta era, de altfel, un gen de compoziție foarte apreciat în vremea sa și încercându-l, ea mărturisea că nu făcea altceva decât să continue opera unuia din contemporanii săi, episcopul Patricius. Trebue să mărturisim totuși, deși criticii bizantini din veacurile următoare au lăudat foarte mult și această operă imperială, că valoarea ei este destul de redusă. Nu găsești, în fond, niciun fel de originalitate; cât despre formă, orice ar fi gândit Evdochia și deși ea s'a lăudat „că a dat armonie povestirilor sfinte", lucrarea nu valorează mai mult: limba e banală și versificația mediocră. Singura trăsătură interesantă și caracteristică, într'un cuvânt, a acestei creații, este efortul de a încadra viața lui Hristos în ritmul și limba lui Homer și a lega în mod așa de ciudat păgânismul cu creștinismul. Am avea deci puțin de vorbit despre opera literară a Athenaïs-Evdochiei, dacă ea n'ar fi autoarea unei lucrări mai curioase: poemul în trei cânturi asupra Sfântului Cyprian din Antiohia, pe care Fotie îl admira mult și din care ne-au rămas fragmente importante.

După legendă, Cyprian din Antiohia era un magician (vrăjitor) celebru. Intr'o zi, un tânăr păgân, Aglaidas, veni să ceară sprijinul misterioasei sale științe. El iubea pe o tâ-

nără creştină şi aceasta respingea dragostea sa ; ca să o înduplece, nu vedea alt mijloc decât să ceară ajutorul diavolului. Cyprian primi şi pentru ca să cucerească fecioara, puse la contribuţie toată puterea sa, cu atât mai mult zel cu cât el însuşi se îndrăgostise foarte repede de frumuseţea răpitoare a Justinei. Toate sforţările vrăjitorului rămaseră inutile : demonii chemaţi de el fugiră din faţa semnului crucii făcut de tânăra fată. Atunci, convins de zădărnicia ştiinţei lui vinovate, Cyprian îşi arde cărţile magice, împarte averea la săraci şi se converteşte la creştinism. Indrăgostitul fără noroc făcu la fel. Şi la sfârşit vrăjitorul pocăit devine episcopul Antiohiei şi suferă cu curaj martiriul pentru credinţa sa, împreună cu Justina.

Partea cea mai interesantă a poemului despre care am vorbit pe scurt, e formată din cântul al doilea care cuprinde mărturisirea lui Cyprian. In momentul în care se leapădă de credinţele sale greşite, înţeleptul păgân voise să povestească viaţa sa înaintea lumii şi să spună, în faţa mulţimii adunate, tot ceea ce învăţase din meşteşugurile magice ale păgânismului, toate faptele vinovate, ce săvârşise cu ajutorul blestemat al diavolilor şi cum, în sfârşit, făcându-se lumină în sufletul său, fusese îndemnat să se căiască şi să se convertească. In această lungă expunere, Cyprian explică cum a fost iniţiat în toate locurile sfinte ale păgânismului, la Atena şi la Eleusis, pe Olimp, „unde muritorii neştiutori spun că trăiesc zeii înfumuraţi", la Argos şi în Frigia, unde se învaţă arta augurilor, în Egipt şi în Chaldea, unde se învaţă misterele astrologiei ; în termeni energici el spunea cum s'a instruit în „aceste forme trecătoare, imitaţii ale înţelepciunii eterne", cum s'a hrănit cu această ştiinţă antică şi nefastă pe care demonii o împrăştie în lume pentru pierzarea omenirii. Prin dibăcia sa blestemată, el a reuşit să cheme pe Satana şi acesta „i-a dat stăpânirea asupra lumii şi a pus sub ordinele sale armata spiritelor rele". Dar acest Satan pe care-l descrie Cyprian nu-i deloc diavolul pe care-l închipuia evul-mediu ; în măreţia sa întunecată el aminteşte mai curând de arhanghelul căzut pe care Milton îl va reprezenta în *Paradisul pierdut*. „Faţa sa — spune poemul — seamănă cu o floare de aur curat,

strălucind de flacăra ochilor lui. Pe cap avea o diademă strălucind de pietre scumpe. Hainele îi erau splendide. Şi pământul tremura la fiecare mişcare a sa. Strânsă împrejurul tronului său, o armată de gardă îl înconjura şi el se credea ca un zeu, lăudându-se că poate să facă tot ce a făcut Dumnezeu şi că nu se teme să se lupte cu stăpânul veşnic". Creator al iluziilor, acest Dumnezeu căzut construeşte cu umbre zadarnice tot ce poate să piardă şi să înşele pe oameni, „oraşe, palate, ţărmuri umbrite, păduri dese, acoperişul drag al casei părinteşti, toate imaginile zadarnice pe care le zăresc călătorii in noapte", mirajuri amăgitoare, cu care demonii îşi bat joc de muritori şi-i duc în iad.

Apoi, avem povestirea ispitirii Justinei. In contra ei, Cyprian deslănţue diavol după diavol şi chiar pe Satana: totul este inutil. Atunci, spre a o învinge, vrăjitorul născoceşte fantome seducătoare, ca să se apropie de ea mai uşor şi ca s'o ispitească mai sigur, el însuşi se transformă când într'o femee tânără, când într'o pasăre frumoasă cu viers melodios; el schimbă de asemenea pe Aglaidas în vrabie, ca să poată sbura la iubita lui. Dar, sub privirea liniştită şi curată a fecioarei, pasărea mincinoasă cade sdrobită la pământ. Atunci Cyprian încearcă alte mijloace. Familia Justinei este copleşită de nenorocirile cele mai felurite; ciuma pustieşte oraşul său natal: nimic nu poate ispiti pe neînduplecata fată. Şi în faţa atâtor înfrângeri, vrăjitorul neputincios începe să se îndoiască de el însuşi; el defaimă pe Satan şi vrea să rupă pactul care-l leagă de stăpânul demonilor; şi el ca şi Justina, se apără acum cu semnul crucii de loviturile necuratului. Dar Satan, ironic, neîmpăcat, îşi bate joc de victima care vrea să-i scape: „Hristos nu te va smulge din mâinile mele. Hristos nu primeşte pe cei care m'au urmat odată". Şi nenorocitul, îngrozit de iadul etern care-l ameninţă, termină mărturisirea prin aceste cuvinte îndurerate şi rugătoare: „V'am povestit viaţa mea. Voi trebue să-mi spuneţi dacă voiu putea îndupleca pe Hristos şi dacă El va asculta rugăciunea mea".

Se găsesc în acest poem frumuseţi puternice şi reale şi se observă de asemenea toate amintirile literare, toate apro-

pierile pe care le evoacă imediat această lectură. Cyprian şi Satan sunt Faust şi Mefistofel; şi 'n demonul strălucitor şi mândru al autorului grec, în cuvintele trufaşe pe care le pune în gura sa, e ceva din arhanghelul fulgerat din *Paradisul pierdut*. In altă parte, te gândeşti la *Divina comedie*, în pasagiul în care Evdochia descrie în trăsături energice viţiile personificate, pe care spiritele rele le poartă în lume, minciuna şi desfrâul, înşelăciunea şi ura, ipocrizia şi stricăciunea. Şi de sigur că nu e mic meritul unei lucrări greceşti din secolul al V-lea, care te face să gândeşti astfel la Dante, la Goethe, la Milton. Putem spune însă că acesta e meritul Athenais-Evdochiei? Nu. Şi aici partea sa personală e mică, deoarece ea n'a creat nimic din frumoasele povestiri pe care le admirăm. Incă din secolul al IV-lea se născuse legenda Sf. Cyprian din Antiohia, probabil în Siria şi ea se bucurase de atâta succes, încât trebue să fi existat o versiune grecească în proză. Această povestire împărăteasa a versifica-o, cum versificase cărţile sfinte şi viaţa lui Hristos şi frumuseţea temei pe care a tratat-o nu dovedeşte nimic despre superioritatea geniului său.

Ea a avut însă meritul de a o alege şi prin aceasta lucrarea sa devine extrem de interesantă pentru studiul sufletului său. Se înţelege că povestea lui Cyprian din Antiohia a atras în mod deosebit pe Athenaïs-Evdochia, pentrucă era oarecum propria sa poveste. Intocmai cum se întâmplase cu vrăjitorul, părinţii săi voiseră ca ea să înveţe „tot ce e pe pământ, în aer şi în mare". Ca şi el, ea fusese iniţiată în „zadarnica înţelepciune a Grecilor". Ca şi el, „ea credea că trăeşte, atunci când în adevăr era moartă". Apoi, ca şi el, ea renegase „credinţa nelegiuită a idolilor" şi sfărâmase „imaginile mincinoase ale zeilor". Şi în sfârşit, tot ca el, devenită acum creştină şi pioasă, ea era doritoare de a convinge „pe cei care se închină încă la idolii perverşi". Şi prin aceasta avem dreptul să credem că în înălţătoare istorie pe care o povestea, Athenais-Evdochia a pus ceva din ea însăşi.

Putem spune că această sinceritate i-a dat o scânteiere de geniu? Nici aceasta. Aici, ca şi 'n alte lucrări forma — care singură-i aparţine — este mediocră. Dar opera îşi

păstrează tot interesul, pentru psihologia eroinei noastre. Din ziua în care creştinismul atinse pe Athenais, el făcu să dispară repede din sufletul său toate frumuseţile antichităţii păgâne şi tot farmecul amintirilor din tinereţe. Atena, Eleusis, Argos, toate aceste locuri sfinte în care trăise cei dintâi ani, nu mai erau de acum înainte pentru ea decât lăcaşurile zeilor mincinoşi. Ştiinţa cu care fusese nutrită îi se păru o iluzie a demonilor înşelători; cele mai frumoase legende cu care fusese legănată copilăria sa nu mai erau în ochii săi decât „poveşti de femei bătrâne". „Ah! imagini curate şi frumoase, adevăraţi zei şi adevărate zeiţe, tremuraţi, a scris Renan într'o pagină celebră din *Sfântul Paul*. Cuvântul fatal e pronunţat: voi sunteţi idoli. Greşeala acestui Evreu urît şi mic va fi sentinţa noastră de moarte." Creştinismul victorios transformă de asemenea pe Athenaïs. Fata savantă de altădată, filosoafa păgână nu mai era decât foarte credincioasa împărătească Evdochia; şi când se deşteptau în sufletul său unele ecouri obscure ale culturii sale clasice, când din educaţia sa elenică păstra cultul formei şi amintirea lui Homer, poate se temea să nu cedeze încă odată iluziilor ademenitoare ale Satanei sau poate punând aceste prestigii păgâne în serviciul gloriei divine, se gândea, mai curând, ca o bună creştină, că le sfinţea.

BCU IAŞI CENTRU

TEODORA

I

Aventura Teodorei, împărăteasa Bizanțului, care din culisele Hipodromului se urcă pe tronul Cezarilor, a avut în toate timpurile privilegiul de a atâța curiozitatea și de a excita imaginația. Chiar în timpul vieții, norocul său miraculos a surprins așa de tare pe contemporani, încât toți gură-cască din Constantinopol născociră, spre a-l explica, tot felul de povești de necrezut, toată acea grămadă de flecăreli pe care Procopiu în *Istoria Secretă* le-a strâns cu grijă pentru posteritate. După moartea sa, legenda s'a ocupat și mai mult de ea: Orientali și Occidentali, Sirieni, Bizantini și Slavi înfrumusețară cu detalii romanțioase, romanțioasa sa soartă; și grație acestui renume sgomotos, chiar în zilele noastre, dintre atâtea prințese care s'au perindat pe tronul Bizanțului, numai Teodora rămâne cunoscută și aproape populară [1]).

S'ar putea totuși zice că știm cu exactitate ce a fost această faimoasă împărăteasă, în care atâția oameni nu văd decât o aventurieră? Nu sunt tocmai sigur. Până acum, cea mai mare parte din cei care au încercat s'o descrie s'au servit mai ales și aproape exclusiv de anecdotele lăsate de Procopiu. Sunt departe de a nega orice valoare acestui document și cred chiar că studiindu-l cu atenție se pot desprinde din el, mai complet decât până acum, unele trăsături ale psihologiei Teodorei, din timpul furtunoasei sale tinereți. Dar tre-

[1]) Pentru detalii asupra istoriei Teodorei, a se vedea monografia pe care am publicat-o sub acest titlu: *Théodora, impératrice de Byzance*, Paris, 1904. Mi s'a părut totuși că în această galerie de prințese bizantine cititorul ar fi surprins să nu întâlnească măcar o schiță despre această celebră suverană.

bue să ne dăm seama că nu ne putem baza numai pe *Istoria Secretă*. In anii din urmă mai ales s'au descoperit alte documente, destul de noui, cu ajutorul cărora putem să refacem mai complet figura celebrei suverane. *Viețile prea fericiților orientali*, pe care le-a povestit către jumătatea secolului al VI-lea unul din familiarii împărătesei, episcopul Ioan din Efes, fragmentele inedite din marea *Istorie eclesiastică*, compuse de același autor, cronica anonimă atribuită lui Zaharia din Mytilene, alte lucrări contemporane, ca biografiile patriarhului Sever și a lui Iacob Baradeu, adept al monofisiților, au fost publicate sau traduse după manuscrisele siriace în care dormeau uitate și ele luminează într'un mod curios rolul pe care l-a jucat Teodora în chestiunile religioase și politice. La acestea se pot adăuga alți scriitori, cunoscuți mai de mult, dar destul de rareori consultați, ca Ioan Lydus sau fragmentele noui ale lui Malalas, fără să mai vorbim de *Novelele* imperiale, a căror limbuție obositoare, așa de plină totuși de informații, a descurajat pe mulți cercetători și pe Procopiu însuși, care — din fericire pentru noi — a mai lăsat și alte lucrări în afară de *Istoria Secretă*. Și dacă vrei să cercetezi cu atenție, din toate aceste documente se desprind unele fapte, care pun într'o lumină puțin deosebită de aceea pe care ne-o închipuim de obiceiu, personagiile secolului lui Justinian.

I.

In primii ani ai secolului al VI-lea, Teodora, comediană și dansatoare, umplea Constantinopolul cu celebritatea sa sgomotoasă. De unde venea, nu se știe prea bine. Printre cronicarii posteriori, unii spun că s'a născut în Cipru, în țara pasionată și arzătoare a Afroditei; alții, cu mai multă dreptate, îi dau ca patrie Siria. Oricum, din copilărie ea veni la Bizanț cu familia și crescu în capitala sgomotoasă și coruptă a Bizanțului.

Nu se știe mai bine nici din ce familie a ieșit. Legenda, printr'un fel de respect pentru situația imperială la care s'a ridicat, i-a fabricat mai târziu o genealogie ilustră sau cel

puțin convenabilă și i-a da ca tată un senator înțelept și cu trecere. In realitate, originea sa pare că era mult mai umilă. Tatăl său, dacă trebue să credem *Istoria Secretă*, era un om sărac, numit Acacios, care era păzitor de urși în amfiteatru ; mama sa era o femeie cam ușoară, cum se găseau multe în lumea destul de amestecată a culiselor și a circului. Din această căsnicie de actori, se născuseră trei fete : a doua, viitoarea împărătească, veni pe lume probabil către anul 500.

De vreme, Teodora veni în contact cu acest popor pe care mai târziu avea să-l farmece ca actriță, înainte de a-l guverna ca suverană. Acacios murise, lăsându-și în mare strâmtorare văduva și pe cele trei fiice. Spre a păstra postul defunctului, care era singurul mijloc de traiu al familiei, mama nu găsi alt mijloc decât să trăiască cu alt bărbat, care, primind moștenirea păzitorului de urși, avea grijă de casă și de animale. Dar pentru ca planul să reușească, era nevoie de consimțimântul lui Asterios, conducătorul factiunii (partidului) verzi și Asterios primise bani să protejeze pe un alt candidat. Ca să se răzbune de această reavoință, mama Teodorei se lăudă că se va adresa poporului și într'o zi, când mulțimea era adunată în circ, ea apăru în arenă, împreună cu cele trei fetițe încoronate cu flori și care întindeau mânuțele lor rugătoare spre mulțime. Verzii râseră de această mișcătoare rugăminte ; dar din fericire cealaltă factiune a circului, aceea a Albaștrilor, oricând gata să facă opoziție adversarilor, se grăbise să facă dreptate cererii pe care ceilalți o respingeau și să dea familiei lui Acacios o slujbă egală cu cea pe care o pierdea. Niciodată Teodora nu trebuia să uite jignitoarea indiferență cu care Verzii primiseră rugămintea sa și din acest moment se observă la copil acea trăsătură de caracter care apare așa de puternică în femeie, ura adâncă și neîmpăcata dorință de a se răzbuna.

Astfel crescu Teodora în lumea destul de amestecată care frecventa culisele Hipodromului și 'n mod natural se pregăti pentru viitoarea ei soartă. Cea mai mare din surorile sale reușise în teatru : Teodora urmă. Din fragedă vârstă ea întovărăși pe sora sa mai mare pe scenă, jucând pe lângă ea roluri de cameristă ; ea o întovărăși mai ales în adunările

mondene și cunoscu, în promiscuitatea sălilor de așteptare, multe atingeri necurate și multe familiarități indiscrete. Apoi, la rândul său ea se urcă pe scenă: dar nu primi ca atâtea altele, să fie cântăreață din flaut sau dansatoare; îi plăcu mai mult să figureze în tablouri vivante, în care putea să-și arate fără voaluri o frumusețe de care era foarte mândră și în pantomime, în care verva sa comică găsea ocazia să se manifeste liber.

Era în adevăr frumoasă, destul de mică de statură, dar de o grație extraordinară; și figura sa încântătoare, cu tenul mat și puțin palid era luminată de ochi mari, plini de expresie, de vioiciune și de flacără. Din acest farmec atotputernic a rămas puțin lucru în portretul oficial, care se vede în San-Vitale din Ravena. Sub mantia imperială grea, statura pare mai rigidă și mai înaltă; sub diadema care ascunde fruntea, figura mică, delicată, cu ovalul puțin subțiat, nasul mare și drept, ea are o gravitate solemnă, aproape melancolică. O singură trăsătură trăiește în această figură ofilită: sub linia întunecată a sprâncenelor ce se îmbină, sunt frumoșii ochi negri despre care vorbește Procopiu, care luminează obrazul.

Dar Teodora avea și altceva decât frumusețea. Ea era inteligentă, spirituală, veselă: avea o vervă de comediantă, pe care o desfășura în detrimentul actrițelor care jucau cu ea și un spirit plăcut și nostim, grație căruia ea atrăgea și ținea chiar pe cei mai ușurateci dintre adoratorii săi. Nu era totdeauna bună și cu felul său de a fi disprețuitor nu se dădea înapoi înaintea cuvântului aspru, dacă astfel provoca râsul; dar știa de asemenea, când voia să placă, să desfășoare o irezistibilă putere de seducție. In afară de aceasta, întreprinzătoare, îndrăsneață, obrasnică, nu aștepta să i se aducă omagii, ci pentru a le provoca sau încuraja desfășura o îndrăsneală desghețată și veselă; și fiindcă avea, în sfârșit, puțin simț moral — nici nu se vede de altfel de unde l-ar fi învățat — și pe deasupra un rar și neobosit temperament de îndrăgostită, pentru toate aceste motive ea reuși repede și chiar și în afară de teatru. Exercitând o profesiune care nu implică numaidecât virtute, ea distră, încântă și scandaliză

Constantinopolul. Pe scenă riscă exhibiţiile cele mai îndrăzneţe şi vestmintele cele mai lipsite de modestie. In oraş, fu în curând celebră prin nebuniile banchetelor, îndrăsneala discuţiilor şi mulţimea amanţilor săi. Dar mai ales din toate acestea ea ieşi în curând aşa de compromisă, încât oamenii cinstiţi care o întâlneau pe stradă se îndepărtau de ea, de teamă să nu se murdărească din acest contact impur şi însuşi faptul de a o întâlni era considerat ca un semn rău. Pe atunci ea n'avea încă douăzeci de ani.

In acest moment, dispăru brusc. Ea avea ca amant pe un Sirian numit Hecebolos, care fu numit guvernator al Pentapolei în Africa: Teodora se hotărî să-l întovărăşească în îndepărtata provincie. Din nefericire romanul ţinu puţin timp: brusc, nu se ştie din ce cauză, Hecebolos alungă pe Teodora şi, fără bani, îndurând lipsuri, se zice că nenorocita trebui să-şi poartă mizeria în tot Orientul câtva timp. Ea se opri la Alexandria mai mult timp şi această oprire fu foarte însemnată pentru viaţa sa. Capitala egipteană nu era numai un mare oraş comercial, o cetate elegantă şi bogată, uşuratecă şi coruptă, locul preferat al faimoaselor curtezane; din secolul al IV-lea ea era de asemenea una din capitalele creştinismului. Nicăieri luptele religioase nu erau mai aprige, discuţiile teologice mai subtile şi mai arzătoare, fanatismul mai puternic: de asemenea, nicăieri amintirea marilor întemeetori ai vieţii călugăreşti nu produsese un număr mai bogat de mănăstiri, de mistici şi de asceţi. Vecinătăţile Alexandriei erau populate cu mănăstiri, deşertul Libiei era aşa de plin de pustnici, încât merita să fie numit „pustiul sfinţilor".

In suferinţa morală în care se afla, Teodora nu rămase nesimţitoare la influenţa mediului în care o aruncaseră evenimentele. Ea se apropie de aceşti oameni sfinţi, de patriarhul Timotei, de Sever din Antiohia, ale cărui predici se adresau cu deosebire femeilor şi ne putem întreba, fără să greşim, dacă mulţumită lor curtezana pocăită nu se întoarse, cel puţin pentru moment, către o viaţă mai creştinească şi mai curată. Când se întoarse la Constantinopol, ea era cuminţită, maturită, obosită de viaţa răzăcitoare şi de aventuri nebuneşti; ea încearcă, în mod mai mult sau mai puţin sincer,

să ducă o vieaţă mai retrasă şi mai curată. O tradiţie ne spune că locuia, corectă şi discretă, într'o căsuţă modestă, stând acasă şi torcând lână, ca matroanele din vechile vremuri romane. Aici ea se întâlni cu Justinian.

Cum a reuşit ea să seducă şi să păstreze pe acest om, care nu mai era tânăr — avea aproape patruzeci de ani — pe acest om politic, care avea o situaţie de apărat şi un viitor pe care nu trebuia să-l compromită ? Nu se ştie. Procopiu vorbeşte de magie şi de băuturi fermecate : aceasta ar însemna în adevăr să complicăm prea mult lucrurile şi să uităm cu totul de inteligenţa sa suplă şi fină, de graţia ei naturală, de felul ei spiritual de a fi, prin care Teodora atrăsese atâţia adoratori şi mai ales această minte lucidă şi hotărîtă, prin care ea trebuia să influenţeze puternic asupra sufletului nehotărît şi slab al amantului său. Fapt este că prinţul fu cu totul legat. Indrăgostit nebuneşte, el nu refuza niciuna din dorinţele iubitei sale. Ii plăceau banii : el o copleşi de bogăţii. Era lacomă de onoruri şi de stimă : el obţinu pentru ea, dela slăbiciunea unchiului său împăratul, înalta demnitate de patriciană. Era ambiţioasă, doritoare de influenţă : el se lăsă condus de sfaturile ei şi se făcu servitorul docil al simpatiilor şi antipatiilor sale. In curând el ajunse până acolo, încât voi din toată puterea s'o ia în căsătorie. Bunul împărat Justin, pe care nu-l interesa prea mult originea cuiva, se pare că n'a stat la îndoială să dea consimţământul rudei sale iubite. Din altă parte şi de unde se aştepta mai puţin veni opoziţia la planurile lui Justinian. Cu bunul său simţ de ţărancă, împărăteasa Eufimia se simţea jignită să vadă pe Teodora sortită să-i succedeze ; şi cu toată dragostea ce avea pentru nepotul său, cu toată bunătatea obişnuită cu care-i satisfăcea toate dorinţele, asupra acestei chestiuni nu voi să audă nimic. Din fericire, Eufimia muri la timp, în 523. De atunci, totul se aranjă fără greutate. Legea interzicea senatorilor şi înalţilor demnitari să se căsătorească cu femei de condiţie umilă, cu prostituate, cu actriţe sau curtezane : ca să facă plăcere lui Justinian, Justin abrogă legea. Făcu chiar mai mult. Când în Aprilie 527 el asocie la tron în mod oficial pe nepotul său, Teodora împărţi înălţarea şi triumful soţului său. Impreună

cu el, în ziua de Paşti, în Sfânta Sofia strălucind de flacăra lumânărilor, ea fu încoronată solemn; apoi, după obiceiul suveranelor Bizanţului, ea veni să primească aclamaţiile poporului în Hipodromul care-i văzuse începuturile. Visul ei se realizase.

II

Aceasta este povestea tinereţei Teodorei, cel puţin aşa cum a povestit-o Procopiu; şi de aproape două secole şi jumătate, de când s'a descoperit manustrisul *Istoriei Secrete*, această povestire destul de scandaloasă a întâlnit o încredere aproape universală. Putem totuşi spune că trebue s'o acceptăm în întregime? Un pamflet nu e deloc istorie şi avem dreptul să ne întrebăm ce este adevărat în aceste uimitoare aventuri.

„Nu se inventează nicidecum, declara odinioară Gibbon, lucruri aşa de necrezut; deci trebue să fie adevărate". In ultimii ani însă, din contră, oameni cu autoritate au pus la îndoială de multe ori autoritatea acestui martor unic, care e Procopiu şi-au vorbit foarte serios de „legenda Teodorei". Fără a dori să intrăm din nou în aceste discuţii şi fără să reneg valoarea unora din observaţiile făcute, aşi considera totuşi imprudent să caut a înălbi prea mult pe aceea pe care *Istoria Secretă* a înegrit-o aşa de cumplit. E regretabil că Ioan, episcopul Efesului, care a cunoscut bine pe Teodora, a ezitat, din respect pentru puternicii pământului, să ne povestească pe larg injurile cu care călugării pioşi şi oamenii prea sinceri au copleşit — după cum ne spune el — de atâtea ori pe împărăteasă: cel puţin este sigur că printre contemporani se găseau în afară de Procopiu şi alţii care s'o vorbească de rău şi că oameni din anturajul imperial, secretarul Priscus, prefectul Ioan din Capadocia ştiau despre ea puncte slabe, în care putea fi lovită. Nu ştiu dacă în tinereţea sa ea a avut un fiu, pe care i-l atribue Procopiu şi a cărui naştere a fost pentru ea, se pare, un accident nenorocit: e sigur, în orice caz, că avea o fată, care, fără îndoială, nu era a lui Justinian, fără ca de altfel această amintire a unui trecut

puțin tulbure să pară a fi jenat mult pe împărătească sau să fi supărat pe împărat, dacă ne gândim la averea pe care și-a făcut-o la curte fiul acestei prostituate. În sfârșit, unele trăsături ale psihologiei Teodorei, interesul pe care l-a arătat fetelor sărace, pe care în capitala sa nevoia le pierdea mai deseori decât viținl, măsurile pe care le-a luat pentru ca să salveze pe aceste nenorocite și ca să le scape „de jugul rușinoasei lor sclavii", cum spune un autor al timpului, asprimea puțin disprețuitoare pe care a arătat-o totdeauna bărbaților, se potrivesc destul de bine cu ceea ce se povestește despre tinerețea sa. Și dacă se admit toate acestea, de netăgăduit totuși, nu trebue să ne hotărîm să nu aruncăm în bloc tot ceea ce ne-a povestit *Istoria Secretă?* [1])

Dar pentru aceasta trebue să credem că aventurile Teodorei au făcut un scandal atât de răsunător, cum le atribue Procopiu, că ea a fost în adevăr, cum ne-o arată el, curtezana grandioasă, adevărat înger al răului, care, prin voința diavolului, și-a plimbat în toată lumea stricăciunea? Nu trebue să pierdem deloc din vedere că Procopiu atribue cu plăcere personajelor pe care le pune în scenă o grandoare de perversitate aproape epică și deși e un lucru foarte delicat să încercăm a determina până unde a putut cădea Teodora, voiu înclina să văd în ea — chiar dacă ar ieși diminuată — eroina unei istorii mai banale; o dansatoare care purtându-se așa cum se poartă în toate timpurile cele mai multe din semenele sale, într'o zi se plictisi de dragostele fără speranță și găsind un om serios care-i asigura o situație durabilă, se cuminți prin căsătorie și credință; o aventurieră, dacă vreți, dar inteligentă, discretă, destul de îndemânatecă spre a salva aparențele și care isbuti să fie luată în căsătorie chiar de un viitor împărat, fără scandal răsunător. Această Teodora, o știu, se numește la Ludovic Halévy, Virginia Cardinal. Dar

---

[1]) Trebue să adăugăm că într'un pasaj, destul de obscur din nenorocire, din *Viețile fericiților Orientului*, Ioan din Efes, care cunoscuse bine pe împărătească, o numește destul de brutal, dar fără să pară că-i face vreun reproș, „Teodora prostituata". Dacă traducerea ἐκ τοῦ πορνείου prin care Land a redat textul siriac este exactă, acest text ar confirma cu un cuvânt esențialul a ceea ce Procopiu a povestit pe larg.

nu aceasta ne interesează mai cu seamă. Este alta, care e mai puțin cunoscută și care e în altfel interesantă și curioasă: o mare împărăteasă, care a ocupat alături de Justinian un loc considerabil și care adeseori a jucat un rol decisiv în guvernare, o femeie cu spirit superior, de o inteligență rară, cu o voință energică, o creatură despotică și mândră, violentă și pasionată, complicată și adeseori impresionantă, dar totdeauna infinit de seducătoare.

III.

In San-Vitale din Ravena, în absida solitară unde sclipesc mozaicurile de aur, Teodora ne apare în toată strălucirea majestății sale. Costumul cu care e îmbrăcată e de o incomparabilă splendoare. Drapată într'o mantie lungă de purpură violetă, la poalele căreia o broderie lată de aur se desfășoară în falduri luminoase, ea poartă pe capul înconjurat de un nimb, o diademă înaltă de aur și de pietre prețioase; în părul său se împletesc ciucuri de pietre și de perle și pe umeri alți ciucuri de juvaeruri cad în cascade orbitoare. Astfel se prezintă ea în acest portret oficial, în ochii posterității și astfel a voit, în viața sa, să se arate contemporanilor. Rareori o parvenită s'a obișnuit mai repede cu cerințele nouei sale majestăți; rareori o suverană prin naștere a iubit și a gustat mai din plin bucuriile multiple, plăcerile luxului și micile satisfacții orgolioase, pe care poate să le dea exercitarea autorității supreme. Foarte feminină, totdeauna elegantă și doritoare să placă, ea voi să aibă apartamente somptuoase, haine mărețe, bijuterii minunate, o masă totdeauna servită cu un gust ales și îngrijit. Avea o grijă atentă și constantă de frumusețea sa. Ca să aibă o figură odihnită, își prelungea somnul prin sieste interminabile; ca să-și păstreze strălucirea tenului, făcea băi dese, după care urmau lungi ore de odihnă. Ea simțea că farmecul său e cea mai bună garanție a influenței.

Ea ținea însă și mai mult la aparența exterioară a puterii. Îi trebuia o curte, servitoare, gărzi, cortegii; ca o adevărată parvenită, ea adora și multiplica în jurul său compli-

cațiile ceremonialului. Ca să-i placă cineva, trebuia să-i aducă mereu omagii, să se prosterneze până la pământ înaintea ei, să aștepte ore nenumărate în sălile de așteptare, în timpul audiențelor. Din trecerea sa prin teatru, ea păstrase gustul și știința punerii în scenă ; dar mai ales, orgolioasă cum era, ținea să-și păstreze rangul și să mențină distanțele, bucurându-se poate în secret văzând aplecându-se umili pe pantofii săi de purpură, atâția mari seniori care odinioară o tratau ceva mai familiar.

Am putea spune că gustul pentru fast, că grija aceasta aparentă de etichetă și demnitate exclud în mod natural aventurile pe care Sardou le-a atribuit Teodorei ? Am fi cam naivi să credem și e sigur pe de altă parte că în gineceul palatului imperial puteau să se întâmple multe lucruri misterioase, fără ca Justinian să știe vreodată : ca probă este întâmplarea patriarhului Anthim, pe care am povestit-o mai sus. Așa că n'aș vrea deloc să fiu ridicol apărând cu insistență virtutea Teodorei după căsătorie. In afară că, după un cuvânt cunoscut, e totdeauna destul de greu să fii sigur de asemenea lucruri, nu țin mai mult decât trebue ca Augusta să fi fost ireproșabilă. Cred cu ușurință că 'n timpul tinereții sale a petrecut foarte liber ; chiar dacă ar fi continuat mai târziu, n'aș simți nicio nevoie să mă scandalizez și singur Justinian, de altfel, ar avea oarecare drept să se plângă. Dar faptele sunt fapte și trebue să le luăm așa cum sunt.

Ori, fapt este că niciunul din scriitorii contemporani cu ea și niciun scriitor din secolele următoare — și totuși sunt destui printre ei care au reproșat cu asprime Teodorei lăcomia sa, natura autoritară și violentă, influența excesivă pe care a exercitat-o asupra lui Justinian, scandalul provocat prin părerile sale eterodoxe — n'a spus nimic care să ne îndreptățească să punem la îndoială corectitudinea vieții sale particulare după căsătorie. Procopiu însuși, care a calomniat-o atâta, care a dat pe față cu atâta dărnicie aventurile ei din tinerețe, care a povestit — cu luxul de detalii cunoscut — perfidiile, cruzimile, infamiile maturității sale, nu atribue — dacă te ostenești să citești cu atenție textul — nici cea mai mică veleitate de aventură galantă acestei femei așa

de profund coruptă. Putem să ne închipuim fără greutate, cred, că dacă suverana ar fi dat cel mai mic prilej, pamfletarul n'ar fi ezitat să povestească pe larg adulterele sale. El n'a spus nimic: pentrucă, în adevăr, nu era nimic de spus.

Din aceasta nu vreau să trag nicio concluzie în favoarea calităților morale ale Teodorei. In afară de faptul că nu mai era prea tânără când se urcă pe tron — avea aproape treizeci de ani și la această vârstă o orientală e aproape să îmbătrânească — ea era prea inteligentă, prea ambițioasă, ca să rişte să compromită prin intrigi de dragoste situația pe care ştiuse s'o cucerească. Ca să-şi păstreze puterea supremă, merita să ia unele precauții și demnitatea vieții sale face tot atâta onoare poate simțului practic al Teodorei, ca și simțului său moral. Dar mai ales această femeie superioară ca spirit, această mare ambițioasă, aprig lacomă de putere, avea în cap alte griji decât să se ocupe cu aventuri vulgare. Ea stăpânea unele calități esențiale care legitimează dorința de autoritate supremă: o energie mândră, o voință bărbătească, un curaj calm, care s'a arătat la înălțimea împrejurărilor cele mai grele. Prin aceasta, timp de douăzeci și unu de ani, cât domni alături de Justinian, ea exercită o profundă și legitimă influență asupra unui soț care o adora.

IV

Există un fapt, care nu trebue niciodată uitat când se vorbeşte de Teodora; este rolul pe care l-a jucat în acea tragică zi de 18 Ianuarie 532, când mulțimea triumfătoare striga la porțile palatului imperial; când Justinian înnebunit, pierzându-şi capul, nu mai vedea altă scăpare decât fuga [1]). Teodora asista la consiliu: în descurajarea generală, ea singură păstra curajul și calmul. Nu spusese încă nimic: deodată, în mijlocul liniştii, ea se sculă și, indignată de laşitatea generală, amînti de datoria lor împăratului și acelor miniştri care-şi pierduseră curajul: „Dacă n'ar mai rămâne — declară ea — altă scăpare decât fuga, n'aşi vrea deloc să

NIKA.

[1]) Răscoala factiunilor *Verzilor* și *Albaştrilor* contra împăratului.

fug. Cei care au purtat coroană nu trebue să supraviețuiască niciodată pierderii ei. Niciodată nu voiu vedea ziua în care lumea va înceta de a mă saluta cu numele de împărătească. Dacă tu vrei să fugi, Cezar, bine: ai bani, vasele sunt gata, marea e deschisă; eu rămân. Iubesc maxima aceea veche, că purpura e un frumos lințoliu". In acea zi, când după cum spune un contemporan, „imperiul însuși părea în ajunul căderii sale", Teodora salvă tronul lui Justinian și 'n această luptă supremă în care era în primejdie tronul și viața sa, în adevăr ea se ridică prin ambiție până la eroism.

In acest moment greu, Teodora se revelase ca om de Stat, prin sângele rece și prin energia sa; și prin aceasta, cum s'a zis cu spirit, ea și-a meritat cu adevărat în consiliul imperial locul pe care până atunci îl datora poate numai slăbiciunii împăratului. Ea îl păstră de acum înainte și Justinian n'a stat la îndoială să i-l dea. Indrăgostit cu pasiune până în ultimele sale zile de femeia pe care o adorase tânără, subjugat în mod irezistibil de această inteligență superioară, de această voință hotărîtă și puternică, el nu-i refuză nimic, nici onorurile nici realitatea puterii supreme.

Pe zidurile bisericilor timpului, deasupra porților cetăților, se citește și azi, numele Teodorei, alături de al împăratului; în San-Vitale din Ravena, imaginea sa însoțește pe cea a împărătescului său soț și de asemenea în mozaicurile care decorau apartamentele Palatului Sacru, voința lui Justinian asociase pe Teodora la triumfurile militare și la gloriile cele mai strălucite ale domniei. Ca și lui Justinian, recunoștința popoarelor i-a ridicat statui; ca și lui Justinian, funcționarii jurară credință aceleia care toată viața fu egala împăratului. In cele mai grele afaceri, Justinian a cerut sfatul „prea înaltei soții pe care Dumnezeu i-a dat-o", aceleia pe care-i plăcea s'o numească „farmecul său cel mai dulce" și contemporanii sunt de acord să spună că ea uză fără scrupule de influența fără margini pe care prințul i-a dat-o și că a exercitat autoritatea ca și el, ba poate chiar mai mult.

Timp de douăzeci și unu de ani cât a domnit, ea se amestecă peste tot, în administrație pe care o umplu de protejații săi, în diplomație, în politică, în biserică, aranjând

totul după placul său, făcând și desfăcând după capricii papi și patriarhi, miniștri și generali, tot așa de aprigă în a proteja pe favoriții săi, pe cât era de doritoare de a ruina trecerea și puterea adversarilor săi, netemându-se chiar, când credea necesar, să se împotrivească deschis voinței prințului și să substitue ordinele sale celor ale lui Justinian. Ea a fost, în toate chestiunile mari colaboratoarea activă a soțului său și dacă influența ei a fost câteodată supărătoare, dacă lăcomia, violența, orgoliul său, excitând și orgoliul și aviditatea împăratului, au inspirat măsuri regretabile, trebue să recunoaștem de asemenea că ea a văzut just interesele Statului și că politica pe care o visa ea, dacă timpul i-ar fi permis să-și realizeze în întregime opera, făcând imperiul bizantin mai solid și mai puternic, ar fi schimbat poate cursul însuși al istoriei.

In timp ce Justinian, ademenit de măreția amintirilor romane se entuziasma de concepțiile unui gând rând pe rând măreț și faimos, în timp ce visa să restaureze împărăția Cezarilor și să asigure, prin unirea cu Roma, domnia ortodoxiei, Teodora, mai fină și mai perspicace, întorcea privirea spre Orient. Totdeauna ea avusese simpatii pentru acei călugări din Siria și din Egipt, ca Zoora, Iacob Baradeu și mulți alții, pe care-i primea în palat și pe care-i punea să facă rugăciuni, cu toate sdrențele și brutalitatea asprei lor sinceități. Ca orice bună bizantină, ea era foarte credincioasă. Dar în afară de aceasta, avea prea multă finețe și simț politic ca să nu înțeleagă care era, într'un stat creștin, importanța chestiunilor religioase și ce primejdie era să le neglijezi. Ori, ea simțea că bogatele și înfloritoarele provincii din Asia, din Siria și Egipt constituiau adevăratele forțe vii ale imperiului; ea simțea pericolul pe care-l creau pentru imperiu ciocnirile religioase prin care, în acele regiuni națiunile orientale manifestau chiar de atunci tendințele lor separatiste; ea simțea nevoia de a potoli prin concesiuni făcute la vreme și printr'o largă toleranță nemulțumirile lor amenințătoare și atunci când ea făcea sforțări să îndrepte către acest scop politica imperială, se poate afirma, fără paradox, că vedea mai just decât imperialul său asociat și că presimțea mai clar viitorul.

In timp ce Justinian, teolog cu sufletul, se ocupa de chestiunile religioase din gust pentru controversă, pentru plăcerea sterilă de a dogmatiza, Teodora făcea parte din familia marilor împărați ai Bizanțului care, sub forma trecătoare și schimbătoare a certurilor teologice, au știut totdeauna să vadă fondul permanent al problemelor politice. Și de aceea, în numele intereselor de Stat, ea și-a urmat hotărîtă calea, protejând pe față pe eretici, înfruntând cu îndrăsneală papalitatea, târînd după ea pe Justinian nehotărît și turburat, aruncându-se cu riscul vieții sale în luptă, fără ca vreodată să se dea învinsă. Egiptul eretic datoră ei mulți ani de toleranță ; sub protecția sa Siria eretică își putu reconstitui biserica națională persecutată ; protecției sale răsvrătiții datorară mai întâi iertarea și putința de a reîncepe liberi propaganda lor, mai târziu libertatea de a înfrunta excomunicările conciliilor și rigorile puterii lumești ; în sfârșit, misiunile monofisite datorară încurajărilor și concursului său succesele lor în Arabia, Nubia, Abisinia. Până în ultima zi ea luptă pentru credințele sale, tenace, ca un om de Stat, cu pasiune de asemenea, ca o adevărată femeie, suplă sau brutală după împrejurări, destul de îndrăsneață ca să aresteze și să închidă un papă, destul de îndemânatecă să supună pe cineva voinței sale, destul de curajoasă ca să protejeze pe prietenii săi persecutați și să le dea mijloacele de a reforma biserica lor, destul de dibace ca să impună adeseori, cu orice risc, politica sa împăratului.

Biserica n'a iertat Teodorei nici brutala arestare a papei Silver, nici credința îndărătnică pe care a păstrat-o monofisismului, nici violența autoritară cu care și-a satisfăcut ura în contra demnitarilor eclesiastici, a cărei consecință aspră a îndurat-o Virgiliu. Din secol în secol, istoricii eclesiastici au acoperit numele ei cu blesteme și injurii. Teodora merită a fi judecată cu mai puțină pasiune și cu mai multă dreptate. Fără îndoială, spre a-și ajunge scopurile ea s'a servit de prea mult zel pasionat, de prea multă asprime, de prea multă ură încăpățânată, chiar de prea multă cruzime rece ; ea s'a servit însă și de calități excelente, de un sentiment foarte viu al nevoilor guvernării, de o vedere clară a realităților po-

sibile şi politica pe care-a visat-o onorează mintea ei sigură şi apare, cu toată rezerva, destul de demnă de un împărat.

V

Dar — şi aici stă interesul puternic pe care-l deşteaptă această figură — sub aceste calităţi de om de Stat, Teodora rămânea femeie. Se simţea aceasta din gustul său pentru lux şi eleganţă şi mai mult încă din străşnicia pasiunilor şi ardoarea urilor sale. Când interesul său era în joc, ea nu cunoştea nici ezitări, nici scrupule; fără milă ea sfărâmă pe toţi cei a căror ambiţie visase să-i sdruncine autoritatea sau să-i ruineze trecerea de care se bucura. Ca să se răsbune de orice ofensă, ca să-şi păstreze puterea, toate mijloacele i-au fcleşit: forţa şi perfidia, minciuna şi corupţia, intriga şi violenţa. Şi dacă simţea câteodată că pierde puterea asupra sufletului nehotărît al lui Justinian, dacă în faţa împrejurărilor sau în faţa unor influenţe mai puternice, părea că cedează nemulţumită, totdeauna spiritul său îndrăsneţ şi suplu ştia să pregătească pentru viitor răsbunări răsunătoare; ambiţioasă şi şireată, totdeauna a dorit ca în orice chestiune să aibă ultimul cuvânt; şi a reuşit.

Flecarii din Constantinopol puneau pe socoteala ei întunecoase poveşti cu execuţii secrete, carcere subterane, închisori tăcute şi groaznice, în care Teodora întemniţa şi-şi tortura victimele; trebue să ne păzim a crede aceste anecdote. Unele din cele mai ilustre victime ale împărătesei se simţeau destul de bine şi-au făcut, deşi au suferit disgraţii trecătoare, o destul de frumoasă carieră; şi este fapt ştiut, pe de altă parte că cei mai periculoşi adversari ai săi n'au plătit cu moartea, ci numai cu exilul opoziţia pe care au îndrăsnit să i-o facă.

Dar, fără să lungim după plac lista cruzimilor sale, nu trebue totuşi să încercăm să facem pe Teodora mai milostivă sau mai bună. Când ura, ea era o femeie care nu se dădea îndărăt dela nimic, nici în faţa scandalului unei disgraţii nedrepte, şi poate nici chiar în faţa unui asasinat. Intâmplarea lui Germanos, nepotul împăratului, a secretarului Priscus, a

lui Photius, ginerele lui Belizarie, ar fi de ajuns să arate tăria urilor sale. Căderea prefectului Ioan din Capadocia, a ministrului îndrăsneț și de temut care făcu să se clatine un moment influența sa și să se teamă pentru puterea sa, arată și mai bine energia fără scrupule a sufletului său ambițios și resursele de necrezut ale geniului său perfid. Tot așa și printr'un asemănător amestec de îndemânare și de violență, ea făcu pe marele general care era Belizarie să ispășească rarele sale veleități de independență și prin influența pe care o câștigă asupra Antoninei, soția patriciului, știu să facă din el sclavul său foarte umil și foarte docil. Și aici încă trebue să admirăm, pe lângă prodigioasa ingeniozitate în a înoda o intrigă, indiferența împărătesei cu privire la alegerea mijloacelor și-a instrumentelor care serveau la realizarea scopurilor sale. Antonina, după o tinerețe furtunoasă, înșela fără scrupule pe un soț care o adora, dar era inteligentă, îndrăsneață, intrigantă mai ales, capabilă — spune Procopiu, care a cunoscut-o bine — să facă să reușească chiar imposibilul. Teodora înțelese repede că protejând amorurile acestei femei, va face din ea servitoarea devotată a politicei sale și cea mai bună chezășie a fidelității lui Belizarie. Intre ele fu încheiată o alianță. Antonina își puse îndemânarea în serviciul Basilissei și în depoziția papei Silver, ca și în disgrația lui Ioan din Capadocia ea avu o largă parte și dădu probă de pricepere; în schimb Teodora acoperi toate imprudențele sale, toate nebuniile sale și de mai multe ori impuse slăbiciunei lui Belizarie împăcarea și iertarea. Și prin aceasta, asigurându-și cu dibăcie superioritatea asupra favoritei sale, prin ea împărăteasa avea la dispoziția sa pe Belizarie [1]).

Din favoarea pe care a arătat-o Antoninei, se poate trage concluzia, cum afirmă *Istoria Secretă*, că suverana a avut o mare toleranță pentru slăbiciunile femeilor și că a acoperit multe greșeli cu mantia sa de împărătească ? Faptele lasă mai curând o impresie contrară. Fără îndoială e posibil ca din cauza firii sale autoritare și prin obiceiul pe care-l

[1]) Pentru aceste două episoade trimit pe cititor la capitolele din cartea mea intitulată: *Teodora și Ioan din Capadocia*, p. 173—190; *Teodora și Belisarie*, p. 191—216.

avea de a subordona totul scopurilor sale politice. Teodora să se fi amestecat în mod indiscret în chestiuni familiare şi 'n căsnicii care n'o priveau deloc şi că a aranjat căsătorii cu acelaşi despotism pe care-l punea în guvernarea Statului. Dar în legile pe care le-a inspirat asupra divorţului şi adulterului, ca şi 'n faptele sale, în mod constant ea şi-a arătat grija de a consolida instituţia căsătoriei, „acest lucru sfânt între toate", cum zice o lege din acea epocă şi de a face ca toţi să respecte aceste legături legitime şi sfinte. Ceea ce e adevărat, este că era, după cuvântul unui istoric, „în mod natural înclinată să ajute pe femeile nenorocite" şi că această grijă se manifestă în măsurile care au fost luate în favoarea femeilor maltratate sau rău măritate, ca şi în sfaturile pe care le-a dat în privinţa actriţelor şi a femeilor pierdute. Ea cunoştea, deoarece trecuse pe acolo, ascunzişurile capitalei ştia mizeria şi ruşinea pe care o cuprind: foarte de vreme ea se folosi de influenţa sa, pentru a îndrepta toate acestea. Dar ea n'a fost mai puţin aspră, păzitoare severă a moralei publice şi-şi luă însărcinarea de a curăţi şi moraliza capitala sa [1]).

Trebue să credem că în aceste măsuri, intra, la Teodora, unele amintiri din experienţa sa personală şi vreo părere de rău asupra trecutului său? Lucrul este posibil, ca să nu zicem sigur şi nu atinge deloc ideea pe care putem să ne-o facem despre Teodora. E o noblete ciudată în aceste cuvinte ale unei ordonanţe imperiale, a cărei inspiratoare a fost ea fără îndoială: „Am numit magistraţi ca să pedepsească pe tâlhari şi pe hoţii de bani: nu trebue, cu mai multă dreptate, să urmărim pe tâlharii onoarei şi pe ademenitorii de castitate?"

Ar fi de sigur copilăros a voi să ascundem defectele şi viţiile Teodorei. Îi plăceau banii, îi plăcea puterea: ea asigură viitorul a lor săi cu o grijă poate excesivă pentru afecţiunile de familie şi pentru a păstra tronul pe care se înălţase, ea fu perfidă fără scrupule, violentă, crudă, nemiloasă

[1]) A se vedea în cartea mea capitolul: *Feminismul Teodorei*, pag. 217—230.

în urile sale, inflexibilă pentru toți acei care își atrăseseră ura sa. A fost o mare ambițioasă care a turburat profund, prin intrigile sale, palatul și monarhia. Prietenii săi o numeau „împărăteasa credincioasă"; ea merita acest nume. Ea poseda mândră, o inteligență lucidă și puternică de om de Stat. Influența ei n'a fost totdeauna bună, dar ea a însemnat cu o urmă adâncă guvernarea lui Justinian. După moartea ei, începu decadența, în care se sfârși trist o domnie mult timp glorioasă.

Când la 29 Iunie 548, Teodora muri de cancer, după o boală destul de lungă, Justinian plânse cu amărăciune pierderea care cu drept cuvânt era ireparabilă. Vie, el o adorase; moartă, el păstră cu pietate amintirea ei. El dori, în memoria ei, să păstreze în serviciul său pe toți cei ce fuseseră în preajma sa, și mulți ani mai târziu, când voia să facă o promisiune solemnă, avea obiceiul să jure în numele Teodorei, iar cei care doreau să-i placă aminteau de „minunata, frumoasa și înțeleapta împărătească", care, după ce fusese în lumea aceasta colaboratoarea sa credincioasă, se ruga acum lui Dumnezeu pentru soțul său.

Trebue să mărturisim că e oarecare exagerare în această apoteoză. Teodora dansatoarea n'a avut chiar virtuțile care duc drept în rai; Teodora împărăteasa, cu toată pietatea sa, a avut defecte și vicii care nu se potrivesc cu aureola sfintelor. Dar trăsătura aceasta merită să fie remarcată; atât de mult arată, la această mare ambițioasă, care a fost așa de mult femeie, până și dincolo de moarte, o incomparabilă putere de farmec și de seducție.

IMPĂRĂTEASA IRINA

Spre sfârșitul anului 768, Constantinopolul era în sărbătoare: capitala bizantină celebra căsătoria moștenitorului tronului, Leon, fiul lui Constantin al V-lea.

In ziua de 1 Noemvrie, dimineața, o flotilă de corăbii de gală, somptuos împodobite cu mătăsuri strălucitoare, pornise spre palatul Hieria, pe țărmul asiatic al Bosforului, să caute pe tânăra logodnică și o adusese la Bizanț, unde ea își făcuse intrarea solemnă. Câteva săptămâni mai târziu, la 18 Decemvrie, în Palatul Sacru, în triclinium numit Augoustaion, în prezența curții adunate aici, cei doi basilei încoronau pe noua suverană. Așezați pe tronurile de aur, asistați de patriarh, Constantin și fiul său ridicaseră voalul care acoperea fața viitoarei împărătese, trecuseră hlamida de mătase pe deasupra rochiei lungi de aur, îi puseră pe cap coroana și îi prinseră de urechi cerceii lungi de pietre scumpe. Apoi, în biserica Sf. Ștefan noua Augustă primise omagiile marilor demnitari ai monarhiei; pe balconul salonului celor Nouăsprezece paturi, ea se arătase poporului și fusese salutată de aclamațiile noilor săi supuși. In sfârșit, împreună cu strălucitul cortegiu de patrici, senatori și doamne de onoare, ea se întorsese în biserica Sf. Ștefan și acolo patriarhul Nicetas celebrase slujbele rituale și pusese coroanele nupțiale pe capetele celor doi soți.

Bătrânul împărat Constantin al V-lea energicul adversar al icoanelor, nu se gândea deloc, poruncind aceste serbări, punând diadema Cezarilor pe capul acestei tinere femei, că această plăpândă *basilissa* avea să distrugă opera vieții sale și va face ca dinastia sa să-și piardă tronul.

I.

Ca și Athenais-Evdochia, Irina era ateniană din naștere; ca și aceasta, era orfană, când împrejurări necunoscute de noi și 'n care frumusețea sa a jucat fără îndoială rolul esențial, făcură din ea nora unui împărat. Dar aici se oprește asemănarea dintre cele două prințese. Atena din secolul al VIII-lea se deosebea în mod ciudat de cea din secolul al V-lea. Nu mai era cetatea păgână și literară, orașul universitar, plin de gloria scriitorilor antici și de amintirea filosofilor iluștri, păstrând cu pietate în umbra templelor sale memoria zeilor proscriși. Era, în secolul Irinei, un mic orășel de provincie, liniștit și cucernic, în care Partenonul se transformase în biserică, în care Sfânta Sofia alungase pe Pallas-Atena de pe Acropole, unde sfinții înlocuiseră pe zei. Intr'un astfel de mediu, educația și mai ales educația unei femei nu mai putea fi ceea ce fusese în timpul Athenaïs-ei. Ca cea mai mare parte din contemporanele sale Irina era pioasă, de o pietate exaltată și aprinsă, fierbinte, pe care o înflăcăra încă și evenimentele epocii turburi în care trăia.

Un grav conflict religios frământa atunci, de mai mult de patruzeci de ani, imperiul bizantin: era culmea luptei care s'a numit Cearta icoanelor. Această denumire, cu aparență strict teologică, nu trebue totuși să ne înșele deloc asupra caracterului adevărat al acestei crize îngrozitoare: era vorba în realitate de cu totul altceva decât de o chestie meschină de disciplină sau de liturghie. De sigur că împărații iconoclaști credincioși ca toți oamenii din vremea lor, aduceau în luptă convingeri religioase aprinse și sincere; unul din scopurile pe care și-l propunea reforma lor era de a ridica nivelul moral al religiei, scăpând-o de acel aspect al păgânismului renăscut care li se părea că e adorarea excesivă a imaginei Fecioarei și a sfinților. Dar altceva îi preocupa mai mult: ei erau mai ales înspăimântați de puterea pe care o dobândiseră în Stat, prin bogăția și influența lor, apărătorii obișnuiți ai icoanelor, călugării. In realitate, începând cu secolul al VIII-lea — oricât de ciudat ar putea să pară într'un impe-

riu foarte creştin, cum era Bizanţul — începea lupta între puterea civilă şi comunităţile religioase.

In contra lor, împăratul Constantin al V-lea suflet pasionat, voinţă energică, dusese lupta cu o înverşunare deosebită. Din ordinul său se procedase la execuţii brutale, uneori chiar sângeroase. Mănăstirile fuseseră laicizate, călugării expulzaţi, închişi, exilaţi, Constantinopolul era aproape gol de călugări. Şi întreaga societate bizantină, împinsă în luptă, se împărţise în două tabere. De o parte era lumea oficială, episcopatul curţii, funcţionarii, înaltele clase sociale, armata în sfârşit, cu totul devotată unui împărat victorios, cum era Constantin al V-lea. De cealaltă parte era clerul de jos, clasele mijlocii, poporul, femeile, a căror mistică pietate, îndrăgostită de măreţia cultului şi de luxul bisericilor, nu se putea hotărî să părăsească icoanele miraculoase şi venerate.

Irina era femeie şi pe deasupra venită dintr'o provincie legată strâns de cultul icoanelor. Simpatiile sale nu erau deci deloc îndoelnice. Dar, în momentul când ea intra în familia imperială, persecuţia era în toată puterea sa, şi alături de temutul Constantin al V-lea nu era bine să manifeşti pe faţă sentimente de opoziţie. Irina ascunse deci cu grijă credinţele sale. Făcu chiar mai mult: la cererea socrului său, ea jură solemn să nu accepte niciodată icoanele; se vede apărând, din acest moment, în acest suflet puţin turbure ceva din spiritul de prefăcătorie şi de lipsă de scrupule, care va isbucni mai târziu cu atâta putere.

Totuşi, cu toată aparenta supunere, pietatea tinerei femei nu era deloc sterilă. Acest lucru se observă când în 775 Constantin al V-lea muri şi când noul împărat Leon al IV-lea, poate sub influenţa Irinei — foarte mare la începutul domniei — slăbi puţin vechea severitate. Basilissa acţionă cu hotărîre. Astfel, multe femei păstrau cu pietate icoanele proscrise: legenda spune că chiar în palat Anthousa, o fiică a lui Constantin al V-lea, păstra fără teamă şi fără scrupule credinţă icoanelor interzise. Irina crezu că poate să imite pe cumnata sa şi se făcea că a restaurat, în reşedinţa suverană, cultul interzis. Incercarea trebuia să aibă urmări destul de

tragice. In Aprilie 780, mai multe persoane din intimitatea împărătesei fură închise şi osândite la moarte, din ordinul lui Leon IV, ca suspecte de sentimente iconofile. Basilissa însăşi fu compromisă în această afacere. Se povesteşte că într'o zi, soţul său descoperi în apartamentul ei, ascunse sub perine, două icoane de sfinţi. La vederea lor, Leon IV fu cuprins de o mânie violentă; şi cu toate că Irina, gata oricând să facă un jurământ, jură că nu ştia cine le-a pus acolo, trecerea sa pe lângă împărat suferi o serioasă ştirbire; şi căzuse pe jumătate în disgraţie, când, din fericire pentru ea Leon al IV-lea muri aproape subit, în luna Septemvrie a aceluiaş an 780. Moştenitorul tronului era un copil, Constantin al VI-lea, în vârstă de zece ani; tutore al fiului său şi regentă, Irina era împărătească.

II.

Puţine personaje istorice sunt mai greu de judecat decât celebra suverană care restaură în Bizanţ ortodoxia. Se ştie că era frumoasă; totul face să se creadă că a fost castă şi că, aruncată de foarte tânără într'o curte coruptă şi uşuratecă, ea s'a păstrat totdeauna ireproşabilă; era, în sfârşit, credincioasă. Dar, acestea spuse, ce ştim noi despre Irina? Cât preţuia mintea ei? Ce caracter avea? Fără îndoială, ca să ne dăm seama de acestea, avem actele sale de guvernământ. Dar aceste acte le-a făcut ea singură? a avut ea pe tron idei personale? sau n'a fost decât un instrument în mâna unor consilieri pricepuţi?

A fost posibil deci, ca în umbra lor, Irina să fie arătată în aspectele cele mai măgulitoare şi acest lucru s'a întâmplat şi 'n secolul nostru. Un romancier celebru, care 'n tinereţea sa s'a amuzat schiţând portretul prea pioasei împărătese şi care a descris în întregime această curioasă figură, într'un roman pitoresc şi magistral [1]), ne-o arată iniţiată în misterele filosofiei platonice, în dogmele oculte ale „ermetismu'ui cosmopolit", cunoscând „descântecele teurgice care duc la pu-

[1]) Paul Adam, *Irène et les Eunuques*, Paris, 1906.

tere" şi întrebuinţând această putere, odată cucerită, pentru un singur scop, măreţia Bizanţului şi reconstituirea vechei hegemonii romane. Şi dacă cineva doreşte să şi-o închipue aşa cum a visat-o Paul Adam, să citească această pagină : „Aşezată sub cortul imperial, în vârful promontorului care domină apele repezi ale Bosforului, ea îşi petrecea serile în faţa feeriei nemuritoare a cerului levantîn, văzându-se reflectată în basinul de metal cioplit, strălucitoare ca Maica Domnului în hainele sale pompoase, care oglindeau stelele în fiecare tăetură a bijuteriilor lor unice. Gânduri de triumf vibrau în ea. Memoria sa evoca învăţăturile misterioase ale şcolilor. Bucuria de a face să vibreze un popor întreg la respiraţia minţii sale, o ţinea în extaz" [1]). Şi atât de mare este simpatia autorului pentru această femeie superioară, încât chiar crima sa găseşte în ochii lui o scuză şi-i apare aproape legitimă. Dacă a detronat pe fiul său şi l-a orbit, este, spune romancierul — din cauză că „a preferat să suprime pe individ în folosul rasei. Puterea absolută îi dădea acest drept" [2]).

Acestea sunt, de sigur, închipuiri de poet. Dar istorici serioşi ne descriu de asemenea pe Irina sub un aspect nu mai puţin seducător. Unul laudă talentele sale, dibăcia sa superioară, supleţea minţii, claritatea vederilor sale, tăria caracterului [3]). Un altul vede în ea o femeie cu totul remarcabilă, care a dat Bizanţului „cea mai bună guvernare şi cea mai capabilă pe care a avut-o poate imperiul bizantin". Şi adaugă: „Era o femeie născută în adevăr pentru tron, de o inteligenţă virilă, admirabil dotată cu toate calităţile care se cer marilor suverani, ştiind să vorbească poporului şi să se facă iubită de el, excelând în a-şi alege consilierii, înzestrată cu un curaj perfect şi cu un admirabil sânge rece" [4]).

Mărturisesc că, în ce mă priveşte, Irina îmi apare mult mai puţin seducătoare. Strașnic de ambiţioasă — admiratorii săi observă în ea ca o trăsătură dominantă dragostea de putere pe care o avea (τὸ φίλαρχον) — toată viaţa a fost

[1]) Paul Adam, *Princesses Byzantines*, p. 33, 34.
[2]) *Ibid.*, p. 80.
[3]) Gasquet, *L'Empire byzantin et la monarchie franque*, p. 252—287.
[4]) Schlumberger, *Les Iles des Princes*, p. 112.

dominată de o pasiune principală, dorința de a domni. Era tânără și frumoasă; nu-și căută niciun amant, de teamă de a-și lua un stăpân. Era mamă: ambiția înăbuși în ea până și sentimentul matern. Ca să-și ajungă scopul pe care și-l propusese, n'avu niciun scrupul: toate mijloacele le-a folosit, prefăcătoria, intriga, cruzimea, perfidia. Toate forțele minții, toate puterile orgoliului său s'au îndreptat către acest scop unic: tronul. Și aceasta a fost toată viața ei. Credința ei chiar, care a fost reală și adâncă, mări și ajută ambiția sa: credință strimtă, superstițioasă, prin ajutorul căreia se convinsese că era instrumentul necesar scopurilor lui Dumnezeu, că pe lumea aceasta ea avea o operă de desăvârșit, datoria de a o apăra și de a nu permite altora s'o distrugă. Astfel, ea împăcă cât se poate de bine principiile religiei cu sugestiile pe care i le inspirau interesele și dragostea sa de putere; și prin urmare, cum ea a fost totdeauna convinsă de dreptul său și sigură de datoria sa, în mod sincer ea merse până la capăt, fără să se lase întoarsă din cale de nicio greutate. Orgolioasă și pasionată, ea fu violentă, brutală, crudă; încăpățânată și înverșunată, ea își urmări scopurile cu o perseverență neobosită și prodigioasă; prefăcută și subtilă, ea puse în slujba planurilor sale o fecunditate nemaipomenită, o artă incomparabilă în a țese comploturi și 'n a urzi intrigi. Și desigur, e oarecare măreție în această obsesiune a puterii supreme, care absoarbe un suflet și-l cuprinde în întregime, în această adevărată diformare psihologică, care suprimă orice sentiment, spre a nu lăsa să trăiască decât ambiția.

Adaug că Irina a jucat și în exterior rolul unei mari ambițioase. Ea a avut majestate, simțul ceremoniei, gust pentru lux, pentru solemnități, pentru clădiri: prin acestea, de altfel, era femeie. Prietenii săi afirmă, pe deasupra, că a guvernat bine, că poporul a iubit-o și a regretat căderea sa, că domnia ei a fost o vreme de prosperitate deplină. Se va vedea mai departe ce trebue să credem despre aceste laude. In orice caz, nu pot recunoaște împărătesei inteligența superioară, mintea viguroasă, curajul bărbătesc, tăria de suflet în nenorocire, pe care i le atribue cu dărnicie partizanii săi. Un lucru mă face să mă îndoiesc de priceperea spiritului său politic și de luci-

ditatea vederilor sale: faptul că totdeauna ea s'a lăudat cam prea de vreme că a reuşit şi că de multe ori s'a lovit de piedici pe care ar fi putut şi ar fi trebuit să le prevadă. Era îndemânatecă, dacă vreţi şi pricepută în intrigi: dar în felul ei de a lucra găsesc mai ales mici abilităţi viclene, abilităţi de femeie şireată, care fără îndoială au reuşit câteodată, dar care nu dovedesc nimic în ce priveşte superioritatea geniului său. Sunt de acord că era încăpăţânată şi perseverentă în a reveni asupra obstacolului, până ce l-a sfărâmat. Dar nu-mi apare, cu toată înălţimea de suflet (τὸ μεγαλόφρον) şi spiritul viril (τὸ ἀρρενωπὸν φρόνημα) care i se atribue, nici cu adevărat energică, nici cu adevărat curagioasă.

* * *

In 797, când săvârşi lovitura de stat care răsturnă pe fiul său, ea îşi pierdu capul în clipa supremă: îi fu frică, gândi să se umilească, crezu acţiunea nereuşită şi voi să părăsească tot. In 802, când conspiratorii pregătiră căderea sa, ea s'a lăsat detronată, fără să încerce măcar să reziste. Slabă în înfrângeri, din contră, în momente de izbândă s'a arătat fără milă. Felul cum s'a purtat cu fiul său îmi închipui că ne scuteşte de a vorbi de sufletul său. Sigur că a realizat lucruri mari, în timpul celor aproape douăzeci de ani cât a domnit; a îndrăznit să facă o revoluţie politică şi reiigioasă de o importanţă fără pereche. Ea însăşi totuşi n'a fost mare nici prin inteligenţă, nici prin voinţă.

Dar oricum a fost Irina, epoca în care ea a trăit rămâne ciudat de interesantă şi de dramatică. Cum s'a spus cu dreptate, „în această istorie bizantină, care ne face să asistăm la evenimente aşa de necrezut, domnia Irinii este poate unul din cele mai surprinzătoare[1])."

III.

In momentul în care moartea lui Leon al IV-lea dădea Irinei realitatea puterii supreme, multe ambiţii rivale se agi-

[1]) Molinier, *Histoire des arts appliqués à l'industrie*, I, p. 84.

tau în jurul tinerii împărătese. La curte, ea întâlnea ostilitatea surdă a cumnaților săi, cei cinci fii ai lui Constantin al V-lea, prinți populari și ambițioși, de care avea să se teamă. În zadar tatăl lor, înainte de moarte îi pusese să jure că nu vor conspira niciodată în contra suveranului legitim ; îndată după urcarea pe tron a lui Leon IV ei fuseseră gata să-și calce jurământul ; și deși după această încercare cel mai mare dintre ei, Cezar Nichifor fusese scos din înalta sa demnitate și exilat în îndepărtatul Cherson, un partid numeros se încăpățână să lucreze pentru ei. Pe de altă parte, toate funcțiunile înalte de guvernământ erau ocupate de iconoclaști zeloși. Maestrul de ceremonii, șeful cancelariei, comandantul suprem al armatei erau vechi și credincioși servitori ai defunctului basileu Constantin al V-lea. Senatul și înalții funcționari ai administrației provinciale nu erau mai puțin devotați politicii domniei precedente. In sfârșit, Biserica, pe care o guverna patriarhul Paul, era plină de dușmani ai icoanelor. Cu oameni de felul acesta, Irina nu putea întreprinde nimic, și ei, cu drept cuvânt suspectau sentimentele basilissei și se temeau din partea sa de încercări reacționare. Ca să realizeze scopurile credinței sale, ca să satisfacă visurile sale ambițioase, împărăteasa trebuia să găsească alte ajutoare și să-și caute alt sprijin.

Aici apare dibăcia sa în a-și pregăti calea. Ea sdrobi fără milă cu forța pe unii din adversarii săi, pe alții îi înlătură pe nesimțite din posturile unde deveniseră supărători. Se formase un complot spre a aduce pe tron pe Cezari ; ea profită de acest fapt ca să silească pe cumnații săi să se călugărească și ca toți să cunoască înfrângerea lor iremediabilă îi constrânse să ia parte la sărbătorile Crăciunului din anul 780, în Sfânta Sofia, în prezența întregului popor al Capitalei, la slujbele solemne din acea sfântă zi. In același timp, ea schimba încet, încet, personalul palatului. Ridica familia sa în slujbe, aranja pe fratele său, pe nepotul, pe verișoara sa și încă alte rude. Disgrația pe bătrânii generali ai lui Constantin al V-lea, mai ales pe teribilul Mihail Lachanodracon, strategul Tracesienilor, care se făcuse vestit prin ura sălbatecă pe care o purta călugărilor și prin brutalitatea cu

care-i silea să se căsătorească. In locul lor, ea instală în funcțiile mari oameni ai ei, mai ales eunuci din casa și din intimitatea ei. Pe ei i-a însărcinat, pe nesimțite, cu toate slujbele palatului și ale administrației ; în sfârșit, dintre ei a ales pe primul ministru, Staurakios.

Mare favorit al împărătesei, acest personaj deveni logofăt al Curții ; în curând, el ajunse stăpânul necontestat și atotputernic al Palatului Sacru. Diplomat, el este acela care negocie pacea cu Arabii ; general, el potoli răscoala Slavilor și, pentru a ridica și mai mult prestigiul lui, Irina îi acordă un triumf solemn în Hipodrom. In zadar armata, nemulțumită de un asemenea șef, nu-și ascundea ura contra parvenitului ; sigur de trecerea sa, el devenea și mai disprețuitor și mai obrasnic. De fapt, timp de douăzeci de ani, legat cu credință de norocul Irinei, el căzu cu ea și se ridică împreună cu ea la putere. Și poate că acest om energic, activ, ambițios, ale cărui merite nu se pot nega, a fost adeseori inteligența conducătoare care a inspirat planurile suveranei ; dar se vede de asemenea ce înfățișare destul de deosebită și ce aspect de camarilă dădu domniei Irinei, chiar dela început, această acaparare a tuturor resorturilor monarhiei de către eunucii palatului.

In timp ce schimba personalul administrației, Irina modifica și politica generală a imperiului. Ea termina războiul din Orient, căuta în Occident o apropiere de papalitate și încerca un tratat cu Carol cel Mare ; dar mai ales în materie de religie arăta o toleranță neobișnuită de multă vreme. „Oamenii credincioși, spune un cronicar contemporan, începură să discute din nou liber, și cuvântul lui Dumnezeu să se răspândească fără piedici ; cei care căutau mântuirea veșnică putură să se retragă din lume fără greutate și gloria lui Dumnezeu fu din nou celebrată ; mănăstirile reînfloriră și binele apăru peste tot". Din nou, călugării se arătară la Constantinopol ; porțile mănăstirilor se redeschiseră celor care simțeau vocație pentru această viață ; cu îndârjire, împărăteasa se silea să îndrepte sacrilegiile regimului precedent ; ea se ducea cu mare fast să redea Sfintei Sofia coroana prețioasă pe care odinioară Leon al IV-lea o luase din basilică ; ea

punea la loc, cu solemnitate, în sanctuarele lor, relicvele sfintei Eufimia, aruncate în mare din ordinul lui Constantin al V-lea și găsite ca prin minune. Și partidul credincioșilor, încântat de aceste manifestații, saluta ca pe un miracol neașteptat urcarea pe tron a pioasei suverane și mulțumea lui Dumnezeu care „prin mâna unei văduve și a unui copil orfan, avea să înlăture necredința și să pună capăt sclaviei Bisericii".

O intrigă urzită cu dibăcie asigură Irinei singura putere care-i mai lipsea: cea bisericească. In 784, fără veste, — fără să fi cerut avizul guvernului, afirmă Teofan, dar după cum se pare mai curând în urma sugestiilor venite din palat — patriarhul Paul își dădu demisia și se retrase într'o mănăstire, declarând cui voia să-l asculte că, plin de remușcări pentru păcatele sale, voia să ispășească crimele făptuite de el în contra icoanelor și să moară cel puțin împăcat cu Dumnezeu. Irina exploată cu foarte multă dibăcie această hotărîre, care făcu mult sgomot în capitală și, în locul lui Paul, ea alese spre a pune în fruntea Bisericii, un om sigur, un laic, pe secretarul imperial Tarasios. Acesta, politician inteligent și slugarnic, jucă admirabil rolul pe care i-l prescrisese fără îndoială suverana. Când numele său fu luat în discuție, când însăși împărăteasa îl rugă să primească numirea și să se lase ales, el refuză însărcinarea care i se impunea și ceru să i se permită să explice înaintea poporului cauzele refuzului său. Și, într'un discurs lung, cu multe detalii, el insistă asupra stării de plâns a Bisericii, asupra neînțelegerilor care o turburau, asupra schismei care o despărțea de Roma și cu foarte multă dibăcie, acceptând cu această condiție, el lansă ideea unui conciliu ecumenic, care ar restabili pacea și unitatea în lumea creștină. In același timp, printr'o întorsătură dibace, el desaproba sinodul iconoclast ținut în 753 și-i nega orice autoritate canonică, sub pretext că nu făcuse altceva decât să înregistreze hotărîrile ilegale luate în materie de religie, de către autoritatea civilă. Și pregătind astfel terenul pentru proiectele basilissei, la sfârșit se lăsă ales și primind dintr'odată toate gradele sacerdotale, el se urcă pe tronul patriarhal.

Cu un aliat așa de prețios, Irina crezu că poate să lu-

creze pe față. Convocări, trimise în întreg imperiul, chemară la Constantinopol, pentru primăvara anului 786, pe toți prelații creștinătății și de pe acum se și credeau siguri de victorie. Dar nu ținuseră seamă de opoziția unui grup de episcopi, de ostilitatea mai ales a regimentelor din garda imperială, credincioase amintirii lui Constantin al V-lea și puternic legate de politica acestui glorios împărat. Ei și-au dat seama de greșeala săvârșită chiar din ziua când se deschise conciliul în biserica Sfinților Apostoli. Episcopii ședeau solemn pe scaunele lor; pe tronul imperial, Irina și fiul său asistau la ședință; în amvon, Platon, starețul mânăstirii Sakkoudion, unul din cei mai înverșunați apărători ai icoanelor, ținea o predică plictisitoare, potrivită cu împrejurările, când fără veste, cu armele în mâini, soldații năvăliră în biserică, amenințând cu moartea pe prelați. In zadar Irina, nu fără curaj, încercă să intervină și să potolească răscoala; sforțările sale fură neputincioase și nimeni nu ținu seamă de autoritatea sa. Episcopii ortodocși fură insultați, îmbrânciți, împrăștiați; și văzând acestea, prelații din partidul iconoclast, trecând de partea armatei, începură să aplaude și să strige: „Am învins! am învins!" Irina însăși scăpă cu greutate „din ghiarele acestor lei", după cum scrie un cronicar eclesiastic și partizanii săi o proclamară cu măreție martiră, deși nu cursese nicio picătură din sângele ei.

Merseseră prea repede: totul era de luat dela început. De data aceasta recurseră la mijloace piezișe, spre a-și ajunge scopul. Basilissa și primul său ministru desfășurară, în această privință, tot spiritul lor de intrigă și toată șiretenia. Prin bani, prin promisiuni, câștigară de partea guvernului corpurile de armată asiatice, totdeauna geloase pe trupele care-și aveau garnizoana în capitală. Apoi se anunță o mare expediție în contra Arabilor. Regimentele din gardă plecară cele dintâi la luptă: îndată ele fură înlocuite la Constantinopol cu diviziile a căror credință și-o asiguraseră; în același timp, pentru a sili pe îndărătnici să se supună, se arestau femeile și copiii, se luau bunurile soldaților trimiși la hotare; stăpân pe acești prețioși ostateci, guvernul putu fără primejdie să destitue, să licențieze, să împrăștie regimentele

nepregătite ale gărzii. Irina avea acum sprijinul necesar planurilor ei, o armată a sa, sub comanda unor şefi devotaţi. Cu toate acestea, ea nu mai riscă să reînceapă tot la Constantinopol încercarea neizbutită din 786. Conciliul ecumenic se reuni la Niceea, în 787; sub influenţa atotputernică a curţii, a patriarhului şi a călugărilor, el anatemiză fără să ezite deciziile iconoclaste din 753 şi restabili, în toată amploarea sa, cultul icoanelor şi ortodoxia. Apoi, în luna Noemvrie 787, părinţii conciliului se duseră în capitală şi într'o ultimă şedinţă solemnă ţinută în palatul Magnaure, în prezenţa legaţilor papei Adrian, Irina semnă cu mâna ei canoanele care restaurau credinţele pe care le iubea.

Astfel, în şapte ani de răbdătoare dibăcie, Irina, devenise atotputernică. Ea dăduse satisfacţie bisericii şi propriei sale credinţe dar mai ales ea sfărâmase sub picioarele sale tot ceea de-i împiedeca ambiţia. Şi prietenii săi partizani, mândri de o astfel de suverană, salutau cu pompă în ea pe „împărăteasa sprijinul lui Hristos, aceea a cărei guvernare, ca şi numele său, e o dovadă de pace" (Χριστοφόρος Εἰρήνη, ἡ φερωνύμως βασιλεύσασα).

IV.

In momentul chiar în care Irina câştiga această victorie, în momentul în care triumful său părea mai complet, ambiţia sa era grav ameninţată.

Constantin al VI-lea creştea: el avea şaptesprezece ani. Între fiul doritor de a domni şi mama pasionat îndrăgostită de autoritatea supremă, conflictul era fatal, inevitabil: el avea să întreacă în grozăvie tot ce se poate închipui. Astfel, pentru a explica această luptă mârşavă, istoricii pioşi ai epocii n'au găsit altă ieşire decât să facă să intervină diavolul şi, plini de grija de a desvinovăţi pe prea pioasa împărătească, ei au aruncat cât au putut răul pe care ea l-a făcut asupra funeştilor săi consilieri. De fapt, aceste scuze nu sunt de loc admisibile: aşa cum o cunoaştem pe Irina, este sigur că ea a avut deplină conştiinţă şi perfectă responsabilitate a actelor sale. Ea avea de apărat opera pe care o îndeplinise, de

păstrat puterea pe care-o deținea: pentru aceasta, nu s'a dat îndărăt nici în fața luptei, nici în fața crimei.

Autoritară și pasionată, Irina continua să trateze ca pe un copil pe tânărul în care se transformase fiul său. Odinioară, la începutul domniei, ea negociase, din interese politice, un proiect de căsătorie între Constantin al VI-lea și o fiică a lui Carol-cel-Mare și s'a putut vedea la Aix-la-Chapelle un eunuc al palatului însărcinat să învețe pe tânăra Rothruda limba și obiceiurile viitoarei sale patrii și savanții Academiei palatine, mândri de alianța ce se pregătea, se luaseră la întrecere să învețe grecește. Politica desfăcu ceea ce tot politica făcuse. După ce pacea cu Roma fu restabilită, acordul cu Francii păru Irinii mai puțin necesar; mai ales ea se temu — se spune — ca puternicul rege Carol să nu devină un sprijin prea solid pentru slăbiciunea ginerelui său și să nu-l ajute să devină stăpânul monarhiei. Ea renunță deci la proiectul nutrit atâta vreme și cu toate nemulțumirile lui Constantin al VI-lea, care dela distanță se îndrăgostise de tânăra prințesă din Occident, îi impuse altă căsătorie. Am povestit mai de mult, după un frumos pasaj din viața sfântului Filaret, cum, după obiceiu, trimișii imperiali porniră la drum străbătând provinciile ca să descopere o logodnică demnă de basileu și cum, printre candidatele la mâna lui Constantin, Irina și primul ministru aleseră o tânără armeană, originară din Paphlagonia, Maria d'Amnia. Era drăguță, inteligentă, credincioasă și pe deasupra ieșită dintr'o familie foarte modestă; datorind totul Irinei, s'a crezut că ea va fi supusă cu totul voinței binefăcătoarei sale și că dela această noră, împărăteasa nu va avea de temut nicio ambiție supărătoare și deplasată. Căsătoria fu deci hotărîtă și Constantin de voie de nevoie trebui să se supună. Era în Noemvrie 788.

In afară de aceasta, Irina ținea pe fiul său departe de toate afacerile, cu multă atenție. Impăratul era izolat în propria sa curte, fără prieteni, fără influență; în fața lui, a-tot-puternicul Staurakios guverna după bunul său plac, obraznic și trufaș și înaintea favoritului fiecare se pleca umil. In cele din urmă, tânărul suveran se răzvrăti contra acestei tutele;

împreună cu câțiva dintre intimii săi, el conspiră în contra primului ministru. Ii merse rău. Complotul fiind descoperit, Irina se simți direct amenințată: din acea zi, ambiția ucise în ea dragostea maternă. Ea lovi cu brutalitate. Complotiștii prinși fură torturați, exilați sau închiși; lucru și mai grav, împăratul însuși fu bătut cu vergile ca un copil rebel, dojenit de mama sa și închis pentru mai multe zile în apartamentul său. După aceasta, împărăteasa se crezu sigură de triumf. Lingușitorii îi întrețineau această iluzie, afirmând „că Dumnezeu însuși nu voia deloc ca fiul său să domnească". Superstițioasă și credulă ca toate contemporanele sale, ea se lăsa influențată de aceste vorbe și de oracolele ghicitorilor care-i promiteau tronul; și ca să și-l asigure, ea riscă totul. Un nou jurământ de credință fu cerut armatei; soldații trebuiră să jure după această formulă neașteptată și ciudată: „Atâta vreme cât tu vei trăi, nu vom recunoaște pe fiul tău ca suveran"; și în aclamațiile oficiale, numele Irinei fu pus înaintea celui al lui Constantin.

Și de data aceasta, ca în 786, înfocata și ambițioasa prințesă mersese prea repede. In 790, un pronunciamento izbucni printre regimentele din Asia în favoarea tânărului împărat ținut sub tutelă. Dela corpul de armată din Armenia, revolta se întinse la celelalte *theme;* în curând toate trupele adunate cerură punerea în libertate a lui Constantin al VI-lea și recunoașterea sa ca unic și adevărat basileu.

Irina se temu; ea cedă. Se resemnă să dea drumul fiului său și să abdice dela putere; neputincioasă și furioasă, ea trebui să vadă îndepărtându-se și fiind disgrațiați prietenii săi cei mai scumpi. Staurakios, primul ministru, fu tuns în creștetul capului și exilat în Armenia ; Aetios, altul din intimii săi, împărți disgrația cu acesta. Ea însăși trebui să se retragă în mărețul său palat Eleutherion, și, în jurul tânărului prinț proclamat cu solemnitate, ea văzu reintrând în grații toți acei pe care îi combătuse, toți dușmanii icoanelor restaurate de ea și în primul rang pe bătrânul Mihail Lachanodracon, care fu ridicat la înalta demnitate de maestru de ceremonii.

Dar Constantin al VI-lea nu purta deloc ură mamei

sale. De abia trecuse un an dela căderea Irinei, când în luna Ianuarie 792, cedând rugăminţilor ei, tânărul principe îi reda titlul de împărătească, o aducea din nou în Palatul Sacru şi o asocia la putere; odată cu ea, slăbiciunea basileului chema în funcţie pe eunucul Staurakios, favoritul ei. Irina se întorcea setoasă de răzbunare, doritoare să pedepsească pe cei ce o trădaseră şi mai înfocată ca oricând să-şi continue visul său ambiţios. Dar de data aceasta, spre a-l realiza, ea avea să se arate mai abilă. In 790 se crezuse prea sigură de succes; voise să precipite lucrurile şi să cucerească tronul printr'o luptă îndrăsneaţă; prin brutalitatea cu care s'a purtat faţă de fiul său, ea scandalizase opinia publică şi ridicase armata. Trăgând învăţături din înfrângerea suferită odată, acum ea avea răbdarea să lase să treacă cinci ani, în care-şi pregăti încet triumful prin intrigile cele mai subtile şi mai bine combinate.

Constantin al VI-lea avea calităţi incontestabile. Ca şi bunicul său, era un prinţ curajos, energic, inteligent şi capabil; adversarii săi chiar îi aduc elogii şi-i recunosc merite războinice şi o aptitudine reală de a guverna. Acuzaţiile aduse în contra lui, şi mai ales vieaţa desfrânată care i se reproşează, n'au deloc însemnătatea generală care s'ar putea crede, ci vizează numai, în gândul autorilor lor, scandalul provocat prin a doua căsătorie a sa. Perfect ortodox, el era foarte popular în clasele de jos şi Biserica nu-l privea deloc cu ochi răi; general activ şi viteaz, foarte dispus să reînceapă războiul cu Bulgarii şi cu Arabii, el era iubit de armată. Numai dibăcia supremă a Irinii a putut să învrăjbească pe acest suveran demn de stimă cu cei mai buni prieteni ai săi, să-l facă să apară ingrat, crud şi laş, să-l desconsidere în faţa soldaţilor, să-i răpească dragostea poporului şi în sfârşit să-l piardă în spiritul Bisericii.

Mai întâiu, ea întrebuinţă influenţa sa recucerită ca să trezească bănuielile tânărului Constantin în contra lui Alexis Mosele, generalul care făcuse pronunciamento-ul din 790 şi compromise atât de tare pe acest personaj, încât împăratul îl disgraţie şi puse să-l închidă, apoi să-l orbească. Pentru Irina, acest fapt aducea un dublu beneficiu: ea se răz-

buna pe un om care trădase încrederea sa şi ridica în contra lui Constantin al VI-lea trupele din Armenia, care erau cel mai bun sprijin al său. La vestea pedepsei aplicate unui şef pe care-l iubeau, aceste regimente se răsculară în adevăr. Trebui ca în 793 basileul însuşi să se ducă să strivească răscoala: el făcu aceasta cu o asprime extremă şi astfel sfârşi prin a-şi înstrăina dragostea soldaţilor. In acelaşi timp, fiindcă un partid continua să se agite în favoarea unchilor săi Cezarii, după sfatul Irinei împăratul condamnă pe cel mai în vârstă să-şi piardă ochii şi tăie limba celorlalţi patru: cruzime inutilă de altfel, care-l făcu foarte nepopular, mai ales printre iconoclaşti, care iubeau în victime amintirea lui Constantin al V-lea, tatăl lor. In sfârşit împărăteasa, ca să ridice cu totul opinia publică în contra fiului său, imaginâ un ultim mijloc, cel mai machiavelic din toate.

Constantin al VI-lea, după cum se ştie, nu-şi iubea de loc soţia, deşi aceasta îi dăduse două fiice, Eufrosina şi Irina. El avea amante. După întoarcerea Irinei în palat, el nu întârzie să se îndrăgostească aprins de una din domnişoarele de onoare ale împărătesei-mame; ea se numea Theodota şi ieşită din una din marile familii ale capitalei, ea era înrudită cu câţiva din oamenii cei mai celebri ai partidului ortodox, starețul dela Sakkoudion, Platon şi nepotul său Theodor. Irina încurajă cu bunăvoinţă pasiunea fiului său pentru domnişoara sa de onoare şi ea însăşi îl îndemnă să se despartă de soţia sa şi să se căsătorească cu ea. Constantin al VI-lea ascultă bucuros aceste sfaturi; atunci, ca să-l scape de Maria, se legă în palat o intrigă foarte curioasă, asupra căreia va trebui să revin, căci e foarte caracteristică pentru moravurile bizantine din acea vreme. Oricum, până la sfârşit, cu toată rezistenţa patriarhului, împăratul duse pe soţia sa la mănăstire şi în luna Septemvrie 795 se căsători cu Theodota.

Ceea ce Irina prevedea nu întârzie să se întâmple. In toată creştinătatea bizantină şi până în cele mai îndepărtate provincii, un strigăt general de indignare salută această unire adulteră. Partidul credincioşilor, extrem de scandalizat, spumega de mânie; călugării, suflând în foc, tunau în contra împăratului bigam şi depravat şi se indignau de slăbiciunea

patriarhului Tarasios, care, ca un om politic ce era, tolera asemenea nelegiuiri. Pe sub mână, Irina încuraja şi susţinea revolta lor, „pentrucă, spune un cronicar contemporan, ei rezistau fiului său şi-l desonorau". Trebue să vedem în scriitorii ecleziastici până la ce paroxism de furie s'a ridicat pioasa ură a credincioşilor contra fiului neascultător şi neruşinat, în contra prinţului depravat şi corupt. „Nenorocire, zicea Theodor din Stoudion, reluând cuvintele Eclesiastului, nenorocire oraşului al cărui rege e un copil". Constantin al VI-lea, mai calm, se trudea să potolească această furtună formidabilă. Cum principalul focar al opoziţiei era mănăstirea Sakkoudion din Bitinia, el se duse, sub pretextul unei vilegiaturi, în staţiunea Prusa ; şi de acolo, profitând de vecinătatea mănăstirii, el începu tot felul de negocieri curtenitoare cu călugării celebrei mănăstiri. In speranţa de a-i pacifica prin această atenţie, el sfârşi chiar prin a le face o vizită personală. Nimic nu folosi. „Chiar dacă trebue să ne vărsăm sângele, declara Theodor din Stoudion, îl vom vărsa cu bucurie".

In faţa acestei intransigenţe, împăratul făcu greşeala să-şi piardă răbdarea: el se hotărî să facă uz de putere. Fură ordonate arestări ; mai mulţi călugări fură bătuţi cu vergile, închişi sau exilaţi ; restul comunităţii fu împrăştiat. Dar această severitate nu făcu altceva decât să complice situaţia. Peste tot călugării fulgerau contra tiranului, contra „noului Irod" şi până şi în palatul său starețul Platon venea să-l insulte în faţă. Constantin al VI-lea îşi veni în fire. La injuriile egumenului, el se mulţumi să răspundă cu răceală : „Nu vreau deloc să fac martiri" şi-l lăsă să spună ce vrea. Din nenorocire pentru el însă, făcuse cam prea mult. Opinia publică era pornită în contra tânărului suveran: Irina ştiu să profite.

In timpul şederii curţii la Prusa, împărateasa manevrase cu foarte multă abilitate. De altfel, împrejurările îi fuseseră cu totul favorabile. Tânăra basilissă Theodota trebuise să se întoarcă în capitală, ca să nască în Palatul Sacru şi Constantin al VI-lea, foarte îndrăgostit de soţia sa, îi suporta cu nerăbdare lipsa: astfel când în luna Octomvrie

796 el află că i se născuse un fiu, se grăbi să plece la Constantinopol. Astfel, el lăsa câmp liber intrigilor Irinei. Prin cadouri, prin promisiuni, prin seducția sa personală, aceasta reuși repede să câștige pentru interesele sale pe cei mai însemnați ofițeri din gardă; ea îi făcu să accepte un proiect de lovitură de stat care s'o facă pe ea singură împărătească și conjurații, pe care-i conducea, ca totdeauna, Staurakios, se înțeleseră să aștepte momentul favorabil. Rămânea totuși un punct negru, prin care totul putea să se prăbușească. Era de ajuns un succes militar strălucit ca să-i redea lui Constantin al VI-lea prestigiul său sdruncinat: ori, tocmai în luna Martie 797 basileul intrase în războiu contra Arabilor. Prietenii mamei sale nu-și făcuseră niciun scrupul din a zădărnici expediția printr'o minciună care semăna foarte mult cu trădarea: împăratul trebui să se întoacă la Constantinopol fără să se fi întâlnit cu dușmanul și fără să fi făcut ceva.

Criza decisivă se apropia. La 17 Iulie 797, Constantin al VI-lea se întorcea dela Hipodrom și intra în palatul Sfântul-Mamas. Trădătorii care-l înconjurau crezură ocazia potrivită și încercară să-l aresteze. Dar prințul scăpă și, aruncându-se într'o barcă, trecu în grabă pe țărmul Asiei, contând pe fidelitatea trupelor care ocupau thema anatolică. Dar Irina, care la vestea atentatului pusese îndată stăpânire pe Marele Palat, se înspăimânta, își pierdea capul; văzând pe prietenii săi ezitând și poporul favorabil lui Constantin, ea gândea să se umilească și să trimită la fiul său episcopi ca să cerșească iertarea, când pasiunea sa pentru puterea supremă îi inspiră ideea de a juca o ultimă carte. Multe persoane din anturajul imperial se compromiseseră împreună cu ea; ea le amenință că le va denunța basileului și-i va arăta acte care probează trădarea lor. Inspăimântați de aceste declarații, și negăsind alt mijloc de a scăpa dela o moarte sigură, conjurații, căpătând curaj, puseră mâna pe nenorocitul suveran. Il aduseră la Constantinopol, îl închiseră în Palatul Sacru, în camera Purpurei unde se născuse și acolo, din ordinul mamei sale, călăul veni și-i scoase ochii. Totuși, nu muri. Inchis într'o locuință somptuoasă, el sfârși prin a obține să i se redea soția sa Theodota, care în

criza supremă l-a susținut cu curaj; el avu chiar dela ea un al doilea fiu și petrecu astfel, într'un întunerec liniștit, ultimii ani ai existenței lui. Dar din acest moment, viața sa imperială se sfârșise.

Nimeni sau aproape nimeni nu plânse soarta nefericitului prinț. Credincioșii, în fanatismul lor strimt, văzură în nenorocirea lui pedeapsa legitimă și divină a căsătoriei sale adultere, pedeapsa dreaptă a cruzimilor pe care el le ordonase contra călugărilor, un exemplu memorabil, în sfârșit, prin care, cum spune Theodor din Stoudion, „împărații înșiși vor învăța să nu violeze legile lui Dumnezeu și să nu deslănțue persecuții nelegiuite". Și de data aceasta, sufletele pioase salutară cu admirație și recunoștință actul liberator îndeplinit de prea creștina basilissa Irina. Singur cronicarul Theofan, cu tot devotamentul său pentru împărăteasă, pare să fi simțit vag oroarea nelegiuirii: „Soarele, scrie el, se întunecă timp de șaptesprezece zile și nu mai trimise raze, în așa fel încât vasele rătăceau pe mare; și toți ziceau că din cauza orbirii împăratului soarele își ascundea lumina; și astfel se urcă pe tron Irina, mama împăratului".

V

Irina își realizase visul: ea domnea. Se pare că fu atunci amețită de norocul și de atotputernicia sa. Ea îndrăzni în adevăr acest fapt ne mai auzit, care nu se văzuse niciodată la Bizanț și care de atunci nu s'a mai văzut niciodată: luă, ea femeia, titlul de împărat. In fruntea Novelelor pe care le promulgă, ea se intitulă cu mândrie: „Irina, mare basileu și autocrator al Romanilor"; pe monetele pe care puse să fie bătute, pe dipticurile de fildeș care ne-au păstrat imaginea sa [1]), ea apare în toată strălucirea pompoasă a suveranității. Astfel și chiar mai măreață decât atât, ea voia să se arate poporului său. In lunea Paștilor din anul 799, ea se întoarse dela biserica Sfinților Apostoli la

[1]) Unul se păstrează la Viena, altul la Muzeul Bargello din Florența. Cf. Molinier, op. cit., I, p. 81—84.

palat într'o procesiune solemnă, pe un car de aur tras de patru cai albi, pe care-i conduceau patru mari demnitari; îmbrăcată în costumul somptuos al *basileilor*, strălucind de purpură și de aur, după obiceiul consulilor Romei, ea arunca cu mâinile pline bani mulțimii. A fost ca o apoteoză a ambițioasei suverane și apogeul măririi sale.

In același timp, mereu dibace, ea se îngrijea de popularitatea sa și-și întărea puterea. Cezarii, cumnații săi, a căror tenace ambiție supraviețuia tuturor disgrațiilor, se mișcau din nou; ea împiedecă încercările lor și-i surghiuni la Atena, într'un exil îndepărtat. Din contră, prietenilor săi călugări le arăta o atenție binevoitoare: puse să se construiască pentru ei mănăstiri noi și înzestră cu dărnicie pe cele restaurate; mulțumită bunăvoinței sale declarate, marile așezări monastice din Sakkoudion în Bitinia și din Stoudion în capitală se desvoltară atunci și ajunseră la o prosperitate ne mai auzită. In sfârșit, pentru a se împăca cu poporul ea lua o serie întreagă de măsuri liberale: acorda mari reduceri la impozite, modifica sistemul de administrare a finanțelor, micșora taxele vamale pe uscat și pe apă și sarcinile care priveau obiectele de consum și de industrie, ajuta mulțime de săraci prin așezămintele sale caritabile. Și Constantinopolul încântat aclama pe binefăcătoarea sa.

In acest timp, în jurul suveranei îmbătrânite se țeseau la curte intrigi surde: favoriții Irinei se certau pentru succesiune. După moartea ei, tronul era, în adevăr, liber: din prima căsătorie a lui Constantin al VI-lea numai două fiice se născuseră; cât despre copiii din a doua, fiul cel mai mare Leon murise în vârstă numai de câteva luni; celălalt, venit pe lume după căderea tatălui său, era considerat ca un bastard, ieșit dintr'o unire nelegitimă și fără niciun drept asupra imperiului. Astfel, cei doi eunuci care guvernau monarhia, Staurakios și Aetios visau amândoi să pună mâna pe putere pentru rudele lor, pe care le împingeau pe calea onorurilor. Sănătatea din ce în ce mai sdruncinată a Irinei le dădea de altfel speranțe apropiate. Totuși, ge'oasă până la sfârșit de autoritatea sa supremă, teribil de bănuitoare în contra oricui

i se părea că-i ameninţă coroana, bătrâna basilissa apăra cu îndărătnicie tronul cucerit prin crima sa.

Şi s'au perindat, timp de mai bine de un an, în Palatul Sacru, o succesiune de denunţări neîncetate, de scene violente, de disgraţii brusce şi de reveniri la favoare neaşteptate, Aetios denunţând ambiţia şi comploturile lui Staurakios, Staurakios atâtând revolta ca să piardă pe Aetios şi, între aceştia doi, Irina, şovăitoare, îngrijată, pedepsind cu asprime şi iertând rând pe rând. Şi, în adevăr, e ceva tragic în această luptă dintre bătrâna împărătească obosită, dar cramponându-se cu disperare de putere şi atotputernicul ministru, şi el bolnav, scuipând sânge, încăpăţânându-se, chiar în mâinile medicilor şi în ajun de a muri, să conspire încă şi să spere tronul, împotriva oricărei speranţe. El muri cel dintâi, spre mijlocul anului 800. In timp ce curtea bizantină se consuma în astfel de certuri sterile, în acelaşi moment chiar, în Sfântul Petru din Roma, Carol-cel-Mare restaura imperiul de Occident.

Se zice că un proiect grandios încolţise în capul Cezarului germanic şi al bătrânei suverane a Bizanţului, acela al unei căsătorii care ar fi unit cele două monarhii sub sceptrul lor comun şi ar fi reconstituit, mai glorioasă şi mai completă chiar decât în timpul lui August, al lui Constantin sau al lui Justinian, antica unitate a acelui *orbis romanus*. Faptul acesta nu pare de loc verosimil; dar în tot cazul negocieri se începuseră pentru a stabili un *modus vivendi* între cele două State. Se aflau la Constantinopol ambasadori franci, când izbucni catastrofa supremă, în urma căreia Irina se prăbuşi.

Pe măsură ce bătrâna împărătească decădea, intrigile deveneau în jurul ei mai arzătoare şi mai îndrăsneţe. Aetios, atotputernic acum dela moartea rivalului său, împingea pe faţă pe fratele său şi încerca să-i asigure sprijinul armatei. In contra insolenţei ambiţii şi a trufiei favoritului, se ridicau alţi mari seniori; şi unul din miniştri, logofătul general Nichifor, profita de nemulţumirea generală pentru a conspira la rândul său în contra basilissei. In sfârşit, pe ascuns, partidul

iconoclast își pregătea răzbunarea. La 31 Octomvrie 802, revoluția izbucni. „Dumnezeu, spune piosul Teofan, a permis-o, în neînțeleasa sa înțelepciune, ca să pedepsească păcatele omenirii".

Irina se afla în vilegiatură în palatul Eleutherion, reședința sa preferată. Conjurații, printre care se întâlneau vechi prieteni ai lui Aetios, nemulțumiți de acest favorit, vechi intimi ai lui Constantin al VI-lea, mai mulți ofițeri iconoclaști dornici de răzbunare, înalți funcționari civili, curtezani, în sfârșit și până și rude de ale împărătesei, toți copleșiți de darurile sale, profitară de absența ei. La ora zece seara, ei se înfățișară la porțile Palatului Sacru, prezentând gărzilor pretinse ordine ale basilissei, prin care se poruncia să fie proclamat împărat, fără întârziere, Nichifor, pentru ca el s'o ajute să reziste intrigilor lui Aetios. Soldații se lăsară convinși și predară palatul.

In orice revoluție bizantină, acesta era punctul esențial de care trebuia să te asiguri mai întâi, garanția și simbolul succesului. Și, în adevăr, noaptea nu se sfârșise, când prin tot orașul trimișii anunțaseră ridicarea lui Nichifor și reușita loviturii de stat, fără ca cineva să încerce vreo rezistență. In același timp Irina, arestată prin surprindere în Eleutherion, era condusă sub pază bună la Constantinopol și închisă în Palatul Sacru; și chiar a doua zi de dimineață, în Sfânta-Sofia, noul basileu era încoronat în grabă mare, de mâinile patriarhului Tarasios, destul de uituc, se pare, cu privire la binefăcătoarea sa. Totuși, nimic nu se terminase. Irina era populară; revenită din prima surpriză, mulțimea își arăta pe față ostilitatea în contra conjuraților. Insultau pe noul stăpân sau înjurau pe patriarh; și mulți oameni, amintind manifestările de loialitate cu care conspiratorii înșelaseră pe suverană, le reproșau ingratitudinea. Regretau regimul răsturnat, prosperitatea pe care le-o adusese, se temeau de viitorul care se pregătea; și mulțimea, neputând crede în evenimentele care se întâmplaseră, se întreba dacă nu era jucăria vreunui vis rău. Consternarea, dezolarea, erau gene-

rale, şi vremea sinistră, o dimineaţă rece şi neguroasă, făcea să fie şi mai tragică aurora nouei domnii.

O femeie în adevăr energică ar fi profitat poate de aceste împrejurări: Irina n'a făcut-o. Intre cele două sentimente, ambiţia şi pietatea, care-şi împărţeau sufletul său şi care-i conduseră vieaţa, de data aceasta pietatea fu cea mai puternică. Nu că înfrângerea i-ar fi slăbit curajul: ea nu arătă nicio slăbiciune: dar înaintea faptului împlinit, „ca o femeie înţeleaptă şi iubitoare de Dumnezeu", după cuvintele unui contemporan, ea se înclină fără să murmure. Când, a doua zi după încoronare, Nichifor veni să-i facă vizită, cu ochii plini de lacrimi prefăcute şi când cu o naivitate afectată, care-i era obişnuită, arătând pantofii negri pe care-i păstrase, în loc să pună încălţămintea de purpură, el o asigură că fusese silit şi aproape se scuză că e împărat, Irina, cu o resemnare absolut creştinească, se umili în faţa noului basileu ca înaintea alesului lui Dumnezeu, binecuvântând misterioasele scopuri ale Providenţei şi găsind în păcatele sale cauza căderii. Nu avu niciun reproş, nicio plângere; la cererea lui Nichifor, ea cedă până şi comorile sale, exprimând numai dorinţa să i se lase să se folosească în libertate de palatul său Eleutherion.

Uzurpatorul promise tot ce voia dânsa: el o asigură că va fi, în toată vieaţa sa, tratată „cum se cuvine unei basilisse". Dar el nu întârzie să-şi uite făgăduielile. Bătrâna suverană fu îndepărtată din Constantinopol şi exilată mai întâi într'o mănăstire pe care ea o fundase în insula Prinkipo. Dar şi acolo părea că-i prea aproape. In luna Noemvrie 802, cu toată asprimea unei ierni timpurii, fu expediată în Lesbos; ea fu ţinută sub pază şi nimeni nu avea voie să o viziteze: atât erau încă de temut intrigile şi tenacitatea ambiţiei sale. In această captivitate ea muri trist, în luna August 803, părăsită de toţi. Corpul său fu adus la mănăstirea din Prinkipo şi mai târziu la Constantinopol, unde fu înmormântată în biserica Sfinţii Apostoli, în capela funerară, în care dormeau atâţia împăraţi.

Suveranei credincioase şi ortodoxe, care a fost împără-

teasa Irina, Biserica i-a iertat tot, chiar şi crimele [1]). Cronicarii bizantini din vremea sa o numesc prea fericita Irina, noua Elena, „cea care s'a luptat ca un martir pentru credinţa cea adevărată". Teofan deplânge căderea sa ca pe o catastrofă şi regretă anii domniei sale ca pe o epocă de rară prosperitate. Teodor din Stoudion, un sfânt, i-a adresat linguşirile cele mai josnice şi n'a găsit cuvinte destul de entusiaste ca să laude pe „prea buna suverană", „cu mintea aşa de pură, cu sufletul în adevăr sfânt", care, prin credinţa sa, prin dorinţa de a plăcea lui Dumnezeu, a scăpat poporul său din sclavie şi ale cărei fapte „strălucesc ca astrele". Istoria datorează Irinei mai puţină indulgenţă şi mai multă justiţie. Se poate înţelege şi, dacă vreţi, scuza greşeala oamenilor cinstiţi, pe care spiritul de partid i-a orbit: dar n'avem dreptul s'o împărtăşim. In realitate, această faimoasă suverană a fost o femeie politică prin esenţă, ambiţioasă şi cucernică, pe care pasiunea pentru tron a dus-o până la crimă şi la care grandoarea rezultatelor obţinute n'a compensat de loc oroarea nelegiuirii sale. In adevăr, prin intrigile sale, ea a redeschis pentru optzeci de ani în Bizant, în detrimentul monarhiei, èra revoluţiilor de palat, pe care glorioşii ei predecesori, împăraţii iconoclaşti, o închiseseră de aproape un secol.

---

[1]) Trebue să remarcăm totuşi că unii Bizantini au simţit destul de repede oroarea crimei Irinii şi încercară să-i atenueze responsabilitatea. Cronicarul Gheorghe Călugărul, care scria în secolul al IX-lea, declară că Constantin VI a fost orbit „fără ca ea să fie de faţă şi că n'a cunoscut planul miniştrilor săi".

O BURGHEZĂ DIN BIZANȚ IN SECOLUL AL VIII-lea

In cea mai mare parte din societățile dispărute, ceea ce cunoaștem mai puțin, ceea ce documentele ne lasă să întrevedeam mai anevoie și ceea ce ne-ar interesa poate mai mult, sunt sentimentele, felul de a fi și de a gândi, starea și viața intimă a claselor mijlocii. Despre personajele însemnate, împărați și împărătese, papi și patriarhi, miniștri și generali, despre toți cei care au ocupat primele locuri și-au umplut scena istoriei, suntem informați destul de complet și destul de exact; cunoaștem faptele lor, putem să le lămurim cauzele, și astfel să ne mândrim că am pătruns până în sufletul lor. Nu e același lucru îndată ce cobori cu câteva trepte pe scara socială: aici, în afară de câteva rare excepții, e întunerec. Și totuși, aceste figuri de oameni care nu s'au ridicat deloc în marea lumină a istoriei sunt poate, mai mult decât personajele celebre, pline de învățăminte pentru istoric. Omul mare, prin faptul însuși de a fi un om mare, păstrează totdeauna în el ceva individual și anormal; persoana de condiție mijlocie, din contra, nu-i în general decât un exemplar al unui tip repetat de nenumărate ori; și astfel, ea căpătă o valoare, o valoare întru câtva reprezentativă. A cunoaște una, înseamnă a ghici cum sunt mii dintre ele; și cum aceste mii formează materia obscură cu ajutorul căreia se face istoria, se vede îndată ce lumină aduce un astfel de studiu, când e posibil, asupra spiritului și sentimentelor unei epoci.

Așa încât, poate că prezintă oarecare interes, în comparație cu prea credincioasa împărătească Irina, să încercăm a contura figura unei femei de condiție mijlocie, care a fost contemporană cu ea. Se numea Teoctista și e mama călu-

gărului aprig, a înflăcăratului polemist, a luptătorului curajos şi pasionat, care a fost Teodor din Stoudion. Graţie cuvântării funebre pe care a ţinut-o fiul său şi altor documente, o cunoaştem destul de bine. Cu ea putem deci să pătrundem puţin în sentimentele şi în viaţa familiară a acestei burghezii bizantine aşa de ignorate, dar ale cărei calităţi serioase şi puternice au făcut atât de mult pentru prosperitatea momarhiei: şi acesta e un prim serviciu pe care ni-l face în cunoaşterea acestei societăţi. Ii mai datorăm şi altele. Descoperindu-ne un tip mijlociu şi destul de general, fără îndoială, a femeii din vremea sa, ea ne va ajuta, prin felul de a gândi şi prin pasiunile strânse în ea, să ghicim felul de a gândi şi pasiunile veacului agitat, în care a trăit; ea ne va ajuta în deosebi să înţelegem mai bine şi să o credem mai puţin excepţională pe această împărăteasă Irina, care ne uimeşte atât de tare; ea ne va ajuta, în sfârşit, să ne dăm mai bine seama de evenimentele acestei epoci pitoreşti şi turburi, la care ea a fost mai mult decât odată amestecată, fie direct, fie prin fiul său.

I

Teoctista se născuse către jumătatea secolului al VIII-lea, probabil în preajma anului 740, la Constantinopol, dintr'o familie de burghezi cu stare, aproape bogaţi. Ea era al treilea copil al casei. Avea o soră, despre care se ştie puţin lucru, doar că a trăit în societate şi un frate, care purta anticul pronume de Platon şi care mai târziu trebuia să ajungă celebru şi să exercite asupra sorei sale o profundă influenţă. Foarte tânără, Teoctista deveni orfană. Ciuma teribilă din 747, care pustii aşa de crunt capitala, lovi pe părinţii şi pe cele mai multe din rudele sale. Un unchiu, care servea în administraţia finanţelor imperiale, adună pe cei părăsiţi. El crescu pe băiat cu foarte multă atenţie, cu scopul de a-l introduce în funcţiunile publice. Această educaţie reuşi de minune. Platon deveni un tânăr cuminte, aşezat, fugind cu grijă de societatea rea, nepierzându-şi vremea în plăceri.

nici banii la joc, un băiat prudent, care ştiu de vreme să-şi guverneze şi să-şi mărească averea şi pe care mamele bizantine îşi aruncau ochii ca pe o excelentă partidă pentru fetele lor. Dar acest obiect al atâtor visuri materne ura lumea; foarte credincios, se ducea la biserică mai mult decât la spectacol, îi plăcea lectura mai mult decât distracţiile şi prin precocea sa perfecţiune deştepta admiraţia confesorului său. Şi prin frate, se poate presimţi ce va fi sora.

Negreşit, după obiceiul familiilor bizantine, unchiul se ocupă mai puţin de educaţia fetelor, decât cum făcuse cu băiatul. In această societate, orientală prin atâtea trăsături, femeia era totdeauna crescută în casa părintească; iar atunci când părinţii lipseau, educaţia ei risca să fie foarte neglijată. E ceea ce s'a întâmplat cu Teoctista. Ea rămase foarte ignorantă şi mai târziu avu foarte mult de făcut spre a îndrepta lipsurile primei sale instrucţii. Tutorele ei nu se îngriji decât de un singur lucru : s'o mărite bine : In vremea aceea, la Bizanţ, tipul ideal al soţului bun era, pentru părinţi, un om cu bun simţ, capabil să iasă din încurcături în vieaţă: unchiul Teoctistei întâlni pe acest fenix în serviciul administrativ unde el însuşi era funcţionar. Era un înalt funcţionar din administraţia finanţelor, bine văzut la curte şi pe cale de a ajunge departe ; el se numea Photeinos. Cum tânăra fată era bogată — chiar de atunci ea adăugase la bunurile sale personale o parte din averea fratelui Platon, care intrase într'o mănăstire — lucrurile se aranjară fără greutate şi căsătoria proiectată fu săvârşită.

Teoctista era o femeie după inima multor soţi. Nu ţinea la toalete şi nu-i plăcea lumea. Renunţând la podoabe zadarnice, ea era totdeauna îmbrăcată în colori întunecate. Când trebuia să iasă, când trebuia de exemplu să asiste la vreun ospăţ de nuntă, ea păstra o atitudine rezervată, modestă, plecând ochii atunci când la desert începeau distracţiile comice, abia îndrăsnind să se atingă de mâncărurile care i se ofereau. Nu pentrucă era timidă sau stângace: dar era mai cu seamă o femeie virtuoasă, cu grijă de datoriile sale, mărginindu-şi orizontul în a plăcea soţului său, a conduce bine casa şi a-şi creşte frumos copiii.

Mai e nevoie să adăugăm că era credincioasă? „A adora pe Dumnezeu, a-L iubi numai pe el", era pentru ea virtutea esențială. Credința sa era totuși lipsită de orice superstiție și această trăsătură face cinste bunului său simț sănătos, tăriei rațiunii sale. In adevăr, în secolul al VIII-lea, creștinismul era încă foarte amestecat cu păgânismul. Credința în vrăjitorii, în descântece, în farmece, era foarte răspândită. Era de exemplu un obiceiu general, pentru a păzi pe copiii mici de rău, de a atârna amulete în camerele în care se culcau și în leagănul în care se odihneau, de a pronunța formule magice deasupra capului lor, de a le pune la gât mărgele și talismane: căci oricine știa că primejdii nenumărate amenințau frageda lor existență, că vrăjitori nevăzuți îi pândeau, în stare să treacă prin ușile cele mai bine închise și-i amenințau cu moartea. Și contra acestor vrăji mamele precaute chemau dătătoare de sorți, care îndepărtau pericolul. Teoctista, deși i se reproșa, nu întrebuința deloc aceste practice; ea credea că semnul crucii făcut deasupra copilului constitue o apărare mai sigură. Totuși, îi plăcea să se roage, să facă lecturi pioase până noaptea târziu, să recite psalmi; postea deseori, nu jura și nu mințea niciodată. Astfel, prin faptele sale bune, ea își da silința să merite viața veșnică. Deși nu era prea bogată, ea era foarte milostivă. Văduvele, orfanii, bătrânii, bolnavii — și chiar aceia care sufereau de boalele cele mai respingătoare, ca epilepticii sau leproșii — găseau în ea sprijin, și ajutor și nu trecea o zi de sărbătoare în care ea să nu fi voit să ospăteze la masa sa „un sărac al lui Hristos", cum zicea ea. Fiind astfel, ea arăta, natural, o mare nepăsare față de bunurile pământești; și de asemenea, credința sa era foarte legată de icoane și foarte respectuoasă față de călugării care le apărau.

Cu toate acestea, era un caracter energic, o „femeie forte", din acelea cărora le place să conducă și care fac să meargă strună anturajul lor. Ca în multe case bizantine, ea pare a fi ținut în familie infinit mai mult loc decât soțul său. Gospodină admirabilă, credința n'o împiedeca deloc să vadă de toate treburile casei; se gândea la toate, supraveghea totul, punând chiar ea mâna la lucru, necruțând nimic pen-

tru a face să prospereze toată casa. Mereu cu ochii deschişi, nu lăsa nimic în seama slugilor. Era bună cu ei şi-i trata bine; la regimul de pâine, vin şi slănină, care era de obiceiu hrana lor, ea adăuga cu plăcere, în zilele de sărbătoare, câteva dulciuri, carne proaspătă, peşte, păsări, băuturi de calitate mai bună, spunând că nu-i drept ca ea singură să se bucure de aceste bunătăţi. Dar era neînduplecată cu tot ce privea morala, cu abaterile dela buna cuviinţă, cu miile de feluri de a înşela la târguială. Şi cum această femeie cu temperamentul autoritar se supăra uşor, se întâmpla destul de des ca în observaţiile sale să întovărăşească cuvântul de gesturi. Avea mâna uşoară şi când se mânia, palmele plouau. Totuşi, servitorii o iubeau mult: se ştia că intenţiile sale erau bune şi apoi, după ce-i trecea supărarea, cerea iertare cu atâta bună voinţă! După ce bătea o servitoare, o mustra conştiinţa: intra atunci în camera de dormit, se lovea peste obraz, se pocăia şi la urmă chema pe fata bătută şi îngenunchind înaintea ei, îi cerea foarte umil iertare.

Cu aceeaşi mână tare, puţin aspră, ea îşi conducea şi familia. Îşi iubea bărbatul şi avea mare grijă să nu-l supere: îl convinse totuşi să trăiască lângă ea ca un frate, arătându-i că vieaţa nu-i în definitiv decât o pregătire pentru moarte şi că pentru a se obişnui cu despărţirea veşnică, cel mai bun lucru e să suprime chiar din lumea aceasta legăturile prea intime. Cu aceeaşi atenţie ea veghea la instruirea şi la formarea morală a copiilor săi. Avea trei băieţi şi o fată. Cum era, precum se ştie, destul de ignorantă, ca să-i crească bine, ea îşi refăcu singură educaţia; dar, cum era conştiincioasă, îşi petrecea nopţile citind, veghind până foarte târziu, la lumina unei candele, în aşa fel ca să nu sacrifice nimic din timpul rezervat bărbatului său şi grijei de casă. Mai ales, ca să formeze aceste suflete tinere, ea începu prin a da exemple; astfel, din copilărie asocie pe fiica sa la faptele de milostenie, învăţând-o să ajute pe săraci, obligând-o să îngrijească pe leproşi. In acelaşi timp, o punea să citească cărţile sfinte, înflăcărându-i credinţa, îndepărtând-o de lume, nearătându-i nici bijuterii, nici haine de purpură şi dinainte chiar ea o consacră lui Dumnezeu.

Dar favoritul era fiul său Teodor. Acesta era un copil tăcut, copt înainte de vreme; îi plăcea puțin jocul și tovărășia camarazilor; prefera lectura, mai ales cea a cărților pioase și, natural, mama sa îl încuraja pe acest drum. Până în momentul când împlini șapte ani, ea îl păstră numai pentru sine, păzindu-l cu o grijă plină de atenție; apoi, când i s'au adus profesori, când, după studiile elementare, învață succesiv gramatica, dialectica, retorica, filosofia, teologia, ea continuă să vegheze cu grijă asupra lui. Și aici de altfel, ca în toate lucrurile, ea aducea acel amestec de duioșie și de asprime, care era fundamentul sistemului său de educație și de conducere: sfaturile bune, predicile materne se întăreau adeseori prin autoritatea vergii. Cu toate acestea, în legăturile dintre copii și mamă domnea o încântătoare afecțiune, plină de simplicitate, de credință, de dragoste solidă și adâncă. In fiecare seară, după ce copiii se culcau, Teoctista venea să facă semnul crucii peste capetele lor adormite; dimineața, prima sa grijă era să-i pună să zică rugăciunile: și cu mulți ani mai târziu, scriind mamei sale pe moarte, Teodor din Stoudion evoca cu recunoștință amintirea acestei griji active și duioase, care zi și noapte ruga pe Dumnezeu pentru fericirea și mântuirea a lor săi.

II

Astfel era Teoctista. Totuși, în vremurile foarte aspre pe care le străbătea atunci Biserica, sub domnia lui Constantin al V-lea și a fiului său, nu era prudent să-ți declari prea pe față sentimentele, mai ales când erai soția unui funcționar. Se poate crede deci că, întocmai ca și împărăteasa Irina, ea a ascuns ceva din părerile sale. Dar atunci când, după moartea lui Leon al IV-lea, au venit zile mai bune, odată cu regența Irinei, pentru icoanele proscrise și pentru călugării persecutați, credința sa mult timp înfrânată se exaltă cu pasiune.

Toleranța noului regim adusese la Constantinopol pe fratele Teoctistei, Platon și cea dintâi grijă a austerului călugăr fusese de a întreprinde în capitală o adevărată cam-

panie de propovăduire morală. In cuvântările sale el recomanda mai ales disprețul de lume, dragostea pentru cei săraci, grija de bunele moravuri; și cum avea o înfățișare foarte ascetică și era elocvent, avu în curând un mare succes. Natural, nu întârzie de a exercita o profundă influență asupra credincioasei sale surori și a celor din jurul ei, mai ales asupra tânărului său nepot Teodor. In casa Teoctistei, călugării deveniră oaspeți nelipsiți și sărbătoriți și în curând, din contactul cu ei, credincioasa bizantină se convinse că n'are altceva mai bun de făcut decât să se consacre lui Dumnezeu și împreună cu ea, toți ai săi. Fiul său cel mai mare era dinainte câștigat acestui scop. Impreună, ei convinseră pe tatăl, apoi pe ceilalți copii; până la urmă, Teoctista determină chiar pe trei frați ai soțului său să-i urmeze la mănăstire și toți se hotărîră să părăsească împreună lumea, ispitele și strălucirea ei.

Când această hotărîre fu cunoscută, ea făcu mare impresie în capitală și toți cei care aveau legături cu familia Teoctistei erau adânc mișcați văzând pe acești oameni stimați, bogați, fericiți, renunțând astfel la toate bucuriile, la toate speranțele vieții publice și mondene, rupând toate legăturile duioase ale afecțiunilor omenești, părăsind de bună voie orice dorință de a perpetua o rasă ilustră. Dar niciun reproș nu sdruncină pe Teoctista. „In ziua — scrie fiul său — pe care o fixase pentru a părăsi casa, ea convocă, ca pentru o sărbătoare, pe toate persoanele din familia sa. Bărbații erau triști, femeile plângeau, la acest spectacol straniu al unei plecări de bunăvoie; totuși, cu toții simțind măreția acestui mister, slăveau cu pietate evenimentul care se săvârșea". In această împrejurare, ca totdeauna, Teoctista hotărî totul, cu spiritul său de ordine obișnuit și cu minuțioasa grijă de detaliu. Ea începu prin a face să plece soțul său, mai emoționat decât ar fi trebuit, părăsind ceea ce fusese viața sa; apoi, prin grija sa casa fu vândută și toți banii împărțiți la săraci; desrobi pe servitori și fiecare primi un mic dar, în amintirea foștilor stăpâni. După care, achitată de datoria către lume, Teoctista se oferi cu totul lui Dumnezeu. Punerea voalului fu o ceremonie solemnă și mișcătoare.

Curiozitatea publică, foarte excitată de toate aceste întâmplări, adusese la biserică o mulțime enormă. „Eram și noi acolo, cu tatăl nostru, povestește Teodor din Stoudion, neștiind dacă trebuia să fim veseli sau să plângem. Pierdeam pe mama ; acum nu mai puteam nici să ne apropiem nici să-i vorbim cu libertatea de altădată; și gândindu-ne că aveam să fim despărțiți de ea, aveam inima strânsă. Noi înșine, îndată după terminarea ceremoniei, trebuia să ne ducem să ne tundă, împreună cu tata; și eu, care eram acum mare, în mijlocul tristeții și lacrimilor, suportam acest doliu cu un amestec de bucurie; dar cel din urmă dintre frații mei, copil încă, atunci când sună ora despărțirii și veni momentul supremului adio și al ultimelor îmbrățișări, alergă la mama, se ghemui la sânul său, se agăță cu disperare de ea și-o ruga să-l mai lase puțin lângă dânsa, promițând că pe urmă va asculta supus de voința ei. Credeți că această inimă de diamant s'a lăsat înduplecată, că s'a sfâșiat la rugămințile copilului? De loc. Ce răspunse sfânta femeie? Învingându-și sentimentele materne, ea îndreptă către fiul său o figură severă: „Dacă nu pleci numaidecât de bună voie, copilul meu, zise ea, eu însumi te voiu purta cu mâinile mele pe vasul care trebue să te ducă". Teodor admiră foarte mult această stoică asprime sufletească, ce sacrifică totul religiei, chiar și sentimentele cele mai naturale și mai legitime ale inimii omenești. Ne e oarecum greu, mărturisesc, să împărtășim această admirație și chiar pioșii comentatori ai operei lui Teodor o găsesc puțin cam exagerată. Dar nu e mai puțin interesant să descoperim la mamă, ca și la fiu, acest fel de a simți și de a gândi, care ne surprind. Văzând asemenea stări sufletești, înțelegem mai bine nelegiuirea Irinii și faptul că Teodor din Stoudion n'a găsit un cuvânt de desaprobare pentru această crimă a unei mame contra fiului său.

După călugărirea Teoctistei, toată familia se retrase pe o proprietate pe care-o poseda în Bitinia și care se numea Sakkoudion. Aceasta era o colină plantată cu arbori, în vârful căreia se întindea o câmpie mică; un pârâu o uda; vederea, larg deschisă, se întindea peste spații largi de cer pe care le mărginea, la orizontul îndepărtat, linia argintată a

mării. Nici nu se putea găsi un refugiu mai liniştit şi mai potrivit pentru întemeierea unei mănăstiri. Dar mănăstirea din Sakkoudion n'a fost una din acele case mondene, cum întemeiau în această epocă, mai mult din orgoliu decât din pietate, mulţi oameni bogaţi, care, retrăgându-se la mănăstire, îşi păstrau averea, sclavii, vechiul lor fel de traiu şi, fără vocaţie serioasă, fără experienţă prealabilă, pretindeau să conducă o comunitate religioasă, „ieri novici, azi stareţi". La rugămintea Teoctistei, austerul Platon primise să organizeze şi să dirijeze mănăstirea în care aveau să trăiască ai săi; el se achită pe deplin de sarcina sa. Foarte hotărît, el îndepărtă din mănăstire pe sclavi şi pe femei; mai mult decât atât, ascultând de scrupulele obişnuite ale călugărilor bizantini, interzise accesul oricărei fiinţe de sex feminin. Chiar Teoctista trebui să se supună regulei comune şi să se hotărască să trăiască la o parte; şi cum nu avuseseră încă timp să construiască o casă pentru femei, ea locui mai întâi, retrasă de lume, cu fiica şi cu una din rudele sale. Mai târziu, ea intră într'o mănăstire; dar se pare că, cu toată umilinţa şi dorinţa ei de supunere, această femeie autoritară n'a fost o călugăriţă prea comodă. Fiul său Teodor vorbeşte, cu o discreţie puţin cam încurcată, de neplăcerile pe care le-a avut cu celelalte surori, de necazurile pe care le-a îndurat; la sfârşit, ea trebui să părăsească mănăstirea şi să-şi caute un alt refugiu. Din fericire pentru ea, evenimentele aveau să dea credinţei sale ocazia să se manifesteze într'un fel mai demn de ea şi mai înalt.

III

Se cunoaşte istoria primei căsătorii a împăratului Constantin al VI-lea şi arzătoarea dorinţă pe care-o simţea, către anul 795, de a o rupe. Pentru a se despărţi de Maria din Amnia şi a se căsători cu Teodota, el recurse la o curioasă stratagemă. Declară că soţia sa încercase să-l otrăvească, convins, după cum spunea el cu o naivitate destul de caracteristică, că toată lumea îl va crede, „deoarece era basileu şi vorbea supuşilor". Drept urmare el trimise pe

unul din ofiţerii săi să denunţe faptul patriarhului, cerând ca fără întârziere Biserica să desfacă legătura lui cu vinovata. Dar Tarasios, foarte sceptic în privinţa crimei care i se povestea, răspunse că legea nu cunoştea decât un singur motiv de divorţ, adulterul constatat formal şi refuză să se preteze pretenţiilor suveranului. Constantin al VI-lea porunci zadarnic prelatului să vină la palat; îi explică faptul că această crimă era evidentă, de netăgăduit şi că numai moartea sau cel puţin retragerea într'o mănăstire erau în stare să pedepsească acest atentat de lèş-maiestate. Zadarnic, pentru a sprijini aceste acuzaţii, puse să se aducă vase pline cu un lichid destul de turbure, afirmând că era otrava pe care voise să i-o dea împărăteasa. Tarasios persistă în refuzul său, ameninţând pe prinţ cu excomunicarea, dacă trecea peste el şi alături de dânsul Singhelul Ioan îl sprijinea în rezistenţa lui. Atunci sub ochii împăratului, oamenii curţii, patrici şi strategi, începură să înjure pe cei doi prelaţi şi, cu săbiile în mână, să-i ameninţe cu moartea dacă nu cedează. Nimic nu ajută. La sfârşit, se ştie, Constantin nu ţinu seamă de nimic: făcu pe soţie să intre cu forţa într'o mănăstire şi, în mijlocul unor petreceri somptuoase, care n'au ţinut mai puţin de patruzeci de zile, se căsători cu Teodota. Tarasios, indignat, refuză să binecuvânteze această unire adulteră; dar patriarhul era un politician: el se feri să împingă lucrurile până la extrem. Fără să zică nimic, el lăsă pe alt preot să celebreze căsătoria imperială şi temându-se să împingă până la capăt pe basileu şi să-l pornească în contra bisericii, se abţinu să lanseze excomunicarea, ale cărei fulgere le agitase şi nu pedepsi de loc nici pe stareţul care-şi pusese darul în serviciul nunţii împăratului.

Se cunoaşte scandalul universal pe care-l provocă în partidul credincioşilor purtarea împăratului. Acest scandal fu puternic mai cu seamă în mănăstirea din Sakkoudion, unde aventura nu indigna numai pe călugări în respectul lor pentru principi, dar îi interesa cu cu atât mai direct cu cât Teodota, eroina romanului, se întâmplase să fie o rudă apropiată a stareţului Platon, a Teoctistei şi a lui Teoodr. Astfel, pe când curtezanii şi politicienii se plecau înaintea faptei

suveranului, oamenii credincioși, întărâtați și susținuți de călugării din Sakkoudion, începură să tune în contra „noului Irod", în contra acestui fiu neascultător care — și învinuirea e picantă, când te gândești la purtarea Irinii în această împrejurare — respinsese cu brutalitate sfaturile bune ale mamei; și fără discuție Platon și călugării săi refuzară să păstreze legături cu prințul adulter și chiar cu prelații care susțineau sau tolerau purtarea lui urîtă.

Constantin al VI-lea, foarte plictisit de atâta sgomot, se sili să învingă opoziția călugărilor intransigenți și incomozi. El încercă să-i îmblânzească prin cadouri, prin cuvinte bune: nu obținu nimic. Din partea sa, Teodota încerca demersuri personale, spre a desarma pe rudele sale; ea se prezentă la mănăstire, dar fu îndepărtată cu indignare. Atunci, Constantin al VI-lea se transportă la Brussa: el însuși veni la mănăstire, cu speranța de a îmbuna pe Platon și pe Teodor. Toate aceste tratative, făcând pe credincioși să simtă că sunt tari, nu făceau decât să le mărească încăpățânarea. La sfârșit, împăratul se supără.

Starețul Platon fu prins și trimis la Constantinopol sub pază bună: Teodor, împreună cu ceilalți trei călugări, fu bătut crunt cu vergile. Apoi cei zece răzvrătiți principali, printre care se găseau, pe lângă Teodor, tatăl și fratele său Iosif, fură trimiși în exil la Tesalonic; restul comunității fu împrăștiat și fu oprit tuturor de a da ospitalitate călugărilor proscriși. „Hristos dormea" zice nu fără oarecare amărăciune Teodor din Stoudion, în interesanta povestire pe care ne-a lăsat-o despre această persecuție.

In această criză care încerca pe ai săi, Teoctista arătă o forță sufletească ciudată. Cu toată tristețea și doliul său, ea era văzută încurajând, susținând, mângâind și întărind pe victime: „Plecați, fiii mei, zicea ea călugărilor expulzați și Dumnezeu să vă apere oriunde vă veți duce, deoarece pentru a asculta de porunca Lui ați ales să vă purtați astfel". Lumea o văzu, mereu veselă și curajoasă, venind în închisoarea unde erau, închiși deținuții, îngrijind rănile sângerânde, întărind sufletele înspăimântate și turburate. De asemenea, putu fu văzută, atunci când călugării trebuiră să

părăsească mănăstirea, plecând cu ei, nepăsătoare la insultele şi la ura cu care îi întovărăşea mulţimea. Când soldaţii o despărţiră cu brutalitate de ai săi, ea găsi mijlocul să-i ajungă pe drumul exilului şi acolo, în timpul nopţii, într'o biată colibă, ea avu cu ei convorbiri supreme. Dimineaţa, îşi luă rămas bun. „Mi se pare, fiii mei, le spunea ea, că-mi iau rămas bun dela nişte oameni care se duc la moarte"; şi, într'o atitudine patetică, gemând şi plângând, ea acoperea cu sărutări trupurile lor scumpe, pe care nu se mai gândea să le revadă.

Apoi se întoarse la Constantinopol, mereu energică, mereu curajoasă. Platon, care nu se temuse de loc să se ducă să mustre pe împărat în faţă, fusese pus la închisoare; tânărul Euthymios, ultimul fiu al Teoctistei, fusese flagelat cu cruzime. Şi aici pioasa femeie nu-şi cruţă nici sforţările, nici truda. Cu toate interdicţiile imperiale, ea adună pe călugării împrăştiaţi şi proscrişi; o puteai vedea, în celula în care lâncezea, susţinând curajul fratelui său. Făcu atâtea, că în sfârşit fu arestată şi timp de o lună fu încarcerată, foarte rău tratată de altfel de către temnicerii săi, rău hrănită şi copleşită de injurii. Dar în lumea celor credincoşi, ea câştiga — fiind astfel persecutată pentru cauza cea dreaptă — aureola martirajului şi renumele unei maici a Bisericii; şi, după cum spune un scriitor din secolul al VIII-lea, cu o expresie devenită de atunci faimoasă, gloria sa era mare de a fi „suferit pentru dreptate şi pentru adevăr". (ἔνεκεν δικαιοσύνης καὶ ἀληθείας).

IV

Când, în 797, lovitura de stat a Irinei puse capăt crizei şi sfârşi persecuţia, Teoctista, liniştită de acum înainte asupra soartei a lor săi, se reîntoarse în mănăstirea sa din Bitinia. Şi până în cea din urmă zi ea se arătă aşa cum fusese toată viaţa.

Credinţa sa, exaltată mai întâi de suferinţă, înflăcărată apoi de bucuria triumfului, devenise mai arzătoare ca oricând. A medita fără încetare asupra cuvântului divin, a

se ruga zi şi noapte pentru Biserică, pentru aproapele său, pentru propria sa mântuire, a lua parte cu smerenie la slujbe nesfârşite, aceasta era grija principală a credincioasei femei şi adevărata ei fericire. Mai mult ca oricând ea tindea către ascetism. Pentru a-şi chinui trupul, ea voia să se culce într'un pat strimt şi scurt, să se îmbrace cu haine mizerabile şi să se hrănească insuficient. Ar fi roşit dacă ar fi mâncat să-şi astâmpere foamea şi tot ce acorda naturii era să guste, odată pe zi, câteva legume fierte în apă, fără untdelemn; şi niciodată nu bea vin la masa ei sărăcăcioasă. De asemenea, îşi impusese o sărăcie absolută; n'avea nici servitoare, nici bani care să-i aparţină, nici haine de schimb. Când muri, toată averea ei se compunea dintr'o târsână de păr de cal şi din două pături zdrenţuite.

Totuşi, Teoctista nu căzuse de loc în misticism. In „singurătatea ei cu Dumnezeu", cum spune fiul ei cu o frumoasă expresie, ea păstra, ca pe vremea când era în mijlocul lumii, o continuă nevoie de a lucra. Nu se pierdea de loc în visuri inutile; ţinea să lucreze cu mâinile şi-şi impusese sarcina de a ţese hainele care îmbrăcau întreaga comunitate. In jurul său înmulţea operele de milostenie, adunând în mănăstire ei îngrijind pe femeile sărace, trudindu-se să găsească bani spre a le veni în ajutor. Mai ales avea, ca odinioară în casa sa, o afectuoasă grijă de cei apropiaţi, de perfecţionarea lor morală, de mântuirea lor veşnică. Se preocupa de soţul ei, a cărui nepăsare era adeseori mare, de fiul său Euthymios, a cărui vocaţie monahală i se părea puţin adâncă; şi veghind din depărtare asupra lor, ea le urmărea cu atenţie purtarea şi călăuzea sufletele lor.

Mai mult ca oricând ea se lăsa cucerită de către umilinţa creştină. Cum fratele ei Platon se afla încă în închisoare, ea dori ca fiul său Teodor să devină confesorul şi directorul ei de conştiinţă şi înghenunchea cu umilinţă la picioarele lui, se declara servitoarea sa şi voia să-l asculte în totul, văzând în el şeful venerat al comunităţii monastice: şi cu toate sentimentele pe care le profesa asupra excelenţei religiei, Teodor se simţea adeseori încurcat din cauza acestui exces de respect. Totuşi, în această umilă pocăită, vechiul

spirit combativ şi autoritar, care o însufleţea altădată, se redeştepta câteodată. In mănăstire, ca şi în lume, Teoctista rămânea poruncitoare şi mânioasă. Când celelalte surori arătau mai puţină râvnă la slujbe, ea le certa cu asprime; ca şi altădată, avea mâna grea şi-şi sprijinea dojenile caritabile cu palme. Lumea îi ierta totuşi pornirile, căci se ştia că intenţiile sale erau bune şi, ca şi altădată în casa sa, toată lumea din mănăstire o iubea.

Ea trăia astfel, „lăsând totul, pentru a da tot lui Dumnezeu; ea mergea pe calea strimtă şi anevoioasă a Domnului". Respectată de toţi, ea era considerată în comunitatea sa ca o adevărată maică spirituală şi în partidul credincioşilor ca o adevărată maică a Bisericii. Şi pentru a reda şi mai strălucitoare aureola sa de sfinţenie, i se atribuia darul de a prevedea viitorul, avea visuri profetice, care-i vesteau destinul său, al rudelor sale şi al Bisericii.

Totuşi, ea se stingea încet. Avea mai mult de şasezeci de ani şi vieaţa îi fusese aspră, întristată încă în ultimii ani de o succesiune de amărăciuni şi de dolii. Unul după altul, ea pierduse pe soţul, pe fiica şi pe fiul său Euthymios; şi cei doi copii care-i rămâneau, erau aproape ca şi când nu existau pentru ea. Fiul său preferat, Teodor, trăia la Constantinopol, unde conducea mănăstirea Stoudion şi nu-l mai vedea decât în foarte rare ocazii; celălalt fiu, Iosif, era şi el despărţit de ea; toţi prietenii de altădată erau morţi sau împrăştiaţi. Astfel, în singurătatea sa ea se simţea adeseori tristă de moarte; dar nu se lăsa mult timp dusă de această slăbiciune prea omenească şi, gândindu-se la Dumnezeu, căpăta iar curaj. Şi muri astfel, departe de ai săi, fără ca măcar fiul său Teodor, reţinut de afacerile mănăstirii sale, să fi putut veni să asiste la ultimele sale momente şi să-i închidă ochii. Totuşi, ea plecă „veselă, ca cineva care se întoarce spre patrie", rugându-se pentru fiul ei şi binecuvântând pe fiecare din asistenţi. Era puţin înainte de anul 802.

Vestea morţii acestei femei pioase avu în întreaga Biserică un mare răsunet. In mănăstirea Stoudion mai cu seamă, al cărei egumen era fiul său, unde toţi urmăriseră cu o atenţie pasionată fazele boalei supreme şi adresaseră

lui Dumnezeu rugăciuni solemne pentru ea, se celebră memoria sa cu o ceremonie plină de pompă. Teodor însuşi voi să pronunţe elogiul funebru al mamei sale şi acestui discurs, din fericire păstrat, îi datorăm cunoaşterea curioasei figuri a Teoctistei.

Fără îndoială, în acest suflet de femeie, care în multe privinţe a fost comună sau mediocră, unele trăsături ni se par ciudate şi surprinzătoare. Este, la mamă, ca şi la fiu, o asprime sufletească ce ne miră şi ne supără. Teoctista îşi iubea copiii: ea îi sacrifică cu hotărîre zelului credinţei sale religioase. Teodor îşi iubea mama: în curioasa sa scrisoare pe care el i-o adresă în cursul boalei sale din urmă, plângând sfârşitul ei apropiat, el îi doreşte hotărît moartea, ca recompensă glorioasă a vieţii sale. Ne e oarecum greu să înţelegem o exaltare a sentimentului religios care să producă asemenea deformări şi adaug că chiar suflete pioase au găsit aici unele exagerări. Dar, orice părere ne-am putea face despre aceşti oameni din secolul al VIII-lea, trebue să fim de acord că ei ajută enorm să înţelegem istoria timpului în care au trăit. Studiind pe aceşti credincioşi, în care religia desfiinţează tot restul, se înţelege mai bine un caracter ca acela al împărătesei Irina, ne mirăm mai puţin că opera sa a putut să reuşească şi faptele sale să întâlnească aprobare aproape universală. Căci trebue să ne dăm seama, în sfârşit, că Teoctista nu oferă deloc un caz izolat în istoria psihologică a secolului său. Multe alte femei din această epocă, mama lui Tarasios şi mama lui Nichifor, mama lui Teofan şi credincioasele femei din familia sfântului Filaret ne apar la fel în povestirile hagiografilor. Fără îndoială cele pe care le-am numit sunt, ca şi Teoctista, nişte sfinte: şi nu pretind de loc că toate contemporanele lor au fost create după acest model. Au fost, alături de ele, femei de lume, ca sora Teoctistei şi femei uşoare, ca ruda sa Teodota. Numai că — şi aceasta le dă importanţă în ochii istoricului — timp de câţiva ani aceste sfinte au condus lumea.

PREA FERICITA TEODORA

I

In anul 829, Mihail al II-lea de Amorium, împăratul Bizanțului, murea, lăsând tronul fiului său Teofil. Noul suveran nu era însurat; astfel, împărăteasa văduvă Eufrosina îndeplini la început în ceremoniile curții rolul pe care eticheta îl rezerva Augustei. Dar Eufrosina ura lumea. Fiică a acelui nefericit Constantin al VI-lea, așa de crud orbit din porunca mamei sale Irina și a primei lui soții Maria, după catastrofa care înlătură pe ai săi, ea se retrăsese într'o mănăstire și trăia, liniștită și ascunsă, în una din mănăstirile din Prinkipo, când, nu fără oarecare scandal, arzătoarea pasiune a basileului Mihail scosese din schit pe frumoasa călugăriță, pentru a o așeza pe tronul Cezarilor. Dar, după moartea soțului său, Eufrosina nu mai avea decât o dorință, să intre din nou în vreun azil sfânt și toate grijile sale se îndreptau spre nevoia de a căsători fără întârziere pe tânărul împărat, fiul său vitreg.

Pentru a găsi o soție basileului, se trimiseră, după obiceiul tradițional al palatului bizantin, mesageri în toate provinciile, cu misiunea de a descoperi și a aduce la Constantinopol pe cele mai frumoase fete din monarhie și în marele salon al Perlei alesele fură adunate, pentru ca dintre ele Teofil să aleagă pe viitoarea suverană. Printr'o primă selecțiune, prințul distinse șase, cele mai încântătoare și neputându-se decide între aceste frumuseți rivale, amână pentru a doua zi alegerea definitivă. In acea zi, el apăru în mijlocul tinerelor fete, ținând, ca Paris între cele trei zeițe, un măr de aur în mână, semn de dragoste pe care trebuia să-l ofere

aceleia care-i va câştiga inima şi astfel înarmat el începu cercetarea. Se opri mai întâi în faţa unei foarte frumoase femei, de familie înaltă, care se numea Kasia şi puţin turburat, fără îndoială şi neştiind prea bine cum să înceapă o convorbire, el îi debită sentenţios acest compliment nepoliticos: „Prin femeie ne-a venit tot răul". Kasia, care era deşteaptă, ripostă fără să-şi piardă cumpătul: „Da, dar tot prin femei ne vine tot binele". Acest răspuns îi ruină norocul. Foarte înspăimântat de această frumoasă persoană aşa de gata cu răspunsul şi cu dispoziţii aşa de feministe, Teofil întoarse spatele Kasiei şi oferi omagiile şi mărul altei candidate, tot aşa de frumoasă, care se numea Teodora.

Kasia se consolă de a fi pierdut imperiul fundând, după o obişnuinţă foarte bizantină, o mănăstire, unde se retrase; şi cum era femeie inteligentă, îşi umplu timpul compunând poeme religioase şi epigrame profane, care au ajuns până la noi şi nu sunt de loc lipsite de interes. In acest timp, fericita sa rivală era încoronată cu mare pompă în biserica Sf. Ştefan din palatul Daphné şi, după obiceiu, toată familia ei participa la marele său noroc. Mama ei Theoctista primi demnitatea foarte invidiată de „patriciană cu cordon", cele trei surori chemate la curte se măritară cu înalţi demnitari; fraţii săi Petronas şi Bardas înaintară repede pe scara onorurilor. Ei aveau să dovedească de altfel puţină recunoştinţă celei a cărei ridicare neprevăzută şi prielnic frăţească îi apropiase astfel chiar de scările tronului.

Noua împărătească era o asiatică, născută în Paflagonia, dintr'o familie de funcţionari. Părinţii săi erau oameni credincioşi, foarte legaţi de cultul icoanelor, în contra cărora, sub domnia succesorilor prea credincioasei Irina, guvernul imperial reîncepuse lupta şi se pare că ei dăduseră dovadă de un zel destul de puternic pentru credinţa lor. Crescută într'un astfel de mediu, Teodora era de sigur pioasă şi cu foarte mult respect pentru sfintele icoane; aşa încât ea se simţi la început puţin zăpăcită în această lume de curte, unde o adusese brusc căsătoria.

In adevăr, de vreo douăzeci de ani cearta icoanelor se aprinsese iar, poate şi mai aprigă şi mai violentă decât în

secolul al VIII-lea, mai cu seamă acum, când peste desbaterile propriu zis religioase se grefase o chestiune politică și când conflictul izbucnea între Statul ce reclama dreptul de a interveni în afacerile eclesiastice și între Biserica ce revendica și-și apăra libertățile. Mihail al II-lea persecutase pe adversarii săi fără cruțare și fără scrupule; Teofil, principe inteligent, autoritar, energic, urma exemplul și politica tatălui său. Așa încât Teodora încercă în zadar să-și întrebuințeze influența în favoarea prietenilor și să tempereze, prin rugămințile sale, asprimea persecuțiilor. Teofil nu era deloc un suveran cu o fire prea comodă; când încrunta din sprincene și când ridica glasul, soția lui îngrozită nu mai insista și ea însăși era silită să-și ascundă cu grijă sentimentele și simpatiile secrete. Ea trebui să ascundă cu grijă sub haine icoanele pe care se încăpățâna să le poarte cu ea, trebui să ia mii de precauții spre a feri de orice privire și-a ascunde în lăzile din apartamentul său particular icoanele proscrise și nu fără pericol câteodată ea putea să-și îndeplinească discretele și prudentele datorii față de biserică.

Intr'o zi, bufonul împăratului, un pitic ce amuza întreg palatul cu glumele lui răutăcioase, o surprinse în pioasele ei îndeletniciri. Foarte curios din fire, el ceru să vadă lucrurile care absorbeau așa de mult atenția împărătesei. „Sunt păpușile mele, îi spuse Teodora, sunt foarte frumoase și le iubesc mult". Indată piticul alergă să povestească împăratului istoria cu păpușile frumoase pe care basilissa le păstra sub perină. Teofil înțelese fără greutate de ce era vorba și furios, văzând până și în palat disprețuite ordinele sale, se repezi în gineceu și începu să facă o scenă violentă împărătesei. Dar Teodora era femeie și se pricepu să iasă din încurcătură. „Nu-i vorba deloc, zise ea soțului său, de ceea ce gândești. Eram ocupată uitându-mă în oglindă cu femeile mele și piticul a luat drept icoane formele reflectate în oglindă, despre care a venit să-ți spună, ca un prost". Teofil se liniști sau se prefăcu convins; dar Teodora știu să prindă pe vorbăreț. După câteva zile, pentru niște nimicuri ea puse să biciuiască pe pitic și apoi îl sfătui să nu mai vorbească niciodată despre păpușile din gineceu. Și când împăratul,

după vreun chef, revenea adeseori asupra incidentului şi întreba pe bufon, acesta cu o mimică expresivă ducea o mână la gură, cealaltă la partea persoanei sale care primise vergile şi zicea foarte repede: „nu, nu, Sire, să nu mai vorbim de păpuşi".

In toată societatea înaltă a capitalei era o conspiraţie generală în favoarea icoanelor. In mănăstirea în care-şi isprăvea vieaţa, bătrâna împărătească Eufrosina mărturisea aceleaşi sentimente ca Teodora şi când i se trimiteau în vizită fetiţele basileului, ea nu înceta vorbindu-le de icoanele venerate. Teofil, care bănuia acest lucru, se silea să afle ceva dela copii, fără să reuşească de altfel să scoată vreo informaţie precisă. Totuşi, odată, cea mai tânără dintre prinţesele imperiale se trădă şi după ce povestise tatălui său despre cadourile frumoase cu care sunt copleşite la mănăstire, despre fructele minunate care li se oferă, începu să explice că bunica avea o ladă plină cu păpuşi frumoase şi că adeseori o atingea cu ele pe frunte, pe dânsa şi pe surorile ei şi le punea să le sărute cu smerenie. Teofil se supără din nou şi interzise de a mai trimite pe fetiţe la bătrâna basilissă. Dar chiar şi în jurul prinţului mulţi oameni politici gândeau ca cele două împărătese; miniştri, consilieri intimi rămâneau discret dar puternic legaţi de cultul icoanelor şi lucrurile ajunseseră atât de departe, încât ghicitorii pe care împăratul îi plăcea să-i consulte, îi preziceau deschis ruina apropiată a operei sale. El însuşi o simţea atât de bine, încât pe patul de moarte ceru soţiei sale şi logofătului Theoctistos, primul ministru, jurământul solemn de a nu schimba după el nimic din politica pe care-o urmase şi de a nu se atinge de prietenul său patriarhul Ioan, care fusese principalul inspirator. Rareori o măsură supremă a fost mai inutilă!

II

Succesorul lui Teofil, fiul său Mihail al II-lea, era un copil; în 842 când a murit tatăl său, el avea abia trei sau patru ani. Astfel, ca odinioară Irina, Teodora luă regenţa

în timpul minorității tânărului suveran. Pentru ca să o ajute, ea păstră pe lângă ea pe miniștrii principali ai domniei precedente, pe logofătul Theoctistos, care exercita o mare influență asupra împărătesei și pe magistrul Manuel. Amândoi erau oameni credincioși, legați în secret, ca și împărăteasa, de cultul icoanelor; de asemenea, erau oameni de bun simț, pe drept cuvânt îngrijați de durata prea lungă a unui conflict inutil și periculos: în mod natural deci, le veni ideea de a restaura ortodoxia. Totuși, cu toate sugestiile lor, suverana pare să fi ezitat puțin să-i urmeze pe această cale. Teodora își iubise foarte mult soțul și păstra amintirii lui o credincioasă afecțiune; și apoi, se temea de greutățile acestei întreprinderi. Dar toți cei din jurul său se sileau s'o convingă; mama și frații ei o sfătuiau la fel. Zadarnic obiecta basilissa: „Soțul meu, defunctul împărat era un om înțelept; el știa ce are de făcut; nu putem da uitării voința lui". I se arătă primejdia unei astfel de situații, nepopularitatea la care se expunea, încăpățânându-se să urmeze politica lui Teofil; toți o făcură să se teamă de o revoluție, care ar amenința tronul fiului său. Credința o încuraja de altfel să asculte sfaturile care i se dădeau. Ea se hotărî.

Un sinod fu convocat la Constantinopol. Dar ca să poate duce la bun sfârșit lucrările, era necesar mai întâi să se scape de patriarhul Ioan, pe care Teofil îl instalase pe tronul patriarhal în 834, fiind fostul preceptor al prințului; om inteligent, activ, energic, el servise cu străşnicie planurile suveranului: așa încât adversarii partidului iconoclast îl urau. Ei i-au făcut o reputație urîtă de vrăjitor, supranumindu-l Lecanomante — ceea ce înseamnă vrăjitor — noul Apollonius, noul Balaam; ei au răspândit pe socoteala sa cele mai îngrozitoare povești: cum prin vrăjile sale găsea mijlocul de a distruge pe dușmanii împăratului; cum venea noaptea, mormăind formule misterioase, să taie capul șarpelui de bronz care decora Hipodromul și cum în casa sa din mahala el instalase o peșteră subterană și diabolică, în care, cu ajutorul femeilor pierdute, în genere de o rară frumusețe, din care unele, printr'un scandalos rafinament, erau călugărițe consacrate lui Dumnezeu, el chema demonii prin sacrificii necu-

rate şi întreba morţii, ca să afle dela ei secretele viitorului. Oricare ar fi adevărul asupra acestor bârfeli, Ioan era un om de spirit superior, cu o voinţă puternică şi prin aceasta foarte incomod. Ca să scape de el, îl somară să consimtă la restabilirea ortodoxiei sau să se retragă şi se pare că soldaţii însărcinaţi să-i ducă acest ultimatum s'au purtat cu oarecare brutalitate. Fapt este că patriarhul fu destituit şi închis într'o mănăstire; şi cum, furios de căderea sa, el îndrăsni să-şi manifeste supărarea distrugând icoanele din mănăstirea ce-i servea de reşedinţă, el fu bătut cu vergile, din ordinul regentei.

In locul lui fu instalat unul din victimele fostului regim, Methodiu; şi îndată începu o reacţiune generală. Prin grija episcopilor, cultul icoanelor fu restabilit; exilaţii, proscrişii fură rechemaţi şi primiţi în triumf; prizonierii fură puşi în libertate şi onoraţi ca nişte martiri; pe zidurile bisericilor reapărură picturile religioase şi din nou, ca odinioară, deasupra porţii Chalcea, imaginea lui Hristos, aşezată cu solemnitate, mărturisea credinţa celor ce locuiau palatul imperial. In sfârşit, la 19 Februarie 843, o ceremonie cucernică şi măreaţă adună la un loc clerul, curtea şi oraşul. Toată noaptea, în biserica Blachernos, împărăteasa se rugă împreună cu preoţii; dimineaţa, o procesiune triumfală se desfăşură pe străzile Constantinopolei; în mijlocul episcopilor şi a călugărilor, printre mulţimea entusiastă, Teodora merse dela Blachernos la Sfânta Sofia şi aduse mulţumiri celui Atotputernic în Marea Biserică. Cei învinşi, ţinând în mâini lumânări, trebuiră să figureze în acest cortegiu, care consacra înfrângerea lor şi să se plece cu umilinţă sub anatemele cu care erau copleşiţi. Apoi, seara, în Palatul Sacru basilissa oferi un banchet prelaţilor şi se felicită împreună cu ei de succesul întreprinderii sale. Aceasta fu numită sărbătoarea ortodoxiei. Şi de atunci, în amintirea acestui mare eveniment şi în memoria prea fericitei Teodora, în fiecare an, în cea dintâi duminecă din postul Paştilor, Biserica grecească celebră cu pompă restaurarea icoanelor şi strivirea duşmanilor ei. Şi azi ea o sărbătoreşte cu o pioasă şi recunoscătoare smerenie.

Revoluția avu grijă și de cei morți. Se aduseră în capitală, în triumf, resturile iluștrilor duhovnici, Teodor din Stoudion și patriarhul Nichifor, care suferiseră pentru credință și muriseră în exiluri îndepărtate. Împăratul și întreaga curte, purtând în mâini lumânări, ținură la cinstea de a merge să primească relicvele venerate, să urmeze smeriți racla pe care o duceau preoții și, în mijlocul mulțimii poporului s'o conducă până în biserica Sfinților Apostoli. Ca un contrast, violară mormântul în care dormea Constantin al V-lea, fără respect față de majestatea imperială, aruncară la gunoiu resturile marelui adversar al icoanelor și din sarcofagul său de marmoră verde, tăiat în plăci mărunte, decorară unul din apartamentele palatului.

Ceea ce istoricii bizantini, cărora le datorăm aceste detalii, n'au știut să ne spună din nefericire, este cum a putut să se săvârșească această mare revoluție așa de repede și în aparență fără să întâlnească prea serioase greutăți. Un lucru mai ales pare să fi contribuit la aceasta: este oboseala pe care o simțea toată lumea din cauza acestei lupte nesfârșite. Dar mai e un motiv care apropie poate pe oamenii politici de soluțiile pe care le impuse Teodora. Dacă, din punct de vedere al dogmelor, victoria Bisericii fu completă, ea trebui în schimb să renunțe la veleitățile de independență pe care le manifestaseră unii din cei mai iluștri apărători ai săi. Față de Stat, ea rămase într'o supunere absolută; autoritatea imperială în materie de religie se exercită asupra ei mai întreagă ca oricând. Prin aceasta, cu toată restabilirea ortodoxiei, politica împăraților iconoclaști își ajunsese scopul.

Prin marea operă pe care a săvârșit-o, Teodora a meritat să fie canonizară de Biserica orientală. Totuși, multe îndoieli chinuiseră pe împărăteasă, în timp ce lucrase la această operă. Un lucru o preocupa mai ales: se știe că-și iubise soțul cu pasiune; ea nu se resemna ca el să fie înglobat în teribilele anateme ce loveau pe cei ce persecutaseră icoanele. Deci, atunci când preoții adunați în sinod veniră să solicite bunăvoinței sale restabilirea sfintelor icoane, ea le ceru o favoare în schimbul consimțimântului său: să deslege de păcat pe împăratul Teofil. Și cum patriarhul

Methodiu obiecta că dacă Biserica are dreptul incontestabil de a ierta pe cei vii care fac act de căinţă, ea nu putea să facă nimic pentru un om care a murit vădit în stare de păcat mortal. Teodora spuse o minciună pioasă. Ea declară că în momentul suprem basileul se căise de greşelile sale, că sărutase cu smerenie icoanele pe care soţia sa i le apropiase de buze, că-şi dase sufletul în mâinile lui Dumnezeu ca un bun creştin. Episcopii primiră fără să se lase rugaţi această poveste edificatoare, cu atât mai mult cu cât simţeau că restaurarea ortodoxiei nu se poate face decât cu preţul acesta; şi, conformându-se dorinţelor regentei, ei hotărîră că timp de o săptămână vor face în toate bisericile capitalei rugăciuni pentru mântuirea împăratului defunct. Teodora ţinu să ia însăşi parte la aceste pioase slujbe şi se mângâia de a fi obţinut astfel pentru prinţul păcătos şi pocăit mila lui Dumnezeu.

Legenda a înfrumuseţat foarte mult mai târziu povestea mişcătoare a dragostei conjugale a Teodorei. Se povestea că visuri grozave înştiinţaseră pe prinţesă despre soarta care ameninţa pe soţul ei. Ea văzuse pe Fecioara ţinând în braţe pe Hristos, aşezată pe un tron înconjurat de îngeri, chemând în faţa tribunalului său pe basileul Teofil şi punând să-l bată crunt cu vergile. Altădată, i se păruse că se afla în forul lui Constantin şi că deodată o mare mulţime năvălise în piaţă şi că un cortegiu de oameni trecea purtând instrumente de tortură şi de moarte şi în mijocul lor, desbrăcat şi încărcat de lanţuri, era târît nenorocitul Teofil. Plângând, Teodora urmase mulţimea şi se oprise în piaţa din faţa palatului, înaintea porţii Chalcea. Acolo, un om era aşezat pe un tron, măreţ, teribil la înfăţişare, ca un judecător temut. Atunci împărăteasa, aruncându-se la picioarele lui, ceru iertare pentru soţul său şi omul răspunse: „Femeie, mare este credinţa ta. Pentru credinţa şi lacrimile tale şi pentru rugăciunile preoţilor mei, iert pe soţul tău Teofil". Şi puse să-l deslege. In acest timp, patriarhul Methodiu, la rândul său, încerca o experienţă, pentru a se asigura de voinţa Providenţei. Pe altarul cel mare al Sfintei Sofia el puse un pergament, pe care scrisese numele tuturor împă-

ţaţilor iconoclaşti; apoi, adormind în biserică, el văzu în vis un înger, care îl vesti că împăratul găsise milă în faţa lui Dumnezeu, şi deşteptându-se şi luând pergamentul de pe sfânta masă, constată în adevăr că acolo unde fusese scris numele lui Teofil locul devenise în chip minunat alb, în semn de iertare.

Câţiva oameni totuşi se arătară mai severi decât Dumnezeu. Pictorul Lazăr, unul din cei mai celebri miniaturişti de icoane, avusese mâna dreaptă tăiată, din ordinul împăratului defunct; şi, cu toate că, după legendă, această mână tăiată crescuse la loc printr'o minune, martirul păstra cu străşnicie ura contra călăului său şi la toate observaţiile împărătesei el răspundea cu încăpăţânare: „Dumnezeu nu-i atât de nedrept ca să uite nenorocirile noastre şi să onoreze pe cel ce ne-a persecutat". La banchetul curţii, care punea capăt sărbătoarei ortodoxiei, un alt duhovnic se arătă tot aşa de neînduplecat. Era Teodor Graptos, care se numea astfel din cauză că, drept pedeapsă, Teofil pusese să i se scrie pe frunte cu un fier înroşit patru versuri injurioase. Impărăteasa, foarte preocupată să măgulească pe martiri, puse să întrebe pe sfântul om numele celui care îl făcuse să sufere astfel de tortură. „De această inscripţie, răspunse el solemn, voiu avea să cer socoteală înaintea tribunalului lui Dumnezeu împăratului, soţul tău". Faţă de această ieşire neprevăzută, Teodora plângând, adresându-se episcopilor, dori să ştie dacă în felul acesta înţelegeau ei să-şi ţină promisiunile; din fericire patriarhul Methodiu interveni şi nu fără greutate reuşi să potolească pe arţăgosul duhovnic şi să liniştească pe suverană: „Promisiunile noastre, declară el, rămân întregi şi disprețul unora e un lucru fără însemnătate". Dar în schimb, ceea ce nu e deloc indiferent, este să constatăm din aceste anecdote partea politică şi omenească ce a intrat în restaurarea ortodoxiei şi la ce compromis de conştiinţă s'au supus cu o egală uşurinţă sfinţii episcopi şi prea credincioasa Teodora.

... gloriile Bi-

III

„Cea dintâi virtute, zice un cronicar al epocii, este să ai suflet ortodox". Teodora poseda din plin această virtute. Dar ea mai avea şi alte calităţi. Istoricii bizantini laudă inteligenţa sa politică, energia ei, curajul, îi atribue cuvinte eroice, ca acestea, prin care ea opri, se spune, o invazie a regelui Bulgarilor: „Dacă triumfi asupra unei femei, îi trimise ea vorbă, gloria ta va fi nulă; dar dacă vei fi bătut de o femeie, vei ajunge de râsul lumii". In orice caz, timp de patrusprezece ani cât deţinu puterea, ea guvernă bine. De sigur, cum era de aşteptat, guvernarea sa avu o latură destul de pioasă. Foarte mândră de a fi restaurat ortodoxia, ea ţinu mult să combată erezia; din ordinul său, Paulienii fură somaţi să aleagă între conversiune şi moarte; şi cum ei nu cedară deloc, sângele curse în valuri în părţile Asiei Mici, unde ei se stabiliseră. Inchizitorii imperiali însărcinaţi să potolească rezistenţa lor, făcură minuni: prin grija lor, mai mult de o sută de mii de oameni pieriră în chinuri: lucru grav şi care trebuia să aibă urmări încă mai grave; aruncând pe aceşti disperaţi în braţele musulmanilor, guvernul imperial îşi pregătea multe nenorociri pentru viitor.

Dar pe de altă parte zelul pios care însufleţea pe regentă îi inspiră iniţiative fericite; ea este aceea care luă iniţiativa marei opere a misiunilor, care peste câţiva ani avea să ducă Evanghelia Kazarilor, Moravilor şi Bulgarilor. Ea avu de asemenea gloria de a obţine asupra Arabilor câteva succese durabile şi să reprime cu vigoare revolta Slavilor din Elada. Dar mai ales ea reuşi să administreze bine finanţele monarhiei. Ea se pricepea — se spune — în chestiuni de bani şi legenda povesteşte despre aceasta o anecdotă destul de picantă. Impăratul Teofil se afla într'o zi la una din ferestrele palatului, când văzu intrând în portul Cornului de Aur un măreţ vas de comerţ. Informându-se cui aparţinea acest vapor frumos, află că era al împărătesei. La acest răspuns, împăratul rămase tăcut; dar a doua zi, pe când voinţarea la Blachernos, se coborî în port şi punând să despuse un pergaura corăbiei, ordonă să-i dea foc. Apoi, în-

torcându-se spre cei din jurul său: „Nu ştiaţi, le spuse el, că soţia mea împărăteasa a făcut din mine un negustor! Niciodată până acum nu se văzuse un împărat roman făcând meseria de negutător". Orice ar fi adevărat aici, Teodora a ştiut să administreze averea Statului tot aşa de bine ca şi pe a sa. Când părăsi puterea, ea lăsă în tezaur o rezervă considerabilă. Şi prin toate acestea ea ar fi fost, fără îndoială, o suverană destul de mare, fără intrigile curţii şi rivalităţile palatului, totdeauna gata să se formeze sub guvernarea unei femei şi fără fiul păcătos pe care cerul i-l dăduse.

IV

Sub domnia lui Teofil, palatul imperial, de atâtea secole reşedinţa basileilor bizantini, îmbrăcase o nouă splendoare. Impăratului îi plăceau clădirile: vechilor apartamente ale lui Constantin şi Justinian el adăugase un întreg alaiu de construcţii somptuoase, decorate cu luxul cel mai elegant şi mai îngrijit. Ii plăcea pompa şi măreţia: pentru a mări strălucirea recepţiilor palatine, comandase artiştilor minuni de argintărie şi de mecanică, Pentapyrgion-ul, celebrul dulap de aur, în care se expuneau bijuteriile coroanei, orgile de aur, la care se cânta în zilele de audienţe solemne, platanul de aur ridicat lângă tronul imperial, în care păsări mecanice sburau şi cântau, leii de aur culcaţi la picioarele prinţului şi care în anumite momente se ridicau, băteau din coadă şi răgeau şi grifonii de aur cu înfăţişarea misterioasă, care păreau — ca în palatele regilor asirieni — că veghează asupra siguranţei împăratului. In afară de aceasta, pusese să se reînnoiască toată îmbrăcămintea imperială, hainele frumoase strălucitoare de aur, pe care le purta basileul în ceremoniile dela Curte, veştmintele splendide, ţesute cu aur şi presărate cu pietre scumpe, cu care se împodobea Augusta. Ii plăceau în sfârşit literele, ştiinţele şi artele. El copleşise cu favoruri pe marele matematician Leon din Tesalonic şi instalase, în palatul său dela Magnaur, şcoala în care savantul dădea discipolilor săi această învăţătură, care era una din gloriile Bi-

zanțului ; se arătase, chiar, el, iconoclastul teribil, plin de toleranță pentru Metodie confesorul, din ziua în care l-a găsit în stare să rezolve unele dificultăți științifice care-l preocupau. Foarte îndrăgostit de capodoperele arhitecturii arabe, foarte preocupat să înlocuiască decorul pios al icoanelor proscrise prin reprezentările unui stil mai liber și mai profan, el orientase spre drumuri noi arta bizantină a vremii sale ; și mulțumită eforturilor și inteligentei sale protecții, în acest minunat Palat Sacru, încărcat de splendori rafinate și de un lux rar, în acest decor incomparabil de pavilioane, de terase, de grădini larg deschise spre orizonturile luminoase ale mării de Marmara, vieața curții luase o strălucire nouă și măreață. Dar acum, când împăratul era mort, acest somptuos palat era plin și turburat mai ales de certuri și de intrigi.

Adevăratul șef al guvernului era, sub regența Teodorei, logofătul Theoctistos. Era un om de o valoare destul de mediocră, general incapabil și totdeauna nenorocos, om politic cu o înțelegere ordinară, cu caracter rece, trist și aspru. Puțin simpatic și puțin iubit, el se menținea mulțumită favoarei pe care i-o arăta împărăteasa. El obținuse să locuiască chiar în interiorul palatului, exercita asupra împărătesei o influență miraculoasă și așa de mare era încrederea de care se bucura încât circulau în Bizanț svonuri răutăcioase cu privire la natura relațiilor pe care ministrul le întreținea cu basilissa. Lumea îl știa ambițios și-și amintea cu ce grabă înfrigurată — la vestea unei pretinse revolte de palat — părăsise armata din Creta, spre a veni să supravegheze evenimentele în Capitală ; era bănuit că aspiră la tron și se spunea că Teodora, încurajând dorințele lui, se gândea să se căsătorească cu el sau să-i dea de soție pe una din fiicele sale, gata — spre a-i deschide drumul spre putere — să răstorne, cum făcuse odinioară marea Irina și să pună să orbească pe propriul său fiu. In orice caz, profund devotat regentei și atotstăpânitor asupra spiritului ei, logofătul se trudea să-i întărâte neîncrederea față de toți consilierii care împărțeau cu el puterea.

Prin intrigile sale, el reuși repede să-și înlăture rivalii. Magistrul Manuel, care împreună cu Theoctistos era tutorele tânărului Mihail al III-lea, fu acuzat de conspirație în contra

familiei imperiale şi silit să-şi dea demisia din funcţiile sale. Fraţii împărătesei, Petronas şi Bardas, erau mai de temut, al doilea mai ales, a cărui inteligenţă superioară era servită de o extraordinară lipsă de scrupule şi de moralitate. Cu consimţământul Teodorei însăşi, Bardas, sub anumite pretexte, fu înlăturat dela curte şi logofătul crezu că şi-a asigurat în chip definitiv puterea. El nu prevăzuse de loc că va avea de a face cu tânărul împărat.

In adevăr, Mihail al III-lea creştea şi crescând se anunţa foarte rău. Zadarnic se trudise mama şi ministrul ei să-i dea o educaţie excelentă; zadarnic fusese încredinţat celor mai buni profesori şi îl înconjuraseră de cei mai buni camarazi; legenda numeşte, printre tovarăşii de studii ai prinţului imperial, pe Chiril, care trebuia să fie mai târziu apostolul Slavilor. Totul fusese zadarnic: fondul lui Mihail era rău. La cincisprezece sau şasesprezece ani — atât avea acum — îi plăcea mai ales vânătoarea, caii, cursele, spectacolele, luptele atleţilor şi el însuşi nu se sfia, în hipodromul palatului, să se urce pe un car şi să se producă înaintea intimilor săi. Obiceiurile sale particulare erau şi mai supărătoare. Frecventa societatea cea mai rea şi petrecea bând, o parte din nopţile sale; avea o amantă pe faţă, Evdochia Ingerina.

Teodora şi Theoctistos îşi ziseră că, în aceste împrejurări, nu era decât un lucru de făcut, să însoare cât mai curând pe tânărul împărat. Din nou, după tradiţie, trimişii palatului străbătură provinciile, ca să aducă la Constantinopol pe cele mai frumoase fete din monarhie: dintre ele, Evdochia, fiica Decapolitului, fu aleasă şi îndată încoronată ca basilissă. Dar după câteva săptămâni, repede sătul de soţia lui şi de viaţa conjugală, revenea la obiceiurile sale, la prietenii săi, la amanta sa şi relua calea nebuniilor sale. Şi, fără îndoială, trebue să ne păzim de a crede toate actele ridicole sau odioase, pe care istoricii bizantini le-au pus în seama lui Mihail al III-lea: cronicarii devotaţi casei de Macedonia erau prea interesaţi să scuze şi să justifice asasinatul care adusese pe Vasile I pe tron, pentru a nu fi ispitiţi să ponegrească puţin pe victima lui. Dar, cu toate aceste rezerve, fapte sigure atestă tot ce era demenţă în purtarea mizerabilului împărat.

Inconjurat mereu de comedianți, de desfrânați, de bufoni, el se distra cu nedemnii lui prieteni cu farse grotești sau obscene, scandaliza palatul prin năzdrăvănii de prost gust, în care nu respecta nimic, nici familia, nici religia. Una din marile sale plăceri era de a îmbrăca pe prieteni ca episcopi; unul înfățișa pe patriarh, ceilalți pe mitropoliți; prințul însuși se intitula arhiepiscop al Coloneei; și astfel costumați, ei plecau în mascaradă prin oraș, cântând cantonete rușinoase sau grotești, parodiind ceremoniile sacre. Intr'o zi, spre a face ca Hristos, Mihail se ducea să prânzească la o femeie săracă, cu totul zăpăcită primind pe basileu așa pe neașteptate; altădată, întâlnind în drumul său pe patriarhul Ignațiu și pe clericii săi, împăratul se amuză să-i facă tămbălău și împreună cu cortegiul său de comedianți îl escortă multă vreme, cântându-i la ureche cântece decoltate, cu acompaniament de țimbale și de tobe.

Apoi, făcea și mamei sale glume desgustătoare. El îi trimise vorbă într'o zi că patriarhul se află în palat și că ar fi fără îndoială fericită să primească binecuvântarea sa. Credincioasa Teodora alergă în grabă și, în adevăr, în marele Triclinium de Aur ea găsi, așezat pe un tron alături de suveran, pe prelat, în haine sacerdotale, cu gluga trasă pe față și care părea, tăcut și grav, pierdut în meditații adânci. Regenta cade la picioarele sfântului om și-l roagă să binevoiască a se gândi la ea în rugăciunile lui, când deodată patriarhul se ridică, se învârtește pe călcâie, întoarce spatele împărătesei... și trebue să te duci să vezi în textul cronicarilor ceea ce lasă să-i scape în fața Teodorei. Apoi, întorcându-se: „Nu puteți zice, Doamnă, că prin aceasta chiar n'am încercat să vă onorăm" și, aruncând gluga, își arată fața: pretinsul patriarh nu era altcineva decât bufonul favorit al împăratului. La această farsă reușită, Mihail izbucnește în râs. Teodora indignată copleșește pe fiul său cu blesteme: „Ah, copil rău! Astăzi Dumnezeu și-a luat mâna de pe tine" și părăsește sala în lacrimi. Dar, cu toate aceste grosolane necuviințe, tutorii nu îndrăsneau să intervină și se fereau să dojenească pe basileu, fie dintr'un exces de indulgență, fie pentrucă se gândeau să-și păstreze încrederea prin această bunăvoință.

Arătându-se plin de îngăduință pentru distracțiile nepotului său, Bardas se trudea mai cu seamă să capete influență asupra lui. Mulțumită intervenției prietenului său, marele șambelan Damianos, reușise să fie rechemat din exil de către împărat și foarte repede ajunsese să se înțeleagă cu Mihail al III-lea. De sigur el ura pe Theoctistos, care era o piedecă pentru ambițiile lui; așa încât întărâta fără încetare neîncrederea basileului față de ministru. El îl făcea să se teamă că logofătul ar pregăti o lovitură de Stat și nu-și făcea niciun scrupul să calomnieze chiar pe sora sa, regenta Teodora și să înfățișeze fiului sub lumina cea mai supărătoare purtarea mamei sale. Lucră așa de bine, încât cu ocazia unui incident neînsemnat (era vorba de un prieten personal al prințului, căruia ministrul îi refuza o înaintare), un conflict destul de violent izbucni între suveran și Theoctistos. Era în 856. Bardas, profitând de situația lui, întărâtă și mai mult nemulțumirile lui Mihail: el îi arătă că era ținut departe de afaceri; prin declarații brutale, îi atinse amorul-propriu. „Atâta vreme cât Theoctistos, îi spunea el, va fi împreună cu Augusta, Basileul va fi fără putere"; mai ales găsi mijlocul să-l facă să creadă că se atenta la viața lui. Un complot fu urzit în contra logofătului. O bună parte din oamenii palatului erau câștigați alături de interesele lui Bardas; prințul consimțea la toate și, în contra Teodorei și-a favoritului său, o soră chiar a împărătesei se asocia lui Bardas, fratele său. Atentatul reuși deci, fără mare greutate.

Într'o zi când, după obiceiul sarcinilor sale, Theoctistos se prezenta, cu hârtiile în mână, în audiență la regentă, găsi în galeria Lausiacos, care preceda apartamentele suveranei, pe Bardas care, fără să se ridice înaintea lui, îl măsură cu obrăznicie. Puțin mai departe, întâlni pe împărat, care-i interzise să pătrundă la Augusta și-i ordonă să-i dea lui raportul despre chestiunile zilei; și cum ministrul zăpăcit ezita, basileul îl concedie brusc. Dar în timp ce se retrăgea, Mihail strigă ofițerilor de serviciu: „Arestați pe omul acesta". La acest apel, Bardas se aruncă asupra logofătului; celălalt fuge; Bardas îl ajunge, îl trântește jos și cu spada în mână e gata să înfrunte pe oricine ar încerca să ajute pe nenorocit.

Se pare totuşi că nu ţineau în chip deosebit la moartea lui Theoctistos: împăratul ordonă mai întâi să-l ducă sub pază bună în vestibulul Skyla şi să aştepte ordinele lui. Din nefericire pentru logofăt, la sgomotul ridicat Teodora alergase, cu părul răvăşit, cu hainele în desordine, cerând cu ţipete pe favoritul său, deslănţuind injurii în contra fiului şi fratelui ei, strigând cu voce ameninţătoare că-i oprea de a omorî pe Theoctistos. Poate că această stăruinţă pierdu pe nenorocit. Cei din anturajul lui Mihail s'au temut că dacă trăieşte, regenta îl va rechema repede la putere şi că el se va răzbuna crunt pe duşmanii lui; ca o măsură de siguranţă, hotărîră moartea lui. In zadar câţiva ofiţeri din gardă, rămaşi credincioşi persoanei lui, încercară să-l apere; în zadar bietul om, ascunzându-se sub mobile, încerca să scape de soartă. Un soldat, aplecându-se, îi străpunse pântecele cu o lovitură de sabie. Bardas isprăvi crima.

Asasinarea primului ministru era o lovitură directă contra Teodorei: ea simţi bine aceasta. Chiar în tumultul care turbura palatul, ea şi auzise ridicându-se în contra ei voci ameninţătoare: i se strigase să ia seama şi că era ziua asasinatelor. Astfel, în indignarea sa, ea respinse toate scuzele care i se oferiră, toate consolările ce i se arătară; teribilă, tragică, ea chema răzbunarea divină asupra vinovaţilor şi mai ales asupra lui Bardas şi pe faţă dorea moartea lor. Prin această atitudine intransigentă, ea sfârşi prin a deveni supărătoare; Bardas, ale cărui ambiţii le încurca de altfel, hotărî să se scape de ea. El începu prin a-i lua fetele, pe care le închise într'o mănăstire, gândindu-se că ea nu va întârzia să le urmeze de bună voie. Cum ea ezita să se hotărască, o siliră să se retragă în mănăstirea Gastria. Voind să nu turbure Statul printr'o rezistenţă inutilă, ea părăsi puterea cu noblеţe, după ce depuse oficial Senatului sumele pe care buna sa administraţie financiară le strânsese ca o rezervă în tezaur. Acesta era sfârşitul vieţii sale politice.

In mănăstirea în care căută un azil, Teodora trăi pios, împreună cu fiicele sale, încă mulţi ani, iertând pe fiul său, pe lângă care se pare chiar că mai târziu şi-a recăpătat oarecare influenţă, mereu pornită contra lui Bardas, pe care-l

făcea responsabil, pe drept cuvânt, de moartea lui Theoctistos. Ajunse pârnă acolo, ea, împărăteasa credincioasă şi ortodoxă, încât complotă în contra acestui frate urît şi încercă, în înţelegere cu mai mulţi intimi din palat, să-l asasineze. Ea nu reuşi în această întreprindere şi se pare chiar că a fost destul de aspru pedepsită. In această împrejurare, fără îndoială, i s'au confiscat toate bunurile şi i se retraseră onorurile care rămăseseră legate de rangul său imperial. Pentru a o mângâia de această disgraţie, destinul avea să se însărcineze să-i găsească un răzbunător, care trebuia să-i satisfacă ura dincolo de aşteptările sale. Acesta avea să fie Vasile, fundatorul ilustru al dinastiei împăraţilor macedoneni.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERS

AVENTURILE ROMANȚIOASE ALE LUI VASILE MACEDONEANUL

In vremea când împărăteasa Teodora împărțea tronul cu soțul ei Teofil, către anul 840, un om tânăr, îmbrăcat sărăcăcios, dar căruia statura înaltă, constituția robustă, tenul pârlit de soare, îi dădeau o înfățișare destul de mândră, intra într'o seară, cu traista în spinare și cu bățul în mână, în Constantinopol, pe Poarta de Aur. Era într'o duminecă și noaptea era aproape. Obosit și prăfuit, călătorul merse să se culce sub porticul unei biserici aproape de Sfântul Diomed și acolo nu trecu mult și adormi adânc. Ori, în timpul nopții, starețul mănăstirii de care ținea biserica se deșteptă brusc și auzi un glas care-i spunea: „Scoală-te și deschide împăratului ușa bisericii". Călugărul ascultă; dar nevăzând în curte decât un biet necăjit în sdrențe, întins pe lespezi, el crezu că visase și se întoarse la culcare. Atunci, a doua oară glasul îl deșteptă din somn și-i repetă aceeași poruncă: și din nou sculându-se și nevăzând altceva decât pe sdrențuitul adormit, se întoarse în patul său. Atunci, pentru a treia oară, vocea mai poruncitoare răsună în liniște și în același timp, ca să nu se îndoiască de faptul că era deștept, egumenul primea în coaste o lovitură puternică și misterioasă. „Scoală-te, poruncea vocea și fă să intre acela care e culcat în fața ușii. Acela este împăratul". Tremurând, omul sfânt părăsește în grabă celula, coboară, chiamă pe necunoscut. „Iată-mă, prea sfinte, răspunse celălalt scuturându-se; ce poruncești sclavului tău?" Starețul îl roagă să-l urmeze, îl așează la masa lui; dimineața îl pune să facă o baie, îi dă haine noui; și deoarece călătorul surprins nu înțelege nimic din aceste atenții cu care e copleșit, călugărul

în mare taină, îi desvălue misterul viitorului său şi-i cere să fie de aici înainte prietenul şi fratele său.

Prin această povestire pitorească, din care Paul Adam în romanul său *Basile et Sophia* a scos lucruri ingenioase, îşi face intrarea în istorie omul care, sub Teodora şi Mihail al III-lea, avea să-şi găsească cu atâta dibăcie norocul, Vasile Macedoneanul, care peste câţiva ani avea să-şi aşeze familia pe tronul Bizanţului.

Istoricii care au trăit la curtea împăratului Constantin al VII-lea, nepotul lui Vasile şi Constantin al VII-lea însuşi, s'au ocupat, de sigur, să fabrice pentru acest întemeietor de dinastie o genealogie prezentabilă şi chiar glorioasă. Dacă ar fi să-i credem, ilustrul basileu se cobora, prin tată, din casa regală a Armeniei şi era înrudit prin mamă cu Constantin şi chiar cu Alexandru-cel-Mare. Adevărul pare a fi fost infinit mai modest. Vasile se născuse foarte umil, către anul 812, dintr'o familie obscură de ţărani din apropierea Adrianopolului, coloni săraci de origine armenească. Imprejurările îi transplantaseră în Macedonia ; războiul bulgar îi ruinase şi moartea tatălui — ca o uitimă nenorocire — sfârşi prin a-i lăsa fără mijloace de trai. Era un tânăr înalt şi puternic, cu pumnul tare, cu umerii robuşti ; un păr des şi buclat încadra figura lui energică. Perfect ignorant de altfel — nu ştia nici să citească, nici să scrie — era înainte de toate un frumos animal omenesc. Aceasta a fost deajuns ca să-i asigure norocul.

Cronicarii bizantini, foarte atraşi de supranatural, au povestit cu grijă semnele care au prevestit măririea viitoare a lui Vasile: cum, într'o frumoasă zi de vară, pe când adormise pe câmp, un vultur planând deasupra copilului îl umbrise cu aripile sale; cum mama sa văzuse în vis ieşind din sânul său un arbore de aur, încărcat de flori şi de fructe de aur, care devenea imens şi umbrea toată casa; şi cum, altădată, un vis îi arătase pe sfântul Ilie Tesbitul sub trăsăturile unui bătrân înalt, cu barba albă, din a cărui gură ieşeau flacări şi cum profetul anunţase mamei soarta înaltă care aştepta pe fiul ei. Superstiţia societăţii bizantine colora bucuros cu vraja ei tinereţea oamenilor mari şi credea cu

sinceritate în valoarea acestor preziceri. De fapt, Vasile Macedoneanul trebuia să parvină prin alte mijloace şi prin alte calităţi, prin inteligenţa sa dibace şi mlădioasă, prin energia sa fără scrupule, prin prestigiul puterii sale şi însfârşit prin femei, care au fost puternic subjugate de farmecul seducţiei sale atletice.

In provincia săracă a Macedoniei, Vasile, fiind şef de familie, înţelese repede că agricultura nu era deajuns ca să-l hrănească pe el şi pe ai săi şi începu prin a se pune în serviciul guvernatorului provinciei. Apoi, veni să-şi caute norocul la Constantinopol şi aici împrejurările îl ajutară de minune. Starețul dela Sfântul Diomed, care-l culesese de pe drumuri, avea un frate, doctor de profesie; acesta văzu pe tânăr la mănăstire, îl găsi bine făcut şi cu înfăţişare plăcută şi-l recomandă unuia din clienţii săi, rudă cu împăratul şi cu Bardas, care se numea Teofil şi pe care-l porecliseră, din cauza staturii sale mici, Théophilitzès (micul Teofil). Acest omuleţ avea o manie: să aibă în slujba sa oameni cu statură înaltă, cu forţă herculeană, pe care-i îmbrăca în costume splendide de mătase şi nimic nu-i făcea mai multă plăcere decât să iasă în lume cu excorta lui de uriaşi. Indată ce i se vorbi de Vasile, el voi să-l vadă şi, încântat de ţinuta lui, îl angajă numaidecât ca să-i îngrijească caii şi-l botează familiar cu porecla de Képhalas — ceea ce înseamnă „cap tare".

Timp de mai mulţi ani, Vasile rămase în casa lui Théophilitzès şi în această vreme avu o aventură care sfârşi prin a-i asigura norocul. Stăpânul său fiind trimis în Grecia, Vasile, în calitate de intendent al grajdurilor, îl întovărăşi: dar în timpul călătoriei se îmbolnăvi şi trebui să se oprească la Patras. Aici el întâlni pe Danielis. Danielis era o văduvă frumoasă, puţin cam coaptă ; când Vasile o cunoscu, ea avea un fiu mare şi se pare că era chiar şi bunică. Dar averea ei era prodigioasă, „o avere de rege, zice cronicarul, nu de particular". Avea sclavi cu miile, proprietăţi imense, turme nenumărate, fabrici în care femei ţeseau pentru ea mătăsuri splendide, covoare admirabile, pânzeturi de in de o finețe minunată. Casa ei era plină de o veselă măreaţă de argint

şi aur; cuferele ei erau pline de haine splendide; lăzile ei erau tixite de obiecte de metal preţios. Stăpânea o mare parte din Peloponez şi, după cuvintele unui istoric, ea părea în adevăr „regina ţării". Îi plăcea luxul, pompa: când mergea în călătorie, nu se servea deloc de trăsură sau de cai, ci avea o litieră şi trei sute de sclavi tineri o întovărăşeau, care se schimbau cu rândul, ca s'o poarte. Îi plăceau de asemenea oamenii frumoşi: prin aceasta Vasile o interesă. Trebue să ne gândim că şi ea, cum indică cronicarii superstiţioşi, presimţea viitorul glorios al Macedoneanului? Eu aşi crede mai curând că simpatia ei ţinea de raţiuni mai materiale. Oricum, ea îi făcu o bună primire în casa sa; şi când în sfârşit Vasile trebui să se hotărască să plece, ea îi dădu bani, haine frumoase, treizeci de sclavi ca să-l servească; cu acestea, bietul om deveni un mare senior, putu să facă o bună figură în lume şi să cumpere proprietăţi în Macedonia.

Niciodată, de altfel, el nu avea să-şi uite binefăcătoarea. Când, douăzeci de ani mai târziu, el se urcă pe tron, primul său gând fu să acorde fiului lui Danielis o înaltă demnitate, apoi invită pe bătrâna doamnă, „care, se zice, avea o arzătoare dorinţă să revadă pe împărat", să-l viziteze în capitală. El o primi ca pe o suverană în palatul Magnaur şi-i conferi solemn titlul de mama basileului. Din partea ei, Danielis, tot mereu minunată, adusese cu ea daruri preţioase pentru vechiul său prieten: ea îi oferi cinci sute de sclavi, o sută de eunuci, o sută de ţesătoare de o îndemânare neobişnuită, stofe splendide şi cine mai ştie ce? Ea făcu şi mai mult. Vasile în acea vreme pusese să se construiască Biserica Nouă; ea dori să se asocieze la această operă pioasă punând să se ţească în atelierele ei din Peloponez covoare de rugăciune, care să acopere tot pavimentul basilicei. În sfârşit, ea făgădui că în testamentul său nu va uita pe fiul favoritului ei de altădată. După acestea, se întoarse la Patras; dar în fiecare an, atât cât trăi Vasile, îi veneau din Elada cadouri somptuoase, trimise de prietena sa; şi când el muri, înaintea ei, ea transmise fiului suveranului afecţiunea pe care o avusese pentru tată. Ea se reîn-

toarse încă odată la Constantinopol, să-l vadă şi prin testament îl lăsa moştenitor universal. Când trimisul împărătesc, însărcinat să facă inventarul moştenirii, ajunse în casa lui Danielis, rămase încremenit de atâta minunată bogăţie. Fără să vorbim de banii monetă, de bijuterii, de vesela preţioasă, de miile de sclavi — împăratul liberă trei mii pe care-i trimise coloni în Italia de Sud — basileul moşteni mai mult de optzeci de domenii. Se vede care era în secolul al IX-lea bogăţia imperiului bizantin, ce averi enorme stăpâneau marile familii ale aristocraţiei provinciale, care joacă un rol aşa de mare în istoria monarhiei. Dar mai ales nu vi se pare o figură curioasă şi picantă această doamnă bătrână, a cărei prietenie cultivată cu îngrijire fu atât de utilă casei de Macedonia?

Reîntors dela Patras la Constantinopol, Vasile intrase din nou în serviciul lui Théophilitzès, când o împrejurare neprevăzută îl apropie de împărat. Într'o zi vărul lui Mihail al III-lea, patricianul Antigon, fiul lui Bardas dădea în onoarea tatălui său un dineu de gală; el invitase mulţi prieteni, senatori, personaje înalte şi de asemenea pe ambasadorii bulgari care se aflau în trecere prin Bizanţ. După obiceiul banchetelor bizantine, la desert veniră luptători să distreze pe oaspeţi cu exerciţiile lor. Atunci, cu îngâmfarea lor obişnuită, poate şi puţin excitaţi de băutură, Bulgarii începură să laude pe un atlet oarecare de neamul lor, declarând că era un om de neînvins şi că ar triumfa asupra oricui ar încerca să-l înfrunte. Ii crezură pe cuvânt: şi în adevăr, campionul bulgar doborî pe toţi adversarii. Bizantinii se simţeau destul de umiliţi când Théophilitzès, care asista la ospăţ, începu să spună: „Am în slujba mea un om care, dacă doriţi, va susţine lupta în contra faimosului vostru bulgar. Căci, în adevăr, ar fi cam ruşinos pentru Romani ca acest străin să se întoarcă acasă fără să-şi fi găsit stăpânul". Toţi primesc, îl cheamă pe Vasile; se aşterne nisip în sală, ca să se facă un bun teren pentru cei doi luptători şi lupta începe. Cu un braţ puternic, bulgarul se trudeşte să ridice pe Vasile şi să-l facă să-şi piardă echilibrul; dar, cu şi mai multă putere, bizantinul îl apucă, îl învârteşte

şi printr'o lovitură dibace, celebră pe atunci în sălile de luptă, aruncă la pământ pe rival, leşinat şi uşor rănit.

Această ispravă atrase atenţia curtenilor asupra Macedoneanului. Ori, după câteva zile dela această întâmplare, împăratul primi în dar dela un guvernator de provincie un cal foarte frumos; şi îndată dori să-l încerce. Dar când suveranul se apropie de animal şi voi să-i deschidă gura, spre a-i examina dinţii, animalul se cabră teribil şi nici prinţul, nici călăreţii săi nu putură să-i vină de hac. Mihail al III-lea era foarte nemulţumit, când binevoitorul Théophilitzès interveni: „Sire, eu am acasă, zise el, un tânăr foarte dibaci în conducerea cailor; dacă Maiestatea Voastră doreşte să-l vadă, se numeşte Vasile". Macedoneanul e trimis îndată la palat şi atunci, „ca un nou Alexandru pe un nou Bucefal, după expresia unui istoric, ca Bellerofon pe Pegas", el sare pe spinarea animalului şi în câteva clipe îl înblânzeşte complet. Basileul era încântat: el n'avu odihnă până ce Théophilitzès nu-i cedă pe acest băiat frumos, care era aşa de bun călăreţ şi luptător. Şi foarte mândru de achiziţia sa, el veni să prezinte mamei sale Teodora pe Vasile: „Vino şi vezi, îi zise el, ce bărbat frumos am găsit". Dar împărăteasa, măsurând lung pe noul favorit al fiului său, zise cu tristeţe: „Mai bine n'aşi fi văzut niciodată pe acest om! el este acela care va distruge rasa noastră".

Teodora avea dreptate. Acest atlet care ştia să placă femeilor avea să arate că era capabil şi de altceva. Către 856 el intra în serviciul lui Mihail al III-lea: unsprezece ani mai târziu, el era împărat.

II

In momentul în care Vasile sosea la curte, Bardas, unchiul basileului, devenea atotputernic. Asasinarea lui Theoctistos, retragerea Teodorei, făcea în curând din el şeful adevărat al guvernului; şi numit pe rând magistros şi şeful gărzilor, în curând mareşal al palatului, în sfârşit aproape asociat la imperiu cu titlu de Cezar, el domnea ca stăpân sub numele lui Mihail al III-lea.

Cu toate viciile sale, Bardas era un om superior. Aprig de ambițios, lacom și pasionat după putere, după avere și lux, el își da totuși toată osteneala să fie bun administrator, judecător sever, ministru incoruptibil; și cu toată lipsa lui de scrupule și profunda sa imoralitate, se făcuse foarte popular. Foarte inteligent, îi plăceau literele, se interesa de științe. Lui i se datorește cinstea de a fi fundat celebra universitate din Magnaur, unde chemă pe cei mai iluștri profesori din vremea sa; se preda acolo gramatica, filosofia, geometria, astronomia; și ca să încurajeze zelul profesorilor și silința elevilor, el le făcea vizite dese și atente. Număra printre intimii și prietenii lui pe Leon din Tesalonic, matematician eminent, filosof și medic renumit, una din cele mai alese minți ale secolului al IX-lea și care, ca toți marii savanți ai evului-mediu, se bucura printre contemporani de o reputație neagră de ghicitor și de vrăjitor. Și fără îndoială, pe de altă parte Bardas scandaliza orașul și curtea; întreținea cu nora sa legături foarte suspecte și aceasta a fost chiar cauza inițială a conflictului grav care izbucni între trimisul papei și patriarhul Ignatie, când prelatul socoti că trebue să interzică atotputernicului regent intrarea în Sfânta Sofia. Dar, la urma urmei, chiar dușmanii lui Bardas sunt siliți să recunoască înaltele sale calități. Sub conducerea lui, fură câștigate succese militare considerabile asupra Arabilor; atacul îndrăsneț pe care Rușii îl încercară asupra Constantinopolului fu respins cu tărie; și mai ales, cu concursul patriarhului Fotie, succesorul lui Ignatie, Bardas avu gloria să ducă la bun sfârșit opera misiunilor, care predică Evanghelia Moravilor și Bulgarilor: sub protecția sa Ciril și Metodiu, apostolii Slavilor, întreprinseră marea operă, prin care o întreagă rasă a fost cucerită pentru ortodoxie.

In vreme ce Cezarul guverna astfel, împăratul continua cu nebuniile sale. El risipea în cheltuieli ridicole banii strânși de părinții săi; jignea capitala prin plăcerea lui desfrânată pentru curse și cai. Pusese să se clădească un grajd măreț, decorat ca un palat cu marmorele cele mai prețioase și era mai mândru decât fusese Justinian când construise Sfânta Sofia. Trăia în tovărășia vizitiilor, copleșindu-i cu aur, plă-

cându-i să le țină copiii în brațe la botez; el însuși, în bluză de vizitiu, prezida cursele la Hipodrom; și adeseori, pe pista privată a palatului Sfântul Mamas, el alerga în persoană, silind pe înalții demnitari ai imperiului să facă întocmai ca el, să poarte culorile circului, ca să se ia la întrecere. Și, ca batjocură scandaloasă, o icoană a Fecioarei, așezată pe tronul imperial, ținea locul împăratului și prezida petrecerea.

Când Mihail al III-lea se distra, nu permitea să-l deranjeze nimeni, sub niciun motiv. Într'o zi, pe când era la Hipodrom, i se anunță că Arabii cuprinseseră provinciile asiatice și cum mesagerul aștepta cu mare îngrijorare, în picioare în fața basileului, ordinele suverane: „Dar ce îndrăsneală, exclamă deodată prințul, să vii să-mi vorbești de astfel de lucruri, când sunt atât de ocupat cu o cursă de cea mai mare importanță și când întrebarea e dacă n'are să se sfarâme carul din dreapta la cotitură". Între frontiera Ciliciei și capitală, exista un sistem de semnale de foc, un fel de telegrafie optică, prin care se semnalau în grabă incursiunile musulmanilor: Mihail al III-lea puse să le distrugă, sub pretext că ele distrau poporul în zile de serbare, și că știrile rele transmise astfel împiedecau pe spectatori, întristându-i, să guste din plin plăcerea jocurilor. Se cunosc orgiile și glumele pe care le imagina împreună cu cortegiul său de bufoni și de comedianți; se cunoaște beția lui, care i-a atras în istorie porecla de Mihail Bețivul și cum, după ce se îmbăta, ne mai știind bine ce zice, ordona execuții capitale sau inventa cele mai mari nebunii. Singurul mijloc de a-i plăcea era să te asociezi la aceste ciudate distracții și fiecare la curte se grăbea s'o facă. Se povestește că însuși patriarhul Fotie găsea foarte nostime distracțiile împăratului și bucuros îi ținea tovărășie la masă, bând și mai mult decât el. In orice caz, Vasile înțelese repede că aici era locul să-și încerce norocul.

Cu dibăcie, consimțea la orice și profita de orice. In 856, slujba de mare maestru de călărie era liberă, titularul conspirând contra împăratului: Vasile fu acela care o obținu. In 862, marele șambelan Damianos, vechiul prieten al lui Bardas, fu destituit, deoarece se purtase fără respect față

de Cezar, cu care se certase: Vasile îl urmă în acest post de încredere, care introducea în intimitatea prinţului pe cel ce o ocupa. Mihail al III-lea, de altfel, adora pe favoritul său; el spunea cui voia să-l asculte că singur Macedoneanul îi era servitor în adevăr devotat şi credincios. Astfel îl făcu patriciu şi în sfârşit îl însură. In realitate, Vasile mai avea o soţie, o Macedoneană ca şi el, care se numea Maria; basileul îl sili să divorţeze şi Maria fu trimisă în ţara natală, cu ceva bani. După care, prinţul puse pe prietenul său să se însoare cu amnta lui, Evdochia Ingerina.

Aceasta era o persoană foarte frumoasă, al cărei amant, Mihail, era de mai mulţi ani şi pe care o iubea şi acum: astfel, el puse condiţia, măritând-o, că o va păstra ca amantă şi contractul fu aşa de bine respectat, încât cronicarii independenţi atribue de-a-dreptul împăratului paternitatea primilor doi copii ai lui Vasile. Scriitorii dela curte, de sigur mai discreţi într'o chestiune aşa de delicată, s'au complăcut din contră să laude nu numai frumuseţea şi graţia Evdochiei, dar şi înţelepciunea şi virtutea sa; însăşi insistenţa lor arată că era aici un punct dureros, puţin cam supărător pentru casa de Macedonia. Vasile singur pare să se fi acomodat fără greutate cu această situaţie neplăcută: el avea de altfel cu ce se consola. Era amantul Theclei, sora împăratului; şi Mihail al III-lea închidea ochii asupra acestei legături, după cum Vasile închidea ochii asupra adulterului soţiei sale. Şi era cel mai frumos menaj în patru care se poate închipui.

Vasile, trebue să credem, nu arăta atâta îngăduinţă degeaba. In acest aventurier macedonean, aşa de bun curtezan şi aşa de mlădios, Bardas desluşea uşor ambiţia latentă care-i pregătea drumurile. „Am alungat vulpea, spunea el intimilor săi, după căderea lui Damianos; dar, în locul ei, am introdus leul, care o să ne sfâşie pe toţi". Şi, de fapt, o luptă arzătoare începu între favorit şi ministru. Vasile se trudea să convingă pe împărat că Bardas îi ameninţa viaţa: dar Mihail râdea de aceste acuzaţii absurde. Atunci, ca să-şi ajungă scopul, intrigantul Macedonean căută un complice: el intră în legătură cu Symbatios, ginerele însuşi al lui Bardas şi, sub cel mai teribil jurământ, îl înştiinţă că împă-

ratul, având pentru el multă prețuire, ținea mult la el, dar că numai socrul său se opunea la legitima lui înaintare. Acestea făcute, el se întoarse la împărat și, pentru a întări spusele sale, invocă mărturia lui Symbatios, care, înșelat și furios, nu stătu la îndoială să jure, împreună cu Vasile, că în adevăr Bardas conspira. Foarte sdruncinat de aceste declarații, Mihail al III-lea acceptă încet-încet ideea să ia măsuri în contra ministrului. Dar Cezarul era puternic; la Constantinopol era tot atât de respectat și chiar mai mult decât împăratul; prin fiul său Antigon, comandantul șef al gardei, el avea trupele capitalei; a încerca o lovitură în contra lui la Bizanț, însemna a fi condamnat dinainte la înfrângere. Pentru a găsi o ocazie favorabilă, trebuia să depărtezi pe Bardas de partizanii săi; împăratul fu hotărît să vestească o campanie în Asia, în contra Arabilor: silit să întovărășească pe Basileu, Bardas se lăsa fără apărare în mâinile dușmanilor săi.

Cezarul era informat de toate aceste intrigi și în anturajul său era sfătuit chiar să se apere, să declare cu îndrăsneală că nu va urma pe împărat la luptă. Natural, sufletele superstițioase descopereau de asemenea tot felul de prevestiri sinistre, care vesteau sfârșitul apropiat al ministrului. Se povestea că la biserică, pe când era cufundat în rugăciune, deodată simțise o mână nevăzută, care-i smulsese de pe umeri mantaua de ceremonie. Se interpreta într'un mod îngrijorător darul neașteptat pe care i-l trimisese sora sa Teodora: era o haină brodată cu potârnichi de aur și care nu era destul de lungă; ori, ghicitorii spuneau toți că potârnichea înseamnă trădare și vestmântul prea scurt indica o moarte iminentă. Bardas însuși avea visuri turburătoare. El se vedea intrând în Sfânta Sofia alături de împărat, într'o zi de procesiune solemnă și, în absida bisericii, zări deodată pe Sfântul Petru așezat pe un tron printre îngeri și, la picioarele sale, patriarhul Ignatie cerând dreptate în contra persecutorilor săi. Și apostolul, întinzând o sabie unui servitor îmbrăcat numai în aur, punea pe împărat să treacă la dreapta și Cezarul la stânga sa și poruncea să-l lovească cu spada. Dar Bardas era prea inteligent, pentru ca să acorde multă

importanță acestor incidente. Și de altfel împăratul și favoritul său nu cruțau nimica spre a-i arăta încredere și a-l atrage în cursă mai sigur. Inaintea plecării, amândoi se duseră împreună cu Cezarul în biserica Sfânta Maria din Chalkopratia și acolo, în prezența patriarhului Fotie, amândoi jurară solemn pe sângele lui Hristos că Bardas n'avea de ce să se teamă de ei. Aproape convins, regentul se hotărî să plece cu curtea: Vasile, de trei ori sperjur, își ajunsese scopul.

Cronicarii favorabili dinastiei macedonene au făcut totul spre a desăvinovăți pe Vasile de omorîrea lui Bardas și s'au trudit să arate că el n'a jucat niciun rol în acest grav eveniment. Adevărul e cu totul altul. Armata și curtea trecuseră în Asia. Vasile, cu câțiva conjurați, frații lui, rude, prieteni intimi, pe care-i asociase la proiectul lui, se țineau gata să acționeze, îndată ce împăratul le-ar ordona; și pentru a grăbi evenimentul, complicii lui și el întărâtau pornirea lui Mihail în contra unchiului său, subliniau insolența Cezarului, al cărui cort era ridicat pe un deal care domina pavilionul imperial. Bardas nu ignora nimic din complotul care se uneltea; dar, cu un admirabil dispreț de primejdie, el considera drept născociri avertismentele prietenilor săi și, încrezător în geniul său, socotea că dușmanii nu vor îndrăsni. Pentru ca să se impună și mai mult, el îmbrăcă un costum somptuos și, călare, cu o numeroasă excortă, se duse de dimineață, după obiceiu, la audiența imperială. Vasile îl aștepta. In calitatea sa de mare șambelan, lui îi revenea sarcina să primească pe Cezar și să-l introducă, conducându-l de mână, la basileu. Intrat în cont, Bardas se așeză alături de suveran și conversația începu. Atunci, făcând din ochi, Mihail indică credincioșilor săi că sosise momentul. La acest semnal, logofătul Symbatios iese din pavilionul imperial și făcându-și semnul crucii, prin această mișcare cunoscută dinainte, el vesti pe ucigași și-i introduse în fundul cortului. Vasile, în picioare în spatele lui Bardas și abia stăpânindu-se, făcea gesturi amenințătoare la adresa ministrului, când deodată Cezarul se întoarse și înțelese. Simțindu-se pierdut, el se aruncă la picioarele lui Mihail, rugându-l să-l

scape. Dar Vasile pune mâna pe sabie; la acest semnal, conjuraţii se reped şi, sub ochii împăratului nepăsător sau neputincios, ei ciopârţesc în bucăţi pe nefericitul Cezar. Se aruncară cu atâta îndârjire asupra acestui cadavru însângerat, că de abia s'au putut aduna câteva resturi informe, care fură îngropate în aceeaşi mănăstire din Gastria, în care Teodora, din ordinul fratelui său, trebuise odinioară să se retragă.

Versiunea oficială, făcută dinadins spre a scuza acest laş asasinat, afirmă că conspiratorii, după multe ezitări, nu procedaseră aşa decât spre a salva vieaţa ameninţată a împăratului şi că în tumultul care urmase uciderii, Mihail al III-lea întâmpinase cele mai serioase primejdii. Dar această istorisire nu înşelă pe nimeni. Fără îndoială patriarhul Fotie, bun curtezan, se grăbi să felicite pe împărat de a fi scăpat dintr'un pericol aşa de mare; poporul, mai sincer şi care iubise pe Bardas, striga la trecerea suveranului: „Ai făcut o călătorie frumoasă, basileu, tu care ai omorît pe ruda ta şi ai vărsat sângele aproapelui tău. Nenorocire ţie! Nenorocire ţie!

III

Vasile biruise. Câteva săptămâni mai târziu, împăratul, care n'avea copii, îl adopta şi-l ridica la demnitatea de magistros; puţin după aceea, îl asocie la tron.

In ziua de Rusalii din anul 866, poporul văzu cu mirare că se ridicau două tronuri în Sfânta Sofia şi toţi gură-cască erau foate intrigaţi, zicându-şi că nu există decât un singur basileu. Totul se explică îndată. La ora obişnuită procesiunea imperială intră în basilică. Mihail al III-lea mergea în frunte, în mare costum de paradă; Vasile îl urma, purtând insignele şi spada de mare şambelan. Cu pasul sigur, prinţul înaintă până la iconostas şi se opri pe scările de sus; dedesubt se opri Vasile; mai jos se aliniară secretarul imperial, marele maestru al curţii sau prepozit, şefii factiunilor care reprezentau poporul oficial. Şi atunci, în prezenţa curţii şi a poporului adunat, secretarul dădu cetire unui me-

saj al împăratului: „Bardas Cezarul, spunea acest document, a conspirat în contra mea pentru ca să mă omoare şi pentru aceasta m'a dus în afară de capitală. Şi fără bunele sfaturi ale lui Symbatios şi Vasile, eu n'aşi mai fi în lumea celor vii. Dar el a pierit victimă a păcatului său. Ordon deci ca Vasile parakimomenul, servitorul meu credincios, care apără majestatea mea, care m'a scăpat de duşmanul meu şi care mă iubeşte, să fie de acum înainte apărătorul şi administratorul imperiului meu şi să fie salutat de toţi ca împărat". Vasile, foarte mişcat, izbucnea în lacrimi, la această cetire, care fără îndoială nu-l surprindea. Şi Mihail, dând propria sa coroană patriarhului, care o binecuvântă, o puse apoi pe capul lui Vasile, în timp ce prepoşiţii îl îmbrăcau cu *dibetesion* şi-l încălţau cu cisme roşii. Şi poporul strigă, după obiceiul protocolului: „Vieaţă lungă împăraţilor Mihail şi Vasile".

Recunoştinţa nu fusese niciodată virtutea dominantă a Macedoneanului. Cum complicii săi din ajun, mai ales Symbatios, îşi cereau partea lor de putere şi de onoruri, ne mai având nevoie de ei, îi trimise la plimbare fără scrupule; şi când, nemulţumiţi, ei se revoltară, el pedepsi cu asprime revolta lor. Dar, cu un prinţ de felul lui Mihail, favoarea cea mai consolidată în aparenţă era totdeauna nesigură: cu atât mai mult, cu cât mulţi curteni, geloşi de ridicarea rapidă a favoritului, încercau să-l compromită în faţa împăratului şi să convingă pe basileu că noul său coleg îşi pusese în gând să-l omoare. Zadarnic, spre a-şi menţine situaţia, Vasile făcea tot ce trebuia, asista la banchetele imperiale, bea împreună cu principele, lăsându-l să-şi permită tot felul de familiarităţi cu soţia lui Evdochia: cu un spirit schimbător şi mobil cum era acela al lui Mihail, el trebuia fără încetare să se teamă pentru puterea şi chiar pentru existenţa sa însăşi.

In curând, el avu foarte limpede intuiţia pericolului care-l ameninţa. Intr'o seară, spre a sărbători victoria pe care basileul o dobândise la curse, se lua masa cu mare pompă în palatul Sfântul-Mamas. In timpul desertului, patriciul Basiliscianos, bine văzut de suveran, începu să feli-

cite pe împărat de a-şi fi condus carul cu atâta dibăcie şi noroc. Atunci Mihail, puţin beat, avu o idee caraghioasă, cum avea adeseori după ce bea: „Scoală-te, zise el patriciului, scoate-mi cismele mele roşii şi încalţă-le". Celălalt, zăpăcit, se uita la Vasile, ca şi cum i-ar fi cerut un sfat; atunci basileul, mâniindu-se, îi porunci să asculte numaidecât; apoi, întorcându-se spre asociatul său: „Zău, zise el ironic lui Vasile, găsesc că-i vin mai bine decât ţie" şi începu să improvizeze versuri în onoarea noului său favorit: „Priviţi-l toţi, cânta el, şi admiraţi-l. Nu e oare demn să fie împărat? e frumos; coroana îi stă bine; totul contribue la gloria lui". Vasile disperat îşi mistuia mânia în tăcere; Evdochia cu ochii în lacrimi încerca să potolească pe Mihail: „E mare lucru, Sire, îi spunea ea, demnitatea imperială: n'ar trebui s'o desonoraţi". Dar Mihail, din ce în ce mai beat răspundea râzând: „Nu fii îngrijată, fata mea. Mă distrez făcând pe Basiliscianos împărat".

Poate că şi Teodora, care se pare că reintrase în graţiile fiului său, intriga în contra lui Vasile şi încerca să-l înlăture. Fapt este că Macedoneanul, simţind că tovarăşul său se emancipa, găsi că era vremea să sfârşească cu el. Pentru a scuza acest din urmă act al dramei, Constantin al VII-lea, nepotul lui Vasile, s'a silit să ne prezinte pe Mihail în colorile cele mai negre şi, într'un rechizitoriu violent, a strâns povestirea tuturor nebuniilor, scandalurilor şi crimelor sale: totuşi, n'a îndrăznit deloc să spună ce parte a luat bunicul său la asasinarea omului care era stăpânul şi binefăcătorul lui. Şi aici, cu toate acestea, adevărul nu-i de loc îndoelnic.

La 23 Septemvrie 867, împăratul lua masa de seară în palatul Sfântul-Mamas. Cu toate denunţurile pe care le primise în contra lui Vasile, cu toată ura pe care o purta acum vechiului său prieten, prinţul invitase la masa sa pe imperialul său asociat şi pe soţia acestuia, Evdochia. Ca de obiceiu, împăratul băuse mult şi se ştia că, atunci când era beat, era capabil de orice. Vasile, foarte hotărît să acţioneze, se înţelesese de câteva zile cu cei mai mulţi din cei care odinioară îl ajutaseră să scape de Bardas. Găsind că era

timpul potrivit, el ieşi din sala oaspăţului, sub un pretext vulgar şi ducându-se în camera imperială de dormit, strică broaştele dela uşi, cu pumnul său atletic, ca să împiedice pe împărat de a se închide cu cheia; apoi se întoarse şi-şi reluă locul la masă; după obiceiu, Evdochia făcea mii de graţii amantului său. Când, destul de târziu în timpul nopţii, oaspeţii se sculară, Vasile însuşi voi să sprijine pe împăratul ameţit, îl conduse în camera lui şi pe prag îi sărută mâna respectuos. Sub paza a doi servitori credincioşi, Mihail adormi îndată adânc: atunci, Vasile intră în cameră, împreună cu conjuraţii. Erau opt cu toţii. La această năvală bruscă, şambelanul Ignaţiu strigă înspăimântat, încercă să reziste: la sgomotul luptei, basileul se deşteaptă şi dintr'odată desmeticit, priveşte. Atunci Ioan Chaldios, unul din prietenii lui Vasile, scoate sabia şi dintr'o lovitură taie amândouă mâinile împăratului; altul doboară pe Basiliscianos; în acest timp, restul bandei întărea paza la uşă, ca să împiedice pe soldaţii de serviciu de a ajuta pe stăpânul lor. După lovitură, conjuraţii ţinură sfat: „I-am tăiat mâinile, zise unul, dar încă trăieşte şi dacă trăieşte, ce se întâmplă cu noi?". Atunci, unul din asasini se întoarce în cameră, unde Mihail, ridicat din pat acoperit de sânge, gemea şi blestema asasinii şi mai ales pe Vasile. Cu o puternică lovitură de sabie, omul îi străpunge pântecele; apoi, foarte mândru, vine să anunţe lui Vasile că de data aceasta totul s'a sfârşit.

Constantin al VII-lea a simţit oroarea acestui tragic şi laş asasinat. In biografia pe care a scris-o despre bunicul său, spune simplu: „Elita aristocraţiei şi a Senatului făcu să piară împăratul în palatul Sfântul-Mamas, prin grija unor soldaţi din gardă; şi din cauza beţiei nesimţind nimic, el trecu fără suferinţă din somn la moarte". Sfârşitul lui Mihail al III-lea a fost însă fioros şi teribil. El pieri, dacă nu de mâna, cel puţin din ordinul aceluia chiar pe care el îl făcuse împărat; şi în mod brusc, trezit din beţie în ora supremă, el putu, în cruda sa agonie, să simtă toată perfidia acestui Vasile de două ori paricid, asasin al prinţului său legitim şi al tatălui adoptiv.

Intunecoasa prezicere a Teodorei se realizase; înlătu-

rând toate piedicile care-l despărțeau de tron, Macedoneanul era împărat. Pentru a termina revoluția, în grabă, conjurații traversând Cornul de Aur puseră stăpânire pe Palatul Sacru și dimineața, cea dintâi grijă a noului stăpân fu de a instala aici, cu mare pompă, în apartamentele împărătesei legitime, pe soția lui Evdochia Ingerina, care, până la sfârșit, fusese amanta lui Mihail al III-lea. Impreună cu ea, fără rușine, el se înfățișă, în sărbătorile Crăciunului din 867, pe străzile capitalei așezat pe un măreț car tras de patru cai albi; câțiva ani mai târziu, avu dela ea chiar un fiu, care fu cel dintâi copil legitim al său și apoi încă patru fete. Sufletul rămas bădăran al țăranului macedonean nu se împiedeca, după cum se vede, de scrupule zadarnice.

Așa a fost totdeauna, de altfel. Vasile întâlnise trei femei în viața lui. Danielis, matroana din Patras, era bogată; ea îi dădu, odată cu banii, mijlocul de a parveni: așa încât el păstră cu grijă amintirea ei și-i cultivă prietenia. Evdochia fusese și era amanta împăratului: el o acceptă de soție cu bunăvoință și tot astfel închise ochii asupra purtării sale. Ea îi servea ambiția și-i era o tovarășă utilă; și de aceea, chiar după moartea lui Mihail al III-lea și cu toate nouile scandaluri din viața ei, el o păstră totdeauna, simțind că ar fi compromis dinastia dacă n'ar fi avut pentru ea o nesfârșită comoară de indulgență. Thecla, în sfârșit, sora lui Mihail a III-lea, avusese pentru omul frumos, care era Vasile, o slăbiciune amoroasă: numai cu ea el se arătă riguros. Aflând mai târziu că ea își luase un alt amant, un vechiu prieten al Cezarului Bardas, el puse să bată pe bărbat cu vergile și pe femeie s'o biciuiască crunt. Aceasta nu era deloc, cum s'ar putea crede, o gelozie retrospectivă la împăratul îmbătrânit; spirit practic, Vasile confiscă în același timp în profitul său averea Theclei.

Astfel, toată viața el rămase animalul uman, primitiv și necioplit, cu instincte rudimentare și brutale, cum era cu mulți ani înainte, când își începea norocul; și aceasta aruncă o lumină ciudată asupra psihologiei acestui fundator de dinastie. El fu un ambițios îndemânatec și fericit și de asemenea un mare om politic, care prin guvernarea sa pregăti im-

periului bizantin două secole de glorie și de splendoare. De asemenea, a fost un suflet interesat și josnic, fără scrupule și fără delicatețe, fără recunoștință și fără onoare.

IV

Se pare că aventurile lui Vasile din Macedonia ne-au îndepărtat puțin de prea pioasa împărătească Teodora: tragica întâmplare din 23 Septemvrie 867 ne apropie iar de ea. In adevăr, în această zi de doliu ea apare pentru ultima dată în istorie. Când, după instalarea lui Vasile în Palatul Sacru, lumea se preocupă să aducă ultimele omagii împăratului asasinat, emisarii basileului, venind în palatul Sfântul-Mamas, fură martorii unei scene lamentabile. Ei găsiră cadavrul lui Mihail al III-lea zăcând pe duşumea, cu intestinele atârnând, rău acoperit cu învelitoarea unuia din caii pe care-i iubise atâta. Imprejurul trupului, câteva femei în doliu plângeau și se rugau. Era bătrâna împărătească Teodora și fiicele ei, care alergaseră la vestea dramei și care implorau cu pietate mila lui Dumnezeu pentru nenorocit.

Prin împrejurările în care ea ajunse la putere, prin marele efort pe care îl făcu spre a restaura ortodoxia, prea fericita Teodora se aseamănă altei împărătese a Bizanțului, basilissei Irina. Totuși, ea nu are nici figura hotărîtă și mândră, nici ambiția arzătoare și criminală a acesteia. Pioasă și blândă, ea iubi icoanele, pe soțul și fiul său și poate, după moartea lui Teofil, pe ministrul său Theoctistos; și dacă a urît mai ales pe Bardas fratele său, aceasta nu din cauză puterii pierdute, ci mai curând în amintirea favoritului său, sugrumat prin trădare. Ea coborî de pe tron simplu, fără amărăciune; avu, în timpul lungei sale bătrâneți, durerea de a asista la sfârșitul rasei și la căderea dinastii sale. Dacă este azi celebră în istorie, este mai ales pentrucă a fost restauratoarea ortodoxiei; dar ea merită și prin altceva să rețină atenția și amintirea. Evenimentele în care fu amestecată, ca și aventurile lui Vasile, aruncă o lumină curioasă asupra Bizanțului din secolul al IX-lea, în care găsim alături, ca să amintim aici titlul unei frumoase cărți a lui Maurice Barrès, „sânge, voluptate și moarte".

CELE PATRU CĂSĂTORII ALE IMPĂRATULUI LEON CEL ÎNȚELEPT

La 29 August 886, împăratul Vasile I murea pe neașteptate în urma unui accident de vânătoare, destul de ciudat. Într'o zi, în împrejurimile capitalei ocupându-se cu distracția sa favorită, se depărtase de tovarășii săi în urmărirea unui cerb foarte mare ; deodată animalul încolțit se întoarse, atacă, cu capul în jos, calul basileului și din întâmplare înfigându-și coarnele sub brâul prințului, împunse pe nenorocitul suveran. Când calul înnebunit se întoarse fără cavalerul lui, în suita curtezanilor se produse o emoție teribilă ; ea se mări încă, atunci când de departe zăriră cerbul ducând pe împărat într'o fugă nebună. Ei încercară în zadar să oprească animalul : îndată ce erau gata să pună mâna pe el, dintr'o săritură o pornea iar în goană. In sfârșit, câțiva soldați din gardă reușiră, printr'o manevră îndemânatecă, să taie retragerea cerbului și unul din ei ajungându-l, reuși să taie centura prințului, cu o lovitură de sabie. Vasile căzu la pământ, leșinat ; îl duseră în Palatul Sacru în stare destul de rea. De altfel, el avea aproape șaptezeci și patru de ani și de câteva luni sănătatea lui nu mai era bună. In aceste împrejurări accidentul a cărei victimă fusese — cerbul îl purtase pe o distanță de șasesprezece mile — căpătă o gravitate particulară. Turburări interne se declarară și opt zile mai târziu fundatorul casei macedonene murea, lăsând puterea fiului mai mare, Leon.

I

Nici ca fizic, nici ca moral, Leon al VI-lea nu semăna cu tatăl său ; și ceea ce svonurile publice povesteau despre nașterea lui — toată lumea făcea din el fiul împăratului Mi-

hail al III-lea — explică suficient de altfel această profundă neasemănare. Destul de plăpând, noul basileu avea o sănătate mediocră: şi acest detaliu face de pe acum să se ghicească ambiţiile care în tot timpul domniei trebuiau să se ridice în jurul unei succesiuni oricând gata să se ivească. Fire sedentară, nefiind de loc înclinat spre deplasări frecvente şi spre oboseala aspră a vieţii militare, Leon al VI-lea se izolă bucuros în palat, foarte preocupat de chestiunile de ceremonial, care constituiau fondul existenţei oficiale a unui împărat: şi acest fapt ajută să înţelegem marele loc pe care l-au avut favoriţii sub guvernarea sa şi mulţimea intrigilor de curte, cu care a fost însemnată domnia lui. Era de asemenea un prinţ literat. Elev al lui Photius, el prinsese gust pentru cultura elenică, sub influenţa acestui profesor eminent; foarte instruit în toate domeniile, îi plăcea să scrie: există dela el poezii, lucrări de morală, bucăţi teologice, un tratat de tactică, o culegere de oracole. Contemporanii săi îl numeau „foarte învăţatul" împărat (σοφώτατος); epocile posterioare au înfrumuseţat încă figura sa cu o aureolă legendară şi până în ultimele seocle ale Bizanţului amintirea lui s'a păstrat foarte populară, în ce priveşte matematicile, astronomia, muzica şi celelalte ştiinţe.

Insfârşit, era foarte credincios: a rămas dela el o colecţie de predici, pe care-i plăcea, în zilele de sărbători mari, să le pronunţe din înălţimea amvonului; avea un respect nemărginit pentru confesorul său, pe care-l consulta fără încetare, deşi câteodată se certa cu el şi o vie predilecţie pentru societatea călugărilor, cărora le făcea bucuros vizite neaşteptate şi familiare, aşezându-se la masa lor şi discutând despre calitatea vinului. Şi pe deasupra era, cel puţin în vorbire, un om de o sfinţenie extremă. El a înfierat cu energie, în una din Novelele sale, pe oamenii care „în loc să se adape din undele pure ale căsătoriei, se tăvălesc în noroiul legăturilor nepermise". Nu s'a arătat mai puţin riguros faţă de cei care se recăsătoresc a doua sau a treia oară: „Cea mai mare parte din animale, scrie el, în una din ordonanţele sale, când femela lor a murit, se resemnează într'o văduvie veşnică. Natura omenească, din contră, nevăzând că această slăbiciune e o ru-

şine, nu se mulţumeşte cu cea dintâi legătură, ci fără ruşine procedează la o a doua căsătorie şi, fără să se oprească aici, trece dela a doua căsătorie la a treia", în dispreţul legii eclesiastice şi a pedepselor canonice pe care le impune, fără grijă de legea civilă şi de desaprobarea pe care o aruncă asupra unor uniri asemănătoare.

Totuşi, cum s'a observat pe bună dreptate, domnia lui Leon al VI-lea face epocă în istoria monarhiei bizantine. Prin opera sa legislativă, prin reorganizarea administraţiei provinciale, prin felul cum a prefăcut ierarhia eclesiastică, acest principe a lăsat o urmă durabilă în instituţiile imperiului grecesc din Orient. Aceasta pentrucă, în adevăr, cu toţi favoriţii a căror influenţă o primea, el era, poate mai mult decât s'a spus, capabil de voinţă personală şi de energie şi oricât de slab şi schimbător ne apare câteodată, oricât de capricios şi pasionat ni se pare, el era totuşi un suveran inteligent, urmărind cu fermă tenacitate scopul pe care şi-l propusese şi ştiind, cu o dibăcie suplă, să găsească mijloacele şi prilejul să ajungă unde dorea. Cu toate acestea şi cu unele rezerve pe care trebue să le facem asupra felului în care ni se reprezintă de obiceiu împăratul Leon al VI-lea, este sigur că acest legislator auster, aşa de respectuos faţă de convenienţele sociale, aşa de preocupat de legile bisericeşti, prin căsătoriile sale succesive trebuia să scandalizeze în mod ciudat pe contemporanii săi şi să turbure profund Biserica timpului său. Aceasta, din cauză că Leon al VI-lea se urca pe tron la douăzeci de ani şi era însurat cu o femeie pe care n'o iubea.

II

Cu toate că Vasile, din raţiuni dinastice, asociase pe Leon la puterea supremă încă din 869, cu toate că l-a crescut cu o grijă extremă ca pe moştenitorul imperiului, totuşi niciodată nu l-a iubit şi lângă acest tată bănuitor, supărăcios şi sever, existenţa tânărului pare să fi fost destul de tristă. Vasile avea o preferinţă vizibilă pentru fiul său Constantin, născut fără îndoială din prima sa căsătorie şi în care recunoştea

cu siguranţă pe descendentul său legitim ; lui Leon îi arăta, din contră, o remarcabilă reavoinţă, mergând până la a strânge în contra lui, se spune, acuzaţiile cele mai neverosimile.

Pe măsură ce înainta în vârstă, Vasile pierdea ceva din acel solid bun simţ, care-l călăuzise multă vreme : se lăsa dominat de favoriţi, mai ales de un oarecare călugăr Teodor Santabarenos, protejat al patriarhului Fotius şi pe care contemporanii îl bănuiau de practice magice şi de vrăjitorie. Moartea prematură a fiului său preferat Constantin sfârşise prin a turbura raţiunea solidă a împăratului : nemângâiat de această pierdere, nu mai vedea în jurul lui decât intrigi şi comploturi care să-l răstoarne. Deci, când Santabarenos, de mult timp certat cu prinţul moştenitor, denunţă pe Leon basileului ca vinovat de a conspira în contra vieţii tatălui său, Vasile se lăsă uşor convins de cele mai neînsemnate aparenţe. Din ordinul său, Leon fu închis într'unul din apartamentele palatului, desbrăcat de cismele sale roşii, insignele rangului său imperial şi se pare că suveranul s'a gândit serios să pună să scoată ochii tânărului. In orice caz, persoanele dela curte bănuite de a fi favorizat pretinsa intrigă fură torturate sau exilate ; timp de trei luni, Leon însuşi fu ţinut în închisoare şi fu nevoie, spre a i se da libertatea, de intervenţia energică a patriarhului Fotius şi mai ales a unuia din intimii lui Vasile, Stylien Zaoutzès, care comanda atunci unul din regimentele de gardă şi care îndrăsni să vorbească stăpânului său cu o sinceritate loială şi curagioasă.

Astfel, toţi marii demnitari şi Senatul întreg, destul de îngrijaţi de starea sănătăţii din zi în zi tot mai nesigură a lui Vasile, îl sfătuiau să fie îndurător. Unii cronicari povestesc chiar în această privinţă o anecdotă destul de picantă. In sala cea mare de mâncare a Palatului Sacru, se afla un papagal într'o cuşcă : animalul avea obiceiul să strige : „Vai ! vai ! sărmanul Leon !" Intr'o zi de mare recepţie, pe când papagalul repeta fraza obişnuită, mulţi din invitaţi, mişcaţi de amintirea prizonierului, nu puteau să-şi ascundă tristeţea. Impăratul sfârşi prin a băga de seamă şi-i întrebă : „Ce inimă am avea să mâncăm, când un simplu animal pare că ne cere socoteală de purtarea noastră ? El îşi chiamă stăpânul şi noi

cum am putea, în mijlocul desfătărilor, să uităn pe prințul nostru nevinovat? Sau e vinovat și atunci suntem gata să-l condamnăm; sau n'a făcut nimic și până când atunci limba unui calomniator va avea trecere în contra nevinovăției sale?" Oricare ar fi adevărul acestei istorii, Vasile se lăsă însă înduplecat; în ziua sărbătoririi Sfântului Ilie, prințul fu eliberat, restabilit în onorurile și demnitățile sale și figură din nou în procesiunea imperială. Dar bătrânul basileu iertând, nu-și uitase deloc antipatia. Cum, la trecerea lui Leon, poporul aplauda și striga: „Mărire lui Dumnezeu! — Pentru fiul meu, exclamă Vasile, glorificați voi pe Dumnezeu! Ei bine! datorită vouă el a cunoscut multe amărăciuni și a trăit zile grele!"

Se vede din aceste detalii că între împărat și fiul său raporturile numai calde nu erau și se înțelege că Leon se temea foarte mult de acest tată violent și teribil, care-l supunea fără milă tuturor capriciilor sale. De vreme el trebue să se fi obișnuit cu supunerea. Avea aproape șasesprezece ani, când Vasile se hotărî să-l însoare. După tradiție, reuni într'una din sălile palatului Magnaur o duzină de fete alese printre cele mai frumoase din toată monarhia. Așteptând venirea basileului, aceste mici persoane, foarte emționate, se distrau încercând să prevadă care din ele va fi fericita aleasă. O atenianâ care, spune cronicarul, „știa, grație obiceiurilor din țara ei, să ghicească viitorul prin semne", propuse atunci ca un joc, următoarea încercare ciudată. Toate candidatele trebuiau să se așeze jos și fiecare să-și așeze încălțămintea dinainte: aceea dintre cele douăsprezece, care la un semn dat, ar putea să se ridice mai repede și după ce s'ar încălța, ar face cea dintâi o frumoasă reverență, aceea cu siguranță ar deveni împărătească. Pe când se distrau cu acest joc, iată că împăratul intră. Cea dintâi în picioare fu o oarecare Teofana născută dintr'o familie patriciană a capitalei, Martinacii; cum era din noblețe și pe lângă aceasta foarte drăguță și credincioasă, ea plăcu lui Vasile și soției sale Evdochia: astfel se realiză prezicerea care-i vestea tronul. In toate acestea, Leon nici nu fusese întrebat. Ori, se întâmpla că tânărul prinț avea inima în altă parte. Stylien Zaontzès, comandantul gărzii, mare intim

al basileului al cărui compatriot era, avea o fată, Zoe. Leon era foarte îndrăgostit de ea şi voia s'o ia în căsătorie. Dar Vasile nu voi să audă de aceasta: el porunci şi, de frică, fiul său ascultă. Şi cu mare pompă, în iarna lui 881—882, el se însură cu Teofana.

O astfel de căsătorie trebuia prin forţa lucrurilor să meargă rău, cu atât mai mult cu cât Teofana, la mulţimea de virtuţi adăuga neajunsul de a fi geloasă şi defectul de a fi stângace. Ei i se păru că bărbatul său continua să facă curte fiicei lui Zaoutzès: îndată tânăra femeie alergă să se plângă lui Vasile. Cu brutalitatea sa obişnuită, împăratul făcu fiului său o scenă dintre cele mai violente; luându-l de păr, îl aruncă jos şi cu lovituri de picior şi de pumni îi porunci să fie credincios nevestei sale. După aceea, pentru a pune capăt lucrurilor, după cum îşi însurase fiul fără voia lui, mărită pe Zoe fără voia ei cu un oarecare Teodor Goutzouniatès şi se felicită de a fi adus astfel pacea în casă. Se poate ghici că antipatia pe care Leon o simţea dela început pentru Teofana nu fu deloc micşorată prin această întâmplare: şi deşi după aceea, în timpul disgraţiei prinţului, tânăra femeie s'a arătat plină de un sincer devotament, mergând până la a dori să împartă captivitatea soţului său, înţelegerea casnică nu se restabili niciodată pe deplin. Leon putu să aibă oarecare stimă pentru soţia lui; el n'o iubi mai mult ca înainte.

Totuşi, atâta vreme cât trăi temutul Vasile, înţelegerea aparentă dăinui între cei doi soţi. Dar când Leon deveni împărat şi fu liber, lucrurile se stricară destul de repede. Teofana era o femeie virtuoasă, foarte preocupată de opere de binefacere şi mai ales de dragostea divină. „Cu o pasiune bolnăvicioasă, spune credinciosul său biograf, Augusta se ocupa de mântuirea sufletului său, călcând în picioare ca pe un praf netrebnic toate plăcerile vieţii acestei lumi. Zi şi noapte ea se înălţa către Dumnezeu cântând psalmi şi spunând rugăciuni continui; ea nu înceta niciodată de a se apropia de El prin operele sale de caritate. In public, ea purta florile de purpură şi era împodobită cu toată strălucirea majestăţii; acasă, în secret, îşi acoperea corpul cu sdrenţe. Prefăcând vieaţa ascetică, nu ţinea de loc la splendoarea meselor bogat servite;

când vedea aducându-se înaintea ei bucate delicate, ea se mulțumea cu pâine și cu legume. Toți banii care-i treceau prin mâini, toate aceste bunuri așa de prețioase pentru oamenii de lume, le împărțea săracilor; mărețele sale vestminte le dădea nevoiașilor; se îngrijea de nevoile văduvelor și orfanilor, îmbogățea mănăstirile, iubind pe călugări ca pe niște frați". Noaptea se scula din patul imperial cu somptuoase cuverturi brodate cu aur, spre a se întinde într'un colț, pe o rogojină acoperită cu o stofă grosolană și din oră în oră se ridica spre a se ruga lui Dumnezeu. O astfel de femeie era o sfântă; ea nu era nici o împărăteasă, nici o tovarășă plăcută pentru un prinț de douăzeci de ani.

Moartea unicului copil născut din această căsătorie, mica Evdochia, care se întâmplă în iarna anului 892, agravă încă neînțelegerea dintre soți. După această nenorocire, Teofana fu mai tristă ca oricând, mai desfăcută de lume; pe lângă aceasta, excesele ascetismului său o îmbolnăviseră în mod serios. „Împăratul, spune biograful pioasei suverane, nu mai putea spera să aibă dela ea un nou copil; căci trupul său slăbit și consumat din cauza contemplației spirituale nu mai era în stare să se bucure de voluptatea cărnei." Din ce în ce mai mult, se înțelege, Leon se plictisea de o femeie care nu-i dăduse niciodată altceva decât neplăceri. Pe de altă parte, nu uitase pe prietena din tinerețe; el se hotărî să ia pe Zoe ca amantă.

Impărăteasa fu repede înștiințată și cum, printr'o ciudată contradicție, această femeie sfântă rămăsese geloasă, neînțelegerea menajului imperial era gata să se schimbe în ruptură definitivă.

In vremea aceea trăia la Constantinopol, în mănăstirea Psamathia, un om sfânt numit Euthymios, a cărui biografie, descoperită de curând, este unul din documentele cele mai instructive pe care le avem asupra domniei lui Leon al VI-lea. Foarte bine văzut de prinț, căruia, pe vremea când trăia Vasile, îi adusese servicii importante, el luase obiceiul să-i vorbească cu o sinceritate aspră și chiar să-l certe. Impărăteasa, în disperarea ei, recurse la el. Ea îi spuse că dela moartea scumpei sale fiice nu mai avea nicio rațiune să trăiască în pa-

lat, că suferea prea crud de situaţia care i se crease, că nu cerea decât un lucru, autorizaţia de a se retrage în mănăstirea de pe lângă biserica Blachernes, unde de multă vreme îi plăcea să se roage şi că cu preţul acesta ar consimţi la orice, chiar la divorţ. Euthymios o îmbărbătă, îi arătă ce gravă răspundere îşi lua părăsind un soţ şi aşa foarte înclinat spre pierzanie; după aceea, se duse să vadă pe împărat. Îl găsi încântat de proiectul soţiei sale şi radios la gândul că ar putea în curând să se însoare cu amanta lui. Euthymios îl certă aspru şi cum basileul, după ce aminti toate neplăcerile şi toate suferinţele strânse de zece ani contra Teofanei, sfârşea zicând: „La urma urmei, eu n'o isgonesc şi legea ca şi canoanele Bisericii îmi vor da dreptate dacă-mi iau alta", sfântul indignat declară că nu vrea să-l mai vadă dacă persistă în vinovata sa hotărîre.

Cu toată această ameninţare, foarte gravă pentru omul credincios care era Leon, prinţul nu voia să ţină seamă de nimic. Mai întâi, pentrucă iubea pe Zoe cu pasiune. Dar pentru a se încăpăţâna, el mai avea încă un motiv: dorea cu ardoare un fiu, pentru a asigura perpetuarea casei Macedoniei. El însuşi ştia că are o sănătate destul de mediocră; fratele său Alexandru se ruina în orgii nebuneşti; interesul dinastiei, ca şi acela al păcii publice îi porunceau deci să asigure cât mai curând un moştenitor legitim pentru tron. De altfel, de multă vreme aceasta era grija lui cea mare; pentru a obţine dela cer acest copil atât de dorit, el se ducea în pelerinaj la cele mai ilustre sanctuare; pentru a afla dacă dorinţa lui va fi realizată, consulta fără preget astrele; şi cum acestea îi promiteau un fiu, „crezând, spune un cronicar, că asculta chiar de porunca lui Dumnezeu şi de o fatalitate căreia nu se putea împotrivi", nu-şi făcea niciun scrupul din a-şi păstra amanta.

Trebue să remarcăm de altfel, că în ochii contemporanilor şi chiar a panegiriştilor Teofanei, această raţiune politică pare că a fost de ajuns pentru a explica şi a scuza adulterul lui Leon. Împărăteasa de asemenea sfârşi prin a se închina înaintea faptului. Indemnată de Euthymios, care-i înfăţişă meritul înalt al resemnării, ea consimţi să nu ofere lumii spectacolul unei despărţiri şi lăsă locul liber rivalei sale, în-

cercând să se consoleze cu ajutorul lui Dumnezeu. De altfel, nu avu mult timp de suferit: puțin după întâmplările povestite, Teofana muri, la 10 Noemvrie din anul 893; n'avea treizeci de ani. Leon, așa cum se cădea, făcu soției sale funeralii splendide. Ea fu înmormântată în sanctuarul imperial din Sfinții Apostoli, unde se odihnea și mica Evdochia, fiica ei; basileul hotărî să ridice o biserică în onoarea sa, care să-i poarte numele. In curând, numeroase minuni, vindecări miraculoase întâmplate pe mormântul ei, vestiră Bizanțului întreg virtuțile fostei sale suverane; Biserica puse în rândul sfintelor pe trista și melancolica prințesă și timp de mulți ani ceremonialul prescria chiar împăratului să meargă în fiecare an să aducă, în amintirea ei, tămâe și rugăciuni.

III

Leon era liber.

El declarase odinioară lui Euthymios: „Nu voiu uita niciodată pe Zoe și va veni o zi în care îmi va fi milă de ea și de mine". Această zi venise. Numai, ca să se poată căsători cu amanta sa, rămânea un obstacol, soțul. Goutzouniatès avu buna idee să moară puțin timp după Teofana, cu atâta potrivire, că gurile rele socotiră că aceste două morți așa de binevenite nu erau poate cu totul accidentale. Dar Leon era împărat; Zoe era fiica primului ministru; lumea se feri să adâncească întâmplarea.

Totul conspira deci pentru căsătoria dorită. Mai mult ca oricând basileul își adora amanta, care, cu câteva luni înainte, îi salvase viața, descoperind un complot urzit contra zilelor lui. Tatăl Zoei, Stylien Zaoutzès, care dela începutul domniei guverna afacerile și care primise din partea prințului titlul, creat de curând și oarecum simbolic, de βασιλεοπάτωρ sau tatăl împăratului, îndemna la această alianță din toate puterile sale, găsind în aceasta un mijloc de a-și consolida influența, pe care o simțea atunci puțin sdruncinată; și, pentru a ușura lucrurile, el instalase pe tânăra văduvă în apartamentul pe care el însuși îl ocupa în palat. Singur Euthymios, care nu fusese niciodată în termeni buni cu ministrul, rezista. El

repeta împăratului că ceea ce voia să facă era o nelegiuire și o ilegalitate. Dar Leon râdea de aceste mustrări: „Să vedem, părinte, zicea el sfântului om, ascultă-mă și nu spune prostii. Mi-am pierdut soția, după cum știi; ca toată lumea, trebue să mă gândesc să mă însor din nou. Ori, Zoe se găsește tocmai în aceeași situație ca și mine; ea e liberă. De ce vrei să împiedeci ceea ce legile poruncesc și Evanghelia sfătuește?" Euthymios se supăra: „Nimeni nu te împiedecă să te căsătorești cu alta; dar nu cu aceasta, pe care lumea o învinovățește de atâta rău. Dacă această căsătorie se face, toată lumea va crede adevărate svonurile rele care circulă pe socoteala ei". Și din nou el declara că dacă Zoe devine împărăteasă, niciodată nu va mai revedea pe împărat.

Un om îndrăgostit nu raționează: între confesorul și amanta sa, Leon nu ezită deloc; el invită pe Euthymios să se retragă într'o mănăstire și se însură cu Zoe. Dar fericirea lui fu scurtă: după mai puțin de doi ani, la sfârșitul lui 896, tânăra împărăteasă murea de o boală destul de misterioasă, urmând numai după câteva luni în mormânt pe tatăl său Stylien Zaoutzès. Și îndată, cu toată durerea lui Leon, curtenii prevăzură ce avea să se întâmple și rudele Zoei, a căror înălțare ea o protejase pe când trăia, declarau deschis: „Împăratul va lua o altă femeie și ne va îndepărta pe toți".

IV

Trebue să mărturisim, de altfel, că Leon n'avea noroc. Din legătura lui cu Zoe, se născuse numai o fetiță, prințesa Ana; rațiunea dinatsică poruncea deci împăratului o a treia căsătorie. Dar pentru prinț era greu să se hotărască la un asemenea pas. Canoanele Bisericii desaprobau formal o astfel de legătură; opinia publică o socotea nedemnă de un basileu; și Leon însuși, într'una din Novelele sale, înfierase în termeni severi pe oamenii care pot ajunge până la atâta neînfrânare. Acesta nu-i totul. Împăratul iubise pe Zoe cu pasiune; el regreta adânc pierderea ei. Trebue văzut în ce termeni mișcători vorbea el lui Euthymios „de sărmana mea soție, cum

zicea el, pe care tu n'o iubeai de loc". In această stare sufletească, nu-i fusese deloc greu să cadă iar sub influența confesorului său; și deși nu înțelegea deloc, cum declara deschis, „să găsească în acesta un nou Stylien, conducând și guvernând totul", el era totuși foarte respectuos față de călugăr, a cărui sinceritate aspră și necruțătoare o cunoștea și de care se temea. Pentru toate aceste motive, basileul ezită deci destul de mult timp să se recăsătorească. Cum eticheta cerea imperios să fie o femeie în Palatul Sacru, pentru a prezida ceremoniile în care figurau doamnele curții, el proclamă Augustă pe tânăra prințesă Ana și aceasta arată repulsia pe care o simțea el pentru o nouă căsătorie. Dar Ana era logodită cu un prinț carolingian, tânărul Ludovic de Provența; ea era pe punctul de a părăsi Constantinopolul, pentru a se duce să trăiască în noua sa patrie. Pentru a o înlocui, era neapărată nevoie de o împărăteasă. Și de altfel Leon era tânăr: avea treizeci și doi sau treizeci și trei de ani; cu timpul, durerea sa se potolise și scrupulele se micșoraseră odată cu ea.

In 889 el făcu pasul. Se căsători cu o foarte frumoasă femeie de origine asiatică, Evdochia Baianè; dar cum hotărît, împăratul n'avea noroc în intențiile sale, se întâmplă că noua basilissa muri după un an, dând naștere unui fiu, care din nenorocire nu trăi.

Totul era deci de luat dela început, deoarece moștenitorul visat lipsea. Ori, problema devenea acum de o gravitate extraordinară. A treia căsătorie a împăratului, deși se justifica prin rațiuni destul de admisibile și Biserica, deși considerând-o ca „un act murdar" nu o desaprobase formal, scandalizase totuși multe suflete pioase. Se văzuse aceasta, când, după moartea Evdochiei, starețul mănăstirei Sfântul-Lazăr refuzase hotărît să primească în biserica sa resturile suveranei și când trebuiseră să aducă iar în palat cadavrul nenorocitei; și același sentiment de desaprobare apărea și în atitudinea lui Euthymios, când sfătuia pe Leon să facă soției sale funeralii discrete și fără pompă, remarcând că nu era locul să se turbure prin manifestații de doliu sărbătoarea Anastasis (Evdochia murise în ziua de Paști) și că de altfel toate aceste cortegii oficiale, aceste gemete ale bocitorilor, aceste lamen-

tații funebre duceau la același mormânt, la același sfârșit mizerabil, la același neant. Pentru oameni care gândeau astfel, o a patra căsătorie trebuia să li se pară o simplă nelegiuire. Biserica o interzicea în chip formal; legea civilă nici nu prevedea că se putea ajunge până la acest grad nemaiauzit de perversitate. In ochii Bizantinilor, o astfel de însoțire era mai rea decât adulterul. Insă ce vreți! Leon avea nevoie de un fiu.

Comploturile se înmulțeau în adevăr în jurul împăratului. In palat chiar, fratele basileului, turburătorul și îndoelnicul Alexandru, intriga contra imperialului asociat pe care îl urîse totdeauna, judecându-se mai mult decât el descendentul legitim al lui Vasile; și nu trebui mult ca prințul să fie victima acestor uneltiri. Atentatul pregătit contra lui în biserica Sfântul-Mocius era cât pe ce să reușească și fusese o simplă întâmplare că în acea zi împăratul nu fusese omorît de ciomagul unui asasin. Toate acestea îngrijorau pe Leon, care simțea câtă de mult erau încurajate aceste conspirații de lipsa unui moștenitor adevărat. Neîndrăsnind să ajungă numaidecât la căsătorie, el începu deci prin a-și lua o amantă. Aceasta fu o oarecare Zoe Carbonopsina, Zoe „cu ochii negri", care aparținea, cum se pare, uneia din marile familii din aristocrația bizantină și care avea legături de rudenie cu celebrul cronicar Theofan. Era o femeie inteligentă, ambițioasă, energică și pe deasupra îndemânatecă: ea știu repede să capete o influență considerabilă asupra amantului său, profită de trecerea ei pentru a-și introduce rudele la curte și de a forma un partid și în curând se gândi să facă așa fel să fie luată în căsătorie.

Dela începutul legăturii, Leon din partea sa pare a se fi gândit la o căsătorie. Probabil în acest scop el instală în 901 pe tronul patriarhal pe o rudă a lui Fotius, „mysticos"-ul sau secretarul intim Nicolae. Frate adoptiv al împăratului (Vasile I îl ținuse în brațe la botez), acest personaj fusese crescut împreună cu el și rămăsese prietenul său; basileul gândea deci că poate conta pe îngăduința sa, pentru a înlătura piedicele pe care Biserica le punea unei a patra căsătorii și dela început căută să afle ce gândea despre această chestiune. Dar Nicolae era unul din acei prelați, cum se aflau mulți în Bi-

zanţ „în acelaşi timp curtezan şi călugăr, care ştia în unele împrejurări să închidă ochii şi în altele să dea un mare exemplu de curaj". [1]) Intrat în Biserică cam în contra voinţei sale, el nutrea în sufletul său trufaş şi semeţ ambiţii mondene şi pământeşti. Simţindu-şi stofă de om de Stat, el se ocupa de politică mai bucuros decât de administrarea Bisericii; aspira să guverneze şi pentru a-şi realiza visul, credea că e inutil să se oprească la scrupule zadarnice de recunoştinţă sau de fidelitate: el a fost acuzat de mai multe ori şi nu fără dreptate, de a fi conspirat contra suveranului său legitim. In înalta sa demnitate eclesiastică el vedea mai ales un mijloc de a parveni şi ca un început al viitoarei sale înălţări. Foarte mândru de rangul său, se credea în drept să trateze de sus autoritatea imperială şi nu ezita să discute ordinele emanate dela basileu. El a scris undeva acestea: „Dacă împăratul porunceşte, sub inspiraţia diavolului, ceva contrar legii lui Dumnezeu, nu eşti dator să-l asculţi; trebue să consideri ca nul un ordin nelegiuit, venind dela un om nelegiuit. Niciodată un servitor al lui Dumnezeu nu va asculta de aceste ordine criminale şi ar vrea mai bine să-şi piardă vieaţa decât să servească un astfel de stăpân". Nu mai puţin trufaş faţă de papă, nu se temea deloc să facă morală pontifului roman, să critice hotărîrile lui şi intervenţia sa inoportună în afacerile Bisericii orientale şi în rezistenţa sa simţindu-se susţinut de tot clerul său, cu toate ordinele basileului el refuza să comunice cu legaţii romani, înfruntând în acelaşi timp şi pe papă şi pe împărat.

Foarte intransigent şi obrasnic, când simţea momentul prielnic, Nicolae ştia totuşi, când trebuia, să se arate slugarnic şi gata la orice înţelegere: aceasta pentrucă dacă inteligenţa era la el superioară, sufletul în schimb era cam josnic. Pe lângă acestea violent şi pasionat, plin de pismă şi de uri puternice, nu uita niciodată o insultă şi nu ierta pe un duşman; şi când ziua răsbunării sosise, el punea în a-şi urmări adversarii cruzimea cea mai nemiloasă. Asprimea sa era atunci neînduplecată, în contra celor pe care odinioară îi

[1]) Rambaud, L'empire grec au X-e siècle, p. 10.

linguşise mai umil ; fără scrupule, fără milă, călca în picioare pe duşmani, nu mai puţin gata, dacă norocul se întorcea şi interesul îi poruncea, să devină repede servitorul lor foarte respectuos şi foarte devotat.

Un astfel de om trebuia să răspundă rău speranţelor pe care Leon le pusese în el. Când împăratul mărturisi lui Nicolae intenţiile sale matrimoniale, patriarhul refuză hotărît, după cât se pare, să violeze canoanele Bisericii. In orice caz, este vizibil că situaţia se încordă repede între prelat şi basileu ; la curte, favoriţii, în frunte cu Samonas, întărîtau pe faţă pe împărat contra patriarhului şi Leon era aşa de supărat că se gândea să facă pe Nicolae responsabil de atentatul încercat la Sfântul-Mocius şi fu nevoie de intervenţia lui Euthymios ca să împiedece urmărirea. Dar, cu toate bănuielile şi mânia sa, împăratul era destul de încurcat neştiind cum să înduplece intransigenţa patriarhului, pe care-l ştia susţinut aproape de unanimitatea clerului, când, din fericire pentru Leon, o împrejurare neaşteptată îl puse în superioritate faţă de prelat.

Simţindu-se fără trecere la curte, Nicolae nu ezitase deloc să conspire împreună cu Andronic Dukas, care în 904 se ridicase în contra autorităţii imperiale. Ori, se întâmplă, atunci când revoltatul trebui să fugă la Arabi, că unii dintre intimii săi, ca să-şi cumpere iertarea, predară lui Leon hârtiile rebelului : printre ele se găsi o scrisoare autografă a patriarhului, care dovedea hotărît trădarea sa. Basileul avea acum în mână mijlocul de a înduplecа semeaţa opoziţie a lui Nicolae ; şi în adevăr acesta, când indiscreţia unui servitor din palat îi aduse la cunoştinţă întâmplarea, înţelese că de acum înainte n'avea decât un mijloc pentru a-şi salva locul şi capul, acela de a înceta orice rezistenţă şi, prin îngăduinţa lui, să desarmeze, dacă se putea, pe împărat. Şi de atunci, schimbându-şi deodată atitudinea, el se arătă gata la orice.

Era în 905. Zoe Carbonopsina avea să fie mamă şi împăratul era încântat în speranţa apropiatei sale paternităţi. Atunci lumea văzu pe semeţul patriarh venind în fiecare zi în palat. El lua masa cu împăratul şi cu amanta acestuia, asigura pe Leon că copilul aşteptat va fi un băiat şi recomanda să se spună în Sfânta Sofia timp de şapte zile rugăciuni so-

lemne; apoi, grav, cu mâinile sale sacerdotale binecuvânta pântecele favoritei şi declara că prinţul care avea să se nască va fi gloria şi grandoarea Bisericii. Soarta adeveri promisiunile prelatului şi împlini dorinţele împăratului. La sfârşitul lui 905, copilul se născu : era un fiu. A legitima pe acest moştenitor aşa de mult dorit fu de acum înainte singurul dor al prinţului. Nicolae aproba bucuros ; dar ceilalţi episcopi rezistau, declarând că „naşterea unui copil nu putea face legea să permită o însoţire oprită" şi ca urmare ei refuzau să celebreze botezul, mai ales cu onorurile imperiale cu care voia să-l înconjoare Leon. La sfârşit, se recurse la un mijloc de scăpare. Cum, la urma urmei, aşa cum explica patriarhul mai târziu, „e un sentiment omenesc să-ţi iubeşti copilul", clerul promise să boteze băiatul, dacă Leon promitea să se despartă de mama lui. Cu acest preţ, la 6 Ianuarie 906, botezul fu celebrat în Sfânta-Sofia de mâinile proprii ale patriarhului : Alexandru, fratele basileului şi Euthpmios fură naşii tânărului Constantin Porfirogenetul. Dorinţa împăratului se realizase.

Dar Leon ţinea la Zoe. După trei zile dela botez, cu toate promisiunile şi jurămintele, aducea iar în palat pe amanta lui ; mai mult, se hotărî s'o ia de soţie. Nicolae nu crezu nimerit să împingă îngăduinţa sa până la a binecuvânta această însoţire scandaloasă ; dar el găsi pentru aceasta un preot binevoitor, pe care-l închiseră în urmă, şi cu mâinile sale Leon puse coroana pe capul nouei împărătese. Emoţia fu, natural, foarte mare în capitală ; Biserica, înfruntată pe faţă, răspunse căsătoriei împăratului tetragam interzicându-i formal intrarea în locurile sfinte. Atunci, pentru a obţine dispensele necesare care să legitimeze căsătoria sa, Leon avu o idee ingenioasă, care face mare cinste diplomaţiei sale îndemânatece şi tenace. Dela intransigenţa clerului bizantin el făcu apel la Biserica universală ; el se hotărî să consulte asupra chestiunii celei de a patra nunţi pe pontiful roman şi pe patriarhii din Alexandria, din Antiohia şi din Ierusalim, şi ambiţiosul Nicolae, deşi foarte nemulţumit de aceste intervenţii străine, care micşorau prestigiul atotputerniciei lui, trebui să se resemneze şi să se supună. De altfel, el socotea că această ascultare se va întoarce în contra speranţelor împăratului. Dar,

în orice caz, aşteptând rezultatul ambasadelor sale, Leon ţinu pe Zoe în palat, refuzând să se despartă de ea nicio zi ; el porunci să i se aducă toate onorurile datorite unei suverane şi singura concesie pe care o făcu Bisericii, fu aceea de a se supune interdicţiei lansată în contra lui.

Patriarhul Nicolae, în povestirea pe care a lăsat-o mai târziu despre aceste evenimente, cum era şi natural, a prezentat propria sa atitudine în culorile cele mai favorabile. Dacă ar fi să-l credem, a doua zi după căsătorie el n'ar fi scutit pe suveran nici de sfaturi, nici de mustrări ; el l-ar fi rugat, până la venirea sentinţei patriarhilor, să îndepărteze deocamdată pe Zoe şi să nu deslănţue, prin încăpăţânarea lui, o schismă în Biserică ; la toate aceste cuvinte frumoase Leon n'ar fi răspuns decât prin refuz. Adevărul este că patriarhul pare a fi arătat prinţului mult mai puţină intransigenţă energică ; în marea dorinţă pe care o avea de a fi iertat, se pare că din contră s'a silit să placă basileului prin graba cu care a aranjat lucrurile. In izvoarele mai puţin suspecte decât scrisoarea lui Nicolae, vedem pe prelat când căutând în scrierile Părinţilor bisericii texte care să justifice o a patra căsătorie, când încurajând pe Leon să treacă, cu toată interdicţia şi fără să aştepte hotărîrile patriarhilor, pragul bisericilor, declarând sus şi tare că el însuşi l-ar primi. Spera Nicolae, îndemnând pe împărat să facă un pas greşit, să ridice şi mai mult în contra lui opinia publică şi aşa destul de pornită? Ori voia mai curând, prin tot felul de atenţii, să-l facă să uite hârtia nenorocită care dovedea lipsa lui de loialitate? Din partea unui om ca el ambele lucruri sunt posibile. In orice caz, împăratul se feri să asculte sugestiile prelatului. „Atâta vreme cât nu vom vedea aici pe episcopii veniţi dela Roma, spunea el, nu vreau să uzez de o libertate pe care mi-o dai fără voia lor".

In aceste împrejurări, sosiră din Occident veşti bune. Trimişii imperiali aduseră basileului vestea că papa nu desaproba deloc a patra nuntă şi că legaţii aveau să pornească la drum aducând dispensa dorită. Aceasta provoacă o schimbare bruscă în atitudinea patriarhului. Atâta vreme cât chestiunea căsătoriei, rămânând nesigură, punea în oarecare măsură pe

împărat în dependența prelatului, Nicolae putuse crede cu bună dreptate că prințul, având nevoie de el, va fi silit să-l menajeze și că în aceste împrejurări îi va fi ușor, prin bune servicii, să se facă iertat de crima lui de înaltă trădare. Acum lucrurile luau o altă întorsătură. Sigur de aprobarea Bisericii universale, Leon nu mai avea niciun motiv să se pună bine pe lângă șeful Bisericii bizantine și chiar declara persoanelor din anturajul său că prima lui grijă, după reuniunea sinodului, va fi să se scape de un patriarh ostil și trădător față de suveranul său. Nicolae înțelese că nu mai avea decât o scăpare, aceea de a se da cu totul de partea opoziției. El cunoștea vechea ostilitate pe care clerul din Orient o nutrea în contra Romei și se credea sigur de a fi urmat dacă se arăta apărătorul independenței bizantine în fața intervenției pontificale. Dacă grație acestei tactici reușea să înfrângă pe papă și pe împărat, ce triumf pentru ambițiile lui! Dacă era învins în luptă, cel puțin căderea ar fi frumoasă și aureola martiriului ar înconjura pe campionul neînduplecat al canoanelor bisericești nesocotite. Nicolae, care era de altfel foarte jignit în mândria lui de a vedea Roma amestecându-se în chestiunile patriarhatului său, reluă deci atitudinea cea mai intransigentă și mai semeață.

Ori, chiar în acest moment, Leon așteptând hotărîrile romane, credea inutil să mai păstreze multă vreme situația unui om lovit de interdicție, care cu vremea ar fi compromis prestigiul său imperial. In ziua de Crăciun a anului 906, urmat de Senat și de toată Curtea, el se prezentă la Sfânta Sofia, gândindu-se că patriarhul n'are să-i refuze intrarea pe care de atâtea ori i-o oferise în lunile precedente. Dar, în pragul porții regale, el găsi pe prelat, care-i interzise hotărît intrarea în biserică: totuși Nicolae dădu prințului speranța că la sărbătoarea apropiată a Bobotezei ar consimți să-l primească. Leon crezu mai nimerit să nu insiste și primi umilința care i se aducea: astfel, prelatul crezu că poate fi și mai obraznic. La 6 Ianuarie 907, din nou opri pe prinț la ușile basilicei. „Fără consimțimântul unanim al mitropoliților, declară el, nu pot să te primesc aici; și dacă vrei să intri cu forța, vom ieși noi". De data aceasta, patriarhul mersese prea

departe. „Mi se pare, părinte patriarh, exclamă basileul, că-ți bați joc de majestatea noastră. Oare nădăjdueşti că rebelul Dukas se va întoarce din Siria? Din încredere față de el ne disprețuești astfel?" La această ieşire neașteptată, patriarhul înspăimântat nu știu ce atitudine să ia: în picioare, pe pragul uşii regale, el nu răspunse nimic şi părea că nu îndrăsnește nici să înainteze, nici să dea înapoi. Leon, din contră, îşi păstră tot sângele rece şi toată demnitatea. Cum curtenii îl îndemnau să pătrundă în basilică, cu un gest el îi făcu să tacă şi simțind că prin această purtare punea pe Nicolae în încurcătură, se întoarse liniştit în palatul imperial.

Dar seara, la ospățul oficial, în prezența episcopilor şi a marilor demnitari, spre sfârşitul mesei împăratul începu să apostrofeze violent pe prelat. Îi reaminti promisiunile, linguşirile, îngăduințele sale din trecut şi-l trată de mincinos şi sperjur. Apoi, ducând pe mitropoliți în apartamentele particulare, le aminti cu lacrimi în ochi nenorocirile succesive ale căsătoriilor sale şi aducând pe fiul său îl luă în brațe şi ceru tuturor să-l binecuvânteze şi să se roage pentru el. Această scenă mişcătoare emoționă pe mulți episcopi, care nu urmau decât de teamă politica intransigentă a lui Nicolae. Astfel, sfârşitul conflictului se apropia. Legații romani sosiseră, aducând dispensa: în Occident, unde a patra căsătorie nu era oprită, cererea imperială păruse foarte naturală. In zadar Nicolae refuză să intre în legături publice cu acești străini, sperând să deslănțue astfel vechea ură bizantină contra Latinilor, „care păreau că nu vin la noi decât ca să ne declare războiu", cum spunea el. O parte din episcopatul grec, câştigat cu bani, îşi părăsi şeful: cei mai recalcitranți fură trimişi în exil; dar mai ales pentru a sustrage clerul de sub influența patriarhului, împăratul se hotărî să reacționeze în contra lui Nicolae.

La 1 Februarie, la palat, la sfârşitul marelui dineu de curte, împăratul începu un adevărat rechizitoriu în contra prelatului, pe care-l termină denunțând formal intrigile cu Dukas şi trădarea lui; după aceasta, el dădu ordin să aresteze pe Nicolae şi să-l trimită sub pază bună într'o mănăstire din Asia. După câteva zile, sinodul reunit acorda lui Leon dis-

pensa necesară pentru căsătorie şi ridica interdicţia eclesiastică pronunţată contra lui. Şi cum patriarhul Nicolae se încăpăţâna în opoziţia lui, împăratul îl invită să-şi dea demisia din funcţia sa. De teama urmăririi cu care era ameninţat pentru crima de înaltă trădare, Nicolae sfârşi prin a ceda ; şi deşi mai târziu s'a plâns cu amărăciune de defăimările calomnioase răspândite în ocntra lui şi de parţialitatea odioasă pe care au pus-o legaţii în a primi minciunile răspândite pe socoteala sa, faptul de netăgăduit că a preferat să demisioneze de bună voie, decât să se lase arestat, dovedeşte că nu-şi simţea conştiinţa absolut liniştită. In locul lui, mitropoliţii ridicară pe tronul patriarhal pe piosul şi austerul Euthymios şi acesta, cu toată scârba, sfârşi prin a ceda rugăminţii unanime a episcopilor, a legaţilor romani şi a împăratului.

Prin acest aranjament, Leon se felicita de a fi sfârşit după dorinţele sale chestiunea celei de a patra căsătorii ; în realitate, el deschisese o schismă în Biserica orientală. Clerul şi credincioşii se împărţiră între Euthymios şi Nicolae ; fu nevoie de a exila pe cei mai eminenţi mitropoliţi, care se încăpăţânau să ia apărarea patriarhului destituit, de a ordona urmăriri, de a închide pe opozanţi ; şi această asprime făcu să crească cu atât mai mult desaprobarea publică în contra lui Leon, a Zoei şi chiar în contra noului patriarh. Fără îndoială, Euthymios nu se pretase la un aranjament (οἰκονομία); liberând pe împărat de cenzura eclesiastică, el nu recunoscuse de drept legitimitatea celei de a patra căsătorii, şi menţinuse cu hotărîre depoziţia preotului care binecuvântase nunta imperială. Totuşi, pamfletele nu-l cruţau mai mult decât pe stăpânul său şi Leon se bizuia pe el pentru a şterge ultimele urme de nelegitimitate care încă mai pătau căsnicia sa. El ceru prelatului ca Zoe să fie numită oficial, în calitate de Augusta, în rugăciunile spuse în Sfânta-Sofia. Dar asupra acestui punct, cu toate rugăminţile şi ameninţările împărătesei, cu toată mânia prinţului care se gândi un moment să destitue pe Euthymios, prelatul rămase neînduplecat. Totuşi el consimţi la 9 Iunie 911, să încoroneze solemn, în Sfânta-Sofia, pe tânărul Constantin Porfirogenetul ca basileu al Romanilor. Prin tenacitatea sa dibace, Leon al VI-lea îşi ajunsese totuşi scopurile.

V

Chestiunea tetragamiei trebuia totuşi să turbure încă multă vreme lumea bizantină. Când, în luna Mai 912, Leon al VI-lea muri, totul fu în adevăr discutat din nou. Timp de şapte ani, două ambiţii rivale aveau să se găsească faţă în faţă în luptă : Zoe, doritoare de a-şi apăra rangul imperial, căsătoria şi pe fiul său şi patriarhul Nicolae, nu mai puţin dorităr de a se răsbuna şi de a realiza, reuşind să birue ideile pe care le susţinuse, eterna sa dorinţă de putere.

Fără îndoială, conform promisiunilor pe care Senatul le făcuse basileului gata să moară, tânărul Constantin al VII-lea fu proclamat împărat. Dar el avu ca asociat şi ca tutore pe unchiul său Alexandru şi prima grijă a acestuia fu să alunge cu brutalitate din palat pe Zoe şi să cheme pe Nicolae pe tronul patriarhal. Prelatul revenea din exil însetat de răzbunare ; mai semeţ în triumful său şi mai obraznic decât oricând, el urmări deci cu străşnicie potolirea tuturor urilor sale şi sigur că place prin aceasta basileului Alexandru, el nu cruţă nimic şi pe nimeni. Venerabilul Euthymios fu lovit cel dintâi. Citat să apară înaintea unei adunări ţinută în palatul Magnaur, nu numai că fu destituit şi anatemizat, dar Nicolae se coborî până a-l înjura în mod josnic şi servitorii patriarhului, aruncându-se asupra nenorocitului, îi rupseră vestmintele sacerdotale, îl trântiră jos, îi smulseră barba, îi sfărâmară dinţii şi la urmă îl băturâ aşa de rău cu lovituri de picioare şi de pumni, încât rămase leşinat pe loc şi nu scăpă decât cu mare greutate de moarte.

Aceasta nu era deajuns pentru a potoli ura lui Nicolae. El înţelegea să se răsbune contra tuturor celor care-i aduseseră disgraţia, contra Zoei, contra pontifului roman, chiar contra împăratului răposat. Intr'un lung memoriu adresat papei Anastasie, el expuse din punctul său de vedere toată chestiunea celei de a patra căsătorii, tratând cu o severitate insultătoare purtarea basileului, desaprobând cu o milă batjocoritoare slăbiciunea lui Sergiu al III-lea înşelat de legaţii săi, dând lecţii Latinilor, reclamând mai ales poruncitor reparaţia scandalurilor săvârşite. El nu voia să vadă în a patra căsă-

torie a basileului decât un act de neînfrânare (πορνεία), decât o însoțire spurcată, demnă de o brută și rușinoasă pentru natura umană; și dacă consimțea să fie iertați morții, în schimb cerea o condamnare severă a vinovaților încă în viață, adică a Zoei și a fiului ei. Împăratul Alexandru influența la Roma în același sens. El ura pe fiul fratelui său, a cărui existență îi închidea calea puterii supreme și dorea cu pasiune să-l poată proclama bastard. Se gândea chiar, se spune, să se scape de acest copil supărător făcându-l eunuc; și numai cu mare greutate ceilalți au reușit să-l facă să părăsească asemenea proiect crud. Din fericire pentru tânărul Constantin, Alexandru muri în Iunie 913, dar, înainte de a muri, avu grijă să numească șef al consiliului de regență pe patriarhul Nicolae. Știa că putea să se bizue pe prelat pentru continuarea politicii și potolirea urii sale. In momentul în care Alexandru era în agonie, Zoe, mereu energică, încercase o lovitură îndrăsneață: ea se prezentase la Palatul Sacru, declarând că voia să vadă pe fiul său și să vorbească cu muribundul; se gândea să pună astfel din nou mâna pe putere. Nicolae o alungase cu brutalitate. Apoi, pentru a scăpa definitiv de această rivală posibilă, atotputernicul regent, stăpân suprem al Statului, dădu un decret care interzicea Zoei intrarea în locuința imperială și-i lua până și titlul de basilissa; puțin mai târziu, el o sili chiar să intre într'o mănăstire și credea că astfel ea va fi moartă de acum pentru lume. Dar Zoe era un adversar demn de patriarh: din fundul mănăstirii unde fusese surghiunită fără voia ei, nu aștepta decât o ocazie ca să-și piardă rivalul. Ea o găsi în curând. Asprimea cu care regenții înăbușiseră răscoala lui Constantin Dukas ridicase contra lor violente nemulțumiri; pe de altă parte, în palat, tânărul împărat cerea pe mama sa. Trebui să se ia hotărîrea de a o chema: era în Octomvrie 913.

Astfel, reluându-și locul, ea profită pentru a pune pe oamenii săi în slujbele importante; îndepărtă pe favoriții răposatului împărat Alexandru, instalați de el în consiliul de regență, apoi cu îndrăsneală, atacă pe patriarh. Ca o femeie îndrăsneață ce era, ea se gândi să pună pur și simplu să-l asasineze; Nicolae reuși să scape de omorîtori, se refugie în

Sfânta-Sofia şi timp de douăzeci şi două de zile nu îndrăsni să părăsească azilul inviolabil. Zoe era victorioasă. Ea se gândea chiar să facă să se pronunţe căderea prelatului şi oferea succesiunea lui Euthymios. Dar acesta se sustrase; Nicolae de altfel era încă puternic; deci negociară. Patriarhul promise că nu se va mai ocupa decât de chestiunile bisericii sale, că va renunţa la guvernarea Statului, că nu va mai apare în palat fără să fie chemat; se obligă să pomenească pe Zoe în rugăciunile oficiale, lângă fiul său basileul şi că o va proclama solemn în calitate de Augusta. Cu acest preţ, el obţinu o amnestie deplină şi întreagă pentru trecut şi menţinerea în demnitatea sa eclesiastică. In această ceartă pentru coroană începută între Zoe şi Nicolae, omul Bisericii părea învins definitiv (Februarie 914).

Totuşi până la sfârşit el trebuia să biruiască şi să lichideze după vonţa lui cearta iscată din a patra căsătorie a lui Leon al VI-lea. Zoe, în adevăr, devenită regentă, se arăta incapabilă să reziste intrigilor care o înconjurau. De multă vreme împărăteasa avea un favorit, parakimomenul Constantin, pentru care, chiar pe când trăia Leon al VI-lea, ea fusese bănuită că avea mai mult decât bunăvoinţă. Acest personaj, care împărţise cu împărăteasa disgraţia, revenise, natural, la putere împreună cu ea şi avea asupra suveranei o influenţă atotputernică. Inamicii reuşiră să deştepte în această privinţă îngrijorarea tânărului împărat; intimii săi îl prezentară pe favorit pregătind căderea sa şi gândindu-se să pună pe tron pe propriul lui ginere, strategul Leon Phocas. Un complot se formă. In contra parakimomenului şi a rudei sale se căută un sprijin în flotă şi marele amiral Roman Lecapen primi ordin scris din partea basileului şi misiunea de a aresta pe favorit. Aceasta era o lovitură directă în contra împărătesei. Disperată, ea alergă pe terasa Bucoleon, întrebând pe fiul său şi pe intimii acestuia ce însemna această rebeliune. I se răspunse să domnia ei se sfârşise, că puterea trecea în alte mâini; şi chiar de a doua zi se gândiră s'o alunge din palat. Atunci, plângând, aruncându-se în braţele fiului său, ea invocă drepturile sale de mamă şi se rugă să fie lăsată să rămână. Tânărul Constantin se lăsă mişcat; „Lăsaţi pe mama lângă mine",

zise el. Dar dacă ea rămânea în palat, pierdea totuşi autoritatea supremă. Era în 918.

In aceste împrejurări critice, un singur om părea în stare să exercite puterea. Acesta era patriarhul Nicolae, care cu toată disgraţia nu pierduse nimic din energia şi din ambiţia lui. In momentul revoluţiei în care cădea favoritul său, Zoe însăşi se îndreptase către el, singurul sprijin pe care putu să-l găsească; lui îi încredinţă basileul sarcina de prim-ministru. El se afla în această funcţie, când, în Martie 919, Roman Lecapen se ridică la rândul lui, puse mâna pe palat şi pe persoana prinţului, aşteptând ziua următoare când ar deveni asociat la imperiu, primul din acea serie de uzurpatori, care, de mai multe ori în cursul secolului al X-lea, guvernară monarhia bizantină sub numele basileilor legitimi.

In jurul lui Roman Lecapen se întâlniră pentru ultima oară cei doi adversari, a căror ambiţie şi lupte umpleau de douăzeci de ani aproape istoria Palatului Sacru. Zoe, mereu frumoasă se gândi, pentru a pune iar mâna pe putere, să seducă pe parvenit şi să se căsătorească cu el; în orice caz este sigur că ea încercă, după ce partidul său fu strivit definitiv în răscoala lui Leon Focas, să otrăvească pe uzurpator. Ea nu reuşi şi trebui să plece, exilată dela curte de data aceasta pentru totdeauna, să-şi sfârşească, în mănăstirea Sfânta-Eufimia din Petrion, tumultoasa şi dramatica sa existenţă. In acest timp, Nicolae triumfa.

In Iunie 920, atât pentru a plăcea lui Roman şi a satisface răzbunarea sa personală, cât şi pentru a termina cu schisma ieşită din tetragamie, patriarhul promulgă actul faimos cunoscut sub numele de *tomus unionis*. Intr'o sărbătoare solemnă, Biserica greacă, în prezenţa basileilor Roman şi Constantin, celebră înţelegerea restabilită între partizanii lui Nicolae şi cei ai lui Euthymios. Impăcarea se făcea în detrimentul împăratului Leon al VI-lea. Fără îndoială, Biserica admiţând faptul, în mod excepţional, consimţea să scuze şi chiar să legitimeze a patra căsătorie a suveranului; dar se arăta cu atât mai neînduplecată în menţinerea principiilor canonice şi condamna în termeni severi însoţirile de acest fel. „De comun acord, spuneau prelaţii în sentinţa lor, declarăm că a patra că-

sătorie este absolut interzisă. Oricine va îndrăsni s'o realizeze va fi exclus din toate oficiile religioase, atâta vreme cât va perzista în concubinaj. Inainte, de noi Părinții au judecat la fel și noi, precizând gândul lor, proclamăm că acesta e un act contrar oricărei instituții creștinești". Cu o egală severitate, prelații înfierau și a treia căsătorie. „Trebue, ziceau ei, să curățim această infamie, așa cum mături murdăriile, când în loc să fie aruncate într'un colț, sunt împrăștiate în toată casa". Și, comentând aceste cuvinte, patriarhul Nicolae scria triumfător papei că din respect pentru majestatea imperială au făcut uz de indulgență, dar că a patra nuntă era contrară bunelor moravuri și disciplinei Bisericii.

Tânărul împărat Constantin al VII-lea trebui să asiste la citirea actului care înfiera căsătoriile asemănătoare cu aceea din care se născuse; el trebui în fiecare an să celebreze solemn această sărbătoare a unirii, care-i amintea așa de penibile lucruri. Aceasta era o umilință gravă pentru autoritatea imperială; pentru Biserică o victorie de care pe drept cuvânt era mândră; pentru patriarhul Nicolae, șeful ei, un triumf fără egal, după atâtea lupte, disgrații și de întoarceri neașteptate ale norocului. Totuși, cu toate aparențele, dacă ținem seamă de fondul lucrurilor, se va înțelege că prin dorința sa neînvinsă de a avea un fiu, prin căsătoriile succesive pe care le încheie în acest scop, prin tenacitatea abilă pe care a pus-o în chestiunea celei de a patra căsătorii, Leon al VI-lea a adus un serviciu însemnat imperiului și dinastiei. Numai prezența unui moștenitor legitim, în jurul căruia se grupară toți credincioșii, împiedică Bizanțul de a cădea în haosul revoluțiilor, după moartea basileului. Existența acestui copil, reprezentant al casei Macedoniei, făcu să nu isbutească planurile ambițioase ale lui Constantin Dukas și ale lui Leon Focas și împiedecă pe Roman Lecapen de a-și instala definitiv moștenitorii la putere. Dacă familia princiară a Macedoniei, în loc să stea câțiva ani pe tron, a guvernat Bizanțul timp de aproape două secole și i-a adus o glorie și o prosperitate prodigioasă, aceasta se datorește exclusiv prevederii lui Leon al VI-lea: diplomației îndemânatece și curajului calm cu care acest principe a urmărit, cu toate greutățile și cu toată opoziția Bisericii, scopul pe care și-l propusese și pe care l-a realizat.

CAPITOLUL X

In seria împărăteselor din Bizanţ, Theophana e celebră aproape în aceeaşi măsură ca Teodora. De când, acum aproape cincisprezece ani, d-l Gustave Schlumberger, într'o carte frumoasă, a încercat să reînvie imaginea ei pitorească şi seducătoare şi ne-a povestit soarta ei romanţioasă, această prinţesă uitată a intrat deodată în istorie şi aproape în glorie. Scriitori vestiţi ca Maupassant, literatori de talent ca vicontele de Vogüe, s'au lăsat seduşi de farmecul acestei frumoase fiinţe „care a pus lumea în mişcare tot atât şi chiar mai mult decât Elena" [1]) şi până şi în ficţiunile unor romancieri ca Hugues Le Roux, s'a putut vedea trecând „această femeie tânără, de o frumuseţe supranaturală, ale cărei trăsături de camee închideau în armonia lor puterea care turbură lumea". Se cuvine deci ca şi noi să facem loc în această galerie de portrete, „acestei mari păcătoase, cum zice d-l Schlumberger, ale cărei farmece trebuiau să aibă o influenţă aşa de fatală şi care trebuia să se facă iubită, succesiv, de trei împăraţi". In realitate, trebue s'o spunem de pe acum, figura ei ne va rămâne întunecată, în multe puncte şi trebue să ne resemnăm dinainte să ignorăm multe despre această enigmatică şi misterioasă suverană. Când documentele tac, imaginaţia, oricât ar fi de ingenioasă, n'are cred dreptul să înlocuiască lipsa lor: permiţându-ţi astfel de libertate cu textele, rişti să nu mai faci istorie, ci roman. Ori, Bizanţul nu e de loc, cum afirmă d-l de Vogüé, „un domeniu feeric, o

---

[1]) Vogüé, *Regards historiques et littéraires*, p. 189.

țară virgină și necunoscută": e o țară foarte reală, care poate fi și trebue să ne trudim s'o cunoaștem științific. Se poate întâmpla ca studiind-o astfel, Theophana să pară unora mai puțin pitorească decât e arătată de obiceiu; dar cel puțin sper că va apare mai adevărată.

De unde ieșea această împărătească vestită când, spre sfârșitul anului 956, se căsători cu fiul unic al basileului Constantin al VII-lea, tânărul Roman, moștenitorul imperiului? Nu se știe prea bine. Cronicarii curții, cu grijă de bunul renume al dinastiei, afirmă cu gravitate că era dintr'o familie foarte veche și foarte nobilă și că împăratul și soția lui au simțit o bucurie nespusă de a fi descoperit pentru fiul lor o soție de rasă așa de bună. Dacă trebue să credem pe istoricii mai puțin binevoitori casei de Macedonia, nașterea viitoarei basilissa ar fi fost infinit mai modestă. Tatăl ei, Crateros, de origaine laconiană, era un plebeu obscur, care ținea o cârciumă în vreo mahala a capitalei: ea însăși, înainte de căsătorie, se numea Anastasia și mai familiar chiar Anastaso; și numai apropiindu-se de tron a primit numele mai sunător de Theophana, „pentru a arăta, spun panegiriștii săi, că fusese aleasă de Dumnezeu".

Dintr'un motiv, în orice caz ea merita acest nume: frumusețea ei era radioasă, supraumană, divină. „Prin frumusețea sa, spune un contemporan, prin eleganța sa, ea întrecea pe toate femeile din vremea aceea". „Era, scrie alt cronicar, de o frumusețe incomparabilă, o adevărată minune a naturii". Prin aceasta, fără îndoială seduse ea pe Roman. Dar eunde l-a întâlnit ea? Cum l-a cucerit? Nu se știe. Datoră prodigiosul ei noroc unuia din acele concursuri de frumusețe care se obișnuia să se instituie în Bizanț când se căuta soție unui prinț și unde cele mai frumoase fete din împărăție erau trecute în revistă de împărat și de cei din jurul lui? Din partea mea, eu aș crede bucuros aceasta. A fost din contră între frumoasă plebeiană și moștenitorul tronului vreo intrigă de dragoste care se termină prin căsătorie? Aventura Teodorei ne arată că astfel de lucruri erau posibile și ceea ce se știe despre caracterul lui Roman nu exclude de loc această ipoteză.

Acesta era un băiat frumos, înalt, cu umerii largi, și „drept ca un chiparos". Avea ochi frumoși, tenul deschis, înfățișarea simpatică; vorbele sale erau dulci și seducătoare. Făcut pentru a plăcea, el iubea distracția. Mare vânător, mare amator a tuturor sporturilor, era fără încetare în mișcare și natura sa puternică gusta foarte mult plăcerile mesei și altele încă. Rău înconjurat, pe lângă aceasta, rău sfătuit de intimii săi, el n'avea în cap decât aventuri și nebunii și răsplătea destul de rău toată grija pe care o pusese tatăl său ca să-l crească. Bătrânul împărat Constantin al VII-lea, așa de ceremonios și de credincios, se trudise să transmită fiului său aceste calități. „Îl învățase, spune cronica, cum trebue să vorbească un basileu, să meargă, să se poarte, să zâmbească, să se îmbrace, să se așeze" ; și după aceste lecții, el spunea tânărului cu gravitate: „Dacă te conformezi acestor reguli, vei stăpâni multă vreme împărăția Romanilor". Pentru instruirea politică și diplomatică a moștenitorului său, Constantin al VII-lea scrisese între altele cărți foarte savante — și foarte prețioase pentru noi — despre *Themes* și despre *Administrația Imperiului*. Dar Roman avea optsprezece ani și nu prea se străduia să devină un om de Stat. In orice caz, cum de altfel tatăl său îl adora, el nu făcu de sigur nicio opoziție serioasă cedând dorinții lui și lăsându-l să se însoare cu Theophana, ori de unde ar fi venit ea. Indată după căsătorie, tânăra femeie dădea soțului ei un fiu, care va fi Vasile al II-lea și prin aceasta ea își întări situația la curte și-și mări influența în palat. Când, în luna Octomvrie 959, Constantin al VII-lea muri, Theophana se urcă natural pe tron, împreună cu Roman al II-lea. Ea avea atunci optsprezece ani și tânărul împărat douăzeci și unu.

Ce era din punct de vedere moral această tânără femeie, nu-i de loc ușor de determinat. Cronicarul de curte pe care l-am mai citat, spune despre ea cu o bunăvoință fără margini: „Era frumoasă la trup, încântătoare la față și sufletește cu totul cinstită". Cel mai modern istoric al Theophanei declară, din contra și cu insistență, că era „profund vicioasă, profund coruptă" și că această vrăjitoare seducătoare, această „sirenă încoronată", era o creatură cu totul

„neruşinată şi desfrânată". Acestea sunt cuvinte foarte grave şi epitete foarte puţin măgulitoare, dacă considerăm puţinul pe care-l ştim despre ea. Trebue să observăm totuşi că în Bizanţ ea avu printre contemporanii săi şi mai ales printre cronicarii secolelor posterioare, un renume bine stabilit de femeie teribilă şi fatală. Un istoric povesteşte că spre a ajunge mai repede pe tron, ea încercă, în înţelegere cu soţul ei, să otrăvească pe împărat, socrul său. Alţi scriitori spun că atunci când acest soţ muri, s'a răspândit vestea în capitală că Theophana i-a dat otravă. Dacă ar fi să credem alte mărturii, ea s'ar fi scăpat în acelaşi fel de un prinţ din familia lui Roman Lecapen, care i se părea un pretendent şi un rival posibil şi în acelaşi chip s'ar fi răzbunat, se zice, şi pe Ioan Tzimitzès, amantul său. Unii cronicari armeni merg până acolo încât afirmă că „ticăloasa împărăteasă" gândea să-şi otrăvească propriii fii. In realitate, toate aceste bârfeli, provenind dela oameni care trăiau departe de curte şi care în cea mai mare parte sunt posteriori cu o sută sau două de ani timpului în care domnea Theophana, înseamnă puţin lucru. In unele cazuri, aceste svonuri răutăcioase sunt contrazise hotărît de fapte; în altele, ele par în adevăr prea neverosimile. Şi apoi, nu trebue să uităm că atunci când Theophana a crezut necesar să săvârşească o crimă — aceasta i s'a întâmplat cel puţin odată în vieaţă — ea nu s'a servit de loc de otravă, ci cu îndrăsneală, pe faţă, de sabie.

Amintind aceasta, eu n'am, după cum se poate vedea, nicio intenţie de a reabilita memoria Theophanei. Dar sunt destule lucruri sigure şi precise despre care i se poate cere socoteală, pentru a nu îngreuia inutil dosarul său cu epitete vagi şi cu afirmaţii imposibil de dovedit. Aşa cum îmi apare mie, eu o văd mai ales ambiţioasă, dornică de putere şi de influenţă, în stare de orice şi chiar de crimă, pentru a păstra imperiul la care se ridicase; o văd intrigând adeseori, câteodată violentă şi pasionată şi totdeauna fără scrupule; o văd în sfârşit, când interesele, ura şi capriciile ei erau în joc, prefăcută şi perfidă. Când se urcă pe tron ea avea o influenţă considerabilă asupra lui Roman al II-lea, pe care nu admise s'o împartă cu nimeni. Nu numai că toţi intimii dom-

niei precedente fură înlăturați, tot personalul înalt schimbat: dar cea dintâi grijă a tinerei împărătese, când se văzu stăpână suverană în palat, fu de a îndepărta pe soacra ei, basilissa Elena și pe cele cinci cumnate.

Acestea erau niște prințese încântătoare, care fuseseră crescute admirabil de un tată care le adora. Sub domnia lui Constantin al VII-lea, ele fuseseră chiar amestecate adeseori în conducerea afacerilor politice; una din ele, Agata, preferata bătrânului împărat, îi servea adesea de secretară și birourile, ca și funcționarii cunoșteau trecerea de care se bucura. Acest lucru nu putea să placă Theophanei. Astfel, prin ordinul pe care ea îl smulse slăbiciunii lui Roman al II-lea, cele cinci surori ale suveranului fură invitate să intre într'o mănăstire. Zadarnic se rugă mama lor pentru ele; zadarnic, ținându-se strâns îmbrățișate, tinerele fete cereau plângând îndurare. Nimic nu folosi. Numai basilissa Elena fu autorizată să rămână în palat, unde muri trist câteva luni mai târziu. Fiicele sale trebuiră să asculte de voința neîndurată care le arunca în mănăstire și, cu o asprime rafinată, ele fură despărțite una de alta. Zadarnic prințesele se răsculară pentru ultima dată. Când patriarhul Polyeuct puse să li se taie părul, când li se dădu haina de călugărițe, ele protestară, rupseră vestmintele lor de dimie și cerură să mănânce carne în fiecare zi. Până la urmă, Roman al II-lea dădu ordin să li se lase același fel de traiu pe care îl avuseră odinioară în Palatul-Sacru. Dar ele erau pentru totdeauna moarte pentru lume și Theophana triumfa.

Trebue să credem, din cauză că s'a purtat astfel cu rude așa de apropiate, că și-a otrăvit soțul? „Cea mai mare parte din oameni bănuesc — spune un contemporan, Leon Diacrul, în legătură cu moartea lui Roman al II-lea — că i s'a dat otravă în gineceu". Această grozavă acuzație dovedește de ce o credeau în stare pe Theophana oamenii din vremea ei și este sigur, în adevăr, că o femeie care asasină pe al doilea soț spre a se mărita cu un al treilea, ar fi putut tot așa de bine să otrăvească pe cel dintâi, spre a se mărita cu al doilea. Cu toate acestea, oricât de gravă e mărturia istoricului, acuzarea pare aici absolut absurdă. Mai

întâi, cronicarii ne-au dat o explicație cu totul satisfăcătoare despre moartea prematură a tânărului împărat, istovit repede din cauza plăcerilor și a exceselor de tot felul; și chiar contemporanul care face să intervină otrava arată în altă parte că basileul a murit din cauza turburărilor interne survenite în urma unei cavalcade nebunești. Dar mai ales nu se vede ce interes ar fi avut Theophana să facă să-i dispră soțul. Era împărătească, era atotputernică; pe deasupra, se înțelegea foarte bine cu Roman, căruia, în șase ani și jumătate de căsnicie, îi dăduse patru copii; cu două zile înainte de moartea împăratului ea născu pe fiica sa Ana. De ce ar fi otrăvit pe basileu, când această moarte, lăsând-o singură cu copii mici, o expunea, mai mult decât orice împrejurare, să piardă brusc puterea la care ținea? Theophana era prea inteligentă pentru a se expune astfel.

Dar ceea ce trebue să observăm mai ales în faptele care au fost povestite, este că nu se întâlnește absolut nimic în ele care să poată fi judecat vicios, desfrânat sau neruşinat. Atât cât trăi Roman al II-lea, se poate crede că tânăra femeie a fost ireproșabilă. După el, ea se căsători, mai ales din rațiuni politice, cu un soț care avea treizeci de ani mai mult ca ea: acest lucru nu e, în viața suveranilor și chiar în aceea a particularilor, un eveniment așa de rar și de extraordinar; și fără să dorim a insista asupra acestui punct, că această căsătorie era poate pentru Theophana singurul mijloc de a păstra tronul pentru fiii săi, cel puțin n'o să-i reproșăm deloc de a fi judecat că puterea supremă merita oarecare sacrificiu. Singura învinuire gravă care i se poate aduce, nu este aceea că cinci ani mai târziu a trădat pe soțul bătrân pentru un amant mai tânăr — dacă e regretabil, acest fapt nu-i deloc excepțional — ci fapul că n'a ezitat, pentru a putea să se căsătorească cu acesta din urmă, să se debaraseze printr'un asasinat groaznic de basileul, soțul ei. Și trebue să adăugăm că de altfel ea a ispășit aspru nelegiuirea.

II

In momentul în care, la 15 Martie 963, Roman murea aproape subit, Theophana avea douăzeci și doi de ani. Ea rămânea singură cu patru copii, doi băieți și două fete. Fără

întârziere, luă regența în numele celor doi porfirogeneți, Vasile care avea atunci cinci ani și Constantin care avea doi; dar situația era peste măsură de grea pentru o femeie și mai ales pentru o femeie ambițioasă. Lângă ea, se găsea un ministru atotputernic, parakimomenul Iosif Bringas, care guvernase în mod despotic afacerile sub domnia lui Roman, și care putea fi ispitit să înlăture pe regentă, pentru a deține singur puterea în timpul lungii minorități a micilor basilei. In fața ei, în fruntea armatei din Asia, ea întâlnea un general victorios, de ale cărei ambiții putea să se teamă cu drept cuvânt, pe șeful gărzilor, Nichifor Focas.

Nichifor Focas era în acea vreme omul cel mai cu vază și mai popular din monarhie. Ieșit dintr'o mare familie a aristocrației capadociene, coborîtor dintr'un neam de generali iluștri, își mărise încă prestigiul și renumele prin victorii strălucite. El recucerise dela Arabi Creta, pierdută de o sută cincizeci de ani dincolo de Taurus, în Cilicia, făcuse să fâlfâie steagurile imperiale; luase cu asalt marea cetate Alep și sfărâmase mândria emirilor hamdanizi în Siria. Soldat admirabil, tactician îndemânatec, general incomparabil, știind să vorbească trupelor și să se facă urmat de ele oriunde voia să le ducă, el era idolul soldaților, ale căror oboseli și primejdii le împărtea. „Nu trăia decât pentru armată", a zis cu dreptate despre el unul din biografii săi. Nu era mai puțin popular la Constantinopol. Când, la întoarcerea din expediția din Creta, apăruse în triumf în Hipodrom, el minunase orașul prin splendoarea strălucitului cortegiu, „în care toate bogățiile barbarilor păreau că se revarsă în circ, ca un fluviu imens care nu se oprește niciodată". Incărcat de atâtea onoruri, „pe care în vremurile vechi le primiseră generalii Romei", extrem de bogat și întreținând în domeniile sale din Asia o întreagă clientelă de vasali, devotați cu pasiune persoanei sale, el era iubit și admirat de toți; trecea drept singurul șef, capabil să apere imperiul în contra Sarasinilor. Roman poruncise formal să fie menținut la II-lea pe patul de moarte poruncise formal să fie menținut la comanda sa.

Dacă, în ochii unui politician, un astfel de om putea să apară ca un pericol de temut, trebue să adăugăm că în ochii

unei tinere femei acest general victorios nu oferea nimic care să facă din el un erou de roman. Nichifor Focas avea în 963 cincizeci și unu de ani și nu era frumos. Mic, destul de gras, el avea un trunchiu robust, așezat pe niște picioare cam scurte și pe deasupra un cap puternic, cu tenul negru și pârlit, încadrat de un păr lung și negru; avea nasul încovoiat, barba scurtă și cărunță; sub sprâncenele groase, ochi negri cu privirea gânditoare și întunecată. Liutprand, episcopul din Cremona, care a venit în ambasadă la curtea lui, a spus despre el că era de o urîțenie rară, „negru la piele ca un arap, într'atâta că ar speria pe cine l-ar întâlni noaptea". Pe lângă acestea, era un om sever și aspru, melancolic ca temperament și tăcut. După ce-și pierduse soția și un accident nenorocit îi răpise pe fiul unic, se aruncase cu un zel pasionat în credință și în misticism. Jurase că va trăi în castitate, nu mai mânca carne, se culca pe un pat tare, ca un ascet, înfășurat în haina aspră a unchiului său Maleinos, un călugăr mort în sfințenie; se simțea bine în tovărășia călugărilor. Luase drept confesor pe Athanasie, fondatorul celei mai vechi mănăstiri dela muntele Athos și neputându-se lipsi de sfaturile lui, îl lua cu el până și în tabără. In tovărășia acestui om sfânt, era cuprins ca și el de nostalgia mănăstirii și se gândea foarte serios să părăsească lumea. Chiar pusese să i se clădească o chilie în mănăstirea pe care Athanasie o zidea pe Sfântul-Munte. Ascet și războinic, aspru, sobru, sever, lacom de bani și desfăcut de lucrurile pământești, capabil de milă ca și de perfidie, Nichifor Focas, ca mulți oameni din vremea sa, reunea în sufletul său complex contrastele cele mai neașteptate și, mai ales, sub această aparență rece dormea o inimă adânc pasionată.

Era un ambițios? E foarte greu de spus. Având în mână trupe credincioase și victorioase, Nichifor Focas, în criza deschisă de moartea lui Roman al II-lea, putea să îndrăsnească orice și ispita era cu atât mai mare, cu cât interesele siguranței sale păreau să-i ceară o răscoală. Generalul știa că Bringas îl ura și că avea totul de temut din partea ministrului atotputernic. Totuși, la început el nu se mișcase, ca un soldat credincios și loial, preocupat mai ales să ducă mai

departe războiul în contra necredincioşilor. Şi dacă se decise în sfârşit să ia o atitudine, aceea mai ales care-l făcu să acţioneze, fu Theophana.

In istoria legăturilor dintre Nichifor Focas şi frumoasa împărăteasă, trebue să ne ferim cu grijă de a introduce prea multe elemente romantice. E sigur că între şeful gărzilor şi basilissa n'a existat nimic pe când trăia Roman al II-lea, nici simpatie, nici intrigă. Dar după moartea soţului său, în mijlocul primejdiilor numeroase care o ameninţau, regenta înţelese repede că acest general reprezenta o forţă şi că ar putea să se servească de ea pentru a neutraliza ambiţia lui Bringas. Ea înţelese că trebuia, pentru a-şi asigura tronul, să câştige pe Nichifor de partea sa şi fără îndoială femeie frumoasă şi elegantă cum era, gândi că sarcina n'ar fi prea anevoioasă. Oricum, din iniţiativa împărătesei şi cu toată opoziţia primului ministru, Focas fu chemat în capitală şi se pare că fără mare greutate el se lăsă atras de ochii frumoşi ai prinţesei şi cucerit pentru scopurile ei. „Nu era niciun secret, spune d. Schlumberger, pentru nimeni în Bizanţ că farmecele ameţitoare ale încântătoarei suverane produseseră asupra sufletului simplu şi aspru al şefului gărzilor din Orient o imresie neştearsă. Se poate crede, în adevăr, deşi contemporanii ne-au spus puţin lucru despre aceasta, că intrat mai întâi în simple relaţii de serviciu şi de afaceri cu regenta, Nichifor în curând îşi mărturisi dragostea şi se declară gata la orice pentru a o merita. Nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că Theophana l-ar fi răsplătit: ea nu l-a iubit niciodată; dar simţea puterea de care dispunea şi tot folosul pe care putea să-l tragă pentru interesele şi ambiţia sa. Din politică, ea îi încurajă pasiunea, după cum mai târziu, tot din interese politice îl luă de bărbat.

Este interesant să adăugăm că în timpul şederii la Constantinopol, alte raţiuni, nu mai puţin hotărîtoare, veniseră să se adauge farmecelor Theophanei, pentru a scoate pe Nichifor din nehotărîrea sa. Era siguranţa pe care o avusese despre ura neîmpăcată a lui Bringas. De sigur, primul ministru nu putuse refuza generalului un nou şi strălucitor triumf. Dar popularitatea crescândă a lui Focas îngrijora pe

omul de Stat care bănuia, se zice, intriga ce se lega între Comandantul oștilor și regentă. Zadarnic se trudea Nichifor, cu acea diplomație vicleană așa de scumpă Bizantinilor, să adoarmă temerile parakimomenului; el declara cui voia să-l asculte că visul său cel mai scump era să intre în mănăstire. Dar Bringas nu se lăsa înșelat. El gândi că cel mai sigur mijloc de a scăpa de acest rival era de a-i scoate ochii. Din fericire pentru Focas, când fu chemat la palat sub un pretext oarecare, nu se duse sau primi la timp vreo înștiințare prietenească; el alergă să se refugieze în Biserica Mare și ceru protecția patriarhului. Polyeuct avea defecte: era încăpățânat, neînduplecat, mărginit adeseori și cu vederi scurte, dar avea curaj, știa să vorbească deschis și nu iubea pe primul ministru. El alergă la Palatul Sacru, ceru să se convoace fără întârziere Senatul și se exprimă cu o sinceritate așa de energică, încât Nichifor fu din nou întărit la comandament cu puteri extraordinare, cu toată reauavoința a lui Bringas. Fără să întârzie, comandantul părăsi orașul și plecă la cartierul său general din Cesareea: el era stăpân pe situație.

In această luptă surdă de intrigi, Theophana nu apăruse deloc. Este totuși foarte probabil că ea servi pe aliatul său cu toată influența pe care a o avea și sprijini cu toată puterea intervenția patriarhul Polyuct. Tot astfel în evenimentele care urmară, atunci când în luna Iulie 963 împrejurările siliră pe Focas să se pronunțe, când, tot mai mult amenințat de ura lui Bringas și temându-se pentru viața sa, cu toată sila, se lăsă proclamat basileu de către trupele sale și încălță cismele de purpură în lagărul din Cesareea, când în sfârșit în August 963 el apăru în fața Constantinopolului și o revoluție populară, măturând pe Bringas și pe prietenii lui, deschise uzurpatorului porțile capitalei, Theophana nu jucă niciun rol aparent și părea că lasă să se împlinească destinul. Dar în realitate, dacă Nichifor Focas devenise ambițios, dacă în urmă, cu toate ezitările și scrupulele, se hotărîse să îmbrace purpura, dragostea pe care i-o inspirase frumoasa împărătească avusese un mare loc în hotărîrile sale. Și de asemenea, în zilele tragice din August 963, în timp ce mulțimea răsculată, „ca apucată de o nebunie furioasă",

ataca pe soldații ministrului și-i distrugea palatul, în timp ce patriarhul Polyeuct și fostul parakimomen Vasile conduceau pe față mișcarea în favoarea pretendentului, se poate crede că din fundul gineceului Theophana se înțelegea pe ascuns cu șefii revoltei. Deși numele său nu e pronunțat nicăieri, această femeie intrigantă și ambițioasă fusese sufletul însuși al marilor evenimente care se săvârșiseră.

Oricum ar fi, la 16 August 963 Nichifor Focas, își făcu intrarea solemnă în Constantinopol. Călare, în mare costum imperial, el intră pe Poarta de Aur, primit de orașul întreg, salutat de aclamațiile populare ca salvatorul imperiului și al creștinității. „Statul cere pe Nichifor ca basileu, striga în calea sa mulțimea entuziastă: Palatul așteaptă pe Nichifor. Armata cere pe Nichifor. Lumea așteaptă pe Nichifor. Acestea sunt dorințele palatului, ale armatei, ale Senatului, ale poporului. Doamne, ascultă-ne! viață lungă lui Nichifor!" Străbătând *Mésé*, el ajunse în Forul lui Constantin, unde se închină cu pietate în biserica Theotokos; apoi pe jos, solemn și precedat de Sfânta Cruce, el se duse la Sfânta-Sofia și, primit de patriarh, merse, cu lumânările în mână, să îngenunche la sfintele altare. Apoi, împreună cu Polyeuct se urcă în amvon și fu încoronat solemn basileu al Romanilor, ca asociat al celor doi împărați tineri Vasile și Constantin. In sfârșit, intră în Palatul Sacru. Pentru a fi complet fericit, nu-i mai rămânea decât să obțină recompensa cea mai dulce promisă ambițiilor sale, aceea a cărei speranță înarmase brațul său și-i arătase drumul; nu-i mai rămânea decât să se căsătorească cu Theophana.

Unii cronicari afirmă totuși că împărăteasa fu mai întâi îndepărtată din palat din ordinul noului stăpân. Dacă faptul este exact, nu era de sigur decât o prefăcătorie: de mai multe luni cei doi aliați se înțeleseseră. Nichifor, acest lucru nu e de loc îndoelnic, era îndrăgostit cu pasiune de tânăra femeie și rațiunea de Stat pe deasupra, îl îndemna la o căsătorie care legitima în oarecare măsură uzurparea sa. Theophana, deși poate simțea puțin entusiasm pentru această nouă căsătorie, cum declară unii scriitori, simțea însă din partea sa că era singurul mijloc de a păstra puterea și pentru

aceasta era gata la orice. Cei doi parteneri se convinseră deci repede unul pe altul. La 20 Septemvrie 963, căsătoria fu celebrată cu solemnitate în Biserica cea Nouă.

Nichifor era în culmea bucuriei. Revenea la viață. Uita severitatea, visurile mistice, promisiunile, pătruns cu totul de fericirea pe care i-o dădea posesiunea Theophanei. Dar prietenii săi călugării nu uitaseră ca el trecutul. Când, în singurătatea sa dela Athos, Athanasie află de nunta imperială, desamăgit în speranțele sale și profund indignat, alergă la Constantinopol. Primit de împărat, el îl dojeni cu sinceritatea sa obișnuită și-i reproșă cu asprime lipsa lui de cuvânt și scandalul pe care îl provoca. Focas se sili să liniștească pe călugăr. El îi convinse că nu pentru plăcerea sa primise tronul și jură că înțelegea să trăiască lângă Theophana ca un frate; îi promise că îndată ce afacerile publice îi vor permite, va veni să întâlnească pe călugăr în mănăstirea lui. La aceste cuvinte frumoase el adăugă daruri bogate și Athanasie, puțin mai potolit, se întoarse la Sfântul-Munte.

La Constantinopol, mirarea cauzată de căsătorie nu fu mai puțin violentă și scandalul mai mare. Patriarhul Polyeuct, se știe, era un om virtuos, sever, fără îngăduință pentru lucrurile lumești, de care era complet desfăcut, îngrijindu-se numai de prescripțiile și de interesele Bisericii al cărei păzitor era și punând în apărarea lor un curaj neîmblânzit, o îndărătnicie neînduplecată și o sinceritate de temut. Când ajunsese la patriarhat, cel dintâi act al său fusese să certe sever pe împăratul Constantin al VII-lea, așa de pios totuși și așa de respectuos față de lucrurile sfinte: de data aceasta, spiritul său rigid și pasionat se manifestă și mai violent. Aceasta nu pentru că ar fi fost ostil lui Nichifor, nici cu scopul de a face opoziție unui uzurpator: în revoluția din 963 el se arătase foarte devotat lui Focas și atitudinea lui nu contribuise puțin la căderea lui Bringas și la succesul rivalului său. Dar, în numele canoanelor, el credea intolerabilă căsătoria basileului văduv, cu o prințesă tot văduvă; și hotărît, atunci când în Sfânta-Sofia Nichifor voi, conform privilegiului său imperial, să intre în încăperea sfântă a iconostasului spre a primi împărtășania, prelatul îl îndepărtă dela

masa sfântă şi ca pedeapsă pentru a doua căsătorie îi interzise intrarea pentru un an. Cu toată supărarea sa, prinţul trebui să cedeze în faţa tăriei neînduplecate a patriarhului.

In curând se ivi o altă greutate. Polyeuct află că Nichifor fusese naşul unuia din copiii Theophanei. Ori, după regulele eclesiastice o înrudire spirituală de felul acesta era o piedică absolută pentru căsătoria contractată: pe faţă, fără nicio cruţare, patriarhul puse pe basileu să aleagă între despărţirea de Theophana şi interdicţie. Pentru un om credincios ca Focas, o asemenea ameninţare era un lucru cu totul grav. Totuşi, carnea fu mai slabă. Nichifor refuză să se despartă de Theophana, neezitând să deslănţuie astfel un conflict de temut între Stat şi Biserică. La sfârşit totuşi, interveni o împăcare. Un preot veni să jure că naşul copilului fusese Bardas, tatăl împăratului, nu împăratul. Polyeuct vedea clar minciuna; dar el era părăsit de toţi, chiar de cler; cedă de nevoie şi se prefăcu a crede ceea ce i se spunea. In strâmtorarea sa, el nici nu mai ceru împăratului să-şi îndeplinească pedeapsa pe care i-o dăduse pentru a doua căsătorie. Dar basileul nu fusese mai puţin mâhnit de această atingere a prestigiului şi a dragostei sale. Niciodată nu iertă lui Polyeuct amestecul său nepotrivit şi Theophana păstră mereu ură prelatului. Şi din toată această afacere, rămase un svon supărător pentru împărat şi soţia lui: câţiva ani mai târziu Liutprand, ecoul svonurilor care umblau la Constantinopol, declara hotărît că această căsătorie a lui Nichifor era un incest.

II

O însoţire aşa de nepotrivită şi care începea sub auspicii aşa de supărătoare, risca foarte mult să ajungă rău. Aceasta se întâmplă destul de repede. Şi aici cunoaştem incomplet detaliile evenimentelor care umplură, timp de zece ani, intimitatea menajului imperial şi rolul Theophanei, totdeauna discretă şi abilă, se lasă ghicit în culise mai mult decât apare în plină lumină. Trebue să ne resemnăm a prinde numai liniile generale ale aventurii şi tragedia ce i-a pus capăt.

Pasionat îndrăgostit de Thephana, îmbătat de radioasa ei frumusețe, Nichifor făcea pentru ea, după expresia rezervată și scurtă a istoricului Leon Diacrul, „mai mult decât trebuia". Acest om econom, grav, auster, copleșea pe frumoasa prințesă cu cadouri somptuoase, cu toalete minunate, cu bijuterii splendide; o înconjura de toate rafinamentele celui mai strălucitor lux; îi alcătuia o avere, dăruindu-i proprietăți admirabile și vile elegante. „Nimic, zice d. Schlumberger, nu era prea costisitor, nimic nu era prea frumos pentru a fi oferit de el basilissei lui iubite"; mai ales nu se putea lipsi de prezența ei. Când în 964 plecă la războiu, el luă pe Theophana cu el în tabără și poate pentru prima dată în cursul lungii sale cariere militare, el întrerupse brusc campania începută, pentru a se întoarce mai repede lângă ea.

Dar, în fond, acest soldat bătrân nu era deloc un om de curte. După un scurt moment dăruit pasiunii sale, războiul, cealaltă dragoste, puse repede stăpânire iar pe sufletul său și fiecare an îl văzu de acum încolo plecând spre hotare, unde avea să se lupte cu Arabii, cu Bulgarii, cu Rușii: și acum nu mai lua pe Theophana cu el. Apoi el își da osteneala să-și îndeplinească conștiincios meseria de împărat; și prin aceasta, puțin câte puțin, prințul așa de aclamat odinioară, deveni din ce în ce mai nepopular. Poporul strivit de impozite murmura; clerul, ale cărui privilegii Nichifor le restrângea, călugării, a căror bogăție pământească prea mare voia s'o reducă, nu-și ascundeau nemulțumirea; patriarhul era în opoziție declarată față de împărat. In capitală, isbucniră mișcări. Nichifor fu insultat de populație, i se aruncară pietre; și cu tot sângele rece admirabil pe care-l arătă în această împrejurare, puțin a trebuit ca să-și piardă viața, dacă intimii lui nu l-ar fi scăpat la timp. In sfârșit, el era din nou apucat de acele accese de religiozitate mistică, ce-l turburau odinioară: devenea trist, nu voia să se mai culce în patul imperial și dormea într'un colț, întins pe o piele de panteră unde se punea o pernă de purpură și din nou își punea pe piele cămașa aspră a unchiului său Maleinos. Avea sufletul neliniștit, turburat, preocupat; se temea pentru siguranța sa și-și făcuse o cetățue din palatul Bucoleon. Fără îndoială adora

mereu pe Theophana și rămânea, mai mult decât era prudent și rațional supus influenței ei dulci și secrete. Dar între soldatul aspru și prințesa elegantă contrastul era prea mare. El o plictisea și ea se plictisea. Aceasta trebuia să aibă urmări grave.

Nichifor avea un nepot, Ioan Tzimitzès. Acesta era un om de patruzeci și cinci de ani, dar bine făcut și foarte elegant. Avea tenul alb, ochi albaștri, părul blond-auriu îi încadra obrazul, barba roșcată, nasul mic și încântător, o privire îndrăsneață care nu se temea de nimic și nu se apleca înaintea nimănui. Puternic, îndemânatec, sprinten, generos și măreț pe deasupra, pe lângă aceasta puțin iubitor de petreceri, el era infinit de seducător. In plictiseala în care se târa existența sa, el plăcu de sigur Theophanei. Și atunci pasiunea o duse spre crimă. Tzimitzès era ambițios; el era de altfel foarte supărat de disgrația care îl lovise; în urma unui accident de război, fusese destituit din funcția de comandant al gărzilor din Orient de către împărat și invitat să se retragă pe proprietățile lui; el nu se gândea decât să se răsbune de o insultă pe care o credea nemerită. Theophana din partea ei era mai mult decât desgustată de Nichifor; înțelegerii de altădată îi urmase ură și bănuieli; împărăteasa ajunsese până acolo încât părea că se teme ca împăratul să nu încerce ceva în contra copiilor ei. Mai mult încă, îi era tot mai greu să fie despărțită de amantul ei; Tzimitzès pare să fi fost în adevăr marea și fără îndoială singura dragoste adevărată a vieții ei. In aceste condițiuni, ea alunecă fără veste către ideea celei mai îngrozitoare nelegiuiri.

De când se întorsese din Siria, la începutul anului 969, Nichifor era chinuit de presimțiri întunecoase. Simțea în jurul său urzindu-se comploturi în umbră. Moartea bătrânului său tată, cezarul Bardas Focas, îi mărise încă tristețea. Totuși el iubea mereu pe Theophana. Aceasta uză cu perfidie de influența ei pentru a rechema pe Tzimitzès la curte. Ea arăta împăratului cât era de supărător să se lipsească de serviciile unui astfel de om și, foarte dibace, spre a îndepărta din mintea lui Nichifor bănuielile pe care le-ar fi putut deștepta această simpatie prea fățișe pentru Ioan, plănui să-l însoare cu una

din rudele sale. Ca totdeauna, basileul cedă dorinţelor soţiei. Aceasta aştepta ea. Ioan apăru din nou la Constantinopol; mulţumită înţelegerii aranjată de Theophana în anturajul ei, cei doi amanţi se întâlniră chiar în palat, fără ca Nichifor să bănuiască ceva şi ei puseră la cale pregătirile complotului lor. Nu era vorba de altceva decât de asasinarea basileului. Ioan găsi uşor complici printre generalii nemulţumiţi; între conspiratori, între Tzimitzès şi împărătească avură loc numeroase discuţii; în sfârşit, graţie complicităţii gineceului, oameni înarmaţi fură introduşi în palat şi ascunşi în apartamentele Augustei.

Era în primele zile ale lui Decemvrie, povesteşte Leon Diacrul, care ne-a lăsat o istorisire foarte surprinzătoare a dramei. Omorul fusese fixat pentru noaptea de 10 spre 11. In ziua precedentă, mai mulţi conjuraţi, deghizaţi în haine de femeie, pătrundeau în Palatul Sacru cu ajutorul Theophanei. De data aceasta, i se dăduse împăratului o înştiinţare misterioasă, şi Nichifor puse să se cerceteze apartamentul femeilor; dar fie că s'a căutat superficial, fie că n'au vrut să găsească nimic, n'au descoperit pe nimeni. Intre timp, noaptea venise: pentru a lovi, nu aşteptau decât pe Tzimitzès. Conspiratorii avură atunci o teamă: dacă împăratul se închidea în camera lui, dacă trebuia forţată uşa, dacă se deştepta de sgomot, va fi pierdut totul; Theophana, cu un sânge rece care înspăimântă, se însărcină să îndepărteze obstacolul. Târziu ea se duse în apartamentul lui Nichifor şi stătu de vorbă prietenește cu el; apoi, sub motiv că se duce să mai vadă pe câteva tinere femei bulgare în vizită la Palat, ea ieşi, spunând că se întoarce îndată şi rugând pe bărbatul său să lase uşa deschisă: ea se însărcina s'o închidă la întoarcere. Nichifor spuse da şi rămas singur, se rugă puţin, apoi adormi.

Era aproape ora unsprezece noaptea. Afară ningea şi peste Bosfor sufla un vânt de furtună. Intr'o barcă mică, Ioan Tzimitzès ajunse pe plaja pustie care se întindea sub zidurile castelului imperial Bucoleon. Cu ajutorul unui coş legat de o frânghie, fu tras în gineceu şi conspiratorii, cu şeful în frunte, pătrunseră în camera suveranului. Acolo fu un scurt moment de spaimă: patul era gol. Dar un eunuc din

gineceu, care cunoştea obiceiurile lui Nichifor, arătă conspiratorilor pe basileu întins într'un colţ, dormind pe pielea de panteră. Ei se aruncă furioşi asupra lui. Focas se deşteaptă de sgomot şi se ridică. Cu o lovitură puternică de sabie, unul din conspiratori îi crapă capul din creştet până la sprânceană. Plin de sânge, nenorocitul striga: „Theotokos, ajută-mă!" Fără să-l audă criminalii îl târăsc la picioarele lui Tzimitzès, care îl înjură în mod grosolan şi cu un gest brutal îi smulge barba; după exemplul şefului lor, toţi tabără asupra nenorocitului horcăind şi pe jumătate mort. In sfârşit, Ioan îl doboară cu o lovitură de picior şi scoţând spada, îi dă o lovitură puternică în craniu; cu o ultimă lovitură, altul din asasini sfârşeşte. Impăratul cade mort, scăldat în sânge.

La sgomotul luptei, soldaţii din gardă alergară în sfârşit, prea târziu. Pe fereastră, între torţe, li se arătă capul tăiat şi însângerat al stăpânului lor. Acest spectacol tragic potoli deodată orice încercare de rezistenţă. Poporul făcu ca şi împărăteasa: se dădu de partea lui Tzimitzès şi-l aclamă împărat.

IV

Theophano, care pregătise totul şi condusese pe asasini de mână, socotea să profite de crimă. Dar istoria are câteodată morala ei: basilissa simţi aceasta fără întârziere.

Incă odată, patriarhul Polyeuct îşi arătă energia neîmblânzită. El era certat pe faţă cu răposatul basileu. Totuşi, când Ioan apăru la porţile Sfintei Sofii, pentru a fi încoronat în Marea Biserică, neînduplecat, prelatul nu-l lăsă să intre, plin de sânge, rudei şi stăpânului său şi-i declară că nu va putea intra sub bolţile sfinte atâta vreme cât asasini nu vor fi pedepsiţi şi Theophana nu va fi alungată din palat. Intre tron şi amantă, Tzimitzès nu ezită nicio clipă. El negă cu neruşinare participarea lui la crimă şi pentru a se desvinovăţi mai bine, conform ordinelor lui Polyeuct, denunţă pe complici şi sacrifică pe Theophana. Ea visase să se căsătorească cu omul pe care-l iubea, să împartă cu el această putere care-i era aşa de scumpă: amantul ei însuşi hotărî că-

derea ei; el o trimise în exil în insulele Prinților, într'una din mănăstirile dela Proti.

Dar energică cum era și simțindu-se mereu frumoasă — ea avea abia douăzeci și nouă de ani — Theophana nu voi de loc să se resemneze cu disgrația. Câteva luni mai târziu, ea fugea din închisoarea ei și alergă să se refugieze în azilul Sfintei Sofii. Se baza ea pe afecțiunea amantului său? Nădăjduia oare, că după cele dintâi greutăți trecute, Tzimitzès recunoscător s'ar întoarce la ea? spera că cu o privire a ochilor ei frumoși l-ar cuceri iar? E probabil. Dar ministrul atotputernic care conducea politica nouei domnii, parakimomenul Vasile, zădărnici încercarea îndrăsneață a seducătoarei suverane. Fără să respecte sfințenia locului, el puse să o scoată din Biserica cea Mare și hotărî să fie trimisă în Armenia, într'un exil mai depărtat. Tot ceea ce obținu înainte de plecare, fu să mai vadă odată pe omul pentru care sacrificase totul și care o părăsea. Această întrevedere supremă, la care parakimomenul lua precauția de a asista a fost, se pare, de o extremă violență. Theophana insultă pe Tzimitzès cu cruzime, apoi, în culmea mâniei, se aruncă asupra ministrului cu pumnii strânși. Trebui scoasă cu forța din sala de audiență. Viața ei se sfârșise.

Ce s'a întâmplat cu ea în exilul ei trist? Ce a suferit în mănăstirea îndepărtată unde își târa viața, departe de splendorile curții, departe de eleganța Palatului Sacru, cu ura speranțelor desamăgite și cu regretul puterii pierdute? Nu se știe. In orice caz, dacă fusese vinovată, ea și-a ispășit atunci aspru greșelile. Ea lâncezi șase ani în singurătatea ei, până în ziua când Tzimitzès muri. In acel moment, în 976, ea fu rechemată la Constantinopol, lângă fiii săi, care deveniseră deținătorii efectivi ai autorității supreme. Dar fie că mândria ei fusese sfărâmată și ambiția stinsă, fie mai curând că parakimomenul Vasile, rămas atotputernic pusese această condiție pentru întoarcerea sa, se pare că ea n'a mai jucat niciun rol în Stat. Ea muri în mod obscur în Palat, nici nu se știe la ce dată și astfel, până la sfârșit destinul acestei ambițioase, seducătoare și perverse prințese, păstrează ceva enigmatic și misterios.

In luna Noemvrie 1028, Constantin al VIII-lea, împărat al Bizanțului, simțindu-se foarte bolnav și fiind de altfel în vârstă de aproape șaptezeci de ani, chibzui că era vremea să se gândească la orânduirea succesiunii. Va fi de mirare poate că fiind ultimul reprezentant bărbat al Casei Macedonene, Constantin al VIII-lea nu se gândise mai de mult să clarifice o chestiune așa de importantă și de necesară. Aceasta din cauză că acest împărat nu se gândise niciodată la nimic, în tot timpul vieții lui.

Asociat din copilărie al fratelui său Vasile al II-lea, el trăise timp de cincizeci de ani în umbra acestui suveran energic și puternic, neocupându-se de loc de afacerile publice, neluând din putere decât avantajele și plăcerile. Apoi, când moartea lui Vasile făcuse din el stăpânul unic al imperiului, el nu se putuse decide să renunțe la obiceiuri vechi și scumpe și, ca și înainte, continuase să lase totul în părăsire. Mare cheltuitor, el risipise cu mâinile pline economiile pe care le adunase cu răbdare prudența fratelui său. Prieten mare al plăcerii și al mesii — se pricepea să aranjeze o listă de mâncare și la nevoie să inventeze sosuri — el se dedase cu atâta pasiune acestor distracții, încât devenise atât de bolnav de podagră, că abia putea merge. Pe deasupra, adora Hipodromul, se pasiona de întrecerile circului, era îndrăgostit nebunește de luptele de animale și de spectacole. În sfârșit, îi plăcea jocul și când avea zarurile în mână, uita tot restul, ambasadorii pe care trebuia să-i primească și afacerile pe care trebuia să le trateze; uita până și plăcerea sa favorită, masa și petrecea nopți întregi jucând. Se înțelege că între atâtea ocupații absorbitoare a putut uita că era ultimul băr-

bat din rasa sa şi că nu lăsa ca moştenitoare decât trei fete nemăritate.

Ele se numeau: Evdochia, Zoe şi Teodora. Despre cea mai mare, Evdochia, istoria vorbeşte puţin. Era o persoană cu gusturi simple, de inteligenţă mijlocie, de frumuseţe tot mijlocie: o boală pe care o avusese în copilărie îi stricase obrazul pentru totdeauna. Astfel, ea intră de vreme într'o mănăstire şi niciodată nu se mai vorbi de ea. Celelalte două surori erau altfel şi mult mai interesante; totuşi amândouă, printr'o întâmplare ciudată, se maturiseră încet în obscuritatea gineceului. Nici unchiul lor Vasile, care le iubea totuşi, dar care se pare că dispreţuia femeile — el însuşi nu se căsători niciodată — nici tatăl lor Constantin nu se îngrijise să le căsătorească. Şi în 1028 ele erau fete destul de majore: Zoe avea cincizeci de ani, Teodora nu mult mai puţin.

Acestor două prinţese puţin cam trecute le revenea tronul după Constantin al VIII-lea. Dar, cu toate că dela ridicarea Casei de Macedonia principiul legitimităţii făcuse destul progres în Bizanţ, pentru ca nimeni să nu bănuiască văzând imperiul trecând în mâinile unei femei, basileul chibzui totuşi că în aceste împrejurări delicate ar fi necesar un om în palat şi căută în grabă, pentru fiica sa Zoe, pe care o prefera şi care i se părea mai bine făcută pentru a domni, un soţ care, lângă suverană, să ţină locul de prinţ-consort. El se gândi la un nobil Armean, care se numea Constantin Dalassen şi trimise să-l aducă. Dar Constantin era pe proprietăţile lui, departe de capitală şi timpul trecea. Schimbându-şi ideea, împăratul se adresă atunci prefectului oraşului, Roman Arghir. Acesta era un om de origine nobilă şi cu înfăţişare frumoasă, deşi avea şasezeci de ani trecuţi: din nefericire era însurat, îşi iubea soţia şi aceasta îl adora. Această dificultate nu opri pe Constantin al VIII-lea. Când voia ceva, avea procedee expeditive şi argumente fără replică: el dădu lui Roman să aleagă între divorţ şi pierderea ochilor; şi pentru a-i înfrânge mai repede rezistenţa şi mai ales pe a soţiei sale, el ordonă, simulând o mânie violentă, să aresteze imediat pe prefect. La această veste, soţia lui Roman, foarte emoţionată, înţelese că trebuia să dispară, dacă voia să-şi salveze soţul;

ea se închise într'o mănăstire şi Roman se căsători cu Zoe. După trei zile, Constantin al VIII-lea murea cu sufletul liniştit şi cele două fiice, împreună cu ginerele său, puneau stăpânire pe imperiu.

Timp de aproape un sfert de secol, Zoe Porfirogeneta avea să umple palatul imperial cu aventurile ei scandaloase şi istoria ei este de sigur una din cele mai picante pe care ni le-au păstrat analele bizantine şi una din cele mai bine cunoscute. In timp ce pentru cea mai mare parte dintre suveranele care s'au succedat în Palatul Sacru suntem aşa de rău informaţi, că abia putem să le schiţăm, se întâmplă, din contră, că Zoe ne apare într-o lumină strălucitoare. Ea a avut în adevăr norocul — pentru noi — să aibă ca istoric pe unul din oamenii cei mai inteligenţi, cei mai remarcabili pe care i-a produs Bizanţul: acesta este Mihail Psellos, a cărei cronică sau mai curând memorii pe care le-a scris despre istoria vremii sale, au fost publicate acum treizeci de ani.

Intim al împărătesei, ca şambelan şi ca ministru iniţiat în toate intrigile dela curte, curios de toate spectacolele, lacom să afle toate pălăvrăgelile, indiscret şi flecar cât vrei, Psellos a desvăluit cu o bunăvoinţă admirabilă şi câteodată cu o libertate de limbaj prodigioasă, tot ce a văzut şi a auzit în jurul lui. Nu există secret pe care să nu-l fi pătruns, niciun detaliu, chiar cel mai intim, pe care să nu fi găsit mijlocul să-l afle; şi cum avea foarte mult dar, humor, răutate, povestirea pe care a făcut-o despre aceste evenimente este unul din lucrurile cele mai picante şi mai savuroase care se pot întâlni. Fără îndoială, nu trebue să credem cuvânt cu cuvânt tot ce povesteşte: i se întâmplă câteodată să altereze în mod ciudat evenimentele, atunci când politica, în care el a jucat un rol mare, se amestecă prea direct cu istoria; dar în afară de aceasta, el e foarte veridic şi cum curiozitatea lui naturală, e totdeauna la pândă să prindă cel mai neînsemnat eveniment, l-a făcut de vreme să deschidă ochii cu foarte multă atenţie; el e în general perfect de bine informat.

Şi apoi, e un aşa de mare noroc să găseşti, în sfârşit, printre atâţia cronicari seci şi plictisitori, un om de talent, care ştie să vadă şi ştie să scrie, un maestru în arta grea de

a picta portrete și a însufleți figuri, un povestitor incomparabil de anecdote picante. S'a putut fără prea multă exagerare spune despre Psellos că te face să te gândești la Voltaire; și, în adevăr, ca și Voltaire, el a încercat totul, a scris despre toate. Avem dela el, în afară de istorie, sute de opuscule asupra subiectelor cele mai diferite, discursuri și poezii, scrisori și pamflete, tratate de filosofie și lucrări de fizică, opere de astronomie, de fisiologie și chiar de demonologie. Și peste tot, ca și Voltaire, el a pus o vervă caustică, un spirit îndrăcit și o curiozitate universală. Prin îndrăsneala cugetării sale, prin originalitatea ideilor, Psellos a fost unul din oamenii cei mai eminenți din vremea sa; prin dragostea lui pentru antichitatea clasică și filosofia platonică, el este, în plin secol al XI-lea, un precursor al Renașterii.

Și fără îndoială, la el caracterul nu e la înălțimea inteligenții. Prin mediocritatea sufletului său, prin gustul ce-l avea pentru intrigă, prin lingușirile lui servile, prin schimbarea bruscă și scandaloasă a părerilor și josnicia palinodiilor, prin vanitatea puerilă și de asemenea bolnăvicioasă, Psellos e un reprezentant complet al acelei lumi de curte, a acelui Bizanț putred, în care a trăit. Dar în schimb ne-a făcut să cunoaștem așa de bine această societate, că prin aceasta e în adevăr neprețuit. In această povestire vom reveni fără încetare la cartea lui și va trebui adeseori să trimit pe cititor la această carte, când anecdotele, totdeauna spirituale și nostime, vor fi hotărît prea greu de povestit în franțuzește.

II

In clipa când, împreună cu Roman soțul său, Zoe se urca pe tronul Bizanțului, ea era, se zice, deși avea cincizeci de ani, încă absolut încântătoare. Psellos care a cunoscut-o bine, a lăsat despre ea un portret foarte interesant. Se pare că semăna cu unchiul său Vasile: avea ochi mari, umbriți de sprâncene dese, nasul puțin încovoiat, admirabil păr blond. Tenul și tot trupul ei erau de o albeață strălucitoare; toată ființa sa arăta o grație și o armonie incomparabile. „Cine

n'ar fi știut câți ani are, spune Psellos, ar fi crezut că vede o fată tânără". N'avea nicio sbârcitură: „Totul în ea, după cum zice istoricul, era plin și neted". De statură mijlocie, dar svelță și bine făcută, avea o ținută cu totul elegantă. Și deși mai târziu s'a îngrășat puțn, până la sfârșit fața i-a rămas minunat de tânără. La șaptezeci și doi de ani, atunci când mâinile ei tremurânde și spatele încovoiat îi trădau bătrânețea, „fața ei, declară Psellos, strălucea de o frumusețe proaspătă". In sfârșit, avea o înfățișare în adevăr imperială. Totuși, nu-i plăcea peste măsură ceremonialul. Foarte cu grijită de frumusețea ei, se simțea mai bine în toalete simple, decât în rochiile grele tivite cu aur pe care le impunea eticheta și sub găteala grea a diademei și a bijuteriilor somptuoase; după expresia biografului său, „ea își înfășura trupul ei frumos într'o rochie ușoară." In schimb, adora parfumurile și cosmeticile; ea trimitea să i le aducă din Etiopia și din India și apartamentul ei, în care ardeau tot anul focuri mari pentru pregătirea cremelor și aromatelor pe care i le fabricau cameristele, semăna cu un laborator. Și de altfel ea trăia acolo mai bucuroasă decât oriunde; îi plăcea puțin aerul tare de afară, plimbările prin grădini, tot ce poate înfrumuseța strălucirea falsă a unei figuri și strica o frumusețe silită de acum să se păstreze.

De inteligență mijlocie și perfect ignorantă, Zoe era din punct de vedere moral, vioaie, aprinsă, mânioasă. Cu o mână ușoară și inconștientă ea hotăra de viață și de moarte, gata să ia apărarea și să-și schimbe părerea, fără multă logică și hotărîre și trata chestiunile de Stat cu aceeași frivolitate ca și distracțiile gineceului. Cu toată înfățișarea ei frumoasă, era într'un cuvânt o suverană destul de incapabilă, puțin proastă, foarte vanitoasă, copilăroasă, capricioasă, nestatornică, foarte simțitoare la lingușeli. Un compliment o încânta. Era încântată când i se vorbea de vechimea familiei și de gloria unchiului său Vasile, mai încântată decât atunci când i se vorbea de ea însăși. Și devenise distracție printre curtezani s'o facă să creadă că nu puteau s'o vadă fără să se amorezeze îndată de ea. Cheltuitoare pentru ea însăși, generoasă prostește pentru alții, ea risipea nebunește; dar în

unele împrejurări ştia să fie neînduplecată şi crudă. In sfârşit, ca o bună Bizantină, era credincioasă, dar cu acea credinţă exterioară, care arde tămâie înaintea icoanelor şi aprinde lumânări la altare. Şi mai ales era profund leneşă. Chestiunile publice o plictiseau ; lucrul de mână n'o interesa mai mult. Nu-i plăcea nici să brodeze, nici să ţeasă, nici să toarcă : şedea ore întregi fără ocupaţie şi fără grijă. Şi văzând-o astfel ai fi crezut că unchiul ei Vasile aşa de activ şi de neobosit, deşi o iubea atâta, o şi dispreţuia puţin.

Această persoană blondă, molatecă şi proastă, avea pe deasupra moşteniri destul de îngrijorătoare. Nepoată a lui Roman al II-lea, care muri tânăr din cauză că trăise prea mult şi a vestitei şi perversei Theophana, fiică a acelui uşuratec ce fusese Constantin al VIII-lea, ea avea dela cine moşteni acest faimos temperament de îndrăgostită, care avea să se manifeste în curând. Foarte mândră de frumuseţea ei, convinsă că era irezistibilă, furioasă că-şi pierduse în gineceu cei mai frumoşi ani ai tinereţii, plină de dorinţi nesatisfăcute şi sedusă de atracţia necunoscutului, la cincizeci de ani trecuţi ea avea să umple oraşul şi curtea de sgomotul aventurilor sale, cu atâta înfocare şi aşa puţină discreţie, încât contemporanii s'au îndoit câteodată de echilibrul judecăţii ei.

Insurat cu această femeie ameţitoare şi dornică de senzaţii noui, Roman Arghir crezu că e dator faţă de el, de Zoe, de răposatul împărat socrul său şi de raţiunea de Stat, să dea cât mai curând un moştenitor imperiului. Şi aici trebue să trimit pe lector la Psellos, ca să vadă prin ce mijloace — magice şi fisiologice rând pe rând — prin ce savantă combinaţie de alifii, de fricţiuni şi de amulete, încercară Roman şi Zoe să-şi realizeze dorinţa. Dar, în această încercare, împăratul îşi dădu repede seama că avea şaizeci de ani, ceea ce e mult şi că împărăteasa avea cincizeci, ceea ce e prea mult ; şi lăsând la o parte raţiunea de Stat şi pe nevastă-sa, el se mulţumi să guverneze bine monarhia.

Nu aceasta era şi socoteala doamnei. Foarte jignită în mândria ei mai întâi, de a fi astfel dispreţuită, Zoe era nemulţumită şi pentru alte motive, care n'aveau nimic de a face cu amorul propriu, nici cu raţiunea de Stat ; şi pe deasupra,

ca pentru a umple măsura, Roman în vreme ce o părăsea, avusese ideea să pună imediat frâu cheltuielilor ei nebune. Furioasă şi simţind în ea mai puternică decât oricând dorinţa de aventură, Zoe îşi căută o consolare şi o găsi fără greutate. Ea puse ochii pe Constantin, care îndeplinea la curte funcţiunile de mare pitar şi după el un alt Constantin, din marea familie a Monomachilor, pe care înrudirea lui cu împăratul îl introdusese la palat. Amândoi îi plăcură o vreme prin înfăţişarea lor seducătoare, graţia şi tinereţea lor ; dar favoarea lor dură puţin. In curând alegerea Zoei se fixă asupra altui amant. Printre intimii lui Roman al III-lea se afla un eunuc numit Ioan, om inteligent, corupt şi cu foarte mare trecere pe lângă prinţ. Acest Ioan avea un frate, care se numea Mihail, băiat de o frumuseţe remarcabilă, cu ochi vioi, cu tenul deschis, cu ţinuta elegantă, şi al cărui farmec învăluitor şi seducător poeţii timpului l-au cântat. Mihail se prezentă la curte : el plăcu împăratului, care-l luă în serviciul său ; dar el plăcu şi mai mult împărătesei, care dintr'odată se îndrăgosti de el cu pasiune. Şi „cum era incapabilă să-şi stăpânească dorinţele", spune Psellos, ea nu avu linişte până ce Mihail nu-i răspunse la fel.

Atunci se desfăşură la curte o comedie foarte amuzantă, pe care Psellos a povestit-o nu fără oarecare răutate. Altădată Zoe disprețuia pe faţă pe eunucul Ioan ; acum, ca să aibă ocazia să vorbească de acela pe care îl iubea, ea îi făcea ochi dulci, trimitea să-l cheme şi-l însărcina să spună fratelui său că va găsi bună primire la suverană, ori de câte ori ar veni. Tânărul, care nu înţelegea nimic din această bunăvoinţă subită şi extraordinară, venea să facă curte Zoei, puţin stânjenit, turburat şi cu faţa înroşită. Dar prinţesa îl încuraja ; ea îi zâmbea amabil şi mergea până acolo încât făcea aluzii discrete la sentimentele ei. Mihail, de altfel instruit de fratele lui, sfârşi prin a înţelege. El deveni îndrăsneţ ; dela gesturi tandre trecu la sărutări ; în curând îndrăsni şi mai mult, „mai puţin atras poate, spune impertinentul Psellos, de farmecele acestei femei cam trecute, decât măgulit în mândria lui de gloria unei aventuri imperiale". Zoe, foarte serios îndrăgostită, săvârşi atunci toate imprudenţele. Fu vă-

zută îmbrățișându-și amantul în public, așezându-se împreună cu el pe același fotoliu. Îi plăcea, natural, să împodobească pe favoritul ei ca pe un idol, îl acoperea cu bijuterii și cu vestminte somptuoase, îl copleșea cu cadouri măreț. Ea făcu mai mult: într'o zi îi veni ideea să-l așeze chiar pe tronul împăratului, cu diadema pe cap și sceptrul în mână și strângându-se lângă el, îl alinta cu numele cele mai calde: „Idolul meu, floarea frumuseții, bucuria ochilor mei, mângâierea sufletului meu". Unul din intimii palatului intrând din întâmplare, fu gata să leșine în fața acestui spectacol neprevăzut; dar Zoe, fără a-și pierde cumpătul, îi porunci să îngenuncheze la picioarele lui Mihail: „El este de acum, declară ea și va fi într'o zi împărat în adevăr".

Toată curtea cunoștea legătura lui Mihail și a Zoei. Natural, numai Roman nu observa nimic. Unii din intimii săi și sora sa Pulcheria, care ura pe împărăteasă, crezură că trebue să-l vestească. Dar împăratul nu voi să creadă nimic: și cum era un prinț mai de grabă bun, se mulțumi să cheme pe Mihail în cabinetul lui și-l întrebă ce era adevărat în toată istoria aceasta. Celălalt protestă că era victima nevinovată a unor calomnii odioase; și basileul convins, îl iubi și mai mult ca înainte.. Pentru a-i arăta încrederea lui, ajunse până acolo încât îl introduse în intimitatea camerei imperiale; seara când era culcat în pat alături de Zoe, el chema pe tânăr în odaia de culcare și-l ruga să-i frictioneze picioarele. „E de crezut, spune un cronicar cam ironic, să nu i se fi întâmplat niciodată să atingă picioarele basilissei"? Roman n'avea nicio grijă; acest împărat nu era gelos.

Totuși ceva sfârșea prin a-l liniști, dacă era nevoie: frumosul Mihail suferea de o boală foarte supărătoare: avea crize de epilepsie. „In adevăr, declara suveranul, un astfel de om n'ar ști să iubească, nici să se facă iubit". Totuși, după o vreme, Roman nu se mai putu îndoi de nefericirea sa; dar, fiind filosof, preferă să se încăpățâneze a nu vedea nimic. Cunoștea pe Zoe; știa că dacă îi lua pe Mihail, risca foarte mult s'o arunce în alte noui și numeroase aventuri; și judecând că pentru demnitatea imperială o legătură unică și durabilă valora mai mult decât o succesiune de scandaluri

răsunătoare, el închidea sistematic ochii și nu voia să vadă nimic. „Și legătura împărătesei, spune Psellos, era declarată pe față și pare a fi căpătat putere de lege".

In acest timp, Roman se schimba văzând cu ochii. Nu mai mânca, dormea rău ; caracterul i se înrăutățea. Devenea violent, supărăcios, neplăcut ; nu mai rădea, se ferea de toată lumea, se supăra pentru orice ; mai ales pierea într'un chip jalnic. Se încăpățâna să-și îndeplinească slujba de împărat ; dar, sub hainele frumoase de paradă, avea înfățișarea unui mort, cu figura răvășită, tenul galben, respirația scurtă și gâfâind; părul îi cădea în smocuri. Se pare că Mihail împreună cu Zoe dăduseră nenorocitului suveran de altfel puțin supărător, o otravă înceată, care trebuia să-i scape de prezența lui supărătoare. Dar lucrurile nu mergeau prea repede după dorința împărătesei îndrăgostite. Ca urmare, în dimineața din Joia Mare, pe când împăratul își lua baia și ca de obiceiu își băga capul în apa bazinului, câțiva servitori instruiți îl ținură astfel ceva mai mult decât ar fi trebuit, îl scoaseră din apă leșinat și pe trei sferturi axfisiat. Il duseră în pat, abia respirând ; nu mai putea vorbi ; totuș, revenindu-și, căuta să-și exprime prin semne dorințele. Dar văzând că nu era înțeles, închise ochii trist și după câteva clipe muri. In aceste împrejurări, Zoe nici nu se trudise să-și ascundă sentimentele. Alergând în camera imperială, la primul svon al accidentului, ca să-și dea seama prin ea însăși ce era cu bărbatul ei, nu crezu necesar să asiste la ultimele lui clipe. Avea griji urgente.

III

Zoe nu se gândea decât la un lucru : să asigure imperiul lui Mihail. Zadarnic o sfătuiau oamenii dela curte, bătrânii servitori ai tatălui ei Constantin, să se mai gândească, să nu dea mâna decât celui mai demn, și mai ales să nu se lase prea mult în stăpânirea noului ei soț. Ea nu se gândea decât la amantul ei. Pe de altă parte, eunucul Ioan, politician fin, o grăbea să se hotărască cât mai repede : „Suntem pierduți cu toții, dacă amânăm", zicea el. Deci, fără a mai aștepta.

chiar în noaptea de joi spre vinerea sfântă, Zoe cheamă pe Mihail la palat ; îl pune să îmbrace haina imperială, îi pune coroana pe cap, îl instalează pe tron, ia loc lângă el şi porunceşte tuturor asistenţilor să-l recunoască drept suveranul lor legitim. Patriarhul, chemat în mijlocul nopţii, aleargă în grabă. El credea că întâlneşte pe Roman ; în locul lui, el găsi în marele Triclinium de aur, pe Zoe şi pe Mihail în costume de paradă şi împărăteasa îi ceru să binecuvânteze fără întârziere căsătoria ei cu noul basileu. Prelatul ezita : pentru a-l convinge, i se făcu un cadou bogat de cincizeci de livre de aur şi i se făgădui o sumă egală pentru cler : înaintea acestor argumente el se înclină şi se supuse. A doua zi dimineaţă Senatul era convocat la rândul său pentru a aduce omagii stăpânului zilei şi a-şi face ultimele datorii faţă de cel din ajun. Şi în timp ce duceau, cu faţa descoperită după obiceiu, pe Roman al III-lea de nerecunoscut şi descompus — Psellos care a văzut trecând cortegiul a lăsat despre acest spectacol un tablou de un realism cu totul pătrunzător — în Palatul Sacru marii demnitari se prosternau cu respect înaintea lui Mihail şi sărutau mâna fericitului parvenit. Zoe nu lăsase să treacă douăzeci şi patru de ore pentru a deveni văduvă şi a se mărita iar.

Sufletul noului guvernări fu eunucul Ioan, fratele împăratului. Acesta era un om cu o inteligenţă vie, cu hotărîrea repede, cu privirea semeaţă şi aspră, un politician remarcabil şi un financiar de primul ordin. Admirabil iniţiat în afacerile publice, perfect informat de tot ce se petrecea în capitală şi în Stat, el urmărea chiar şi în sgomotul serbărilor şi în tumultul banchetelor realizarea ideilor şi ambiţiilor sale. Chiar în fierbinţeala ospeţelor el supraveghia cu atenţie pe meseni şi avea acea facultate preţioasă, chiar când era ameţit, de a păstra o amintire exactă despre tot ce se spusese în jurul lui după băutură. Astfel el inspira o teamă salutară şi era mai de temut poate atunci când era beat, decât atunci când era flămând. Absolut devotat fratelui său pe care îl adora, ambiţios numai pentru el, punea în serviciul lui inteligenţa, dibăcia, adânca cunoaştere a oamenilor. El aruncase odinioară pe Mihail în braţele Zoei ; acum când, mulţumită ei, îl

făcuse împărat, el credea că recunoștința e lucru de prisos în privința suveranei. A doua zi după ridicarea lui, basileul se arătase mai întâi foarte atent cu Zoe, docil la toate dorințele ei, căutând toate ocaziile ca să-i placă. Sub influența fratelui său, el începu să-și schimbe atitudinea : „Nu pot, zice Psellos, nici să-l laud, nici să-l învinovățesc. Nu aprob, de sigur, să se arate ingrat față de binefăcătoarea sa. Și, totuși, nu pot să-i reproșez de a se fi temut să nu aibă aceeași soartă ca primul ei bărbat". Mihail cunoștea prea mult pe Zoe, spre a nu fi ispitit să se ferească de ea.

El începu prin a trimite în exil pe favoriții pe care ea îi distinsese odinioară. Apoi, după sfaturile fratelui său, el luă cu hotărîre puterea în mâini și porunci împărătesei să se închidă în gineceu și să se abțină de aci înainte a apare în procesiunile oficiale. In același timp îi lua eunucii, femeile cele mai credincioase și în locul lor instala doamne înrudite cu el, spre a o supraveghea. Un ofițer devotat lui Mihail fu însărcinat cu serviciul de onoare pe lângă împărătească și în curând fu așa de tare sechestrată, încât nu mai putu să primească pe nimeni decât dacă se știa dinainte cine era vizitatorul și ce avea de spus basilissei. I se interzise chiar să iasă din apartamentul ei, de a se plimba, de a merge la baie, fără autorizația directă a împăratului. Zoe era disperată din cauza acestui tratament, dar n'avea niciun mijloc de rezistență. Fără să reacționeze, ea arătă o blândețe neschimbată și o perfectă resemnare ; suportă fără să se plângă insultele și umilințele care i se aduceau, nefăcând niciun reproș lui Mihail, nerevoltându-se în contra nimănui, grațioasă chiar cu călăii care o păzeau. Dar, după tot ce făcuse pentru amantul său, lovitura era tot atât de aspră, cât era de neașteptată.

Ceea ce era încă mai dureros pentru ea, este că acest Mihail, pe care mai înainte îl iubise atâta, acum se depărtă de ea cu silă și nici nu mai voia s'o vadă. Pe lângă faptul că era oarecum încurcat de a fi răspuns cu atâta ingratitudine tuturor binefacerilor, el se simțea din ce în ce mai bolnav; crizele sale de epilepsie deveneau mai frecvente și mai intense și se temea fără încetare să nu i se întâmple odată în

prezența Zoei. Apoi, cum nu era un om rău, avea remușcări și căută să-și ispășească păcatele. Nu mai trăia decât în societatea călugărilor, în palat se înconjura de asceți îmbrăcați în sdrențe și strânși de pe drumuri și umil, pentru a se canoni, se culca la picioarele lor, cu trupul întins pe o scândură, cu capul culcat pe o piatră. Zidea spitale, biserici; închinase un cult special lui Demetrius, marele sfânt din Tesalonic; avea un respect deosebit pentru Cosma și Damian, medicii sfinți, care în Bizanț se bucurau de reputația de a vindeca bolile cele mai incurabile. Dar nimic nu potolea suferințele și neliniștea lui îngrijorătoare. Atunci confesorii săi, cărora le mărturisise crimele și nebuniile sale, îi porunciseră să rupă orice legături fizice cu soția lui. Și cu smerenie el asculta de poruncile lor.

Cu vremea totuși, Zoe, lipsită de tot ce iubea, se revoltă. Ea se știa populară în capitală, ca femeie și ca moștenitoare legitimă a monarhiei și de asemenea pentru darurile pe care le răspândise totdeauna cu dărnicie. Ea se ridică deci contra tratamentului care i se impunea; în curând îndrăsni mai mult: ea încercă, se zice, să otrăvească pe primul ministru, socotind că odată ieșit de sub această fatală influență, Mihail, pe care încă îl iubea, s'ar întoarce supus la ea. Încercarea sa dădu greș și singurul rezultat pe care îl obținu fu o înăsprire a vieții ei. Și lucrurile durară astfel până la moartea împăratului. Din ce în ce mai bolnav, slăbit încă prin sforțarea care-l pusese în picioare o vreme pentru a potoli revolta Bulgarilor, Mihail se simțea murind. Plin de remușcări, doritor de a-și sfârși cel puțin viața în mod pios, în luna Decemvrie 1041 el se transportă într'o mănăstire fundată de el, după obiceiul multor Bizantini și se îmbrăcă cu haina neagră a călugărilor, spre a sfârși în sfințenie. Când această veste ajunse în gineceul imperial, Zoe, nebună de durere, voi să revadă pentru ultima dată pe acest soț, pe acest amant pe care nu putea să-l uite și, disprețuind etichета, fără grijă de decor, ea alergă pe jos la mănăstire, ca să-i spună supremul rămas bun. Dar Mihail, doritor de a muri în pace, refuză cu răceală să primească pe femeia care-l adorase și care-l pierduse. Puțin după aceea el murea.

IV

Prevăzând acest eveniment, eunucul Ioan își luase din vreme toate măsurile. Moartea lui Mihail al IV-lea redând Zoei autoritatea supremă, trebuia să ruineze dela sine toate speranțele pe care acest mare ambițios le făcuse pentru ai săi. Astfel, el sugerase fratelui său să asocieze la imperiu, fiind în viață, pe unul din nepoții lor, care se numea tot Mihail și să profite de popularitatea Zoei spre a da acestui intrus învestitura legitimă și să-i deschidă drumul spre putere. Se propusese deci bătrânei împărătese să adopte pe acest tânăr; și, lucru ciudat, cu toate neajunsurile care i se făcuseră, Zoe fusese prea fericită să realizeze dorința pe care i-o exprima soțul său. In biserica Blacherna, în prezența întregului popor, ea declarase solemn, în fața sfintelor altare că adopta ca fiu pe nepotul bărbatului său, după care noul prinț imperial primise titlul de Cezar și rangul de moștenitor.

Ca toți cei din familia sa, Mihail al V-lea era de origine foarte modestă. Tatăl lui exercitase chiar în port meseria de reparator de corăbii (calfaciu) și de aceea poporul Capitalei, totdeauna gata să-și bată joc, dădu repede tânărului Cezar porecla de Mihail Calafat sau calfaciu. El însuși era un personaj destul de trist, răutăcios, ingrat, prefăcut, plin de ură surdă în contra tuturor binefăcătorilor săi. Unchiul său împăratul Mihail, care-l cunoștea bine, îl iubea puțin și deși îl apropiase de tron, îl ținea la o parte de afaceri și de curte. Unchiul lui, eunucul Ioan, deși nepotul îi arăta un profund respect, n'avea încredere în el. El avea să justifice din plin temerile pe care le inspira.

Transmiterea puterii se făcu totuși fără greutăți, când Mihail al IV-lea muri. Bătrâna Zoe, cu sufletul ei slab, așa „de ușor de înșelat", cum spune Psellos, admise tot ce i se ceru. Eunucul Ioan, dușmanul și persecutorul ei de altădată, n'avu decât să-i arate mare respect; se aruncă la picioarele ei, îi declară că nimic nu putea fi făcut în Stat fără ea; îi jură că fiul său adoptiv, dacă s'ar urca pe tron, n'ar avea decât numele de împărat și că ea ar deține toată realitatea puterii. Incântată de această comedie dibace, fericită de acea-

stă reîntoarcere neprevăzută de politeţe şi influenţă, ea consimţi, după obiceiul ei, la tot ce i se cerea şi Mihail al V-lea fu proclamat basileu.

Noul prinţ răsplăti rău pe toţi cei care-l crescuseră. El începu prin a se debarasa de unchiul Ioan şi în locul lui instală ca prim-ministru, cu titlul de *nobilissim*, un alt unchiu, Constantin. Apoi observă că Zoe îl indispunea. Şi el, ca altădată Mihail al IV-lea, arătase mai întâi mare respect mamei sale adoptive: „E împărăteasa mea, repeta el vorbind de ea, e suverana mea. Sunt cu totul al ei!" Dar în curând el o dădu la o parte, tăindu-i banii necesari cheltuielilor ei, refuzându-i onorurile datorite rangului său, închizând-o în gineceu sub o aspră supraveghere, luându-i femeile, bătându-şi joc de ea pe faţă. In jurul lui, intimii îl sfătuiau că ar fi cuminte să detroneze pe bătrâna prinţesă, dacă nu voia să aibă soarta predecesorilor lui. Mihail al V-lea se crezu destul de tare spre a încerca aceasta. Se credea popular în capitală: nu fusese el primit pe străzi, în sărbătorile recente ale Paştilor, cu un entuziasm de nedescris, în aşa fel că sub picioarele calului său străzile fuseseră acoperite cu covoare preţioase? Increzător în steaua lui, mândru de ceea ce îndrăsnea să facă, disprețuind orice sfat, la 18 Aprilie 1042 el hotărî să alunge pe binefăcătoarea sa.

In noaptea de duminecă spre luni, Zoe fu arestată în apartamentul ei, sub motiv că voise să otrăvească pe împărat, îmbarcată în grabă, cu o singură cameristă spre a o servi, pe o corabie care o duse în insula vecină, Prinkipo. Acolo, după ordinele basileului, fu închisă într'o mănăstire, îmbrăcată cu haine de călugăriţă şi foarfecele făcu să cadă părul său lung, cărunt acum, care fu adus lui Mihail al V-lea, spre a-i arăta că voinţa lui fusese executată. Astfel debarasat de împărăteasă şi crezând-o pentru totdeauna moartă în faţa lumii, prinţul convocă Senatul şi proclamă solemn căderea suveranei. Dar el socotise fără dragostea tradiţională a poporului pentru casa de Macedonia. Indată ce se răspândi în oraş vestea atentatului, se manifestă o mişcare foarte vie; pretutindeni nu vedeai decât feţe îndoliate, figuri supărate, convorbiri îngrijate, adunări tumultuoase, pe care soldaţii din

gardă le împrăştiau cu mare greutate ; femeile mai ales se arătau foarte aţâţate şi umpleau străzile cu sgomotul lor. Astfel, atunci când în Forul lui Constantin, prefectul oraşului apăru spre a citi mulţimii mesajul imperial care anunţa evenimentul, abia sfârşise comunicarea, când un glas strigă deodată : „Nu vrem de loc pe calfaciu ca împărat ! Vrem pe moştenitoarea legitimă, pe mama noastră Zoe". Un vuet imens răspunse acestor cuvinte : „Moarte calfaciului !" Revoluţia isbucnea.

Poporul se înarmează în grabă cu tot ce-i cade în mâini şi valul deslănţuit se desfăşoară pe străzile cetăţii. Inchisorile sunt sparte, casele incendiate sau prădate. In curând palatul e atacat. După sfatul unchiului său Constantin, care împreună cu oamenii casei lui alergase curajos în ajutorul basileului şi organizase apărarea, Mihail al V-lea se hotărî să facă o concesie răsculaţilor. In grabă, trimise să caute pe Zoe în mănăstirea ei şi o aduse în Palatul Sacru, foarte îngrijată de ce avea să i se întâmple. Repede, fără să-i lase timp să-şi lepede vestmintele de călugăriţă, ea fu condusă în loja imperială din Hipodrom şi împreună cu ea Mihail al V-lea se prezentă mulţimii răsculate. Dar la vederea suveranei, despuiată de vestmântul imperial, exasperarea poporului, pe care sperase să-l potolească, crescu. Zadarnic împăratul încercă să vorbească răsculaţilor : i se răspunse cu înjurături şi cu pietre ; şi întorcându-se împreună cu bătrâna prinţesă în palat, nenorocitul nu se mai gândea decât să-şi asigure scăparea prin fugă, când unchiul său Constantin, încurajându-l, îl hotărî să reziste.

In acest timp, în Sfânta Sofia, un eveniment neprevăzut aducea o forţă nouă răsculaţilor.

Zoe, precum se ştie, avea o soră, Teodora. Asociată la imperiu la moartea lui Constantin al VIII-lea, această prinţesă nu întârziase, deşi protocolul o pusese într'un rang puţin subordonat, să pară supărătoare unei surori mai mari, care o urâ. Pusă mai întâi chiar în palat sub o supraveghere discretă, ea fu în urmă acuzată de a conspira în contra puterii recunoscute şi, sub acest pretext, fu îndepărtată dela curte şi exilată în mănăstirea Petrion. Apoi, după câteva

luni, pretextând că nu se putea altfel pune capăt „intrigilor și scandalurilor", după spusele unui cronicar, Zoe însăși se transportă în mănăstire și în prezența ei punea să taie părul Teodorei. Viața prințesei părea sfârșită. Ea însăși, de altfel, se împăca fără multă greutate cu soarta, satisfăcută de onorurile exterioare pe care i le păstrase bunăvoința împăratului Roman cumnatul ei și, încet-încet, în mănăstirea unde era închisă, Teodora era uitată. Mihail a IV-lea o trata cum trata și pe Zoe, destul de rău. Mihail al V-lea merse și mai departe: el părea chiar că nu știe că exista, în afară de Zoe, o descendentă legitimă a lui Constantin al VIII-lea și ar fi fost foarte încurcat întrebându-l dacă Teodora trăia sau murise.

Revoluția din 1042 puse deodată în prima linie pe această călugăriță uitată. Când Mihail al V-lea înlătură pe binefăcătoarea sa, răsculații căutând un reprezentant legitim, pentru a-l opune uzurpatorului, își amintiră de Teodora. Ea avea de altfel prieteni printre vechii servitori ai tatălui său și chiar în Senat. Acești politicieni înțeleseră că Zoe, moale și nestatornică, îndată restabilită pe tron ar putea reda toată favoarea omului care o detronase și că era necesar, spre a putea trage toate foloasele de pe urma revoluției, să asocieze bătrânei și indulgentei basilisse o suverană mai energică. Ei alergă deci la mănăstirea Petrion, oferă imperiul prizonierei și cum ea ședea la îndoială, mulțimea o ridică aproape cu forța. I se aruncă pe umeri haina imperială, o ridică pe un cal și printre săbiile goale, în sgomotul aclamațiilor populare, ea traversează orașul și se îndreaptă spre Sfânta Sofia. Patriarhul, foarte devotat familiei de Macedonia, o aștepta acolo spre a o proclama. Mișcarea avea o împărătească.

Era luni seara. Noul guvern constituit în Biserica cea Mare avu ca primă grijă să pronunțe căderea lui Mihail al V-lea și, pentru a asigura capitala, să numească un nou titular la prefectura orașului. Dar nimic nu era câștigat atâta vreme cât palatul rezista. Toată ziua de marți se bătură în jurul reședinții imperiale și în asediul sângeros care avu loc, mai mult de trei mii de victime căzură. Totuși, seara, sub sfor-

...orilor porțile sparte cedară și pe când mulțimea ...luind apartamentele, împăratul împreună cu un... *nobilissim* și câțiva intimi avură timpul să se arunce într-o barcă și să ajungă pe mare la mănăstirea venerată Studion. Cei doi învinși, basileul și ministrul îmbrăcară haina de călugăr, sperând să-și salveze astfel viața.

Poporul victorios era în culmea bucuriei. „Unii, spune Psellos într'un pasaj curios, consacrau ofrande lui Dumnezeu ; alții aclamau pe împărătească ; oamenii din popor se adunau în piețe și dansau, cântând cântece potrivite cu evenimentele". Zoe, pe care Mihail al V-lea înainte de a fugi o eliberase și care îndată reluase puterea în palat, nu era mai puțin fericită și prin urmare foarte dispusă să ierte. Dar în Sfânta-Sofia, în anturajul Teodorei lumea înclina mai puțin către iertare și mulțimea, care silise pe Zoe să recunoască pe sora sa ca asociată, cerea acum cu hotărîre executarea vinovaților. Zoe încercă în zadar să convingă Senatul să ierte ; zadarnic vorbi ea mulțimii de pe un balcon al palatului și-i mulțumi. Când ajunse să vorbească de împăratul învins și întrebă ce să facă cu el, un strigăt unanim îi răspunse : „La moarte sceleratul, mișelul ! Trage-l în țeapă, răstignește-l ; orbește-l !"

In timp ce Zoe ezita, Teodora lucra, sigură de popularitatea ei. Din ordinile sale, prefectul orașului smulgea din sanctuarul Studion-ului pe împăratul detronat și pe *nobilissim*, în huiduelile populației și chiar în stradă sub ochii spectatorilor îndârjiți „ca niște animale sălbatice" în contra victimelor, punea să li se scoată ochii. Apoi îi exilă. Revoluția era săvârșită.

In această criză decisivă, Teodora prin intervenția, energia, hotărîrea ei salvase în adevăr situația și, după spusele lui Psellos, „răsturnase tirania". Astfel, Zoe trebui să împartă cu sora sa fructele victoriei. Fără îndoială, ea ar fi preferat pe oricine acestei surori pe care o ura, i-ar fi plăcut mai mult, zice Psellos cu energie, să vadă pe tron pe un rândaș, decât să-i facă loc Teodorei : și de aceea ea pusese tot atâta zel în a salva pe Mihail al V-lea cât puseseră partizanii rivalei sale în a-l pedepsi. Dar Zoe nu putea alege. Senatul,

poporul se declarau pentru sora ei. Ea cedă. Se împăcă cu Teodora, o strânse în brațe, îi oferi jumătate din putere și în mare pompă trimise să o caute în Sfânta Sofia pentru a o instala în Palatul Sacru. Teodora, foarte modestă, nu voi să primească imperiul decât cu condiția să lase surorei mai mari întâietatea și atunci se văzu acest lucru ciudat, pe care Bizanțul nu-l cunoscuse niciodată până atunci, gineceul devenind centrul oficial al afacerilor publice și imperiul guvernat de două femei bătrâne. Și, lucru și mai ciudat, aceste două femei bătrâne știură să se facă ascultate.

Rareori totuși două rude apropiate fură mai puțin asemănătoare la fizic și moral ca aceste două surori. Pe cât era Zoe de frumoasă, bine făcută, elegantă, pe atât Teodora, puțin mai tânără totuși, era pocită de natură : era urîtă și deasupra trupului prea lung, capul prea mic producea o ciudată lipsă de simetrie. Pe cât era Zoe de vioaie, de iute, de ușuratecă, pe atât era Teodora de serioasă, calmă, înceată în a lua o hotărîre. Zoe arunca aurul cu amândouă mâinile, risipitoare, cheltuitoare, nebunește de darnică. Teodora număra foarte precis : foarte economă — poate fiindcă niciodată n'avusese înainte de a domni, mulți bani pe mână — îi plăcea să îngrămădească avuții în lăzi mari ; cheltuia puțin pentru sine, neavând nicio dorință de lux și cu atât mai puțin pentru alții, fiind foarte puțin darnică. In sfârșit, pe cât era Zoe de aprinsă și de pasionată, pe atât era Teodora de castă, corectă, ireproșabilă : ea refuzase totdeauna energic să se mărite. De altminteri bună, amabilă, zâmbitoare, rezervată, ștearsă, modestă, părea făcută pentru roluri secundare și se acomoda bucuros cu ele. Avea totuși o calitate : vorbea bine și-i plăcea aceasta și, la nevoie, am văzut că era capabilă de oarecare energie. In totul, ca și Zoe era mediocră, fără multă tărie, fără spirit de continuitate. Dar, cu toată mediocritatea comună, cele două surori erau prea deosebite pentru a se iubi și a se înțelege multă vreme.

Psellos a lăsat un tablou foarte curios despre aspectul pe care-l oferea curtea în această epocă. In fiecare zi, conform etichetei, cele două împărătese, în costume de paradă, veneau să se așeze una lângă alta pe tronul basileilor. Lângă

ele şedeau sfetnicii lor; şi împrejur, formând un cerc dublu, se rânduiau aprozii, purtătorii de spade, Varangii înarmaţi cu securea grea cu două tăişuri, toţi plecând ochii în jos, din respect pentru sexul suveranelor lor. Şi cele două prinţese judecau, primeau ambasadori, tratau afacerile de Stat, luau câteodată cuvântul cu un glas dulce spre a da un ordin sau un răspuns, riscând chiar să aibă din când în când dorinţi personale. Şi civili şi militari se înclinau sub aceste mlădioase şi dibace mâini de femeie.

Dar fiindcă amândouă erau destul de incapabile, acest regim nu putea dura. Luxul curţii — toată lumea, ca printr'o bruscă schimbare de decor, rivaliza în măreţie — cheltuielile nebuneşti ale Zoei goliseră repede tezaurul. Banii lipseau, fidelitatea slăbea şi din ce în ce se simţea nevoia unei mâini puternice, a unei mâini de bărbat. Apoi, între cele două surori duşmane, intimitatea prelungindu-se, devenea supărătoare şi curtea se împărţea în două partide ostile. Pentru a pune capăt acestei situaţii, Zoe se gândi că nu era decât un lucru de făcut, să se mărite a treia oară. Avea atunci şasezeci şi patru de ani.

V

Odată hotărîrea luată — şi trebue să spunem, oricât de ciudat ar putea părea acest lucru, că toată lumea din jurul ei o încuraja — bătrâna împărăteasă începu să-şi caute un soţ. Ea se gândi mai întâi la Constantin Dalassen, pe care Constantin al VIII-lea voise odinioară să i-l dea de bărbat. Dar acest mare senior, ambiţios şi care fusese de mai multe ori bănuit că pregăteşte o lovitură de Stat, nu arătă deloc supunerea şi respectul care conveneau situaţiei unui prinţ consort. El vorbi deschis, puse condiţii, anunţă mari proiecte de reformă, hotărîri bărbăteşti şi energice. Palatul n'avea nevoie de un astfel de împărat: acest om supărător fu trimis în provincia lui. Zoe se gândi atunci la unul din vechii săi favoriţi, marele pitar Constantin, pe care gelozia lui Mihail al IV-lea îl îndepărtase din Constantinopol. Prin caracterul lui, acesta ar fi fost bun; din nenorocire, ca odinioară Ro-

man Arghir, el era însurat și soția lui era mai puțin îngăduitoare decât aceea a lui Roman: decât să cedeze alteia soțul, prefera să-l otrăvească.

In sfârșit, după mai multe încercări zadarnice, basilissa își aduse aminte de unul din prietenii ei de altădată, Constantin Monomacul. Rudă prin alianță cu Roman al III-lea, cu doisprezece sau treisprezece ani mai înainte el ținuse un mare loc la curte și prin frumusețea, eleganța, vorba frumoasă, arta de a distra pe suverană, el plăcuse atât de mult Zoei, că se vorbise mult de ea și de el și prima grijă a lui Mihail al IV-lea, îndată ce se urcă pe tron, fusese de a expedia în exil pe acest prieten compromițător. Dar Zoe nu-l uitase deloc: ea profitase de revoluția din 1042, pentru a-l rechema și a-l numi în postul de guvernator al Greciei; și cum alegerea sa plăcu foarte mult anturajului — toată se pasiona în adevăr pentru această chestiune a căsătoriei — ea se hotărî pentru el.

Unul din ofițerii Augustei fu însărcinat să ducă noului favorit insemnele imperiale, simbolul și garanția înaltului său noroc și să-l aducă fără întârziere la Constantinopol. La 11 Iunie 1042 el își făcu intrarea solemnă, în mijlocul aclamațiilor poporului entuziasmat; apoi, cu mare pompă, căsătoria fu celebrată în palat; și deși patriarhul nu crezu de cuviință să binecuvânteze el însuși a treia nuntă, pe care Biserica greacă o osândea (se știe că Zoe era de două ori văduvă și Constantin de asemenea fusese însurat de două ori), un prelat bizantin era în genere prea bun cortezan și prea fin politician pentru a opune multă vreme rezistență celor puternici. „Cedând împrejurărilor, spune Psellos cu răutate, sau mai curând voinții lui Dumnezeu", după ceremonie el îmbrățișă călduros pe noii soți. „Era acesta un act foarte canonic, adaugă cu ironie scriitorul, sau era pură lingușire? Nu prea știm". Oricum, Bizanțul avea un împărat.

Ca fizic, noul suveran justifica cu prisosință alegerea împărătesei. Era un om foarte frumos. „Era frumos ca Ahile, spune Psellos. Natura făcuse din el un model desăvârșit". Figura lui era încântătoare: avea tenul deschis, trăsături fine, un surâs delicios, o radiere de grație răspândită pe

toată figura lui. Admirabil proporționat, avea talia elegantă și bine făcută, mâini fine și frumoase. Totuși o ciudată forță se ascundea sub aceste aparențe puțin cam molatice. Dedat cu toate exercițiile corporale, bun călăreț, excelent alergător, luptător solid, Constantin ascundea în el rezerve de putere. Nu exista corp, oricât de tare, pe care să nu-l fi sfărâmat cu mâinile lui delicate și bine îngrijite.

Era un mare seducător. Pe lângă aceasta, era un om încântător. Vocea lui era dulce și vorbea bine. Foarte amabil, era mereu vesel, mereu zâmbitor, mereu gata să se distreze și să distreze pe ceilalți. Dar mai ales era un băiat bun, deloc trufaș, deloc vanitos, fără afectații și ură, oricând gata să facă plăcere tuturor. Mai avea și alte calități. Deși gata să se mânie, în așa fel că la cea mai mică emoție sângele i se urca în obraz, el ajunsese să se stăpânească complet; și totdeauna stăpân pe el, se arăta drept, uman, binevoitor, iertând chiar și pe acei care conspirau contra lui. „N'am văzut niciodată, zise Psellos, un suflet mai simpatic". Era generos până la risipă și spunea bucuros, la fel cu Titus, că atunci când n'a făcut un act de umanitate sau de dărnicie, și-a pierdut ziua zadarnic. In adevăr, indulgența lui era câteodată vecină cu slăbiciunea: ca să facă plăcere favoriților, i se întâmpla să împartă la întâmplare cele mai înalte slujbe de Stat. Dărnicia lui mergea uneori până la risipă, atât de mult îi plăcea să vadă în jurul lui oameni fericiți și figuri mulțumite. Nu știa să refuze nimic, nici soției, nici amantelor sale, cu mâna totdeauna deschisă, gata totdeauna să se distreze și declara bucuros că e o datorie pentru orice supus credincios să ia parte la distracțiile curții.

Fără să fie prea savant, Constantin era inteligent; avea minte vie și se simțea bine în societatea învățaților. El admise în anturajul său savanți ca Xiphilin, Constantin Lichudis, Ioan Mauropus, Psellos; după sfaturile lor, el redeschise Universitatea din Constantinopol și înființă o școală de drept, pentru a asigura un bun personal administrației publice. Făcu mai mult. In loc să împartă slujbele după noblețea candidaților, el voi să le dea după merit; și pentru a realiza această reformă, el însuși încredință puterea oameni-

lor de litere, prietenii săi. Lichudis fu prim-ministru, Psellos mare şambelan şi secretar de Stat, Xiphilin ministru de justiţie, Mauropus consilier intim. Prin toate acestea, Constantin devenise foarte popular. In sfârşit, el avea curaj. Poate că în adevăr această virtute îi venea mai ales din acel substrat de indiferenţă puţin fatalistă, de care vorbea câteodată şi care-l îndemna să nu pună pază la uşa apartamentului său nici chiar noaptea. Dar, oricare i-ar fi fost originea, acest curaj real se manifestă în numeroase ocazii. Şi dacă recunoaştem în genere că sub domnia lui Constantin Monomacul imperiul bizantin, de mai multe ori victorios şi în general liniştit, păstră în lume prestigiul său de odinioară, poate am trage concluzia că acest prinţ n'a fost un suveran aşa de rău cum au spus mai târziu detractorii lui.

Din nefericire, defecte grave compromiteau aceste incontestabile calităţi. Monomac iubea plăcerea, femeile, vieaţa uşoară şi luxoasă. Ajuns la imperiu printr'o lovitură a norocului, el văzu în puterea supremă mai ales un mijloc de a-şi satisface fanteziile. „Salvat dintr'o furtună violentă, spune frumos Psellos, el ajunsese pe malurile fericite şi în portul liniştit al regalităţii şi nu-i era teamă că va fi iar aruncat în mare". Astfel, se ocupa puţin de afacerile publice, lăsând această grijă miniştrilor. Tronul nu era pentru el, după spusele lui Psellos „decât odihna după truda sa şi satisfacerea dorinţelor". Cum a spus un istoric modern, „după o guvernare de femei, era un guvern al unui om de petreceri şi al unui desfrânat" [1]).

Plin de temperament, lui Constantin îi plăceau aventurile şi înainte de urcarea pe tron avusese unele destul de răsunătoare. Insurat de două ori şi rămas de două ori văduv, el se consolase îndrăgostindu-se de o fată tânără, nepoata celei de a doua soţii a lui şi care aparţinea ilustrei familii Skleros. Ea se numea Sklerena; era frumoasă, inteligentă; Psellos, care a cunoscut-o, a lăsat despre ea un portret cu totul seducător: „Nu că era de o frumuseţe ireproşabilă, spune el; dar ea plăcea prin conversaţia ei lipsită de răutate.

[1]) Rambaud, *Michel Psellos (Rev. Hist.*, t. III, 1877).

Așa de mare era blândețea și gingășia caracterului ei, că ar fi putut mișca și stâncile. Avea o voce incomparabilă, o dicțiune armonioasă și aproape oratorică; avea pe limbă un farmec natural și când vorbea, o întovărășeau grații care nu se pot exprima. Îi plăcea, adaugă omul de litere, să mă întrebe despre miturile elenice și amesteca în conversația ei tot ce învățase dela oamenii de știință. Ea poseda, într'un grad pe care niciodată nu l-a atins o femeie, talentul de a ști să asculte" [1]).

Ca și lui Psellos, ea plăcea tuturor. Când apăru pentru prima dată în procesiunea imperială, un curtezan, care avea spirit și învățătură, o salută cu o delicată și frumoasă măgulire, citând primele două versuri din admirabilul pasaj al lui Homer, în care bătrânii troieni, așezați pe ziduri, spun, văzând trecând frumusețea radioasă a Elenei: „Nu, nu e deloc de condamnat că Troienii și Grecii îndură atâtea rele pentru o femeie așa de frumoasă". Aluzia era fină și lingușitoare: toată lumea o auzi și o aplaudă. Nu e aceasta o dovadă de rafinament ciudat de cultură în această societate bizantină din secolul XI-lea, care prin unele trăsături ni se pare așa de barbară și pe care această anecdotă ne-o arată așa de plină de marile amintiri ale Greciei clasice, așa de capabilă de inteligență subtilă, de gust literar, de gânduri grațioase și delicate?

La începutul legăturii lui cu Sklerena, Constantin Monomacul ar fi luat-o bucuros de soție. Dar Biserica grecească, se știe, era foarte neînduplecată pentru a treia nuntă, mai ales când cei care vroiau s'o facă erau simpli particulari; Constantin nu îndrăsni să înfrunte împotrivirea. El trăi deci cu amanta lui și aceasta a fost marea pasiune din viața lui. Cei doi amanți nu puteau să se lipsească unul de altul; nici chiar nenorocirea nu-i despărți. Când Monomac fu exilat, Sklerena îl urmă în Lesbos, punându-și toată averea la dispoziția lui, mângâindu-l în disgrație, ridicându-i curajul înfrânt, legănându-l cu speranța răsbunării viitoare, asigurându-l că

---

[1]) Împrumut pentru acest pasaj traducerea făcută de Rambaud în articolul citat mai sus.

într'o zi va fi împărat și că în acea zi o căsătorie legitimă îi va uni pe amândoi pentru vecie. Impreună cu el, fără regrete și fără slăbiciune, eleganta tânără petrecu șapte ani în acea insulă îndepărtată și, natural, când norocul aduse pe Constantin pe tron, el nu se gândi să uite pe aceea care-l iubise atâta.

Până și în brațele Zoei se gândea la Sklerena. El făcu așa fel încât cu toată gelozia cunoscută a împărătesei, cu toate sfaturile prudente ale prietenilor și a sorei sale Euprepia, el reuși să-și aducă amanta la Constantinopole. Chiar din seara căsătoriei ei vorbise de ea Zoei, cu o discreție îndemânatecă de altfel și ca de o persoană care trebue protejată, din cauza familiei sale; în curând obținu dela soția sa să scrie Sklerenei spre a o invita să vină la palat, asigurând-o de toată bunăvoința ei. Tânăra femeie care credea că basilissa n'o iubește deloc, se temea puțin de ceea ce putea ascunde acest mesaj; dar ea adora pe Constantin și veni. Indată împăratul porunci să se construiască un palat somptuos pentru favorita lui, și în fiecare zi, sub motiv că urmărește progresele construcției, se ducea să petreacă ore întregi cu Sklerena. Oamenii din suita imperială, cărora li se dădea de băut și de mâncat din belșug în timpul acestor vizite, înlesneau din toate puterile aceste întrevederi și în timpul ceremoniilor oficiale, când curtezanii înțelegeau din înfățișarea plictisită a suveranului dorința de a-și vedea amanta, se întreceau care mai de care să găsească mijlocul prin care să poată pleca spre iubita lui.

In curând legătura fu declarată pe față. Impăratul dărui Sklerenei o casă și o gardă; o copleși cu cadouri minunate: astfel îi trimise odată o imensă cupă de bronz, împodobită cu ornamente admirabile și plină de bijuterii; și în fiecare zi era un nou dar, prin care golea rezervele tezaurului. In sfârșit o tratâ ca pe o soție recunoscută și legitimă. Ea avu apartamentul ei în palat, unde Constantin intra la orice oră și primi titlul de *sebastă*, care-i dădea rangul imediat după cele două împărătese bătrâne.

Contrar de ceea ce aștepta toată lumea, Zoe luă lucrul cu multă filosofie: „Era la o vârstă, spune Psellos cu indiscreție, când nu mai ești prea simțitor la astfel de suferințe". Ea

îmbătrânea şi îmbătrânind se schimba mult. Nu-i mai plăceau toaletele, nu mai era geloasă şi într'un târziu devenise credincioasă. Acum petrecea ceasuri întregi la picioarele sfintelor icoane, strângându-le în braţe, vorbindu-le, chemându-le cu numele cele mai duioase; şi, plângând, se rostogolea înaintea icoanelor în accese de pasiune mistică, dând lui Dumnezeu ce rămăsese din dragostea pe care atât de mult o dăruise altora. Ea consimţi deci fără prea multă greutate la cele mai ciudate compromisuri. Dădu lu Constantin toată libertatea, îl autoriză să înceteze orice legătură intimă cu ea şi un act oficial, care se numi „contractul de prietenie" fu semnat în acest sens între cei doi soţi şi înregistrat cu toate formalităţile de Senatul imperiului. Sklerena avu rangul ei la curte; apăru în procesiunile oficiale; fu numită suverană şi basilissa. Zoe privea toate acestea încântată, surâzând; ea îmbrăţişă cu dragoste pe rivala ei şi, între cele două femei ale lui, Constantin Monomacul era fericit. Pentru comoditatea menajului, îşi imaginară un aranjament încântător. Apartamentele imperiale fură împărţite în trei părţi. Împăratul îşi rezervă centrul; Zoe şi Sklerena ocupară, una apartamentul din dreapta, cealaltă pe cel din stânga. Şi, printr'o înţelegere tacită, Zoe nu mai intră de acum înainte la prinţ decât atunci când Sklerena nu era lângă el şi ştia că-l găseşte singur. Şi această combinaţie discretă părea tuturor o minune.

Numai poporul capitalei primi mai puţin bine această ciudată asociaţie. Într'o zi, pe când Constantin se ducea la Sfinţii-Apostoli, în clipa când ieeşa din palat, o voce din mulţime strigă: „Nu vrem pe Sklerena ca împărăteasă! Nu vrem ca din cauza ei să moară mamele noastre Zoe şi Teodora!" Mulţimea strigă, urmă o învălmăşeală şi fără intervenţia bătrânelor Porfirogenete, care se arătară în balconul reşedinţei şi liniştiră poporul, Monomac ar fi putut foarte bine să-şi lase viaţa acolo.

Până în ziua când ea muri, Constantin rămase credincios Sklerenei. Când o boală neaşteptată o doborî, el fu nemângâiat de pierderea ei. Gemând ca un copil, el îşi manifestă pe faţă durerea; făcu iubitei funeralii somptuoase şi porunci să i se ridice un mormânt măreţ. Apoi, cum era băr-

bat, își căută alte amante. In sfârșit, după mai multe capricii, se îndrăgosti de o mică prințesă din Alania, care trăia ca ostatecă la curtea Bizanțului. Se pare că nu era prea frumoasă, dar după judecata lui Psellos avea două lucruri admirabile: pielea foate albă și ochi incomparabili. Din ziua, în care împăratul zări pe această tânără barbară, părăsi pentru ea toate celelalte cuceriri; și pasiunea lui merse până acolo, încât atunci când Zoe muri, el se gândi serios, după ce declarase în public legătura lui, să se căsătorească cu ea. Totuși, nu îndrăsni să meargă până acolo, de teama fulgerelor Bisericii și de teama reproșurilor rigidei sale cumnate, Teodora. Dar cel puțin dădu favoritei titlul de *sebastă*, același pe care odinioară îl acordase Sklerenei; o înconjură cu toată pompa etichetei imperiale și o copleși cu bijuterii și cu aur. Și lumea văzu pe mica circaziană cu capul și gâtul acoperite cu aur, cu șerpi de aur în jurul brațelor, cu perle grele la urechi, un cordon de aur și pietre scumpe strângându-i talia subțire, prezidând, ca o adevărată frumusețe de harem, toate serbările din palat. Pentru ea, pentru rudele care în fiecare an veneau s'o vadă din îndepărtata Alanie, împăratul termină banii care mai rămăseseră în tezaur și o prezenta oricărui venit ca pe soția lui și împărăteasa legitimă. Ea trebui de altfel să întristeze în mod ciudat ultimele zile ale suveranului așa de nebunește îndrăgostit de ochii ei frumoși.

VI

Astfel, către jumătatea secolului al XI-lea, sub guvernarea Zoei și a lui Constantin Monomacul, palatul și curtea Bizanțului ofereau în adevăr un spectacol destul de curios și de ciudat.

Ducând viața care-i plăcea, împăratul se trecuse repede. Nu mai era frumosul Monomac de altădată, așa de elegant și de robust. Acum suferea de stomac și mai ales avea gută. Accesele erau așa de violente, încât mâinile lui diformate și strâmbe nu mai puteau ține un obiect și picioarele lui dureroase și umflate refuzau să-l susțină. Câteodată, când

trebuia să dea audiență, era incapabil să stea în picioare; atunci primea întins pe pat; chiar și poziția culcată îi devenea repede intolerabilă și neîncetat servitorii trebuiau să-l mute dintr'o parte în alta. Câteodată îi era și greu să vorbească. Dar mai ales când trebuia să apară în procesiunile oficiale aspectul lui era jalnic. Punea să-l ridice pe cal și pleca, însoțit de doi servitori voinici care-i susțineau echilibrul; pe tot drumul pe care trebuia să-l facă, se ridicau cu grijă pietrele, pentru a-i înlătura sdruncinăturile prea brusce și basileul mergea astfel, cu figura schimbată, respirația șuerătoare, lăsând să sboare frâul pe care nu mai putea să-l țină în mâini. Trebue să adăugăm, spre lauda lui Constantin, că-și suporta durerea cu curaj, cu înfățișarea mereu zâmbitoare și veselă. El spunea glumind că de sigur Dumnezeu îi trimisese această boală pentru a fi un frâu pentru pasiunile lui prea arzătoare și se distra filosofând asupra suferinții lui. De altfel, îndată ce-i mergea mai bine, nu se lipsea de nici o plăcere, de nici o amantă.

Lângă suveran, trăiau cele două Porfirogente bătrâne, devenite cu vârsta cam maniace. Zoe, petrecându-și vremea fabricând parfumuri, închizându-se vara și iarna în apartamentele supraîncălzite și nepărăsind ocupația ei favorită decât pentru a arde tămâie în fața scumpelor icoane și să le întrebe despre viitor; Teodora numărând și iar numărând banii îngrămădiți în lăzile ei, aproape desinteresându-se de rest, plină de credință și de curățenie. In jurul ei se perindau amantele cu titlu, Sklerena, mica prințesă din Alania și altele; curtezani, favoriți, adeseori oameni de origine destul de joasă, care entuziasmau pe împărat și pe care-i ridica atunci la cele mai înalte slujbe de Stat. Și toată lumea aceasta se distra enorm și se trudea să distreze pe basileu.

Lui Constantin, în adevăr, îi plăcea să râdă. Când cineva voia să-i vorbească de vreo afacere serioasă, cel mai bun mijloc, singurul de a-i atrage atenția, era de a-i spune mai întâi vreo glumă bună. O figură serioasă îi făcea frică; un bufon cucerea dintr'odată favoarea. In realitate, ceea ce îl distra mai ales, erau farsele ordinare, năsdrăvăniile grosolane, glumele cam extravagante. Muzica, cântecul, dansul îl plicti-

seau ; voia distracții de alt fel și adesea de un gust cam îndoielnic. Psellos ne-a păstrat câteva exemple din aceste glume și trebue să mărturisim că dacă acestea păreau nostime în secolul al XI-lea, azi ni se par mai curând mediocre. Astfel, una din marele plăceri ale împăratului era de a auzi pe cineva gângăvind, sforțându-se zadarnic să scoată cuvinte distincte și se povestește că un curtezan avu un foarte mare succes în palat simulând o afonie completă, care încet-încet se sfârșea prin strigăte nearticulate și prin bâlbâieli jalnice. El entusiasmă atât de mult pe Constantin prin acest frumos talent, că el deveni favoritul prințului și fu văzut de aici înainte la orice oră la împărat, strângându-i mâinile și sărutându-l pe buze, așezându-se râzând pe pat lângă el și câteodată chiar, în mijlocul nopții, ducându-se să-l deștepte pentru a-i povesti vreo istorie mai mult sau mai puțin comică și să-i smulgă, cu această ocazie, o favoare sau un cadou.

Având voie să intre peste tot, bufonul se introducea și în gineceul imperial și făcea bucuria curții prin năsdrăvăniile pe care le debita. Imagina aventuri chiar pe socoteala castei Teodora, afirmând că avusese copii, dând mii de detalii fără perdea asupra întâmplării și, la sfârșit, imita pretinsele nașteri ale prințesei, gemetele lehuzei, scâncetul noului născut, punând în gura bătrânei și corectei suverane tot felul de cuvinte caraghioase și riscate. Toată lumea leșina de râs, chiar și Teodora și omul nostru era personajul cel mai iubit al gineceului. Numai oamenii serioși sufereau puțin, dar, ca niște buni curtezani, făceau ca și ceilalți. „Eram siliți să rădem, spune Psellos cu oarecare amărăciune, când ar fi fost mai curând locul să plângem".

Sigur de bunăvoința tuturora, ciudatul favorit îndrăsni și mai mult. El se îndrăgosti de tânăra prințesă de Alania și, cum era simpatic, se pare că avu destul succes pe lângă mica barbară. Îmbătat de acest noroc și de altfel foarte serios amorezat de frumoasă, avu atunci ideea, într'un acces de gelozie, să asasineze pe rivalul său și să se ridice în locul lui. El fu găsit într'o seară, cu un pumnal în mână, la ușa camerei de dormit a lui Monomac. Fu arestat îndată și a doua zi se reuni un tribunal ca să-l judece, sub președinția basi-

leului. Când Constantin văzu pe scumpul lui prieten apărând încărcat de lanțuri, în slăbiciunea lui se emoționă și ochii i se umplură de lacrimi. „Deslegați pe acest om, exclamă el, sufletul meu suferă văzându-l astfel". Apoi ceru cu blândețe vinovatului să mărturisească deschis cine-i dăduse ideea crimei. Celălalt spuse că era dorința nesfârșită pe care o simțea de a se îmbrăca în hainele imperiale și de a se așeza pe tronul basileilor. La această declarație, Constantin isbucni în râs și îndată porunci să fie satisfăcut capriciul omului. Apoi întorcându-se spre favorit: „Am să-ți pun diadema pe cap, zise el, am să te îmbrac cu haina de purpură. Arată-mi numai, te rog, figura ta obișnuită și înfățișarea simpatică de toate zilele". La aceste cuvinte, toată asistența și chiar judecătorii nu putură rămâne serioși și un ospăț mare pecetlui împăcarea împăratului cu prietenul lui.

Incurajat de această iertare, omul nostru continuă în mod natural încercările sale asupra amantei prințului. In prezența întregei curți, chiar sub ochii stăpânului, el îi adresa zâmbete și-i făcea semne de înțelegere. Dar Constantin nu făcea decât să râdă de aceste tertipuri. „Privește-l, spuse el lui Psellos, bietul om! tot o mai iubește și nenorocirile trecute nu i-au servit de lecție". Iată un „biet om!" care ar fi făcut plăcere lui Molière!

In timp ce ușuratecul împărat își pierdea vremea cu astfel de nerozii — cuvântul e al lui Psellos — în timp ce risipea banii Statului cu construcții fastuoase, cu fantezii copilărești și ruinătoare, micșorând solda, reducând efectivele, evenimentele cele mai grave se pregăteau pentru un viitor apropiat. Se ridicau la orizont cele două furtuni care aveau să isbucnească în curând asupra imperiului, Normanzii în Occident, Turcii în Orient. In interior, nemulțumirea partidului militar, sătul de slăbiciunea puterii civile, supărat de disgrația celor mai iluștri generali, se manifesta în încercări periculoase de pronunciamento. Și în sfârșit, profitând de nepăsarea lui Monomac, un patriarh ambițios, Mihail Cerularios, săvârșea ruptura între Bizanț și Roma.

VII

In 1050, în vârstă de şaptezeci şi doi de ani Zoe Porfirogeneta sfârşea lunga şi frumoasa sa existenţă. Soţul ei, Constantin Monomacul, care timp de opt ani o neglijase, cum am văzut, când o pierdu, crezu de datoria lui s'o plângă conştiincios. Făcu chiar mai mult: avu pretenţia s'o pună în rândurile sfinţelor şi încercă să descopere tot felul de miracole săvârşite pe mormântul ei, spre a dovedi tuturor că sufletul ei era printre îngeri. Era prea multă onoare pentru această femeie bătrână, senzuală şi pasionată, care aşa de mult turburase oraşul şi curtea cu scandalul căsătoriilor şi amorurilor ei. Aşa încât Monomac nu insistă mai mult decât trebuia asupra acestei încercări de beatificare; el se mângâe repede, cum se ştie şi mai ales găsi în moartea Zoei o ocazie potrivită pentru a anunţa pe cea mai recentă favorită. De altfel, el însuşi murea după câţiva ani, la 11 Ianuarie 1055, în mănăstirea Sfântul-Gheorghe, pe care o fundase şi unde se retrăsese către sfârşitul vieţii.

Atunci, pentru cea din urmă oară Teodora, sora Zoei, intra în scenă. Dela a treia căsătorie a Zoei, Teodora trăise la curte, asociată nominal la imperiu şi jucând de fapt un rol foarte şters. Dela moartea împărătesei căpătase mai multă influenţă şi cumnatul ei Monomac pare a se fi temut de scandalul bătrânei surori. Totuşi, această ultimă descendentă a dinastiei Macedonene părea a ocupa aşa de puţin loc, încât Monomac, fără să ţină seama de drepturile sigure pe care ea le avea asupra imperiului, se gândise să numească alt moştenitor pentru tron. Atunci, încă odată se deşteptă în vinele Teodorei sângele aprins şi energia mândră a marilor împăraţi, strămoşii ei. In timp ce Constantin Monomacul era în agonie, ea puse stăpânire cu hotărîre pe Palatul cel Mare, puternică prin drepturile naşterii şi prestigiul pe care i-l dădeau, în ochii poporului, suferinţele lungii sale vieţi. Regimentele din gardă se declarară pentru ea; Senatul urmă armata. La şaptezeci de ani trecuţi, bătrâna prinţesă apucă cu o mână hotărîtă puterea.

Instruită de exemplul sorei sale şi ştiind cât de puţin trebuia să se încreadă în recunoştinţa oamenilor pe care o

basilissa îi asociază la tron, Teodora refuză să-şi ia un soţ, spre mirarea generală. Ea pretinse să guverneze singură şi cum avu înţelepciunea să se lase condusă de un ministru bun, se pare că a guvernat bine. De altfel, bătrâneţea ei verde stârnea o admiraţie universală. Cu statura dreaptă, mintea todeauna vie, ea era în stare să lucreze serios cu sfetnicii săi, în stare să ţină acele discursuri lungi, care-i plăceau; şi se lăsa bucuros convinsă de prietenii săi călugări că-i era destinat să depăşească marginile obişnuite ale vieţii omeneşti.

Totuşi, cu timpul, în capitală şi în imperiu, toată lumea era sătulă de guvernarea aceasta a femeilor, care ţinea de mai bine de douăzeci şi cinci de ani. Patriarhul Cerularios, care dela săvârşirea schismei devenise papa Bisericii orientale, declara pe faţă că era nepotrivit ca o femeie să guverneze imperiul roman. Partidul militar, nemulţumit de locul pe care biurocraţia îl ţinea în Stat, întărâtat de neîncrederea injurioasă pe care curtea o arăta generalilor, se mişca. Şi mulţi dintre cetăţenii buni care se lăudau, ca Psellos, că sunt patrioţi, amintindu-şi de zilele glorioase ale lui Vasile al II-lea, judecau cu severitate pe aceste prinţese, a căror risipă nebună, vanitate puerilă, capricii ciudate, spirit mediocru, pregătiseră ruina monarhiei şi introduseseră în organismul robust şi sănătos al imperiului germenii omorîtori ai decadenţei. Toată lumea cerea un bărbat şi un soldat. Teodora avu norocul să moară la vreme, pentru a nu vedea isbucnind criza ameninţătoare. Ea îşi sfârşi viaţa la 31 August 1056.

Cu ea se sfârşea această casă a Macedoniei care, cu două secole mai înainte instalase pe tron pe Vasile, ale cărui aventuri şi ambiţii le-am povestit mai înainte. La sfârşitul secolului al IX-lea, energia fără scrupule a acestui om îndemânatec asigurase Bizanţului două secole de glorie şi de prosperitate, smulgând monarhia dintr'o decadenţă ameninţătoare. In mijlocul secolului al XI-lea, moartea ultimei sale descendente cufunda din nou imperiul în anarhie. Dar, în secolul al XI-lea, ca şi în al IX-lea, această anarhie trebuia să fie de scurtă durată: şi de data aceasta se ivi un om care întemeind dinastia Comnenilor, dădu Statului bizantin un nou secol de strălucire. Astfel, în fiecare criză decisivă, Bizanţul

a găsit totdeauna salvatori; fiecăreia din aceste decadențe aparente i-a urmat o renaștere neprevăzută, în care, după spusele unui cronicar, „Imperiul, această femeie bătrână, apare ca o fată tânără, împodobită cu aur și cu pietre prețioase". Astfel de întoarceri ale norocului pot să surprindă poate pe acei care, în istoria bizantină, nu socotesc decât viața coruptă a curții și mișcările sgomotoase ale capitalei: de aceea trebue să spunem că oricât de vie și pitorească poate fi povestirea evenimentelor care se întâmplă acolo, Constantinopol și Palatul Sacru nu formează ele singure imperiul.

Dincolo de intrigile și de conspirațiile dela curte, dincolo de revoluțiile militare și de discordiile civile, dincolo de capriciile scandaloase și puerile ale împăraților depravați și ale suveranelor perverse, dincolo de această lume putredă de ușuratici, de ambițioși și de curtezani, erau în burghezia marilor orașe, în marea aristocrație feudală și militară care populează provinciile, la țăranii aspri din Macedonia sau din Anatolia, rezerve serioase de energie și de putere care multă vréme au fost nesecate. Imperiul bizantin, în atâtea cotituri ale istoriei sale a datorat salvarea sa de necrezut acestor clase mijlocii; prin ele, prin virtuțile lor bărbătești monarhia bizantină a putut dăinui timp de atâtea secole; în sfârșit, către ele trebue să ne întoarcem privirea, dacă vrem în adevăr să cunoaștem această societate bizantină, care de acum înainte trebue studiată. Fără îndoială, soarta manuscriptelor ne-a păstrat rareori documente care să permită să reconstituim cu precizie aceste lucruri: există totuși unele și din ele am scos ultimele capitole ale acestei cărți.

BCU IAȘI

O FAMILIE DE BURGHEZI IN BIZANȚUL SECOLULUI AL XI-lea

Aceea al cărei portret vreau să-l fac acum se deosebește prin două laturi esențiale de femeile bizantine care ni se reprezintă de obiceiu : era din burghezia mijlocie și a fost o femeie cinstită. Și dacă din această cauză ea este poate mai puțin pitorească cercetându-i viața decât Theophana, Zoe și emulele lor, poate că de asemenea ea ne dă o idee mai exactă și mai adevărată despre vremea în care a trăit, decât acele femei puțin excepționale. Ea se numea Teodota și este mama acelui Mihail Psellos, despre ale cărui calități eminente am pomenit mai înainte și ne este cunoscută mulțumită unei cărțulii curioase pe care a scris-o în cinstea ei acest fiu care o adora [1]). De sigur, ea n'a jucat niciun rol în evenimentele secolului în care s'a scurs viața sa; nimic n'a fost mai uniform, mai liniștit, mai modest și într'un oarecare sens mai banal decât existența ei: tocmai prin aceasta ea prezintă în ochii noștri un interes deosebit. Cu ajutorul ei noi pătrundem puțin în viața intimă și familiară a acelei societăți dispărute și portretul său capătă o valoare oarecum reprezentativă. Ea ne oferă tipul acelor mii de bizantine, contemporane cu dânsa, care nu s'au ridicat mai mult decât ea în marea lumină a istoriei, dar care au trăit, ca și ea, în credință, umil, demn, ca niște femei serioase ce erau; și astfel, printr'un exemplu particular, ea ne ajută să cunoaștem admirabil care erau ocu-

[2]) Textul a fost publicat în 1876 de Sathos în vol. V din a sa *Bibliotheca greacă Medii Aevi.*

patiile, grijile şi bucuriile unei familii de burghezi în Bizanţul secolului al XI-lea.

I

Teodota se născuse la Constantinopol, în ultimii ani ai secolului al X-lea, din părinţi modeşti, simpli şi virtuoşi. Ea era cea mai mare din mai mulţi copii şi în mediul foarte solitar în care a crescut, pare a fi fost foarte admirată şi iubită. Mică de tot, ea arătă o frumuseţe precoce; ca tânără fată era încântătoare; şi deşi averea nu-i permitea să aibă toalete somptuoase, la care de altfel nu ţinea, prin talia sa bine făcută, frumuseţea părului, splendoarea tenului, strălucirea ochilor săi mândri, ea stârnea admiraţia tuturor celor care se apropiau de ea. „Era, spune Psellos în cărticica pe care am citat-o, ca un trandafir care n'are nevoie de frumuseţe împrumutată".

Din punct de vedere moral, ea avea bun simţ, hotărîre, o minte deschisă, care se arătau îndată prin felul liniştit şi cumpătat cu care vorbea. Ca toate fetele de felul ei, ea primi în casa părintească educaţia esenţială şi, după obiceiul timpului, aceasta nu însemna mare lucru. Fu învăţată cu lucrul casnic, să toarcă, să coasă, să ţesă; pe lângă aceasta, i se dădură câteva noţiuni de cultură, pe care se sili să le completeze prin ea însăşi. Şi poate în ce priveşte lucrările intelectuale această femeie inteligentă ar fi dorit mai mult: a regreta câteodată că nu-i bărbat şi că sexul ei îi interzice să frecventeze şcolile şi să se amestece în conversaţiile savanţilor. In sfârşit, era credincioasă şi se ducea cu plăcere la biserică, nutrind chiar de atunci, în sufletul ei tânăr şi curat o credinţă arzătoare şi mistică. Şi cu toate cuceririle pe care le făcea frumuseţea sa, ea părea puţin dispusă să se mărite şi asculta puţin de sugestiile pe care familia ei i le dădea în această privinţă. In sfârşit, tatăl ei uzându-şi zadarnic elocvenţa, luă hotărîrea să se supere şi ameninţă pe Teodota cu blestemul dacă nu-şi alegea un soţ. Ea cedă şi printre candidaţii îngrămădiţi în ju-

rul său ea dădu mâna aceluia care trebuia să fie tatăl lui Psellos.

Acesta era un om de familie destul de bună, care se lăuda că numără printre strămoşii săi patrici şi consuli; dar era un nobil cam scăpătat. Din fericire pentru ai săi, pe atunci nu existau în Bizanţ prejudecăţile aristocratice ale societăţii noastre din Occident: acestui patrician nu-i fusese de loc ruşine să muncească pentru a trăi şi căutase mijlocul de a-şi hrăni familia prin comerţ. Ca fizic, era un băiat frumos, bine făcut, drept şi înalt „ca un chiparos falnic"; sub sprâncene frumos desenate avea ochi deschişi şi râzători; o expresie drăgălaşă şi graţioasă era răspândită pe toată faţa. Ca moral, era un om cinstit şi simplu, cu o fire statornică şi blândă; niciodată nu l-a văzut nimeni mâniat, niciodată n'a lovit pe nimeni. Era activ, harnic: îi plăcea să facă singur lucrurile. Nu era, la drept vorbind „prea uşor la vorbă"; totuşi când era nevoie vorbea şi nu fără oarecare plăcere. Într'un cuvânt, era un suflet candid, un băiat bun, cam mediocru.

„Numai uitându-te la el, spune Psellos, înainte chiar de a-l auzi vorbind, oamenii care se laudă că sunt fiziono-miştii ar fi zis că păstra în secolul nostru ceva din scânteia simplităţii antice". Acest om de treabă şi simplu avea să facă să se vorbească puţin despre el. „Străbătea vieaţa, după expresia frumoasă a fiului său, uşor, fără să facă un pas greşit, cu un pas totdeauna egal, asemănător untdelemnului care curge fără sgomot".

Soţia sa era altfel. Ea avea toate calităţile tari care lipseau soţului său. El era timid, puţin apatic; ea avea îndrăsneală şi iniţiativă pentru amândoi. Ea fu în adevăr bărbatul casei. „Providenţa, spune Psellos, dăduse tatălui meu prin ea nu numai un ajutor şi o colaboratoare, ci şi un şef, un conducător care lua iniţiativa tuturor lucrurilor mari".

Numai că fiind foarte fină, Teodota nu era în stare să facă paradă, în faţa soţului ei slab, de influenţa adâncă pe care o exercita asupra lui. Ea părea că tratează cu foarte mult respect pe acest om cum se cade care nu inspira teamă nimănui; ea vorbea cu el ca o inferioară, prefăcându-se

că-i cere sfatul şi-l ascultă întru totul, „mai puţin, spune Psellos cu o nuanţă ireverenţioasă, din consideraţie pentru caracterul lui, cât şi din respect pentru vechile tradiţii ale familiei".

In orice caz, ea l-a făcut perfect fericit. Veselă din fire, cu faţa surâzătoare, totdeauna amabilă şi blândă, ea fu o femeie de interior admirabilă, conducându-şi cu înţelepciune casa şi făcând-o să prospereze, conducându-şi servitoarele, ocupându-se de lucrările necesare şi de lucrurile mici care umpleau existenţa gineceului. Dar în ea existau şi calităţi mai înalte. Cu judecată, calmă, înţeleaptă, capabilă chiar de spirit critic, ea ştia să vorbească cu măsură şi să tacă atunci când trebuia. Mai ales ştia să se poarte şi să vrea: „mult mai hotărîtă decât bărbatul ei", — afirmă Psellos — ea avea în adevăr „un suflet bărbătesc". Cu toate acestea, ea rămânea totuşi femeie. Era rezervată, modestă, de o graţie castă şi cuminte, încântătoare şi bună cu toţi cei care o înconjurau. Pentru bătrânii săi părinţi ea avea mii de atenţii delicate, îngrijindu-i când erau bolnavi, veghindu-i, mângâindu-i. Pentru copiii ei, cum se va vedea îndată, va fi o mamă incomparabilă. Cu toate că era frumoasă, nu iubea lumea. Luxul mesei, bogăţia mobilelor, splendoarea toaletelor în culori strălucitoare, toate acestea o lăsau absolut indiferentă. Trăind numai pentru ai săi, aproape nu se interesa de rest, neştiind nimic din zgomotul oraşului şi al curţii, neocupându-se de trăncănelile cartierului, ignorând până şi desordinile şi mişcările care turburau capitala. „Nicio femeie din vremea sa, spune fiul său, nu s'ar fi putut compara cu ea". Burgheză ordonată, serioasă, cam metodică şi rigidă, ea inspira un fel de respect tuturor celor ce o vedeau şi a lor săi. Era un fel al ei de a fi superioară şi în familie o numeau cu plăcere „legea vie".

N'ar fi fost de tot completă dacă n'ar fi fost miloasă şi credincioasă. Ii plăcea să primească pe săraci la masa ei, dar nu pentru a-şi face o cinste din dărnicia ei şi pentru a umili pe cei cărora le dădea. Ea ştia cum să dea. Ea singură primea pe nenorociţii săi oaspeţi, le spăla picioarele, voia să-i servească ea însăşi, „ca şi cum ar fi fost mari se-

niori"; le aducea cu mâinile ei mâncarea și le turna să bea. Citind Sfintele Scripturi fără încetare, adâncindu-se dimineața și seara în rugăciuni călduroase, sufletul său zbura către Dumnezeu într'un extaz cucernic. Îi plăcuse totdeauna viața mănăstirească, zdrențele de dimie ale singuraticilor, austeritatea ermiților; ar fi dorit „să trăiască pură pentru Dumnezeul purității". Dar în această privință soțul era neînduplecat. „A mă despărți de soția mea, declara el, ar fi pentru mine mai rău decât a mă despărți de Dumnezeu însuși". Teodota, silită să rămână în lume, mângâia pe călugări și pe călugărițe, culcându-se ca și ei pe un pat tare, impunându-și tot felul de chinuri trupești. Și poate că această credință cam exaltată s'ar fi schimbat cu vremea în excese supărătoare, dacă femeia inteligentă și înțeleaptă care era Teodota n'ar fi găsit un lucru care s'o ocupe în întregime, copiii săi de crescut și de iubit.

II

Din căsătoria Teodotei se născuse mai întâi o fetiță. Apoi veni un al doilea copil, tot o fetiță. Aceasta, trebue să mărturisim, fu primită de familie cu oarecare răceală: toată lumea dorea și aștepta un băiat. El se născu în sfârșit în anul 1018 și acesta fu Psellos. Dorit cu înfocare, cerut de multe ori lui Dumnezeu în rugăciuni arzătoare, noul născut, care primi la botez numele de Constantin, intră în viață printre strigăte de bucurie și cântece de triumf. Asupra capului său tânăr se concentrară toate speranțele alor săi și mai ales ale mamei lui, care voi să-l alăpteze ea însăși, și concepu pentru viitorul acestui fiu iubit cele mai înalte ambiții.

Teodota se ocupă cu atenție de creșterea copiilor săi. „Ea nu căută, zice Psellos, ca cele mai multe femei, ocazia maternității pentru a se depărta de viața activă și a duce o existență de lene. Mai mult întărită decât slăbită de acest eveniment, ea își organiză și mai hotărît viața și gândirea". Ea își împărțea îngrijirile între fiicele și fiul său, drăgăstoasă cu ei și severă rând pe rând; și copiii săi, care vedeau în ea modelul tuturor virtuților, îi arătau o admirație

şi un respect fără margini. Totuşi, în adâncul inimii Teodota avea oarecare preferinţă secretă pentru băiat, în care îşi punea atâtea speranţe strălucitoare şi mândre. Dar se ferea să-i arate o dragoste mai deosebită: această femeie puţin rigidă ar fi considerat drept o slăbiciune să lase să i se vadă afecţiunea. Ea îşi adora fiul: dar se stăpânea de teamă că arătându-se prea tandră cu el să nu-l facă mai puţin supus şi mai puţin ascultător. Numai seara, când credea copilul adormit, ea îl lua încet în braţe şi atunci îl săruta cu dragoste şi-i vorbea astfel: „Copilul meu dorit, cât de mult te iubesc şi nu pot totuşi să te sărut mai des". E nevoie să adăugăm că în acele seri micul Psellos dormea nu mai cu un ochiu? El însuşi ne-a păstrat acest tablou frumos de intimitate familiară.

Cu aceeaşi raţiune puternică Teodota conduse educaţia acestui fiu adorat. Ea nu voi să lase nimănui grija de a-i forma sufletul şi ea se trudi din cea mai fragedă vârstă să facă din el un copil cinstit, credincios şi cu judecată. Astfel, pentru a-l adormi seara nu înţelegea să-i spună poveşti care să-i umple capul de istorii prosteşti cu monştri şi cu demoni. Din contră, îi spunea poveşti înălţătoare, îi recita istoria lui Isaac dus de tatăl său la sacrificiu şi supus cu totul voinţii părinteşti; a lui Iacob binecuvântat de tatăl său pentru ascultarea pe care o arăta mamei lui şi pe aceea a lui Hristos copil, supus la toate poruncile părinţilor săi; şi din aceste poveşti ea scotea o morală potrivită cu vârsta copilului. Dar şi mai mult se ocupă ea de educaţia lui intelectuală.

Micul Psellos era un băieţaş cuminte, silitor, extraordinar de inteligent. Copil fiind, el înţelegea şi reţinea tot ce se spunea în jurul lui; adora munca şi studiul, plăcându-i mai mult să înveţe decât să se joace cu jocuri de vârsta lui. Mama, care avusese ea însăşi plăcere pentru studii, avu grijă să nu neglijeze aceste fericite dispoziţiuni. Dela cinci ani ea duse pe fiul ei la şcoală şi îndată el reuşi strălucit. Dar când ieşi din şcoala primară — el avea atunci opt ani — o întrebare mai gravă se puse: se cădea să-l lasă să-şi urmeze studiile? Părinţii şi rudele, adunaţi într'un fel de consiliu de familie, erau de părere să-l pună să înveţe vreun meşteşug şi să-i dea

astfel — literatura neputând hrăni pe nimeni — un mijloc mai ușor și mai sigur de a-și câștiga viața. In contra acestor păreri înțelepte, de o prudență cam banală, se ridică cu vioiciune Teodota și motivele prin care ea convinse pe ceilalți sunt cu totul caracteristice pentru societatea acelei vremi.

Niciun popor n'a crezut mai mult ca Bizantinii în valoarea viselor ca prevestiri pentru viitor. Psellos însuși, care are un spirit realist, nu crede deloc în astrologie și refuză neted să admită „că soarta noastră e influențată de mersul astrelor", Psellos care-și bate joc fără încetare de oamenii care se laudă că prezic viitorul și care tratează drept baliverne ridicole toate formulele și toate practicele magiei, Psellos crede în visuri și în virtutea lor revelatoare. Cu atât mai mult contemporanii lui nu se îndoesc deloc de însemnătatea profetică a visurilor. De atlfel se văzuseră realizându-se atâtea visuri. Când mama lui Vasile Macedoneanul visa că din sânul ei ieșea un arbore de aur care umbrea lumea întreagă; când starețul mănăstirii Sfântul-Diomed visa că omul care dormea la ușa bisericii lui era un viitor împărat, istoria nu justificase visurile lor așezând pe tron pe fondatorul dinastiei Macedonene? Inainte ca atâția alți parveniți să se ridice la puterea supremă, nu le prevestiseră visurile viitoarea lor soartă? Există o întreagă literatură specială, din care am păstrat mai multe monumente curioase, pentru interpretarea oracolelor și viselor. Înțelegem deci ușor că mama lui Psellos, ca o bună Bizantină ce era, a găsit și ea aici o garanție pentru viitorul strălucit rezervat copilului ei.

Ea povesti consiliului de familie visurile pe care le avusese. Se discuta în fața ei ce trebuiau să facă cu copilul și înmuiată de mustrările rudelor, era cât pe ce să cedeze sfaturilor lor, când deodată văzu apărându-i un om sfânt, care semăna cu sfântul Ioan Chrisostomul, sfântul elocvenței; și prelatul îi vorbise în acești termeni: „Femeie, nu te lăsa turburată și consacră cu hotărîre pe fiul tău literelor. Eu îl voiu urmări ca educatorul său și ca un profesor îl voiu umple de știință". In altă noapte visase că intra în biserica Sfinții-Apostoli, însoțită cu mult respect, ca o persoană sus pusă, de o mulțime de oameni pe care nu-i cunoștea. Ajunsă în fața iconostasului, ea văzuse o femeie frumoasă venind în întâm-

pinarea ei şi aceasta îi poruncise s'o aştepte o clipă. Ea ascultă şi femeia, întorcându-se, spusese celor doi oameni care o întovărăşeau: „Umpleţi de ştiinţă pe fiul acestei femei, căci vedeţi ce mult mă iubeşte". Atunci, uitându-se la cele două personagii cărora le vorbea femeia, Teodota recunoscuse fără greutate pe cei doi apostoli Petru şi Pavel şi în cea care vorbea pe Theotokos, Fecioara atotputernică scumpă sufletului oricărui Bizantin. Acestea erau visurile mamei lui Psellos. In faţa unor asemenea argumente, rudele, superstiţioase ca toţi oamenii din vremea lor, se închinară. Se hotărî ca copilul să-şi continue studiile.

Aici, el reuşi admirabil: el cel puţin ne-o spune. Invăţă ortografia, ştiu pe din afară Iliada întreagă şi în curând fu în stare să-i explice prosodia şi tropii, să simtă frumuseţea metaforelor şi armonia poeziei. Fu iniţiat de asemenea în retorică şi muzică. Avea atunci zece sau unsprezece ani. Mama urmărea cu sârguinţă progresele acestui copil precoce; când se întorcea dela şcoală, ea însăşi îi servea de repetitor. „O, mamă, scrie Psellos, tu nu erai lângă mine ca o sfătuitoare înţeleaptă, tu erai colaboratoarea şi inspiratoarea mea. Mă întrebai ce am făcut la şcoală, ce mă învăţaseră profesorii, ce învăţasem dela camarazii mei. Apoi, mă puneai să repet lecţiile şi s'ar fi zis că nimic nu era mai plăcut de ascultat decât o lecţie de ortografie sau de poezie, regulele de acord ale cuvintelor şi ale construcţiei. Te revăd încă, cu lacrimi de admiraţie, când împreună cu mine vegheai până noaptea târziu, căzând de somn, ascultându-mă recitând şi-mi insuflai curaj. şi perseverenţă mai bine decât Minerva lui Diomede". [1])

Scena e încântătoare; ea devenea câteodată mişcătoare. Mama lui Psellos, după cum se ştie, nu făcuse prea multe studii şi greutăţile se întâlneau adeseori, când copilul se împiedeca şi nu mai înţelegea, când Teodota se căsnea în zadar să-l facă să repete pasajul, fără să isbutească a-l scoate din

---

[1]) Am citat acest pasaj după traducerea pe care a dat-o M. A. Rambaud într'un interesant articol despre Mihail Psellos *(Revue historique,* 1877).

încurcătură. „Atunci, continuă Psellos, ridicând mâinile către Dumnezeu, lovindu-se cu pumnii în piept, tu cereai cerului, în rugăciunile tale, să rezolve printr'o inspirație de sus greutatea care mă încurca". Și cu dreptate a spus scriitorul că ea n'a fost numai mama lui trupească, dar în adevăr mama lui spirituală, cea care dădu minții lui podoaba literelor. „Am contractat, scrie încă, o dublă datorie către tine; tu nu numai că mi-ai dat vieața, dar m'ai iluminat cu splendorile științei; n'ai vrut să te lași în nădejdea profesorilor; tu singură ai vrut s'o semeni în inima mea". Acestea nu sunt, cum s'ar putea crede, exagerări de cuvântare funebră. Ana Comnena, fiica savantă a împăratului Alexis, vorbește de mama lui Psellos într'un pasaj din istoria sa și ne-o arată de asemenea devotată cu dragoste acestui fiu pe care-l adora, petrecând ore întregi îngenunchiată în biserici, rugându-se și plângând pentru el.

De altfel, o foarte strânsă solidaritate lega pe toți membrii familiei. Intre Psellos și sora lui mai mare — cea mai mică se pare că n'a trăit — exista o prietenie vie și adâncă. Aceasta era o fată încântătoare. Cu părul său frumos de aur, cu tenul deschis, ea era frumoasă ca mama ei, cu care semăna, pe când fratele ei, ca fizic semăna de partea tatălui. Ca și mama, ea adora pe tânărul Psellos; în legătură intimă de idei cu el, ea de asemenea îl forma cu grijă spre înțelepciune; el o asculta în toate lucrurile și o respecta foarte mult. Și acest copil minune creștea încet între sora lui atentă și mama lui devotată.

In privința acestei surori așa de iubită, Psellos ne povestește o frumoasă anecdotă, care ne arată care erau moravurile acestei credincioase și cinstite familii. Aproape de locul unde locuiau părinții lui Psellos, locuia o femeie foarte frumoasă, al cărui obraz fardat vorbea destul despre purtarea ei îndoelnică; și, în adevăr, ea avea amanți cu duzina. Sora lui Psellos îi făcea morală și se trudea s'o readucă pe drumul cel bun. Dar cealaltă se încăpățâna și la toate sfaturile bune care i se dădeau ea opunea această obiecție candidă: „Fără îndoială: dar dacă renunț a face pe curtezana, cum voiu trăi?"

Miloasa fată îi promise că n'o va lăsa să-i lipsească nimic și se înțeleseră, una să nu se mai uite de acum înainte la bărbați, cealaltă să împartă cu pocăita ei, casa, hrana, hainele și toaletele. Și ea se bucura foarte mult că a smuls diavolului un suflet. Familia o cam desaproba pentru întreprinderea ei; la toate observațiile care i se făceau, ea răspundea printr'un zâmbet și-i lăsa să zică orice. Și câtăva vreme în adevăr mica vecină se purtă foarte bine; pleca ochii cu modestie, avea o înfățișare cinstită, se ducea la biserică, își ascundea fața sub un voal și când o privea un bărbat, se înroșea. Nici toalete, nici bijuterii, nici pantofi frumoși, de culori strălucitoare: conversiunea părea definitivă.

Din nefericire ea dură puțin. In vremea aceasta, sora lui Psellos se măritase; ignorând căderea din nou a pocăitei sale, pe care o pierduse puțin din vedere, continua să se ocupe de ea cu dragoste. O împrejurare destul de tragică avea să-i arate cât de rău își plasase bunăvoința. Tânăra femeie avea să devină mamă și nașterea era grea. Impreună cu alte femei, rude ale sale, asista și frumoasa ei prietenă și bolnava părea că n'are ochi și atenții decât pentru ea. Așa încât până la sfârșit una din femei, nerăbdătoare și puțin geloasă exclamă: „Nu-i de mirare că merge greu. O femeie însărcinată n'are dreptul să îngrijească de o lehuză. Aceasta e o lege a ginecului". Mirată, sora lui Psellos întreabă cui i se adresează aluzia: i se arată, într'un chip prea brutal ca să putem repeta — cât de greșit și-a plasat prietenia. Desamăgită, adânc mâhnită, ea alungă din fața sa pe prietena nedemnă; și îndată nașterea se termină cât se poate de bine.

Cu toate micile tristeți de acest fel, acești oameni erau într'un cuvânt fericiți. Copiii crescuseră: fata era măritată; băiatul, care acum avea șaisprezece ani, găsise o slujbă în administrație; și deși simțea oarecare regret să-și părăsească studiile lui dragi, el se bucura la gândul să hoinărească prin lume. „Atunci, observă acest burghez din Bizanț, ciudat de casnic, am ieșit pentru prima dată din oraș și-am văzut zidul înconjurător; pentru prima dată descoperii câmpia". O mare nenorocire avea să ruineze această fericire.

III

Era în 1034. Sora lui Psellos se îmbolnăvi brusc şi muri în câteva zile, secerată în floarea vârstei şi aşa de frumoasă chiar şi în moarte, încât în calea cortegiului mortuar toată lumea se oprea pentru a privi pentru ultima dată pe frumoasa moartă, culcată în podoaba frumosului ei păr de aur. Părinţii, care cunoşteau dragostea adâncă pe care o avea pentru sora sa, temându-se ca vestea bruscă a nenorocirii care-i lovea să nu aducă poate o altă catastrofă, se hotărîră să cheme lângă ei pe tânăr sub un pretext oarecare, pentru a-l pregăti încet-încet pentru durerea lor şi a-l consola. Ii scriseră deci să se întoarcă în Bizanţ, ca să-şi reia studiile întrerupte ; ca de obiceiu, scrisoarea îi dădea veşti bune despre sora lui. Intâmplarea avea să zădărnicească cu brutalitate toate aceste precauţiuni afectuoase. Trebue să dăm aici cuvântul lui Psellos, fiindcă se află în acest pasaj, cu siguranţă unul din cele mai frumoase din elogiul funebru, atâta emoţie adevărată şi durere sinceră, atâta plăcere ai să recunoşti pe om sub scriitor, atâtea informaţii interesante găseşti despre moravurile bizantine, atât de pătrunse încă, cu tot creştinismul, de amintirile clasice şi păgâne.

„Trecusem de zidul înconjurător, spune Psellos, eram în oraş şi mă găseam lângă cimitirul în care se odihnea trupul sorei mele. Era tocmai a şaptea zi după înmormântare şi multe din rudele noastre se strânseseră acolo spre a plânge pe moartă şi să mângâie pe mama. Zării pe unul din ei, un om cum se cade şi lipsit de răutate, care nu cunoştea secretul pioasei minciuni de care se serviseră părinţii mei ca să mă cheme. Ii cerui veşti despre tata, mama şi câţiva dintre ai mei. El îmi răspunse sincer fără ocoluri: „Tatăl tău plânge pe mormântul fiicei sale ; mama ta e lângă el, nemângâiată, cum ştii, de această nenorocire". El spuse şi eu nu mai ştiu ce simţii. Ca lovit de fulger, căzui de pe cal, nemişcat şi fără glas. Sgomotul care se ridică în jurul meu ajunse la urechea părinţilor ; alte tânguiri isbucniră, bocetele reîncepură şi mai violente asupra mea, ca un cărbune nestins, pe care îl aprinde vântul. Ei mă priviră cu o înfăţişare rătăcită şi pentru prima

dată mama îndrăsni să-şi ridice voalul, fără teama de a-şi expune faţa privirii oamenilor. Se plecau asupra mea, fiecare se trudea să mă atingă, căutând să mă readucă la vieaţă prin tânguiri. Mă ridicară pe jumătate mort şi mă duseră lângă mormântul sorei mele".

Se vede tot ce rămăsese, în acest Bizanţ creştin din secolul al XI-lea, din vechile obiceiuri ale antichităţii elenice. Aceste rude care, după şapte zile dela înmormântare se adună pentru a plânge pe mormântul unei fiinţe iubite, este aceeaşi scenă pe care o vedem reprezentată pe atâtea frumoase vase funerare antice şi nu e exclus să întâlnim pe urnele albe ale necropolelor ateniene chiar episodul pe care ni l-a zugrăvit Psellos, tânărul întorcându-se din străinătate, pe care vederea rudelor lui strânse în jurul unui mormânt îl vestesc deodată de nenorocirea care a lovit familia în lipsa lui. Povestirea scriitorului bizantin ne duce nu la porţile Constantinopolului, în umbra bisericilor din apropierea marelui zid; ci mai curând în cimitirul admirabil şi melancolic al Ceramicei din Atena, printre înaltele stele sculptate, pe care supravieţuitorii vin să le împodobească cu panglici şi cu ghirlande de flori. Şi iată ce este încă antic: este lamentaţia funebră pe care Psellos o improvizează pe mormântul sorei sale moarte, printre rudele adunate:

„Când am deschis ochii şi am văzut mormântul sorei mele, am înţeles toată grozăvia nenorocirii mele şi, revenindu-mi, vărsai pe cenuşa ei, ca nişte libaţiuni funerare, râul lacrimilor mele:

„O, dulcea mea prietenă! strigai — căci nu o consideram numai ca o soră, ci o chemam cu numele cele mai dulci şi mai pline de dragoste, — o, frumuseţe minunată, fiinţă incomparabilă, virtute fără seamăn, statue frumoasă înzestrată cu suflet, sirenă a cuvântului, graţie neînvinsă! O, tu care eşti totul pentru mine şi mai mult decât sufletul meu! cum ai plecat părăsind pe fratele tău? cum ai putut să te smulgi de lângă cel care a crescut împreună cu tine? cum te-ai putut resemna la această despărţire crudă? Dar spune-mi: cine te-a primit? în ce locuinţă te odihneşti? în mijlocul căror pajişti? care graţii, care grădini îţi desfată ochii? Care flori te în-

cântă? care trandafir, care pârâu şopotitor? Ce privighetori te farmecă cu cântecul lor dulce, ce greieri cu concertul lor? A mai rămas ceva din frumuseţea ta, ori moartea a şters totul? s'a risipit strălucirea ochilor tăi, a dispărut floarea buzelor tale, sau mormântul păstrează frumuseţea ta ca pe un tezaur?"

Părinţii plâng în jurul improvizatorului, mulţimea întovărăşeşte cu lacrimile sale jelania funebră. Şi fără îndoială există o parte de retorică în această bucată; la moartea tatălui, la moartea mamei sale Psellos îşi va exprima durerea în termeni destul de asemănători şi cu aceeaşi căutare de efect; dar emoţia nu-i mai puţin sinceră şi câte trăsături interesante pentru istoria ideilor se pot desprinde din acest pasaj. Psellos nu evocă aici în faţa ochilor noştri paradisul creştin: aceste grădini pline de umbră şi de flori, în care sufletele moarte rătăcesc printre cântecele păsărilor şi murmurul apelor curgătoare, sunt tot Câmpiile Elizee.

Dar iată apărând lângă amintirile păgânismului Bizanţul creştin. Când părinţii smulg cu mare greutate pe fiul lor de pe mormânt, rugându-l să-i fie milă de propria lor durere, Psellos se uită deodată la mama lui şi emoţia se măreşte. Teodota e îmbrăcată cu mantia neagră, cu rochia întunecată a călugăriţelor; părul ei tăiat. La căpătâiul fiicei sale gata să moară, în clipa chiar când tânăra femeie îşi dăduse sufletul, cu capul sprijinit pe sânul mamei, Teodota plângând, după ce a închis ochii moartei, s'a hotărît să se consacre de acum înainte lui Dumnezeu. Lângă ea, soţul ei, doborît de durere, se jeleşte şi geme ca un om slab ce e. Ea, din contră, îşi vine în fire, îl îndeamnă să-şi caute mângâierea în mănăstire împreună cu ea, îl sileşte să consimtă la dorinţa pe care o avea de atâta vreme. Lângă locul unde era îngropată fiica ei, se ridica o mănăstire de femei: ea se retrage acolo, ca să fie mai aproape de scumpa ei moartă şi de Dumnezeu. Ea renunţă la lume, la afecţiunile pământeşti şi, după exemplul ei, şi bărbatul său se refugie într'o mănăstire. Astfel de renunţări nu erau deloc lucru rar în Bizanţ. In această societate profund impregnată de misticism, mănăstirea era azilul obişnuit al durerilor mari, ca şi al marilor disgraţii. De altfel, ca să

trăiești acolo, nu erai obligat să te călugărești, nici să faci jurăminte eterne. Despărțirea nu era deloc absolută între mănăstire și lume, bariera nu era deloc de netrecut. După ce ai intrat după o supărare sau o nenorocire, puteai să ieși fără prea multă greutate: și chiar din interiorul mănăstirii nu pierdeai orice contact cu viața din afară. In retragerea ei, Teodota nu-și părăsi fiul care-i mai rămânea și pe care-l iubea așa de mult.

IV

Care a fost în mănăstire viața acestei femei credincioase și exaltată încă de o mare durere, nu e greu de ghicit. Ca toți asceții, prima ei grijă fu de a înfrâna în ea orice imaginație nepotrivită, orice gânduri zadarnice de glorie lumească, în sfârșit orice sentiment material, pentru a trăi aproape de Dumnezeu, ca un spirit pur. Se culca pe pământul gol, postea, nu bea decât apă; strict voalată mereu, ea petrecea ore întregi în rugăciune, sperând să găsească în aceste revărsări mistice un mijloc de a se apropia mai mult de divinitate; și Psellos ne-o zugrăvește în astfel de momente de extaz, nemișcându-se, nemișcând nici mâini, nici picioare, nici capul, asemănătoare cu icoanele nemișcate care împodobeau pereții bisericii, apropiindu-se de pământ numai prin lumina de viață care strălucea în ochii săi. Totuși, ea se mai apropia de lume prin dragostea pe care o păstra fiului său. Aproape de cele două mănăstiri unde se retrăseseră părinții săi, tânărul Psellos își continua studiile și-l vedem făcându-le vizite dese, având cu ei lungi conversații filosofice sau religioase, căutând fără încetare, mai ales pe lângă Teodota, sfaturi și mângâiere. Și mănăstirea era așa de puțin riguroasă că adeseori tânărul venea să ia masa și să-și petreacă noaptea în acest adăpost de femei.

Și astfel, unitatea familiei, persistentă și strânsă, cu toată despărțirea membrilor ei, se regăsea în toate împrejurările solemne sau dureroase. Deodată, într'o zi tatăl lui Psellos căzu bolnav și acest fiu, care se pare că spre sfârșit văzuse tot ce era bun și simplu în acest om, alergă plângând

lângă el. Dar şi Teodota era la căpătâiul muribundului; ea mângâie ultimele lui momente, primeşte ultimele sale sfaturi şi plânge pierderea soţului său cu o sinceră durere. Şi iată care sunt recomandaţiile supreme şi aşa de mişcătoare, pe care muribundul le adresează fiului său: „Copilul meu, eu plec în călătoria cea mare. Ai grijă să nu plângi prea mult şi mângâie pe mama ta". Şi lângă patul mortului, fiul şi mama cad unul în braţele celuilalt şi cu toată pietatea şi desprinderea sa de lucrurile pământeşti, Teodota îşi schimbă atitudinea şi plânge şi numai după multă frământare poate în sfârşit să se stăpânească. Atunci, fără îndoială, învăţămintele Bisericii îi vin în minte; ea se gândeşte la ele şi-şi spune că acum soţul său, în sfârşit desfăcut de legăturile lumii, este în adevăr liberat, explică fiului său că lacrimile pe care le varsă dovedesc că n'a scăpat din închisoarea pământească, că n'a găsit încă portul, că rătăceşte încă pe marea furtunoasă a vieţii. Dar aceasta e a doua atitudine şi nu-mi displace deloc să văd icoana cea nemişcată emoţionându-se mai întâi ca o femeie. Credinţa sa, oricât ar fi fost de mare, nu schimbase în ea orice alt sentiment.

După această nouă încercare, credinţa totuşi deveni şi mai arzătoare în acest suflet pasionat. In dorinţa de a suprima din viaţa ei orice era de prisos, ea suprima chiar ceea ce era necesar şi prin acest regim trupul ei devenea subţire, diafan, aproape aerian. Ai săi desaprobau zadarnic excesele ascetismului său; zadarnic îi făcea bătrânul său tată reproşuri şi o sileau să-şi schimbe viaţa. Dacă se lăsa câteodată înduplecată de aceste observaţii pline de dragoste, dacă pentru a le face plăcere se resemna să ia o masă mai gustoasă, în clipa când să se aşeze la masă se răsgândea, simţea adâncimea păcatului pe care avea să-l săvârşească şi repede poruncea să se caute pe drum vreo sărmană, care să mănânce în locul ei bucatele pregătite; şi bucuroasă de a fi scăpat de ispită, ea numea pe invitata sa întâmplătoare binefăcătoarea şi liberatoarea sa. Dar, din cauza acestui regim, ea slăbea din zi în zi; acum, pentru a se duce la biserică şi pentru a se ţine în picioare în timpul slujbei, îi trebuiau două servitoare. Şi prin acestea, Teodota dobândise o mare faimă de sfinţenie.

Totuşi, ea nu îmbrăcase haina călugărească, crezându-se în modestia ei nedemnă de o asemenea fericire şi cu toate acestea simţindu-se aproape de moarte, ea aspira cu înfocare spre acest suprem bine. Şi de data aceasta, lucru curios, tot un vis determină hotărîrea ei. Una din prietenele sale din mănăstire avu un vis. I se păru că era în Hipodrom, în loja imperială şi că vedea în jurul unui misterios tron de aur, aşa de strălucitor că abia se putea uita la el, alte tronuri, tot de aur sau de fildeş, aşezate în semicerc; printre ele, puţin mai la o parte la dreapta, era aşezat un tron făcut dintr'o materie deosebită şi necunoscută, întunecos şi strălucitor în acelaşi timp. Şi cum ea întreba cui era destinat acest scaun frumos, o voce îi răspunse că era tronul Teodotei. „Împăratul — înţelegeţi Regele Cerurilor — a poruncit să se pregătească căci ea trebue să vină în curând să se aşeze pe el". Era vestirea morţii apropiate şi de asemenea anunţarea viitoarei ei sfinţenii. Teodota se hotărî să ia voalul călugăriei.

Fu o ceremonie solemnă şi mişcătoare. Biserica mănăstirii era împodobită ca pentru o sărbătoare; călugăriţele umpleau absidele; preotul era în altar, Psellos de asemenea era de faţă, în primul rând al mulţimii. In mirarea generală, Teodota, aşa de slăbită de obiceiu, aşa de sfârşită că lumea se aştepta s'o vadă adusă în litieră, printr'un suprem efort de energie se ridică pentru această mare zi. Iluminată de o frumuseţe supranaturală, „ca o logodnică ce se duce către soţul său", ea apăru fără a fi susţinută de nimeni, înaintă spre altar cu pas sigur şi, cât ţinu slujba lungă a consacrării stătu în picioare fără să se clintească. Ea primi din mâinile preotului inelul de aur, sandalele, crucea; apoi se împărtăşi. Psellos, foarte mişcat, căzuse la picioarele sfintei femei. Atunci, întorcându-se către el, mama îi zise cu glas dulce: „Să poţi şi tu, fiul meu, să întâlneşti într'o zi toată această fericire". In acelaşi timp, ea se schimbă la faţă, o strălucire supranaturală se aprindea în ochii săi. Era sfârşitul. Ea voi atunci să se odihnească o clipă şi se aşeză pe un scăunel. Apoi, deodată, ca şi când ar fi zărit la dreapta ceva invizibil pentru privirea oamenilor, ea avu o tresărire şi căzu leşinată. Când îşi reveni, ea chemă pentru ultima dată pe fiul ei iubit, îl re-

chemă insistent și muri încet, credincioasă până la sfârșit celor două sentimente care umpluseră și dominaseră viața sa: dragostea maternă și dragostea de Dumnezeu.

Care a fost durerea lui Psellos, sosit prea târziu pentru a primi sărutarea supremă a mamei sale, se poate ghici și ne spune el însuși. „Căzui la pământ ca mort, scrie el, ne mai știind nimic din ce se petrecea în jurul meu, până în clipa când cei de față aruncându-mi apă rece pe obraji și făcându-mă să respir parfumuri, mă readuseră la viață". Trec peste lamentația funebră pe care o improviză cu ușurință obișnuită în fața sicriului moartei. Merită mai mult să spunem ce funerarii făcu Constantinopolul Teodotei. Orașul întreg luă parte, fiecare dorind să atingă pentru ultima dată corpul, mâinile, fața credincioasei femei. Cei prezenți rupseră ultima rochie pe care o purtase și-și împărțiră bucățile spre a le păstra ca relicve și bătrânul tată al defunctei, în picioare lângă patul unde se odihnea cadavrul, putea să spună cu bună dreptate bătrânei mame care plângea: „Crede-mă femeie, ai dat viață unei sfinte și unei martire".

V

Totuși, nu prin sfârșitul ei pios, prin ultimii ani ai vieții ei credincioase, Teodota e mai ales interesantă. Ea e mai mult prin marea dragoste pe care a avut-o pentru fiul său. Toată viața lui, Psellos a rămas convins că din înaltul cerului aceea care condusese tinerețea lui continua să vegheze cu dragoste asupra lui și de multe ori filosoful își reproșa de a fi înșelat oarecum speranțele sfintei femei, îmbrățișând alte idei decât cele care i-ar fi plăcut ei. De sigur, este ceva paradoxal că omul cum se cade, a cărui viață se scurse „ca untdelemnul care curge fără sgomot", că burghezul „cu vorba greoaie" a avut ca fiu pe cel mai neastâmpărat, pe cel mai activ, pe cel mai intrigant dintre curtezani și pe cel mai vorbăreț dintre oratori și că această mamă sfântă, moartă în parfum de sfințenie, a dat viață spiritului cel mai liber, cel mai deschis, cel mai științific din vremea lui. Psellos simțea bine contrastul și cât de mult se deosebea de părinții săi. Dar dra-

gostea de știință era mai mare la el. „Ar trebui, zice el undeva, să mă gândesc numai la Dumnezeu. Dar caracterul meu și puternica dorință pe care o simte sufletul meu pentru orice cunoștință, m'au dus spre știință". Ce era această știință și cât era de vastă și de adâncă, el însuș ne-a explicat-o cu bunăvoință : el ne spune cum la douăzeci și cinci de ani știa tot ce se poate ști, retorică și fizică, științe oculte chiar și cum dela neoplatonism și dela „admirabilul Proclus", se ridicase încet-încet până la „lumina pură a lui Platon". In fond, cu toate scrupulele pe care le încerca câteodată, acest spirit mare și liber nu regreta deloc știința sa și mama lui de asemenea, din înaltul cerului, trebuia să fie mulțumită de el. Din cauză că era un savant eminent acest om de litere ajunse la curte și se înălță până la postul de prim-ministru : și astfel el, realiză marile ambiții și visurile frumoase pe care mama lui le făcuse odinioară lângă leagănul său.

BCU IASI / CENTRAL UNI

ANA DELASSENA

O familie din aristocrația bizantină în secolul al IX-lea

Intre marile familii feudale și militare din aristocrația bizantină, una din cele mai celebre, către jumătatea secolului al XI-lea, era familia Comnenilor. Bogăției, întinderii vastelor sale domenii asiatice, numărului vasalilor și clienților se adăuga, spre a-i mări prestigiul, strălucirea serviciilor aduse de membrii săi: șeful ei, Isac, era pe atunci unul din cei mai iluștri generali ai monarhiei. Astfel, în 1057, când marii șefi ai armatei, desgustați de abuzurile puterii civile, se hotărîră pentru un pronunciamento, într'un acord unanim proclamară pe Comnen basileu al Romanilor. In felul acesta, Isac pregătia măreția viitoare a casei sale.

Totuși, abia după doi ani dela urcarea pe tron, noul prinț, descurajat, neputând realiza binele pe care-l visa, și pe deasupra bolnav, se hotăra să abdice. El se gândi un moment să lase puterea fratelui său Ioan, pe care îl și ridicase la slujba înaltă de mareșal al curții și de mare logofăt; dar acesta, înspăimântat de greutatea sarcinii imperiale, refuză cu încăpățânare. Soția sa, Ana Delassena încercă zadarnic să-i ridice curajul; zadarnic îi arătă ea pericolul viitor la care expunea pe ai săi, care vor fi suspectați de orice guvernare ca niște candidați eventuali la coroană; zadarnic, amestecând lacrimile cu reproșurile ea își bătea joc, cu cuvinte amare, de desinteresarea filosofică și de modestia lui periculoasă. Nu putu obține nimic. La refuzul lui Ioan, tronul fu dat președintelui Senatului, Constantin Dukas. Dar toată viața sa Ana Delassena trebuia să-și aducă aminte de aceste convorbiri tragice din luna Nomvrie 1059. Ea nu se mângâie nicio-

dată de a fi scăpat această diademă imperială pe care un singur cuvânt al soțului său putea să i-o pună pe cap; niciodată ea nu iertă pe Dukas de a-i fi luat locul pe tronul, pe care ea dorea să se așeze. De aici înainte ea nu mai avu decât un singur scop în viață: de a regăsi ocazia pierdută, de a se răzbuna pe soartă, de a recuceri pentru ai săi puterea supremă pe care crezuse că o ținea în mâini: și cum era îndemânatecă și încăpățânată pe cât era și de ambițioasă, Ana Delassena isbuti. Lovitura de Stat din 1081, care asigură pentru mai mult de un secol imperiul dinastiei Comnenilor, fu urmarea indirectă, dar sigură și logică a energiei sale tenace, a grijii pasionate pe care o avea pentru gloria casei, a devotamentului matern, adânc, nesdruncinat, pe care-l arătă în orice împrejurare copiilor săi.

I

Dacă facem abstracție de deosebirea condițiilor sociale, marea doamnă care era Ana Delassena semăna foarte mult cu burgheza care fu mama lui Psellos. Ca și aceea, ea era credincioasă, miloasă, virtuoasă; ca și aceea, se simțea bine în societatea preoților și a călugărilor și visa să-și sfârșească zilele în vreo mănăstire; ca și aceea, petrecea o bună parte din noapte veghind, alternând rugăciunile cu cântarea psalmilor și în lume avea o înfățișare severă și gravă, care inspira ușuratecilor un respect amestecat cu teamă. Ca și aceea ea adăuga acestei iubiri arzătoare de Dumnezeu, o dragoste pasionată pentru copiii săi. Intr'un act oficial, fiul său, împăratul Alexe, i-a adus mai târziu o mărturie pe care trebue s'o cităm: „Nimic nu se poate compara, scrie basileul, cu o mamă duioasă și care își iubește copiii. Nu există în lume sprijin mai puternic, fie că un pericol se ridică la orizont, fie că o supărare e de temut. Dacă îți dă un sfat, sfatul său e bun; dacă se roagă, rugăciunea ei atotputernică asigură celor pentru care se roagă un sprijin de neînvins. Astfel mi-a apărut, din vârsta cea mai fragedă, mama și suverana mea venerată, care a fost pentru mine în orice împrejurare învățător

şi călăuză. Nu eram decât un suflet în două trupuri şi, prin graţia lui Dumnezeu, această frumoasă şi strânsă înţelegere durează încă şi astăzi."

Este sigur că Ana Delassena exercită asupra fiilor săi o influenţă adâncă şi decisivă. Ca şi în familia lui Psellos, ea era, în palatul Comnenilor, bărbatul casei; şi când în 1067 moartea soţului ei o lăsă văduvă cu opt copii, cinci băieţi şi trei fete, rolul ei mare şi până acum, nu făcu decât să crească. Ea este aceea care crescu în adevăr pe toţi ai săi, care făcu din ei oamenii remarcabili care au fost, în stare să îndeplinească înaltele destine pe care le visa pentru ei şi spre care i-a îndrumat. Ea asculta bucuroasă, de altfel, pe cei care-i promiteau imperiul pentru fiii săi, dar mai ales n'a cruţat nimic spre a face o realitate din aceste profeţii. „Rugăciunile sale sunt acelea, mai scrie fiul ei Alexe, care ridicându-se fără încetare până la urechile Domnului, ne-au ridicat pe culmea puterii supreme! „Şi cu bună dreptate istoria o numeşte „mama Comnenilor".

Singura deosebire care există între aceste două mame la fel de pasionate, mama lui Psellos şi aceea a Comnenilor, este că Ana Delassena datora naşterii sale, bogăţiei, prestigiului numelui, putinţa de a pune în serviciul ambiţiei sale mijloace de acţiune pe care nu le avea burgheza Teodota. Născută dintr'o mare familie, fiica unui tată care îndeplinise funcţii înalte în provinciile Italiei, aparţinând prin mama sa ilustrei case a Delassenilor, al cărei renume îngrijorase pe mai mulţi împăraţi, măritată cu un Comnen, înrudită cu tot ce aristocraţia bizantină socotea mai vestit, ea trăise totdeauna în lume şi la curte şi învăţase acolo arta intrigilor, pe care o practica cu o dibăcie extraordinară, punând o îndemânare minunată în a se juca cu orice dificultate, o măiestrie fără pereche în a se strecura printre situaţiile cele mai periculoase.

La aceste iscusinţi preţioase, dar cam de a doua mână, Ana adăuga de altfel calităţi de spirit excelente. Fiul său Alexe şi nepoata sa Ana Comnena nu vorbesc niciodată de ea decât cu o admiraţie fără margini. Avea o inteligenţă de primul ordin, „un spirit puternic, în adevăr regal şi demn de

tron". Din tinereţe, ea arătase o voinţă energică şi puternică, un bun simţ hotărît; în creierul ei lucid şi bine ordonat, un gând activ era neîncetat în mişcare. „Era o minune, scrie Ana Comnena, găsind în acest trup de femeie tânără înţelepciunea unui bătrân şi era de ajuns s'o priveşti pentru a descoperi tot ce era în ea serios şi de merit". Era un suflet de om de Stat. Ea stăpânea o admirabilă experienţă a afacerilor, o cunoaştere aprofundată a chestiunilor politice; ar fi fost în stare să guverneze lumea. In sfârşit, ea era ajutată de daruri naturale remarcabile, o vorbire uşoară, concisă, care totdeauna găsea cuvântul potrivit şi se ridica fără sforţare până la elocvenţă. „Fără inteligenţa şi fără raţiunea ei, a spus despre dânsa fiul său, monarhia ar fi fost pierdută". Şi Ana Comnena o socoteşte superioară tuturor oamenilor de Stat din vremea sa. „Era, mai scrie ea, cinstea sexului său, gloria naturii omeneşti". Pe lângă acestea, curajoasă, plină de îndrăsneală mândră, în stare pentru fiul său de orice devotament şi de orice dibăcie, într'un cuvânt, era o femeie superioară, care, prin înaltele sale calităţi justifica ambiţiile imense pe care le nutrea; poruncitoare şi intrigantă rând pe rând, pricepută şi suplă când trebuia, îndrăsneaţă şi bună când era nevoie şi mereu extrem de inteligentă, ea este de sigur aceea care a creiat grandoarea familiei sale şi văzând-o astfel se înţelege influenţa prodigioasă pe care o păstră până la moarte asupra fiului său recunoscător.

II

In 1067, când moartea soţului său făcea din Ana Delassena şeful familiei, trei din fiii săi erau acum mari. Manuel, cel mai în vârstă, servea în armata imperială; Isac şi Alexe erau nişte tineri de nouăsprezece-douăzeci de ani; numai Adrian şi Nichifor erau tot copii. De asemenea, din cele trei fete două erau măritate cu oameni de familie nobilă; una se căsători cu Mihail Taronitul, cealaltă cu Nichifor Melissenul. A sfârşi educaţia celor mai mici, a asigura cariera celorlalţi, acesta fu scopul dublu pe care şi-l propuse mama de aici înainte.

Imprejurările îi ajutară de minune. In acest timp, tronul Bizanțului era încă odată ocupat de o femeie, Evdochia, văduva lui Constantin Dukas, care exercita regența în numele tânărului său fiu Mihail al VII-lea. Aceasta era o prințesă inteligentă, instruită, învățată chiar: deși i s'a atribuit pe nedrept compunerea poemului mitologic intitulat „*Violarium*" sau „câmpul cu violete", este sigur că-i plăcea să scrie; ea este autoarea mai multor bucăți în versuri, despre părul Arianei, despre ocupațiile pe care trebue să le aibă o prințesă și a unui tratat despre vieața monahică, care sunt de ajuns pentru a dovedi gusturile și pretențiile sale literare. Dar mai mult decât atât, ea era o femeie energică, ambițioasă, dornică de a guverna: „Înțeleg, spunea ea, să mor pe tron". Astfel bărbatul său, care-i aprecia calitățile, îi asigurase printr'un act anume puterea supremă, nu fără a-i lua în schimb, printr'o precauțiune ciudată de soț îndrăgostit și gelos, angajamentul scris de a nu se mai mărita niciodată. Evdochia consimțise și promisiunea semnată de ea fusese solemn încredințată în păstrarea patriarhului Ioan Xiphilin.

Din nenorocire pentru ultimele dorințe ale basileului Constantin al X-lea, situația în care se sbătea imperiul era deosebit de grea pentru o femeie, nevoia unei mâini de bărbat se făcea simțită neapărat; și apoi, pe de altă parte, Evdochia, deși atingea patruzeci de ani, era o persoană cu temperament care suporta greu văduvia. Ea tocmai se îndrăgostise cu pasiune de frumosul Roman Diogene, un general care la moartea suveranului încercase o răscoală militară: învins, adus prizonier la Constantinopol, el aștepta judecata, când, spre marea mirare a celor dela curte, împărăteasa îi acordă iertarea; și în curând ea nu se mai gândi la altceva decât să se căsătorească cu el. Un lucru o împiedeca totuși: era nenorocitul document dat în mâinile patriarhului. Cu foarte multă dibăcie, regenta înșelă pe prelat; ea se prefăcu că simte o violentă dragoste pentru fratele lui Xiphilin; și acesta ca o rudă bună, pentru a nu sta în calea norocului ce surâdea familiei sale, consimți să restitue Evdochiei hârtia care conținea promisiunea ei. Odată intrată în posesia an-

gajamentului său, basilissa aruncă masca şi se mărită cu Roman Diogene.

„Omul, spune cu filosofie Psellos povestind această întâmplare, e un animal schimbător, mai ales când găseşte pretexte speciale pentru schimbările lui". Dar nu toată lumea judecă faptul cu atâta filosofie. Cezarul Ioan Doukas, fratele împăratului răposat, care se vedea îndepărtat din arenă, patriarhul Xiphilin, furios de a fi fost înşelat, nu-şi ascunseră nemulţumirea şi însuşi Psellos, care fusese ministrul favorit al lui Constantin al X-lea şi care era preceptorul tânărului Mihail al VII-lea, sfârşi prin a nu-i plăcea noua politică ce se inaugura. In adevăr, urcarea pe tron a lui Roman asigura triumful armatei şi partidului civil, îngrijat, exasperat, făcea o opoziţie făţişă unui prinţ care ameninţa să-i răpească influenţa.

Acest fapt apropie pe Comneni de curte. In afară de faptul că Evdochia era puţin rudă cu ei, prin numele şi amintirea împăratului Isac, unchiul lor, ei erau consideraţi ca reprezentaţii cei mai iluştri şi partizanii cei mai hotărîţi ai ideilor de reorganizare militară şi de acţiune energică, pe care o simboliza ridicarea lui Roman; de altfel Ana Delassena era prea încântată de căderea duşmanilor ei Dukas, pentru a precupeţi concursul şi a refuza simpatia sa noului regim. Toată familia se găsi deci în mare favoare la palat. Ana Delassena mărită pe ultima ei fiică cu Constantin Diogene, rudă apropiată cu basileul; pentru fiul său Manuel obţinu cele mai înalte demnităţi. El primi comandamentul armatei din Orient şi în fruntea trupelor se distinse prin fapte strălucite. Mulţumită lui, numele Comnenilor devenea iar popular în tabere şi Ana Delassena surâdea speranţelor sale, când deodată, tânărul general căzu greu bolnav în Bitinia.

La această veste, mama înspăimântată aleargă în grabă la căpătâiul fiului său; printr'o supremă sforţare de voinţă, Manuel aproape mort, se ridică din pat spre a o primi; se aruncă în braţele ei, abia având puterea să spună câteva cuvinte; apoi căzu şi, după ce exprimase dorinţa de a fi înmormântat în acelaşi mormânt în care se va odihni într'o zi mama lui iubită, el leşină şi muri. Nimic nu dovedeşte mai bine că

această anecdotă respectul profund şi afecţiunea duioasă pe care această femeie ştiuse s'o inspire copiilor săi; de asemenea, nimic nu arată mai bine decât ceea ce urmă energia rară a sufletului său. Moartea lui Manuel era mai mult decât un doliu crud, era ruina tuturor speranţelor pe care ea le pusese în această tânără glorie. Cu toată gravitatea pierderii şi a disperării sale, totuşi Ana Delassena îşi reveni din lovitura care o copleşea. Un Comnen dispărea: trebuia ca un altul să continue tradiţia şi să asigure gloria rasei. Ea hotărî să trimită fără întârziere armatei pe al treilea fiu, tânărul Alexe. Dar împăratul se arăta mai milos decât mama. Când Comnen veni să-i ceară autorizaţia de plecare: „Nu trebue, îi răspunse el, ca mama ta să rămână singură cu asemenea tristeţe şi nu vreau să adaug la pierderea unui fiu îndepărtarea altuia". Şi el trimise pe tânăr la Ana Delassena.

Revoluţia din 1071 distruse dintr'odată opera pe care Ana o clădea cu răbdare. Se ştia cum înfrângerea lui Roman al IV-lea, bă'ut la Mantzikiert de către Turci şi căzut în mâinile sultanului, deslănţui la curte toată ura strânsă de multă vreme în contra nenorocitului suveran şi cum partidul Dukas-ilor, după ce proclamase căderea lui, nu ezită, atunci când basileul fu scăpat din captivitate, să-i proclame războiu ca unui duşman. Cu curajul său obişnuit, Ana Delassena rămase cu încăpăţânare credincioasă acestui împărat isgonit din ţară. Ea nu întârzie de a fi acuzată că e în corespondenţă secretă cu el; fu citată înaintea unui tribunal; condamnarea ei părea sigură dinainte. Atunci, această femeie hotărîtă şi mândră scoase deodată de sub mantie un crucifix şi învârtindu-l în faţa judecătorilor zăpăciţi: „Iată, zise ea, judecătorul meu şi al nostru. Gândiţi-vă la el înainte de a da sentinţa şi luaţi seama să fie demnă de judecătorul suprem care vede secretele inimilor". La această ieşire neaşteptată, tribunalul îşi pierdu cumpătul. Câţiva înclinau spre achitare; cei mai mulţi totuşi se temură de mânia noului stăpân. Ei ieşiră din încurcătură printr'o laşitate, pe care prietenii Comnenilor o asemănară, cu un cuvânt potrivit, de „judecata lui Caiafa". Ana Delassena fu condamnată la exil şi împreună cu fiii săi trimisă într'una din insulele arhipelagului Prinkipo.

III

Totuşi, disgraţia Comnenilor fu scurtă. Marele lor adversar, Cezarul Ioan Dukas, care înlocuise pe Roman şi pe Evdochia în guvernare, nu întârzie de a se certa cu nepotul său Mihail al VII-lea şi trebui să părăsească curtea spre a se retrage în proprietăţile sale din Asia. Comnenii erau, cu toată căderea lor, seniori prea puternici pentru ca noii miniştri să nu simtă în această împrejurare interesul pe care-l aveau de a se împăca cu ei şi de a-şi asigura sprijinul lor. Fură rechemaţi din exil. In curând, pentru a-şi asigura şi mai bine concursul lor, căsătoriră pe Isac, şeful casei, cu o vară a împărătesei, Maria de Alania şi puţin după aceea i se dădu comanda supremă a armatei din Orient, pe care odinioară o avusese fratele său Manuel. Plecând, Isac luă cu el în tabără pe fratele mai mic, Alexe. De acum înainte, norocul familiei nu va mai înceta să crească.

Alexe Comnenul, viitorul împărat, avea atunci douăzeci şi trei sau douăzeci şi patru de ani; Isac era puţin mai în vârstă. Amândoi erau soldaţi admirabili, pasionaţi de chestiuni de război şi de o bravură care, la cel mai mare, mergea adeseori până la cea mai nebunească îndrăsneală. Era atunci văzut aruncându-se asupra duşmanului „ca fulgerul" şi de mai multe ori, din cauza imprudenţii, căzu în mâinile necredincioşilor. Alexe, deşi tot aşa de curagios, era mai cumpănit şi mai calm. Ca fizic, era un om de statură obişnuită, dar solid construit şi foarte voinic; cu tenul său pârlit de soare, cu părul negru, ochii întunecaţi şi scânteietori, el avea o înfăţişare foarte bună şi un aer cu totul seducător. Obişnuit cu toate exerciţiile trupului, era mare vânător, călăreţ elegant şi neobosit, dornic de mişcare şi de aventuri războinice. Dar la această activitate corporală el adăuga, ca moral, o rară stăpânire de sine şi o ciudată dibăcie în intrigă. Inteligent, instruit, bun vorbitor, el ascundea în sufletul său o voinţă tenace şi hotărîtă; numai, cum era dela natură blând, îi plăcea mai mult să-şi ajungă scopul prin dibăcie decât prin violenţă. Foarte adânc ataşat, ca toţi fraţii, de mama sa, el era obiectul preferinţelor secrete ale Anei Delassena; ea îl credea în

adevăr mai capabil decât ceilalţi să realizeze ambiţioasele sale speranţe şi de aceea, foarte de vreme ea îl împinsese spre cariera armelor şi-l dăduse apoi ca locotenent fratelui mai mare, Isac. In toate acestea, Ana Delassena vedea just. In puţin timp, prin bravura lor strălucitoare şi prin faptele lor, ei îşi acoperiră numele de un renume incomparabil.

Către anii 1072—1073, situaţia imperiului era de o gravitate extremă. La frontiera Asiei, Turcii erau ameninţători: la această primejdie, revolta unui şef de mercenari, Normandul Roussel de Bailleul adăuga o complicaţie în plus. Siliţi să susţină lupta în contra necredincioşilor cu forţe foarte micşorate din cauza acestei revolte, cei doi fraţi făcură totuşi minuni. Dacă e să credem cronicile de familie, care celebrează cu un entusiasm, fără îndoială puţin parţial, bravura şi strânsa lor prietenie — erau uniţi, spune Ana Comnena, ca Oreste şi Pilade — isprăvile lor fură ca cele ale paladinilor. Intr'o zi, în timpul unei lupte, calul lui Isac fu omorît sub el şi căzu în mâinile Turcilor. Cu mare greutate Alexe se trudea să salveze armata şi să acopere retragerea, când, cuprinse de panică, trupele se risipesc, lăsând pe tânărul general aproape singur. Silit să fugă, strâns de aproape de musulmani, Alexe nu scapă decât prin minune de cei care-l urmăreau; şi după o scurtă şedere într'un sat pierdut, în sfârşit, împreună cu câţiva oameni reuşeşte să ajungă la Ancyra. Neavând atunci decât un gând, să libereze cât mai repede pe fratele iubit, el aleargă la Constantinopol, să strângă preţul necesar răscumpărării; la reîntoarcere, el avu surpriza să găsească pe Isac liber; nobilimea din Capodocia contribuise cu generozitate pentru a răscumpăra pe moştenitorul unui nume aşa de mare. Impreună, cei doi fraţi iau drumul Capitalei. Din nou, în preajma Nicomediei, sunt asaltaţi de un grup de Turci şi împresuraţi. Ei îşi deschid drum cu lovituri de sabie, săvârşind isprăvi prodigioase în această luptă şi în sfârşit scapă şi deşi sunt urmăriţi cu înverşunare, ei duc trupa intactă într'un loc sigur. După această cavalcadă epică, atunci când intră în Constantinopol, mulţimea entuziastă le făcu o primire triumfală şi cu ochi miscaţi şi fermecaţi lumea contempla pe

acela pe care-l numea cu dragoste „frumosul tânăr aurit" (ὁ χρυσοῦς νεανίας Ἀλέξιος).

Un renume aşa de strălucit trebuia cu siguranţă să îngrijoreze în locurile înalte: se trudiră deci să scape de aceşti tineri prea populari. Isac, ca duce de Antiohia, fu trimis la hotarele îndepărtatei Sirii; Alexe, ridicat la rangul de stratopedarc, primi misiunea de a lupta şi de a distruge pe Roussel de Bailleul. Dar, pentru această întreprindere grea i se dădură puţini soldaţi şi bani deloc. Cu toată împotrivirea mamei sale, care se temea să nu-l vadă compromiţând tânăra lui glorie condamnată la un insucces, Alexe primi totuşi comanda ce i se oferea. Şi aşa de mare fu dibăcia tacticii şi îndemânarea diplomaţiei sale, încât el găsi mijlocul de a se ridica şi mai mult, într'o afacere în care se părea că are să se piardă. El începu prin a tăia posibilitatea de hrană rebelului, apoi ştiu, printr'o trădare provocată cu subtilitate, să-l prindă şi-l aduse la Constantinopol în triumf pe acest adversar atât de temut. Împăratul Mihail al VII-lea primi pe tânărul erou cu o bunăvoinţă extraordinară: „Fie binevenit, îi zise el, acela care după Dumnezeu este braţul nostru drept". In acel moment, în 1074, Alexe era unul din personajele cele mai bine văzute din Bizanţ.

Ori, tocmai la acea dată, se ridica în contra basileului o nemulţumire universală. Lăcomia neruşinată a primului ministru secătuia finanţele şi provoca foamete în imperiu; armata care nu-şi mai primea solda, se răsvrătea. Mulţi ambiţioşi profitau de neorânduiala în care se sbătea guvernarea slabă a lui Mihail; în Europa Nichifor Bryenne se proclamă împărat; în Asia, Nichifor Botaniatul îmbrăca purpura, susţinut de marea nobilime feudală şi chiar de o parte din Senat. Intre guvern şi pretendenţii rivali, Alexe Comnenul se strecura cu dibăcie şi neluând partea nimănui, îşi consolida cu atât mai mult propria lui situaţie: şi în curând el ajunse atât de mult omul indispensabil, încât toate partidele îi solicitau alianţa şi se trudeau să-l cucerească. El profită foarte îndemânatec de aceste evenimente şi-şi consolidă viitorul.

Cu puţin timp înainte, Alexe îşi pierduse soţia. Pentru a o înlocui, i se propuneau două partide tot atât de strălu-

cite și de utile. Impăratul îi oferea mâna sorei sale Zoe, Cezarul Ioan Dukas se gândea să-i dea în căsătorie pe nepoata lui Irina. Având de ales între aceste două alianțe, Comnenul înțelese fără greutate avantajele celei de a doua care, confundând interesele celor două mai ilustre familii ale aristocrației bizantine, asigura ambițiilor sale viitoare un sprijin neprețuit. El se hotărî deci pentru Dukas. Dar proiectul întâlni din unele părți o opoziție violentă. Impăratul, jignit de a vedea că i se refuză alianța, se arătă absolut ostil; lucru și mai extraordinar, Ana Delassena însăși rezista acum la dorința fiului său: vechea ură adâncă pe care o păstra familiei Dukas, întuneca atunci obișnuita claritate a judecății ei și o făcea să uite interesul evident al casei sale. Aici apăru simțul politic și siguranța dibace a lui Alexe. Mărturisind că niciodată nu va face nimic în contra voinții mamei sale, el se păzi de a ceda insistențelor sale; cu răbdare, cu subtilitate, el încercă să o facă să revină asupra ideilor ei și ajutat și de diplomația pricepută a viitoarei lui soacre, sfârși prin a înlătura toate dificultățile. Ana Delassena își dădu consimțimântul, nu fără greutate; el smulse de asemenea încuviințarea basileului și, la sfârșitul lui 1077, căsătoria fu celebrată. Se va vedea mai departe că Ana Delassena avea să păstreze surorei sale o antipatie încăpățânată și cu atât mai vie fără îndoială cu cât în această împrejurare ea trebuise să-și plece voința în fața dorinței fiului său, pentru prima dată în vieață.

Trebue totuși să mărturisim că în această chestiune Alexe avea dreptate: evenimentele ce au urmat aveau s'o dovedească. Alianța cu Dukas era pentru interesele sale un sprijin formidabil; între partidele care se înfruntau, aceasta îi permise să dea sprijinul acolo unde avea mai multe avantaje și să devină stăpânul adevărat al situației. Mai întâi, el rămase credincios guvernului; la începutul lui 1078, bătu pe Nichifor Bryenne în Macedonia. Dar puțin după aceea, când Botaniatul detronă pe Mihail al VII-lea, Comnenul crezu că e mai de folos să treacă de partea noului regim. O adeziune așa de prețioasă primi recompensa pe care o merita: Alexe obținu slujba de mareșal al palatului, titlul de nobilisim și fu în adevăr apărătorul și cel mai bun sprijin al basi-

leului. Incă odată el provocă la luptă pe Nichifor Bryenne apoi strivi un alt pretendent, Basilaces şi-i aduse pe amândoi prizonieri la picioarele împăratului. Incă o demnitate plăti aceste succese : el fu numit consilier. Dar mai ales popularitatea sa crescu minunat. Prin strălucirea victoriilor sale, el era idolul soldaţilor, care îl aclamau în orice împrejurare şi nu voiau alt şef decât pe el. Prin căsătorie, el alăturase situaţiei sale cea mai mare parte din aristocraţia feudală, ale cărei revendicări le reprezenta şi pe lângă aceasta câştigase şi sprijinul patriarhului, devotat orbeşte familiei Dukas. In sfârşit, prin înfăţişarea lui frumoasă, el plăcea mulţimii. Alexe Comnenul avea dreptul să nădăjduiască totul.

IV

Ori, chiar în acea vreme, Nichifor Botaniatul devenea din ce în ce mai nepopular. Miniştrii săi, precum făceau odinioară cei ai lui Mihail al VII-lea, risipeau banii strânşi cu multă trudă şi strâmtorarea tezaurului fiind extremă, abuzurile biurocraţiei imperiale sporeau încă nemulţumirea. Armata din ce în ce mai sătulă de guvernul slab care conducea Statul, se supăra că e neglijată, rău plătită, fără încetare sacrificată intereselor administraţiei civile. Regimentele din Asia murmurau ; în capitală, Varengii, aceia dintre soldaţii gărzii care păreau cei mai siguri, se revoltau şi se potolea cu greu insurecţia lor; pe deasupra, Botaniatul era bătrân, fără energie şi cam ridicol. Din toate părţile se cerea o dinastie nouă şi revolta lui Nichifor Melissenul, care îmbrăcă purpura în Asia, era semnul evident al crizei ameninţătoare şi apropiate.

Natural, partidul civil era foarte îngrijat de această situaţie şi şefii lui, miniştrii erau foarte preocupaţi de popularitatea Comnenilor, care apăreau ca şefii hotărîţi al partidului militar şi feudal. Ei şi arătaseră lui Alexe neîncrederea lor, interzicându-i, după victoria lui asupra lui Bryenne, să intre în triumf în capitală. Acum ei se trudeau să-l compromită în faţa împăratului, arătând Botaniatului că pretendentul asiatic era chiar cumnatul Comnenilor, amintind că Alexe — de altfel cu multă prudenţă — refuzase comanda trupelor

trimise în contra rudei sale, silindu-se să-l arate înțeles cu uzurpatorul și să-l compromită definitiv. Dar Alexe, precum se știe, era maestru în jocul subtil al intrigei; la uneltirile dușmanilor, el răspunse prin alte uneltiri și găsi mijlocul de a-și asigura un sprijin atotputernic chiar în palat, unde se punea la cale ruina sa.

Pe când Mihail al VII-lea era încă împărat, el se căsătorise cu prințesa Maria de Alania. Aceasta era o femeie foarte frumoasă, înaltă, elegantă, cu obrazul de zăpadă, cu ochii luminoși și încântători, de o grație și o seducție fără pereche. „Nici Apelles, nici Fidias, spune Ana Comnena, n'au făcut ceva care să fie tot așa de frumos ca ea". „Era, citim în altă parte, o statue vie, pe care cei care iubeau frumosul nu se săturau de a o admira sau mai curând era însăși dragostea încarnată și coborîtă pe pământ". Această persoană frumoasă, cum se înțelege dela sine, provocase în jurul ei pasiuni mari. Nichifor Botaniatul însuși, când se urcă pe tron, nu fusese deloc nesimțitor la farmecele ei și deși nu mai era tânăr și fusese văduv de două ori, își pusese în gând s'o ia de soție. Exista însă o dificultate: bărbatul tinerei femei, împăratul detronat Mihail al VII-lea, trăia încă; dar fusese silit să intre într'o mănăstire și putea fi considerat ca mort pentru lume și căsătoria sa desfăcută. Totuși Nichifor ezită și cum înainte de toate dorea să-și legitimeze uzurparea printr'o alianță imperială, el se gândi să ia de soție pe văduva lui Constantin al X-lea și a lui Roman Diogene, Evdochia, care ar fi primit cu bucurie să împartă puterea cu el. Aceasta era o căsătorie rațională, foarte potrivită ca vârstă; dar Maria era frumoasă și seducătoare: Botaniatul nu rezistă. Cu toată împotrivirea Bisericii de a sancționa această însoțire de două ori incorectă, basileul făcu pasul pentru a treia nuntă și se căsători cu soția predecesorului său.

Maria de Alania consimțise fără entuziasm la dorința lui Nichifor, numai pentru a salva interesele fiului ei Constantin, atunci în vârstă de patru ani; dar ea nu putea iubi pe soțul bătrân care o voise. Alexe Comnen, dimpotrivă, era, precum se știe, foarte seducător; se pare că împărăteasa nu întârzie să simtă pentru el un sentiment foarte duios și în

curând se duse vestea în capitală că erau în termenii cei mai buni. Faptul pare destul de verosimil; în orice caz, este sigur că basilissa luă partea Comnenilor și le acordă toată favoarea sa. De altfel, prin căsătoria verișoarei ei cu Isac, șeful famliei, ea era puțin rudă cu ei; și mulțumită acestei alianțe, Isac, care atunci era la Constantinopol, avea intrarea liberă la suverană. El profită de aceasta pentru a ajuta pe fratele său, pentru a asigura bunăvoința gineceului, unde toată lumea lucra pentru el; și Ana Delassena însăși, din ură pentru nora ei Irina Dukas, privea cu plăcere legătura lui Alexe și ajuta din toate puterile manevrele fiilor săi. Toate aceste intrigi ajunseră la un rezultat destul de neprevăzut: Maria de Alania adoptă pe Alexe Comnenul. Prin aceasta, el intra în familia imperială și, oficial admis în intimitatea palatului, el era încă mai ușor în curent cu ceea ce se urzea aici în contra lui.

Amăgit de miniștrii săi, împăratul luase o hotărîre gravă: el desenase ca succesor pe nepotul său Synadenos. Când Maria de Alania află această alegere, care nesocotea atât de brutal drepturile la tron ale fiului său, mânia sa nu mai cunoscu margini: vestiți îndată de ea, Comnenii, îndemnați de mama lor, suflară încă peste indignarea sa. Consilierii împăratului se hotărîră atunci să facă un act decisiv; pentru a sfârși cu ei, ei hotărîră să scoată ochii ambilor frați. Dar de multă vreme Isac și Alexe bănuiau ceva, așa încât se zice că luaseră precauția să nu fie în palat amândoi în același timp. Înștiințat, fără îndoială de împărătească de ceea ce se pregătea, ei forțară lucrurile și jucară ultima carte.

In noaptea de 14 Februarie 1081, Isac și Alexe, întovărășiți de principalii lor partizani, fugiră din capitală și având grijă să pună mâna pe caii din grajdurile imperiale, ei ajunseră, fără a fi urmăriți, în taberele armatei din Tracia. Plecarea lor fu așa de grăbită și fuga lor așa de rapidă că trebuiră să lase în urmă toate femeile din familia lor. Aci Ana Delassena își regăsi toată energia ei obișnuită. Ca femeie inteligentă ce era, ea alergă dis-de-dimineață să se refugieze în azilul inviolabil al Sfintei Sofii, luând cu ea pe fii, fiicele, nurorile și nepoții ei; și când Nichifor Botaniatul o somă să vină la Palatul Sacru, ea refuză hotărît și agățându-se

de iconostas declară că ar trebui să i se taie mâinile pentru a o lua de acolo. In contra unei astfel de tării, împăratul nu îndrăsni să întrebuinţeze forţa; el negocie şi la sfârşit promise vieaţa, orice ar fi, rudelor rebelilor. Ca precauţie, se mulţumi să le închidă într'o mănăstire din Petrion, unde nora Cezarului Ioan Dukas, soacra lui Alexe Comnenul, nu întârzie să vină să le însoţească. Şi cu mare îngrijorare toate aceste femei aşteptară sfârşitul evenimentelor.

Ele nu avură de aşteptat mult ă vreme. Conjuraţii, cărora Cezarul Ioan Dukas le adusese sprijinul numelui şi averilor sale, se pregăteau să le elibereze. Fără întârziere, ei proclamară, în tabăra dela Schiza, pe Alexe Comnen împărat, în favoarea căruia fratele mai mare, Isac, renunţase cu generozitate; apoi, înarmaţi, merseră asupra capitalei. In acest timp, neputincîosul Botaniat se lăsa în voia soartei: ezita, nu lua nicio măsură utilă; dinainte el se resemna în faţa soartei. Trădarea unui mercenar lăsă în mâinile rebelilor una din porţile oraşului. Totuşi, nimic nu era încă hotărît. Trebuiră să se bată pe străzi şi Constantinopol cunoscu toată oroarea unei luări cu asalt. Poate că în această luptă desordonată, Botaniat ar fi putut învinge, dacă ar fi încercat o sforţare viguroasă; el nu voi sau nu îndrăsni. Trădarea flotei, care se declară de partea Comnenilor, sfârşi prin a-l doborî. Pentru a opri vărsarea de sânge inutilă, basileul, la stăruinţele patriarhului, se hotărî să abdice. El intră într'o mănăstire şi nu găsi să spună decât acest cuvânt: „Ce mă plictiseşte este că nu voiu mai avea carne. In afară se aceasta, tot restul mi-i indiferent".

V

Ana Delassena putea fi fericită: fiul ei era împărat. Şi precum ea era aceea care-i pregătise calea tronului, tot aşa influenţa ei se simţi puternică în instalarea nouei dinastii.

Alexe Comnenul avea într'un grad înalt spiritul de familie. Indată ce fu stăpân pe putere, cea dintâi grijă a lui fu de a copleşi cu onoruri pe toate rudele; pentru fraţii, pentru cumnaţii săi, el a creiat demnităţi noui şi răsunătoare şi împărţi între ei cele mai înalte slujbe de Stat. Pentru mama sa făcu

şi mai mult. Din cea mai fragedă vârstă el avusese pentru dânsa un respect adânc şi în orice împrejurare luase obiceiul să se conducă după sfaturile sale: devenit basileu, el voi de asemenea s'o asocieze la toate hotărîrile lui. Ii decernă titlul de împărătească, o puse în curent cu toate afacerile, o consultă în toate. Pentru a fi pe placul acestei femei credincioase, el îşi impuse, spre a ispăşi jefuirea capitalei, o penitenţă de patruzeci de zile, pe care toţi ai săi trebuiră s'o împărtăşească. Pentru a-i fi plăcut, trebui să ia o hotărîre mult mai gravă: el se gândi să divorţeze.

Cu toată căderea lui Nichifor Botaniatul, împărăteasa Maria rămăsese în Palatul Sacru împreună cu fiul ei Constantin; şi această favoare făcea să se vorbească mult în Constantinopol. Părea că se confirmă svonurile care de mult circulau asupra legăturilor intime ale lui Alexe cu frumoasa prinţesă; el oferea mai ales un ciudat contrast cu felul în care, chiar în acea vreme, basileul se purta faţă de soţia lui legitimă. Pe când noul suveran se instalase în palatul de sus al Bucoleonului, împreună cu mama sa şi cu rudele lui, Irina, cu mama, surorile şi bunicul său fuseseră invitaţi să locuiască în palatul de jos, ca şi cum între Comneni şi Dukas ar fi voit să se facă o deosebire şi să se pregătească o ruptură apropiată. La curte şi în oraş se comenta foarte mult această despărţire şi mulţi erau îngrijoraţi. Nimeni nu ignora faptul că Ana Delassena ura pe Dukas, că ea nu aprobase niciodată, în adâncul inimii, căsătoria fiului său cu Irina. Şi cum era văzută exercitând asupra lui Alexe o influenţă atotputernică, cum împăratul nu ascundea deloc îndepărtarea de soţia lui, circulă în curând svonul că divorţul imperial era aproape şi că Ana Delassena îl îndemna cu toată puterea la aceasta. Este sigur că împărăteasa mamă intriga pe lângă patriarhul Cosmas şi se trudea să-l prevină în contra norei sale şi e sigur de asemenea că văzându-l credincios partidului Dukas, ea se gândea să-l înlăture şi să pună în locul lui un prelat mai îngăduitor şi mai suplu. Un ultim incident sfârşi prin a turbura spiritele. Alexe se încorona singur, fără a asocia pe Irina la ceremonie. Toate acestea păreau semnificative şi erau foarte îngrijoraţi.

In realitate, Alexe Comnenul era foarte încurcat între cele trei femei care-l înconjurau. Maria de Alania îi plăcea infinit de mult; el nu iubise niciodată prea mult pe Irina, pe care o luase mai ales din motive politice; şi sentimentele sale personale se potriveau foarte mult cu sfaturile unei mame voluntare, pe care de mult se obişnuise s'o asculte. Dar pe de altă parte era un pericol serios în a se înstrăina de Dukas: partizanii lor erau numeroşi şi declarau sus şi tare că în lovitura de Stat ei lucraseră mai mult pentru Irina decât pentru Alexe. Patriarhul Cosmas nu se exprima în termeni mai puţin energici: „Nu mă voi coborî de pe tronul patriarhal, spunea el, înainte de a fi încoronat cu aceste mâini pe Irina". Şi de astă dată Alexe arătă superioritatea geniului său politic: el ascunse simpatiile secrete şi făcu să tacă pasiunile mamei sale; şi înaintea acestei voinţe ferme, înaintea acestui bun simţ practic, toată lumea cedă. El acordă familiei Dukas satisfacţia care garanta înţelegerea lor; şapte zile după soţul său, Irina fu încoronată basilissă a Romanilor.

Pentru Maria de Alania, acesta era sfârşitul speranţelor sale: ea se retrase în palatul Mangan, după ce făcuse să se recunoască, printr'un act solemn, drepturile la tron ale fiului său Constantin. Pentru Ana Delassena era de asemenea o desamăgire şi o înfrângere. Fiul său o mângâie, dându-i, în locul răzbunării, plenitudinea puterii. El îi acordă disgraţia patriahului, care îndrăsnise să-i reziste; el îi făcu în guvern un loc din zi în zi mai mare. Când în luna August 1081 el trebui să părăsească Constantinopol pentru a pleca să se lupte în Iliria cu Normanzii lui Robert Guiscard, el încredinţă mamei sale, printr'o bulă de aur solemnă, autoritatea cea mai absolută în timpul absenţei sale.

Ana Comnena ne-a păstrat textul acestui preţios document; nu există dovadă mai strălucită de recunoştinţa pe care Alexe o păstra mamei sale şi de influenţa adâncă pe care o exercita asupra lui. După ce aminteşte, în termenii pe care i-am citat, tot ce-i datoreşte, prinţul încredinţează „sfintei şi veneratei sale mame" grija administraţiei imperiului: justiţie, finanţe, guvernarea provinciilor, numirea în servicii şi în toate demnităţile, totul e supus controlului său şi lăsat în

hotărîrea sa. „Tot ce va ordona, spune împăratul, în scris sau verbal, va trebui executat". Ea avu sceptrul său, care a ajuns până la noi şi pe care se citeşte: „Doamne, protejează pe Ana I Delassena, mama basileului". Şi aşa de mare fu puterea sa încât, după spusele Anei Comnena, „împăratul părea că renunţă la frânele puterii şi aleargă oarecum pe lângă carul imperial în care ea era aşezată, mulţumindu-se numai cu titlul de basileu". Şi prinţesa se miră respectuos că s'a putut acorda gineceului atâta loc în Stat şi atâta influenţă: „Ea poruncea, scrie dânsa, şi fiul său asculta ca un sclav. El avea aparenţele puterii; dar ea poseda autoritatea".

Aceasta era pentru Ana Delassena o revanşă frumoasă pentru decepţia crudă pe care o încercase în 1059. Ea mângâiase atunci speranţa de a fi împărătească; acum îşi realiza visul. Timp de aproape douăzeci de ani, ea rămase asociată la imperiu prin voinţa fiului său şi trebue să recunoaştem că guvernă bine. Ea puse ordine în guvernare, atentă să urmărească şi să organizeze detaliile celor mai neînsemnate chestiuni. Reformă moravurile cam slobode ale Palatului Sacru şi-i impuse atmosfera austeră şi decentă a unei mănăstiri. De acum înainte, în locuinţa imperială un program sever determina orele de masă, de lucru şi toată lumea trebui să asculte de regulele prescrise de ea. Ea însăşi dădea exemplul. Ana Comnena ne-a povestit cum îşi întrebuinţa bunica ei zilele. O parte din noapte trecea în rugăciuni pioase; apoi dimineaţa era consacrată audienţelor şi semnării actelor; după prânz, se ducea în capela Sfânta Tecla spre a urmări slujba sfântă şi din nou, până seara, se ocupa de afacerile publice.

In toate aceste, o singură grijă o conducea. Absolut devotată fiului său, ea nu se gândea decât să asigure prosperitatea şi gloria domniei lui; dar cum înaintând în vârstă ea devenea mai autoritară şi mai încăpăţânată ca oricând, sfârşi prin a face să se simtă cam mult greutatea tutelei sale şi se pare că Alexe de mai multe ori şi-a arătat nemulţumirea. Ea avea de altfel mâna prea aspră, pentru a nu deveni repede foarte nepopulară. Bătrâna prinţesă avu inteligenţa să înţeleagă, după aceste simptome, că sfârşitul puterii sale era aproape. Ea nu aşteptă să fie îndepărtată brutal dela putere:

de bună voie, către 1100, ea se retrase în mănăstirea Pantepopt. Acolo către 1105 muri destul de trist, lăsând tuturor celor care se apropiaseră de ea amintirea unei femei excelente și fiilor săi amintirea unei mame admirabile.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIZANȚUL ȘI OCCIDENTUL IN EPOCA CRUCIATELOR [1])

I

Atunci când, în ultimii ani ai secolului al XI-lea, cea dintâi cruciată puse pentru prima dată în contact direct și imediat Orientul bizantin și Occidentul latin, contrastul era mare și deosebirea adâncă între cele două civilizații sau, mai bine zis, între cele două lumi care se întâlneau.

In momentul în care bandele nedisciplinate ale cruciatei vărsau asupra imperiului grec valul lor de năvălitori, Constantinopol era încă una din cele mai admirabile cetăți ale universului. Pe piața sa, adevăratul centru al lumii civiiizate, se îngrămădeau și se schimbau bogățiile din toate părțile pământului. Din mâinile artiștilor săi ieșea tot ceea ce evul mediu a cunoscut în materie de lux prețios și rafinat. Pe străzile sale circula o mulțime pestriță și sgomotoasă, în costume somptuoase și pitorești, așa de mărețe încât, după expresia

---

[1]) In capitolele precedente am încercat să arăt, într'o serie de portrete, ce a fost societatea bizantină înainte de cruciate. Aș vrea să expun aici, în același fel, ce a fost aceeași societate în timpul cruciatelor și după aceea. In această perioadă, care ține dela sfârșitul secolului al XI-lea și până la jumătatea celui de al XV-lea, se pune, după cum se va vedea, o problemă istorică și psihologică de mare importanță, aceea de a ști în ce măsură, în acest contact mereu reînnoit care se produsese atunci între Greci și Latini, Occidentul a pătruns și a transformat sufletele bizatine, ce schimburi de idei și de moravuri s'au făcut între două civilizații multă vreme străine și fundamental ostile una alteia. Pentru a elucida această problemă, cred că nu s'ar putea găsi nicăieri un mai bun teren de studii și de experiențe ca în aceste mlădioase și delicate suflete de femei, oricând gata, în complexitatea lor, să primească

unui contemporan, „păreau toţi nişte copii ai lui *Isis*". In pieţele sale, încadrate de palate şi de portice, se înşirau capodoperile artei clasice. In bisericile cu cupole colosale, mozaicurile aruncau fulgere de aur printre mulţimea porfirelor şi a marmorelor. In vastele palate imperiale Bucoleon şi Blacherne, aşa de mari încât păreau nişte oraşe în oraş, şirul lung de apartamente desfăşura un lux nemaiauzit. Călătorii care au vizitat Constantinopol în cursul secolului al XII-lea, pelerinii cruciatei care s'au trudit să noteze, în limbajul lor naiv, impresiile pe care le-au simţit — Benjamin de Tudèle, ca şi Edrisi, Villehardouin, ca şi Robert de Clari — descriind acest oraş incomparabil nu pot să-şi reţină admiraţia. Trubadurii din Occident, până la care ajunsese vestea acestor splendori, vorbesc de Constantinopol ca de o ţară de vis, întrevăzută într'o oglindire de aur. Alţi scriitori enumără cu grijă relicvele preţioase, care umpleau bisericile Bizanţului. Dar toţi au fost la fel isbiţi de un lucru, de prodigioasa şi nemăsurata bogăţie a acestui oraş, care, după spusele lui Villehardouin, „era suveranul tuturor celorlalte".

Dar nu e numai atât. In Europa secolului al XI-lea. Constantinopolul era în adevăr regina eleganţei. In timp ce cavalerii aspri ai Occidentului n'aveau altă grijă şi altă distracţie decât vânătoarea şi războiul, vieaţa bizantină era extraordinar de rafinată şi de luxoasă ; distincţia manierelor, căuta-

---

toate influenţele, să reflecteze toate tendinţele în mijlocul cărora s'a scurs vieaţa lor.

Şi în această galerie se vor întâlni tipurile cele mai diferite: femei cinstite şi altele care au fost mai puţin, spirite remarcabile şi suflete mediocre, mari ambiţioase şi fiinţe pioase, pline de sfinţenie şi de evlavie. O Ana Comnena, o Irina Dukas şi tot cortegiul de femei frumoase, pe care le-a dus după el acest don Juan bizantin care a fost Andronic Comnenul, altele încă, prinţese sau burgheze, vor arăta mai întâi aspectele diferite pe care le oferea în secolul al XII-lea, la curte şi în oraş, în palat şi în mănăstiri, în lumea literelor şi în anturajul oamenilor de Stat, această societate plină de intrigi, de revoluţii, de aventuri, care a fost contemporană cu cruciatele. Dar mai ales se vor studia cu atenţie figurile care ne lasă să întrevedem ce efect a produs contactul dintre Greci şi Latini, prinţese bizantine care adeseori — de altfel destul de rar — au părăsit capitala Bosforului ca să se urce pe vreun tron din Occident, acelea mai numeroase care din Germania, din Franţa şi din

rea plăcerilor delicate, gustul pentru litere şi arte era răspundit peste tot. Dar poate că mai mult decât de prosperitatea materială a acestei măreţe capitale, baronii cruciatei fură miraţi de pompa minunată a ceremonialului care înconjura persoana împăratului, de acele complicaţii ale etichetei care săpau o prăpastie între mândrul suveran al Bizanţului şi restul omenirii, de acele apoteoze teatrale, în care basileul apărea ca reprezentantul sau mai curând ca emanaţia însăşi a divinităţii.

In această societate elegantă, în această curte ceremonioasă, ierarhiei stricte şi minuţioase, cruciaţii din Occident apărură ca nişte bădărani prost crescuţi, ca nişte nepoftiţi supărători. Aşa încât, plini de profund dispreţ pentru aceşti Greci schismatici, incapabili în aspra lor îngâmfare să înţeleagă ceva din atâta rafinament şi atâtea nuanţe de politeţe şi simţindu-se jigniţi în amorul lor propriu ca de o lipsă de atenţie, în sfârşit şi mai ales foarte impresionaţi de această prodigioasă desfăşurare de bogăţie, Latinii nu făcură nimic pentru a-şi schimba moravurile şi se purtară „ca nişte hoţi şi tâlhari", după spusele unuia din şefii lor, ale lui Petre Ermitul însuşi. Trebue să vedem în scriitorii timpului impresia de îngrijorare şi de mirare pe care o făcu asupra Grecilor sosirea neaşteptată a acestor mulţimi înarmate, care se răspândiră dintr'odată pe teritoriul bizantin. „Trecerea Francilor,

---

Italia veniră să se aşeze pe tronul Cezarilor, prinţese din Siria, ieşite din mari familii franceze trasplantate în Orient şi care mai mult decât odată au umplut lumea bizantină de strălucirea răsunătoarelor lor aventuri. Se va găsi aici o întreagă serie — care nu e deloc lipsită de interes pentru istorie — de existenţe romantice, melancolice sau tragice, care simbolizează şi explică destul de bine neînţelegerea fundamentală şi eternă care, cu toată truda lor pentru a se apropia şi a se înţelege, a despărţit totdeauna două lumi ostile şi rivale. Şi pentru o termina, poate nu va fi lipsit de interes să completăm informaţiile pe care ni le dau ficţiunile romanului. Şi acolo se va vedea care a fost, în societatea cavalerească a acelei vremi, locul oferit femeii şi prin câte trăsături această societate s'a modelat după moravurile curtenitoare din Occident. Şi în felul acesta, înviind câteva din figurile uitate din epoca Comnenilor şi a Paleologilor, se va aduce, nădăjduesc, o contribuţie utilă la istoria civilizaţiei bizantine, aruncând oarecare lumină asupra evoluţiei lumii orientale, aşa cum s'a transformat după contactul cu Latinii.

scrie un martor ocular, ne-a speriat atât de rău, că nu mai ştiam ce să facem". Şi în faţa acestor mulţimi, „mai numeroase, spune Ana Comnena, decât stelele cerului şi decât nisipul mării", în faţa acestor mari seniori ambiţioşi, „care visau imperiul Bizanţului", se înţelege de ce fiica lui Alexe Comnenul ne-a arătat pe tatăl său împăratul „înnecat într'o mare de griji".

Astfel, dela cel dintâi contact, Latinii şi Grecii se priviră cu neîncredere şi antagonismul fundamental care despărţea cele două civilizaţii se manifestă prin bănuieli reciproce, prin greutăţi continui, conflicte neîncetate, acuzaţii reciproce de violenţă şi de trădare. Impăratul era îngrijat — şi nu fără motiv — de venirea acestor cruciaţi, pe care el nu-i chemase deloc. Neînţelegând nimic din marea mişcare de entuziasm care la glasul lui Urban al II-lea arunca Occidentul să libereze Sfântul Mormânt, el nu vedea în cruciată decât o întreprindere pur politică. El cunoştea pe Latini mai ales din planurile ambiţioase pe care odinioară şi le făcuse Robert Guiscard în contra imperiului grec; şi când vedea printre şefii cruciatei pe fiul însuşi al vechiului său adversar Bohémond, Alexe nu putea să-şi ascundă teama de o lovitură contra Constantinopolului şi se înfricoşa de toate poftele pe care le bănuia sau le ghicea. Cruciaţii, pe de altă parte, nu făcură nimic spre a micşora grijile împăratului. Mulţi dintre marii baroni uitară repede partea religioasă a întreprinderii lor, spre a nu se mai gândi decât la interesele lor pământeşti. Insuşi anturajul lui Godefroy de Bouillon se gândi un moment să ia cu asalt Constantinopol. Şi pe lângă aceasta, faţă de Alexe se arătară plini de reavoinţă, de pretenţii, de trufie şi de obrăznicie.

Două anecdote caracteristice, pe care le povesteşte Ana Comnena, ilustrează în mod curios starea sufletească a celor două partide.

Când Bohémond din Tarent sosi la Constantinopol, el găsi, în palatul pe care împăratul poruncise să i-l pregătească, masa pusă şi bogat servită. Dar prudentul Normand îşi amintea prea bine că fusese odinioară duşmanul basileului, spre a nu păstra oarecare neîncredere în adâncul sufletului. Astfel,

el nu voi nici să guste, nici chiar să atingă bucatele pregătite, ci puse să i se gătească masa după obiceiul țării lui, de către proprii lui bucătari. Și cum voia să cunoască adevăratele intenții ale împăratului, imaginâ o experiență ingenioasă. El împărți cu dărnicie tovarășilor săi bucățile de carne pe care i le trimisese Alexe și a doua zi, întrebă cu multă grijă pe prietenii lui despre sănătate. Ei îi răspunseră că se simțeau foarte bine și că nu avuseseră nicio supărare. Atunci Bohémond le spuse cu candoare : „Cu atât mai bine ! dar eu care-mi aminteam neînțelegerile de altădată, mă temeam puțin să nu fi amestecat vreo otravă în aceste bucate, ca să mă omoare".

Se vede că ospitalitatea grecească nu inspira cruciaților o încredere prea mare. Pe de altă parte, trebue să mărturisim că Latinii erau niște oaspeți foarte incomozi. Trebue să vezi cu ce ton vorbesc cronicarii bizantini de „acești baroni francezi nerușinați și obraznici, lacomi de bani și incapabili să reziste vreuneia din fanteziile lor și pe deasupra flecari mai mult decât toți oamenii de pe pământ" și cum de dimineață acești vizitatori indiscreți năvăleau în palat, fără nicio grijă de etichetă, plictisind pe împărat cu discursuri nesfârșite, intrând la el cu suita lor chiar fără să se anunțe, vorbind familiar cu el, fără chiar să-i lase timpul să ia masa și seara, urmându-l până la ușa camerei de dormit, ca să-i ceară bani, favoruri, sfaturi sau numai pentru a vorbi puțin. Curtezanii erau scandalizați de această nesocotire a etichetei. Dar Alexe, prinț cuminte și care cunoștea de altfel natura supărăcioasă a oaspeților săi, le ierta toate nesocotințele, îngrijindu-se înainte de toate de a evita un conflict. Astfel, se puteau adeseori vedea scene destul de ciudate. Intr'o zi, în timpul unei audiențe solemne, un baron latin merse cu obrăznicia până acolo că se așeză chiar pe tronul basileului. Și când contele Baudouin îl trase de mânecă spre a-l face să se ridice, spunându-i că la Bizanț nu e obiceiul să stai jos în prezența împăratului și că atunci când ești în străinătate trebue să te conformezi obiceiurilor țării, celălalt, uitându-se chiorîș la Alexe, începu să mormăie între dinți : „Ei bine, iată un bădăran, care stă jos, în vreme ce atâția căpitani mari stau în picioare!" Alexe, „care cunoștea de mult sufletul trufaș al Latinilor", se

făcu a nu observa nimic; dar puse să i se traducă răspunsul cavalerului și la sfârșitul audienței, chemându-l lângă dânsul îl întrebă cine era și din ce țară. „Sunt un Francez pur, spuse acesta și de rasă nobilă și iată ce știu eu. Există în țara mea o răspântie, unde se află o capelă veche; oricine are poftă să se lupte cu un adversar, vine acolo, imploră ajutorul lui Dumnezeu și așteaptă pe acela care va îndrăsni să se măsoare cu el. Eu m'am dus adeseori acolo și niciodată n'a venit nimeni". Se înțelege câtă răbdare a trebuit să desfășoare împăratul, câtă bunăvoință și dibăcie, pentru a se acomoda cu niște oameni așa de bătăioși; și dacă până la sfârșit el reuși să încheie cu ei un acord, putem ghici că în aceste condiții acordul nu putea fi din ambele părți prea sincer și prea durabil.

In urmă, Occidentalii s'au plâns mult de ingratitudinea, de perfidia, de trădarea împăratului grec și a supușilor lui și-au făcut numai pe Alexe responsabil de toate înfrângerile cruciatei. In realitate, aceasta e o curată legendă, întreținută cu grijă de toți dușmanii monarhiei bizantine și al cărei ecou, transmis din epocă în epocă, explică atâtea prejudecăți nedrepte și înrădăcinate care încă și astăzi persistă în mod inconștient, în contra Bizanțului. De fapt, odată ce Alexe tratase cu cruciații, el se arătă credincios cuvântului dat și dacă se produse ruptura, cauza ei trebue căutată mai ales în reaua credință a prinților latini. Dar trebue de asemenea să recunoaștem că între acești oameni, de mentalitate așa de deosebită, ruptura era imposibil de evitat. Alexe se purta ca un basileu, îngrijindu-se mai ales de interesele monarhiei; în acești cruciați, pe care el nu-i chemase, nu vedea decât niște mercenari, ale căror servicii era gata să le folosească și să le plătească, dar cărora în schimb el înțelegea să le impună jurământul de credință și obligația de a restitui imperiului toate teritoriile odinioară bizantine, pe care ar putea să le recucereasca. Pe de altă parte prinții latini, primind exigențele imperiale, deoarece simțeau că sprijinul Grecilor le era indispensabil, erau ambițioși pentru ei înșiși, geloși de orice autoritate, doritori de a-și crea în Asia principate independente. Atunci când, în conformitate cu aceste idei, ei dădură întreaga

suveranitate a Antiohiei lui Bohémond, împăratul putu cu bună dreptate să se simtă desamăgit și să se creadă insultat. De atunci, ruptura era fatală. Trebue însă să remarcăm că dacă Alexe purtă războiu cu Bohémond, el rămase până la sfârșit în bune relații cu ceilalți prinți ai cruciatei. Și el avu în aceasta oarecare merit, ca și odinioară când evitase conflictul care amenința sub zidurile Constantinopolului.

S'ar putea crede că înmulțindu-se, raporturile între Orient și Occident se îmbunătățiră. Dimpotrivă. In tot decursul secolului al XII-lea, atunci când a doua, apoi a treia cruciată aduseră din nou în contact pe Bizantini cu Latinii, s'au văzut apărând aceleași semne de antagonism, numai mai mare și mai aprig la fiecare întâlnire nouă. Aceeași neîncredere, aceleași acuzații, aceeași neînțelegere fundamentală din partea ambelor părți. Din partea războinicilor nedisciplinați ai cruciatei, aceleași jafuri, aceleași violențe, aceleași cereri imperioase; din partea Grecilor, aceleași mijloace, adeseori destul de necinstite — și pe care cronicarii bizantini le mărturisesc formal și le recomandă folosirea — pentru a scăpa de vizitatorii nedoriți și a le lua pofta de a reveni. Intre împărat și regii latini, sunt aceleași dificultăți de etichetă; și din ce în ce mai mult în capetele Occidentalilor își face loc ideea că spre a sfârși cu acești aliați puțin siguri, cu acest imperiu grec, mai mult dăunător decât util cruciatei, nu există decât un mijloc, să recurgă la forță. In tabăra lui Ludovic al VII-lea ca și în aceea a lui Barbăroșie, se gândiră serios să cucerească Constantinopol; spre jumătatea secolului al XII-lea, se pregăti un plan de cruciată, nu în contra necredincioșilor, ci în contra Bizantinilor. Și, în sfârșit, când dezastrele succesive ale expedițiilor sfinte înrădăcinară încet-încet în tot Occidentul legenda ostilă imperiului grec, când vechilor uri mărite se adăugă conștiința, din ce în ce mai clară, a bogăției și în același timp a slăbiciunii Bizanțului, Latinii nu mai rezistară ispitei. Baronii din a patra cruciată, plecați spre a libera Sfântul Mormânt, sfârșiră prin a lua Constantinopol și a răsturna tronul basileilor — cu complicitatea tacită a papei și în aplauzele universale ale creștinătății.

Stabilirea unui imperiu latin pe ruinele monarhiei lui Constantin ofensa prea grozav patriotismul bizantin, pentru ca această soluție brutală să poată liniști vechile uri și să potolească antagonismul dintre cele două lumi. Abia după o jumătate de secol de existență, căderea acestui stat slab și efemer săpă și mai adâncă prăpastia între Bizanț și învingătorii săi. De acum înainte, prinții temporari ai Occidentului, fie ei un Hohenstaufen ca Manfred sau un Francez ca Charles d'Anjou, avură drept ambiție statornică reconstituirea cu orice preț și prin forță a imperiului latin distrus. Șefii spirituali ai creștinității, papii, n'avură de asemenea decât un gând, să profite de strâmtorarea și de primejdia în care se aflau basileii, pentru a le impune unirea cu Roma și supunerea bisericii grecești papalității. Și Bizantinii, adversari unirii bisericilor, nu se înșelau deloc atunci când spuneau că sub ostilitatea fățișă, ca și sub aparențele desinteresate, Occidentul nu urmărea de fapt decât același scop, „distrugerea orașului, a rasei și a numelui grecesc". Dacă la sfârșit, cu toate satisfacțiile momentane din partea Bizantinilor, cu tot ajutorul neputincios și întârziat din partea Latinilor, creștinătatea occidentală a lăsat Constantinopolul să cadă sub loviturile Turcilor în secolul al XV-lea, cauza esențială trebue căutată în vechile antipatii, în deosebirea radicală, care făcea imposibilă orice înțelegere între Orientul grec și Occidentul latin. Dacă creștinătatea a lăsat Bizanțul să cadă, este pentrucă ura în el dușmani neîmpăcați, schismatici și perfizi, cărora li se făcea dubla imputare de a fi făcut să nu reușească cruciatele și de a fi refuzat totdeauna să intre cu sinceritate în sânul catolicismului.

Astfel, din ziua în care la sfârșitul secolului al XI-lea cruciatele aprcpiară pentru întâia oară pe Latini de Greci, o problemă se ivi, care domină până în secolul al XV-lea o mare parte din chestiunile europene și care fu în adevăr *chestiunea Orientului* în evul-mediu. Stabilirea unui *modus vivendi* între Occident și Orient fu de acum înainte — și pentru trei secole și jumătate — pentru imperiul bizantin chestiunea vitală, pentru Europa creștină una din cele mai grave dificultăți. Cu toate soluțiile diferite încercate spre a rezolva problema, din

aceste sforțări nu ieși nimic bun, nici din punct de vedere politic, nici din punct de vedere religios. Dar din acest contact prelungit între cele două civilizații, din aceste legături, adeseori rele, dar frecvente și strânse, rezultară pentru Bizanț consecințe sociale importante. Societatea bizantină, așa de refractară până atunci influențelor latine, se transformă profund prin ele în cursul acestei perioade. Cum s'a săvârșit această pătrundere a ideilor, a moravurilor occidentale în Bizanț? Cum și în ce măsură de asemenea, lumea grecească, așa de refractară în aparență, lua un nou aspect din acest contact? Este ceea ce trebue acum să explicăm pe scurt.

II

Se știe cum aproape fiecare cruciată avu drept consecință fundarea unui stat latin în Orient. In Siria, recucerită la sfârșitul secolului al XI-lea, apărură ca prin farmec o sumedenie de seniorii feudale, regatul Ierusalimului, principatul Antiohiei, comitatul Edessei și Tripoli, fără a mai vorbi de baronii mai mici. La sfârșitul secolului al XII-lea, a treia cruciată luă în trecere Cipru și Lusignanii fundară acolo un regat, care timp de două secole fu cel mai bogat și mai prosper din toate statele Orientului latin. A patra cruciată făcu și mai mult: la Bizanț, ea așeză un împărat latin pe tronul Cezarilor; schimbă în principate feudale Grecia și insulele Arhipelagului. In timp ce un conte de Flandra îmbrăca purpura basileilor, un marchiz de Montferrat era proclamat rege în Tesalonic, Burgunzii se făceau duci la Atena, Champenois prinți în Morea. Venețienii deveneau mari duci de Lemnos, marchizi de Cerigo, duci de Naxos și de Paros, Genovezii prinți de Chios și Netelin; Rodos devenea capitala cavalerilor Ospitalieri și Creta o colonie a Veneției. Și în toate aceste așezări latine, născute pe pământul Siriei sau al Eladei, nouii veniți aduseră cu ei legile, obiceiurile și moravurile din Occident. A fost ca o bucată din Europa feudală transportată sub cerul Orientului. Și astăzi încă pe munții Siriei, ca și pe munții Arcadiei sau ai Argolidei, pe pantele Taigetului, ca și pe culmile Libanului, chiar și mai

departe, în plin deşert, pierdute dincolo de Marea Moartă, călătorul mirat întâlneşte admirabile fortăreţe feudale, încoronând cu turnurile lor masive şi cu zidurile lor crenelate crestele colinelor. In Cipru, edificii aproape intacte, citadele mândre, mănăstiri singuratece pierdute în adâncul văilor pustii, minunate catedrale gotice, păstrează splendorile artei franceze din secolul al XIII-lea şi al XIV-lea. Şi cu meterezele sale formidabile, cu vechile sale turnuri cu casele vechi din strada Cavalerilor, Rodos oferă spectacolul rar şi aproape unic al unei cetăţi franceze din secolul al XV-lea, păstrată cu toate monumentele ei. In adevăr, cum spunea un papă, cruciata a făcut să răsară în Orient „o nouă Franţă". Şi dacă, aşa cum se întâmplă totdeauna când două civilizaţii de calitate neegală se găsesc faţă în faţă, cea mai puţin desvoltată din cele două — atunci cea occidentală — suferă puternic influenţa civilizaţiilor superioare : arabă, siriană, bizantină cu care vine în atingere, totuşi, primind mult, ea dădu de asemenea mult. Dela această lume feudală şi franceză, care înflori în Cipru, în Siria, în Morea, Orientul luă ceva ; şi dacă în faţa noutăţilor şi a prestigiului Islamului sau a Bizanţului, Latinii învăţară să reflecteze asupra multor lucruri pe care abia le bănuiau, societatea orientală se transformă de asemenea în acest contact zilnic.

Adăugaţi că pe lângă baronii ambiţioşi, care deveniră împăraţi în Orient, regi sau prinţi, pe lângă voluntarii din familii nobile care veniră în aceste state noui spre a căuta o seniorie sau o avere, cruciatele aduseră în Levant şi alţi Latini. Marile oraşe comerciale din Italia : Veneţia, Genova, Pisa, înţeleseră repede importanţa afacerilor bogate care se deschideau pentru întreprinderile lor. Indată după prima cruciată contuarele lor populară porturile de pe coasta siriană şi o mare mişcare colonizatoare şi comercială înlocui repede, cu preocupări mai materiale, entuziasmul religios al primelor cuciate. In curând toate ţărmurile Mediteranei orientale şi toate oraşele mari ale lumii bizantine se acoperiră de aşezări veneţiene sau genoveze. Pentru a administra şi a exploata această lume nouă, se constituiră societăţi puternice, asociaţii politice şi neguţătoreşti în acelaşi timp, aşa cum va fi

mai târziu Compania Indiilor. Veneţia monopoliză comerţul Arhipeleagului, Genova cel din Marea Neagră şi amândouă se certau pentru Constantinopol, unde fiecare din cele două republici rivale îşi avea cartierul său, privilegiile, organizarea sa specială, recunoscută şi sancţionată de bulele împăraţilor bizantini. Şi prin acest fapt, prin contactul neîncetat al celor două rase în târguri, în bănci, în birourile de schimb, în prăvălia negustorilor, ceva din Occidentul latin pătrunse în mod natural în lumea bizantină.

Aceasta nu e totul. Către acest Orient minunat şi bogat, în care atâţia latini îşi găsiseră norocul, către acest Bizanţ incomparabil care apărea imaginaţiei într'o strălucire de aur, un curent continuu aducea pe toţi aventurierii din Occident. Scandinavi şi Anglo-Saxoni, Normanzi din Italia şi Francezi din Franţa erau fericiţi să capete servicii în regimentele gardei imperiale, în rândurile acelor faimoşi Varangi, a căror armă favorită era securea grea cu două tăişuri. Toţi condotierii fără ocupaţie se îngrămădeau să-şi vândă spada basileului care plătea bine. Şi e o poveste care ţine aproape de roman aceea a marei Companii Catalane care, în primii ani ai secolului al XIV-lea, plimbă prin tot imperiul, de pe ţărmurile Helespontului pe malurile Aticei, eroica şi sângeroasa sa odisee. Andronic Paleologul luă în serviciul său şase mii de soldaţi catalani şi basci, în contra Turcilor. In fruntea lor era un cavaler Templier, Roger de Flor, pe care împăratul îl făcu mare duce bizantin şi-l însură cu o prinţesă din familia imperială. Dar ce auxiliari supărători în acelaş timp, cu toată solda ridicată şi privilegiile cu care-i copleşi, cu tot titlul de Cezar pe care sfârşi prin a-l conferi şefului lor! Trebue să citim în povestirea pitorească a lui Ramon Muntaner, unul din actorii principali şi istoriograful acestei expediţii, cum bandele catalane tratară imperiul ca pe o ţară cucerită, cerând bani de răscumpărare basileului şi blocând capitala, organizându-se într'un fel de republică militară, „armata Francilor care guvernează regatul Macedoniei", al cărui şef se intitula „prin graţia lui Dumnezeu megaduc al Romaniei, senior al Anatoliei şi al insulelor imperiului". Dela ţărmurile Meandrului până în marginile Propontidei, dela Galipoli

la Salonic şi până la Athos, din Thesalia până în Attica, timp de şapte ani, ei merseră devastând, masacrând totul, în sfârşit, terminară aventura prin întemeierea unui ducat catalan în oraşul lui Pericles. Poveştile ciudate care circulau, ne arată atracţia pe care o exercita Orientul grecesc asupra sufletelor occidentale şi cum prin averile prodigioase care se puteau face acolo se deştepta fără încetare pofta altor mulţi aventurieri.

Pe lângă laici, Biserica întindea asupra lumii bizantine acţiunea clerului său. In noul imperiu latin născut din a patra cruciată, Inocenţiu al III-lea putu să instaleze un patriarh şi episcopi occidentali, să întemeieze mănăstiri latine, să se laude un moment, cu toată împotrivirea şi ostilitatea grecească, de a aduce Orientul sub primatul roman. Şi atunci, deci această încercare a dat greş, timp de două sute de ani Roma întreţinu legături constante cu Constantinopol. In acest continuu schimb de ambasade şi de idei, nu era posibil ca nimic din Occident să nu ajungă în Bizanţ.

III

Impreună cu toţi aceşti oameni de calitate aşa de deosebită, mari baroni feudali, negustori din Veneţia şi din Genova, negociatori pontificali, aventurieri din lumea întreagă, ideile şi moravurile Latinilor pătrundeau în adevăr Orientul grec şi-l transformau pe nesimţite.

Fără îndoială, am şi observat că din contactul celor două civilizaţii, Francii împrumutară mult din lumea nouă în care se găseau aruncaţi şi pecetea cu care Bizanţul însemnă principatele latine din Levant nu e o dovadă mediocră de puterea de asimilare pe care o păstra încă imperiul grec în plin secol al XII-lea. Dar a existat de asemenea o acţiune contrară a Occidentuluii asupra lumii orientale, care se manifestă în chestiunile politice, ca şi în cele religioase, mai puternic încă în organismul social şi până şi în producţiile literaturii.

Din anul 800, când Carol cel Mare reconstituise imperiul roman din Occident şi chiar de mai înainte, Bizanţul încetase din ce în ce mai mult de a mai fi o putere europeană,

pentru a deveni un stat esențialmente oriental. In secolul al XII-lea el reluă un loc însemnat în toate chestiunile mari ale Europei și ale creștinității. Ca și altădată Justinian, Manuel Comnenul visa să restaureze imperiul universal. Politica lui ambițioasă și activă, trecând dincolo de marginile strimte ale peninsulei Balcanice, se întindea până în Ungaria, pe malurile orientale ale Adriaticei, ridica pretenții asupra stăpânirii Italiei, contesta lui Frederic Barbăroșie însuși titlul imperial. Diplomația lui lucra la Genova, la Pisa, la Ancona, la Veneția; emisarii săi intrigau în Germania și în Italia; ambasadorii lui negociau la curtea Franței ca și la curtea pontificală. Și dacă planurile lui vaste rămaseră până la urmă fără rezultat, nu e mai puțin adevărat că în tot decursul secolului al XII-lea, Constantinopol fu unul din centrele principale ale marei politici europene.

Problema unirii bisericilor, visul și dorința constantă a papalității, amestecă foarte activ Bizanțul în afacerile Occidentului, în secolul al XIII-lea și al XIV-lea. Oricât de slab era atunci imperiul grec, alianța lui nu părea totuși deloc de disprețuit. Adversarii Romei, ca Frederic al II-lea, o căutară în contra suveranului pontif; papii, la rândul lor, recurseră la ea pentru a pune frâu ambițiilor regilor angevini din Neapole. Obiect al lăcomiei prinților latini ca și al scopurilor interesate ale papilor, Bizanțul Paleologilor avu, ca și cel al Comnenilor, ochii întorși fără încetare — și nu fără îngrijorare — către Occident.

Dar mai ales în domeniul fenomenelor sociale se manifestă influența Latinilor asupra lumii grecești. La curțile Occidentului, în Germania, în Italia, în Franța, basileii își caută atunci de cele mai multe ori soțiile pe care le asociază la majestatea lor. Manuel Comnenul se căsătorește cu o germană, contesa Bertha de Sulzbach, cumnată a regelui Conrad al III-lea și după moartea acestei prințese, tot la Latini va găsi pe a doua soție: după ce se gândise la Melisanda de Tripoli, el alese în sfârșit pe Maria de Antiohia, frumusețea cea mai vestită din toată Siria francă. Fiul lui Manuel, Alexe al II-lea se însoară cu o soră a lui Filip-August. Agnès de Franța. Mai târziu, Ioan Vatatzès ia de soție pe Constance

de Hohenstaufen, Andronic al II-lea se căsătorește cu Yolanda de Montferrat, Andronic al III-lea se însoară succesiv cu Agnès de Brunswick, apoi cu Ana de Savoia; Ioan al VIII-lea are ca primă soție o prințesă italiană. Și de asemenea suveranii franci din Siria sau din Elada se căsătoresc bucuroși cu prințese din familie imperială, a Comnenilor sau a Paleologilor. Imitând aceste exemple ilustre, cei mai neînsemnați seniori, cavalerii, burghezii fac la fel și în tot Orientul latin se întemeiază o rasă amestecată, jumătate greacă, jumătate latină, care se numește *Gasmules* și care formează ca o trăsătură de unire între cele două civilizații.

Trebue să mai vorbim de călătoriile care aduc pe Latini în Bizanț sau care fac pe basileii să iasă din capitala lor pentru a se duce în Occident? La sfârșitul secolului al XIV-lea, Ioan al V-lea vizitează Italia și Franța și fiul său Manuel al II-lea puțin mai târziu, se duce la Veneția, Paris și Londra; în secolul al XV-lea Ioan al VIII-lea stă la Veneția și la Florența. Dar mai ales curtea bizantină se transformă în acest contact neîncetat: alte moravuri, alte plăceri, alte serbări, o înfățișare mai cavalerească face din Greci emulii războinicilor din Occident. Pentru a nu cita decât un exemplu, priviți ce este un Manuel Comnenul. El are vitejia nebună și îndrăsneala baronilor latini; ca și ei, iubește sporturile violente, vânătoarea, concursurile militare și-i face plăcere să se ia la întrecere cu cei mai buni cavaleri franci. Ca un adevărat paladin, el vrea să merite dragostea frumoasei sale prin lovituri de spadă și un cronicar grec povestește că aceasta declara bucuros că deși e născută într'o țară în care toți se pricepeau la acte de vitejie, niciodată nu întâlnise un cavaler mai desăvârșit decât soțul său. Când, în 1159, Manuel veni în Antiohia, el minună pe toți baronii latini prin înfățișarea lui înaltă, forța herculeană, dibăcia mânuirii armelor și splendoarea armurilor sale. In întrecerile militare care se desfășurară pe țărmurile Orientului timp de opt zile, nobilimea bizantină se luă la întrecere cu nobilimea francă în vitejie și în eleganță marțială. Impăratul însuși, încălecat pe un cal măreț, împodobit cu aur, apăru în arenă și în mijlocul strălucirii suliților, în fâlfâirea steagurilor

duse în galop de alergători, „în aceste jocuri, cum spune un cronicar, în care era atâta varietate și eleganță încât credeai că vezi pe Venus întovărășind pe Marte și Belona cu Grațiile", prințul răsturnă cu o singură lovitură pe doi din cei mai buni cavaleri latini. Curselor din Hipodrom, care odinioară pasionau Constantinopol, succedaseră acum turneele, după cum în echipamentul armatelor bizantine se introduseseră hainele de război din Occident. S'au păstrat descrieri de întreceri, executate sub ochii frumoaselor doamne dela curte și care se datoresc condeiului însuși al lui Manuel. Și printre consilierii latini de care se înconjura bucuros, în mijlocul soldaților recrutați în Occident, în curtea sa plină de serbări și de plăceri latine, Manuel Comnenul părea în adevăr un suveran din țara Francilor. Cronicarii latini din Siria, care spre a-l lăuda nu găsesc cuvinte destul de entuziaste, au recunoscut în el unul de ai lor : și iată o trăsătură frumoasă și cavalerească, ce arată tot ce învățase basileul bizantin din contactul cu lumea occidentală. Chiar în timpul acestei călătorii în Siria, regele Baudouin al Ierusalimului, într'o partidă de vânătoare, căzu de pe cal și-și scrânti brațul. Atunci lumea văzu — și trebue să te gândești, pentru a aprecia aceasta, la toată eticheta care înconjura cele mai neînsemnate acte ale împăratului egal cu Dumnezeu — pe Manuel descălecând, îngenunchind lângă regele latin și cum avea unele cunoștințe de chirurgie, punându-i el însuși prima legătură ; și cât timp regele fu bolnav, în fiecare zi împăratul îl pansă cu propriile lui mâini, spre mirarea curtezanilor care nu puteau crede într'o astfel de nesocotire a ceremonialului.

S'ar putea cita încă multe obiceiuri din Occident care se introduseseră paralel în datinele și până și în moravurile judiciare ale Bizanțului. In această țară în care de atâtea secole tribunalele nu judecau decât după legea scrisă și nu admiteau decât procedura cu martori, se vede în secolul al XIII-lea duelul judiciar servind, ca și la Latini, a dovedi sau a respinge o acuzație și proba focului propusă acuzaților spre a se justifica de o crimă publică sau particulară. Un soț gelos face apel la judecata lui Dumnezeu, nu la codul lui Justinian, când vrea să dovedească adulterul soției sale ; la aceeași probă a

focului este invitat Mihail Paleologul, după ce campionul său a fost învins într'o luptă singulară de acuzatorul lui, pentru a se curăţii de crima de înaltă trădare care i se reproşează. Tot la judecata lui Dumnezeu fac apel şefii armatelor gata de luptă, când îşi aruncă unul altuia sfidarea şi cer să se lupte în câmp închis amândoi. Şi dacă vrem să judecăm şi prin alte exemple cât a fost de adâncă influenţa acestor moravuri cavalereşti, vom găsi dovezi izbitoare în operele literaturii populare.

Bizantinii din secolul al XIII-lea şi al XIV-lea par a fi avut un gust foarte mare pentru romanele de aventuri. Ori, printre aceste lucrări, multe se inspiră fără îndoială din unele teme bine cunoscute ale literaturii occidentale, şi chiar acele care sunt de origine pur orientală au căpătat o culoare cu totul latină din contactul cu Francii. Se va vedea mai departe, studiind câteva din aceste producţii curioase, Belthandros şi Chrysantza, Lybistros şi Rhodamné, urmele sigure ale acestei influenţe. Sunt povestiri despre cavaleri rătăcitori şi prinţese frumoase, toate pline de întreceri şi de lovituri de spade; ca la trubaduri sau la minnesänger-i, omagiul feudal este legătura necesară a societăţii, „serviciul de dragoste", prima datorie a paladinului. Nicăieri nu se poate vedea mai bine amestecul de mode, de moravuri, de obiceiuri care se săvârşi atunci în Orient şi care dădu acestei societăţi o înfăţişare aşa de pitorească şi de ciudată. Sub această influenţă, în acest Bizanţ plin de tradiţii asiatice, chiar şi eroii Iliadei se transformă în paladini. Ca şi în cântecele noastre eroice, Ahille devine un cavaler frumos, străbătând lumea cu cei doisprezece tovarăşi în căutarea aventurilor, un erou de întrecere, un îndrăgostit de prinţese frumoase, un paladin creştin, care moare, asasinat mişeleşte de Paris în biserica din Troia.

IV

Am putea totuşi spune că, aporturile celor două civilizaţii, legăturile născute din cruciate au şters sau au atenuat neînţelegerea radicală şi adâncă semnalată mai înainte? Deloc.

De altfel, numai elita socială se pătrunsese de moravurile occidentale. Massa populației rămăsese neschimbată și Biserica greacă la fel. In vreme ce din interes sau de plăcere, politicienii, diplomații, marii seniori se apropiară de Latini, poporul care avea mai mult de suferit de invazia violentă a străinilor și de exploatarea fără scrupule a negustorilor din Italia, clerul care se înspăimânta și se scandaliza de posibilitatea unei apropieri de Roma, simțea din contră mărindu-se reaua lor voință. Ingrijorări politice, rivalități comerciale, dificultăți religioase, totul se aduna spre a înăspri o neînțelegere seculară, pentru a face și mai irațională, și mai fanatice urile vechi. Se vede bine aceasta, când se observă exploziile neașteptate de ură, isbucnirile de pasiune furioasă care de mai multe ori aruncară asupra Latinilor detestați populația capitalei bizantine și mai ales acea tragică zi de 2 Mai 1182, în care cartierul italian din Constantinopol fu trecut prin foc și prin sânge de mulțimea exasperată, când clerici și laici, femei și copii, bătrânii și chiar bolnavii din spitale fură masacrați fără milă de o mulțime în delir, fericită să răzbune într'o zi atâția ani de suferință ascunsă, de gelozii întunecate și de ură neîmpăcată.

In chestiunile religioase, sentimentele se manifestau cu tot atâta violență. Atunci când în 1439, prelații care înfăptuiră unirea cu Roma din ordinul lui Ioan al VIII-lea, la conciliul din Florența, se întoarseră la Constantinopol, poporul îi primi cu insulte și cu huidueli. Ei fură acuzați pe față că s'au lăsat corupți și că pentru câțiva bani și-au vândut biserica și țara. Și când basileul, credincios promisiunilor, voi să pună în vigoare acordul jurat, populația răsvrătită alungă pe patriarhul prieten cu Roma și răscoala tuna sub cupolele Sfintei-Sofii. In fața Turcilor amenințători, ura Occidentului înflăcăra mai ales sufletele bizantine; și oricât de arzătoare și de pasionată era, aceasta nu era o ură oarbă. In clipa chiar în care Bizanțul era în ora supremă, prinții din Occident se gândeau mai puțin să-l apere decât să-l cucerească.

In sfârșit, în chestiunile sociale, se întâlnește la mulți Greci aceeași neînțelegere a obiceiurilor venite din Occident.

Aici poate că apare mai clar deosebirea de mentalitate între cele două rase. Este vorba de acele sfidări cavalereşti pe care şeful unei armate le adresează adversarului său? bunul simţ bizantin răspunde că „ar fi considerat idiot fierarul care putând scoate cu cleştele fierul înroşit, ar întrebuinţa mâna şi că de asemenea şi-ar bate joc de generalul care având o armată bună şi numeroasă s'ar duce să-şi expună propria lui persoană". E vorba de proba focului? La propunerea care i se face, Mihail Paleologul răspunde ironic: „Voiţi să fac o minune. Ei bine! eu nu sunt în stare să îndeplinesc un miracol. Când un fier înroşit cade pe mâna unui om viu, nu văd cum ar putea să nu se ardă, dacă nu cumva acel om ar fi tăiat din marmora lui Fidias sau a lui Praxitele sau turnat în bronz". Şi Acropolit, care reproduce aceste cuvinte, adaugă: „Iată ce spunea şi, pe Thémis, avea grozavă dreptate". Şi iată urmarea povestirii, care e ciudat de caracteristică. Mitropolitul din Filadelfia, căruia Paleologul îi propuse glumind să încerce experienţa în locul său, sub motivul că un om al lui Dumnezeu ca el are singur oarecare speranţă să reuşească, obiectează acestea: „Acest obiceiu, dragul meu, nu există în codul nostru al Romanilor, nici în tradiţia eclesiastică; el nu e stabilit nici de legea civilă, nici de canoanele sfinte şi divine. E un obiceiu barbar. βαρβαρικὸς δὲ ὁ τρόπος". Şi subliniind şi mai tare opoziţia celor două rase, Mihail adaugă la rândul său: „Dacă m'aşi fi născut de rasă barbară, dacă aşi fi fost crescut după obiceiurile barbarilor şi m'aşi fi hrănit în legea lor, aşi putea consimţi să mă justific după moda barbară. Dar Roman născut din Romani, după legile romane şi după procedura scrisă trebue judecat procesul meu".

Cu greu am putea găsi o anecdotă mai semnificativă. Ea arată în acelaşi timp scepticismul absolut pe care îl simţea bunul simţ grecesc în faţa acestor mijloace de justiţie naive şi brutale pe care le imaginase Occidentul şi mândria nemăsurată pe care o aveau Bizantinii simţind în urma lor o lungă tradiţie de civilizaţie, a nu fi deloc, spre a spune totul, „barbari". Intre „Romani fii de Romani" şi Latinii „barbari", nu e posibilă o înţelegere: legile care se

potrivesc cu brutalitatea unora, nu se vor putea potrivi cu cultura rafinată a celorlalți, empirismul grosolan al justiției lor nu se va putea compara cu sistemul de legislație elaborat în mod savant de jurisconsulții Constantinopolului. Grecii vor putea, de nevoie, să se apropie de oamenii Occidentului; vor putea, din capriciu, să adopte o modă sau alta. Sub alianțele trecătoare, sub împrumuturile momentane, subzistă disprețul fundamental, în conștiința clară a superiorității strălucitoare a „Romanului" asupra „barbarului". Prin unele trăsături cu totul exterioare, Bizanțul a putut părea că se transformă în contact cu Latinii. In fond, el a rămas neschimbat în mândria sa tradițională și nedorind să înțeleagă nimic din spiritul nou care sufla din spre Occident.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

I

In luna Decemvrie 1083, împărăteasa Irina Dukas, soția lui Alexe Comnenul, aștepta să nască în apartamentul Palatului Sacru care se numea „Camera purpurei" și în care o veche tradiție voia să vină pe lume copiii imperiali, cei care pentru acest motiv erau numiți „porfirogeneți". Momentul era aproape, dar basileul, reținut de războiul contra Normanzilor, era atunci absent din Constantinopol. Atunci tânăra femeie avu un gest frumos; cum simți primele dureri, ea făcu semnul crucii peste pântece: „Mai așteaptă, copilașule, până se va întoarce tatăl tău". Mama Irinei, femeie înțeleaptă și cu judecată, auzind aceste cuvinte se mânie foarte tare: „Și dacă bărbatul nu se întoarce decât peste o lună? Știi tu ceva despre asta? Și cum ai să faci ca să suporți suferințele? Intâmplarea totuși dădu dreptate tinerei femei. După trei zile, Alexe se întorcea în capitală, tocmai la timp pentru a primi în brațe pe fiica ce i se născtea. Și astfel intră în lume, cu ceva minunat chiar dela naștere, Ana Comnena, una din cele mai celebre, una din cele mai remarcabile dintre prințesele care trăiră la curtea Bizanțului.

Nașterea acestui copil al miracolului fu primită cu o bucurie extremă. In afară de faptul că dădea o moștenitoare tronului, evenimentul cimenta în chip strălucit căsătoria, foarte mult politică și deloc sentimentală, care cu șase ani mai înainte unise pe Alexe cu Irina și prin aceasta consolida influența tinerei suverane la curte, influență foarte nesigură până atunci. Astfel părinții Irinei, „nebuni de bucurie", își arătară pe față satisfacția în ceremoniile oficiale prin care era obiceiul să se sărbătorească nașterea copiilor imperiali,

ca şi prin cadourile care se făcură Senatului şi armatei cu această ocazie; o desfăşurare de lux neobişnuită dovedi mulţumirea generală. Din leagăn se puse pe capul micei prinţese diadema imperială; numele său figura în aclamaţiile rituale cu care se salutau suveranii în Bizanţ; în acelaşi timp, o logodeau cu tânărul Constantin Dukas, fiul împăratului detronat Mihail al VII-lea, căruia Alexe Comnenul, uzurpându-i puterea, trebuise, din respect pentru dreptul legitim, să se angajeze a-i respecta drepturile eventuale. Şi astfel, din cea mai fragedă vârstă, Ana Comnena, născută în purpură, putu visa că într'o zi se va aşeza ca împărăteasă pe tronul măreţ al Cezarilor.

Copilul fu crescut între mama sa Irina şi viitoarea soacră, basilissa Maria de Alania şi toată viaţa ea păstră amintirea radioasă a acestor ani dintâi, care i se păreau mai târziu cei mai fericiţi din toată existenţa sa. Adora pe mama sa, care din parte-i arătă fiicei mai mari o predilecţie deosebită; ea simţea o admiraţie adâncă pentru femeia frumoasă, cu talia elegantă, cu tenul de zăpadă, cu încântători ochi albaştri care era împărăteasa Maria şi-şi amintea cu emoţie, cu mulţi ani mai târziu, ce afecţiune îi arătase această prinţesă delicioasă, demnă de dalta lui Fidias şi de penelul lui Apelle şi aşa de frumoasă, că oricine o vedea, rămânea răpit în extaz. „Niciodată, scrie Ana Comnena, nu s'a văzut o mai perfectă armonie a proporţiilor într'un trup omenesc. Era o statue însufleţită, un obiect de admiraţie pentnu orice bărbat care are simţul frumosului, sau mai curând era Dragostea încarnată şi coborîtă pe pământ". Fetiţa nu iubea mai puţin pe viitorul ei soţ, tânărul Constantin. El avea nouă ani mai mult ca ea şi era atunci un băieţaş încântător, blond şi roz, cu ochi admirabili, „care străluceau sub sprâncene ca nişte bijuterii de aur". „Frumuseţea lui, spune în altă parte Ana Comnena, părea din cer, nu de pe pământ". Şi în adevăr, el trebuia să moară prematur, în vârstă de abia douăzeci de ani, înainte de a se fi realizat căsătoria pe care mica lui logodnică clădea atâtea speranţe ambiţioase. Toată viaţa sa Ana Comnena păstră amintirea emoţionantă a acestui tânăr, pe care împăratul Alexe îl iu-

bea ca pe propriul său fiu și pe care ea însăși îl adorase cu o pasiune de copil; și cu mulți ani mai târziu, gândindu-se la Constantin Dukas, „minune a naturii, capodoperă formată de mâna lui Dumnezeu și care părea o mlădiță din acea vârstă de aur pe care o celebrau Grecii", lacrimile inundau ochii bătrânei prințese și cu greu își stăpânea emoția.

In acest mediu afectuos și duios în care era îngrijită cu dragoste și iubită, fu crescută mica Ana Comnena și poate pentru a înțelege ce a fost ea, n'ar fi inutil să examinăm ce era, la sfârșitul secolului al XI-lea, educația unei prințese bizantine.

Rareori dragostea pentru literatură și mai ales pentru literatura antică a fost mai universal răspândită decât în Bizanțul Comnenilor. E vremea în care un Tzetzès comentează cu o erudiție prodigioasă poemele lui Hesiod și ale lui Homer, în care un Ioan Italos, spre marele scandal al bisericii ortodoxe, reia împreună cu Psellos studiul doctrinelor lui Platon, în care cei mai buni scriitori ai epocii, pătrunși cu totul de modelele antice, se grăbesc să imite în operele lor pe cei mai iluștri autori ai Greciei, în care limba chiar se rafinează și se silește, prin purismul său puțin cam manierat, să reproducă grația sobră a aticismului. In mijlocul unei astfel de renașteri a culturii clasice, o prințesă imperială, mai ales când era, ca Ana Comnena, de o inteligență remarcabilă, nu se mai putea mulțumi cu educația cam sumară, care se dădea odinioară femeilor bizantine. Ea avu cei mai buni profesori și profită de lecțiile lor. Învață tot ce se putea învăța în vremea sa, retorica și filosofia, istoria și literatura, geografia și mitologia, medicina și științele. Citi pe marii poeți ai antichității, pe Homer și pe lirici, pe tragici și pe Aristofan, istorici ca Tukidide și Polybiu, oratori ca Socrate și Demostene; citi tratatele lui Aristot și dialogurile lui Platon și în contact cu acești scriitori vestiți ea învață arta de a vorbi frumos și „finețea fineței elenismului". Ea fu în stare să reproducă cu ușurință pe Orfeu și Timoteiu, pe Sapho și pe Pindar, pe Porphyr și Proclus, pe Portic și Academia. Artele quadriviului nu mai avură

pentru dânsa nicio taină: ea cunoscu geometria, matematicile, muzica, astrologia. Marii zei ai păgânismului, frumoasele legende ale Eladei fură familiare minții sale; Heracles și Atena, Cadmos și Niobe se prezentară în mod natural sub pana sa. Ea cunoscu de asemenea istoria Bizanțului și geografia și se interesă de monumentele antice; mai mult, când i se prezentă ocazia ea știu să discute chestiuni militare și să vorbească cu medicii despre cel mai bun tratament care trebuia prescris. In sfârșit, se pare că această Bizantină — lucru destul de rar încă în Orientul vremii sale — cunoscuse chiar și limba latină.

Ea nu era numai o femeie cultă: era o femeie savantă. Contemporanii se înțeleg să laude eleganța stilului său atic, puterea și aptitudinea minții sale de a descurca problemele cele mai obscure, superioritatea geniului său natural și priceperea cu care și-a cultivat darurile, gustul pe care l-a avut totdeauna pentru cărți și pentru conversațiile savante, în sfârșit universalitatea cunoștințelor ei. De altfel, e de ajuns să aruncăm o privire asupra operei sale *Alexiada*, pentru a găsi dovada strălucită a înaltelor sale calități. Cu toate că se pot observa artificii în stil, purism manierat și voit în limbă, cu tot pedantismul și pretenția ce se întâlnește uneori, se simte în ea femeia superioară, scriitorul de real talent, care a fost fără îndoială Ana Comnena. Toate acestea se observau în copil. Ca orice Bizantină, ea cunoștea foarte bine chestiunile religioase și se pricepea să întrebuințeze cărțile sacre. Totuși, spiritul ei o ducea mai repede către știință decât către credință. Ea arăta o mare stimă pentru literatură, pentru istorie, convinsă că numai prin ele pot fi salvate din uitare numele cele mai ilustre. Rațiunea sa puternică disprețuia pe de altă parte supranaturalul, cercetările neînsemnate ale astrologilor, prezicerile false ale ghicitorilor. Ea voise să guste din pretinsa lor știință cum gusta din orice lucru, dar mai ales pentru a se convinge de prostia și zădărnicia lor. Și, oricât de credincioasă ar fi fost, îi plăceau puțin discuțiile teologice, ale căror subtilități le credea de prisos. Mai mult decât orice o atrăgea istoria, prin ceea

ce are ea serios şi auster şi prin măreţia datoriilor care se impun istoricului.

Aceasta fu educaţia intelectuală pe care o primi Ana Comnena. Formarea sa morală fu supraveghiată tot cu atâta atenţie. Sub influenţa severă a Anei Delassena, mama împăratului, curtea bizantină se schimbase foarte mult de câţiva ani. Această prinţesă cu înfăţişare serioasă şi cu moravuri rigide, pusese cu hotărîre capăt intrigilor gineceului, scandaloaselor amoruri care odinioară, în vremea Zoei Porfirogeneta şi a lui Constantin Monomac umpleau Palatul Sacru cu corupţia lor. Ea pusese ordine peste tot cu o mână hotărîtă şi sub supravegherea ei severă, reşedinţa imperială luase înfăţişarea unei mănăstiri. Se auzea răsunând cântecul imnurilor pioase, se ducea o vieaţă corectă şi ordonată metodic. Fără îndoială că basileul Alexe, care nu-şi iubea soţia, nu-şi făcea deloc scrupule pentru unele strengării neînsemnate; dar el salva cu grijă aparenţele, ar fi roşit dacă ar fi instalat în palat vreo amantă pe faţă şi tonul general al curţii era de o decenţă incomparabilă. Intr'un astfel de mediu şi sub influenţa unei bunici pe care o admira foarte mult, Ana Comnena deveni în mod natural o tânără fată perfect crescută, serioasă, castă, cu grijă de bunacuviinţă, cu o ţinută şi o vorbă absolut ireproşabile.

Totuşi, ar însemna să ne facem despre ea o idee destul de incompletă dacă n'am vedea în această prinţesă decât o femeie inteligentă, instruită şi bine crescută. Ea era prea conştientă de ceea ce era, de naşterea sa înaltă, ca şi de superioritatea sa intelectuală, pentru a nu fi o mare ambiţioasă. Şi de altfel avea cu cine semăna. Bunica ei Ana Delassena, care printr'o energie tenace îşi aşezase familia pe tron, împăratul Alexe, tatăl ei, aşa de abil, de şiret, de perseverent, mama sa Irina, cu suflet aşa de viril, intrigantă şi curagioasă în acelaşi timp, toţi erau nişte mari ambiţioşi: şi Ana îi înconjura pe toţi cu o admiraţie prea adâncă pentru a nu urma orbeşte lecţiile pe care vieaţa lor însăşi le oferea tânărului ei suflet. De altfel foarte mândră de a se fi născut în purpură, foarte mândră de a fi cea mai mare dintre copiii

lui Alexe şi ai Irinei, foarte mândră de titlul imperial cu care fusese împodobită din leagăn, ea nu punea nimic deasupra acestei demnităţi covârşitoare de „porfirogenetă". Mândria pe care o avea despre ea însăşi, despre rasa sa, despre ţara sa, era nemăsurată. In ochii săi Bizanţul era şi acum stăpânul lumii şi toate celelalte naţiuni trebuiau să fie vasalele sale foarte umile, iar tronul său cel mai frumos din tronurile universului. Trebue să vezi cu ce dispreţ vorbeşte de cruciaţi această prinţesă bizantină, de aceşti barbari prost crescuţi, ale căror nume grosolane, cere iertare că le introduce în istoria sa, jignită în amorul său propriu literar, de a simţi ritmul frazei sale rupt de aceste vocabule străine şi în orgoliul său imperial, de a trebui să-şi piardă vremea ocupându-se cu aceşti oameni care o desgustă şi o plictisesc. Ana Comnena era o adevărată prinţesă şi lumea ceremonioasă în care se scurse vieaţa ei nu putuse decât să întărească în ea aceste dispoziţii naturale. Şi în sufletul ei voluntar, autoritar şi ambiţios, sentimentul pe care-l avea despre valoarea şi rangul său trebuia să aducă perversiuni ciudate.

Cu toate acestea, nu era un suflet rece. Se surprinde la această femeie savantă şi ambiţioasă o trăsătură de sensibilitate, de sentimentalitate chiar, care câte odată e amuzantă sau mişcătoare. Nu înţeleg să vorbesc aici numai de afecţiunea foarte mare pe care o avu pentru părinţii săi. Ea însăşi aminteşte glumind, vorbind de miracolul care însemnă naşterea sa, cum a fost, chiar din sânul mamei sale, un copil ascultător şi supus. In altă parte declară că pentru aceşti părinţi atât de iubiţi ea nu ezită să se expună la cele mai mari neplăceri, la cele mai mari primejdii, „riscându-şi pentru ei situaţia, averea şi chiar vieaţa" şi că dragostea cu totul deosebită pe care o avu pentru tatăl sau Alexe deveni pentru ea isvorul multor nenorociri. Acestea sunt sentimente de familie foarte respectabile şi pe care Ana Comnena, cum se va vedea, nu crezu de atlfel deloc util să le întindă asupra tuturor celor din jurul său. Dar ceea ce e mai interesant, şi alte afecţiuni găseau loc în această inimă; ca şi Arsinoé a lui Molière, această preţioasă, această prefăcută, această pedantă avea „dragoste pentru realităţi". Ea însăşi ne pove-

steşte cum, către 1106 — la această dată ea era măritată de câţiva ani — se găsea într-o zi la ferestrele palatului cu surorile ei, când trecu un cortegiu, care ducea la moarte pe un conspirator, Mihail Anemas. La vederea acestui soldat frumos, aşa de seducător şi aşa de nenorocit, ea se simţi aşa de emoţionată, încât nu mai avu linişte până ce nu smulse dela împărat, tatăl ei, iertarea; şi se pasionă într'atâta pentru acest lucru încât îndrăsni, ea care respecta atât de mult etichetа şi bunacuviinţă, să vină să turbure pe Alexe până şi în oratoriu, la picioarele sfintelor altare, unde-şi făcea rugăciunile. Cu zece ani mai înainte, fiind încă o fetiţă — avea atunci patrusprezece ani, ea simţise altă emoţie de acelaşi fel şi mai adâncă. Aceasta se întâmpla în 1097, când debarcă în Bizanţ unul din şefii celei dintâi cruciate, strălucitul Bohémond, principe de Tarent. Trebue să citeşti în *Alexiada* portretul entuziast pe care Ana Comnena l-a făcut despre acest uriaş roşcat, cu ochii albaştri strălucitori, cu râsul răsunător şi teribil, despre acest erou de temut şi seducător în acelaşi timp, aşa de bine făcut încât părea construit după „canonul" lui Polyclet şi ca moral aşa de maleabil, aşa de dibaciu, aşa de bun vorbitor. „Nu exista, scrie ea, în tot imperiul roman un om care să se poată compara cu el, grec sau barbar. El părea că poartă într'însul vitejia şi dragostea şi numai tatăl meu împăratul îl întrecea în elocvenţă şi în celelalte daruri cu care îl copleşise natura". Astfel vorbea despre barbarul din Occident această prinţesă bizantină, cu mai mult de patruzeci de ani din ziua în care Bohémond îi apăruse pentru prima dată ca o strălucire; nu există în toată *Alexiada*, făcând excepţie cu basileul Alexe, un om căruia Ana Comnena să-i fi făcut onoarea unui portret mai perfect şi mai linguşitor.

Trebue să adăugăm fără întârziere că dacă Ana Comnena se uita şi-i plăceau bărbaţii frumoşi, o făcea fără gânduri ascunse, ca o doamnă castă şi cinstită cum era. Dar de sigur că în adâncul sufletului avea comori de afecţiune, care nu cereau decât să se răspândească. Ea a plâns toată vieaţa pe logodnicul copilăriei sale, pe acel tânăr Constantin, aşa de timpuriu dispărut şi a cărui moarte, trebue s'o spunem,

dădu — cum se va vedea îndată — o lovitură aşa de crudă întinselor ambiţii ale Anei Comnena. In sfârşit, când în 1097 ea fu căsătorită cu marele senior, Nichifor Bryenne, din această căsătorie pur politică sufletul ei sensibil şi duios ştiu să facă repede o căsătorie de dragoste. Trebue de altfel să recunoaştem că acesta era soţul care-i trebuia. Ca şi ea, Bryenne era cult; ca şi ei, îi plăcea literatura; „citise toate cărţile, cunoştea bine ştiinţele"; ca şi ei, în sfârşit, îi plăcea să scrie şi scria bine. Apoi era un om frumos, de o graţie mai mult decât regală, „de o prestanţă aproape divină", un soldat măreţ, un diplomat priceput, un orator elocvent. Ana Comnena adoră pe Cezarul său şi nu se mângâie niciodată de pierderea lui. Când în 1136, Bryenne se întoarse la Constantinopol foarte grav bolnav, ea îl îngriji cu un devotament admirabil; puţin după aceea, când el muri, ea primi ca o moştenire pioasă grija de a continua istoria pe care mâna lui n'o putuse termina; şi cum îmbătrânind devenise cam slabă şi suferindă, ea nu mai putu întâlni de aci înainte sub pana sa numele acestui soţ adorat şi pierdut fără a-l stropi cu multe lacrimi. Moartea lui Bryenne, fu, dacă e să o credem, marea nenorocire a vieţii sale, rana însângerată care o apropie cu încetul de mormânt. Este adevărat că atâta vreme cât trăi soţul său, ambiţioasa prinţesă puse totul în joc spre a-l împinge — şi pe ea cu el — spre onorurile supreme şi pierzându-l, ea pierdu ultima speranţă care-i rămânea de a se răzbuna pe soartă. Dar dacă cruzimea regretelor sale conţinea ceva din amărăciunea decepţiilor, totuşi lacrimile ei erau sincere. Această prinţesă cultiva în inima ei o floricică de duioşie sentimentală. Ea o păstră neatinsă chiar şi în uscăciunea politică. Şi nu e deloc o trăsătură indiferentă a fizionomiei sale că această femeie savantă, această ambiţioasă a fost şi o femeie cinstită, care şi-a iubit mult bărbatul.

Dacă încercăm să coordonăm detaliile împrăştiate pe care le ştim despre ea şi să ne-o închipuim aşa cum a fost în adevăr, iată cam ce se poate cunoaşte despre această prinţesă bizantină. Ca fizic, semăna cu tatăl său Alexe şi fără îndoială era ca şi el de talie mijlocie, foarte brună, cu

ochi frumoşi şi mobili, strălucitori şi îndrăsneţi. Ca moral, era remarcabil de inteligentă şi avea conştiinţa şi orgoliul superiorităţii sale intelectuale; ea era admirabil cultă, îi plăceau cărţile, savanţii, avea predilecţie pentru toate chestiunile spirituale şi când începu să scrie, o făcu cu un talent incontestabil. Dar şi mai mult sufletul ei ambiţios şi voluntar, sufletul de „porfirogenetă" mândru, orgolios de naşterea sa şi dornic de puterea supremă trebuia să-i domine destinul. Precum a scris ea însăşi undeva, avea „un suflet de diamant", în stare să înfrunte toate disgraţiile fără să se lase înfrântă, incapabilă de asemenea de a renunţa la vreunul din planurile făcute înainte, la vreunul din visurile pe care le mângâiase. Obişnuită de vreme cu activitatea — în adevăr nu fusese crescută ca o stăpână în lux şi lenevie — energică, tenace, îndrăsneaţă, ea nu se dădu niciodată îndărăt în faţa unui obstacol pentru a-şi atinge scopul propus şi i se întâmplă adeseori să uite în timpul afacerilor inspiraţiile acelei duioşii a inimii cu care se lăuda bucuros. Pe deasupra ea fu cinstită, afectuoasă şi bună soţie; dar mai ales fiind născută în purpură, împărătească din leagăn, ea fu foarte mult prinţesă. Ambiţia umplu jumătate din vieaţa ei; literatura consolă restul, de altfel destul de imperfect, căci decepţiile şi pisma o făcură profund nefericită. Şi tocmai această trăsătură formează originalitatea şi interesul figurii Anei Comnena de a fi fost în acelaşi timp, în Bizanţul complex în care a trăit, o femeie politică şi o femeie de litere.

II

„Nu aveam opt ani, a scris Ana Comnena, când începură nenorocirile mele". Era în 1091 şi iată ce i se întâmplase. Fiică mai mare a împăratului Alexe, logodnica lui Constantin Dukas, moştenitorul imperiului, Ana Comnena se credea sigură de tron, când, în 1088 împărăteasa Irina dădu soţului un fiu. Bucuria lui Alexe de a avea în sfârşit un coborîtor bărbătesc din rasa sa fu extremă şi, natural, din acea zi ordinea succesiunii fu modificată. Basileul, aşa

de atent odinioară cu mama lui Constantin Dukas, așa de doritor să-i placă în toate, se răci față de ea; fără îndoială, credincios promisiunilor făcute, nu voia să schimbe nimic din proiectul de căsătorie schițat între cei doi copii princiari; dar crezu de cuviință să ia pe mica Ana Comnena din mâinile viitoarei sale soacre și această despărțire fu pentru copil cea dintâi durere mare. Câteva luni mai târziu se întâmplă un eveniment mai grav. Fiul lui Alexe, Ioan, în vârstă de trei ani, fu solemn asociat la imperiu. Aceasta însemna ruina tuturor speranțelor pe care le putuse concepe sora sa mai mare. Ana Comnena își păstra logodnicul, dar acest logodnic își pierdea dreptul la coroană și se găsea pus într'un loc subaltern. Și de asemenea, când tânărul Constantin murind către 1094, prințesa fu căsătorită în 1097 cu Nichifor Bryenne, ginerele Basileului, cu tot titlul de Cezar ce i se acordă, luă loc după moștenitor și cu el și soția sa.

Astfel, nașterea unui frate fu pentru Ana Comnena marea nefericire a vieții sale. Ea păstră cu atâta dragoste amintirea lui Constantin Dukas, pentrucă visase să se așeze pe tron împreună cu el. Pentrucă venise să ruineze brusc ambițiile sale, ea jură o ură feroce „micului băiețaș negricios, cu fruntea largă, cu obrajii uscați", care era acest frate urît. Ea iubise atâta pe Nichifor Bryenne, pentrucă spera că prin el și împreună cu el să recucerească tronul și în sfârșit crezând, că prin dreptul său de copil mai mare are calitatea să domnească, ea țesu intrigi în tot timpul vieții lui Alexe, se mișcă, împinse pe soțul ei Nichifor cu toată influența ei, ca să pună mâna pe puterea dela care se credea exclusă pe nedrept. Acesta fu obiectul constant al ambiției sale, rațiunea de a fi a tuturor actelor ei; și acest vis unic și tenace îi umplu toată existența — și o explică — până în ziua când pierzând definitiv speranța, ea înțelese dintr'odată că-și pierduse zadarnic viața.

In această luptă pentru coroană angajată între Ana și fratele ei, toată familia imperială luă parte. Andronic, unul din fiii basileului, ținea cu sora sa; celălalt, Isac, cu fratele său; cât despre mama lor, Irina, ea ura într'un mod

ciudat pe fiul ei Ioan. Il credea uşuratec, cu moravuri corupte, desechilibrat: de altfel n'avea dreptate. Din contră, avea o vie admiraţie pentru înalta inteligenţă a fiicei sale, îi cerea sfatul în orice împrejurare şi primea părerile ei ca nişte oracole. Mai mult — lucru rar — adora pe ginere. Il găsea elocvent, instruit, înzestrat cu toate calităţile care trebuesc unui om de Stat şi unui suveran. Spre a înlătura pe moştenitorul legitim, cele două femei se aliară cu hotărîre: şi cum Irina exercita acum o mare influenţă asupra împăratului îmbătrânit şi bolnav, ele putură spera că planul lor va reuşi. In curând, graţie intrigilor sale, Bryenne deveni atotputernic în palat şi circula peste tot svonul că nimic nu se făcea decât prin el. Curtezanii prevăzători se grăbeau să-i fie pe plac; cu ocazia logodnei fiului său maimare Alexe cu fiica unui prinţ din Abasgia, oratori oficiali celebrau cu epitete pompoase calităţile acestui tânăr, care părea destinat pentru imperiu şi gloria părinţilor lui. Se nota cu bunăvoinţă asemănarea isbitoare pe care prinţul o avea cu basileul bunicul lui, al cărui nume îl purta; lăudau educaţia pe care o primise, împreună cu fratele lui Ioan Dukas, sub conducerea excelentei mame pe care le-o dăduse cerul. Pe scurt, totul părea că merge după dorinţă şi Ana Comnena atingea culmea dorinţelor sale. Totuşi împăratul păstra pentru el hotărîrea finală şi lucrurile ajunseseră aici, când, în cursul anului 1118 Alexe căzu bolnav foarte grav. Atunci o dramă tragică se jucă împrejurul acestei agonii.

Dacă citim în *Alexiada* povestirea acestei zile din August 1118, în care împăratul trăgea să moară, nu vom găsi în aceste pagini foarte frumoase, vibrând de o sinceră emoţie, aproape nicio urmă a pretenţiilor la tron deslănţuite şi a pasiunilor arzătoare care se isbeau la căpătâiul muribundului. Vedem doctori neputincioşi care se agită zadarnic în jurul bolnavului şi care nu vorbesc, ca şi doctorii lui Molière, decât de purgative şi de lăsare de sânge. Vedem femei întristate care se vaită şi plâng şi care se trudesc inutil să uşureze ultimele clipe ale muribundului. Fiii împăratului, soţia lui, înconjoară patul. Maria încearcă să verse puţină apă

pe gâtul umflat al bolnavului şi când pare că leşină, ea îl trezeşte dându-i să respire esenţe de trandafiri. Irina plânge cu hohote, pierzând toată energia care o susţinea la începutul crizei; îngrijorată, disperată, ea întreabă pe doctori, întreabă pe fiica sa Ana şi s'ar părea, uitându-te la ea că abia va putea supravieţui morţii soţului său. Ana, copleşită de durere, dispreţuind, cum scrie ea, filosofia şi elocvenţa", ţine mâna tatălui său şi observă cu tristeţe bătăile pulsului care slăbeşte. Şi iată momentul suprem. Pentru a ascunde Irinei ultimele spasme ale agoniei, Maria se aşează discret între ea şi împărat; şi deodată Ana simte că pulsul a încetat de a mai bate şi mai întâi rămâne mută, cu capul plecat, apoi, acoperindu-şi faţa cu amândouă mâinile începe să plângă cu suspine. Irina, înţelegând, scoate un strigăt de disperare; aruncă jos coroana imperială şi, apucând un cuţit, îşi taie părul aproape până la rădăcină, aruncă cât colo pantofii de purpură şi încalţă ghetele negre, împrumută din garderoba fiicei sale Evdochia, de curând văduvă, haine de doliu şi voalul negru cu care îşi înfăşoară capul. Povestind această zi tragică, Ana Comnena, cu mulţi ani mai târziu, se întreabă dacă nu e jucăria unui vis îngrozitor şi de ce n'a murit odată cu acest tată adorat şi de ce nu s'a sinucis în ziua în care s'a stins „această făclie a lumii, Alexe cel Mare", în ziua în care, cum spune ea, „a apus soarele său".

In această frumoasă povestire nu se află un cuvânt care să lase să se bănuiască măcar intrigile şi ambiţiile care se agitau în această cameră a bolnavului. Irina, în disperarea ei, nu se mai îngrijeşte de diademă şi de putere; Ana, lângă ea, dispreţuieşte toate gloriile lumii. Niciun cuvânt nu aminteşte de succesiunea dorită cu lăcomie, nici sforţările supreme care se încercară pentru a strica ordinea stabilită. Abia se găseşte o aluzie discretă la graba cu care Ioan Comnenul, moştenitorul tronului, părăsi patul muribundului, pentru a pune mâna pe palatul cel mare; abia în trecere se aminteşte de turburarea care domnea în capitală. Şi aceasta e totul. Trebue să cercetăm pe ceilalţi cronicari ai epocii, spre a vedea tot ce se ascunde sub lamentările femeilor, asaltul dat de Irina împăratului muribund spre a-l decide să

desmoştenească pe fiul lui în folosul lui Bryenne şi furia împărătesei, atunci când Ioan Comnenul, smulgând din mâna celui în agonie sau mai de crezut primind dela el inelul imperial, se proclamă în mare grabă împărat în Sfânta Sofia şi pune stăpânire pe palaul cel mare. Atunci toate aceste femei ambiţioase dădură drumul unei furii nebune. Irina îndeamnă pe Bryenne să se proclame şi el împărat şi să meargă în contra cumnatului său cu arma în mână. Apoi se aruncă peste trupul împăratului muribund; ea îi strigă că deşi el trăieşte, fiul lui i-a furat tronul; îl roagă să recunoască în sfârşit drepturile lui Bryenne la coroană. Dar Alexe, fără a răspunde, ridică mâinile către cer cu un gest vag şi zâmbeşte. Irina disperată isbucneşte atunci în reproşuri: „toată vieaţa, îi strigă ea în faţă, n'ai făcut altceva decât să înşeli şi ţi-ai întrebuinţat cuvântul spre a-ţi ascunde gândul; eşti acelaşi până şi pe patul morţii". In acest timp, Ioan Comnenul se întreba de partea sa cum se va purta cu mama, cu surorile sale, cu Bryenne, din partea căruia se temea de o lovitură de Stat. Şi când în sfârşit, către seară Alexe muri, între toate aceste ambiţii îngrijorate nimeni nu găsi timpul să se ocupe de mort. Cadavrul său rămase aproape părăsit şi a doua zi, de vreme, fu înmormântat în grabă, fără nimic din pompa strălucită a funeraliilor imperiale.

Intrigile Anei nu reuşiseră: fratele ei era împărat. Pentru orgolioasa prinţesă, aceasta fu o lovitură teribilă şi neaşteptată. De atâţia ani ea spera imperiul, considera tronul ca un bun al său legitim şi necesar, se credea aşa de superioară acestui frate urît. Acum tot visul său se dărâma. Indrăsneala lui Ioan Comnenul, ezitările lui Bryenne prăbuşeau dintr'o singură lovitură edificiul uneltirilor aşa de savant construit de Ana şi de Irina. Fiica lui Alexe nu se consolă deloc şi ambiţia sa desamăgită întunecând orice alt sentiment în ea, aprinse în inima ei furii de Medee. Nici un trecuse anul şi ea încercă, printr'un complot, să pună mâna pe putere: nu era vorba nici mai mult nici mai puţin decât de asasinarea împăratului Ioan, fratele ei. Dar, în ultimul moment, Bryenne, de caracter cam molatec şi de altfel

nu prea ambițios, ezită: se pare că avea oarecare îndoieli asupra legitimității pretențiilor soției sale și declara pe față că Ioan avea toate drepturile la tron. Scrupulele și slăbiciunea lui paralizară zelul celorlalți conjurați; mulțumită acestei amânări, conspirația fu descoperită. De altfel împăratul fu iertător: nu voi să facă nicio execuție și se mulțumi să confiște bunurile conspiratorilor. După câtva timp chiar, după sfaturile primului său ministru, marele logofăt Axouch, el restituia soției sale Ana toată averea: umilință supremă pentru mândra prințesă, căreia fratele ei îi amintea astfel, cu o mărinimie puțin disprețuitoare, legăturile și afecțiunile de familie pe care într'un moment de nebunie ea le uitase cu totul.

Anecdota povestită de cronicarul Nicetas ne arată și mai bine mânia furioasă pe care o simți Ana Comnena în urma acestei ultime înfrângeri. Când ea văzu că din cauza ezitărilor lui Bryenne toată întreprinderea dădea greș, ea, așa de castă, de corectă, se înfurie în contra bărbatului ei și-l apostrofă cu cuvinte grele. Blestemând lașitatea Cezarului, ea declara că natura făcuse pe dos lucrurile, punând într'un trup de femeie sufletul viril pe care-l simțea în ea și punând într'un trup de bărbat spiritul timid și nehotărît al lui Bryenne. Din decență, trebue să parafrazez cuvintele pe care le întrebuința și care sunt, în redacția lor originală, de o energie extrem de brutală. Dar, de sigur, trebuia ca Ana Comnena să se simtă foarte crud lovită pentru ca ea, așa de bine crescută, așa de cultă, să se coboare până la epitete atât de crude.

III

Ana Comnena avea abia treizeci și șase de ani, dar vieața ei era sfârșită. Ea supraviețui douăzeci și nouă de ani prăbușirii marilor sale ambiții, consacrându-se în întregime, după cum spune undeva, „cărților și lui Dumnezeu". Și acest lung sfârșit de existență fu pentru ea trist de moarte. Rând pe rând o copleșiră doliu după doliu. După Alexe tatăl său, a cărui moarte, ea înțelegea destul de bine, fusese

pentru ea sfârşitul a toate, văzu murind unul după altul mama sa Irina, „gloria Orientului şi a Occidentului", fratele său preferat Andronic şi în sfârşit, în 1136, soţul ei Nichifor Bryenne; şi fiecăruia din aceste dolii corespunde pentru ea o treaptă mai mult spre decădere.

Dela nereuşita ultimei sale conspiraţii, ea trăia la o parte, departe de curte, într'o demi-disgraţie, adeseori retrasă în mănăstirea pe care mama ei o întemeiase în onoarea Fecioarei Graţiilor. Foştii familiari ai tatălui său, curtezanii care odinioară se grăbeau să-i laude norocul, acum se îndepărtau de ea, de teamă să nu displacă noului stăpân; ea făcea cu tristeţe socoteala ingraţilor pe care-i întâlnea în cale. In acelaşi timp, vedea consolidându-se pe tron acest frate pe care-l ura. Şi toate acestea îi înăspreau sufletul. Totuşi, atâta vreme cât trăi soţul ei, căruia împăratul îi păstrase încrederea şi-i dăduse un rol important în Stat, Ana Comnena tot mai nădăjduise ceva; dar după moartea lui Bryenne şi mai ales sub domnia nepotului său Manuel, în jurul ei începu să se facă linişte şi ea suferi cumplit din această cauză. Caracterul ei deveni din zi în zi mai trist şi mai ursuz; ea se convinse din ce în ce mai mult că era o victimă a destinului nedrept. In fiecare pagină din cartea sa vorbeşte de nenorocirile care i-au umplut vieaţa, aproape din ziua în care se născtea în purpură. Zadarnic se prefăcea că se ridică într'o atitudine frumoasă şi repeta, ca şi poetul, la fiecare nouă lovitură a soartei: „Rabdă, inima mea; tu ai suportat rele şi mai mari". In fond, nu putea să se resemneze. Când bătrâna prinţesă chema în amintire începuturile strălucite ale vieţii sale, aparenţele sale imperiale, anii delicioşi ai tinereţii; când evoca toate fantomele care făcuseră parte din fericirea ei, tânărul Constantin Dukas, logodnicul ei, frumoasa împărăteasa Maria, incomparabilul Alexe tatăl său şi Irina mama ei şi atâţia alţii; când compara această glorie dispărută cu singurătatea de acum, ingraţii care o uitau, vechii prieteni care o neglijau, rudele apropiate care o tratau rău şi o făceau odioasă tuturor, nu putea să-şi stăpânească lacrimile. Sufletul ei rănit, plin de ură, se simţea bine amintindu-şi nenorocirile. „Din leagăn, scrie ea, jur pe Dumne-

zeu şi pe divina lui mamă, m'au copleşit disgraţiile şi nenorocirile continuu. Durerile trupeşti nu le voiu spune; le las în grija servitorilor gineceului. Dar pentru a enumăra toate relele care mă năpădiră dela vârsta de opt ani, toţi duşmanii pe care mi i-a făcut răutatea oamenilor, mi-ar trebui uşurinţa lui Isocrat, elocvenţa lui Pindar, vehemenţa lui Polemon, muza lui Homer, lira lui Sapho. Nu există nenorocire, mică sau mare, care să nu se fi abătut asupra mea. Mereu, atunci ca şi acum, valul furtunii m'a strivit şi chiar în momentul în care scriu această carte, o mare de nefericiri mă copleşeşte şi valuri vin după valuri". Apoi sunt aluzii răutăcioase şi transparente la „puternicii zilei", care o lasă să trăiască „într'un colţ", care nu permit nici celor mai neînsemnaţi s'o viziteze. „Iată treizeci de ani, jur pe sufletul prea fericit al împăraţilor răposaţi, de când n'am văzut şi n'am primit pe nici unul din prietenii tatălui meu; mulţi au murit, mulţi s'au îndepărtat de teamă, în urma schimbărilor politice". In altă parte declară că nenorocirile ei ar putea mişca nu numai orice fiinţă simţitoare, dar chiar şi lucrurile neînsufleţite; şi înfăşurându-se în durerea sa, pozând în mare victimă, ea se miră că atâtea nenorociri adunate n'au schimbat-o într'un obiect nesimţitor, ca pe nefericiţii celebri din mitologia păgână: evocând figura tragică a Niobei antice, ea crede că mai mult decât aceasta ar fi meritat să fie transformată într'o stâncă neînsufleţită.

Trebue să mărturisim că e oarecare exagerare în aceste lacrimi şi că, oricât de sincere ar putea fi, sfârşesc prin a ne cam plictisi. De altfel, avem dreptul să credem că în povestirea nenorocirilor sale ca şi în atâtea chestiuni care ating persoana sa, Ana Comnena, conştient sau nu, a exagerat puţin lucrurile şi a prezentat evenimentele într'o lumină mai tragică decât în realitate. Se poate ca în ultimii ani, această prinţesă bătrână, supravieţuitoare a unei epoci dispărute, care avea mereu pe buze numele marelui Alexe tatăl său, să fi părut cam supărătoare şi plictisitoare tânărului său nepot împăratul Manuel şi străluciţilor curtezani care-l înconjurau. Dar poate că n'ar fi atârnat decât de ea să trăiască în bună înţelegere cu fratele ei împăratul Ioan. Acest prinţ ier-

tător şi blând am văzut că nu păstră deloc ură soţului sorei sale de a fi fost instrumentul proiectelor ambiţioase ale Anei Comnena; el tratá cu aceeaşi bunăvoinţă pe fiii acestei surori şi chiar a doua zi după intrigile ţesute de dânsa în contra lui, el celebră în palatul imperial, cu o măreţie extraordinară, căsătoria acestor doi tineri. Se ştie de asemenea cum iertă pe Ana Comnena de a fi conspirat în contra vieţii lui, socotind că această mărinimie ar deştepta oarecare regrete în acest suflet turburat şi ar reaprinde puţină afecţiune. In orice caz, chiar în retragerea sa, vieaţa prinţesei fu mai puţin izolată decât îi place să spună: lumea solicita protecţia ei, ceea ce face să se creadă că avea influenţă. Şi în sfârşit, oricât de trişti şi de melancolici ar fi putut fi ultimii ani ai Anei Comnena, nu trebue să uităm că în definitiv trebuia să caute sprijinul în ea însăşi, nu în soartă. De sigur, trebue să fi fost pentru ea un lucru deosebit de greu să poarte până la vârsta de şasezeci şi cinci de ani ura înfrângerii; trebue să fi fost pentru această femeie ambiţioasă o suferinţă teribilă văzând triumful adversarilor săi şi simţind, timp de treizeci de ani, că orice rol era sfârşit pentru ea. Dar ea însăşi voise aceasta.

Literile pe care le iubise în tinereţe fură suprema consolare în izolarea ei. Ea avu o curte mică de savanţi, de gramatici, de călugări şi-şi vărsă în frumoasa sa carte, *Alexiada*, toate tristeţile, toate regretele, toate urile, toate amintirile.

După cele ce ştim despre autoare, putem şti cu uşurinţă ce a fost această operă. Fără îndoială, Ana Comnena îşi asumă cu plăcere mari pretenţii la imparţialitatea senină a istoricului; ea declară, undeva că „oricine încearcă să scrie istorie trebue să dea la o parte pasiunea ca şi ura, să ştie a lăuda pe duşmani, când purtarea lor o cere şi să desaprobe pe rudele cele mai apropiate, când greşelile lor sunt evidente". Ea nu face mai puţin caz de grija pe care pretinde a o avea de adevăr. „Se va spune poate citindu-mă, scrie ea, că expunerea mea a fost alterată de afecţiunile mele naturale. Dar jur pe primejdiile pe care le-a înfruntat tatăl meu pentru fericirea Romanilor, pe faptele pe care le-a

săvârşit, pe tot ce a suferit pentru poporul lui Hristos, că nu scriu această carte pentru a lăuda pe tatăl meu. Ori de câte ori îl voiu găsi vinovat, voiu îndepărta cu hotărîre inspiraţiile legii naturale, spre a mă apropia de adevăr. Iubesc pe tata, dar iubesc şi mai mult adevărul". De asemenea, ea a avut grijă să ne informeze în amănunt despre diferitele izvoare din care a scos materia istoriei sale; a consultat amintirile vechilor tovarăşi de arme ai tatălui său, a răsfoit memoriile simple şi veridice în care fără nicio grijă de artă şi de retorică ei povestiseră vitejiile lor şi ale împăratului stăpânul lor; ea a adăugat la acestea tot ce a văzut ea însăşi, tot ce adunase din gura tatălui, a mamei, a unchilor ei, tot ceea ce-i povestiseră marii generali ai lui Alexe, actori şi martori ai gloriei domniei lui; şi ea insistă cu plăcere asupra coincidenţii tuturor acestor mărturii şi asupra sincerităţii evidente pe care o oferă, „acum când orice linguşire şi orice minciună a dispărut odată cu moartea lui Alexe şi când oamenii, neavând altă grijă decât să linguşească pe stăpânul actual, şi ne mai preocupându-se să flateze pe stăpânul dispărut reprezintă lucrurile în goliciunea lor şi povestesc evenimentele aşa cum s'au petrecut". Şi este adevărat că Ana Comnena a avut o preocupare reală şi sinceră de a aduna informaţii exacte şi amănunţite. Pe lângă tradiţiile orale, a consultat arhivele imperiului şi a copiat documentele de importanţă capitală; ea a transcris în cartea sa textul autentic al unor acte diplomatice, a unor piese de corespondenţă particulară şi a dus aşa de departe grija de documentare încât, pentru a povesti istoria lui Robert Guiscard, a întrebuinţat un isvor latin astăzi pierdut.

Cu toate acestea, *Alexiada* Anei Comnena inspiră cititorului îngrijorare şi neîncredere. Această pretinsă carte de istorie e în întregul ei un panegiric şi un pamflet. Când, după moartea lui Bryenne, prinţesa îşi luă însărcinarea să continue opera istorică începută de soţul său şi să povestească posterităţii domnia lui Alexe, ea fu ispitită, în mod natural, să împodobească cu culori strălucitoare epoca în care fusese fericită, în care spera, în care îi surâdea viitorul. Ridicând în slavă figura mare a lui Alexe, i-a făcut plăcere, pe

de altă parte, să coboare puțin, printr'o comparație inevitabilă, pe succesorii celui dintâi Comnen. Și însemna, nu fără oarecare satisfacție secretă, simptomele pe care credea că le observă despre decăderea iremediabilă și rapidă. „Astăzi, scrie undeva această femeie de litere, sunt disprețuiți, ca un lucru inutil, istoricii și poeții și lecțiile care se pot învăța dela ei. Zarurile și alte distracții de acest fel, iată grija cea mare". Cu totul altfel se petreceau altădată lucrurile la curtea lui Alexe, a piosului și ilustrului împărat, pe care fiica sa nu ezită să-l proclame mai mare decât Constantin și să-l așeze în grupul sfânt al apostolilor lui Hristos. Insuși excesul acestui fel de a vorbi arată destul de bine tendința cărții, căreia însăși Ana Comnena i-a dat acest titlu semnificativ: *Alexiada*, adevărat titlu de poem epic în onoarea unui erou de legendă.

Trebue să mai amintim că Ana Comnena era foarte mult prințesa, foarte bizantină, incapabilă prin aceasta să înțeleagă bine evenimentele timpului său și să judece imparțial atâția oameni? Am și spus ce prejudecăți, ce ostilitate preconceputâ simte — și trebuia să simtă — în privința cruciaților, singur Bohémond făcând excepție. E nevoie să adăugăm că era femeie și că prin urmare avea oarecare gust pentru decor, pentru pompa exterioară, care-i ascundea adeseori fondul adevărat al lucrurilor, că era o femeie pasionată, plină de pisimă și de ură și în sfârșit o femeie savantă, îngrijindu-se de stilul frumos și de fraza elegantă? Toate acestea, care micșorează fără îndoială valoarea propriu zis istorică a operei Anei Comnena, nu-i micșorează deloc interesul. Pentru psihologia personajului, *Alexiada* rămâne un document de primă importanță; și dintr'un punct de vedere mai general, este o carte absolut remarcabilă. In sfârșit, trăsătură care nu e lipsită de oarecare grandoare, este că această femeie politică, care a fost o femeie de litere, a avut ca ambiție supremă să se continue, dincolo de moarte, prin ce credea că are mai bun în ea, prin spiritul și gândirea sa.

Ana Comnena muri în 1148, în vârstă de șasezeci și cinci de ani. Un contemporan care a cunoscut-o bine a lăudat ochii ei mari și neastâmpărați, care arătau activitatea

gândirii, adâncimea cunoștințelor ei filosofice, superioritatea cu adevărat imperială a spiritului său și sfârșește, cu o trăsătură spirituală, spunând că, dacă Grecia antică ar fi cunoscut-o, ea ar fi adăugat „o a patra Grație Grațiilor, o a zecea Muză Muzelor". In genere, a fost o femeie cu totul remarcabilă, unul din cele mai alese spirite feminine pe care le-a produs Bizanțul și cu mult superioară celor mai mulți din bărbații din vremea sa. Și orice s'ar putea gândi despre caracterul său, există totuși oarecare melancolie în existența acestei prințese cu drept cuvânt ambițioasă și care și-a ratat așa de crud viața.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

IMPĂRĂTEASA IRINA DUKAS

Către sfârşitul anului 1077, Alexe Comnenul, viitorul împărat, care nu era încă pe atunci decât un mare senior foarte ambiţios, se gândi că pentru a ajunge la tronul spre care aspira, nimic nu i-ar fi mai folositor decât să facă o căsătorie frumoasă. Ori, printre marile familii ale aristocraţiei bizantine nu exista atunci niciuna mai ilustră decât Dukas. Genealogiştii duceau originea ei până în vremea lui Constantin cel Mare şi afirmau că strămoşul rasei, înrudit cu primul împărat creştin, primise dela el însărcinarea şi titlul de „duce" de Constantinopol şi că de aici venea numele purtat de urmaşii lui. Orice am putea gândi despre aceste pretenţii, este sigur că, spre sfârşitul secolului al XI-lea, familia Dukas, prin averea, prin puterea, prin consideraţia care o înconjura, era una din cele mai vestite din monarhie: ea dăduse mai mulţi împăraţi Bizanţului şi acum unul din membrii săi, Mihail al VII-lea, ocupa tronul. Tocmai pentru acest motiv Comnenii şi Dukas nu se iubeau de loc, cel dintâi basileu din familia Comnenilor, Isac, având ca succesor un Dukas şi egalitatea ambiţiilor şi a drepturilor lor la coroană aprinzând în consecinţă ura cea mai violentă între cele două case rivale. Tuturor celor sincer îngrijoraţi de liniştea publică li se păru deci că ar fi un aranjament foarte avantajos unind printr'o căsătorie pe cele două familii duşmane şi confundând astfel pe viitor pretenţiile şi interesele lor. Pe de altă parte, politicianul subtil care era Alexe Comnenul înţelese fără greutate ce sprijin formidabil ar oferi o asemenea alianţă ambiţiilor sale viitoare. De aceea, cu toată împotrivirea mamei sale, el se căsători, în ultimele luni ale anului 1077, cu tânăra Irina Dukas, fiica lui Andronic Dukas, protovestiar, protopoedru, mare-duce al gărzi-

lor din Anatolia şi nepoata Cezarului Ioan Dukas. Şi tot de aceea, când în 1081 Alexe detronă pe Nichifor Botaniatul, toţi avură impresia că revoluţia aristocratică şi militară care aducea pe tron pe noul împărat „nu ieşea din legalitate, pentru a repeta un cuvânt celebru, decât pentru a reintra în drepturile sale". Comnen prin naştere, unit prin căsătorie cu Dukas, Alexe, chiar revendicând cu armele coroana imperială, nu făcea de fapt decât să înalţe drepturile naturale, al căror reprezentant era el, după cum spune un scriitor al vremii, revoltându-se împotriva suveranului său, „nu numai că nu merita nicio desaprobare, dar el îndeplinea un act demn de laudele tuturor oamenilor care gândeau".

Din căsătoria esenţialmente politică pe care o încheiase, Alexe trăsese toate foloasele pe care le putea spera: era împărat. Se pare că n'a crezut necesar să arate prea mare recunoştinţă unei prinţese pe care n'o iubea deloc. Foarte îndrăgostit, după cum spune cronica, de soţia predecesorului său, frumoasa împărătească Maria de Alania, îndemnat de mamă-sa care ura cumplit pe Dukas, se pare că a doua zi după victorie Comnenul se gândise să scape de soţia lui printr'un divorţ. Pentru ca în aclamaţiile imperiale numele Irinei să fie asociat cu al său, a trebuit ca amiralul Gheorghe Paleologul să declare cu o sinceritate brutală: „Nu pentru voi Comnenii, ci pentru Irina am lucrat" şi să ordone marinarilor lui să aclame numele tinerei prinţese. Pentru ca Alexe să se hotărască să încoroneze solemn pe Irina ca împărătească, şapte zile după ce el însuşi primise miruirea sfântă, a fost nevoie de toată înviersunarea tenace a patriarhului, devotat casei Dukas. Prin aceste detalii se poate ghici uşor ce a trebuit să fie, în asemenea condiţii, această căsnicie imperială, ce raporturi încordate şi dificile trebue să fi existat între aceşti doi soţi ostili, reprezentanţi asociaţi ai două familii rivale şi amândoi conştienţi de ambiţiile duşmane pe care le simbolizau.

Cum s'au născut încet-încet, din această ostilitate surdă relaţii mai prietenoase între Alexe şi soţia sa; cum a ajuns pe nesimţite tânăra împărătească, dispreţuită mai întâi şi ţinută la o parte, să exercite asupra soţului ei o influenţă

hotărîtoare, aceasta e o problemă de psihologie istorică, care merită interesul de a încerca s'o rezolvăm. Şi dacă se adaugă că experienţa Irinei Dukas oferă pe de altă parte ocazia să întrevedem ce era vieaţa religioasă şi monastică în acest îndepărtat secol al XII-lea bizantin, poate vom ajunge la concluzia că merită truda de a încerca să reînviem figura acestei femei, în aparenţă ştearsă şi discretă, dar care s'a dovedit o intrigantă dibace şi o ambiţioasă — până în ziua în care trebuia să-şi caute în mănăstire, după cum fiica sa căuta în literatură, consolarea ambiţiilor sale spulberate.

I

Atunci când, în luna Aprilie a anului 1081, Irina Dukas devenea împărăteasă a Bizanţului, ea nu împlinise cincisprezece ani. Nu pare de loc să fi fost frumoasă. Ana Comnena, care mărturiseşte pentru mama sa o foarte vie admiraţie, n'a putut, cu toată dorinţa pe care o are de a o arăta sub colorile cele mai ademenitoare, să ne-o reprezinte ca o frumuseţe desăvârşită. Era înaltă, bine făcută; avea în toate mişcările o armonie incomparabilă; avea braţe frumoase de fildeş, pe care-i plăcea să le arate şi ochi încântători, de o nuanţă verde ca marea. Dar avea tenul prea colorat şi rozul obrajilor săi se observa de departe: „figura ei, care strălucea ca lumina lunii, nu era — spune Ana Comnena — rotundă ca cea a Asirienilor, nici prelungă ca a femeilor scite; ea se deosebea puţin de un oval perfect". Altul din panegiricii săi declară că frumuseţea ei era mai curând interioară. Dacă adăugăm pe lângă acestea că Irina avea puţin gust pentru toaletă, că-i plăcea mai puţin, după spusele unui contemporan, „să se împodobească cu haine brodate cu aur, decât să strălucească de lumina virtuţilor sale", că nu întrebuinţa niciun artificiu pentru a-şi mări farmecul, „cum fac femeile uşuratice, insultând astfel pe divinul creator" şi că, în sfârşit, „arta cosmeticilor scumpă Cleopatrei" i se părea un lucru inutil şi zadarnic, se înţelege că Alexe Comnenul, cu temperamentul lui uşuratic, n'a avut motive prea puternice spre-

a rămâne legat de soţia sa şi că, deşi a avut dela ea şapte copii, trei băieţi şi patru fete, el a nutrit pentru ea oarecare indiferenţă, consolându-se cu numeroase aventuri, care se pare că ațâțau foarte mult gelozia tinerei împărătese.

Irina nu iubea lumea mai mult decât toaleta. Îi era silă să se producă în public, în marele aparat al ceremoniilor imperiale şi se arăta foarte jenată şi ruşinată când rangul ei o silea să apară. Nu-i plăcea să vorbească şi petrecea în serbările dela curte tăcută, cu buzele strânse, rece şi misterioasă ca o statuă de marmoră (comparaţia este a Anei Comnena). Ea ne apare ca o persoană discretă, modestă, puţin timidă, puţin secretă de asemenea, natură multă vreme comprimată între un soţ indiferent şi o soacră ostilă şi autoritară.

In sfârşit, Irina nu simţea nicio plăcere să se înconjoare de servitori mulţi: gusturile ei erau simple; echipajele somptuoase, parada, pompa îi făceau o silă adâncă. Trăia de preferinţă în apartamentele ei particulare, puţin aplecată asupra ei însăşi şi petrecea zilele cetind şi meditând. Panegiriştii ei o compară când cu Atena „coborîtă din cer, splendidă şi inaccesibilă", când cu femeia perfectă de care vorbeşte Solomon; ei adaugă apoi că cultiva foarte mult înţelepciunea, pe care Platon o numeşte singura frumuseţe a sufletului". In adevăr, viaţa sa intimă se împărţea între două ocupaţii esenţiale: cetirea Sfintelor Scripturi şi datoriile de milostenie. Lucrările Părinţilor Bisericii o încântau cu deosebire; nu rareori se întâmpla să fie văzută venind la masă ţinând în mână cartea pioasă care o pasiona; şi atunci când fiica sa Ana Comnena, mult mai atrasă către ştiinţe, decât către teologie, o întreba cu oarecare mirare ce interes aşa de mare găsea în aceste lecturi, ce plăcere putea să-i dea aceste teorii abstracte şi subtile, „care" — spunea ea — te ameţesc", Irina îi răspundea zâmbind: „Ca şi ţie, mi-e teamă câteodată de aceste cărţi şi totuşi nu mă pot lipsi de ele. De altfel, aşteaptă puţin: după ce vei fi gustat din celelalte cărţi, vei simţi farmecul acestora". De altfel foarte inteligentă şi remarcabil de cultă, împărăteasa nu se mărginea la lecturile sfinte; îi plăcea de asemenea literatura profană şi proteja pe literaţi. Dar mai ales credinţa sa era mare şi binefacerea neobosită.

Foarte milostivă, cu deosebire cu călugării, pe care-i iubea, avea totdeauna mâna deschisă, „această mână cheltuitoare de bogății" pe care o celebrează unul din panegiriștii săi. Ea dădea tuturor, cu foarte mare dărnicie, cerșetorilor, păduchioșilor, nenorociților pe care-i întâlnea în calea sa. Și atunci, pentru acești umili, această femeie de obiceiu rezervată și cam distantă, devenea ușor accesibilă; față de ei, timiditatea îi dispărea, limba i se deslega; în astfel de ocazii, devenea chiar puțin moralistă. Ea vorbea cu plăcere despre ridicarea prin muncă, sfătuia pe protejații săi să nu se dedea lenei, „să nu se târască din ușă în ușă cerând de pomană"; foarte bună, ea adăuga astfel preț dărniciilor prin felul în care le împărțea.

In această izolare pe jumătate voită în care se mărgini, Irina Dukas petrecu douăzeci de ani din viața sa și se poate crede că a suferit adeseori de situația cam ștearsă ce i se crease: căci ea iubea pe acest soț care o neglija și pe de altă parte simțea în ea calități destul de înalte spre a merita un rol mai considerabil. Fiica sa a spus despre ea că avea un suflet viril, curaj, inteligență, sânge rece, spirit de afaceri. Alt contemporan laudă puterea ei de gândire, sentimentul de dreptate pe care-l avea, sfaturile bune ce găseai la ea, îndemânarea suplă a geniului său și mai ales curajul, „prin care întrecea toate sufletele bărbaților și care era singurul punct prin care își nega sexul, spre a înclina spre virtuți mai bărbătești". Trebue în sfârșit să spunem că era foarte mândră de nașterea sa, de faima familiei, de drepturile care-i aparțineau: se va înțelege fără greutate că fiind astfel, atunci când se prezentă ocazia, Irina se descoperi brusc femeie politică și mare ambițioasă.

In adevăr, pe nesimțite situația tinerei împărătese se consolida la curte. Dând împăratului moștenitori pentru tron, își întărise poziția; mai târziu, căsătoria fetelor sale contribui de asemenea să-i asigure oarecare influență, prin acțiunea pe care o exercită cel puțin asupra unuia din gineri. Apoi retragerea Anei Delassena liberând pe basileu din tutela în care-l ținea de atâta vreme imperioasa mamă, lăsă locul gol pentru alte sugestii. In sfârșit, încet,

încet, pe măsură ce înainta în vârstă, Alexe însuşi revenea către Irina. De altfel, el suferea deseori de gută şi în acele crize teribile numai basilissa ştia să-l îngrijească cum trebue şi să-i potolească puţin durerile prin fricţiuni îndemânatice. Atunci sună pentru Irina ora aşteptată cu răbdare.

In curând Alexe nu se mai putu lipsi de ea. Luă obiceiul s'o ducă peste tot cu el, în călătorii, în expediţiile militare chiar, atât pentnu îngrijirea ei afectuoasă, cât şi pentru bunele sfaturi de guvernare pe care ştia să i le dea — poate de asemenea puţin şi pentrucă se temea de spiritul ei intrigant şi credea înţelept să n'o lase, departe de el, în seama sugestiilor unor ambiţii pe care ea nu le mai ascundea. Iubind în adevăr foarte sincer pe soţul ei împăratul, Irina, conştientă de influenţa ei, aspira acum mai sus. Ea se gândea, pentru prezent, să împartă realitatea puterii, să guverneze după propriile ei vederi; se gândea mai ales pentru viitor să aranjeze succesiunea după dorinţa ei şi pretindea să transmită tronul, în detrimentul fiului său Ioan, moştenitorul legitim, fiicei sale preferate, Anei Comnena şi soţului acesteia, Nichifor Bryenne, a cărui inteligenţă, elocvenţă, spirit cultivat şi calităţi literare le aprecia foarte mult. Este probabil că asupra acestei chestiuni izbucneau adeseori furtuni în căsnicia imperială şi Irina se plângea uneori că e acum silită să întovărăşească prea des şi peste tot pe bărbatul ei. Dar Alexe nu voia să audă nimic: şi cum pe deasupra supravegherea pricepută cu care îl înconjura împărăteasa apăra pe prinţ, mai bine decât orice alte precauţiuni, în contra comploturilor care-l pândeau, cu niciun preţ nu consimţea să îndepărteze de el „această păzitoare totdeauna trează, acest ochiu mereu deschis asupra intrigilor".

Zadarnic duşmanii politici ai Irinei glumeau pe socoteala dragostei conjugale pe care împăratul o avea acum pentru soţia lui. Până şi în cort, până şi pe masă, Alexe găsea satire injurioase, în care era sfătuit să trimită în gineceu pe această suverană a cărei prezenţă încurca taberele. Nimic nu-l convingea. Din zi în zi prinţul suferea tot mai mult influenţa Irinei. Aceasta pentrucă, aşa cum spune Ana Comnena, „ea era gata să deosebească ceea ce era bun în orice

împrejurare, mai gata încă să descopere intrigile duşmanilor. Şi astfel, adaugă imperiala cronicăreasă, mama era pentru basileul, tatăl meu, un ochiu deschis în timpul nopţii, o păzitoare incomparabilă în timpul zilei, cel mai bun antidot în contra primejdiilor mesei, remediul salvator în contra pericolelor care se nasc din mâncare". In acest rol, Irina păstră de altfel rezerva fină şi prudentă din anii ei tineri: o simţeai aproape, dar n'o vedeai, nici n'o auzeai niciodată. O litieră trasă de doi catâri, deasupra căreia fâlfâia pavilionul, arăta numai prezenţa ei lângă armată; „trupul ei divin" rămânea invizibil şi mai mult însă decât în Palatul Sacru, acţiunea ei devenea misterioasă.

Totuşi, când era nevoie nu se temea să „înfrunte privirea bărbaţilor"; în împrejurările grele ea ştia să dea dovadă de curaj, de sânge rece şi de hotărîre. Intr'o zi pe când armata imperială îşi aşezase lagărul în Asia-Mică, de dimineaţă se aduse vestea că Turcii erau aproape. Dar Alexe se odihnea încă: pentru a nu-i turbura somnul, Irina porunci emisarului să tacă şi sculându-se, ea se prefăcu, cu toată îngrijorarea, că-şi vede de ocupaţiile obişnuite. In curând alt mesager anunţă că barbarii înaintează: cu toată teama care o cuprindea, împărăteasa îşi ia răspunderea şi rămâne liniştită lângă împărt. Fără grijă de pericol, suveranii se aşează la masă, când deodată un om plin de sânge vine să cadă la picioarele lui Alexe, arătând primejdia apropiată şi pe duşmani la uşă. Chiar şi atunci Irina rămâne rece, „ca femeia curagioasă de care vorbeşte Scriptura"; dacă-i e teamă, îi e numai pentru împărat. Când, în sfârşit, cu mare greutate, e convinsă să vegheze la propria sa siguranţă şi să se depărteze de bătălia ameninţătoare, ea pleacă cu regret „întorcându-se mereu şi privind către soţul ei". Astfel, nu fără dreptate Alexe o numea acum „sufletul lui iubit, confidenta planurilor sale, consolatoarea durerilor lui". Şi astfel, încet, încet ea devenea atotputernică.

Am văzut mai înainte cum încercă ambiţioasa prinţesă să tragă folos din influenţa ei şi ce complot se urzi în jurul lui Alexe în agonie. Am văzut de asemenea cu ce stăruinţă îngriji Irina până la sfârşit pe muribund, cum pentru a obţine

dela Dumnezeu vindecarea lui, ea înmulți în jurul ei pomana și rugăciunile, de ce curaj viril a dat dovadă în acele zile triste, „luptând ca un atlet din Olimp contra durerii care o copleșea", ce tenacitate arată de asemenea spre a-și ajunge scopurile și care fură în sfârșit disperarea și mânia ei când văzu pierdute iremediabil speranțele pe care le nutrise. Totuși, în fața inevitabilului, ea știu să se resemneze mai bine decât fiica sa Ana Comnena. Ea nu luă de loc parte la conspirația pe care aceasta o urzi în contra fratelui ei Ioan și în această împrejurare spunea, nu fără oarecare ironie: „Trebue să cauți un împărat când tronul e gol. Dar odată ce e un suveran, nu trebue să-l înlături". Astfel, mai fericită în privința aceasta decât fiica sa, după trecerea începuturilor, Irina gustă timp de zece ani întregi bucuriile puterii supreme. Și când, după moartea lui Alexe, ea se retrase într'o mănăstire, când, după expresia unui contemporan „ca un vultur cu aripile de aur sbură spre sferele cerești", ea putea să-și spună în definitiv că nu trăise zadarnic.

II

In vremea când ea exercita asupra lui Alexe Comnenul o influență atotputernică, Irina se asociase soțului ei pentru un așezământ pios. In partea occidentală a Constantinopolului, în cartierul Deuteron, nu departe de locul actual al celor Șapte Turnuri, cei doi soți puseseră să se construiască două mănăstiri vecine, una pentru bărbați sub patronajul lui Hristos, „care iubește omenirea" (Philanthropos), cealaltă pentru femei, sub protecția Fecioarei „plină de grații". Motive destul de deosebite hotărîseră pe împărăteasă să clădească această casă sfântă. Ea voia mai întâi să arate astfel recunoștința sa Madonei care, spunea ea, toată viața o copleșise cu darurile sale și o ocrotise cu protecția sa; o făcuse să se nască „dintr'o rasă credincioasă și pornită spre virtute"; îi asigurase binefacerile unei educații admirabile, care în urmă o ridicase pe tron, „această culme a fericirii omenești"; în sfârșit întinsese mâna sa divină asu-

pra tuturor celor pe care Irina îi iubea, asupra soțului, copiilor, nepoților săi, acordând basileului, în războaiele contra barbarilor, victorii mari și fructuoase, membrilor familiei suverane vindecări miraculoase în boalele lor, imperiului un sprijin statornic și o prosperitate fără pereche. De altfel, ca toți Bizantinii, Irina atribuia o putere deosebită rugăciunilor care se ridicau din gura călugărilor către Dumnezeu și în consecință ea aștepta din așezământul său tot felul de avantaje pentru buna guvernare a monarhiei și pentru pacea creștinătății.

Dar la aceste motive de ordin spiritual se adăugau și considerații mai omenești. Una din fetele împărătesei, Evdochia, făcuse o căsătorie destul de nefericită. Bărbatul ei, fără niciun respect pentru naşterea imperială a tinerei femei, o trata foarte disprețuitor; el nu se arăta mai puțin delicat față de basilissa, soacra sa; așa încât, Evdochia îmbolnăvindu-se, păruse necesar să se desfacă această căsnicie nepotrivită. Bărbatul fusese dat afară din palat, soția se făcuse călugăriță. Ori, noua mănăstire era tocmai destinată a oferi imperialei schimnice un azil demn de rangul său. In sfârșit, în acest Bizanț așa de rodnic în revoluții, nimeni, precum se știe, nu putea fi sigur de ziua de mâine. Prințese din familia Irinei puteau avea nevoie cândva să caute în mănăstire un refugiu în contra furtunilor vieții; Irina însăși trebuia să se gândească ce ar fi propriul său viitor, dacă împăratul murea înaintea ei. De aceea, lângă mănăstire ea puse să se clădească construcții mai confortabile și mai somptuoase, pentru nevoile femeilor din casa imperială. Era așa numită „casa stăpânilor" sau încă „locuința prinților". Ridicate în afară de zidul mănăstirii și independente de aceasta, aceste clădiri comunicau totuși ușor cu mănăstirea și aveau caracterul lor de sfințenie. Astfel, în timp ce Alexe pregătea în mănăstirea lui Hristos un mormânt pentru trupul lui muritor, Irina pregătea un azil pentru bătrânețea ei, lângă mănăstirea Fecioarei.

Aici se retrase după moartea soțului ei. Atunci, importanța locuinței pe care și-o pregătise împărăteasa crescu. Ea fu un adevărat palat, cu curți întinse, porticuri, mai multe instalații de băi, o biserică specială chiar, consacrată sfân-

tului Dumitru. Irina veni să se instaleze aici, întovărășită de o suită numeroasă de servitori și de femei. Ea dădu de asemenea ospitalitate fiicei sale preferate, Ana Comnena, care ocupă un apartament cu vederea asupra grădinii mănăstirii lui Hristos și fiicei acesteia, rămasă văduvă tânără de tot și care, ca și ea, se numea Irina Dukas. Acolo, între copiii ei, bătrâna împărătească trăi până la moarte, care pare a se fi întâmplat în 1123, în vecinătatea călugărilor pe care-i iubise totdeauna și în atmosfera de credință care învăluise tinerețea ei. Totuși, ea nu murise cu totul pentru lume. Primea cu plăcere, întreținea în jurul ei o curte de oameni de litere, care-i celebrau gloria sau îi mângâiau tristețea și doliul. Continua să se intereseze de chestiunile spirituale și încuraja cu deosebire pe ginerele său Nichifor Bryenne, al cărui talent literar îl apreciase totdeauna, să scrie istoria marelui Alexe Comnenul, soțul ei regretat. Această lucrare, precum se știe, a ajuns până la noi: în prefața pe care a pus-o în frunte, Bryenne laudă „mintea foarte înțeleaptă" care i-a impus această sarcină grea, „forța herculeană" care a constrâns modestia sa să primească. Se pare că Irina se complăcea în rolul acesta de inspiratoare, prin care își satisfăcea dorința de a ridica în slavă în același timp gloria Comnenilor și a familiei Dukas. Contemporanii de altfel o proclamă cu plăcere, chiar și în prezența ei, „sirena lui Cezar" și putem crede că acest complement nu-i era neplăcut.

III

Biblioteca națională a păstrat, semnat cu cerneală de purpură de propria mână a Irinei, „împărătească a Romanilor, credincioasă lui Hristos Dumnezeul nostru", act de fundație, typikon, pe care prințesa l-a întocmit pentr[u] stirea sa. Ea a enumerat pe larg în clădirile pe construit, veniturile cu care a înzestrat-o. A expl[icat] amănuntul datoriile multiple pe care le prescrise lor, regula pe care vor trebui s'o urmeze, disciplina la care vor fi constrânse. Ea a determinat în sfârșit, cu o pre-

cizie exactă și cu un spirit extrem de autoritar, tot ce privea administrarea bunurilor mănăstirii și apărarea independenței ei. Documentul, care nu conține mai puțin de șasezeci de pagini tipărite, este deci extrem de curios, atât pentru ce ne arată despre psihologia Irinei Dukas, cât și prin ce ne lasă să întrevedem din viața monastică a timpului său.

Ceea ce izbește mai întâi, este un amestec ciudat de frazeologie plictisitoare și de spirit practic, de exaltare mistică și de precizie administrativă, imperioasă, minuțioasă și seacă. Este același contrast pe care l-am întâlnit și în sufletul împărătesei, credincioasă până la pasiune și moralistă, așa de lucidă totuși și așa de curajoasă în conducerea vieții și în realizarea ambițiilor ei.

Cea dintâi preocupare a fondatoarei este de a asigura în mănăstire respectarea scrupuloasă a moralei. In adevăr, la începutul secolului al XII-lea viața interioară a mănăstirilor avea mare nevoie de a fi reformată și nu fără motive se temea Irina „ca șarpele, vechiul corupător să nu găsească în casa pioasă o nouă Evă, la urechea căreia să șoptească sofisme mortale și pe care s'o târască în mrejile iadului". Ea se roagă deci fierbinte Fecioarei să apere pe călugărițe de ispite „și să dea acestor suflete de femei virtuți bărbătești". Dar ia cu prudență toate măsurile necesare spre a înlătura primejdia. Mănăstirea va fi închisă cu severitate pentru tot ceea ce vine din afară. Niciun bărbat nu va fi admis, niciun ochiu străin nu va putea surprinde piosul mister al intimității monastice. Impărăteasa interzice cu grijă construirea de terase în apropierea sfintei case, de unde privirile indiscrete s'ar opri în curtea mănăstirii; ea interzice ca în suita doamnelor din aristocrație, admise să viziteze mănăstirea, vreun bărbat, fie chiar și eunuc, să treacă zidul protector. Pentru mai multă siguranță, chiar și cântăreții sunt excluși din această mănăstire model: cel mult, deoarece trebue, vor fi tolerați doi preoți și de asemenea confesorul și economul comunității vor trebui să aparțină acestei sigure categorii de persoane.

Aceasta în ce privește interiorul. Irina orânduise nu mai puțin sever legăturile pe care călugărițele le puteau avea cu

lumea din afară. Asupra acestui punct, doctrina Bisericii era grozav de aspră. „Călugărul, spuneau Părinții, nu trebue să mai aibă familie pe pământ". Totuși, în practică, erau necesare unele concesiuni „slăbiciunii omenești". Ca urmare, odată sau de două ori pe an, mama, sora, cumnata călugăriței erau autorizate să vină în mănăstire, spre a lua o masă împreună cu surorile; și dacă persoana cu care erau rudă se întâmpla să fie bolnavă, se tolera ca vizitatoarele să stea două zile întregi în mănăstire. Cât despre bărbați, tată, frate, cumnat, ei nu puteau să-și vadă ruda decât la poarta exterioară a mănăstirii și încă în prezența unei surori în vârstă și venerabilă și pentru foarte puțină vreme. Dacă călugărița era bolnavă, spre a-și putea vedea rudele era transportată cu targa la poarta cea mare: dar, sub niciun motiv un bărbat nu trebuia să treacă zidul. Invers, dacă una din surori avea în oraș vreo rudă grav bolnavă, ea putea s'o viziteze, dar întovărășită de două surori de vârstă și de ținută respectabilă și cu niciun preț nu trebuia să petreacă noaptea afară din mănăstire. De altfel, pentru a evita orice veleitate de ieșire sau de intrare suspectă, călugărița portăreasă veghea la poartă, femeie în vârstă și virtuoasă; și pentru și mai multă siguranță, în fiecare seară ea preda cheile în mâna superioarei. De altfel nu se făcea nimic în casă fără autorizarea acesteia: ceea ce nu însemnează că ea era scutită de disciplina comună. Când trebuia să trateze afacerile mănăstirii, când avea de primit pe administratorii sau fermierii bunurilor comunității, ea se transporta la poarta interioară a mănăstirii, escortată de două sau trei surori în vârstă, care erau martorii discuțiilor. De altfel, se sileau să primească în interiorul zidurilor cât mai puțini străini. Cel mult se permitea vizita femeilor pe care le atrăgea reputația de sfințenie a casei; asupra acestei chestiuni, fondatoarea lăsa la aprecierea superioarei, însă adăugând că aceste vizitatoare trebuiau să fie totdeauna persoane de o moralitate recunoscută și limitând la cel mult două zile durata șederii lor. Chiar prințesele din familia imperială, care aveau grijă de mănăstire, nu puteau să intre oricând și în genere nu trebuiau să rămână acolo mult timp.

Comunitatea instituită de Irina nu trebuia să fie prea numeroasă, în intenţiile fondatoarei mulţimea riscând să împiedece exacta aplicare a ordinei. Ea cuprindea numai optzeci de călugăriţe şi zece servitoare şi în niciun caz numărul surorilor nu trebuia să treacă peste patruzeci. In fruntea casei era pusă o superioară. Felul în care era numită aceasta e foarte curios. Călugăriţele se înţelegeau să aleagă trei nume, între care alegerea definitivă se făcea în felul următor. Cele trei nume erau scrise pe trei foi de hârtie asemănătoare, cu formula aceasta: „Doamne, Isuse Hristoase, tu care cunoşti inimile! prin ajutorul Fecioarei imaculate pline de graţii, arată-ne, nouă umilele tale servitoare, dacă crezi demnă de demnitatea de stareţă pe cutare şi pe cutare". Hârtiile, îndoite cu grijă, erau aşezate pe altar sâmbătă seara; comunitatea petrecea noaptea în rugăciuni şi a doua zi, după slujbă, preotul lua una din hârtii de pe altar şi judecata lui Dumnezeu arăta astfel pe aceea care va conduce mănăstirea. Odată instalată, ea exercita o autoritate absolută asupra lucrurilor materiale ca şi asupra celor spirituale şi drepturile sale mergeau până la a exclude fără explicaţii, dacă credea de cuviinţă, pe o călugăriţă din comunitate. Ea nu dădea socoteală nimănui şi nu putea fi înlocuită decât dacă călca grav vreuna din datoriile ei. In acest caz, prinţesa imperială, protectoarea mănăstirii şi care în această calitate prezidase alegerea, intervenea şi destituia pe stareţă. Dar acesta era un eveniment cu totul excepţional.

Pentru a ajuta pe superioară în administraţie, erau o întreagă serie de asistente, pe care stareţa le numea şi le destituia când voia: σκευοφυλάκισσα avea grija tezaurului şi a arhivei, ἐκκλησιάρχισσα avea grija bisericii, supraveghea aprinderea lumânărilor şi buna execuţie a cântărilor sfinte. O soră era însărcinată cu primirea proviziilor, alta cu paza vinului; econoama păstra produsele domeniilor mănăstirii; τραπεζαρία se ocupa cu menţinerea ordinei în sala de mâncare: ἐπιστημονάρχισσα avea drept serviciu asigurarea disciplinei comunităţii şi rolul său consta mai ales să interzică conversaţiile uşuratice şi să pedepsească lenevia, care sunt începutul oricărui rău". Două ἐργοδότριαι îm-

părțeau lucrul: două ὀοχειαρίαι se ocupau de veșmintele și de banii comunității; în sfârșit, sora portăreasă era însărcinată cu paza porții. Fiecare din aceste funcționare își avea însărcinarea ei proprie și fondatoarea a trasat fiecăreia cu amănunțime datoria ce are. Și peste tot apare de asemenea grija unei contabilități precise și exacte: starea lucrurilor în momentul luării în primire, mișcarea intrărilor și ieșirilor, totul trebue să fie precizat cu o atenție meticuloasă. In sfârșit, tuturora Irina le recomandă cea mai severă economie și unele pasaje curioase arată până unde ducea ea aceste griji de bună gospodărie. Dacă e vorba să se cumpere stofe pentru comunitate, se va alege momentul în care sunt multe pe piață și când nu sunt scumpe. Și când în zilele de sărbătoare, se împodobesc candelabrele cu lumânări noi, se vor păstra cu grijă cele începute, spre a le arde din nou în zilele obișnuite.

In toate aceste detalii administrative nu intră absolut nicio preocupare ideală; și trăsătura caracteristică este tocmai această lipsă de exaltare mistică, ce se observă în fiecare rând al documentului. Irina avea un spirit esențial practic, cu grijă de a crea înainte de toate o casă bine condusă și bine organizată; restul o interesa mai puțin. Găsim despre aceasta o dovadă foarte curioasă în grija pe care o pune de a liniști scrupulele acelora dintre călugărițe care ar putea găsi cam prea pământești ocupațiile pe care le prescrie și s'ar teme să nu-și compromită mântuirea veșnică ocupându-se mereu de ele și neglijând slujbele. „Rugăciunea, le spune ea, e un lucru frumos, un lucru foarte frumos, căci ne ajută să vorbim de Dumnezeu și ne ridică de pe pământ la cer. Dar milostenia e cu mult superioară și cu mult mai bună". Ori, înseamnă a face operă de milostenie lucrând pentru binele material al comunității. „Ne e teamă, ziceți voi, dacă neglijăm slujbele. Nu vă fie teamă. O mărturisire sinceră vă va asigura totdeauna iertarea acestei greșeli, cu singura condiție ca neglijența voastră să nu aibă drept cauză lenea. Iată de ce trebue să vă temeți și la ce trebue să veghiați. Dacă n'ați greșit din lene, fiți fericite să vă consacrați serviciilor ce vă sunt încredințate".

In condițiile acestea, nu va fi de mirare că regulamentul slujbelor religioase ține așa de puțin loc în dispozițiunile fondatoarei. Detaliile de ordin material o preocupă mult mai mult. Pentru menținerea regimului vieții călugărești, care e și trebue să rămână totdeauna regula mănăstirii, dormitorul și sala de mâncare vor fi comune tuturor călugărițelor; lucrările manuale se vor face în comun, sub supravegherea superioarei, în timp ce una din surori va face o lectură cucernică, „ce înlătură gândurile ușoare, inutile și vinovate". Pentru a asigura o disciplină riguroasă, nimic nu-i lăsat la întâmplare. Irina fixează numărul și forma închinăciunilor care se vor face în biserică, ordinea în care vor urma cântecele sfinte, la semnul ἐκκλησιάρχισσα. Ea poruncește ca în refectoriu, în care comunitatea intră cântând psalmi, niciuna să nu deschidă gura, decât spre a răspunde la o întrebare a superioarei și toate urechile să fie atente la lectura cucernică „ce bucură și hrănește sufletele"; τραπεζαρία are grijă să nu se producă nicio neregulă. Dacă o călugăriță se mișcă sau vorbește, ea o ceartă sever; în caz de recidivă, vinovata este alungată dela masă. Este interzis să ceară ceva vecinei, nici chiar apă; este interzis să ceară o favoare oarecare, „de teama vanității". Peste tot se găsește aceeași severitate disciplinară. Sunt oprite conversațiile particulare, hoinărelile leneșe, rivalitățile ori certurile, prieteniile prea intime mai ales și întâlnirile clandestine. Irina a prevăzut totul, a ordonat totul, a oprit orice.

Regimul mesei însuși a fost fixat de grija ei. Mâncările de altfel nu sunt de loc îmbelșugate. Marțea, Joia, Sâmbăta și Dumineca se vor servi călugărițelor două feluri de mâncare cu pește și brânză. Lunea, vor mânca legume uscate prăjite cu untdelemn și scoici; Miercurea și Vinerea li se vor da legume uscate fierte în apă și câteva legume proaspete. Carnea nu figurează niciodată pe masa mănăstirii. In schimb, vinul e distribuit cu destulă dărnicie: el servește pentru a întări pe surorile obosite de veghile din postul mare, să înviorezе trupurile slăbite în anotimpul cald și în acest scop pivnița mănăstirii conține chiar vin vechiu. In afară de aceasta se permitea ca oamenii credincioși „care iubesc pe Hristos

să trimită câteva dulciuri, pentru a îmbunătăți masa obișnuită din mănăstire. Regimul celor trei posturi este, de sigur, mai aspru și orânduit cu minuțiozitate. O prescripție mai ales revine fără încetare: este interzis de a mânca ceva în afară de orele mesei: „Hrana oprită este aceea, scrie Irina, care odinioară ne-a supus morții și ne-a lipsit de paradis și diavolul, autorul răului, este acela care a introdus-o în lume".

Totuși și aici se fac unele concesiuni slăbiciunii omenești. Impărăteasa nu vrea să obosească prea mult călugărițele printr'un exces de veghere istovitoare. Ea prescrie un regim special pentru bolnave, care vor trebui să aibă o chilie particulară și o masă mai bună. In același timp li se recomandă să nu profite de starea sănătății lor pentru a avea pretenții indiscrete și pentru a cere lucruri extraordinare, „mâncăruri de care poate n'au auzit niciodată vorbind și cu atât mai mult n'au văzut, nici n'au mâncat".

Nu vom insista asupra detaliilor amănunțite cu care este fixat ceremonialul sărbătorilor mari și hotărît numărul lumânărilor, al lămpilor, al candelabrelor care vor mări strălucirea solemnității. Printre aceste sărbători, mai ales una e celebrată cu un fast deosebit, aceea a morții sau, cum spun Bizantinii, a Adormirii Fecioarei. Prefer să mai amintesc câteva trăsături caracteristice, care fac cinste spiritului practic al fondatoarei. Pe lângă mănăstire este atașat un doctor, cu toată teama pe care o inspira împărătesei orice prezență masculină; pe de altă parte, mănăstirea este înzestrată cu instalații care aduc apă din belșug și cel puțin odată pe lună călugărițele vor trebui să facă o baie. In această grijă de igienă, destul de rară în mănăstirile evului mediu, se vede, ca peste tot, spiritul practic, lipsit total de misticism, care a fost la baza fundației.

Totuși, în general atâtea obligații impuse, o ordine așa de severă puteau părea prea grele multor suflete. Astfel, prințesa a crezut necesar să îndemne pe călugărițe să-și accepte sarcina fără a se descuraja, ci mai curând să se bucure, gândindu-se că prin înțeleapta prevedere a fondatoarei ele erau în definitiv scutite de orice preocupare materială.

IV

In timp ce orânduia viața morală a călugărițelor, împărăteasa se îngrijea să asigure viitorul operei sale.

Mănăstirile bizantine, la începutul secolului al XII-lea erau expuse la accidente destul de supărătoare. Se întâmpla adeseori că pentru a răsplăti servicii politice sau militare, puterea laică le dădea în folosința vreunui personaj puternic, în detrimentul prosperității materiale și al bunei sănătăți morale a acestor case cucernice. Beneficiarul, în adevăr, instalându-se în mănăstire „ca în propria lui locuință", cheltuind veniturile în folosul lui, neglijând lucrurile sfinte, ruina în puțină vreme averea, ca și disciplina mănăstirii; împreună cu el, viața mondenă pătrundea în aceste aziluri sfinte; se primeau vizite, se cântau cântece profane și mai cu seamă în mănăstirile de femei, prezența unei beneficiare laice, fără încetare în discuție cu superioara, fără încetare preocupată de asemenea de evenimentele secolului, era o cauză de democratizare permanentă.

Irina cunoștea aceste primejdii, soțul său Alexe făcând mai mult ca oricare altul astfel de donații și ea ținea foarte mult să-și păstreze așezământul. Ea înțelegea să păstreze mai întâi pentru ea averea cu care înzestra mănăstirea și să-i ocrotească independența în contra oricărei încercări de uzurpare. Astfel, ea oprise cu desăvârșire să se dăruiască, să se vândă sau să se schimbe vreunul din bunurile aparținând mănăstirii; cel mult, în unele cazuri determinate se puteau înstrăina unele obiecte mobiliare pentru nevoi curente de bani, dar se luau mii de măsuri pentru a împiedeca atunci orice abuz și orice neregulă. De asemenea, împărăteasa recomanda o supraveghere atentă peste tot ce privea administrarea bunurilor mănăstirei. Un econom era însărcinat cu aceasta, al cărui rol era să viziteze diferitele proprietăți, să cerceteze socotelile funcționarilor inferiori și ale fermierilor, să supravegheze ca să fie exacte veniturilor în natură și în bani și pentru orice lucru să raporteze superioarei. In ultimă instanță, ea guverna materia ca și spiritul. Ea numea și destituia pe funcționarii însărcinați cu administrarea domeniului, îi primea în

persoană pentru a asculta expunerea gestiunii lor, examina împreună cu economul şi viza contabilitatea lor. In adevăr, mănăstirea era bogată şi făcea chiar economii, care se strângeau într'o cutie de rezervă. Dar, natural, donaţiile noi erau bine văzute şi încurajate, fie ele venite dela călugăriţe, care intrând în mănăstire aduceau ca dar o sumă oarecare sau efectul dărniciei laicilor credincioşi. Ele nu trebuiau risipite în cheltueli inutile, de exemplu pentru a îmbunătăţi hrana, ci trebuiau să servească mai ales spre a mări distribuţia de alimente şi bani, care în fiecare zi trebuia făcută săracilor la poarta mănăstirii. Asupra acestei chestiuni particulare, ca şi asupra tuturor celorlalte, Irina nu voise să lase nimic la întâmplare. In zilele obişnuite, ea prescria să se împartă cerşetorilor pâine şi resturile dela masă; în zilele de sărbătoare şi mai ales în zilele în care se sărbătorea aniversarea, μνημόσυνα, cum se spunea, a vreunuia din înalţii protectori ai mănăstirii, darurile erau mai îmbelşugate şi la pâine se adăuga vin şi bani.

Irina luase şi alte măsuri spre a asigura independenţa fundaţiei sale. Ea interzicea formal ca mănăstirea ei să fie dată, sub niciun motiv, în beneficiul vreunui particular, anexată altei mănăstiri sau vreunui aşezământ de milostenie, supusă niciunei autorităţi eclesiastice sau laice: ea trebuia să rămână pe vecie „liberă şi independentă". „Dacă vreodată, scrie fundatoarea şi în vreun fel oarecare, cineva ar pretinde să suprime mănăstirea aceasta pe care o întemeiem şi să o dea pe mâini străine, fie unui împărat, patriarh sau superioare, să fie afurisit". Multe mănăstiri, cum s'a văzut, erau în această epocă înstrăinate de prima lor destinaţie. Pentru a înlătura această primejdie, împărăteasa notează că numai starea are calitatea de a exercita autoritatea asupra comunităţii; şi pentru a asigura şi mai mult autonomia cucernicei case, mănăstirea e pusă sub patronajul special al unei prinţese din familia imperială.

La început, această protecţie fu încredinţată prinţesei Evdochia, acea fiică a Irinei care intrase la călugărie. Dar ea muri de timpuriu, în 1120. Atunci, însăşi Irina se însărcină să exercite acest drept de patronaj, care, după moar-

tea ei fu dat pe rând mai întâi fiicei sale preferate, Ana, apoi celei de a doua fiice Maria și nepoatei sale Irina Dukas, ca pe urmă să se transmită din generație în generație în descendența femenină a Anei Comnena. Dar asigurând mănăstirii această protecție, împărăteasa înțelegea de asemenea s'o apere în contra oricărei veleități de uzurpare a protectoarei. Puterile acesteia fură orânduite în consecință cu multă grijă. Nu i se permise să intervină sub niciun motiv în administrarea interioară a mănăstrii și *typikon*-ul înseamnă în amănunt limita acestor drepturi. Prințesa protectoare veghează la alegerea stareței, eventual ea poate s'o destitue, are însărcinarea să potolească scandalurile care ar veni să turbure pacea comunității, dar mai ales datoria ei este de a menține prerogativele și privilegiile mănăstirii în contra lumii din afară. Pentru a evita orice încercare de a interveni în lucruri care n'o privesc de loc, Irina ordonă că ea nu va putea intra cum va voi și în orice oră în mănăstire. Impărăteasa nu face excepție dela această regulă decât pentru „fiicele sale iubite, porfirogenetele, doamna Ana și doamna Maria și pentru nepoata sa scumpă, doamna Irina Dukas". Acestea vor pătrunde când vor dori în mănăstire, chiar pentru a lua masa cu călugărițele; totuși, ele nu vor putea fi întovărășite decât de două sau trei din femeile lor. De asemenea, printr'o toleranță excepțională, fiii și ginerii Irinei vor putea în unele împrejurări, să fie admiși în mănăstire. In acest caz, ei vor sta, în timpul slujbei, în nartexul exterior al bisericii; după ce comunitatea se va fi retras, ei vor putea pătrunde în interior și chiar să vorbească cu superioara, în prezența a două sau trei surori în vârstă și să se închine Fecioarei pline de grație. Și aceasta ne duce în mod natural la informațiile foarte curioase, pe care *typikon*-ul ni le oferă asupra persoanei împărătesei și în privința sentimentelor față de ai săi.

V

Intemenidu-și mănăstirea, Irina Dukas pare a fi avut în vedere mai ales serviciile eventuale pe care ar fi putut să

le aducă familiei sale şi această trăsătură dă fundaţiei un caracter destul de special. Impărăteasa a prevăzut cazul în care vocaţia mistică sau revoluţia ar aduce în mănăstire pe vreunele din prinţesele imperiale şi în privinţa lor a luat unele dispoziţii particulare. Dacă, după „vieaţa mai strălucită" pe care au dus-o în lume, existenţa comună cu celelalte maici li s'ar părea prea austeră şi aspră, ele vor expune cazul confesorului comunităţii şi se va introduce în vieaţa lor uşurarea datorită rangului lor. In loc de dormitorul comun, ele vor avea un apartament particular, mai larg şi mai confortabil; în loc de masa comună, ele vor mânca acasă şi masa lor va fi mai îngrijită; ele vor putea avea de asemenea două cameriste spre a fi servite. Pe deasupra, vor putea când vor dori, să primească rude de sex masculin, sub singura rezervă ca aceste întrevederi să aibă loc în aleea care duce la poarta cea mare şi vor putea să iasă în oraş când vor dori, numai să fie întovărăşite de o soră în vârstă; vor putea fi chiar autorizate să petreacă două sau trei zile în afară de mănăstire şi dacă au o rudă grav bolnavă, să stea lângă dânsa până în ultima clipă. Aceleaşi îngăduiri sunt admise şi pentru femeile nobile care ar dori să se retragă în mănăstire; ele vor putea avea de asemenea un apartament particular şi o servitoare. Totuşi, dacă abuzează de aceste înlesniri spre a provoca vreun scandal, dacă mai ales primesc la ele călugăriţe sau turbură comunitatea cu flecăreli, aceste pensionare vor fi izgonite fără milă.

Este curios să vedem cum motive particulare, dorinţa de a acomoda vieaţa monastică cu gusturile persoanelor care nu sunt făcute pentru ea, îndemnaseră pe fondatoare să îndulcească asprimea regulei şi să transforme mănăstirea într'un fel de „societate nobilă", cu un caracter destul de particular. Aceeaşi grijă pentru familia sa imperială apare pe fiecare pagină a documentului şi unele pasaje aruncă o lumină interesantă asupra iubirii pe care o avea Irina pentru ai săi.

Mai întâi, prinţesa se gândeşte mult la ea însăşi: ea recomandă să se spună mereu rugăciuni pentru dânsa, să se comemoreze ziua în care va părăsi lumea. N'are mai puţină

grijă de împăratul Alexe, soţul său, care o întovărăşise în cucernica ei întreprindere. Ea îi doreşte cu dragoste să trăiască încă mulţi ani, să câştige victorii glorioase asupra duşmanilor; întreţine cu el legături de intimitate aşa de plină de încredere, încât ţine să-l facă să participe la conducerea şi la patronarea mănăstirii. „Unui om extraordinar, scrie dânsa vorbind de el, trebue să-i facem onoruri extraordinare". Un alt pasaj e şi mai curios pentru aprecierea sentimentelor intime ale Irinei şi ierarhia afecţiunilor ei.

In Biserica greacă era obiceiul, în zilele de aniversarea morţii protectorilor unei comunităţi religioase, să se oficieze în onoarea lor o ceremonie comemorativă, μνημόσυνα. In biserica măreţ iluminată, se făcea o slujbă specială şi se spuneau rugăciuni pentru cei răposaţi, apoi se servea comunităţii o masă mai îmbelşugată şi mai îngrijită şi, la poarta mănăstirii, se împărţea pomană săracilor. Irina a indicat cu grijă pe toţi ai săi pentru care va trebui să se execute comemorarea. Nu numai că s'a preocupat de părinţii ei morţi, de tatăl şi mama sa, de socrul şi soacra sa, dar a hotărît de asemenea ce trebue făcut într'o zi pentru ea însăşi şi pentru ai săi, care, ca şi ea, erau încă în vieaţă, când va veni ultima lor zi. Pentru fiecare caz a luat dispoziţii precise, gradând pentru fiecare onorurile şi importanţa cheltuielilor şi această deosebire de tratament este instructivă şi nostimă.

Pentru dânsa şi pentru Alexe ea vrea ca lucrurile să fie foarte bine făcute. Distribuţia la săraci va cuprinde pâine făcută cu zece *modii* de grâu, plus opt măsuri de vin şi douăsprezece *nomismata* sau bani de argint. Pentru fiii şi fiicele sale, Irina reduce la jumătate cheltuiala; pentru cea din urmă fiică Teodora, o reduce aproape cu trei sferturi. Aceasta, din cauză că Teodora făcuse o căsătorie destul de proastă; ea luase pe Constantin Angelo, un băiat frumos, de origine destul de mediocră, a cărui avere fusese frumuseţea şi fără îndoială împărăteasa era puţin supărată pe fiica ei pentru acest fel de mezalianţă. Printre ginerii Irinei, Nichifor Bryenne, bărbatul Anei Comnena şi soţul Mariei Comnena sunt trataţi ca nişte fii; dar soţul Teodorei, ca şi soţia lui, nu vor primi decât onoruri de a doua mână; pentru el, ca

și pentru cele două surori ale lui, soțiile sebastocratorului Andronic și a Cezarului Isac, Irina reduce cu trei sferturi cheltuiala prescrisă pentru ea și pentru Alexe. Bărbatul Evdochiei e, de sigur, complet omis de pe listă. Printre nepoții basilissei, una singură figurează în această nomenclatură: este Irina Dukas, fiica Anei Comnena, care era, evident, favorita bunicii sale. Astfel, peste tot apare predilecția vizibilă pe care prințesa o avea pentru fiica ei mai mare Ana Comnena și pentru ai săi. Ei îi lasă palatul pe care și-l clădise alături de mănăstire și după moartea Anei îl va moșteni fiica ei, Irina. Ana și Irina vor urma împărătesei la patronarea mănăstirii. In clipa când murea Alexe, basilissa nu reușise în planul ei de a asigura tronul fiicei preferate. Ea se trudea cel puțin să-i mângâie amărăciunea prin aceste dovezi de dragoste deosebită.

Astfel, până și în retragerea ei se manifestă sufletul voluntar al Irinei Dukas. Și alte trăsături ale operei mărturisesc caracterul imperios al naturii ei. In tot ceea ce privește întemeierea mănăstirii, ea și-a rezervat o autoritate absolută. Ea însăși a numit pe stareță și pe econom, și-a atribuit pentru toată viața patronajul mănăstirii și dreptul de a porunci ca o stăpână. In calitatea sa de fondatoare și spre a compensa banii cheltuiți, pretinde, pentru prezent și viitor, să dispună de toate după bunul plac și uzează de acestă prerogativă. Ea interzice de a schimba ceva în construcțiile pe care le-a ridicat, nici măcar pentru a face îmbunătățiri; interzice să se închirieze sau să se înstrăineze palatul ce servește de reședință prințeselor imperiale; interzice de a se modifica din ordinea pe care a stabilit-o: în fiecare lună se va ceti *typikon*-ul, pentru ca toate să-l cunoască și fiecare îl va respecta „ca pe legile divine".

La sfârșitul regulamentului ce a elaborat, Irina adresează călugărițelor sale o predică lungă, în care le recomandă să observe ordinea, credința, supunerea, înțelegerea, disprețul bogățiilor, sforțarea continuă spre bine. „Nu pentru odihnă și pentru lux, spune ea, ați părăsit lumea, ci pentru a câștiga, luptând din toate puterile voastre, binele promis de Evanghelie". Apoi, în aparență cu destulă umilință,

ea cere surorilor să-i acorde ajutorul rugăciunilor lor, spre a merita, ca o recompensă pentru fundația sa, mila lui Dumnezeu și mântuirea veșnică. Dar până și în această cerere se manifestă sufletul voluntar al Irinei. „Chiar dacă nu mai suntem prezente material, scrie ea, gândiți-vă că vom fi acolo ca spirit".

Astfel, până în ultima sa zi, ea ne apare așa cum a fost toată viața, pe tron ca și în izolare, credincioasă, liberală, iubind pe călugări și având o deosebită încredere în rugăciunile lor, dar foarte prințesă, autoritară și imperioasă, cu grija de a-și impune voința în lucrurile trecătoare, ca și în cele spirituale. Și se înțelege atunci mai bine cum tânăra femeie, ștearsă în aparență și timidă, pe care o luase în căsătorie Alexe Comnenul, a sfârșit, fiind astfel, prin a cuceri pe scena lumii influența pe care o meritau calitățile și pe care o visa ambiția sa. In afară de aceasta, ea ne prezintă un tip interesant al acestor prințese bizantine din secolul al XII-lea, femei politice și femei învățate în același timp, cam austere, cam grave, dar de o impecabilă ținută morală și de o grație serioasă, care nu e lipsită de frumusețe.

AVENTURILE ROMANȚIOASE ALE LUI ANDRONIC COMNENUL.

Către mijlocul secolului al XII-lea, curtea Bizanțului, așa de austeră și de gravă în vremea primilor Comneni, schimbase tonul. Împăratul Manuel era un tânăr de douăzeci și șapte sau douăzeci și opt de ani, căruia îi plăcea luxul, distracțiile, serbările, cu o pasiune atât mai înflăcărată, cu cât aceste distracții nu erau decât un intermediu între expedițiile războinice și loviturile de spadă cu care se făleа vitejia lui de paladin. Astfel, în palatul Blacherne, în marile săli decorate cu mozaicuri de aur, în vilele din Propontida, unde-i plăcea să-și petreacă vara, nu erau decât mese somptuoase, concerte de cântece și muzică, serbări și întreceri cavalerești. In jurul prințului, o întreagă pleiadă de femei tinere, vioaie, frumoase și cochete, își desfășurau grațiile și dădeau curții o atracție fără seamăn. De sigur că străbunica lui Manuel, bătrâna Ana Delassena, care odinioară se trudise atâta să dea palatului imperial aspectul decent și moralitatea severă a unei mănăstiri, ar fi fost profund scandalizată dacă ar fi putut vedea aceste schimbări.

Ca și ruda lor Ana Comnena, Manuel și prinții din casa sa iubeau literele și protejau pe scriitori. Dar spiritul lor se liberase de ideile cucernice care animau pe părinții lor și care odinioară inspirau hotărîrile unei Irina Dukas. Sub respectul întreținut cu grijă al formelor exterioare, se ascundea o indiferență reală. Prin tradiție, împăratul voia totdeauna să pară un apărător zelos al ortodoxiei; în realitate, nu-și făcea niciun scrupul din a întreține cu necredinioși legăturile cele mai cordiale; și rațiunea de Stat, mai puternică decât respectul pentru Biserică, făceau suspecți în ochii săi

pe acei călugări prea puternici şi prea bogaţi, pe care bunica lui îi iubise atâta.

Cu cât oamenii se arătau mai indiferenţi sau mai sceptici faţă de credinţă, cu atât erau mai creduli faţă de toate superstiţiile. Astrologia, practica magiei, găseau o încredere universală; vrăjile, filtrele de dragoste erau întrebuinţate de o mulţime de oameni. Multe persoane, chiar din clasele cele mai înalte, erau convinse că întrebând „cartea lui Solomon" ar putea după plac să cheme diavolii şi să-i supună poruncilor lor. Şi dacă unele spirite mai tari se îndoiau de rezultatul tuturor acestor vrăji, mulţimea credea adânc în minuni.

In această societate fără directive morale, intriga şi dragostea ţineau un loc esenţial. Puţine familii au fost mai sfâşiate de rivalităţi ambiţioase, ca aceea a Comnenilor. Manuel şi-a petrecut viaţa păzindu-se de verii şi nepoţii săi şi domnia lui e plină de disgraţiile răsunătoare ale rudelor. Aventurile galante umpleau timpul pe care nu-l petreceau conspirând şi împăratul era cel dintâi care dădea exemplul. In 1146 el se căsătorise cu o germană, contesa Bertha de Sulzbach, care, urcându-se pe tronul Orientului luă pronumele bizantin Irina; cu toate virtuţile ei, cu toată truda de a se pune de acord cu curtea în care trăia, tânăra femeie nu putu ţine multă vreme lângă ea pe nestatornicul ei soţ. Curând Manuel o neglijă pentru alte aventuri. Mai întâi îl distrară unele simple capricii. Apoi se îndrăgosti mai serios de foarte frumoasa lui nepoată Teodora şi nu întârzie de a o declara pe faţă ca amantă. Acestei persoane mândre şi trufaşe, îi acordă aoată onorurile exterioare ale puterii: îi dădu gardă ca unei suverane, îi dădu voie să poarte un costum aproape la fel cu acela al împărătesei; pentru ea, pentru fiul care i se născu şi a cărui venire mări încă trecerea favoritei, risipa lui fu nesfârşită. Se pare că favoarea acestei „Pompadour cu piciorul mic" dură destul de mult; în orice caz ea era în stare s'o apere. Intr'o zi, din gelozie, ea puse să asasineze pe o rivală care voia să-i ia inima lui Manuel şi s'a păstrat o scrisoare foarte curioasă prin care unul din fami-

liarii ei se trudea să-i potolească remuşcările pe care după mulţi ani ea le simţea pentru această crimă pasională.

Această legătură nu împiedecă de loc pe Manuel, când în 1159 îşi pierdu soţia, să se gândească a se recăsători îndată. Din prima căsătorie n'avea decât o fată şi era cu drept cuvânt preocupat să asigure dinastiei un moştenitor bărbat şi legitim împeriului. De data aceasta, căută pe viitoarea împărătească printre prinţesele din Siria francă. El se gândi mai întâi la contesa Melisanda de Tripoli şi după raportul ambasadorilor însărcinaţi să se ducă să vadă pe tânăra femeie, logodna fu încheiată. Mari pregătiri fuseseră făcute de fratele Melisandei, spre a trimite pe sora sa la Constantinopol cu o pompă demnă de suverană, când, în momentul plecării la drum, o boală misterioasă şi ciudată atinse pe tânăra fată. Frumuseţea sa aşa de lăudată pierea văzând cu ochii: trimişii imperiali se hotărîră deci să rupă înţelegerea şi să caute în altă parte o soţie pentru stăpânul lor. Or, în acea vreme, trăia la Antiohia fiica prinţesei Constanţa, Maria: era minunea Orientului latin. „Niciodată, spunea în calea ei poporul Bizanţului, niciodată vremea noastră n'a văzut o asemenea frumuseţe". „Era frumoasă, scrie un cronicar grec contemporan, mai mult decât frumoasă, atât de frumoasă şi de o frumuseţe aşa de remarcabilă încât lângă ea păreau pură legendă toate povestirile despre Afrodita cu zâmbetul dulce, cu părul de aur, despre Junona cu braţele albe, cu ochii mari, despre Elena cu gâtul mlădios, cu picioarele încântătoare şi despre toate femeile frumoase pe care antichitatea le-a pus, pentru frumuseţea lor, alături de zei". Împăratul se hotărî să obţină mâna acestei perfecţiuni şi la sfârşitul anului 1161, el se căsători cu ea în Sfânta Sofia. Serbări somptuoase întovărăşiră căsătoria imperială, banchete în palat, distribuţii de bani poporului la răspântiile capitalei, cadouri măreţe bisericilor, curse şi întreceri cavalereşti: mulţimea, fermecată de graţia nouei sale suverane, o primea cu aplauze entuziaste. Ca atâtea alte prinţese latine urcate pe tronul Bizanţului, Maria de Antiohia trebuia să aibă o soartă tragică. „Străina", cum o supranumi mai târziu poporul Con-

stantinopolului, trebuia, douăzeci de ani mai târziu, să ispășească crud primirea care i se făcuse.

Se vede ce loc mare ocupau femeile în această curte a Comnenilor. Până și pe patul de moarte Manuel s'a gândit la ele. El avea o febră grozavă; toată lumea din jurul lui îl socotea pierdut; patriarhul îl îndemna să se gândească la starea lui și să asigure soarta fiului minor pe care-l lăsa. El răspundea liniștit că nu era nicio grabă; știa că mai are de trăit patrusprezece ani și că astrologii îl asigurau că în curând, complet însănătoșit își va relua aventurile lui amoroase.

Dar în această societate strălucită, sceptică și coruptă, figura cea mai caracteristică este de sigur vărul împăratului Manuel, teribilul și seducătorul Andronic Comnenul.

I

Andronic Comnenul era tipul perfect al Bizantinului din secolului al XII-lea, cu toate calitățile și toate viciile. De statură înaltă (se spune că măsura mai mult de șase picioare), de o forță herculeană și de o eleganță incomparabilă, el avea „o frumusețe, după spusele unui cronicar, care părea demnă de tron". Cronicarul Nicetas, care l-a cunoscut bine, a lăsat despre el undeva o schiță frumoasă și fină, în care ni-l arată îmbrăcat într'o lungă mantie violetă, cu capul acoperit de o bonetă ascuțită de coloare cenușie, mângâindu-și cu un gest care-i era familiar când era emoționat sau mâniat, barba neagră și creață. Puternic, admirabil antrenat în toate exercițiile trupului, întreținând printr'o cumpătare atentă echilibrul perfect al sănătății și grația robustă a formelor, inaccesibil boalelor, el era un cavaler desăvârșit, arbitrul modei. A alerga singur la dușman, împrumutând scutul și lancea celui dintâi soldat întâlnit, provocând pe șeful grupului advers până în mijlocul lui, trântindu-l de pe cal cu o singură lovitură de lance și întorcându-se teafăr în rândurile bizantine, toate acestea nu erau decât o jucărie pentru el: după cum spune un scriitor al vremii, „el nu respira decât lupte". Bun

general, când voia să-şi dea osteneala, el se arăta atunci plin de experienţă şi de iniţiativă. In războiu era idolul soldaţilor, în oraş modelul tinerilor nobili.

O inteligenţă de primul rang însufleţea acest trup de atlet şi de războinic. „Pe lângă el, spune un istoric, ceilalţi oameni păreau nişte brute". Unei culturi foarte întinse şi foarte variate, el adăuga o elocvenţă naturală şi discursurile lui aveau o putere de convingere aproape de neînvins. Era vesel, spiritual, cu un spirit batjocoritor care nu cruţa pe nimeni. Gata să observe orice era ridicol, el excela în a-şi bate joc de oameni şi de lucruri cât se poate de caraghios; vorbirea lui deschisă era tot atât de celebră la curte, pe cât era de temută. Plin de sânge rece, era îndemânatic să iasă din orice încurcătură; comedian admirabil, ştia să joace toate rolurile şi să plângă când voia; aşa încât contimporanii îl numeau bucuroşi „cameleonul schimbător, Proteu cu multe forme". In sfârşit, când voia, era foarte seducător. Nimeni nu-i rezista: de douăzeci de ori vărul său Manuel îi iertă cele mai rele nebunii; cu toate viţiile, cronicarii vremii au fost indulgenţi cu el şi soţia lci, pe care o înşela mereu, îl adora.

Dar la toate aceste calităţi înalte el unea un suflet neliniştit, violent, îndrăsneţ, pasionat. Avea cu cine semăna: tatăl sau Isac, care conspirase de mai multe ori în contra basileului Ioan, fratele său, petrecuse o mare parte din vieaţă la curtea sultanului din Iconium; fratele lui mai mare se căsătorise cu fiica unui emir musulman. Ca şi ei, Andronic era foarte indiferent în materie religioasă; contrariul celor mai mulţi dintre Bizantini, el simţea o insuportabilă plictiseală pentru discuţiile teologilor; netemându-se nici de Dumnezeu, nici de diavol — deşi era destul de superstiţios — n'avea nici principii, nici scrupule. Avea vreo dorinţă, vreo ambiţie, vreun capriciu în cap? Nimic nu-l reţinea, nici grija de morala comună, nici sentimentul datoriei sau al recunoştinţei. A conspira, a trăda, a jura strâmb era un joc pentru el. Conştient de meritele sale, foarte mândru de originea lui, el hrănea ambiţii arzătoare, nemăsurate. Tânăr, el visă tronul; toată vieaţa nu avu linişte până nu se ridică la imperiu. Pentru a răsturna pe Manuel, ca şi pentru a detrona mai

târziu pe tânărul Alexe, toate mijoacele erau bune, sabia și otrava, intriga și violența, perfidia și cruzimea. Ceea ce avea să-l piardă, erau pasiunile. „Ca un cal aprig", el se arunca în toate aventurile, cu o îndrăsneală sigură, și dispreț pentru opinia publică și convențiile sociale. Găsea în calea lui o persoană frumoasă sau numai auzea vorbindu-se de ea? Repede se îndrăgostea de dânsa și pentru a o cuceri, punea totul în mișcare. Și cum era un vrăjitor, se pare că niciodată n'a întâlnit femei prea crude. Prin numărul și varietatea pitorească a aventurilor sale amoroase, Andronic face să te gândești la Don Juan și prin trăsătura perversă cu care amesteca cele mai multe din aventurile lui, el realizează destul de bine tipul „marelui senior om rău". Totuși, în unele ocazii, acest căutător de senzații noi, schimbător, ușuratic și înșelător, se găsi capabil de statornicie și de fidelitate.

Îmbătrânind, el sfârși prin a deveni teribil. Când fu vorba să păstreze pentru el puterea pe care o cucerise, când simți nevoia să-și deștepte pasiunile puțin amorțite de vârstă, se dovedi crud și desfrânat; dar chiar și atunci, până și în viciu și în crimă, el păstră o măreție întunecată. Natură genială, el ar fi putut fi salvatorul, regeneratorul imperiului bizantin istovit: pentru aceasta, poate că nu i-a lipsit decât puțin simț moral. Din nenorocire, el nu întrebuință calitățile sale înalte, decât spre a-și satisface viițiile, ambițiile, pasiunile. Este în sufletul lu Andronic Comnenul ceva din sufletul unui Cezar Borgia.

II

Timp de treizeci de ani, Andronic umplu orașul și curtea de sgomotul scandalului aventurilor sale.

Văr primar cu Manuel și aproape de aceeași vârstă cu el (amândoi se născuseră în preajma anului 1120), Andronic fusese crescut împreună cu viitorul moștenitor al tronului. Și din comunitatea gusturilor atletice și a aventurilor lor de dragoste, se formase o intimitate strânsă între cei doi tineri. Manuel avu multă vreme pentru Andronic o dragoste adâncă; chiar mai târziu, când rivalitatea ambițiilor lor și

calomniile dușmanilor lui Andronic îi despărțiră definitiv. Împăratul păstră totdeauna pentru vărul lui o secretă indulgență.

Cu toate acestea, un om ca Andronic era făcut să îngrijoreze un împărat; și deși Manuel făcu mari onoruri vărului său, pe care-l întrebuință bucuros în războaie, pe care-l trata ca pe un prieten, o neînțelegere surdă se născu în curând între ei. Andronic păstra oarecare supărare lui Manuel, de a-l fi lăsat să cadă în mâinile Turcilor, atunci când, tânăr împărat, alerga la Constantinopol să pună stăpânire pe tron, fără să facă nimic spre a-l libera, fericit poate de a scăpa în această împrejurare de un personaj așa de îngrijorător și de neastâmpărat. Deși de atunci Manuel îi rămase în aparență foarte apropiat — până la a-și expune viața spre a salva pe Andronic, într'o ceartă după o beție — acesta se plângea totuși că nu i se dădea în Stat locul pe care-l merita și că împăratul acorda altora, cu deosebire nepotului său Ioan, pe care Andronic îl ura, demnitățile de care el ar fi fost mult mai demn. Din partea sa era preocupat de calitățile prea strălucite ale rudei sale, de ambițiile lui secrete, de vorba lui prea liberă. O întâmplare cu femei, exploatată ingenios de dușmanii lui Andronic, sfârși prin a învrăjbi pe cei doi veri.

Era către 1151. Andronic avea aproape treizeci de ani; era însurat, soția lui îl iubea foarte mult și avea dela ea un fiu, Manuel; ceea ce nu-l împiedeca de loc de a fi în cei mai buni termeni cu una din verișoarele lui, Evdochia Comnena.

Această Evdochia era chiar sora Teodorei, care în acea vreme era amanta oficială a împăratului. Cum tânăra femeie era văduvă, ea avusese mai puține scrupule decât oricare alta de a ceda frumosului ei văr și se arăta cu el în public. Legătura făcea mare scandal la curte, mai ales din cauza apropiatei rudenii a celor doi amanți; familia Evdochiei, cu deosebire fratele și cumnatul ei erau foarte mâhniți. Dar, la toate observațiile ce i se făceau, Andronic răspundea cu glume și făcând, cu obrăsnicie, aluzie la intriga lui Manuel cu Teodora: „Trebue, zicea el râzând, ca supușii să urmeze exemplul stăpânului și operele care ies din aceeași fabrică (Evdochia și Teodora erau surori) merită

să placă la fel". Altădată el explica celor care-l certau, că era mai puțin grav cazul său decât acela al împăratului: „El are legături (Andronic spunea aceasta mai brutal) cu fiica fratelui său; eu numai cu fiica vărului meu". Se înțelege că astfel de vorbe supărau pe împărat și mărea furia rudelor Evdochiei. Manuel, crezând că pentru a pune capăt tuturor neplăcerilor trebuia să îndepărteze pe Andronic dela curte, îl trimise în 1152 în Cilicia, spre a lupta contra prințului armean Thoros. Dar Andronic, nemulțumit de acest exil, își îndeplini foarte neglijent sarcina; lăsa să-i scape dușmanul, se lăsă bătut, nu fără a se fi purtat vitejește în luptă: în sfârșit, trebui să părăsească țara și să fugă până la Antiohia. Fu chemat la Constantinopol; totuși, Manuel, ca un prinț bun, se mulțumi să-l certe verbal, între patru ochi; după care îi încredință, tot departe de curte, unde părea supărător, un mare comandament la frontiera Ungariei, cu titlul de duce de Belgrad și de Branitzova.

In timpul misiunii sale în Cilicia chiar, Andronic întreținuse legături cam suspecte cu regele Ierusalimului și cu sultanul din Iconium. In noul său post, el se grăbi să lege astfel de intrigi cu regele Ungariei, în scopul, se zice, de a detrona pe împărat. Dar corespondența fu interceptată și pusă sub ochii basileului. Și de data aceasta Manuel, indulgent, se mulțumi să destitue pe trădător din ducatul lui și-l trimise în tabăra din Pelagonia, în Macedonia, unde se afla atunci curtea, spre a-l avea aproape și a-i supraveghea mișcările. In anturajul prințului, Andronic regăsi pe Evdochia, cu care de altfel, dela întoarcerea din Cilicia, își reluase legătura amoroasă. Incântat de acest noroc, fără să se sinchisească de cursele pe care i le întindeau rudele tinerei femei, el reîncepu legătura, „judecând, cum spune un cronciar al vremii, că dragostea Evdochiei era o recompensă suficientă pentru toate primejdiile care puteau veni". In acest timp, Ioan, fratele Evdochiei și Ioan Cantacuzin, cumnatul ei, ponegreau pe Andronic la împărat și încercau chiar să scape de el printr'un asasinat.

Intr'o zi, după obiceiu, Andronic se dusese în cortul pe care-l ocupa amanta lui. Inștiințate de întâlnire, rudele Ev-

dochiei pregătiră o ascunzătoare şi puseră oameni înarmaţi în vecinătatea pavilionuui, pentru a omorî pe duşmanul lor, când va ieşi. Dar Evdochia era o persoană prevăzătoare; nu se ştie cum, ea mirosise complotul. „Deşi, spune cronicarul, ea avea în acel moment mintea în altă parte", băgă de seamă că se înconjura cortul şi înştiinţă pe amantul ei. Indată Andronic îşi scoase sabia cea lungă şi se pregăteşte să-şi vând scump viaţa. Dar Evdochia avu altă idee. Ea propuse amantului său să îmbrace haine de femeie: după aceasta, ea va striga foarte tare, ca să fie auzită de afară, pe una din servitoare, spre a aduce lumină; şi Andronic ieşind apoi din cort în locul cameristei, va putea, astfel deghizat, să scape fără a atrage atenţia. Dar tânărul nu voi să audă. Temându-se de ridicol, dacă era recunoscut, el declară că prefera să moară, decât să se desonoreze prin această travestire; şi deodată, tăind cu o lovitură de sabie pânza cortului, dintr'o săritură trecu pe deasupra sforilor, parilor şi zidului lângă care era adăpostit cortul, spre adânca încremenire a oamenilor înarmaţi care-l păndeau şi pe care această apariţie neprevăzută îi paraliză.

Alt cronicar adaugă că, nemulţumit de această întâmplare, Andronic încercă în două rânduri să asasineze pe împărat, în tabăra dela Pelagonia şi că Manuel nu fu salvat decât mulţumită grijii nepotului său, protosebastul Ioan. Dar, cum între acest personaj, care era fratele Evdochiei şi Andronic, exista o ură feroce, ne putem întreba dacă spre a pierde pe un duşman urît protosebastul n'a calomniat puţin pe adversarul lui. In orice caz, este sigur că exasperat de intrigile pe care le simţea în jurul lui, Andronic se gândea să răspundă prin una din acele violenţe cu care era obişnuit. Intr'o zi, văzându-l mângâindu-şi calul, împăratul îl întrebă de ce-şi îngrijeşte astfel animalul: „Pentru a fugi de aici, răspunse el, după ce voiu face să sară capul celui mai mare duşman". Un astfel de om devenea cu totul periculos. De altfel, uneltirile cu Ungurii şi scandalul aventurii lui cu Evdochia erau motive suficiente care să mărturisească în contra lui. Manuel se lăsă convins că ar fi cuminte să închidă pe

Andronic. Fu prins deci, trimis la Constantinopol și închis, cu lanțuri la picioare și sub o pază severă, în unul din turnurile palatului cel mare.

III

El lâncezi acolo nouă ani, din 1155 până în 1164, în care timp dădu mult de lucru călăilor și împăratului. Din ziua în care se văzu în închisoare, Andronic n'avu decât un gând, să scape; și cum avea în minte tot atâta ingeniozitate ca și îndrăsneală, iată ce imaginâ. El observă un vechiu canal părăsit, care trecea pe sub turnul în care fusese închis. Făcând o deschizătură în podeaua celulei, se strecură în canal și se ascunse acolo, având grijă să acopere bine trecerea prin care pătrunsese. La ora mesei, gărzile de serviciu găsiră că prizonierul sburase. Fu o mare emoție în fortăreață. Fără îndoială, se știa că Andronic e mai ingenios decât Ulise și din partea lui puteau să se aștepte la orice. Dar o inspecție amănunțită arăta că în celula captivului totul era intact, ușa, acoperișul, ferestrele zăbrelite des: nu puteau înțelege pe unde trecuse. Foarte încurcați și îngrijați de responsabilitatea grea care apăsa asupra lor, paznicii se hotărîră să vestească pe împărătească; împăratul lipsea atunci din Constantinopol și se lupta în Cilicia.

Vestea pricinui la curte o turburare de necrezut. Indată se închiseră toate porțile orașului, se scotocesc vasele ancorate în port, se percheziționează toată capitala; se lansează mandate de aducere în toate direcțiile: arestează pe soția lui Andronic, ca o complice probabilă a evadării și o închid în celula unde fusese deținut bărbatul său. „Ei nu știau de loc, spune cronicarul, că-l țineau încă pe Andronic". El rămăsese pitit în subterana în care se ascunsese. Ieși de acolo la căderea nopții și intrând în celulă apăru soției sale, care, înspăimântată, îl crezu mai întâi o stafie. El îi dovedi îndată că nu era o fantomă: ca în toate împrejurările cele mai grele, acest om priceput nu-și pierdea niciodată sângele rece și găsi ocazia ca în această întâlnire neprevăzută să se împace cu soția lui: din această împăcare trebuia să se nască, nouă

luni mai târziu, un fiu, Ioan. El petrecu astfel o săptămână, ziua ascunzându-se în subterană, noaptea revenind lângă soția sa: și ceea ce prevăzuse nu întârzie să se întâmple. Supravegherea prizonierei slăbi repede: așa încât în nasul temnicerilor, Andronic putu ieși din ascunzătoare, fugind din fortăreață și ajungând în Asia Mică. Atinsese malurile fluviului Sangarios, se putea crede salvat, când asprimea frigului — era în luna Decemvrie 1158 — îl sili să ceară adăpost unor țărani. Fu recunoscut, cu toate protestările lui, adus iar la Constantinopol și închis din nou, punându-i, ca precauție, fiare de două ori mai grele.

De data aceasta, el rămase aproape șase ani în temnițele imperiale; totuși din nou reuși să evadeze în 1164. Cu vremea, regimul la care era supus se îmbunătățise puțin; avea voie să i se aducă de acasă vin pentru masă și sub motiv că era bolnav, obținuse să fie servit de un servitor, care circula liber prin fortăreață, intrând și ieșind la orice oră. Andronic profită de aceste împrejurări. El puse pe servitorul său să fure cheile turnului în care era închis, în vreme ce gărzile dormeau și tânărul reuși să ia un tipar de ceară. Acest tipar fu dus soției lui Andronic și fiului său, care puseră să se facă chei false la celulă; în același timp, cu ajutorul amforelor în care i se aducea vinul, i se trimise prizonierului un pachet mare cu frânghii: într'o seară, la căderea nopții, în timp ce soldații din gardă erau la masă, servitorul credincios deschise închisoarea stăpânului său, cu ajutorul cheilor false.

Turnul dădea într'o curte interioară a palatului, ale cărei terase dominau de sus marea de Marmara; cum nu trecea nimeni pe acolo, ea era plină de ierburi înalte: Andronic se pitulă mai întâi în desiș, „ca un iepure" și așteptă momentul potrivit spre a se servi de frânghiile ce luase cu el. Ca un om priceput ce era, ieșind din celulă el avusese grijă să închidă ușa în urma lui. Astfel, când ofițerul de serviciu făcu rondul de seară, nu observă nimic neobișnuit: după ce puse santinelele la locurile lor, el se culcă liniștit. Atunci, în plină noapte, Andronic legă frânghia de crenelurile zidului exterior și se lăsă să alunece fără sgomot pe mal. O barcă îl aștepta și se credea în afară de primejdie, când se ivi o în-

tâmplare supărătoare. Din ziua în care, cu două secole mai înainte, Ioan Tzimiscès asasinase pe împăratul Nichifor Focas, se înființaseră posturi de supraveghere pe toată fațada din spre mare a palatului, însărcinate să împiedece bărcile de a trece noaptea pe lângă zidul reședinței imperiale. Fugarul uitase acest amănunt; el fu zărit de soldații gărzii, prins, întrebat și el se gândea să se omoare mai curând, decât să se întoarcă în celulă, când deodată avu o inspirație genială. „Sunt un sclav scăpat din închisoare, zise el. Vă rog nu mă lăsați să cad din nou în mâinile stăpânului, care mă va pune să plătesc scump fuga". El avea lanțurile la picioare, vorbea o grecească barbară: fu crezut, cu atât mai mult cu cât stăpânul bărcii, înțelegând înșelătoria, cerea strigând pe fugarul care-i aparținea. Soldații, găsind gluma foarte caraghioasă, restituiră râzând pe pretinsul sclav pretinsului-stăpân.

De data aceasta, Andronic era salvat. Vâslind, el ajunse la casa sa din Vlanga, nu departe de țărm; părinții lui îl așteptau. Indată își scoase lanțurile, fugarul ia din nou barca, vâslește pe lângă ziduri, trece dincolo de castelul celor Șapte Turnuri; în câmp, găsește caii pregătiți; se depărtează în goana mare și ajunge la Anchialos, pe Marea Neagră. El avu norocul să întâlnească în acest oraș un guvernator, căruia îi făcuse bine odinioară și care nu crezu de cuviință să fie ingrat față de un proscris. Ii dădu bani, călăuze, spre a putea fugi, după cum dorea, la prințul rus Iaroslav care domnea la Haliciu, pe Nistru; Andronic atingea frontiera și se credea scăpat de oamenii care-l urmăreau, când fu recnnoscut de câțiva păstori valahi și dat pe mâna oamenilor Impăratului.

Oricine în locul lui Andronic ar fi fost disperat: singur, fără prieteni, fără complici, el găsi și de data aceasta mijlocul de a scăpa. Se prefăcu a fi apucat de dureri violente și fără încetare cerea păzitorilor voie să coboare de pe cal, spre a se depărta un moment de drum. Când veni noaptea, el înmulți aceste opriri și în vreme ce soldații îl așteptau răbdători în drum, el, în umbra desișului în care se adăpostea, înfige bastonul în pământ, îl acoperă cu mantia, pune peste

ea pălăria, îi dă silueta unui om stând pe vine; după aceea, târându-se pe pământ, se depărtează cât poate de repede. Când gărzile, găsind că stă prea mult, veniră să vadă mai de aproape ce era, prizonierul ajunsese departe. El reuşi să ajungă la Haliciu şi ademeni aşa de bine pe Iaroslav, încât acesta făcu din el tovarăşul şi sfetnicul lui obişnuit: ne mai putându-se lipsi de societatea sa, împărţea cu el casa şi masa lui.

Pentru împărat era oarecare primejdie să lase la Ruşi, mai ales în momentul în care reîncepea războiul cu Ungaria, un adversar aşa de temut, care intriga şi recruta un corp de cavalerie pentru a invada imperiul bizantin. Manuel crezu deci cuminte să ierte pe vărul său. De altfel, Evdochia era măritată; în nouă ani, ea avusese timp să uite pe amantul de altădată; din partea aceasta, niciun scandal nu mai era de temut. Împăratul vesti pe proscris că dacă se întoarce i se garantează libertatea şi siguranţa. Andronic primi iertarea, se întoarse şi servi chiar cu vitejie în asediul oraşului Zeugmin. Dar la el supunerea nu era niciodată de lungă durată; avea în sufletul lui aprig o pornire neînvinsă spre opoziţie. Când Manuel, neavând niciun fiu, se hotărî să recunoască drept moştenitoare a tronului pe fiica sa Maria şi pe viitorul soţ al acestei prinţese, Andronic refuză net de a face jurământul de credinţă pe care împăratul îl cerea nobililor, faţă de noii prinţi. El obiecta mai întâi că era un jurământ inutil, de oarece împăratul era încă la vârsta la care mai poate avea încă un copil de sex bărbătesc şi apoi că ar fi ruşinos pentru Romani să fie guvernaţi de un străin (logodnicul Mariei era de origină ungară). Manuel, mereu indulgent, lăsă pe aprigul său văr să spună ce o vrea; dar cum cuvintele lui găseau ecou la ceilalţi seniori, el se hotărî din nou să-l îndepărteze dela curte şi în 1166 îl trimise în Cilicia, însărcinat cu un important comandament militar.

IV

Ca şi în 1152, el avea misiunea de a învinge rezistenţa Armeanului Thoros; ca şi în 1152, îşi îndeplini neglijent în-

sărcinarea și se lăsă să fie bătut, de altfel luptându-se vitejește. Aceasta, din cauză că-i era mintea în altă parte. In Cipru, în Cilicia, nu se vorbea atunci decât de minunata frumusețe a prințesei Filipa de Antiohia; numai după faima farmecelor sale, Comnenul se îndrăgosti de ea dela distanță și-și puse în minte s'o cucerească. Nu este inutil să adăugăm că Filipa era chiar sora împărătesei Maria și în brusca pasiune a lui Andronic intra fără îndoială oarecare dorință răutăcioasă de a se răzbuna pe Manuel și pe soția lui, pe care o ura, seducând pe tânăra fată.

El alergă la Antiohia și ca un tânăr începu să defileze pe sub ferestrele prințesei, în costume somptuoase, escortat măreț de paji frumoși și blonzi care purtau arcuri de argint. El însuși, mereu voinic și frumos, deși avea patruzeci și șase de ani, era îmbrăcat cu o eleganță supremă; purta pantaloni lipiți de gambe, o tunică scurtă, strânsă pe talie, tot ceea ce artistul ce era în privința toaletei credea în stare să scoată în evidență ținuta lui mândră și să-i înfrumusețeze înfățișarea. Era așa de mulțumit de el, așa de fericit de succesul pe care-l întrevedea, încât figura îi strălucea și ridurile păreau că au dispărut. Filipa avea douăzeci și unu de ani; ea se lăsă repede sedusă de acest strălucit cavaler și se oferi lui Andronic, care îi promise să o ia în căsătorie.

Când aceste veşti ajunseră la Constantinopol, Manuel fu cuprins de o mânie violentă și îndată expedie în Cilicia un alt guvernator, însărcinat să înlocuiască pe Andronic la comandă și de a-l înlocui de asemenea, dacă se putea, în inima Filipei. Dar tânăra fată nu voi să audă nimic. Când ofițerul imperial se prezentă la Antiohia, ea nu binevoi nici măcar să se uite la acest nou suspinător; și când consimți în sfârșit să observe atențiile lui, o făcu spre a-și bate joc de el, a râde de statura lui mică. Ea îl întreba cu ironie dacă împăratul o crede așa de proastă să părăsească pe Andronic, un erou, a cărui familie era ilustră și faima universală, ca să se mărite cu un biet om fără origine și fără renume. Concediat astfel, ambasadorul n'avea nimic altceva de făcut decât să plece cât mai repede: ceea ce și făcu. Filipa, din ce în ce mai îndrăgostită, nu mai vedea decât pe Andronic în lume.

El se sătură cel dintâi: fie că se temu de răzbunarea lui Manuel, fie că era sătul de amanta lui, el o părăsi destul de josnic și plecă la Ierusalim, ducând cu el banii ce-i strânsese în Cilicia și Cipru pentru împărat. Filipa, astfel părăsită, trebuia să aibă un sfârșit destul de trist. Zece ani mai târziu ea se mărită cu Humfroy de Toron, conetabil al regatului Ierusalim, mult mai în vârstă decât ea și bolnav și muri puțin după aceea, la treizeci de ani abia, de o boală de lâncezeală, nemângâiată fără îndoială de trista aventură pe care o avusese cu Andronic.

In această vreme, el își continua cursul succeselor amoroase. Foarte bine primit de Latinii din regatul Ierusalimului, fericiți, în lipsa regelui lor Amaury, de ajutorul pe care li-l aducea un cavaler așa de capabil, el nu întârzie să le răsplătească destul de rău ospitalitatea, „ca un șarpe care se strecoară în sânul binefăcătorului său". In regatul franc trăia o prințesă bizantină, Teodora, verișoară și nepoată a împăratului Manuel. Măritată la treisprezece ani cu regele Ierusalimului Baudouin al III-lea, ea era văduvă din 1162 și locuia în orașul Acra, care era moștenirea sa. Avea atunci douăzeci și doi de ani și era încântătoare: Andronic se aprinse dintr'odată pentru ea, deși era, ca și Evdochia, ca și Filipa, ruda sa într'un grad interzis; se pare că Comnenul găsea o plăcere perversă a brava, în amorurile lui, legile civile și legile Bisericii.

Teodora primi pe vărul ei la Acra și-l tratâ foarte bine; apoi se duse să-i întoarcă vizita la Beyruth, pe care regele Amaury îl dăduse ca vasal prințului grec, pentru a-l răsplăti de bunele lui servicii și în curând ea se află în cele mai bune relații cu el. Intre timp, la Constantinopol, Manuel, întărâtat mereu de aventura Filipei, fulgera în contra seducătorului și trimitea tuturor ofițerilor și vasalilor ordinul să prindă oriunde l-ar găsi și să scoată ochii lui Andronic, „pentru a-l pedepsi de răscoalele lui și de purtarea imorală față de familie". Spre norocul vinovatului, un exemplar din ordinul imperial ajunse în mâinile reginei Teodora: ea înștiință pe Andronic de primejdia ce-l amenința și cei doi amanți, decât să se despartă, hotărîră să fugă împreună.

Prin această răpire, Comnenul își arăta recunoștința față de buna primire pe care o găsise la Franci; arătând, după spusele lui Guillaume din Tyr, cât de departe este mereu versul lui Virgiliu: *Timeo Danaos, et dona ferentes.*

Răpirea se făcu după toate regulile artei. Andronic își anunță plecarea; Teodora se prefăcu a dori să-l întovărășească până la oarecare distanță de Beyruth, spre a-i face cinste și a-și lua rămas bun puțin mai târziu. Numai că ea nu se mai întoarse. Cu sprijinul sultanului Nureddin, cei doi fugari ajunseră la Damasc, apoi la Harran, unde se opriră câtva timp pentru ca tânăra femeie să nască, apoi la Bagdad, foarte bine primiți la curtea suveranilor musulmani. Lucru remarcabil: cu toată nesiguranța acestei vieți rătăcitoare, cu toată disgrația ce-l copleșea, niciodată Andronic, așa de nestatornic de obiceiu, nu se gândi să părăsească pe Teodora. Legătura cu regina Ierusalimului a fost în adevăr marea pasiune a vieții lui. Timp de mai mulți ani acești doi amanți își purtară viața aventuroasă prin Orientul musulman, ducând cu ei pe fiul legitim al lui Andronic, micul Ioan, care avea atunci vreo zece ani și pe cei doi copii, Alexe și Irina, pe care Comnenul îi avu pe rând dela amanta lui. De altfel, primindu-i bine, nimeni nu-i ținea nicăirî prea mult timp, de teama mâniei împăratului. Fură expulzați din Mardin: primiți la Erzerum, în Iberia făcură un scurt popas; în sfârșit, după multe peripeții, ei căzură în mâinile unui emir turc din provincia Chaldeea, pe țărmurile Mării Negre, Saltouch (acesta era numele emirului), dărui lui Andronic o citadelă puternică în țara Coloneei, foarte aproape de frontiera bizantină. Comnenul se stabili acolo cu familia, ducând o existență de cavaler tâlhar, bântuind cu invaziile lui teritoriul imperial și vânzând Turcilor pe prizonierii prinși, excomunicat de sigur de biserică pentru legăturile cu verișoara lui, ca și pentru șederea la necredincioși și nepăsându-i de aceasta.

Manuel, înfruntat astfel, era furios. Zadarnic încerca el prin fel de fel de mijloace să prindă pe Andronic: acesta îi scăpa totdeauna. Ducele de Trebizonda, Nichifor Paleologul, fu mai fericit; el reuși să captureze, în lipsa prințului,

pe Teodora şi pe cei doi copii ai săi. Aceasta sfărâmă sufletul neîmblânzit al rebelului. El îşi adora amanta, nu putea trăi fără ea şi regreta tot aşa de adânc pierderea copiilor. Se hotărî să ceară iertare. Manuel, prea fericit de a reîntoarce un adversar aşa de periculos, se grăbi, cu indulgenţa lui obişnuită, să promită vărului său toate asigurările dorite şi după aceste garanţii, Andronic reapăru la Constantinopol.

Ca un comedian priceput ce era, el voi să execute teatral, reîntoarcerea şi supunerea lui. Înfăşură în jurul trupului, ascunzându-l sub haine, un lanţ lung de fier, care dela gât îi cădea până la picioare; şi când fu introdus în palatul Blacherne în prezenţa lui Manuel, înaintea întregei curţi adunate, el se aruncă cu faţa la pământ, plângând cu lacrimi calde şi implorând iertarea. Manuel, foarte mişcat de această atitudine patetică, plângea şi el şi invita pe vărul său să se ridice. Dar celălalt se încăpăţâna să stea lungit pe pământ şi desfăcând lanţul de fier, declara că voia să fie tratat ca un prizonier până la picioarele tronului imperial, drept pedeapsă pentru crimele lui. După aceasta, fu tratat cu măreţie, „cum se cuvenea, spune cronicarul, pentru un astfel de om întors după o lipsă aşa de lungă". Totuşi, împăratul crezu imprudent să ţină în capitală pe acest nou fiu rătăcit: de altfel, Andronic şi Manuel simţeau că trăind unul lângă altul vechile lor nemulţumiri nu vor întârzia să se deştepte iar. Se hotărî deci Comnenului un exil onorabil în oraşul Oenaion, pe coasta Pontului şi trăi acolo „departe de Jupiter şi de fulger", de altfel foarte bine tratat de dărnicia lui Manuel şi odihnindu-se de aventurile lui trecute în această izolare calmă şi splendidă. Este probabil că Teodora îl întovărăşi în această reşedinţă: câţiva ani mai târziu, legătura lor tot mai dura.

Andronic părea a fi renunţat la toate ambiţiile trecutului. Supunându-se, el jurase solemn credinţă împăratului şi fiului său Alexe. Cuminţit şi liniştit, părea a fi uitat toate vechile aspiraţii la tron, a fi potolit definitiv sufletul lui furtunos. Era aproape de şasezeci de ani. În adăpostul lui liniştit şi măreţ, îi plăcea să-şi povestească aventurile, comparându-se bucuros, cu lipsa de respect pentru lucrurile reli-

gioase ce-i era obișnuită, cu David, care și el avusese de suferit de invidie și trebuise să fugă din fața dușmanilor, adăugând, nu fără ironie, că el văzuse cu totul alți inamici decât sfântul rege profet... Dar sub capul cărunt, trupul lui rămânea voinic, fața tânără, spiritul sprinten și înflăcărat. O ocazie ar fi fost de-ajuns spre a redeștepta ambițiile și a aprinde iar dorința lui de putere.

V

Moartea lui Manuel, în 1180, îi dădu acest prilej. Prin această întâmplare, imperiul trecea în mâinile unui copil și ale unei femei. Noul suveran, tânărul Alexe, avea abia doisprezece ani; era un băiețaș ușuratic, care-și petrecea zilele călărind, ducându-se la vânătoare și care natural, lipsit de orice experiență, nu putea ști încă ce era viața. Mama lui, care exercita regența, era acea încântătoare Maria de Antiohia, așa de frumoasă, așa de grațioasă; dar nici n'avea de loc pricepere în afaceri și mai ales era prea seducătoare, pentru a nu da repede ocazii la calomnii, în această curte coruptă. Dela începutul domniei ei, fu în jurul său o defilare curioasă de oameni grăbiți să-i cucerească bunăvoința și care punându-și pe față candidatura la favorurile ei, rivalizau în eleganță, pentru a-i plăcea. Izolată într'o lume străină, simțindu-se înconjurată de intrigi și de ură, tânăra femeie avu proasta inspirație de a face o alegere printre cei care-i făceau curte și inspirația mai gravă încă de a alege rău. Protosebastul Alexe, un nepot al lui Manuel, căruia îi arătă preferință, era un om frumos, puțin afemeiat, un cavaler strălucit, care petrecea ziua dormind și noaptea făcând chefuri; el n'avea de loc energia necesară spre a fi un sprijin solid și sigur. Singurul efect al preferinței declarate pe care i-o acordă regenta, fu acela de a supăra pe mulți oameni, nemulțumiți de a fi înlăturați și a da naștere la tot felul de svonuri supărătoare. În curând se puse pe seama protosebastului intenția de a uzurpa tronul și de a se însura cu îm-

părăteasa şi pe seama acesteia o îngăduinţă secretă pentru planurile favoritului ei.

Altă cauză sfârşi prin a compromite noua guvernare. „Sub domnia împăratului Manuel, iubit de Dumnezeu, poporul latin, cum scrie Guillaume din Tyr, găsise în preajma lui preţul just al credinţei şi valorii lui. Împăratul dispreţuia pe Grecişorii lui, ca pe nişte oameni molatici şi afemeiaţi şi având el însuşi mărinimie sufletească şi o bravură incomparabilă, nu încredinţa decât Latinilor grija celor mai însemnate afaceri, încrezându-se cu bună dreptate în devotamentul şi puterea lor. Cum erau foarte bine trataţi de el şi nu înceta să risipească mărturiile extraordinarei lui dărnicii, nobili şi oameni de rând alergau din toate colţurile lumii spre acela care se arăta cel mai mare binefăcător al lor". Curtea, administraţia, diplomaţia, regimentele de gardă se umpluseră de Occidentali. Coloniile comerciale ale Veneţiei, Genovei, Pisei, pe de altă parte populaseră cu Latini un întreg cartier al Capitalei. Maria de Antiohia, din înclinare naturală, protosebastul din politică, crezură că fac bine căutând, ca şi Manuel, sprijinul lor. Aceasta era o imprudenţă gravă. Populaţia turbulentă a Constantinopolului şi clerul care o conducea, nutrea contra Latinilor, de aproape un secol, uri violente, întreţinute fără încetare, trebue s'o spunem, de obrăsnicia baronilor şi de lăcomia negustorilor din Occident. Sentimentele inspirate de aliaţii pe care-i alesese se îngrămădiră peste regentă: şi în curând împărăteasa Maria, aşa de sărbătorită odinioară şi aşa de populară, nu mai fu, pentru plebea odioasă a Bizanţului, decât „străina". Astfel se va spune şi la noi mai târziu despre Maria Antoaneta: „Austriaca".

Nemulţumirea generală se manifestă în curând prin fapte. Maria, fiica lui Manuel din prima căsătorie, ura pe faţă pe mama ei vitregă. Aceasta era o femeie energică, îndrăsneaţă, violentă; ea conspiră. Dar complotul fu descoperit. Atunci, împreună cu tânărul ei soţ, Cezarul Renier de Montferrat şi principalii lor partizani, ea se adăposti în Sfânta Sofia şi transformând basilica în fortăreaţă, adunând pe oamenii de arme în jurul ei, se pregăti să reziste cu hotărîre şi dădu guvenului un adevărat ultimatum. Era în Mai

1182. Ceea ce agrava situaţia era faptul că poporul se ridica în favoarea conjuraţilor şi clerul şi chiar patriarhul treceau pe faţă de partea lor. Spre a sfârşi, trebuiră să dea asalt Marei Biserici; se bătură până sub porţile sfintei clădiri şi patriarhul trebui să intervină el însuşi spre a despărţi pe luptători. Natural, fu în capitala credincioasă un mare scandal şi profanarea sacrilegă a unui templu aşa de venerabil făcu şi mai puţin popular guvernul care o poruncise. Dar pe deasupra fusese un scandal inutil: până la urmă, regenta şi ministrul ei trebuiră să se hotărască a amnestia pe rebeli şi a da astfel tuturor o dovadă evidentă de slăbiciune. Mai rămânea o greşeală de săvârşit. Cu o stângăcie nemaipomenită, protosebastul voi să pedepsească pe patriarh pentru rolul pe care-l jucase în răscoală şi-l exilă într'o mănăstire. Manifestaţii strălucite în onoarea prelatului, arătară repede şefului puterii greşeala lui. Oraşul întreg readuse în triumf pe patriarh în Sfânta Sofia, pe străzile pline de parfumuri şi de tămâie şi răsunând de sgomotul aclamaţiilor. Era o nouă înfrângere pentru guvern.

Aceste incidente serveau de minune interesele lui Andronic. In contra unui regim urît de toţi, toată lumea căuta un salvator şi toată lumea îşi întorcea privirile către strălucitul văr al răposatului împărat. De altfel, de multă vreme îi promiteau tronul profeţii răspândite pretutindeni; toată lumea din Bizanţ credea în aceste preziceri şi însuşi Comnenul nu putea face altceva decât să le creadă. Dar mai ales lumea ştia că el reprezintă în faţa „străinei", dinastia şi tradiţia naţională. In această capitală arzătoare şi pasionată, contactul prea mult prelungit cu Latinii, amintirea obrăznicilor răbdate în tăcere, ura amorului propriu jignit şi mai ales nemulţumirea intereselor economice vătămate, pregăteau din ce în ce mai mult o deşteptare formidabilă a naţionalismului bizantin. Andronic fu eroul. Prinţesa Maria, în momentul răscoalei îi scrisese, rugându-l să intervină; de atunci, cele mai ilustre personaje ale imperiului nu mai încetau copleşindu-l cu cererile lor şi asigurându-l că dacă se va pronunţa, toată lumea va fi de partea lui. Şi el, la aceste sugestii, la aceste veşti, simţea reaprinzându-se veşnica ambiţie. Pen-

tru a-şi pregăti calea, el se prefăcu, cu dibăcie, că e foarte preocupat de soarta ce ameninţa pe tânărul împărat, foarte îngrijat de planurile ce se atribuiau protosebastului şi cu deosebire scandalizat de svonurile rele ce circulau asupra regentei. El lăsă pe cei doi fii ai săi să se angajeze în complotul prinţesei Maria, dând astfel speranţe nemulţumiţilor; pentru el, aştepta ora hotărîtă. Ea sună către jumătatea anului 1182. Fiica lui, Maria alergă atunci la Oenaion, pentru a-l înştiinţa că venise momentul să intre în luptă. Andronic se hotărî şi plecă la Constantinopol.

Cu dibăcia lui obişnuită, „subtilul Proteu", cum îl numeşte un contemporan, ştiu să-şi coloreze atitudinea cu pretextele cele mai plauzibile şi să-şi justifice cât mai bine rebeliunea. Declarând buna credinţă a intenţiilor sale, amintind chiar jurământul pe care-l făcuse odinioară lui Manuel, el spunea că n'are alt scop decât să libereze pe tânărul împărat din mâinile sfetnicilor săi detestabili. In faţa unui guvern incapabil, susţinut de străini, el se prezenta de altfel ca singurul om cu grijă de interesele imperiului, ca singurul „prieten al Romanilor" (φιλορώμαιος), ca singurul de asemenea, care prin vârsta şi experienţa afacerilor, ar fi putut reţine monarhia pe panta pe care aluneca spre prăpastie. Şi populaţia, încântată, îl primea cu entuziasm în lungul drumului. Guvernatorii *themelor* asiatice, rămaşi credincioşi regentei, încercară zadarnic să-l oprească din calea lui; zadarnic încercă Andronic Angelo, trimis în contra lui cu trupe, să se lupte cu el. Rău susţinut de soldaţii lui, acest general fu bătut şi temându-se pentru viaţa lui de urmările acestei înfrângeri, el dădu exemplu de dezertare şi merse să îngroaşe forţele rebelului. Şi acesta, care era totdeauna gata de râs, zicea glumind, primind pe noul partizan: „iată cuvântul evangheliei; îţi voiu trimite îngerul meu, care va pregăti drumul înaintea ta". Când trupele Comnenului ajunseră în faţa Constantinopolului, pe malul asiatic al Bosforului, flota însărcinată să apere trecerea strâmtorilor dezertă, fără măcar a încerca un simulacru de rezistenţă şi din tabăra sa din Calcedonia, Andronic adresă palatului un ultimatum trufaş, cerând destituirea protosebastului, retragerea regentei într'o

mănăstire, lăsarea puterii în mâinile tânărului împărat. De altfel, în capitală, toată lumea făcea urări pentru noul stăpân și alerga la picioarele lui. Oameni din popor și mulți dela curte alergau zilnic în Calcedonia spre a-l vedea; ei admirau înfățișarea voinică, vorba elocventă și se întorceau veseli, spune istoricul Nicetas, „ca și cum ar fi vizitat insulele fericite și ar fi stat la masă cu soarele".

Cu toate aceste avantaje reunite în mâinile răsculatului, un ministru energic s'ar fi apărat. Protosebastul Alexe avea bani, sprijinul credincios și puternic al Latinilor; putea să reziste. In loc de aceasta, el pierdu curajul, se lăsă prins în palat și fu predat lui Andronic, care puse să i se scoată ochii. Totuși, nimic nu era încă făcut și Andronic știa bine, aceasta, atâta vreme cât regimentele de mercenari latini și coloniile occidentale ocupau capitala. Pentru a scăpa de ei, el exploată vechile uri naționaliste. Se răspândi svonul, ușor de crezut, că străinii se gândeau să năvălească asupra Grecilor și sub acest pretext slobozi asupra lor toată gloata Constantinopolului. Cartierul latin fu luat cu asalt, o mulțime furioasă jefui și arse tot. Femeile, copiii, bătrânii, bolnavii din spitale chiar fură masacrați. Intr'o zi, fanatismul național al Bizantinilor potoli o sută de ani de ură adunată. Puținii Latini care scăpară, fugiră în grabă: Andronic putea acum să intre în capitală fără primejdii. El apăru în mijlocul entuziasmului general, salutat de toți ca salvatorul și liberatorul imperiului, ca „lampa strălucind în întuneric, ca astrul radios". Numai câțiva oameni pricepuți înțeleseră tot ce se ascundea sub declarațiile de afecțiune pe care le făcea relativ la basileul Alexe: patriarhul Teodosie fu printre aceștia. Cum Andronic se plângea în fața lui că e singur spre a veghea la soarta micului prinț, de a nu avea niciun colaboratori care să-l ajute în greaua lui sarcină, niciun sprijin, prelatul pe un ton cu două înțelesuri, din care nu lipsea oarecare curaj, îi răspunse că din ziua în care intrase în Constantinopol și luase puterea în mâini, el considerase fără ezitare mort pe tânărul împărat.

Patriarhul Teodosie avea dreptate. In sufletul Comne-

nului se redeşteptase ambiţia: pentru a o satisface, el avea să se arate capabil de orice.

Inainte chiar de a intra în capitală, el luase o măsură semnificativă. Din ordinul său, regenta şi fiul ei fuseseră îndepărtaţi din palat şi duşi, aproape ca nişte prizonieri, în vila imperială dela Philopation. Andronic se duse acolo să-i vadă şi aici de asemenea atitudinea lui fu destul de îngrijorătoare. El arătă în adevăr mult respect tânărului împărat, dar abia salută pe împărăteasă şi spuse tare că se mira s'o găsească acolo. In urmă, se duse la Sfinţii Apostoli, să viziteze mormântul vărului său Manuel. Ca un bun comedian, el plânse mult în faţa sarcofagului şi prin durerea lui prefăcută edifică pe toţi cei de faţă. După care, rugă pe toată lumea să se depărteze, spre a-l lăsa să vorbească un moment singur cu mortul. Şi răutăcioşii glumeţi, foarte amuzaţi de această intimitate, puneau în gura lui Andronic cuvintele următoare: „Te am în mână acum, pe tine care m'ai persecutat şi m'ai făcut să rătăcesc în toată lumea; această piatră grea te închide într'o închisoare veşnică şi numai trompeta Judecăţii din urmă te va deştepta din somnul tău adânc. Şi eu mă voiu răzbuna pe rasa ta şi voiu face pe ai tăi să-mi plătească tot răul pe care mi l-ai făcut".

Răutăcioşii glumeţi nu se înşelau de loc. Unele după altele, toate rudele lui Manuel aveau să dispară, victime ale teribilei ambiţii a lui Andronic. De fapt, stăpân peste tot, el administra imperiul ca un adevărat suveran: adversarii săi politici, mai ales şefii marilor familii aristocratice, erau îndepărtaţi fără milă şi loviţi; în toate locurile îşi instala creaturile. Dar, pentru a deveni în adevăr împărat, trebuia să suprime mai întâi pe cele trei perosane ce-l despărţeau dc tron, adică pe văduva şi pe copiii lui Manuel. Fiica cea mai mare dispăru cea dintâi; ea muri subit, împreună cu soţul ei, Cezarul Renier şi nimeni nu se îndoi că fuseseră otrăviţi. Pentru a pierde pe împărăteasa regentă, Andronic întrebuinţă mai multe ocoluri. El o ura, se ştia, de multă vreme; îi plăcu să-şi rafineze răzbunarea. Incepu prin a se plânge violent de ea, pretextând că-i făcea o surdă opoziţie, dăunătoare intereselor Statului şi declară că dacă nu era îndepărtată de

afaceri această femeie periculoasă, el va părăsi puterea. Prin aceste declarații, răscula fără greutate populația, foarte pornită în contra străinei și în manifestații sgomotoase mulțimea se duse să silească pe patriarh a uza de autoritatea lui, spre a îndepărta din palat pe suverană. Terenul era pregătit: cu toată rezistența unor oameni cinstiți, se pregăti pe ascuns în contra nenorocitei Maria de Antiohia cea mai cumplită comedie judiciară. Andronic o acuză formal de a pactiza cu străinii; pe acest motiv, ea fu arestată, aruncată în închisoare, părăsită în voia insultelor și răului tratament al temnicerilor. Nu era de ajuns. O aduseră în fața unui tribunal, care pronunță în contra ei pedeapsa cu moartea. Tânărul Alexe certifică sentința punând pe decretul ce condamna pe mama lui semnătura cu cerneală roșie, „ca o picătură de sânge". Maria de Antiohia fu sugrumată în celula sa: avea abia treizeci și cinci de ani. Ura lui Andronic nu se mulțumi cu acest asasinat juridic; ea se înverșună până și în contra imaginilor care reprezentau pe nefericita prințesă. El puse să le distrugă sau să le mutileze, de teamă ca radioasa ei frumusețe să nu deștepte prea multă compătimire pentru soarta sa tragică.

„Grădina imperială, cum spunea Nicetas, se despuia de arborii săi". In curând, în Septemvrie 1183, un mare consiliu de coroană, dresat dinainte, emise părerea că ar fi util și potrivit de a asocia pe Andronic în mod oficial la tron. Când această hotărîre fu cunoscută, fu o bucurie nebună în capitală. Poporul, cuprins de delir la vestea ridicării apropiate a favoritului său, dansa pe străzi, cânta, bătea din palme. Palatul Blacherne fu invadat și, în fața mulțimii amenințătoare, tânărul împărat cedă. Dar atunci se petrecu o scenă curioasă și neașteptată. Andronic, care pregătise totul, se prefăcea că ezită și refuza puterea. Trebui să fie așezat cu forța pe tron, să i se pună aproape fără voia lui mitra roșie pe cap, să fie îmbrăcat cu mantia imperială. In sfârșit, el consimți să se încline în fața voinței populare și, după câteva zile, când fu încoronat în Sfânta Sofia, el auzi cu plăcere numele său figurând înaintea celui al lui Alexe în aclamațiile oficiale. „Atunci, spune un cronicar, pentru prima dată el se arătă vesel: privirea lui aspră se îndulci și promise că,

el fiind împărat, lucrurile aveau să se îmbunătățească". A îndepărta pe bietul său asociat, fu pentru el o chestiune de moment. Jurase solemn, la picioarele sfintelor altare, că nu primea puterea decât spre a ajuta pe nepotul său Alexe. Dar o lună mai târziu, după instigațiile lui, senatul hotăra că nu era nevoie decât de un singur șef în fruntea monarhiei și că trebuia prin urmare să înlăture pe Alexe. Câteva zile mai târziu în Noemvrie 1183, tânărul prinț era sugrumat în apartamentul său. Cadavrul lui fu aruncat la picioarele lui Andronic; el îl înlătură cu o lovitură, insultându-l: „Tatăl tău era un sperjur, mama ta o femeie pierdută" și porunci să se arunce trupul în Bosfor. După aceasta, cu tot disprețul pentru opinia publică, el se însură cu logodnica mortului, Ana de Franța, fiica lui Ludovic al VII-lea, care n'avea unsprezece ani și făcu să fie liberat de jurământul de credință pe care-l făcuse odinioară lui Manuel, de către un cler docil. La vârsta de șasezeci și trei de ani, Andronic Comnenul devenea împărat al Bizanțului.

VI

Trebue să mărturisim că prin înaltele lui calități, se arătă demn de tronul pe care-l uzurpa. „Dacă ar fi fost mai puțin crud, scrie un contemporan, el n'ar fi fost cel mai neînsemnat dintre împărații din dinastia Comnenilor sau, mai bine, ar fi fost egal cu cei mai mari". El aducea, în înalta sa situație, un sentiment foarte conștient despre datoriile lui. „Nu există nimic, zicea el, pe care un prinț să nu-l poată îndrepta, niciun rău al cărui remediu să fie deasupra puterilor lui". El își puse în minte, cu hotărîre, să restabilească ordinea în Stat. Supușii erau striviți de funcționari, chinuiți de marii seniori feudali: el îi apără cu putere în contra asupritorilor. Administrația fu reformată. Guvernatorii provinciilor, bine aleși, plătiți bine, nu mai trebuiră să-și cumpere slujbele și să stoarcă oamenii spre a-și recâștiga banii. Strângătorii impozitelor fură supraveghiați cu atenție; o justiție bună și repede fu asigurată tuturor, chiar în contra celor puternici. In sfârșit, șefii aristocrației, adversarii obișnuiți ai absolu-

tismului imperial, fură loviți cu o asprime deosebită. In adevăr, în aceste chestiuni Andronic, care-și bătea joc ușor de lucrurile cele mai grave, înceta de a mai glumi. Autoritar, aspru, imperios, el înțelegea să fie ascultat orbește. „Ceea ce spun eu, afirma într'o zi celor din jurul său, nu sunt vorbe spuse in vânt. Dacă poruncile mele nu sunt executate la vreme, temeți-vă de mânia mea: grea, neiertătoare, ea va cădea asupra acelora care vor lucra în contra voinței mele și nu vor urma în totul instrucțiunile mele imperiale". El spunea încă: „Nu de geaba poartă un împărat sabie"; și declara deschis funcționarilor: „Trebue să alegeți: ori să încetați de a fi nedrepți, ori să încetați de a trăi".

Sub această mână puternică, ordinea se restabili, prosperitatea reapăru. Provinciile pustii se populară din nou, agricultura înflori iar. „După vorba profetului, scrie istoricul Nicetas, fiecare se odihnea la umbra arborilor și după ce a strâns fructele viei și a băgat în hambare produsele pământului, mânca vesel și dormea în pace, ne mai având a se teme de amenințarea agenților fiscului, nici să se turbure gândindu-se la strângătorul de impozite pretențios și lacom, neavând de dat Cezarului decât ceea ce este al Cezarului. Și astfel mulți oameni, pe care mizeria publică îi redusese la neant, ca și cum trompeta îngerului suna la urechile lor, își scuturau lunga lor amorțire și renășteau la o viață nouă".

Aceasta nu e totul. In plin secol al XII-lea, acest suveran așa de crud în unele privințe, suprimă odiosul drept de a-și însuși lucrurile de pripas. Acest prinț priceput știu să încurajeze lucrările publice și îngriji să fie aprovizionată din belșug capitala cu apa necesară. In sfârșit, acest prinț inteligent protejă literele și artele. Se interesa de scriitori, avea mai ales preferință pentru juriști, printre care se gândea fără îndoială să recruteze pe cei mai buni funcționari. Ii plăceau în sfârșit clădirile. Puse să se decoreze splendid biserica celor patruzeci de Mucenici și într'una din clădirile pe care le construi, el puse să se reprezinte într'o serie de fresce, care trebuiau să fie cu deosebire interesante, episoadele principale din aventurile lui trecute. Și dacă ne gândim că toate acestea au fost realizate în mai puțin de doi ani, trebue să recunoa-

ştem că Andronic era în stare să redea imperiului sdruncinat strălucirea şi puterea, dacă ar fi avut mai mult timp la dispoziţie, mai multă atenţie, de asemenea şi mai puţine vicii.

Din nenorocire, urcându-se pe tron, Andronic îşi păstrase toate pasiunile, toate slăbiciunile, toate cusururile, care în timpul vieţii îi întunecaseră cele mai înalte calităţi. Prin tenacitate şi crime, îşi realizase visul ambiţios: deţinea puterea. Nimic nu-l costase prea scump spre a o cuceri; nimic nu-l costă de asemenea spre a o păstra. Şi cum, aproape a doua zi după urcarea pe tron, se isbi de opoziţia formală a marilor familii aristocratice, cum, abia împărat, văzu partidul feudal urzind neîncetate comploturi contra lui şi provocând chiar o răscoală pe faţă în Bitinia, teama de a nu fi răsturnat îl făcu îngrozitor de crud. Ca şi Tiberiu, cu care seamănă şi care de asemenea fusese un împărat bun pentru provincii, el fu teribil pentru oamenii de rasă nobilă, care încercară să lupte contra lui. Oricine rezistă, oricine conspiră, fu doborît fără milă şi cele mai apropiate rude chiar, nu fură cruţate. Cruzimea lui naturală se desvoltase încă prin şederea îndelungată între popoarele barbare: ea se arătă cumplită.

Un regim de spionaj, de denunţări, de teroare se abătu asupra capitalei şi asupra imperiului. Familiile cele mai ilustre ale aristocraţiei bizantine, Comnenii, Ingerii, Cantacuzinii, Contostephanii, fură loviţi fără milă. În execuţiile, în răzbunările lui, Andronic aducea de altfel rafinamente de cruzime ne mai auzite. Pentru a potoli revolta din Bitinia, înnecă Brussa şi Niceea în sânge. „El lăsă, spune un contemporan, viile din ţara Brussei încărcate, în loc de struguri, cu cadavre de spânzuraţi şi opri de a-i îngropa, voind ca uscaţi de soare, legănaţi de vânturi, să fie ca acele sperietori care se agaţă în livezi pentru a face să fugă păsările". Rugurile se aprinseră în Hipodrom şi, pentru a-şi înspăimânta duşmanii, imaginaţia lui Andronic visa chinuri şi mai îngrozitoare: ca în ziua în care, spre a pedepsi pe un nenorocit a cărui singură crimă era aceea de a fi vorbit rău despre împărat, el se gândi să-l pună într'o frigare lungă de fier, să-l frigă la un foc domol şi să pună să se servească aceste bucate de un nou gen, la masa propriei soţii a nenoro-

citului. Prietenii şi chiar rudele lui nu erau la adăpost de întunecata lui neîncredere, ginerele şi fiica sa căzură în disgraţie, deoarece îngrijorau absolutismul lui gelos. Astfel, în groaza generală, fiecare tremura pentru capul său: orice linişte dispăruse. Şi Andronic, îmbătat de nelegiuirile lui, declara acum că-şi pierduse ziua, dacă nu pusese să se execute sau să se orbească vreun mare senior sau cel puţin să fi terorizat pe vreunul din duşmani, cu privirea lui formidabilă de Titan. Judecător după bunul plac, duşman neînduplecat al feudalităţii turbulente, al cărui pericol pentru imperiu o simţea, exasperat încă de orice rezistenţă, surdă sau pe faţă, pe care o afla în jurul lui, Andronic călca vesel prin sânge.

Impreună cu ambiţia şi efectele teribile pe care le producea, Andronic păstrase şi cealaltă pasiune dominantă: femeile. Deşi era chel acum pe frunte şi tâmplele îi înălbiseră, el avea mereu înfăţişarea tânără; mereu sănătos, mlădios şi voinic, îşi păstra înfăţişarea mândră şi prestanţa eroică. Deci, nu desarma de loc. Trăia bucuros în societatea curtezanelor şi cântăreţelor din flaut şi în tovărăşia lor se ducea adeseori să petreacă la ţară, petreceri care scandalizau pe oamenii cinstiţi din Constantinopol. „Ca un cocoş în fruntea găinilor sau ca un berbec urmat de capre sau mai bine ca un Dionisos cu cortegiul lui de Thyade şi Bacante, aşa îşi ducea cu el amantele". Şi pe când cei mai intimi prieteni ai lui nu ajungeau să-l vadă decât cu mare greutate, pentru frumoasele lui prietene era, din contră, el aşa de neîncrezător de obiceiu, aşa de amabil, mereu accesibil, mereu zâmbitor. Aceasta pentrucă la şasezeci şi trei de ani împliniţi el iubea încă dragostea, aşa cum o iubise toată viaţa. Mereu puternic, se lăuda că reia aventurile amoroase ale lui Hercule şi trebue să citeşti în greceasca lui Nicetas prin ce mijloace izbutea să egaleze isprăvile eroice ale semi-zeului antic. Intreţinea o amantă oficială, cântăreaţa din flaut Maraptica, o femeie frumoasă, de care era foarte mândru; în afară de aceasta, îşi permitea la curte şi în oraş un număr foarte respectabil de capricii. Şi cum avea un spirit caustic şi batjocoritor, găsise foarte caraghios să atârne sub porticele Forului coarnele celor mai frumoşi cerbi pe care-i omorîse la vânătoare, „în

aparență, spune Nicetas, ca un trofeu al isprăvilor sale, în realitate spre a-și bate joc de burghezii cum se cade din capitală și spre a face aluzie la aventurile nevestelor lor".

Astfel, Andronic întărâta prin cruzime și scandaliza prin vicii. Dușmanii aruncau în contra lui cele mai îngrozitoare injurii. Măcelar, câine însetat de sânge, bătrân ramolit, plagă a omenirii, desfrânat, acestea erau epitetele obișnuite cu care-l numeau. Andronic lăsa lumea să vorbească, sigur de el, absolut convins că va trăi foarte mult și va muri liniștit în patul lui.

VII

Cât despre aceasta, se înșela.

In luna August 1185, flota normandă, trimisă de regele Guillaume al Siciliei spre a răzbuna masacrul din 1182, punea mâna pe Tesalonic și armata de uscat mergea în contra Constantinopolului. Andronic, ca un bun împărat, luă mai întâi în contra năvălitorilor măsurile cerute de împrejurări; zidurile capitalei fură puse în stare de apărare, flota reparată și reorganizată; în același timp, prințul se trudea să potolească îngrijorarea populației prin discursuri dibace. Dar, ca odinioară în Cilicia, el se sătură repede de această ocupație și neglijând totul, se mulțumi să filosofeze asupra evenimentelor ce se desfășurau. Această aparentă indiferență provocă în Constantinopol o vie nemulțumire; poporul însuși, care până atunci își adorase orbește favoritul, începea sub amenințarea fricei, să se depărteze de el și să vorbească deschis. Incepu să spună că victoriile normande erau poate o pedeapsă pentru crimele lui Andronic, dovada vizibilă că Dumnezeu îl părăsise; își dădu părerea că moartea tiranului ar fi cel mai bun leac în contra nenorocirilor abătute asupra imperiului.

Ingrijorat pe drept cuvânt de această schimbare desăvârșită a opiniei publice, împăratul își îndoi asprimea. Fură poruncite arestări numeroase; închisorile gemeau de pretinși vinovați; și pentru a garanta credința celor lăsați liberi, fură siliți, ca niște oameni suspecți, să găsească garanții printre

prietenii lor. In același timp, basileul înmulțea măsurile pentru siguranța lui; se înconjura de gărzi, era întovărășit de un câine formidabil, în stare să lupte contra unui leu și să doboare un cal cu călăreț cu tot; noaptea acest animal teribil păzea la ușa camerei imperiale și la cel mai mic sgomot lătra sălbatic. Dar simțind crescând primejdia în jurul lui, Andronic simțea crescând de asemenea în sufletul lui o energie teribilă de a se apăra. „Pe părul alb pe care-l vedeți, declara el, dușmanii lui Andronic nu se vor putea bucura. Dacă soarta vrea ca Andronic să se coboare în Hades, ei vor trece înainte și-i vor deschide calea, Andronic nu va merge decât după ei". Amintindu-și, în acea oră decisivă, de sprijinul pe care-l găsise odinioară în naționalismul bizantin, din nou avu ideea de a reaprinde acest foc încă nestins. El puse să se răspândească svonul că succesele Normanzilor nu se datorau decât agitațiilor trădătorilor vânduți străinilor și se gândi, cu această ocazie, să proscrie în masă pe toți cei ce erau în contra lui, pe prizonierii ținuți în închisori, pe rudele lor, chiar pe prietenii lor care păreau ostili politicii lui. Se spune că se pregătise lista victimelor destinate acestui masacru și fu nevoie de opoziția violentă a însuși fiului lui Andronic, Manuel, spre a face pe împărat să renunțe la execuția groaznică pe care o visa.

Cu toate acestea, cu toată încrederea în el însuși, Andronic își simțea puterea sdruncinată. Consulta cu mare îngrijorare pe ghicitori, observa semnele, se temea de lacrimile care izvorau dintr'o icoană a apostolului Pavel, pentru care avea un cult special și în care vedea pe protectorul lui particular. Apoi, deodată, căpăta curaj. El făcu chiar imprudența, atât de mult credea din nou în autoritatea lui, să părăsească capitala în fierbere, spre a se duce cu soția și cu amanta sa petreacă câteva zile în una din casele lui dela țară. In timpul absenței, excesul de zel al unui prieten era gata să precipite criza care amenința.

Printre marile personaje pe care Andronic le pusese sub supravegherea poliției, unul din cei mai iluștri era Isac Ingerul. Era un om de o inteligență mediocră, de caracter molatic, nul ca voință: de aceea, cu toate revoltele la care

luase parte, basileul îl lăsase să trăiască, mulţumindu-se să-l interneze în palat. Ingrijat de agitaţia capitalei, ministrul poliţiei, Hagiochristophoritul, crezu necesar să aresteze pe acest şef eventual al unei răscoale populare. Dar frica dădu curaj lui Isac: el se apără, doborînd cu o lovitură de sabie pe principalul adversar, sări pe un cal şi în galop, ţinând încă în mână spada însângerată, alergă să se refugieze în azilul inviolabil al Sfintei Sofii. La vestea atentatului, poporul răsvrătit se mişcă şi toţi cei ce se temeau pentru vieaţa lor asociindu-se la revolta ce începu, răzvrătirea câştigă repede teren, în lipsa lui Andronic şi în zăpăceala miniştrilor. O mulţime enormă se adună în jurul Sfintei Sofii; toată noaptea mulţimea făcu de strajă în jurul basilicei, pentru a nu lăsa să fie răpit fugarul. Dimineaţa, propuseră să facă împărat pe Isac.

Inştiinţat, Andronic se întorcea în grabă în acest moment. Dar era prea târziu; revolta se prefăcea în revoluţie. Acum populaţia forţa închisorile, punea în libertate pe şefii opoziţiei şi, sub conducerea lor, se organiza şi se înarma. Isac Ingerul, fără voia lui, era proclamat basileu şi, dus în Sfânta Sofia, primea coroana din mâna patriarhului. In sfârşit, mulţimea se pregătea să dea asalt palatului. Mereu curajos, mereu neîmblânzit, Andronic încercă să reziste. Puse să se tragă asupra poporului şi el însuşi, de pe înălţimea crenelurilor, aruncă primele săgeţi. Dar nici această desfăşurare de forţe, nici cuvintele frumoase prin care încercă apoi să potolească mulţimea ameninţătoare, nu avură succes. Sub loviturile asediatorilor, porţile reşedinţei imperiale cedară. Nu rămânea împăratului altceva de făcut, decât să fugă.

Desbrăcând în grabă costumul imperial, aruncând pantofii de purpură şi până şi crucea pe care o purta de ani de zile la gât, ca un semn al protecţiei divine, în cap cu un bonet ascuţit, după moda barbară, Andronic fugi şi în vreme ce prostimea înveselită prăda palatul, în grabă, împreună cu soţia şi cu amanta lui, ajunge într'un mic port de mare, la extremitatea orientală a Bosforului. Mereu poruncitor şi mândru, până şi în disperare, el ceru şi obţinu să i se dea o corabie, cu care gândea să fugă în Rusia. Dar un vânt din ace-

lea violente, așa de frecvente în Marea Neagră, îl aruncă pe mal; el se izbi de emisarii trimiși în urmărirea lui. Îl prinseră, îl puseră în lanțuri: „Dar și atunci, spune Nicetas, el rămânea subtilul și ingeniosul Andronic.". Incomparabilul comedian care era, jucă ultimul lui rol. „El începu, povestește istoricul, o jelanie lamentabilă și patetică, atingând, ca un muzicant dibaciu, toate coardele instrumentului. Amintea din ce rasă vestită se născuse, din ce familie superioară tuturor celorlalte și cât îi fusese norocul de favorabil altădată, chiar când era departe de cămin, prin lume; cât fusese vieața lui de demnă de a fi trăită și cât de mult nenorocirea care-l copleșea acum merită să trezească mila. Și cele două femei care-l întovărășeau reluau jelania și o făceau și mai lamentabilă. El dădea tonul; ele dădeau răspunsul și continuau muzica lui". Totul fu în zadar. Poate că pentru prima dată în vieața lui elocvența lui Andronic nu mai fu ascultată și dibăcia îi rămase fără rezultat. Fu dus la Constantinopol: acolo avea să moară.

Prin grozăvia sa tragică, moartea lui Andronic fu demnă de vieața lui. Trebue să citim în istoria lui Nicetas povestirea acestui ultim act al dramei, una din paginile cele mai teribile și mai mișcătoare care se întâlnesc în analele Bizanțului. Se începu prin a conduce pe împăratul detronat, încărcat cu lanțuri, înaintea fericitului său rival, Isac Ingerul și timp de mai multe ceasuri fu lăsat sub toate insultele populației; îi rupseră dinții, îi smulseră barba și părul și mai ales femeile se întrecură cu lovituri de pumni asupra nenorocitului, spre a răzbuna cruzimile pe care le poruncise odinioară în contra rudelor lui. După aceasta, îi tăiară mâna dreaptă și-l aruncară într'o carceră, unde fu lăsat mai multe zile fără îngrijri, fără hrană, fără o picătură de apă măcar. Aceasta nu era decât începutul lungii sale agonii. După câteva zile fu scos, i se scoase un ochiu și cu capul gol sub arșița soarelui, acoperit abia cu o tunică în sdrențe, fu plimbat, așezat pe o cămilă râioasă, pe străzile capitalei. Acest spectacol cumplit, „care ar fi trebuit să stoarcă valuri de lacrimi din orice ochiu omenesc", nu mișcă de loc plebea îngrozitoare a Constantinopolului. Tot ce aveau mai josnic și mai brutal fundă-

turile marei cetăți, tăbăcari, cârnățari, negustori din bazar, clienți ai cârciumelor suspecte, uitând cum salutaseră cu aclamații odinioară pe Andronic, ca pe un salvator, veni să adauge la tortura nenorocitului. „Unii îl loveau în cap, alții îi puneau murdării în nări; unii cu niște bureți, îi vărsau excrementele pe față; alții insultau cu cuvinte obscene pe mama și pe rudele lui. Unii îl înțepau cu cârligele în coaste; alții aruncau cu pietre; și o curtezană, luând dintr'o bucătărie un vas plin cu apă clocotită, îi aruncă conținutul în obraz". In sfârșit, printre huiduieli și râsete, îngrozitorul cortegiu ajunse la Hipodrom. Atunci trag jos pe nenorocit de pe cămilă, îl leagă de picioare, cu capul în jos, de o grindă pusă pe două coloane și oribila sărbătoare reîncepe. Andronic suferea cu stoicism, fără un vaet; câteodată numai îi scăpau de pe buze câteva cuvinte: „Doamne, fie-Ți milă de mine" și încă: „De ce vă înviersunați în contra unei trestii rupte?" Dar mulțimea în delir nu auzea nimic. Atunci i se rupse tunica și bărbații se distrau prin atingeri obscene. Un spectator băgându-i sabia în gură, o împingea cu sforțare până în adâncul măruntaelor. Câțiva Latini, amintindu-și de masacrul ordonat odinioară în contra compatrioților lor, se distrau încercând pe muribund tăișul săbiilor, ca să vadă care lovește mai bine. El muri în sfârșit și populația, observând că într'o ultimă convulsiune dusese la gură mâna dreaptă tăiată de curând, nu lipsi de a remarca cu ironie că până la ultima suflare Andronic era însetat de sânge omenesc.

In stupida lui furie, poporul se înviersună chiar și împotriva imaginilor nenorocitului suveran și cadavrul lui mutilat, părăsit mai întâi, ca un hoit, sub o boltă a circului, abia după câteva zile avu pomana unei înmormântări mizerabile.

Astfel muri, în luna Septemvrie 1185, în vârstă de șasezeci și cinci de ani, împăratul Andronic Comnenul, după ce umpluse tot secolul al XII-lea cu sgomotul aventurilor lui, cu strălucirea înaltelor calități și cu scandalul viițiilor lui. Viața lui fantastică, asemenea unui roman, este una din cele mai pitorești care se întâlnesc în istoria Bizanțului. Prin loviturile minții și ale spadei lui, prin evadările și amorurile

lui, prin disgrațiile și reîntoarcerile norocului, acest aventurier prodigios, adevărat tip al „supraomului", seduce încă posteritatea cum seduse pe contemporanii săi. Dar puternica lui figură oferă și altceva decât un interes anecdotic: ea este deosebit de caracteristică și de reprezentativă. In viața acestui prinț genial și corupt, tiran groaznic și om de Stat superior, care ar fi putut salva imperiul și nu făcu decât să-i grăbească ruina, se găsesc adunate, în adevăr, ca într'o miniatură grandioasă, toate trăsăturile esențiale, toate contrastele acestei societăți bizantine, amestec așa de ciudat de bine și de rău, crudă, atroce, decadentă, dar capabilă de asemenea de măreție, energie și sforțare și care în timpul atâtor secole, în toate orele turburi ale istoriei, a știut să găsească totdeauna în ea însăși resursele necesare spre a trăi și a dura, nu fără glorie.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

UN POET DE CURTE IN SECOLUL COMNENILOR

In cea dintâi jumătate a secolului al XII-lea, trăia la Constantinopol un biet om de litere, care se numea Teodor Prodromul. El însuşi îşi zicea „Ptochoprodromul", adică sărmanul Prodromul; şi, în în adevăr, rareori se întâlni literat mai nevoiaş, mai flămând, mai cerşetor. Şi-a petrecut toată vieaţa căutând protectori puternici, stăruind pe lângă împărat, prinţ, prinţese, marii seniori şi marii demnitari, văităndu-se, spre a-i înduioşa de sărăcia lui, de nenorocirea lui, de sănătatea, bătrâneţea lui, cerându-le în schimbul complementelor, poemelor, condoleanţelor, bani, slujbe sau măcar un pat în spital. Cerşetor şi vanitos totodată, foarte mândru de familia lui, de educaţia, de talentul lui şi pe lângă aceasta în stare de orice josnicie, el oferă un tip curios al omului de litere din Bizanţ, în acel secol al Comnenilor, care se lăuda că iubeşte şi protejează pe scriitori.

I

Manuscrisele ne-au păstrat, sub numele lui Teodor Prodromul, o cantitate considerabilă de lucrări, foarte variate, care fără îndoială nu sunt toate ale lui: şi numai în aceşti din urmă ani o critică mai atentă a încercat să descurce şi să clasifice puţin această grămadă de texte, dintre care multe sunt încă inedite. Fără a intra aici în adâncul unei probleme care e încă departe de a fi definitiv rezolvată, mă voiu mulţumi să amintesc că lucrările cele mai recente asupra acestei chestiuni par a dovedi că au existat cel puţin doi Prodromi:

unul, a cărui vieaţă pare a se situa între 1096 şi 1152, al cărui tată era un om cult şi bine crescut, al cărui unchiu, Christos, ajunse la înalta demnitate de arhiepiscop de Kiev, la sfârşitul secolului al XI-lea şi în onoarea căruia Nicetas Eugenianos compuse o cuvântare funebră, în care se găsesc unele detalii destul de precise asupra vieţii personajului; celălalt, ale cărui numeroase opere poetice sunt cuprinse mai ales într'un manuscris celebru din Biblioteca Marciană din Veneţia şi care pare a fi trăit cel puţin până în anul 1166. Trebue să mărturisim că prin multe laturi cel de al doilea seamănă cu cel dintâi ca un frate; amândoi şi-au petrecut vieaţa cerând dela cei mari, văitându-se de bolile şi mizeria lor, amândoi şi-au sfârşit existenţa în spital, unde perseverenţa lor sfârşise prin a căpăta un adăpost. Şi cum se pare că poetul anonim al manuscrisului din Veneţia, după titlul uneia din poeziile lui, a purtat numele de Prodromul, am fi ispitiţi fără îndoială — cum s'a făcut multă vreme — să confundăm în unul singur două personaje, care adeseori au avut aceiaşi protectori şi care au dus aproape totdeauna o existenţă asemănătoare — dacă n'am şti pe de altă parte că unul muri relativ tânăr, pe când celălalt se plânge fără încetare de sarcina bătrâneţii, dacă mai ales cel de al doilea, acela cu manuscrisul dela Marciana, într'un poem compus fără îndoială în 1153, n'ar fi numit pe „prietenul şi precursorul" său Prodromul, „scriitor vestit şi lăudat, rândunică armonioasă, limba aşa de elocventă", ca fiind mort în momentul în care el însuşi adresa aceste versuri împăratului Manuel. Între aceşti doi omonimi, care poate au fost rude, cum să împărţim enormul bagaj literar care ni s'a păstrat sub numele lor? Căruia dintre cei doi să-i facem onoarea de a-i atribui acele poeme curioase, în greacă vulgară, despre care vom vorbi mai departe şi despre care s'a crezut uneori, fără drept, după mine, că nu aparţin nici unuia, nici altuia? Acestea sunt însă probleme de erudiţie pură, pe care nu-i locul să le examinăm aici. Pentru ceea ce-şi propune acest studiu, adică de a arăta ce era un poet de curte în secolul Comnenilor şi de a examina natura relaţiilor pe care le întreţinea cu puternicii săi protectori, va fi fără îndoială legitim să căutăm în-

formații în operele celor doi bărbați, care au fost aproape contemporani și care au cunoscut o soartă aproape asemănătoare — fiind bine înțeles că nu ignorăm de loc starea actuală a chestiunii, că admitem deosebirea între cei doi Prodromi și că e vorba aici numai de a descrie un tip general, care fu obișnuit în secolul al XII-lea.[1])

II

Cu toată renașterea literară care înseamnă epoca Comnenilor, în acea vreme literele nu hrăneau de loc pe oameni. Se arăta cel mai mare respect pentru literatură: dar literații cerșeau. Fără îndoială, în unele zile rare de mândrie, Prodromul, cu toată mizeria lui, se felicita că este așa și că sărăcia întovărășește totdeauna talentul; se bucura că Providența nu-i dăduse „acele grămezi de aur, care corup spiritul filosofic" și declara, cu o detașare frumoasă de bunurile lumii: „Dacă nu pot fi în același timp filosof și bogat, prefer să rămân sărac cu cărțile mele". Dar aceste accese de stoicism mândru durau puțin. De cele mai multe ori, poetul observa cu o tristețe profundă că totdeauna „sărăcia întovărășește știința". În acele clipe se gândea să arunce cărțile pe fereastră, să lase la o parte pe Aristot și Platon, Democrit și Homer, să părăsească retorica și filosofia, toate lucruri zadarnice, pentru care în vremea tinereții se trudise de geaba și care nu-i aduseseră decât mizerii. „Lasă la o parte, scria el atunci, cărțile, discursurile grijile care rod. Du-te la spectacole, la circ, la comedieni. Iată ce place imbecililor, nu știința". Atunci, amintindu-și de zilele

[1]) Asupra chestiunilor foarte delicate, indicate aci, se va putea consulta cartea (în rușește) lui Papadimitriu, *Teodor Prodromul*, (1906), (împreună cu excelenta dare de seamă făcută de Kurtz în *Byzantinische Zeitschrift*, t. XIII, 1907) și articolul aceluiași autor în *Vizantijskii Vremennik* t. X, 102. In tomul IX al aceleiași reviste, P. Petit a publicat monodia lui Nicétas Eugenianos.

E util să se revină la cartea lui C. Neumann, *Griech. Geschichtschreiber und Geschichtsquellen im XII Jahrh., 1888.*

copilăriei, de educația strălucită pe care familia lui i-o dăduse așa de inutil, el adresa unuia din protectorii săi versurile acestea glumețe și melancolice: „Când eram mic, bătrânul meu tată îmi spunea: „Copilul meu, învață literile cât vei putea. Vezi pe cutare, copilul meu? El mergea descult și acum are un cal frumos și se plimbă pe un măgar gras. Când studia, n'avea încălțăminte și acum, vezi, poartă pantofi cu vârful lung. Când studia nu se pieptăna niciodată și acum e un cavaler frumos, cu părul bine îngrijit. Pe când studia, nu văzuse niciodată ușa unei băi și acum se îmbăiază de trei ori pe săptămână. Urmează deci sfaturile bătrânului tău tată și consacră-te în întregime studiului literelor". Și învățai literile cu multă greutate. Dar de când am devenit un lucrător în literatură, doresc pâinea și miezul pâinii. Insult literatura și spun cu lacrimi: „O Hristoase, fie blestemate literile și blestemat cel ce le cultivă! Fie blestemată vremea și ziua în care mă trimise la școală spre a învăța literele și a trăi din ele". Dacă ar fi făcut atunci din mine un lucrător cusător cu aur, unul din aceia care-și câștigă viața confecționând haine brodate, aș deschide dulapul și aș găsi din belșug pâine și vin, lacherdă și scrumbii, pe când, acum când îl deschid, oricât aș privi toate tabletele, nu văd decât saci de hârtie plini cu hârtii. Deschid lada, spre a găsi o bucată de pâine; găsesc o pungă de hârtie. Deschid valiza, caut în pungă, o pipăi, ca să văd dacă nu are bani și ea e burdușită cu hârtii. Atunci inima mea încetează de a mai bate și cad de foame. Și în momentele de foamete și de disperare, prefer literelor și gramaticei meseria de cusător". Și multă vreme aceasta continuă astfel și poetul regretă rând pe rând de a nu fi cismar sau croitor, vopsitor sau brutar, negustor de lapte sau hamal, toate meserii cu ajutorul cărora poți mânca, pe când lui fiecare-i spune cu ironie: „Mănâncă-ți cărțile, viteazule! cărțile să te hrănească, sărmanule".[1])

Câteodată, se gândea mai serios — era către 1140 —

[1]) Am împrumutat pentru acest pasaj, ca și pentru altele ce vor urma, traducerea lui Miller, *Poèmes vulgaires de Théodore Prodrome* (în *Mélanges de philologie et d'épigraphie*).

să părăsească acest Bizanț, în care clericii și laicii dispreţuiau la fel lucrurile spirituale și în care împăratul nu plătea după valoarea lor poemele cu care îl copleșea. El se gândea să întovărășească în îndepărtata Trebizonda pe mitropolitul Ștefan Skylitzes, care știa să distingă și să protejeze talentul nevoiaș și care onora pe poet cu prietenia lui. Apoi, cu toate cele pe care le îndura, nu putea să se hotărască a părăsi capitala, în care spera totuși, într'o zi sau alta, să obțină răsplata dorită și venitul care l-ar scăpa de nevoi. Și până atunci, spre a trăi, el făcea orice, frecventând anticamerele celor puternici, în care servitorii, cu aer măreț măsoară și-și bat joc de clienții rău îmbrăcați și rău încălțați, asistând la ceremonii, căsătorii, înmormântări, pompe triumfale, spre a găsi materia vreunei poeme bănoase, lăudând cât putea, trist în acelaș timp și vrednic de milă în sforțarea lui pentru a distra și a face pe alții să râdă. „Cufundat în lacrimi, spunea unuia din protctorii lui, în vaiete și lamentări, scriu versuri scânteietoare de bucurie și de bună dispoziție. Dacă fac aceasta, nu e deloc pentru plăcerea mea. Ci din cauza disperării în care am căzut, din cauza acestei curse pe jos pe care trebue s'o fac, vai! spre a mă duce la palat sau la biserică, vreau să vă spun încă odată lucrurile așa cum sunt."

Astfel vegeta la Constantinopol un întreg proletariat al literelor, compus din oameni inteligenți, instruiți, distinși chiar, dar pe care viața cu lipsurile ei îi înjosise în mod ciudat, fără a socoti viţiul care, adăugându-se mizeriei, îi făcuse să se rătăcească și-i declarase. „Câteodată am deviat puțin dela linia dreaptă", mărturisește unul din acești scriitori. „Inlforisem, citind la altul, în grădina sfintelor Scripturi și împletisem coroana de trandafiri a diferitelor științe. Dar arsura mizeriei și ghimpele durerii, stricăciunile cu mii de capete ale băuturii și himera cărnii, acest animal grozav întru toate, m'au transformoat în mod rușinos și m'au făcut să-mi pierd demnitatea mea de om". Un al treilea, însurat prost cu o femeie arțăgoasă și certăreață, era înjurat, batjocorit, dat pe ușă afară, când se întorcea acasă puțin ameţit și în nenorocirile lui familiare vedea mai ales o materie nostimă spre a distra pe unul din protectorii săi. Pentru toți acești

nenorociți, marea problemă era să poată trăi și tot restul le era foarte indiferent. „Mă preocupă afacerile politice, spune Tzetzes, cum preocupă pe gaițe regalitatea și pe vulturi legile lui Platon". Altul rezumă astfel politica lui: „Un împărat trebue să facă bine celor care-l solicită, să mângâie pe cei necăjiți, să aibă milă de nenorociți"; și adaugă cu o candidă lipsă de pudoare: „De ce să te trudești dacă nu câștigi nimic, să faci o lucrare care nu-i decât o lucrare? Dacă solicitatorul rămâne fără răsplată, ce folos are dacă cere? La ce bun să scrii, dacă scriitorul rămâne necunoscut, iar opera este ignorată de acela pentru care autorul, în speranța câștigului, s'a trudit?"

Teodor Prodromul gândea la fel. Pentru a plăcea, pentru a reuși, precum făcea toate lucrurile mondene, tot astfel făcea și toate lucrurile literare. I se atribue romane în versuri și compoziții burlești, satire și poeme astrologice, poezii religioase și eseuri filosofice, scrisori și cuvântări funebre, o grămadă de piese de ocazie, mai ales asupra evenimentelor însemnate dela curte și din oraș, victorii și nunți, nașteri și dolii, în care totdeauna, prin mii de tertipuri ingenioase, apărea mâna întinsă. El nu scrie numai pe socoteala lui: condeiul și verva sa sunt în serviciul celui care plătește, spre a redacta o jalbă, un complement sau o plângere. Mereu în căutarea ocaziei potrivite, acest poet nu e în realitate decât un servitor la curte: și semenii lui sunt ca și el, mai mult de plâns de altfel decât de desaprobat și prea fericiți dacă după multe solicitări, piedeci, disgrații, găsesc în sfârșit, la capătul vieții, o izolare liniștită în vreo casă cucernică. Teodor Prodromul obținu aceasta către 1144, în azilul de bătrâni Sfântul-Pavel; poetul anonim al manuscrisului din Veneția o întâlni către 1156, în mănăstirea Sfântul Gheorghe din Mangan, după o existență aventuroasă, care merită să fie povestită, căci nu e lipsită de interes pentru istoria societății din epoca Comnenilor.

III

Printre prințesele bizantine din prima jumătate a secolului al XII-lea, nu există una pe care Teodor Prodromul sau omonimul lui din manuscrisul dela Veneția să n'o fi copleșit în poemele lor. Cel dintâi a plâns, pentru Irina Dukas, văduva marelui Alexe Comnenul, în proză și în versuri, moartea fiului său Andronic. Pentru Ana Comnena a celebrat în versuri într'un epitalam măreț căsătoria celor doi fii ai săi. A cântat pe Irina de Ungaria, care a fost soția lui Ioan Comnenul și pe Irina de Germania, cea dintâi nevastă a lui Manuel. Celălalt a lăudat pe toate persoanele frumoase care se învârteau în anturajul imperial, pe nepoatele și verișoarele basileului. Dar, printre aceste ilustre protectoare, există mai ales una, al cărei nume și familie apar necontenit în manuscrisul din Veneția și al doilea Prodrom pare a fi fost poetul ei obișnuit: este sebastocratorissa Irina, cumnata împăratului Manuel.

Ea era soția sebastocratorului Andronic, al doilea fiu al basileului Ioan Comnenul și era, ca cea mai mare parte din doamnele mari din acea vreme, o femeie foarte cultă și căreia îi plăceau literele. A fost în legătură cu câțiva dintre cei mai vestiți scriitori din vremea sa. La cererea ei și pentru ea, Constantin Manasses a scris cronica în versuri și în prologul acestei lucrări autorul a preamărit cum se cuvenea pe prințesă „mare prietenă a literelor"(φιλολογωτάτη) totdeauna doritoare de a-și mări întinderea cunoștințelor, pasionată pentru cărți, fervență admiratoare a elocvenței și care consacra științei esențialul vieții ei. El a lăudat de asemenea hărnicia sa și nenumăratele daruri care, întocmai ca roua, veneau necontenit să odihnească oboseala scriitorilor, care lucrau pentru dânsa: și trebue să adăugăm, căci acest lucru e rar în acea epocă, a adresat protectoarei sale complemente cu o sobrietate și o discreție pe care el însuși a avut grijă s'o sublinieze: „Mă opresc, scrie el, de teamă ca unii să nu găsească discursul meu prea impregnat de laude: aluzie evidentă la adulațiile nesfârșite ale unui Teodor Prodromul și a semenilor lui, în care se manifestă în același timp

părerea cam disprețuitoare pe care o aveau despre acești poeți curtezani, oamenii din vremea lor.

Cultă și darnică, Irina avea în jurul ei un mic cerc de oameni de litere. După cum îi cerea lui Manasses s'o învețe istoria, tot astfel însărcina pe Ioan Tzetzes să comenteze pentru ea Teogonia lui Hesiod și poemele lui Homer; și pentru dânsa, cum făcuse odinioară pentru împărăteasa Irina, eruditul gramatician compunea, cum spunea el, o nouă carte pentru femei" (γυναικεία βίβλος) în fruntea căreia amintea binefacerile cu care Irina copleșise sărăcia lui și spunea ce plăcere simțea să lucreze pentru ea. El de asemenea, de altfel ca toți ceilalți oameni de litere, se arăta foarte grăbit să solicite, în proză și în versuri, bunăvoința și darurile protectoarei sale și se plângea câteodată că secretarii prințesei nu pun destul zel în a îndeplini cu dărnicie intențiile sale și că reaua lor voință îl lipsea de fructele lucrului său. De asemenea, Irina întreținea o corespondență foarte curioasă cu un oarecare călugăr Iacob, care pare a fi fost unul din familiarii ei; și în aceste scrisori, pe lângă istoria nenorocirilor sale, se află menționate gusturile sale literare pentru „limba atică" și dragostea pentru versurile lui Homer, „scumpul tău Homer" (ὁ σὸς Ὅμηρος) cum se exprimă corespondentul prințesei. Este posibil, în sfârșit, ca Teodor Prodromul să fi lucrat pentru ea, deși mi se pare îndoelnic că ar trebui să i se atribue în realitate toate poemele adresate sebastocratorissei și care s'au păstrat sub numele lui. Dar, în orice caz, ea avu în serviciul său, mulți ani, pe poetul manuscrisului din Veneția și numeroasele bucăți pe care le-a dedicat ei și a lor săi aruncă o lumină curioasă asupra existenței omului de litere, care a fost curtezanul și servitorul său credincios.

Se pare că poetul frecventase pe sebastocratorul Andronic. „V'am aparținut, spune el undeva protectoarei sale, din sânul mamei". De multe ori găsise în prinț pe confidentul nenorocirilor sale, descriindu-i existența lamentabilă a unor oameni sărmani ca el „care au avut drept moștenire sărăcia, care au multe cheltuieli și puține venituri"; și făcându-i confidența burlescă a disperării lui, încercase să-l înduioșeze de mizeria lui și să obțină o mărire a pensiei

pe care i-o servea Andronic. In acelaşi timp, făcea versuri pentru soţia lui, destinate să întovărăşească darurile cucernice pe care aceasta le oferea bisericilor; dedica prinţesei un poem astrologic şi din acel moment era de ai casei. Astfel, când în 1143, în timpul campaniei din Cilicia, prinţul muri de friguri la Attalia, lăsându-şi soţia văduvă cu cinci copii, sebastocratorissa însărcina tot pe poetul nostru să compună lunga ei jelanie, în care Irina îşi exprima durerea şi în care, cu toată vorbăria plictisitoare, se simte uneori un accent sincer de durere. Din acea clipă el rămase mulţi ani ataşat credincios al protectoarei sale.

Manuscrisul din Veneţia cuprinde aproape cincizeci de poeme relative la ea şi la ai săi şi care formează un total de aproape 7000 de versuri. Sunt când bucăţi mici, destinate să întovărăşească ofrandele, ştergarele brodate cu aur şi cu perle, voalurile preţioase, acoperitoare de potire, pe care pietatea Irinei le dăruia bisericilor; şi nu rareori se văd aceste poezii scurte, brodate pe stofa obiectelor oferite de prinţesă. Sunt versuri compuse cu ocazia sărbătorilor mari celebrate în casă, poeme destul de lungi, care se ceteau cu solemnitate. Pentru toate împrejurările din viaţa Irinei, literatul nostru era oricând gata să scrie o bucată potrivită, pentru aniversarea şi însănătoşirea ei, pentru căsătoria fiului ei protosebast şi protovestiar, a fiicei sale Teodora cu ducele de Austria, pentru nunta nepoatei sale Irina; el celebra de asemenea faptele vitejeşti ale fiilor, virtuţile fiicelor, meritele ginerilor şi tuturor le adresa poezii linguşitoare, şi chiar cu prilejul văduviei fiicei sale Evdochia, cu ocazia absenţei sau întoarcerii fiicei ei Teodora, a plecării la oaste a fiului ei Alexe, el trimitea prinţesei condoleanţe sau felicitări. El o admira de altfel foarte mult şi nu ascundea aceasta. Când îi vorbea, cuvintele cele mai măgulitoare se îngrămădeau sub condeiul lui. Irina era pentru el „înţeleapta, armonioasa, gândirea vie a Atenei"; el lăuda „sufletul său plin de bunăvoinţă, sufletul său plin de milă ca cel al lui Hristos"; el amintea cât de mult iubea ea în acelaşi timp binele şi literele (φιλά γαθος καὶ φιλολογωτάτη). Şi se pare că acestea nu erau laude zadarnice. Poetul s'a făcut mai mult decât odată interpretul

tristeţelor şi plângerilor sebastocratorissei şi adeseori a făcut-o cu un curaj ce nu-i lipsit de merit.

După pierderea soţului său, Irina văzuse deodată schimbându-se situaţia la curte. O clipă, atunci când moartea luase pe Alexe, fiul mai mare al împăratului Ioan Comnenul, ea putuse cu drept cuvânt să nutrească speranţa de a se urca pe tron împreună cu soţul ei şi se pare că prietenii săi au salutat dinainte în ea pe viitoarea împărăteasă. Sfârşitul timpuriu al lui Andronic ruină aceste speranţe şi dela începutul noului domnii se pare că sebastocratorissa căzuse în disgraţie pe lângă cumnatul ei Manuel. Odată, către 1144, în urma unei denunţări calomnioase, ea fu internată în palatul cel mare şi apoi exilată în insulele Prinkipo; bunurile îi fură confiscate, copiii îndepărtaţi de drum şi se plânse chiar a fi fost maltrată de temnicerii însărcinaţi s'o păzească. Ea reuşi totuşi să se justifice şi fu liberată. O operă a poetului său obişnuit a celebrat în termeni mişcători întoarcerea sa acasă şi recunoaşterea strălucită a nevinovăţiei sale. Totuşi, cu dreptate sau nu, prinţesa îngrijora. Din nou, către 1148, ea fu acuzată de data aceasta de a conspira în contra vieţii împăratului şi, fără anchetă, fără judecată, fu mai întâi îndepărtată din capitală şi apoi închisă în palatul Blacherne; în acelaşi timp, i se luau toate privilegiile şi chiar şi costumul legat de rangul său imperial şi ea putea spune cu tristeţe: „In acest palat în care odinioară am cunoscut prosperitatea, în care am strălucit ca o floare, lâncezesc acum captivă şi când îmi amintesc de onorurile de altădată, de bucuriile şi de plăcerile trecute, durerea mea creşte şi povara nenorocirii mele se îndoieşte". Ea rămase acolo mai mult de zece luni, după care fu transferată, bolnavă, în mănăstirea Pantocratorului. Numai multă vreme după aceea, prin 1151, în urma unor solicitări stăruitoare, graţie intervenţiei fiului şi ginerelui său pe lângă împărat, ea obţinu în sfârşit scrisorile de iertare. Trebui totuşi să părăsească Constantinopole şi să întovărăşească în Bulgaria pe fiul său Ioan, însărcinat fără îndoială, cu guvenarea acelei provincii.

In aceşti ani dureroşi, poetul nostru s'a făcut ecoul plângerilor, interpretul doleanţelor şi istoricul nenorocirilor

sale. Intr'o serie de bucăți, în care de cele mai multe ori ea însăși e pusă să vorbească, el a pus-o să povestească pe larg întâmplările jalnice ale vieții sale; cum, dela moartea soțului ei adorat, orice speranță a murit pentru ea, orice fericire a dispărut, aluzie evidentă la tronul sperat și pierdut; cum de trei ori asprimea împăratului s'a abătut asupra ei și cum „ca o ceară pe foc" ea s'a topit la suflarea mâniei lui; cum în fundul prăpastiei în care a căzut, în mormântul unde e îngropată de vie, ea nu mai așteaptă și nu mai dorește decât moartea. „Am suferit, spune ea, suferințe variate și intolerabile. Sycofanții m'au calomniat; limba lor, ca o sabie, m'a rănit, m'a insultat, m'a doborît. Am fost îndepărtată, alungată; am fost chiar până la porțile Hadesului." Și în altă parte: „Am cunoscut tot felul de nenorociri, tot felul de tiranii. Am suferit închisoarea, am suferit exilul; am suportat jignirile, lipsa copiilor mei, disprețul rudelor, acuzațiile servitorilor, toate mizeriile, toate degradările; am văzut bucuria dușmanilor mei. Și totuși trăiesc". Fără încetare, nenorociri noi se adăugau la disgrația ei. O căsătorie politică îi răpea pe fiica sa Teodora, spre a o uni cu acela pe care poetul îl numește „bestia Occidentului". „Și am plâns pe fiica mea, zicea Irina, ca și cum ar fi murit". Un ordin imperial îi lua pe Alexe, cel mai mic dintre copiii săi, spre a-l trimite la armată. Fiica sa Maria era departe de ea, cealaltă fiică era văduvă și avea să se compromită în curând cu frumosul Andronic Comnenul. Și ea rămânea singură, bolnavă, nenorocită, „o nouă Hecubă lipsită de copiii ei".

De sigur, este o parte de exagerare în aceste plângeri. Fiii și ginerele ei, Ioan Cantacuzin, erau foarte bine văzuți de împăratul Manuel: fiica ei Maria fu autorizată s'o viziteze în izolarea dela Pantocrator; fiica ei Teodora venea din Germania s'o vadă. Totuși, se pare că în adevăr ea fu tratată cu asprime. In cererea pe care în momentul internării în Blacherne, poetul o adresă împăratului Manuel în numele său, ea se plânge foarte tare și cu detalii precise, de umilințele și pedepsele de tot felul ce i-au fost aplicate. Este vorba acolo de temnicerii de sex masculin, cărora, contrar obiceiului, fusese încredințată prințesa în primul ei exil: se vor-

beşte chiar de lovituri (μάστιγες), care i-ar fi fost date. Se vorbeşte mai ales de felul absolut ilegal în care s'au purtat faţă de sebastocratorissa; şi asupra acestui punct, cu toate rugăminţile de care e plină scrisoarea ei, Irina nu se poate opri să nu protesteze, nu fără curaj şi mândrie: „Nu refuz de loc pe judecători, spune ea, nu fug de tribunal; nu mi-e teamă de acuzator, nici de sycofant. Să apară, o cer, să stea la bară, să vorbească şi să aducă dovadă de crima mea". In loc de aceasta, ea a fost condamnată fără anchetă, fără judecată, fără a fi confruntată cu denunţătorul. „De ce, scrie ea împăratului, condamni o fiinţă omenească după o simplă bănuială? de ce pedepseşti după o simplă denunţare pe cineva care n'a putut să se apere? De ce nu cauţi pe acela ce mă acuză? Nu te mulţumi cu vorbe, ci cere dovezi". Pentru dânsa, cere să fie tratată conform legii, gata să sufere pedeapsa, dacă e condamnată pe bună dreptate. Dar vrea un tribunal regulat, imperial. „In contra celorlalţi oameni, nu te încrezi de loc în vorbe, reclami dovada faptelor. Dar în contra mea ai uitat obiceiurile moştenite; mă pedepseşti fără a mă fi judecat, mă condamni după un simplu cuvânt; şi în chestiunea mea sunt două lucruri la fel de regretabile, judecata şi pedeapsa, care amândouă sunt contrare legii".

Trebuia oarecare îndrăsneală bietului om de litere care scria în numele prinţesei, spre a-şi permite faţă de împărat adevăruri aşa de aspre. Trebue să spunem, de altfel, spre cinstea poetului nostru, că în toată această întâmplare dădu dovadă de o curagioasă fidelitate faţă de protectoarea sa disgraţiată. El se trudeşte s'o mângâie, să-i găsească sprijin. El scrie ginerelui ei Ioan Cantacuzin, fiului ei Ioan Comnenul, spre a se interesa de soarta prinţesei, amintind unuia că „pentru o mamă nu trebue să ezite a-şi da chiar vieaţa"; celuilalt că întreg Bizanţul se scandalizează de disgraţia nedreaptă a Irinei. El o sprijină în timpul captivităţii; şi când în sfârşit vine pentru ea iertarea, el nu ezită, deşi cu regret, să părăsească capitala şi să-şi urmeze binefăcătoarea în Bulgaria. „Indepărtarea, zicea el frumos, este o sfâşiere de suflet". El nu putu suporta gândul acesta şi întovărăşi în exil pe aceea pe care — cum amintea el cu mân-

drie, — o servea cu „credință și zel" de mai bine de unsprezece ani.

Exista oarecare merit în această credință. Fără îndoială poetul se lega cu atât mai puternic de protectoarea lui, cu cât, târît în disgrația Irinei, ca un alt om de litere, Glykas, care a fost în disgrația lui Teodor Stypiotul, el era destul de rău văzut de împărat și cu toate poemele pe care le compusese de mai multe ori pentru Manuel, n'avea de sperat nicio favoare dela el. In schimb, conta pe dărnicia sebastocratorissei și a fiului său, pe care credea că o merită. Și-i spunea fără înconjur: „Nu-mi mai rămâne speranță decât în sufletul vostru creștin și milostiv. Vă rog, nu înșelați această singură speranță care-mi rămâne; nu faceți zadarnică așteptarea mea". De asemenea, fără îndoială el trăgea nădejde că poate în acest Bizanț așa de fecund în revoluții, vreo întoarcere a norocului ar readuce pe binefăcătoarea lui la curte și, în adevăr, mai târziu ea reveni la Constantinopol. Totuși, devotamentul poetului nostru îi face oarecare cinste și arată că prețuia mai mult — cel puțin câteodată — decât face să se creadă tonul obișnuit al operei sale.

Trebue să adăugăm însă că se sătură destul de repede de șederea în Bulgaria. Cu toată afecțiunea lui pentru Irina, Constantinopolul îi lipsea. El regreta, după spusele poetului, „fumul scump al patriei", se plictisea în țara umedă și tristă, în care-l adusese soarta. Apoi se simțea bătrân, bolnav; avea nevoie să trăiască într'un loc „în care se găsesc leacuri și spitale"; își amintea de asemenea că, de mulți ani, prințesa și fiul ei îi făgăduiseră să facă să fie primit în mănăstirea Sfântul Gheorghe din Mangan. Nu fără a ezita, el cere libertatea, amintind serviciile lui îndelungate și loiale, implorând drept recompensă să fie trimis înapoi în Bizanț, unde va continua, în palatul pe care-l stăpânea încă Irina, să facă parte din casa ei. „N'aș vrea de loc, spunea el, să-mi schimb soarta, nici să mă îndepărtez; nu doresc de loc despărțirea, exilul". Dar avea nevoie de odihnă și prințesa avea nevoie de servitori tineri și voinici. El solicita deci o retragere onorabilă. „Nu cer de loc lux; nu cer decât să am cu ce trăi".

Dorința lui fu împlinită. In 1152 el se reintoarce în Bizanț și atunci, cum trebuia să trăiască și depindea de împărat admiterea lui în mănăstirea Mangan, poetul nostru se întoarse spre Manuel. Suveranul rămase multă vreme surd la cererea bietului om de litere și acesta se plângea cu amărăciune că împăratul nici nu vrea să se uite la versurile lui. In urmă totuși, poate mulțumită revenirii în favoruri a Irinei, el obținu după multe stăruințe și speranțe adeseori înșelate, venitul pe care-l visa. In 1156 intră în mănăstirea Mangan; trăi de aci înainte acolo, făcând mereu versuri pentru puternicii săi protectori și păstrând, se pare, un profund atașament pentru sebastocratorissa. El îi scria pentru a-i spune despre sănătatea lui, de operațiile pe care trebuia să le sufere; și fără înodială spera să obțină vreo nouă probă de dărnicia ei obișnuită. Muri în mănăstirea lui, probabil puțin după 1166 — cel din urmă poem al lui este dela această dată; — și orice s'ar putea gândi despre om, în orice caz viața lui oferă un real interes, atât prin ce ne arată asupra felului cum trăiau oamenii de litere în Bizanț, cât și prin ceea ce ne face să cunoaștem despre această melancolică Irina, prințesă cultă și protectoare a literelor, pe care unul din protejații ei o numea frumos „sirena elocvenței".

IV

Dar nu numai prin nestatornicia existenței lor sunt interesanți acești poeți de curte: ei sunt încă și mai mult prin talentul lor.

In dialogurile sale satirice, în pamflete, în epigrame, Teodor Prodromul, când nu se gândește să lingușească, are spirit, vervă, destulă pentru a aminti adeseori pe Lucian. Are stil, cu toată întorsătura manierată în care gândul lui se complace prea des; are grație, cu toată lungimea care diformează aproape toate operele lui. In sfârșit, are o originalitate, care nu se împacă de loc cu tonul afectat și oficial al epocii. Cu toate că frecventează pe cei mari, Teodor Prodromul, în adevăr, nu e deloc un om de lume. Nu vizează deloc eleganța

curții și de asemenea limba lui nu se supune formelor țepene și înțepate ale vorbirii comune. El a descris, cu o vervă populară și brutală, unele din ridicolele de care suferea moravurile vremii sale. In dialogul intitulat Călăul sau Doctorul, a biciuit cu asprime pe practicienii răi, pe șarlatanii de care era plin Constantinopolul; în *Amarantos sau amorurile unui bătrân*, a povestit pe un ton glumeț istoria unei fete condamnată să se mărite cu un soț bătrân și bogat. In altă parte și-a bătut joc de ignoranții care spun că sunt oameni de litere, de proștii care, spre a-și da aerul de filosofi, nu se arată niciodată în public decât cu un volum al lui Platon în mână, de imbecilii care, purtând bărbi lungi, își închipuie că pot căpăta astfel aspectul unor oameni foarte savanți. A glumit de asemenea pe socoteala bărbaților cam copți, care se unesc cu femei prea tinere, a curtezanelor îmbătrânite, pe care le trimite bucuros lui Cerber, întrebându-se dacă va voi câinele infernal să muște din pielea lor scorțoasă: și în toate acestea este o observație ascuțită și amuzantă a realității, care dă acestor poeme un interes considerabil, pentru istoria societății și mai ales a societății literare a epocii.

Dar Prodromul nu s'a distrat numai pictând moravurile vremii sau ciudățeniile confraților săi întru literatură. In afară de acestea, i se datoresc opere cu un conținut mai popular, acele poeme în grecească vulgară, în care verva și mai neînfrânată, limba mai familiară, tonul mai grosolan arată cât de aproape este de popor acest scriitor caustic și jovial. Sunt aici, luate din viața zilnică a Constantinopolului, din preajma micilor meșteșugari care umplu străzile capitalei, mici tablouri, de un adevăr, de o sinceritate cu totul instructivă și savuroasă. Iată de exemplu povestea cismarului fericit.

„Am ca vecin un cârpaciu, un fel de pseudo-cismar: e un amator de bucățele bune, un vesel om de petreceri. Indată ce vede apărând aurora: „Fiule, zice el, pune apa să fiarbă. Iată, copilul meu, ține bani să cumperi măruntaie și iată alții pentru brânză valahă. Dă-mi să mănânc, înainte de a mă așeza la pingelit". După ce s'a îndopat cu măruntaie și cu brânză, îi toarnă patru pahare cu vin: el bea și înghite, apoi îi mai toarnă unul. Dar când vine ora prânzului, el

aruncă şorţul, măsuţa, sula, cuţitul şi cureaua şi zice nevestei: „Stăpână, pune masa. Felul întâi pune rasol de vacă, al doilea plachie de crap, al treilea o tocană şi vezi să nu se ardă". După ce s'a servit, se spală şi se aşează. Şi eu, nenorocire! când mă întorc şi-l văd aşezat înaintea acestor merinde, îmi lasă gura apă şi curge ca un pârâu. Cât despre el, se îndoapă şi se ghiftuie cu ce i s'a pregătit. Eu mă plimb numărând picioarele versurilor mele: el îşi bea vinul dulce dintr'un pahar cât toate zilele. Eu caut iambi, spondei, pyrici şi alte măsuri. Dar la ce-mi folosesc aceste măsuri, când mă chinuie foamea? Ce meşteşugar fericit acest cismar! Şi-a spus rugăciunea şi s'a aşezat din nou la lipit".

Iată cum micile meşteşuguri ambulante, care umplu cu strigătele lor străzile Bizanţului, vânzătorul de lapte care, cu tidva în spate aleargă strigând tare: „Femei, luaţi lăptişor" şi vânzătorul de pânzeturi sau de râşniţe de piper, care îşi plimbă marfa pe străzi strigând: „Cucoane şi lucrătoare, gospodine bune, apropiaţi-vă, luaţi stofe pentru draperii şi râşniţe de pisat piper". Unii strigă pe croitorul ambulant: „Aici, lucrătorule! vino încoace! repară-mi rochia şi ia ce ţi se datoreşte" sau hamalul care munceşte toată ziua şi care, seara, primeşte „o bună bucată, un păhăruţ plin cu vin şi o porţie bună de tocană". Apoi dialogurile la brutăreasă: „Doamnă, doamnă brutăreasă, eu nu-s bărbatul dumitale, dar, hai, dă-mi să rontăi puţin din pâinea aceea bună şi albă". Pe scurt, e un Constantinopol familiar, viu şi neastâmpărat, foarte deosebit de lumea dela curte. Şi aceasta formează îndoitul interes al operelor lui Prodrom şi ale semenilor săi, că pe lângă bucăţile de circumstanţă, aşa de instructive pentru istoria politică şi pentru viaţa mondenă a epocii Comnenilor, poemele lor populare ne fac să întrevedem un cu totul alt aspect, nu mai puţin curios, al acestei societăţi, pe care fără ei abia l-am bănui.

Dar nu numai atât. De vreme, în imperiul bizantin, alături de grecească literaţilor, nevoia crease o limbă vulgară, de o formă mai puţin înţepenită, mai familiară, cu un vocabular deosebit de bogat şi de expresiv. Scriitorii juriști din secolul Comnenilor, acei care în operele lor se lăudau de a

fi regăsit sobrietatea atică, n'au avut în realitate decât dispreț pentru greaca populară, așa de puțin distinsă. E marele merit al lui Teodor Prodromul de a fi făcut loc acestei limbi vulgare în literatură și de a fi făcut să fie acceptată chiar de marile personaje care-l protejau. Fără îndoială, el se servea de cele mai multe ori de greaca clasică, pe care o mânuia, de altfel, destul de bine. Dar câteodată, pentru a varia, pentru a da însemnărilor sale populare mai mult realism și mai mult humor povestirilor sale comice, el n'a ezitat să împrumute vorbirea poporului și prin aceasta e un creator.

Se vede că Teodor Prodromul, când se mândrea așa de mult de a fi un savant, un om cult, un om de litere, când se lăuda cu talentul lui, avea, în definitiv, dreptate. Și acest orgoliu naiv completează destul de bine fizionomia lui de literat. Adeseori el a pus în opoziție, destul de caraghios, cu marii predicatori, pe bieți oameni de litere, „sclavi ai materiei, siliți să consacre esențialul vieții lor spre a se robi uzanțelor zadarnice ale lumii și care dau filozofiei timpul pe care pot să-l răpească acestor obligații". Se simte că e mândru de a fi printre aceștia și că datorează ceea ce este condeiului și talentului său. Și, în adevăr, contemporanii prețuiau foarte mult literatura sa. S'a văzut în ce termeni măgulitori vorbește despre el confratele lui, poetul manuscrisului din Veneția. In altă parte este numit „filosoful", „ilustru între înțelepți". Oricare ar fi fost mizeriile existenței sale, soarta pregătise pentru amorul său propriu literar câteva compensații destul de frumoase și pe care le meritase.

V

Dacă ar fi să-l credem, vieața nu i-a adus alte bucurii. La toate nenorocirile pe care le cunoaștem, la sărăcia, la bolile, la necazurile lui se adăuga o nefericire în plus. Era însurat și rău însurat. Se căsătorise cu fată de condiție, dela care avea patru copii. Dar era o persoană cu o fire arțăgoasă și certăreață, amărîtă pe lângă toate de mizerie și furioasă de o așa de proastă căsnicie. Astfel, scenele erau foarte dese

în casă; şi cum cocoana avea mâna uşoară, palmele plouau odată cu reproşurile. Prodromul, care avea mare teamă de ea, se mângâia plecând de acasă şi cutreierând cârciumile. Dar întoarcerile acasă erau penibile şi poetul ieşea adeseori rău. Este adevărat că în schimb neînţelegerile lui casnice îi procurau subiectul unui poem burlesc, destinat să distreze pe împărat. Această bucată ne-a fost păstrată: e o compoziţie în limba vulgară, într'un gen absolut unic în toată literatura greacă. Fără îndoială, este probabil că pe o temă, care a furnizat atâtea scene comediei, poetul a lăsat să alerge liber verva lui şi ar fi imprudent să credem cuvânt cu cuvânt toate detaliile unei povestiri vizibil exagerată. Dar bucata nu rămâne mai puţin curioasă, prin tot ce ne arată despre un interior din burghezia mică în Bizanţul secolului al XII-lea.

„Sire, începe poetul, având aerul că glumeşte, sunt prada unei imense nenorociri, a unei dureri din cele mai violente. Am o boală supărătoare, un rău, dar ce rău! Auzind cuvântul boală, nu vă închipuiţi cine ştie ce! Nu vă închipuiţi că mi-a crescut un corn în frunte, că sufăr de o boală de inimă, de o inflamaţie, de o peritonită. Nu! răul pe care-l îndur e o femeie arţăgoasă şi certăreaţă". Ea copleşeşte neîncetat pe bietul om cu injurii şi batjocuri. „Domnule, nu eşti îngrijit. Ce! Domnule. Ce spui? Ce-ai adus, domnule? Domnule, ce ai cumpărat? ce haină, ce costum mi-ai comandat? Ce fustă mi-ai făcut cadou? N'am văzut niciodată vreun dar de Paşti. Iată doisprezece ani de lipsuri şi de mizerie pe care îi petrec cu dumneata şi n'am purtat niciodată o rochie de mătase, n'am avut niciodată inel în deget, niciodată o brăţară cu care să mă gătesc. N'am intrat niciodată într'o baie, ca să nu ies de acolo întristată. Niciodată nu m'am săturat într'o zi, ca să nu mă tem că o să rabd de foame două."

Printr'o contradicţie cu totul feminină, cocoana reproşează apoi bărbatului până şi cadourile pe care i le-a făcut vreodată: „Ştii tunica pe care mi-ai adus-o: ia-o înapoi. Ia înapoi mantia de mătase, rochia cea galbenă cu desene mari. Fă-le cadou altcuiva, vinde-le, dă-le cui vrei". Apoi sunt reproşuri despre starea casei. „Stai în casa mea şi n'ai nicio grijă de ea. Marmorele s'au spart, plafonul cade, olanele

s'au spart, acoperişul a putrezit, zidurile au căzut, grădina e o paraginâ. Niciun ornament n'a mai rămas, nici ghips, nici tencuială, nici pavaj de marmoră. Toate uşile sunt strâmbe, gardurile rupte, drugii zac în grădină. N'ai înlocuit o uşă, n'ai pus la loc o scândură, nici iarna măcar. N'ai pus la loc ţiglele, n'ai ridicat zidul, nici n'ai chemat un zidar să-l dreagă. N'ai cumpărat un cuiu să-l baţi într'o uşă". In această cocioabă dărăpănată, femeia face toată treaba, îngrijeşte de copii, ţese hainele, administrează afacerile, aleargă, oboseşte, se sbate, în timp ce bărbatul îşi trece vremea hoinărind şi mâncând bine. Şi, pentru a sfârşi, mai sunt vaietele despre căsătoria proastă pe care a făcut-o. „Uită-te la mine puţin, băiete, vezi? Eram respectată şi dumneata un hamal; eram nobilă şi dumneata un biet cetăţean. Dumneata te culcai pe o rogojină şi eu în pat. Eu aveam o zestre bogată şi dumneata un lighean. Aveam aur şi argint şi dumneata o doagă de hârdău, o copaie şi o căldare mare. Ei bine! dacă ţi-ar fi plăcut să înşeli, să seduci şi să te însori cu o femeie, trebuia să te legi de una la fel cu tine, de fata unui cârciumar, vreo fată fără bani, şchioapă şi plină de pistrui, sau de vreo bădărană dela periferie. Dar de ce m'ai înşelat pe mine, o biată orfană, de ce m'ai urmărit cu vorbele dumitale seducătoare"?

Sub acest val de reproşuri, zadarnic îşi pleacă bărbatul capul şi încearcă să-şi potolească arţăgoasa jumătate. Doamna plânge, îşi smulge părul, îşi sgârie obrajii şi deodată, pune mâna pe copii şi pe furcă, fuge în odaia ei şi se încuie ermetic.

Sunt neîncetat scene de acest fel, dintre care unele ating proporţii eroico-comice. Intr'o zi, Prodrom se întoarse acasă. Ii e foame. „Eram nemâncat, spune el, nu turnasem pe gât băutura mea favorită (nu vreau să-mi ascund defectele, e o greşeală în care cad adeseori), eram rău dispus, i-am vorbit cu asprime şi ea începu să sporovăiască reproşurile ei obişnuite. „Nu sunt sclava ta, strigă ea, nici servitoarea ta. Cum ai îndrăsneală să ridici mâna asupra mea? Cum nu ţi-i ruşine?" Şi e un convoiu întreg de obrăznicii. la care poetul are mai întâi pofta să răspundă cu palme; dar îşi cunoaşte

nevasta şi-şi zice prudent: „Pentru sufletul tău, Prodrom, aşează-te şi taci. Suportă cu curaj tot ce-ţi va spune. Căci dacă o loveşti, dacă o baţi şi dacă-i faci rău, cum eşti mic, bătrân şi neputincios, ea se va repezi la tine şi dacă te loveşte, ar putea să te omoare". Totuşi până la urmă îl cuprinde mânia; ia o coadă de măturâ; dar atunci doamna fuge şi se încuie. „In indignarea mea, apucai coada de măturâ şi începui să lovesc violent în uşă. Găsind o gaură, băgai în ea capătul cozii de măturâ. Dar nevastă-mea se repede, pune mâna pe ea, o trage înăuntru şi eu în afară. Văzându-mă mai tare şi că am s'o aduc spre mine, dă drumul măturii, deschide uşa şi eu cad jos cât eram de lung". Atunci ea îşi bate joc de el şi după o nouă salvă de înjurături intră la ea şi din nou se încuie. Până una-alta, bietului om îi e foame; dar Doamna are cheile dela dulap. El se resemnează deci să se culce, încredinţat, fără îndoială, după spusele proverbului, că „cine doarme mănâncă", când deodată, în timp ce dormea, un miros bun de tocană îi gâdilă nările. Nu face decât o săritură şi iată masa pusă şi toată familia gata să ospăteze. Dar nimeni nu-l chiamă. Atunci îi vine o idee. El se deghizează şi, îmbrăcat cu o haină slavonă, cu o bonetă de lână vărgată, cu un băţ lung în mână, vine şi strigă sub ferestre: „Milă, Doamnă, milostenie! sunt fără adăpost". Copiii, care nu-l recunosc, vor să alunge pe cerşetor cu pietre. Dar femeia, care a înţeles, le spune: „Lăsaţi-l, e un sărac, un cerşetor, un pelerin". I se face loc la masă, i se serveşte supa, rasolul şi aceste merinde atât de mult aşteptate îi umplu inima de bucurie.

Şi iată concluzia poemului. „Acestea sunt, monarh încoronat, relele ce m'a făcut să îndur o femeie certăreaţă şi rea. Deci, Sire, dacă vă faceţi milă cu mine, dacă nu coplesiţi cu daruri pe această femeie nesătulă, mă tem, tremur că o să fiu omorît curând şi astfel veţi pierde pe Prodrom, cel mai bun din curtenii voştri".

De sigur, în această poemă e o parte voită de exces şi de exagerare burlescă, prin care autorul speră să distreze pe augustul său protector şi nu cred că trebue să căutăm în ea un portret absolut exact al căsniciei lui Teodor Prodro-

[illegible] aşa-

lui Constantin cel

mul. Dar piesa oferă un alt interes. In contrast cu eleganța curții, cu viața ceremonioasă și afectată care se ducea în palatul imperial, în contrast cu existența oamenilor de lume, ne face să întrezărim un colț din viața populară și să ghicim tot ce era pitoresc, colorat și liber în această societate bizantină, pe care ne-o închipuim mai mult preocupată de etichetă și de buna ținută. Și, în această existență a unui poet de curte în epoca Comnenilor, e un contrast mișcător acela care, în fața melancolicei sebastocratorisse, inteligentă, distinsă, cultă, erudită, pune pe cumătra cu vorba necioplită, cu maniere necăutate, vulgară, preocupată să-și conducă bine gospodăria, mudă apropiată, cu câteva calități mai puțin, cu acele mari burgheze din secolul al VIII-lea și al IX-lea, pe care le-am examinat mai înainte și din care s'a născut rasa viguroasă, care a fost multă vreme forța imperiului bizantin.

PRINȚESE DIN OCCIDENT LA CURTEA COMNENILOR.

In una din cărțile pe care le-a compus pentru educația fiului său și unde i-a plăcut să pună în axiome regulile conducătoare ale politicii bizantine din secolul al X-lea, împăratul Constantin Porfirogenetul a scris cele ce urmează: „Fiecare popor are obiceiuri și legi; el trebue deci să se lege de lucrurile care-i sunt proprii și să nu caute decât în sine însuși mijlocul de a crea acele legături pe care e zidită viața socială. După cum fiecare animal nu se unește decât cu ființe de același fel, tot astfel fiecare națiune trebue să aibă drept regulă să contracteze alianțe matrimoniale nu cu cei de altă rasă și de altă limbă, ci cu persoane de aceeași limbă și cu aceeași origine. Căci numai aceasta poate aduce înțelegere, raporturi bune și relații afectuoase".

In virtutea acestui principiu, prin care se exprima mai ales disprețul trufaș cu care priveau Bizantinii restul universului, curtea imperială respingea cu dispreț orice propuneri de căsătorie care-i veneau din țările străine. In ochii oamenilor de Stat din Constantinopol, era un lucru „necuviincios, atentând la majestatea imperiului roman", a se gândi la unirea vreunei prințese imperiale cu vreunul din acei suverani „necredincioși și ignorați"; care trăiau obscuri în Nord sau în Occidentul îndepărtat și când se prezenta, se îndepărta repede „o astfel de cerere absurdă". După cum pietrele prețioase ale coroanei, aduse de un înger lui Constantin, nu puteau cu niciun preț trece în mâinile barbarilor; după cum secretul focului grecesc, revelat de un înger primului împărat creștin nu trebuia fi sub niciun pretext vândut străinilor, astfel, printr'o „constituție nestrămutată" a lui Constantin cel

Mare însuşi, era specificat că prinţesele porfirogenete nu puteau, fără a-şi pierde rangul, să se unească cu bărbaţi de altă rasă şi era aproape o ruşine pentru un împărat să se căsătorească cu o femeie care nu era născută în lumea bizantină.

Totuşi, mai mult decât odată, chiar înainte de secolul al X-lea politica călcase regulile astfel formulate şi mai multe fete din familia imperială trebuiseră să se resemneze a se mărita cu vreun suveran barbar. Curtea bizantină se silea să explice cât putea mai bine aceste mezalianţe şi să justifice prin motive subtile aceste umiliri impuse orgoliului său. Dar, cu toată grija pe care o punea spre a salva principiile şi că se declara mereu, nu fără trufie, că era „lucru ne mai auzit, ca o porfirogenetă, fiică a unui porfirogenet, să se alieze cu barbarii", din ce în ce mai mult necesităţile timpului şi exigenţele politice făceau să cedeze tradiţia stabilită. Chiar din a doua jumătate a secolului al X-lea unele prinţese imperiale se măritau, una cu un împărat german, alta cu un ţar rus; şi încet-încet se atenua oroarea pe care o inspirau la început aceste alianţe. Mai târziu, în epoca Comnenilor, mai mult de o prinţesă bizantină se aşează pe un tron din Occident: şi invers, în vremea Comnenilor şi a Paleologilor, mai mult decât o prinţesă latină veni să împartă purpura Cezarului bizantin.

Cum s'au împăcat aceste exilate cu mediul nou în care soarta le făcea să trăiască? ce-au păstrat ele, în noua lor patrie, din ideile şi moravurile ţării de naştere? Au dus Bizantinele cu ele în Occident ceva din civilizaţia superioară, în care fuseseră crescute? Occidentalele se elenizară în contact cu lumea mai cioplită, mai elegantă, în care se găsiră transplantate? Sunt tot atâtea chestiuni care se pun celui care încearcă să studieze aceste vieţi imperiale şi a căror deslegare, depăşind cadrul strâmt al acestor cercetări particulare, nu e poate lipsită de interes pentru istoria generală a Bizanţului şi a civilizaţiei. Se poate în adevăr vedea aici, în ce măsură două lumi, opuse şi ostile, se pătrunseră şi fură susceptibile de a se înţelege; se va afla ce profit au tras una

şi cealaltă din acest contact şi din cele două civilizaţii de valoare inegală, care exercită până la sfârşit, influenţa cea mai puternică şi mai durabilă.

Putem număra destul de repede prinţesele bizantine, pe care căsătoria le-a transportat pe tronurile din Occident. Dacă neglijăm câteva persoane mai obscure, este Teofana, care, spre sfârşitul secolului al X-lea, se căsători cu Otto al II-lea şi care făcu să pătrundă în Occident ceva din rafinamentul şi din eleganţa curţii bizantine. Este Teodora, nepoata basileului Manuel Comnenul, care, în 1148, fu măritată cu ducele Henric de Austria, fratele regelui Germaniei Conrad al III-lea. Este Irina Ingerul în sfârşit, care, spre sfârşitul secolului al XII-lea fu soţia regelui Romanilor Filip de Suabia, fiul mai mic al lui Frederic Barbăroşie şi care, din această însoţire pur politică ştiu să facă o căsătorie de dragoste. In realitate, aceste alianţe între Bizantini şi Latini nu plăcură niciodată prea mult la curtea din Constantinopol. Se pare că prinţesele astfel aşezate în regate depărtate fură victimele date, după expresia lui Teodor Prodromul, „bestiei din Occident"; şi rudele acestor nenorocite, disperaţi din cauza acestor căsătorii, „plângeau pe fiicele lor vii, ca şi cum ar fi murit". Ca pentru a justifica aceste presimţiri, tinerele femei, sacrificate exigenţelor politice, au fost de altfel rareori fericite şi muriră tinere, fără să poată uita vreodată ţara în care se născuseră. Fără îndoială, Teofana se ataşă de acel imperiu german, pe care-l guvernă pentru fiul său Otto al III-lea şi Irina Ingerul se devotă cu totul unui soţ pe care-l iubea. Dar amândouă aveau privirile mereu întoarse spre Constantinopol. Teofana luă din Bizanţ civilizaţia superioară pe care o aduse în Germania şi ideile în care îşi crescu fiul. Irina visă toată viaţa ei să aşeze pe tronul lui Constantin pe soţul ei. Astfel, aceste Bizantine măritate în Occident fură în definitiv prinţese în exil şi luară puţin lucru din lumea nouă în care fură transplantate.

De altfel, această lume nouă le-a fost puţin primitoare, adeseori ostilă. Dacă Irina a fost oarecum populară, prin nenorocirile ei, Teofana a rămas totdeauna necunoscută. Oa-

menii din vremea sa calomniară vieaţa ei particulară, defăimară simpatia excesivă pe care o arăta compatrioţilor, îi reproşară influenţa dezastruoasă pe care o exercită asupra soţului său. Dar în această Bizantină ei văzură mai ales pe marea corupătoare a virtuţilor germane. „Gătelile ei somptuoase, scrie un contemporan, erau un exemplu rău pentru femeile din Germania". Un alt cronicar critică cu severitate frivolitatea ei. In sfârşit, o legendă curioasă care circulă pe socoteala sa, arată amintirea turburătoare pe care o lăsă în Occident. După această povestire împărăteasa apăruse, după moartea ei, îmbrăcată mizerabil, unei călugăriţe şi-i ceruse ajutorul rugăciunilor ei. „Ea avea să-şi reproşeze, spunea dânsa, în adevăr, de a fi introdus în Germania multe găteli luxoase şi inutile, care plac Grecilor, dar a căror întrebuinţare fusese necunoscută până atunci de femeile din Germania. Nu numai ea se gătise cu aceste toalete, bucurându-se de ele mai mult decât se cuvine unei fiinţe omeneşti, dar pe lângă aceasta ea îndemnase şi pe celelalte femei să păcătuiască, inspirându-le dorinţa unui asemenea lux. Astfel, prin aceasta ea meritase pedeapsa veşnică. Totuşi, adăuga ea, nădăjduia că deoarece fusese totdeauna credincioasă, va obţine, mulţumită rugăciunilor sufletelor pioase, să fie scoasă din iad".

Anecdota e semnificativă. Ea arată antipatia adâncă pe care o simţea Occidentul secolului al X-lea pentru acel Orient elegant şi rafinat care se desvăluia în faţa lui. Şi n'ar trebui de loc să credem că aceste sentimente erau particulare numai Germaniei. Când, după cincizeci de ani dela moartea Teofanei, dogele veneţian Domenico Selvo se căsători cu o prinţesă bizantină, contemporanii n'au fost mai puţin scandalizaţi de vieaţa „aşa de molatică, aşa de delicată", pe care o ducea străina. Nu avea ea nevoie, în loc de apă obişnuită pentru toaletă, de rouă, pe care în fiecare dimineaţă o strângeau servitorii? Nu se acoperea de parfumuri, mereu îmbrăcată în mătăsuri somptuoase şi cu mâinile înmănuşate cu grijă? Şi mai ales, în loc de a mânca cu degetele — ca toată lumea — nu împingea rafinamentul până acolo încât punea pe eunuci să-i taie bucatele şi apoi le lua cu o furculiţă de

aur? Astfel de inovații scandaloase meritau o pedeapsă cerească. Făcând abuz de arome și de esențe, dogaresa își văzu trupul intrând în putrefacție și mirosul care se răspândea din ființa ei era așa de respingător, încât toți se depărtau de ea și muri părăsită.

Astfel, printr'o ciudată contradicție, oamenii din Occident uneau în admirația pentru Bizanț, pentru bogățiile, splendorile și prestigioasa lui civilizație, o neîncredere instinctivă față de eleganțele sale corupătoare și perverse. Prinții latini solicitau pe întrecute onoarea une alianțe imperiale: popoarele se temeau de aceste frumoase vrăjitoare din Orient, care li se păreau făcute mai ales spre a corupe calitățile aspre și puternice de care erau mândri. Asupra Occidentului întreg Bizanțul își punea pecetea artei, industriei, luxului său. Totuși, niciodată Latinii nu iubiră pe acești Greci ingenioși, prea îndemânatici, prea subtili, a căror superioritate o recunoșteau și în același timp se temeau de ea. Împărăteasa Teofana făcu cea dintâi experiența: în secolele ce urmară, multe alte cazuri au adeverit de asemenea antipatia persistentă a celor două lumi opuse și rivale. Pe măsură ce, prin cruciate, legăturile între ei se înmulțiră, neînțelegerea nu făcu decât să crească între Greci și Latini. Niciodată n'au ajuns să se înțeleagă perfect și încă și mai puțin să se suporte prietenește. Și a fost pentru Bizanț o soartă ciudată că deși civilizația i-a datorat atâtea progrese însemnate, să nu întâlnească decât neîncredere și ingratitudine, chiar și la aceia pe care îi servise cu mai mult folos.

Istoria prințeselor din Occident, pe care o căsătorie le-a făcut să se urce pe tronul basileilor, arată și mai semnificativ această eternă și deplorabilă contradicție.

BERTHA DE SULZBACH, IMPĂRĂTEASĂ A ROMANILOR.

Indată ce prima cruciată pusese în legătură mai intimă Orientul cu Occidentul, Bizanțul devenise o mare putere europeană. Expedițiile succesive, întreprinse pentru liberarea Sfântului Mormânt, întemeierea statelor france din Siria, multiplicând legăturile dintre Greci și Latini, deșteptase la cei din urmă ambiții, aprinsese pofte, excitase uri, crease astfel interese noi; pe cei dintâi, îi făcuse să înțeleagă mai ales necesitatea de a renunța la disprețul trufaș cu care vorbeau altădată de „barbari" și să țină seamă de naț unile noi care năsteau spre vieață. Fără îndoială, din această apropiere nu se născuse nicio simpatie reală; totuși, un fel de curiozitate, o conștiință neclară de nevoia ce aveau unii de alții, atrăgea una spre alta aceste două lumi, care se ignoraseră atâta vreme. In secolul al XII-lea, marele imperiu oriental, ieșind din ce în ce mai mult din izolarea lui, se amesteca în toate chestiunile mari ale politicii europene: sub domnia lui Manuel Comnenul mai ales, Constantinopolul fu unul din centrele acestei politici.

In cea dintâi jumătate a secolului al XII-lea, o primejdie îngrozitoare amenința monarhia basileilor. Regatul puternic, pe care Normanzii îl întemeiaseră în Italia meridională și în Sicilia, își întindea planurile ambițioase până dincolo de Adriatica: ca și Robert Guiscard și Bohémond, Roger al II-lea visa să se întindă pe socoteala imperiului dela Constantinopol. In contra unui adversar de talia acestuia, Bizantinii aveau nevoie de o alianță; ei o căutară în Germania, pe care statornicile sale ambiții italiene o arătau mai mult decât pe oricare alt Stat în stare să neutralizeze sforță-

rile întreprinzătorului suveran sicilian. Din 1135 şi doi ani mai târziu, în 1137, ambasadori greci fură trimişi în Germania spre a pregăti terenul unei înţelegeri; o nouă misiune veni în 1140 să aducă regelui Conrad al III-lea oferte mai precise. Pentru a pecetlui definitiv acordul proiectat, curtea bizantină propunea să unească cele două dinastii printr'o căsătorie şi cerea ca o „fată de sânge regal" să fie trimisă la Constantinopol, spre a se căsători cu sebastocratorul Manuel, al patrulea fiu al împăratului Ioan Comnenul.

Conrad al III-lea al Germaniei era o fire foarte orgolioasă. Aspirând la titlul imperial, el se considera ca egalul basileului şi avea pretenţia să i se facă aceleaşi onoruri ca împăratului. Mai mult, amintindu-şi că imperiul grec îşi trăgea originea dela Roma, credea că monarhia bizantină datora sfântului imperiu romano-germanic respectul pe care o fiică îl datorează mamei sale. Foarte îndrăgostit, în sfârşit, de puterea lui, se lăuda cu supunerea pe care i-o arăta întregul Occident. Astfel de idei ofensau foarte mult vanitatea grecească, pentru ca o alianţă să fie uşor de încheiat. Din fericire, se întâmplă că şi Conrad simţea de asemenea nevoia unui sprijin în contra ambiţiilor crescând ale lui Roger al II-lea. El răspunse deci propunerilor care i se făcuseră şi se propuse trimişilor bizantini să dea ca soţie prinţului Manuel o soră a nevestei lui, contesa Bertha de Sulzbach. După multe discuţii, se înţeleseră în sfârşit: spre sfârşitul anului 1142, o ambasadă bizantină merse în Germania să aducă pe tânăra logodnică.

La Constantinopol i se făcu cea mai strălucită primire. Un scriitor al timpului, Teodor Prodromul sau altul din versificatorii oficiali, care populau curtea Comnenilor, a descris într'un poem de circumstanţă splendoarea primirii care salută pe noua venită. A povestit despre cortegiul măreţ care escorta pe contesa germană, mulţimea în haine de sărbătoare înşirată în calea ei, străzile frumos împodobite, flaşnetele cântând la trecerea ei, parfumurile şi aromatele răspândite sub paşii ei, în sfârşit tot rafinamentul ceremonialului luxos pe care-l desfăşura Bizanţul în asemenea ocazii. Prinţesele din familia imperială însăşi se deranjară să meargă înaintea

„floarei din Occidnt, cum spune poetul, pe care împăratul o sădea în grădina imperială". Se pare că acest lucru dădu chiar loc unui incident curios. Printre femeile tinere adunate spre a saluta pe germană, se afla şi soţia moştenitorului Alexe, fiul mai mare al basileului: ea purta în ziua aceea o haină de un albastru închis, garnisită simplu cu puţină purpură şi aur. Izbită de această coloare care făcea ca o pată printre toaletele mai strălucitoare, străina întrebă cine era acea „călugăriţă", care vorbea cu un ton aşa de poruncitor. In acest cuvânt, superstiţia bizantină nu întârzie să vadă o prevestire rea; şi, în adevăr, moartea prematură a prinţului Alexe se însărcină după puţină vreme să justifice faimosul pronostic.

Rând pe rând, în 1143, cei doi fraţi mai mari ai lui Manuel, Alexe şi Andronic, dispărură brusc în câteva săptămâni. Manuel devenea astfel moştenitorul imperiului, substituit de voinţa tatălui său muribund lui Isac, fratele mai în vârstă. Ori, pentru un basileu bizantin, stăpânul unuia din tronurile cele mai măreţe ale epocii, era un lucru mai mult decât mediocru să se însoare cu o simplă contesă germană. Pe lângă aceasta, se pare că aerele dispreţuitoare pe care le arăta Conrad al III-lea jignise lumea din Constantinopol. In poemul menţionat adineaori, Prodromul răspundea pe faţă pretenţiilor germane: el declara deschis „gloriosului rege" Conrad că, cu toată gloria lui, cinstea supremă era pentru el de a se fi aliat cu casa Comnenilor; el proclama noua Romă incontestabil superioară celei vechi. „Dacă aceasta, scria el, dă pe logodnică, cealaltă dă pe logodnic; şi cum ştim cu toţii că bărbatul e superior femeii, este evident că aceleaşi raporturi trebuesc aplicate şi în relaţiile celor două imperii". Pentru aceste motive diferite şi încă pentru alte motive, împăratul Manuel nu se grăbi de loc să celebreze căsătoria cuvenită; timp de aproape patru ani el făcu pe femeia ce-i fusese destinată, să aştepte binecuvântarea nupţială.

In această vreme chiar, politica bizantină se apropia de Sicilia; un proiect de căsătorie se schiţa între o prinţesă greacă şi un fiu al lui Roger al II-lea; şi în acelaşi timp relaţiile cu Germania se încordau. Totuşi, până la urmă, Ma-

nuel se hotărî să revină la alianța germanică: în 1145 fu trimisă lui Conrad al III-lea o ambasadă spre a-i vesti intenția ce avea împăratul de a celebra căsătoria hotărîtă în 1142. Dar făcu pe regele Germaniei să simtă marea cinste ce i se făcea și trimisul grec se arătă de o aroganță așa de nesuferită, încât suveranul german trebui să-l dea afară și să-l facă să ceară scuze în public. Foarte jignit de felul în care era tratat, Conrad de altfel nu rămânea dator cu obrăsnicia. In scrisoarea pe care o scrise atunci la Constantinopol, el lua pentru sine titlul de împărat al Romanilor și adresa dispreţuitor mesajul „scumpului său frate Manuel Comnenul, ilustru și glorios rege al Grecilor".

Totuși, deoarece și dintr'o parte și din cealaltă se dorea înțelegerea, totul sfârși bine. O ambasadă germană sosi la Constantinopol și șeful ei, episcopul de Würtzburg, potrivi lucrurile spre satisfacția generală. In luna Ianuarie 1146, Bertha de Sulzbach se căsători în sfârșit cu împăratul Manuel Comnenul și urcându-se pe tron lua pronumele bizantin de Irina, simbol de sigur al păcii stabilite între țara ei natală și noua patrie.

* * *

Poate că prezintă oarecare interes să căutăm a analiza aici care puteau fi, în momentul când sosea la Constantinopol, impresiile unei străine, transportată astfel într'o lume cu totul nouă. Spre a ne da seama de aceasta, putem să ne servim de mai multe descrieri destul de curioase, care ne arată capitala bizantină așa cum era către mijlocul secolului al XII-lea. Una din acestea este pentru noi cu deosebire demnă de atenție, deoarece este opera unui Occidental, Eudes de Deuil, care vizită orașul basileilor în 1147, îndată chiar după căsătoria Irinei cu Manuel.

Prestigiul cetății imperiale era mare în Occident. Se pare că realitatea nu desmințea această faimă. Prin frumusețea climatului, prin rodnicia pământului, prin bogăția sa prodigioasă, Constantinopolul apărea Latinilor ca un oraș incomparabil. „El este, spune Eudes de Deuil, gloria Greciei: faima sa este strălucită; de fapt, el este superior chiar

renumelui". (Graecorum gloria, fama dives et rebus ditior). Cronicarul nu oboseşte deloc lăudând splendoarea palatelor, măreţia bisericilor, mulţimea relicvelor preţioase păstrate în ele; el nu e mai puţin isbit de aspectul pitoresc al zidurilor, la picioarele cărora se întind până departe în câmpie grădini mari şi lucrările de artă, care asigură capitalei o alimentare continuă şi abundentă cu apă dulce. Dar, alături de monumentele publice, Eudes de Deuil — şi în aceasta constă marele interes al descrierii lui — a ştiut să vadă oraşul însuşi şi el i-a apărut deosebit de murdar, mirositor şi întunecat. E un oraş de Orient, cu străzile acoperite cu bolţi. Deasupra acestor clădiri se ridică spre cer locuinţele măreţe ale oamenilor bogaţi; dar în aceste fundături, în care soarele nu pătrunde niciodată, trăieşte o populaţie săracă şi mizerabilă, pe care mizeria o expune tuturor ispitelor. Nesiguranţa este absolută aici; asasinarea, furtul, sunt accidente de toate zilele. „Sunt în Constantinopol, zice istoricul, aproape tot atâţia hoţi, câţi săraci". Poliţia, neputincioasă, nu face nimic; nimeni n'are grijă să respecte legea sau s'o facă respectată; orice vinovat scapă de urmările crimei lui. In ochii călătorului din Occident, Bizanţul secolului al XII-lea apare ca un oraş nemărginit, suprapopulat, neliniştit şi sgomotos, excesiv în toate, în bogăţiile ca şi în viţiile lui.

Acestea nu sunt cum s'ar putea crede, bârfeli de Latin nemulţumit de Greci. O mărturie dela aceeaşi dată, aceasta de origine bizantină, ne arată cetatea imperială sub acelaşi aspect. Străzile cele mai umblate sunt barate de bălţi cu noroiu, pe care ploile le transformă în adevărate mocirle. In acest „Tartar", în acest „lac de iad", animale şi oameni se înămolesc şi adeseori chiar se înnecă. Călătorii care au traversat fără accidente munţii şi fluviile „naufragiază în mijlocul oraşului", sosind în port. Pentru a ieşi din încurcătură, trebuesc întreprinse adevărate salvări dela înnec, descărcând animalele, intrând în noroiu până la brâu, scoţând animalele din mocirlă cu mare trudă. Noaptea, alte pericole se adaugă la primejdia drumurilor. Străzile fără lumină sunt pe mâna hoţilor, a câinilor vagabonzi care, atunci, ca şi acum, mişunau în Constantinopol; oamenii cum se cade se închideau în

case, niciun ajutor nu e de aşteptat în caz de accident; nimeni nu răspunde la strigătul victimelor, care n'au decât să se lase jefuite.

De sigur că o împărăteasă n'avea niciodată ocazia să vadă „acest spectacol nedemn de un suveran" (ἀβασίλευτον θέατρον). Ce cunoştea ea din Constantinopol erau reşedinţele imperiale, mai ales palatul Blacherne, devenit în secolul al XII-lea locuinţa obişnuită a basileilor. El era aşezat către extremitatea Cornului de Aur şi tripla lui faţadă domina marea, câmpia şi oraşul. Exteriorul era măreţ, interiorul şi mai frumos. Pe zidurile marilor săli mărginite de colonade, străluceau mozaicurile pe fond de aur, executate „cu o artă admirabilă" şi care reprezentau în culori strălucitoare faptele împăratului Manuel, războaiele lui în contra barbarilor, tot ce făcuse pentru binele imperiului. Pe jos, alte mozaicuri de marmoră formau o pardoseală somptuoasă. „Nu ştiu, scrie un contemporan, ce-i dă mai mult preţ sau frumuseţe, asta sau valoarea materialului." Peste tot era acelaşi lux pe care împăraţii din familia Comnenilor îl adăugaseră neîncetat şi care făcea din palatul Blacherne una din minunile Constantinopolului. Străinii admişi să-l viziteze au lăsat despre el descrieri uimitoare: „Frumuseţea sa exterioară, scrie Eudes de Deuil, este aproape incomparabilă şi cea a interiorului întrece cu mult tot ce aşi putea spune. Peste tot nu vezi decât aur şi picturi de culori diferite; curtea este pavată cu marmoră, cu o artă încântătoare".

Benjamin de Tudèle, care vizită Constantinopol cu câţiva ani mai târziu, exprimă o admiraţie asemănătoare. „In afară de palatul pe care i l-au lăsat strămoşii împăratului Manuel, spune acesta, el a pus să se zidească pe malul mării altul, care se numeşte Blacherne, ale cărui coloane şi ziduri sunt acoperite cu aur şi argint, pe care a pus să se reprezinte atât propriile lui războaie, cât şi cele ale strămoşilor. El a pus să i se facă în acest palat un tron de aur, îmbogăţit cu pietre preţioase şi care e împodobit cu o coroană de aur atârnată de lanţuri, care sunt tot de aur. De jur împrejur, coroana aceasta e presărată cu perle şi diamante al căror preţ nimeni nu-l poate spune şi care aruncă o lumină aşa de

strălucitoare, că sala e aproape luminată noaptea, fără ajutorul altei lumini. Se mai află acolo o infinitate de alte lucruri, care ar părea de necrezut, dacă s'ar povesti. In acest palat se aduce tributul anual, atât în aur, cât şi în haine de purpură, de care sunt pline lăzile: aşa încât prin belşugul bogăţiilor şi prin frumuseţea arhitecturii, acest palat întrece pe toate celelalte de pe pământ".

Ceea ce mai cunoştea o împărătească erau reşedinţele încântătoare, în care se duceau basileii în timpul verii, căutând o temperatură mai plăcută. Chiar la picioarele palatului Blacherne, în afară de zidul din jurul oraşului, se afla frumosul parc Philopation, teren întins închis cu ziduri, în care apele curgătoare întreţineau o răcoare vecinică, în care păduri mari, populate cu animale sălbatice permiteau plăcerea vânătoarei; împăraţii construiseră acolo o încântătoare locuinţă de plăcere şi totul forma, după expresia lui Eudes de Deuil, „deliciul Grecilor". In atlă parte, pe Propontida, erau splendidele vile, în care împăraţii reînviaseră luxul oriental „al Susei şi al Ecbatanei" şi unde-i plăcea lui Manuel să se odihnească de osteneala războaielor, prin bogăţia meselor şi plăcerea muzicii.

Ceea ce cunoştea din Constantinopol o împărătească, era Hipodromul şi serbările lui, care formau şi în secolul al XII-lea una din plăcerile esenţiale ale poporului bizantin. Aici aveau loc, ca şi în vremea lui Justinian, curse de cai şi exerciţii atletice, cu intermedii de tot felul, cum erau acelea de a da drumul iepurilor, care erau apoi urmăriţi de câini de vânătoare; isprăvile jucătorilor pe sfori şi ale acrobaţilor, lupte de animale sălbatice, urşi, leoparzi şi lei. Tot acolo, după cum raportează Benjamin de Tudèle, se dădeau „în fiecare an spectacole mari, în ziua naşterii lui Isus din Nazaret. Acolo se arată, în faţa împăratului şi a împărătesei, figurile deosebite ale tuturor oamenilor din lume, cu hainele lor diferite. Nu cred, adaugă călătorul, să mai fie pe lume jocuri aşa de măreţe". Acestea erau foarte gustate la Constantinopol şi curtea nu le privea cu mai puţină plăcere decât mulţimea oricând „lacomă de spectacole noui".

Ceea ce mai cunoştea în sfârşit o împărătească, erau bi-

sericile capitalei, splendoarea slujbelor celebre dela Sfânta Sofia, „edificiu admirabil şi divin, după expresia istoricului Nicetas Acominate, pe care însăşi mâinile lui Dumnezeu au ridicat-o ca prin minune, ca cea dintâi şi cea din urmă operă a sa, biserică incomparabilă, imagină pământească a bolţii cereşti". Şi, fără îndoială, ca cea mai mare parte dintre vizitatori, prinţesa germană a fost fermecată de frumuseţea cântecelor liturgice din biserica grecească, de amestecul armonios al glasurilor, care uneau vocile ascuţite cu accentele mai grave, de euritmia gesturilor şi a îngenuncherilor. Şi fără îndoială ea aprecie de asemenea, ca cea mai mare parte din străini, superba orânduire a banchetelor somptuoase ce se ofereau în palatul imperial, a bucatelor excelente şi bine servite, amestecate cu spectacole de tot felul, „în care, cum spune un contemporan, urechile, gura, ochii, erau la fel de încântaţi". Şi de sigur i-a plăcut luxul costumelor, pompa ceremoniilor, rafinamentul splendorilor ce făceau din curtea bizantină o minune unică în bogăţie şi eleganţă.

Un lucru totuşi mira pe cei ce vizitau Constantinopol pentru prima dată. Era nepăsarea acelei plebe bizantine, a acelui „popor inert", obişnuit să trăiască din dărnicia imperială: şi Latinii simţeau puţină simpatie pentru această rasă. „cu carcater viclean şi şiret, corupt în acelaşi timp". Din fericire, spre a se mângâia de defectele supuşilor săi, noua împărătească găsea în Constantinopol numeroşi compatrioţi. In Bizanţul secolului al XII-lea se afla o întreagă colonie germană: negustori germani se stabiliseră aici, soldaţi germani serveau în trupele imperiale; şi numărul lor era destul de mare pentru ca Regele Conrad să ceară să li se dea o biserică specială. Şi, în sfârşit, multe obiceiuri, introduse în Constantinopol de curând, puteau să amintească străinei de patria depărtată. In epoca Comnenilor, biserica greacă celebra în sanctuarele sale unele sărbători care aminteau în mod ciudat acele serbări ale *Nebunilor* sau a *Măgarului*, cu care se distra atunci Occidentul.

* * *

Trebue de altfel să recunoaştem că împăratul Manuel Comnenul se arătă, cel puţin la începutul căsniciei, foarte grăbit să placă tinerei femei pe care o luase de soţie. Acest prinţ bizantin avea, se ştie, foarte multă simpatie pentru Latini; el iubea moravurile lor cavalereşti, întrecerile cu spada, bravura lor imprudentă şi măreaţă; îi plăceau întrecerile cavalereşti şi el însuşi cobora bucuros în arenă. Astfel, el făcea Occidentalilor bună primire la curte şi preţuia atât de mult serviciile lor, încât Grecii erau adesea nemulţumiţi de favoarea de care se bucurau aceşti străini semi-barbari, care „scuipau mai bine decât vorbeau" şi care „lipsiţi de orice educaţie, repetau cuvintele limbii greceşti cu aceeaşi asprime cu care stâncile şi pietrele repetă în ecou cântecul din fluer al păstorilor". In contact cu aceşti Occidentali, Manuel învăţase să cunoască tot ceea ce se impunea unui perfect cavaler. El ştia de exemplu, că pentru un Latin căsătorit de curând, era o datorie de onoare să se ilustreze printr'o faptă strălucită; şi imitând modelele din Occident, se silea să merite dragostea soţiei sale prin vitejie. Şi se pare, în adevăr, a fi reuşit. Irina admira foarte mult valoarea soţului său şi declara în public că în Germania, unde toţi se pricepeau în chestiuni de curaj, niciodată nu întâlnise un mai perfect cavaler.

In vreme ce spre a cuceri pe soţia sa, Manuel se modela după moravurile Occidentului, ea, din partea sa, spre a plăcea soţului, se trudea să se pătrundă de frumuseţile literaturii greceşti şi aspira să joace rolul prinţesei prietenă şi protectoare a literelor, în care se complăcuseră cele mai multe din femeile Comnenilor. Astfel, ea îşi puse în cap să studieze şi să înţeleagă pe Homer şi, în acest scop, făcu apel la unul din cei mai iluştri gramaticieni ai epocii. Pentru dânsa Tzetzes compuse *Alegorii asupra Iliadei*, în care explica imperialei sale eleve subiectul poemului şi istoria personajelor principale care jucau vreun rol în el, fără a renunţa la notele enudite asupra biografiei poetului; şi în dedicaţia prin care oferea împărătesei cartea, el o califica drept „doamnă foarte îndrăgostită de Homer" (ὁμηρικωτάτη κυρία) Acestea se petreceau în 1147. Puţin mai înainte, Tzetzes dedicase de

asemenea Irinei o primă ediție din *Chiliade* și se părea că prințesa germană devenise cu totul bizantină, în cercul său de gramaticieni și retori.

Totuși, cu toată această reciprocă bunăvoință, căsnicia imperială nu întârzie să se desbine. Se pare că vina a fost a amândorura. Irina pe de o parte se sătură destul de repede de rolul său de protectoare a literelor. Ea se certă cu Tzetzes pentru o mizerabilă chestiune de bani. Gramaticianul însuși povestește că i se făgăduise doisprezece bani de aur pentnu fiecare din caietele sale cu disertații savante. Pentru a face dovadă de zelul său, el luă hârtie de format mai mare, acoperi paginile cu un scris mai mărunt, așa încât, cum spunea el, un singur caiet făcea cât zece. Socotea că va fi răsplătit în aceeași proporție: dar de unde! Intendentul împărătesei pretinse să plătească lucrul lui Tzetzes după prețul fixat dinainte și cum nenorocitul om de litere se plângea de acest procedeu, la sfârșit i se refuză orice plată. Furios, el se adresă suveranei însăși, spre a cere dreptate. Irina, care nu înțelegea nimic din aceste subtilități bizantine, trimise la plimbare pe nenorocitul gramatician. Acesta se răzbună, povestind întâmplarea: în afară de aceasta, el distruse prima ediție din *Chiliade* și sătul de a mai lucra pentru nimic opri savantele sale comentarii la cântul XV al *Iliadei* și se puse în căutarea altei protectoare. Experiența literară încercată de împărătească reușise destul de rău.

Aceasta ar fi fost puțin lucru. Dar și în alte privințe Irina se împăca greu cu obiceiurile nouei sale patrii. Se pare că împărăteasa era o persoană destul de frumoasă. Arhiepiscopul Vasile din Achrida, care pronunță cuvântarea funebră la moartea ei, spune că „prin statura trupului său, prin armonia membrelor, prin colorile sale frumoase, ea procura o senzație de plăcere chiar și lucrurilor neînsuflețite". Pe deasupra, era înzestrată cu tot felul de virtuți, „al căror parfum, spune panegiristul, înveseleau pe Dumnezeu și pe oameni". Perfect cinstită, blândă, pioasă, extrem de milostivă, totdeauna gata să ajute și să mângâie pe nenorociți și a întinde asupra lumii mâinile ei binefăcătoare, ea avea calități morale înalte. Dar îi lipsea cu totul eleganța. „Ea se îngri-

jea mai puțin, spune Nicetas, de frumusețea trupului, decât de perfecționarea sufletului". Nu-i plăcea toaleta, nu-și farda obrazul, nu-și făcea ochii și arăta oarecare dispreț pentru „femeile nebune", cum spunea ea, care preferă arta naturii. „Nu voia, zice cronicarul, să strălucească decât de lumina virtuților". La toate acestea, ea adăuga oarecare asprime germană, după spusele lui Nicetas (τὸ μὴ ἐπιτηλίνες ἐθνικὸν) și o înfățișare mai curând gravă și trufașă. Acesta nu era de loc un mijloc de a reține pe tânărul pasionat care era atunci Manuel, setos de plăceri, de reuniuni mondene, de aventuri amoroase, îndrăgostit de toate distracțiile potrivite cu vârsta sa și toate petrecerile care se ofereau fanteziei sale.

Pe lângă acestea, Irina nu dădea soțului său niciun copil. In 1147, când împăratul alungă pe patriarhul Cosma, acesta, în furia lui, blestemase în plin sinod sânul împărătesei și declarase că niciodată împărăteasa nu va da naștere vreunui copil de sex masculin. Ori, faptele păreau că justifică prezicerea aceasta. Timp de cinci ani, cu toate rugăciunile cerute călugărilor celor mai vestiți, cu toate darurile cu care copleși Biserica, în speranța de a obține astfel sfârșitul sterilității, Irina nu dădu niciun moștenitor imperiului; și când în sfârșit, în 1152, îi sosi un copil, acesta fu o fată, Maria. Dar mai târziu, ea mai avu un copil: dar din nou o fată, care de altfel muri în vârstă de patru ani. Manuel era foarte amărît din această cauză; și ferm convins că era efectul blestemului patriarhului, el fu puțin supărat pe soția lui și dă astfel cu totul dreptate prelatului.

Pentru toate aceste motive, Manuel din partea sa se sătură destul de repede de Irina. Fără îndoială, el îi păstră cu politeță toate onorurile exterioare ale puterii, curtea, gărzile, toată strălucirea puterii supreme. Dar se îndepărtă cu totul de ea. După numeroase aventuri, sfârși prin a-și lua o amantă oficială. Aceasta fu nepoata lui, Teodora și el se apropie cu atât mai mult de ea, cu cât, mai fericită decât Irina, îi dădu un fiu. De acum înainte el nu-i mai refuză nimic: ca și soția legitimă, ea avu o curte, gardă și ea împărți aproape toate prerogativele puterii supreme. Pentru dânsa, împăratul făcu cele mai nebunești cheltuieli: „mări de bo-

găţie", cum spune Nicetas, fură vărsate la picioarele ei. Orgolioasă, arogantă, ea primea onorurile şi banii: şi în jurul ei, după exemplul stăpânului, se îndesau curtezanii, părăsind oarecum pe împărăteasa legitimă pentru favorită.

Se pare că cea dintâi nu încercă de loc să pună capăt izolării ei. Irina îşi făcu vieaţa ei aparte şi o umplu cu fapte bune, ajutând pe văduve, protejând pe orfani, înzestrând şi măritând pe fetele sărace, frecventând şi îmbogăţind mănăstirile. Îi plăcea să dea şi panegiristul a spus frumos despre ea „că erau ca o bucurie cererile ce i se adresau şi părea că se roagă să i se adreseze rugăminţi". Convertită, în momentul căsătoriei, la ortodoxia grecească şi foarte credincioasă, ea trăia bucuros în societatea oamenilor Bisericii şi le arăta un respect infinit. Totuşi, rămânea foarte occidentală şi foarte germană în această curte din Orient. In cuvântarea funebră pe care o pronunţă în onoarea ei, Vasile din Achrida nu se putu opri de a aminti că era „o străină, născută sub alte ceruri, necunoscând obiceiurile civilizaţiei noastre, fiica unei rase orgolioase şi mândre, al cărui gât nu ştie să se plece" şi s'a crezut obligat să facă elogiul Germaniei, acestei naţiuni „puternice şi dominatoare", care între toate popoarele din Occident „porunceşte celorlalte şi nu acceptă de loc să fie comandată". Vorbind astfel, prelatul arăta că pătrunsese adâncul sufletului suveranei.

In adevăr, ea nu uită niciodată ţara de naştere. Fu încântată când în 1147 aduse la Constantinopol pe regele Conrad, cumnatul său şi o armată latină. In timp ce Grecii vedeau cu groază vărsându-se asupra imperiului norul îngrozitor ce se ridica din Occident, în timp ce hoinarii bizantini se minunau găsind în rândurile cruciaţilor femei, îmbrăcate şi înarmate ca nişte cavaleri şi care, noui Amazoane, călăreau ca bărbaţii, Irina din contră se trudea să facă cea mai bună primire compatrioţilor săi. Când orgolioşii rivali ai împăratului grec şi ai regelui Germaniei ameninţară să se ciocnească, ea încercă să potolească neînţelegerile dintre cei doi prinţi. Şi deşi pretenţiile lui Conrad, imposibil de acomodat cu exigenţele etichetei bizantine n'au permis în acel moment o întâlnire personală între cei doi suverani, cel puţin influenţa

împărătesei reuşi să asigure între cei doi relaţii aproape tolerabile. Manuel şi Conrad îşi arătară curtoazia unul faţă de celălalt; împăratul trimise în tabăra latină hrană din belşug şi cadouri preţioase, cărora regele din partea sa răspunse prin daruri bogate.

Puţin mai târziu, când armata franceză apăru sub zidurile Constantinopolului, Irina întreţinu de asemenea cu Eleonora de Guyenne, soţia lui Ludovic al VII-lea raporturile cele mai binevoitoare. Dar mai ales după dezastrul suferit de cruciaţi în Asia Mică se manifestă bunăvoinţa împărătesei pentru compatrioţii săi. Conrad al III-lea, învins pe râul Meandru, se oprise la Efes cu resturile trupelor lui şi se îmbolnăvise acolo. Impreună cu Manuel, Irina veni să viziteze pe învins, îl aduse la Constantinopol în corabia imperială şi basileul, care avea cunoştinţe serioase în medicină şi chirurgie voi să-l îngrijească cu propriile sale mâini. In sfârşit, când după ce-şi îndeplinise datoria la Sfântul-Mormânt, Conrad al III-lea trecu din nou prin Bizanţ, el găsi iarăşi aceeaşi primire bună. Curtea bizantină se orienta pe faţă către alianţa germană, echilibru necesar faţă de ostilitatea evidentă a Normanzilor din Sicilia şi a Francezilor din Franţa. Intre cele două familii suverane se pregăteau căsătorii. Henric de Austria, fratele vitreg al regelui Germaniei, se căsătorea cu o nepoată a lui Manuel şi poeţii curţii imperiale celebrau cu pompă această unire. Puţin după aceea, era vorba să se căsătorească fiul lui Conrad cu altă nepoată a împăratului. In această politică, e imposibil să nu recunoaştem influenţa împărătesei şi de altfel o scrisoare curioasă a lui Conrad mărturiseşte aceasta. El lăsa în seama Irinei grija de a alege în familia imperială pe logodnica destinată fiului său, „pe aceea ce ţi se va părea ţie, care le-ai crescut, că merită, prin caracter şi frumuseţe". *(Quae moribus et forma noscatur a te, quae eas educasti, precellere)*. Totuşi căsătoria nu se făcu, dar alianţa cea mai strânsă persistă între cele două State. Când, în 1150, Roger al II-ea şi Ludovic al VII-lea se gândiră să formeze în contra Bizanţului o ligă a întregului Occident, opoziţia formală a regelui Ger-

maniei făcu să cadă planul. Rămânând bună germană, Irina nu adusese servicii așa de rele țării sale adoptive.

Moartea lui Conrad al III-lea, în 1152, slăbi legăturile bune dintre cele două curți. Dar împărăteasa păstră totdeauna un interes cald pentru tot ce se petrecea în Germania. Ea urmărea de departe, cu o simpatie pe care n'o ascundea, pe nepotul său, tânărul fiu al lui Conrad; îi trimitea daruri și avea grijă să fie făcut cavaler. Pe de altă parte, cu timpul pare că s'a apropiat din nou de Manuel și că i-a dat un ajutor prețios în administrarea chestiunilor Statului. Vasile din Achrida vorbește de „potrivirea de sentimente", de „înrudirea sufletească" ce există între cei doi soți. Este aici oarecare exagerare, fără îndoială, care ține de genul cuvântării funebre. Dar se vede din alte mărturii că Irina a intervenit de multe ori cu succes pe lângă împărat, spre a obține eliberarea prizonierilor de război sau iertarea condamnaților la moarte și că se însărcina bucuros să dea împăratului jalbe. In 1158, ea îi aduse un serviciu mai însemnat, salvându-l dintr'un complot urzit contra lui; și dacă e adevărat că „arhisatrapii din Persia", după spusele panegiristului său, voiră să-i cinstească mormântul cu ofrande mărețe, se poate trage concluzia că ea exercită oarecare influență asupra relațiilor externe ale monarhiei.

De altfel, ea avea un suflet drept, bun simț, sânge rece, sentimentul foarte clar despre ce trebuia să facă; trebue să fi fost un bun sfătuitor. Se înțelege deci că atunci când muri, în 1160, de friguri rele, Manuel a suferit de pierderea ei. Se poate crede totuși că Vasile din Achrida a arătat în termeni prea dramatici durerea împăratului, umplând palatul cu gemetele sale și incapabil de a se stăpâni și Nicetas exagerează când scrie că basileul fu disperat, ca și cum i s'ar fi smuls o mână și că petrecu doliul „copleșit și pe jumătate mort". Cel puțin, el făcu soției sale, care pare a fi fost regretată de toți, funerarii splendide. Ea fu înmormântată în mănăstirea Pantocratorului, pe care Ioan Comnenul o întemeiase spre a fi un Saint-Denis al dinastiei și unde Manuel însuși puse să i se pregătească mormântul. In cinstea împărătesei răposate, el comandă apoi o frumoasă cuvântare fune-

bră, care a ajuns până la noi şi în care Vasile de Achrida, arhiepiscop de Tesalonic, lăudă cum se cuvenea şi nu fără oarecare emoţie personală, calităţile şi virtuţile cu care Irina fusese împodobită. După care, împăratul se mângâie repede. Doritor de a avea un fiu, spune Nicetas, care să-i continue dinastia şi sensibil la farmecele feminine, din 1161 el anunţă intenţia de a se însura din nou. Intre toate partidele care i se propuseră, între toate fiicele de prinţi şi de regi care alergau după alianţa lui el alese pe „cea mai frumoasă din prinţesele vremii sale", pe Maria de Antiohia, cu care se căsători în 1161. Irina de Germania fusese foarte repede uitată.

Am văzut mai înainte care a fost soarta şi a acestei împărătese latine, cu ce entuziasm salutase poporul din Constantinopol pe seducătoarea prinţesă în momentul serbărilor căsătoriei şi cu ce ură urmări mai târziu pe străină. Am spus de asemenea care a fost sfârşitul tragic al încântătoarei suverane şi cum Bizanţul a fost şi mai crud faţă de ea decât fusese faţă de Irina. După cum prinţesele grece exilate în Occident nu se împăcau niciodată cu noua lor patrie, tot astfel Latinele măritate la curtea Comnenilor rămâneau totdeauna străine pentru poporul peste care domneau. Irina, cu toate sforţările ei de a deveni bizantină, rămase totdeauna o germană. Maria de Antiohia, deşi născută în Siria, rămase totdeauna o Latină. Una singură din prinţesele Occidentului din secolul al XII-lea primi mai puternic pecetea ţării sale adoptive şi se eleniză aproape cu totul. Şi aceasta adaugă un interes mai mult la istoria Agnèsei de Franţa, fiica lui Ludovic al VII-lea şi sora lui Filip-August, a cărei existenţă fu amestecată cu unele din cele mai tragice evenimente din vremea sa.

AGNÈS DE FRANȚA, IMPĂRĂTEASĂ A ROMÂNILOR.

Toată vieața lui, după cum am văzut, Manuel Comnenul iubise foarte mult pe Latini. Cronicarul Robert de Clari regăsea încă în Constantinopol, după mai mult de douăzeci de ani dela moartea suveranului, amintirea durabilă a acestei simpatii declarate. El povestește în limba lui naivă cum, cu toate reproșurile Grecilor, basileul primise și tratase totdeauna bine pe oamenii din Occident: „Vă poruncesc, spunea el curtezanilor, ca nimeni din voi să nu fie așa de îndrăsneț să se plângă vreodată de dărnicia mea, nici de faptul că iubesc pe Francezi. Căci îi iubesc și mă încred mai mult în ei decât în voi și le voiu da mai mult decât le-am dat."

Această simpatie naturală era întărită prin serioase rațiuni politice. Manuel simțea foarte bine forța de neînvins a tinerelor națiuni din Occident; le știa orgolioase, neîmblânzite, mereu gata să plece la război; cunoștea de asemenea vechea ură pe care o nutreau în contra Bizanțului. El se temea necontenit ca o coaliție să nu le unească în contra imperiului și ca „înțelegerea lor comună, cum spunea el, să nu copleșească monarhia, după cum un torent repede pustiește câmpiile cultivatorilor". Prin urmare, el se trudea prin toate mijloacele să împiedece această unire de temut, întreținând discordie între puterile europene, susținând rezistența Italiei în contra lui Barbăroșie, atrăgând la el, prin largi concesiuni comerciale, pe negustorii din Veneția, din Genova, din Pisa și Ancona, trudindu-se necontenit să câștige alianța vreunuia din marile state din Occident. De aceea la începutul domniei se sprijinise pe Germania. Mai târziu, spre sfârșitul vieții, înclina spre o alianță franceză. El era atunci în luptă des-

chisă cu împăratul Frederic Barbăroşie şi-şi bătea capul să găsească oriunde sprijin contra lui. Acela al regelui Ludovic al VII-lea i se părea cu deosebire avantajos şi căuta atent mijloacele de a se apropia de acest prinţ. De altfel, ideea era în aer. Incă din 1171 sau 1172, papa Alexandru al III-lea, care era în foarte buni termeni cu Manuel, se gândise la utilitatea alianţei franco-bizantine şi sfătuise pe Ludovic al VII-lea să unească printr'o căsătorie casa domnitoare a Franţei cu aceea a Comnenilor. Impăratul grec găsi deci terenul pregătit, când se hotărî să facă propuneri formale.

In 1178, Filip de Alsacia, conte de Flandra, întorcându-se din Palestina, se oprise la Constantinopol. După obiceiu, basileul îi făcu o primire măreaţă şi în cursul conversaţiilor pe care le avu cu prinţul latin, îi încredinţă planul său. „Impăratul îl întrebă, povesteşte cronica lui Ernoul, dacă regele Ludovic al Franţei n'avea vreo fată de măritat şi contele răspunse că avea una, dar care era mică şi tânără. Deci îi spuse împăratul Manuel că el nu avea decât un fiu care era copil tânăr şi că dacă regele voia să-i trimită fata pentru fiul său, îndată ce va veni îl va căsători şi o va face să poarte şi ea coroană; el va fi împărat şi ea împărăteasă. Deci vorbi şi rugă împăratul pe conte că dacă va duce mesajul său regelui, om mai gentil nu va putea nicăiri găsi şi trimite. Şi el ar trimite împreună cu dânsul oamenii cei mai viteji spre a aduce pe domnişoara, dacă regele voia să i-o încredinţeze.

„Contele răspunse că va duce bucuros mesajul şi gândea că o va obţine. Deci, împăratul puse pe mesagerii săi să se pregătească şi le încredinţă aur şi argint destul de cheltuială şi-i trimise în Franţa împreună cu contele. Şi când ajunseră în Franţa, contele veni la rege şi-i spuse mesajul trimis de împărat.

„Deci fu regele mulţumit şi vesel, dacă văzu că mai bine nu putea s'o mărite. Dacă puse să o gătească foarte măreţ şi foarte bogat (ca fată de om aşa de mare ca regele Franţei), el o dădu în seama trimişilor, care o duseră la Constantinopol împăratului".

Acest copil „mic şi tânăr" se numea Agnès de Franţa.

Ea era a doua fiică a lui Ludovic al VII-lea şi a celei de a treia soţii, Alix de Champagne, prin urmare sora mai mică a lui Filip August. In momentul în care, în primăvara anului 1179, ea părăsi Parisul, spre a se îmbarca pe vasele genoveze care o duseră la Constantinopol, avea abia opt ani. Transportată la o vârstă aşa de tânără într'o ţară nouă, uitată repede în Romania îndepărtată, de ai săi, care par a se fi desinteresat complet de ea, trebuia să se acomodeze mai mult decât altele cu obiceiurile patriei adoptive? In tot cazul, ea trebuia să ducă aici o existenţă deosebit de curioasă şi de dramatică; martoră a unor evenimente considerabile, ea trebuia câteodată să ia chiar o parte interesantă la ele: şi prin aceasta figura ei ştearsă merită curiozitatea istoriei.[1])

* * *

In 1179, când mica Agnès sosea în oraşul imperial, domnia lui Manuel Comnenul era aproape de sfârşit. Totuşi, cu toate amărăciunile ultimilor ani, împăratul păstra o mare încredere în el însuşi, curtea îşi păstra eleganţa şi fastul obişnuit. In mijlocul serbărilor, se celebră, la 2 Martie 1180, logodna fiicei lui Ludovic al VII-lea cu moştenitorul tronului Cezarilor. Cum tânărul Alexe avea numai unsprezece ani, căsătoria fu amânată pentru mai târziu; dar din acel moment mica logodnică fu tratată ca viitoarea împărăteasă şi, conform obiceiului, ea părăsi pronumele francez de Agnès, pentru cel mai bizantin de Ana.

Câteva luni mai târziu, în Septemvrie 1180, moartea lui Manuel făcea să cadă pe capul acestor doi copii toate sarcinile şi toată răspunderea puterii supreme. Ori, împrejurările erau deosebit de grele, viitorul plin de primejdii. Împăratul înainte de a muri, nu luase nicio hotărîre: deci lu-

---

[1]) Vezi L. Sommerard, *Deux princesses d'Orient au XII-e siècle*, Paris 1907. Se va găsi în această carte o biografie plăcută a Agnèsei de Franţa, cam romanţioasă uneori, pentru o lucrare de istorie, dar interesantă, deşi autorul a neglijat unele texte importante pentru psihologia eroinei sale.

crurile ajunseră în curând rău. Un basileu minor, „care avea încă nevoe de preceptor şi de doică" şi pe care o educaţie absolut neglijentă îl făcuse uşuratic şi incapabil; o regentă, Maria de Antiohia, rău înconjurată, rău văzută, prea mult iubită de unii, detestată aproape de toţi; un favorit obraznic şi mediocru, pe care rivalii îl bănuiau că aspiră la tron: aceştia erau şefii guvernului. Era destul pentru a deslănţui toate ambiţiile, ale Mariei, fiica lui Manuel, femeie pasionată şi violentă, pe care ura în contra mamei vitrege şi o energie cu totul masculină o duceau spre cele mai îndrăsneţe fapte, ale lui Alexe, fiul bastard al lui Manuel, care credea că are oarecare drept la tron, mai ales cele ale temutului Andronic Comnenul, ale cărui aventuri, după cum ştim, turburaseră atât de mult domnia precedentă. In contra acestor primejdii ameninţând din toate părţile, puterea se găsea lipsită de sprijin şi de forţă; înşişi membrii familiei imperiale, cele mai mari personaje ale Statului, nemulţumiţi, îngrijoraţi, nu se preocupau decât de propriile lor interese: „nu mai era nicio grijă de chestiunile publice; adunările imperiului erau pustii". Se ştie care a fost rezultatul acestei situaţii lamentabile şi dramele care rând pe rând însângerară capitala şi palatul. Maria Comnena provocând răscoala în contra fratelui ei şi susţinând un adevărat asediu în Sfânta Sofia: Andronic răzvrătit la rândul său, în curând stăpân al Constantinopolului şi asociat de entuziasmul popular tânărului basileu; favoritul detronat, închis, orbit; apoi, după cum spune Nicetas, „grădina imperială despuiată de arborii săi", Maria Comnena şi soţul ei otrăviţi, regenta Maria de Antiohia condamnată pentru crimă de trădare şi executată fără milă; în sfârşit, tânărul Alexe închis, sugrumat şi Andronic Comnenul punând mâna pe tron: acestea au fost spectacolele care însemnară aceşti trei ani tragici şi al căror martor îngrozit a fost Agnès de Franţa.

Atunci când moartea tânărului împărat o lăsa astfel singură, părăsită într'un oraş străin, mica împărătească avea doisprezece ani. Ea se găsi pradă fără apărare tuturor capriciilor noului stăpân. Pentru a-şi consolida puterea uzurpată, Andronic nu găsi nimic mai bun decât să se însoare

cu logodnica predecesorului său şi cu toată disproporţia de vârstă (basileul avea mai mult de şasezeci de ani), la sfârşitul lui 1182 căsătoria fu celebrată în Sfânta Sofia şi consumată. Lucrul acesta provocă scandal, chiar în Bizanţul obişnuit cu atâtea crime. „Acest bătrân în declin, scrie Nicetas, nu se ruşină de loc să se unească cu tânăra şi frumoasa soţie a nepotului său; apusul îmbrăţişă aurora; acest om neputincios şi sbârcit posedă pe fetiţa cu degetele de trandafir, care răspândea parfumul dragostei". Opinia europeană nu fu mai puţin indignată de această întâmplare. Numai familia Agnèsei se pare că nu s'a emoţionat de loc; nu vedem pe Filip-August de loc preocupat de ce se întâmpla cu sora lui.

Ceea ce e şi mai curios, este că însăşi prinţesa pare a se fi împăcat cu soarta. Pentru a explica această ciudăţenie, trebue să spunem că măritişul ei cu bătrânul suveran fu înainte de toate o unire politică şi că Andronic, foarte ocupat cu numeroasele lui amante, nu s'a impus de loc tinerei sale soţii. Ea avu mai ales satisfacţiile exterioare ale puterii supreme, plăcera de a figura în ceremonii, de a fi reprezentată pe monumente, în veştminte imperiale, alături de soţul ei. Este de crezut de altfel că şi ea, ca atâtea altele, s'a lăsat cuprinsă de farmecul marelui seducător, care era Andronic. Am văzut cum, în tragedia finală în care basileul îşi găsi moartea, ea era alături de el, împreună cu amanta lui preferată şi cum cele două femei, prinse împreună cu prinţul în fuga lui, făcură sforţări supreme spre a-l smulge destinului. Era în 1185. In timpul celor doi ani cât fusese măritată cu Andronic, tânăra femeie văzuse întâmplări ciudate, în această curte în care cântăreţele din flaut şi curtezanele aveau mai multă trecere pe lângă stăpân decât oamenii de Stat, în acele vile de pe Bosfor, unde, împreună cu frumoasele sale prietene, lui Andronic îi plăcea să guste, în pacea vieţii de ţară, deliciile unei vieţi voluptoase şi pasionate. Se pare că Agnès de Franţa nu se scandaliză prea tare: ea fu poate cea din urmă cucerire a lui Andronic Comnenul, aşa de inteligent, aşa de bun vorbitor, aşa de ingenios, de mlădios, de fermecător, pe buzele căruia, după expresia lui Nicetas, Hermes frecase iarba magică, ce seduce inimile.

Nu se ştie ce se întâmplă cu tânăra femeie în zilele turburi care urmară după căderea lui Andronic. Dar avem toată libertatea să credem că îndată ce ordinea fu restabilită, Agnès, văduvă a doi împăraţi, regăsi sub domnia lui Isac Ingerul, toate prerogativele pe care Bizanţul le acorda suveranelor sale. Se va vedea mai departe că ea îşi păstră moştenirea şi se poate crede că trăi într'unul din acele palate imperiale, în care se adăpostea izolarea prinţeselor detronate. Acolo veni să o caute o nouă aventură.

Teodor Branas aparţinea uneia din cele mai mari familii ale aristocraţiei bizantine. Tatăl său Alexe, care trecea drept unul din cei mai buni generali ai epocii, fusese unul din cei mai credincioşi servitori ai lui Andronic Comnenul; mama lui era o nepoată a împăratului Manuel, care o proclama cu plăcere „frumoasă între toate femeile" şi-i plăcea s'o numească „podoaba familiei". Astfel înrudiţi cu dinastia căzută, aceşti Branas nu puteau avea nicio simpatie pentru guvernarea lui Isac Ingerul. In 1186, Alexe se răsculase împotriva împăratului şi găsise moartea, cu arma în mână, sub zidurile Constantinopolului; natural, Teodor, deşi servea în armata imperială, nu putea să simtă decât ură pentru asasinul tatălui său. Aceasta îl apropie oare de Agnès, moştenitoarea oarecum a drepturilor Comnenilor? Nu se ştie. Totuşi în 1190 începea să se vorbească în Constantinopol de intimitatea care unea pe Branas de tânăra femeie, atunci în vârstă de nouăsprezece ani. Puţin mai târziu, la data de 1194, cronicarul occidental Aubry de Trois-Fontaines precizează lucrurile în aceşti termeni: Teodor Branas întreţinea pe împărăteasa, sora regelui Franţei şi deşi ea îşi păstra moştenirea imperială, o considera ca soţia lui; dar el n'o luă cu nuntă solemnă, căci, după obiceiul ţării, această căsătorie ar fi făcut-o să-şi piardă moştenirea". Cu toate acestea, legătura era declarată pe faţă şi în curând fu acceptată de toţi: cu atât mai mult cu cât Teodor Branas, contribuind foarte mult în 1195 la detronarea lui Isac Ingerul, avea o situaţie foarte însemnată la curtea noului împărat Alexe.

Prin această unire morganatică, pe care o consolidă şi naşterea unei fetiţe, Agnès devenise mai bizantină ca ori-

când. Cum se va vedea în curând, ea uitase complet limba țării sale de naștere; pierduse orice amintire a unei familii care nu se îngrijise niciodată de ea. Nimic nu dovedește că în 1196 a văzut pe sora ei Margareta, văduva regelui Ungariei, când aceasta făcu o călătorie în Țara Sfântă; și când, deodată, în 1203, sosirea baronilor din cruciata a patra o puseră în prezența compatrioților săi, totul ne face să credem că era complet „desrădăcinată".

* * *

Se știe cum Irina Ingerul, prințesă bizantină, ajunsă prin căsătorie pe tronul Germaniei, determină pe soțul ei, Filip de Suabia, să ia în mână cauza tânărului său frate Alexe, lipsit de putere de un uzurpator și cum Cezarul german interesă asupra drepturilor tânărului său cumnat pe Venețieni și pe cruciații adunați atunci la Veneția. Și alte motive contribuiră de sigur a devia spre Constantinopol expediția destinată să libereze Țara Sfântă. Interesele economice ale republicei venețiene, atracția pe care o exercită asupra imaginațiilor occidentale splendorile capitalei bizantine, perspectivele jafului și ale cuceririi, pe care le deschideau o asemenea aventură tuturor acestor aventurieri, vechea ură strânsă în inimile Latinilor, fură tot atâtea cauze care determinară pe doge și pe baroni la cruciată. In sfârșit, alt motiv fu mulțimea relicvelor pe care le poseda Constantinopolul.

Se știe ce mare loc au ținut, în vieața publică și particulară a evului mediu, aceste resturi prețioase și ce preț se punea mai ales pe cele venite din Orient. Ori, Bizanțul era plin de aceste tezaure sfinte și nu fără oarecare ostentație erau expuse vizitatorilor uimiți, în palat, în capela imperială, în Sfânta Sofia și în celelalte biserici. Astfel, în ochii Latinilor, orașul imperial devenise un muzeu întins, ca o imensă raclă destinată să aprovizioneze toate sanctuarele din Occident și se poate crede, văzând ce loc ține cutia cu relicve printre grijile cuceritorilor, că această atracție n'a fost de loc străină de hotărîrea gravă care, cu toată împotrivirea formală a papei, întoarse spre Constantinopol atâția oameni cre-

dincioşi, atâţia oameni ai Bisericii, lacomi de a strânge, ca preţ al victoriei, aceste avuţii sfinte.

Nu e locul aici să povestim a patra cruciată. Va fi de ajuns să amintim cum Latinii, sosiţi înaintea Constantinopolului la 23 Iunie 1203, se văzură siliţi să întrebuinţeze forţa spre a restabili pe tron pe tânărul Alexe. La 17 Iulie asaltul era dat: uzurpatorul, cuprins de panică, fugea repede şi o revoluţie populară restabilea pe Isac Ingerul. Cea dintâi grijă a împăratului fu aceea de a se înţelege cu cruciaţii. El ratifică toate promisiunile pe care le făcuse fiul său; îi primi, ca pe binefăcătorii şi restauratorii imperiului; mai ales le vărsă cu amândouă mâinile bogăţiile capitalei; şi această primă ocupare, care nu dură decât câteva zile, nu făcu decât să sporească lăcomia Occidentalilor.

Aici regăsim pe Agnès de Franţa, într'o scenă care spune destul despre evoluţia ce se desăvârşise în ea. Printre marii baroni ai armatei latine se găseau mai multe rude apropiate alte tinerei împărătese; contele Badouin de Flandra se însurase cu o nepoată a sa; contele Ludovic de Blois era fiul surorii ei. Dar, pe de altă parte, Teodor Branas, amantul său, fusese unul din şefii apărării, unul din ultimii credincioşi ai basileului Alexe Ingerul. Între cele două partide, sentimentele Agnèsei nu păreau să ezite. Robert de Clari povesteşte cum cruciaţii, amintindu-şi că o prinţesă franceză, fusese odinioară măritată la Constantinopol, se informară, îndată după instalarea pretendentului în palat, dacă această doamnă, „pe care o numeau, spune cronicarul, împărăteasă a Franţei", mai trăia. „Li se răspunse că da şi că era măritată; că un bărbat mare din oraş — Vernas (Branas) îi era numele — o luase în căsătorie; şi că locuia într'un palat aproape de acolo. Şi dacă merseră baronii acolo să o vadă şi dacă o salutară îi promiseră să-i facă multe servicii. Şi ea le făcu rea primire şi mult era mâniată că veniseră acolo şi că încoronaseră pe acel Alexe şi nici nu voia să vorbească cu ei. Dar ea pusese pe un latinist să vorbească (un interpret) şi spune latinistul că nu ştia de loc franţuzeşte. Totuşi, faţă de contele Ludovic — care era vărul ei — intră în legături cu el". ,

Au trecut douăzeci și patru de ani de când rudele ei din Franța uitaseră pe mica prințesă exilată în Bizanț, și ea uitase tot despre patria sa. Ea nu se mai interesa decât de lucrurile din Bizanț, de vechea ură pe care Branas o simțea pentru Isac Ingerul; întocmai ca o Grecoaică, ea se indigna de intervenția inoportună și nefastă a acestor străini în afacerile monarhiei. Pentru toate acestea, anecdota povestită de Robert de Clari este deosebit de semnificativă; ea dovedește cât de mult se despărțise Agnès de Franța de țara ei.

Ceea ce urmă nu era de loc prielnic s'o împace cu compatrioții săi. Se știe cum înțelegerea aparentă dintre Latini și Greci nu întârzie a se rupe, în timpul iernii pe care cruciații o petrecură sub zidurile Constantinopolului și cum o revoluție națională răsturnând pe suveranii slabi și demni de dispreț ce ocupau tronul, occidentalii se hotărîră să cucerească Bizanțul pentru ei. Se știe care au fost, timp de mai multe zile, grozăviile comise în orașul luat cu asalt. In momentul în care zidul era forțat (12 Aprilie 1204), Agnès de Franța, împreună cu alte doamne nobile, căutaseră un refugiu în palatul fortificat Bucoleon. Marchizul Bonifaciu de Montferrat sosi la timp spre a salva pe prințesă și pe tovarășele sale de orice întâmplare supărătoare. Dar se poate închipui cu ce ochi a privit jefuirea capitalei sale, palatele pustiite, bisericile devastate, Sfânta Sofia profanată și spurcată, populația înnebunită alergând în toate părțile și orașul incomparabil care era Constantinopolul lăsat pe seama tuturor brutalităților soldățimii. Se poate vedea în povestirea naivă a lui Robert de Clari tot ce aduse Latinilor deplorabila lor întreprindere: „De când a fost creată lumea, spune el, așa de mare bogăție n'a fost văzută și cucerită, nici în vremea lui Alexandru, nici în vremea lui Carol cel Mare, nici înainte, nici după aceea; și nu cred că în cele patruzeci de orașe mai bogate ale lumii a fost atâta avere, cum s'a găsit în inima Constantinopolului. Și așa mărturiseau Grecii, că două părți din averea lumii erau în Constantinopol și a treia era împrăștiată în lume". La priveliștea acestor lăcomii satisfăcute, a obrăzniciei acelor bandiți, care nu respectau nimic și pe

nimeni, Agnès, ca şi Nicetas, trebue să fi plâns amar ruina oraşului imperial şi să se fi gândit că Saracinii ar fi fost mai îndurători decât cruciaţii.

* * *

Totuşi, când un imperiu latin înlocui monarhia basileilor, când contele Baldovin de Flandra, ruda sa, se aşează pe tronul Cezarilor, ceva din originea ei franceză pare a se fi deşteptat în inima Agnesei de Franţa. Destul de curioase urmări aveau să rezulte din această ultimă schimbare.

Nicetas vorbeşte undeva, cu amărăciune şi tristeţe, de aceşti Greci „care au făcut pace cu Italienii spre a primi dela ei unele teritorii, pe când ar fi trebuit să dorească a rămâne veşnic cu ei în războiu". Printre „aceste suflete servile, pe care ambiţia le-a înarmat în contra patriei", se găsi Teodor Branas, amantul Agnesei de Franţa. Se poate crede că el se apropie de noul regim sub influenţa amantei lui. Aceasta, în adevăr, găsise în întemeierea imperiului latin un folos neaşteptat. Aubry de Trois-Fontaines povesteşte că i s'a atras atenţia lui Branas „că lipsea de căsătorie dreaptă pe împărăteasă, sora regelui Franţei" şi că fu convins să aranjeze situaţia printr'o căsătorie. Agnes fu fără îndoială recunoscătoare şi apropie pe soţul ei de cei cărora la datora aceasta.

In orice caz, Teodor Branas deveni de acum înainte un sprijin credincios al noului imperiu. „Era, spune despre el Villehardouin, un Grec care se ţinea de ei şi niciunul din Greci nu se ţinea de ei ca dânsul". De altfel acest rar devotament fu răsplătit cum se cuvenea. Branas primi dela împărat învestitura fiefului Apros şi în fruntea câtorva contigente latine el servi, ca un vasal credincios, pe noul său stăpân. Apoi, în 1206, când oraşul Apros fu luat de Bulgari şi ras de pe faţa pământului, marele senior grec avu ocazia să joace un rol şi mai mare. El era foarte popular în provincia Tracia, pe care odinioară o guvernase pentru basileu şi cu deosebire la Adrianopol, de unde era originară familia lui. Populaţia din acea regiune, îngrozită de excesele Bulgarilor, îi propuse să se supună lui şi să constitue sub autoritatea sa

un principat vasal împăratului latin. „Astfel, după expresia lui Villehardouin, Grecii şi Francii ar putea să trăiască foarte bine împreună". Henric de Flandra, care guverna pentru fratele lui Baldovin, prizonier la Bulgari, prinse cu dibăcie ocazia oferită. In 1206, printr'o convenţie formală, el cedă ca fief lui Branas şi „împărătesei soţiei sale", Adrianopol, Didymotica „şi tot ce ţine de ele". Un titlu sonor înalţă în ochii Grecilor prestigiul noului lor senior: actul de învestitură fu făcut în numele „nobilului Cezar Teodor Branas Comnenul". Un detaşament latin de cavalerie rămase la Adrianopol spre a-l ajuta să-şi apere principatul. Şi „astfel, zice Villehardouin, fu făcută şi încheiată convenţia şi pacea făcută şi încheiată între Grci şi Franci".

Apropiind pe învingători şi învinşi, Agnes de Franţa se trudise, atât cât putuse, să consolideze aşezarea întemeiată de Latini. In principatul său, ea continuă fără îndoială să lucreze la opera de împăcare, a cărei iniţiatoare fusese. Până în ultima zi, în adevăr Teodor Branas, conform promisiunilor sale, servi cu credinţă imperiul şi pe împărat; în senioria sa el era de altfel aproape un rege şi în acest mediu cu totul grecesc, Agnes continuă fără îndoială să trăiască ca o prinţesă bizantină.

Se cunosc puţine lucruri despre ultimii săi ani. Totuşi, un detaliu lasă să se creadă că din ce în ce mai mult se întorcea spre Franţa. In 1218 sau 1219, ea mărită pe fiica sa cu un baron frncez, Narjaud de Toucy. De asemenea, mai târziu nepoata ei trebuia să se căsătorească cu un alt Francez, Guillaume de Villehardouin, fiul prinţului Ahaiei şi nepotul ei Filip de Toucy se lăuda bucuros cu originele lui franceze şi cu înrudirea care-l apropia de familia regală a Franţei. Joinville povesteşte că în 1252 el veni în Palestina să viziteze pe Sfântul-Ludovic, „şi zicea regele că era vărul său, căci se cobora din una din surorile regelui Filip, pe care însuşi împăratul o avu ca soţie". Şi încă la începutul secolului al XIV-lea, Marino Sanudo vorbea de „fiica regelui Franţei", care devenise împărătească în Bizanţ şi care apoi se căsătorise cu un baron din imperiul grecesc.

Astfel, mulţi ani după moartea sa, care avu loc în 1220,

Occidentul păstra amintirea Agnesei de Franța, împărătească a Orientului, a cărei soartă fu de sigur una din cele mai ciudate printre soartele atâtor prințese latine măritate la Constantinopol. Mai mult ca pe oricare, împrejurările o „desrădăcinară" ; mai mult ca oricare, ea devenise bizantină prin limbă și simțire. Și totuși, când după un sfert de secol evenimentele o puseră din nou în fața compatrioților săi, după un moment de ezitare simpatiile ei se îndreptară din nou spre țara de naștere. Soție a unui mare senior grec, ea nu-l urmă deloc în partidul patrioților care rezistau cu înverșunare străinilor ; ea nu emigră împreună cu el la Niceea sau în altă parte ; ci din contră, ea îndemnă pe soțul ei spre Franța, făcu din el un fondator al noului imperiu și îi propuse sarcina de a împăca, dacă se putea, cele două rase dușmane. Născută fiică a Franței, moartă într'un principat grec vasal al unui împărat latin, întemeind împreună cu Teodor Branas o familie care va fi cu totul franceză, ea apropie armonios, cu toate aventurile furtunoase ale unei părți din viața sa, patul de moarte de leagănul ei.

BCU IAȘI / CENTRAL

CONSTANȚA DE HOHENSTAUFEN IMPĂRĂTEASĂ A NICEEI

La Valencia, în Spania, în bisericuța Sfântului Ioan al Spitalului, se vede, în capela Sfânta Barbara, o cutie de lemn pe care este gravată această inscripție în limba spaniolă: „Aici zace dona Constanța, augusta împărăteasă a Greciei". Cine e această suverană puțin cunoscută a imperiului bizantin și prin ce soartă ciudată veni, așa de departe de Orient, să trăiască și să moară sub cerul Iberiei? E o poveste melancolică și romanțioasă în același timp, un episod curios despre legăturile pe care le întrețineau Orientul cu Occidentul în secolul al XIII-lea [1]).

* * *

Către 1238, se pregăteau mari evenimente în Europa. Era vremea când, în Orient, Ioan Dukas Vatatzes, împărat grec în Niceea lupta cu un succes crescând în contra slabului imperiu latin dela Constantinopol; vremea când, în Occident, Frederic al II-lea Hohenstaufen reîncepea, încă odată, războiul lui etern în contra papalității. Ori, Baldovin al II-lea, împărat al Constantinopolului, protejat de suveranul pontif și sprijinindu-se numai pe el, se găsea prin aceasta neapărat ostil marelui împărat suab și politica lui Frederic al II-lea trebuia, natural, să se trudească să învingă pe adversarul neîmpăcat, care era pentru el papa. In acest scop, nu ezită, el, catolic roman și latin, a face o alianță cu Grecii shismatici, în contra unui stat catolic și latin.

---

[1]) G. Schlumberger este cel dintâiu care a atras atenția asupra acestei prințese uitate, într'un articol curios: *Le tombeau d'une impératrice byzantine à Valence* (Rev. des Deux Mondes, 15 Martie 1902). Datorăm mult acestui memoriu interesant.

Acest lucru nu trebue să surprindă, dacă ne amintim ce spirit liber şi puternic avu acest din urmă Hohenstaufen. Iniţiat în Sicilia, din copilărie, în splendorile civilizaţiei greceşti şi arabe, savant şi îndrăgostit de ştiinţă, ca un umanist din Renaştere, sedus în mod ciudat de moravurile voluptoase şi violente ale Orientului musulman, acest prinţ cu suflet cosmopolit şi laic încercase să smulgă lumea din strânsoarea Bisericii, nu numai distrugând puterea temporară a papalităţii, dar ruinând autoritatea spirituală a Romei. Să pună capăt pentru totdeauna nebuniei inutile a cruciatei, să încheie pace cu Islamul, să transfere dela papă la împărat conducerea supremă a creştinătăţii, acestea au fost unele din visurile pe care le-a mângâiat geniul vast al acestui suveran aproape modern. Duşmanii lui declară că nu credea deloc în Dumnezeu, că nega nemurirea sufletului, că proclama, înaintea credinţei oarbe, drepturile supreme ale raţiunii, spunând „că omul nu trebue să creadă decât ceea ce poate fi demonstrat prin forţa lucrurilor şi prin raţiunea naturală". Se înţelege că fiind astfel, spiritul său liberat de scrupulele învechite, nu se simţea de loc încurcat să trateze cu schismaticii sau cu necredincioşii, dacă sprijinul lor putea să-i fie de folos în contra marelui său adversar, papalitatea.

De aici încep legăturile pe care le angajă cu curtea bizantină din Niceea. Frederic al II-lea promitea lui Vatatzes să facă pe Latini să părăsească Constantinopolul şi să-l restitue stăpânului său legitim ; în schimb, împăratul grec să se recunoască vasal al împăratului din Occident şi să restabilească uniunea ruptă dintre cele două Biserici. E greu de spus ce grad de sinceritate cuprindeau aceste promisiuni. In alianţa ce se încheia, Grecii vedeau mai ales un mijloc de-a lui mai uşor Constantinopol, Frederic al II-lea un mijloc de-a răpi papalităţii o forţă pe care se trudea s'o atragă de partea sa. Sigur este că cele două părţi se înţeleseră. Incă din 1238, basileul trimisese trupe în Italia la dispoziţia împăratului suab. In curând apropierea dintre cei doi suverani deveni şi mai strânsă. In 1244, o fiică a lui Frederic al II-lea se căsătorea cu împăratul grec din Niceea.

* * *

In 1241, Ioan Dukas Vatatzes își pierduse prima soție, Irina Lascaris. In curând, „obosit de singurătate", cum spune un contemporan, se gândi să se însoare iar și ceru marelui său aliat mâna fiicei sale. Ea se numea Constanța și se născuse din legătura lui Frederic al II-lea cu Bianca Lancia, aceeași care a fost și mama faimosului Manfred. Impăratul consimți bucuros la o unire care întărea alianța sa cu Grecii și deși între viitorii soți era o ciudată disproporție de vârstă — în 1244 Ioan avea cincizeci și doi de ani și Constanța era foarte tânără — căsătoria fu hotărîtă.

In Occident, mai ales în partidul pontifical, lucrul acesta produse un scandal imens. Puțin mai târziu, în conciliul din Lyon, Inocențiu al II-lea nu va ezita să invoce, printre motivele care i se păreau că justifică excomunicarea pronunțată în contra lui Frederic al II-lea, și pe acela „că a contractat înrudire cu ereticii". Pentru aceeași cauză, mai înainte, papa excomunicase solemn pe împăratul Vatatzes și poporul lui, „tratând cu nerușinare drept eretici, cum scria Frederic al II-lea aliatului său, pe acești Greci foarte ortodocși, prin care credința creștină s'a răspândit în lume", calificând de „apostată și provocatoare de scandaluri o națiune care de secole, și dela originea ei, a fost bogată în credință și care a dus evanghelia păcii în lumea latină pe care o guvernează pontiful". Nimic mai mult decât această condamnare comună nu putea face mai solidar strânse interesele celor doi suverani. „Nu apărăm numai dreptul nostru, spunea Frederic al II-lea altuia din corespondenții săi, dar al tuturor popoarelor prietene, pe care le unește dragostea sinceră pentru Hristos și mai ales pe Greci, aliații și prietenii noștri, pe care papa, din cauza dragostei pe care le-o purtăm și care deși sunt foarte creștini, i-a tratat cu ultima obrăznicie, calificând drept nelegiuit acest popor foarte credincios și drept eretică această națiune foarte ortodoxă". Vatatzes de asemenea, trimițând împăratului un contingent din trupele sale, se felicita de victoriile pe care prințul suab le câștiga împotriva adversarului, comun. Tânăra prințesă Constanța era zălogul acestei apropieri politice. Ea trebuia să fie și victima ei.

* * *

Căsătoria între basileu şi fiica lui Frederic al II-lea fu celebrată la Brussa. După informaţiile împrumutate dintr'un text încă inedit, elogiul funebru al împăratului Vatatzes făcut de fiul său Teodor Lascaris, suveranul grec se transportă cu mare pompă militară din capitala sa Niceea în oraşul unde îl aştepta tânăra logodnică. Se pare chiar că bătrânul prinţ a fost puţin necăjit de călătorie şi că simţi o indispoziţie destul de serioasă. Serbările nunţii n'au fost mai puţin măreţe. Grecii se simţeau extrem de măguliţi de această alianţă, „a cărei strălucire şi glorie, scrie Teodor Lascaris şi toate celelalte foloase nu pot scăpa decât ignoranţilor şi imbecililor". Poeţii curţii celebrară deci cum se cuvine o unire aşa de frumoasă şi aşa de folositoare; în jurul tinerii suverane se desfăşură după cuviinţă splendoarea fastului bizantin. După obiceiu, ea părăsi pronumele său occidental pentru numele mai grecesc de Ana şi ea găsi o frumoasă primire în oraşul Niceea, care de patruzeci de ani căpătase aspectul unei mari capitale şi pe care Grecii patrioţi o iubeau cu deosebire, „căci numele său, zice Teodor Lascaris, conţine o prevestire de victorie". Aceste aparenţe de fericire fură totuşi scurte; o aventură ciudată veni repede să strice armonia căsniciei imperiale.

Cum noua împărăteasă era aproape un copil, la plecarea din Italia tatăl său îi dăduse o suită destul de numeroasă de femei din rasa sa şi printre ele, spre a face pe lângă dânsa „slujba de guvernantă şi institutoare", o persoană foarte frumoasă, pe care cronicarii bizantini o numesc „marchiza". Marchiza era frumoasă; avea mai ales ochi admirabili şi o graţie încântătoare. Ori, împăratul Vatatzes fusese totdeauna cam afemeiat şi mica lui soţie din Occident, cu care se însurase mai ales din interese politice, îl interesa puţin. Marchizei nu-i fu greu să-l intereseze mai mult; cum ei îi convenea acest joc şi după spusele unui cronicar, „prin filtrele şi farmecele ei de dragoste" ea vrăji pe basileu, nu întârzie nă devină favorita declarată şi rivala tinerei ei stăpâne. Vatatzes nu-i refuză nimic. Ea fu autorizată să îmbrace insignele imperiale, să poarte pantofii de purpură; când ieşea călare, îmbrăcămintea calului şi frâul era de purpură, ca pentru o basilissa; o suită strălucită o excorta; în cale, i se aduceau aceleaşi ono-

ruri ca unei împărătese ; şi supuşii, în oraş ca şi în palat, îi arătau acelaşi respect ca suveranei legitime şi chiar mai mult. Basileul, îndrăgostit, ceda la toate capriciile amantei sale ; Ana era pusă pe faţă în al doilea rând.

Aventura pricinui oarecare scandal la curtea din Niceea. Printre familiarii împăratului, unul din cei mai apropiaţi era atunci celebrul scriitor Nichifor Blemmydes. Însărcinat de Vatatzes cu educaţia prinţului moştenitor, în această slujbă de încredere el meritase prietenia elevului său şi câştigase favoarea suveranului. Era un om cu suflet neînduplecat şi aspru, foarte credincios, dispreţuitor pentru tot ce nu e lucru sfânt şi care se remarcase printr'o ostilitate vie faţă de Latini. Apoi avea îndrăsneala de a vorbi pe faţă ; şi deşi libertatea cuvântului i-a pricinuit multe atacuri, el reuşise totdeauna să-şi menţină teecerea. Blemmydes luă atitudine hotărîtă în contra favoritei. In ea, el nu ura numai pe străină, ci şi pe femeie. Odinioară, în adevăr, când avea douăzeci de ani, el avusese un roman de dragoste, care sfârşise rău ; de atunci păstra o ură neîmpăcată întregului sex femenin. El începu deci să atace cu îndrăsneală pe marchiză ; compuse pamflete în contra ei. Şi cum acest apărător al moralei n'avea mâna uşoară, el nu cruţă duşmancei sale niciun fel de ocară. „Regină a nerușinării, ocara lumii, scandal al universului, otravă omorîtoare, desfrânată, bacantă furioasă, curtezană", acestea erau unele din gingăşiile pe care i le dăruia.

Impăratul, om prudent, era destul de plictisit de toate acestea ; el simţea câteodată şi oarecare remuşcare pentru aventura în care se angajase. Dar inima lui era prinsă şi-şi potolea scrupulele spunându-şi că Dumnezeu îi va arăta ora pocăinţii, când va judeca de cuviinţă. Până atunci, el se lăsa dus de pasiune. Cât despre marchiză, se întrecea cu îndrăsneala. Mai imperioasă, mai obraznică decât oricând, trata de sus pe toţi cei ce se apropiau de ea ; faţă de împărătească chiar se socotea rivală, şi crezându-se, cum spune un cronicar, „regină veritabilă şi mai mult decât regină". Lucrurile durau astfel de trei sau patru ani, când un accident dramatic puse faţă în faţă pe marchiza italiană şi pe duşmanul ei.

Către 1248, Blemmydes era stareţul mănăstirii Sfântul

Grigore Taumaturgul, aproape de Efes. Favorita avu ideea să se ducă să-l înfrunte acolo. In mare costum imperial, întovărășită de o suită strălucită, ea năvăli în mănăstire, fără ca cineva să fie destul de îndrăsneț să închidă porțile în fața ei și pătrunse în biserică în momentul în care comunitatea oficia slujba. Cu un gest, Blemmydes oprește pe preot în altar și întrerupe oficierea serviciului divin; apoi, întorcându-se către marchiză, îi poruncește să părăsească sfântul loc, pe care-l profanează de două ori, fiind nedemnă prin purtarea ei să participe la comuniunea credincioșilor și prin prezența ei aducând insultă publică legilor sfinte ale religiei. La această ocară violentă, femeia se retrage; apoi isbucnește în lacrimi, rugând fierbinte pe călugăr să nu-i interzică locul sfânt; în sfârșit, cuprinsă de o teamă pioasă, se hotărăște să cedeze și iese din biserică. Dar bărbații de arme care o întovărășesc se indignează de umilința făcută stăpânei lor. Șeful lor, un oarecare Drimys, declară că după o asemenea insultă starețul nu merită să mai trăiască și vrea să pună mâna pe sabie. Dar atunci, o! minune! sabia rămâne lipită de teacă și cu toate sforțările, ofițerul nu poate s'o scoată. Nebun de mânie, Drimys insultă, amenință, fulgeră: Blemmydes rămâne rece și declară că va muri mai curând decât să violeze legea lui Hristos. In sfârșit, cuprinși fără voie de respect față de atâta curaj, asediatorii se retrag; dar ridicară plângere împăratului în contra călugărului obraznic, care a îndrăsnit să țină piept favoritei. Indemnată de cei din jurul ei, marchiza cere răzbunare, afirmând că în persoana ei a fost insultată însăși majestatea imperială. Drimys pe de altă parte declară că în toată afacerea este amestecată vrăjitorie, deoarece numai prin farmece sabia lui n'a ieșit din teacă și cere pedepsirea vrăjitorului. Și Blemmydes începea să fie îngrijat de urmările ce-ar putea avea îndrăsneala sa.

S'a păstrat dela el un fel de circulară, pe care o trimise atunci tuturor călugărilor din imperiu, spre a vedea care e opinia publică asupra acestei afaceri. El povestea toate detaliile accidentului, justifica purtarea sa și ridicându-se în termeni foarte violenți contra favoritei, definea atitudinea ce se impunea unui om al lui Dumnezeu față de o asemenea fe-

meie şi într'o asemenea împrejurare. „Cel ce vrea să placă oamenilor, scria el, nu-i un adevărat servitor al lui Dumnezeu"; şi sfârşea astfel mesajul: „Iată pentru care motive, fără a ezita am isgonit pe nelegiuită din locaşul sfânt, neputându-ne lua sarcina de a acorda sfânta împărtăşanie femeii nerușinate şi murdare, nici să aruncăm înaintea celei ce se tăvăleşte în noroiul corupţiei strălucitele şi preţioasele cuvinte ale sfintei liturghii".

Totuşi, împăratul Vatatzes, cu toată ardoarea pasiunii lui, se pare că refuză să asculte de răzbunarea amantei sale. Cu lacrimile în ochi, el se mulţumi să spună, cu un suspin: „De ce vrei să pedepsesc pe acest om drept? Dacă aşi fi ştiut să trăiesc fără ocară şi fără ruşine aşi fi menţinut majestatea imperială departe de orice atingere. Dar eu însumi am dat ocazie insultelor care copleşesc persoana şi demnitatea mea. Nu fac deci altceva decât să culeg ce-am semănat".

Totuşi, cu toată clemenţa voită a prinţului, aceştia au făcut pe călugăr să-şi ispăşească altfel îndrăsneala. „Au fost, notează Blemmydes în curioasa autobiografie ce a lăsat, multe neplăceri şi turburări". Destul de vag. Este cel puţin sigur că în 1250 staretul era puţin în disgraţie. In acest moment, din fericire pentru el, sosirea în Orient a unor ambasadori pontificali şi nevoia pe care o avură de erudiţia teologică şi de eloquenta dialectică a savantului grec, spre a participa la discuţiile conferinţei dela Nymphaeon, au fost foarte potrivite spre a-şi regăsi trecerea de altădată şi astfel evită urmările supărătoare ale faptului că îndrăsnise să lupte în contra puternicei favorite, „al cărei nume, cum scria el însuşi, inspiră groază".

Despre toate aceste aventuri răsunătoare, ce gândea împărăteasa Ana, neglijată pe faţă? Nu ştim. In orice caz, se pare că tatăl ei Freederic al II-lea nu s'a prea ocupat de aceasta, dacă e adevărat că vestea a ajuns până la el. Avem, din anul 1250, mai multe scrisori foarte curioase, scrise în greceşte, pe care împăratul le adresa la această dată, „prea scumpului său ginere". El exprimă lui Vatatzes „simpatia sa întreagă şi sincera sa dragoste"; îi anunţă victoriile pe care armatele lui le-au câştigat în Italia, „căci ştim

— spune el — că Majestatea Voastră se bucură împreună cu noi de toată prosperitatea şi de toate progresele noastre"; plin de încredere în el însuşi şi în viitor, el adaugă: „Vă spunem că susţinuţi şi călăuziţi de providenţa divină, suntem sănătoşi, că suntem într'o situaţie bună, că batem pe duşmani în fiecare zi şi că în ce ne priveşte, totul merge şi se conduce după dorinţa noastră". El felicită apoi pe împăratul grec de succesele pe care le-a câştigat şi el în contra Latinilor şi mai ales îi atrage atenţia asupra intrigilor politicii pontificale.

Trebue să vezi cu ce violenţă aprigă se ridică Frederic al II-lea „în contra acestor păstori ai lui Israel, care nu sunt de loc pontifi ai bisericii lui Hristos" şi contra şefului lor papa, „tatăl minciunii", cum îl numeşte. Aceasta pentrucă în adevăr Inocenţiu al IV-lea trimisese o ambasadă la Niceea, spre a încerca să rupă alianţa dintre cei doi împăraţi şi să restabilească unirea celor două biserici. Deşi Frederic al II-lea se felicita cu exagerare, de „dragostea puternică şi neclintită", pe care Vatatzes o păstra „tatălui său", el era oarecum îngrijorat de efectul acestor demersuri. Aşa încât înştiinţa cu grijă pe suveranul grec că nu era de loc „în interesul credinţii" venirea acestei ambasade, ci numai „spre a semăna zâzanie între tată şi fiu". Şi cum Vatatzes, ispitit un moment de propunerile pontificale, se hotărîse să intre în tratative cu Roma şi trimitea mandatari în Italia, Frederic al II-lea adăuga: „Majestatea noastră vrea în sfârşit să desaprobe părinteşte purtarea fiului său", care, „fără învoirea tatălui său", a luat o hotărîre aşa de gravă; şi amintind că el avea experienţa lucrurilor din Occident, remarca — nu fără oarecare ironie — că niciodată nu şi-ar permite să hotărască ceva pe socoteala Orientului fără a consulta pe Vatatzes, care îl cunoaşte mai bine ca el. In consecinţă, el declara că înţelegea să primească, înainte de a merge mai departe, pe trimişii basileului. Ceea ce în adevăr făcu. Când ei debarcară în Occident, îi reţinu în Italia de sud, până la noui ordine.

In aceste scrisori absolut politice, niciun cuvânt nu se raportează la împărăteasa Ana. Cel mult dacă Frederic al

II-lea face o scurtă menţiune, când aminteşte excomunicarea lansată de papă în contra lui din cauza căsătoriei, totuşi „legală şi canonică", ce a unit pe basileu „cu prea dulcea noastră fiică". Cu toate infidelităţile lui Vatatzes, cu toate intrigile pontificale de asemenea, alianţa cordială dăinuia deci între cei doi suverani şi spre a o consolida, împăratul insista foarte mult, după cum se vede, asupra rudeniei apropiate care unea pe socru cu ginerele. De fapt, chiar de atunci unirea aceasta slăbea oarecum, poate pentrucă prinţesa Ana nu interesase destul pe soţul ei. Când în Decemvrie 1250 muri marele împărat suab, ea trebuia să sfârşească repede prin a dispare.

Prin această întâmplare reluându-şi libertatea, ambasada greacă ajunse la Inocenţiu al IV-lea şi începură negocieri, care în 1254 ajunseră la un acord definitiv. Prin această convenţie, papa dădea deplină putere basileului în ce priveşte imperiul latin din Constantinopol; în schimb, împăratul grec promitea realizarea unirii Bisericilor. Spre a reface unitatea lumii creştine, Inocenţiu al IV-lea nu ezita să sacrifice aşezarea politică creată de cruciata a patra. Pentru a recuceri capitala imperiului, Vatatzes nu ezita să sacrifice independenţa bisericii greceşti. Din partea celor doi contractanţi era o completă părăsire a politicii tradiţionale şi prin aceasta evenimentul căpăta o importanţă deosebită. In orice caz, el însemna sfârşitul alianţei greco-germane, pe care o pregătise şi o consacrase căsătoria din 1244.

Totuşi, cu puţin mai înainte, fie că marchiza dispăruse, fie că mărindu-se tânăra împărătească Ana câştigase oarecare influenţă asupra soţului ei, un fapt curios se produsese în 1253 la curtea din Niceea. După moartea lui Frederic al II-lea unul din primele acte ale lui Conrad al IV-lea, fiul său legitim, fusese de a surghiuni pe Lancia, adică pe rudele mamei Anei şi ale lui Manfred. Ori, exilaţii căutară un azil la Niceea şi Ioan Vatatzes făcu o primire măreaţă lui Galvano Lancia, unchiul soţiei sale şi celorlalte rude. El îi acoperi aşa de mult de protecţia lui, încât Conrad se crezu jignit şi se plânse destul de tare de atitudinea basileului. In acest scop, trimise un ambasador special în Orient, pe marchizul Berthold de

Hohenburg, a cărui misiune și atitudine imperioasă lăsară celor din Niceea o amintire durabilă. In fața insistențelor lui, împăratul grec cedă. Dar se poate crede că nemulțumirea pe care o simți din cauza aceasta sfârși prin a-l despărți de Hohenstaufeni, spre a-l arunca în brațele papei.

Ruptura fu definitivă. Contrar celor ce s'ar fi putut presupune, succesorul lui Conrad al IV-lea, Manfred, când se urcă pe tron în 1254, nu făcu nimic spre a se apropia iar de soțul surorii lui și dimpotrivă se arăta foarte rău dispus pentru împăratul din Niceea. Așa încât, atunci când la rândul său Ioan Vatatzes muri la 30 Octomvrie 1254, alianța visată de Frederic al II-lea, nu mai era decât o amintire.

* * *

Se înțelege că, în aceste condiții, Ana, rămasă văduvă, s'a întors bucuroasă în țara ei de naștere. In adevăr, situația ei, după moartea soțului său, devenise deosebit de grea la curtea din Niceea. Succesorul lui Vatatzes, Teodor al II-lea Lascaris, era foarte ostil Latinilor în genere și cum era fiul din prima căsătorie, ura cu deosebire pe mama lui vitregă și o trata rău. Pe lângă aceasta, cum politica lui Manfred devenea din ce în ce mai ostilă Grecilor, noul basileu, care vedea în sora regelui Siciliei un zălog prețios, credea necesar s'o aibă în mâinile lui și din precauție o ținea într'o semicaptivitate. Așa încât, izolată și rău văzută într'o țară îndepărtată, nu putea pe de altă parte să scape. Același lucru se întâmplă când, după moartea lui Teodor Lascaris, Mihail Paleologul uzurpase tronul, în 1261 și recucerise Constantinopolul. Singura schimbare în situația Anei fu aceea că, odată cu curtea, ea plecă, tot pe jumătate prizonieră, dela Niceea la Bizanț. Aici i se întâmplă fiicei lui Frederic al II-lea o ultimă aventură.

Tânăra suverană păstrase, de sigur, conform etichetei bizantine, rangul și felul de viață ce se cuvenea unei împărătese. De altfel, ea uză cu foarte multă modestie de aceste prerogative. „Ea își împodobea existența, spune un cronicar, cu frumusețea virtuților și prin puritatea moravurilor fă-

cea şi mai strălucitoare graţia figurii sale". Dar cu toată această izolare voită, ea nu trecea neobservată. Putea avea atunci vreo treizeci de ani şi era foarte frumoasă. Noul împărat, Mihail Paleologul observă şi se îndrăgosti foarte tare de tânăra femeie părăsită. De altfel, se ştie că era un obiceiu al uzurpatorilor din Bizanţ, de a-şi însuşi pe văduva predecesorului, crezând că acesta e un mijloc de a-şi legitima uzurparea. Dar de data aceasta Mihail Paleologul îi vorbi, când se hotărî să-şi manifeste sentimentele. La aceste mărturisiri, Ana răspunse cu o trufie dispreţuitoare, declarând că nu putea, ea, văduvă de împărat şi fiica lui Frederic al II-lea să se înjosească a deveni amanta unui om de care odinioară îl socotise printre supuşii săi. Acest răspuns dispreţuitor nu descurajă de loc pe pretendent. Când, după noui insistenţe, Paleologul îşi văzu respinse toate încercările, îşi spuse că nu era decât un mijloc de a satisface tiranica pasiune ce-l ardea şi pe care o exasperase şi dispreţul prinţesei. Deoarece ea nu voia să consimtă a deveni amanta lui, el îi propuse să devină soţia sa.

In realitate, Mihail era însurat şi soţia lui Teodora era încântătoare, de familie bună, cu moravuri ireproşabile, pe lângă acestea, îşi adora bărbatul, căruia îi dăduse trei fii. In contra unei astfel de femei, era destul de greu de găsit un pretext de divorţ şi nu era nimic de aşteptat dela bunăvoinţa ei. Subtilul împărat chemă atunci în ajutor politica. El explică consiliului marile primejdii ce ameninţau imperiul, pregătirile pe care le făceau Latinii spre a lua din nou Constantinopolul, inferioritatea cunoscută în care se aflau forţele bizantine în faţa acestor adversari. Bulgarii erau chiar gata să intre în coaliţie; pe lângă acestea, era de temut că, pentru a răzbuna pe sora sa, regele Manfred al Siciliei se va asocia cu Liga. Era deci un interes superior să se apropie de el printr'o căsătorie: în felul acesta îl vor despărţi de partidul duşman şi împăratul grec ar fi deosebit de întărit prin sprijinul acestui prinţ puternic, care ar fi prin urmare prietenul şi aliatul soţului surorei sale. Şi Mihail trăgea concluzia că, spre binele Statului, trebuia să divorţeze şi să se însoare cu Ana.

E sigur că în acel moment papa, Veneţia şi prinţul din

Ahaia formau o alianță în contra împăratului grec, că Manfred, reluând marile ambiții ale Hohestaufenilor, era ostil pe față Bizantinilor și prin urmare politica, tot așa de mult ca și dragostea, putea să-l îndemne pe Mihail Paleologul la o unire ce l-ar fi apropiat de fiul lui Frederic al II-lea. De altfel, încă din 1259 el înțelesese ce folos ar avea din aceasta și încercase zadarnic să cucerească bunăvoința regelui Siciliei. Nici de data aceasta nu isbuti, dar din alte motive. Teodora, soția legitimă, făcu o opoziție disperată planurilor împăratului. Ea interesă pe patriarh la cauza sa; acesta, indignat, amenință pe Mihail cu fulgerile Bisericii, dacă persista în planurile lui și „rupse frumoasele lui pretexte ca pe o pânză de păianjen". In fața excomunicării atârnate deasupra capului, basileul cedă; el recunoscu că are de aface cu alții mai puternici decât dânsul. Totuși, cum simțea în realitate nevoia de a câștiga bunăvoința lui Manfred, el se servi de prințesa Ana, dar altfel decât gândise. Ii dădu libertatea și o trimise la fratele său.

In 1262, un general bizantin, cezarul Alexe Strategopulus, acela care recucerise Constantinopolul dela Latini, căzuse în mâinile despotului din Epir, socrul și aliatul regelui Siciliei și fusese trimis acestuia în Occident, ca un trofeu de isbândă. In 1262 sau 1263, se propuse să-l trimită îndărăt, în schimbul liberării prințesei Ana. Mihail consimți cu grabă, spre a fi plăcut lui Manfred, fără ca de altfel această întâmplare să fi adus apropierea de Hohenstaufeni, după cum spera.

* * *

Astfel, după o lipsă de aproape douăzeci de ani, Ana-Constanța se întorcea în țara ei de naștere, spre a asista la alte catastrofe. In 1266, Urban al IV-lea ridica pe Carol de Anjou în contra lui Manfred și în curând dezastrul dela Benevent lăsa pe împărăteasă și pe toți ai săi la bunul plac al învingătorului. Dar, în vreme ce soția și fiii lui Manfred erau aruncați în închisoare, ea avu norocul să pară mai puțin pe-

riculoasă. I se lăsă libertatea şi, în 1269, ea se retrase în Spania, la nepoata sa Constanţa, măritată cu infantul Don Pedro de Aragon. Acolo după atâtea aventuri, găsi în sfârşit pacea. Ea îşi sfârşi cucernic vieaţa, intrând călugăriţă în mănăstirea Sfânta Barbara din Valencia; şi pentru a-şi arăta recunoştinţa faţă de această casă cucernică, ea îi lăsă prin testament o icoană miraculoasă a sfintei patroane a mănăstirii şi o relicvă, un fragment din stânca din care ţâşni apa care servi la botezul sfintei Barbara. Se pare că atâta adusese din lunga ei şedere în Orient.

Totuşi, în vremea îndepărtată când se căsătorise cu Vatatzes, împăratul grec îi constituise o moştenire; el îi dăduse trei oraşe, castele numeroase, al căror venit se ridica la treizeci de mii de monete de aur bizantine. Prin testament, ea lăsă toate drepturile ei asupra domeniilor din Orient, nepotului său, don Jayme al II-lea, de care acesta trebuia să se folosească mai târziu. Cât despre dânsa, ea muri necunoscută către anul 1313, în vârstă de mai mult de optzeci de ani.

E ceva melancolic în soarta acestor prinţese din Occident, Bertha de Sulzbach, Agnes de Franţa, Constanţa de Hohenstaufen, care în secolul al XII-lea şi al XIII-lea se duseră să domnească peste imperiul din Bizanţ şi figura lor nelămurită, aproape ştearsă, păstrează o graţie mişcătoare. Transportate de jocul politicii departe de ţara lor de naştere, rămase aproape totdeuna străine în lumea nouă în care le aruncase soarta, aceste prinţese în exil au simţit cu tristeţe imposibilitatea de a se înţelege Grecii şi Latinii din vremea lor. Amestecate în cele mai mari evenimente ale istoriei, ele au fost mai ales victimele lor. Dar pentru ca existenţa lor să deştepte încă interesul, e destul că au fost asociate la vieaţa lui Manuel şi Andronic Comnenul, a împăraţilor din Niceea şi a ultimilor Hohenstaufeni. Ele au văzut lucruri mari, dacă nu le-au condus decât rareori. Splendorile Bizanţului din secolul al XII-lea, tragediile revoltelor din palat, a patra cruciată şi întemeierea unui imperiu latin la Constantinipol, politica orientală a unui Frederic al II-lea, luminează cu o

strălucire uimitoare siluetele nestatornice ale acestor prințese uitate. Dar istoria lor arată mai ales ce prăpastie au săpat cruciatele între Orient și Occident. Poate că niciodată aceste două lumi n'au făcut mai numeroase și mai loaiale sforțări spre a se pătrunde, spre a se înțelege, spre a se uni. Niciodată, cu toată bunavoință reciprocă, încercările lor n'au fost mai complet zădărnicite.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PRINȚESE DIN OCCIDENT LA CURTEA PALEOLOGILOR

I

Yolanda de Montferrat, soția lui Andronic al II-lea.

Printrele marile familii din Occident, care în a doua jumătate a secolului al XII-lea veniră să-și caute norocul în Bizanț, una din cele mai ilustre era a marchizilor de Montferrat.

Marchizul Guillaume al III-lea cel Bătrân, care domnea către jumătatea secolului al XII-lea, avea cinci fii: Guillaume Longuespéee, Conrad, Bonifaciu, Frederic și Renier. Prin naștere, acești tineri erau înrudiți cu cele mai glorioase case din Europa; tatăl lor era unchiul lui Filip-August; mama lor era sora lui Conrad al III-lea al Germaniei și verișoară cu Frederic Barbăroșie. Dar se simțeau la strâmtorare în mica lor seniorie piemonteză; Orientul îi atrăgea pentru averile frumoase ce se puteau face acolo, prin aventurile minunate ce se puteau întâlni. Patru dintre cei cinci frați trebuiau în adevăr să contracteze acolo căsătorii strălucite și să găsească succese extraordinare.

Guillaume Longuespée, cel mai mare, abia dacă intră în cadrul acestor povestiri. El merse să-și caute norocul în Palestina, nu în Bizanț. Acolo se însură cu Sibylla, sora regelui Ierusalîmului, Baldovin al IV-lea. Prin această căsătorie, el deveni conte de Iaffa și Ascalon, și muri după puțin timp, în Iunie 1177, lăsându-și soția însărcinată cu un fiu, care va fi regele Baldovin al V-lea. Sibylla se mângâie de altfel repede de pierderea soțului. Foarte grăbită, se pare, să-și

găsească alt bărbat, ea începu prin a răscumpăra cu dinarii săi pe unul din marii seniori ai regatului, Baldovin, sire de Ramleh, care căzuse în mâinile lui Saladin și odată cu libertatea îi oferi și mâna ei. Apoi se îndrăgosti de frumosul Guy de Lusignan și cu atâta înflăcărare, că trebui în postul Paștilor din anul 1180, să se procedeze repede la căsătorie. Trebue să adăugăm că Sibylla adoră la nebunie pe acest soț mediocru și încântător : în 1186, după moartea tânărului rege Baldovin, al V-lea, ea voi cu orice preț să-l așeze pe tronul Ierusalimului, spre nenorocirea regatului și profunda uimire a contemporanilor săi. „Deoarece a devenit rege, spunea glumind Lusignan propriul său frate, nu-i nicio rațiune să nu devină Dumnezeu". Vom regăsi îndată pe acest personaj incapabil în fața cumnatului soției lui, Conrad de Montferrat.

Frații lui Guillaume Longuespée veniră la Bizanț să-și caute norocul. In 1180, Renier debarcă în orașul imperial chiar la vreme spre a se însura cu Maria, fiica lui Manuel Comnenul. Dacă partida era frumoasă pentru acest Italian, logodnica era mai puțin seducătoare. Ea trecuse de treizeci de ani și caracterul ei nu era de loc plăcut : iute, imperioasă, geloasă pe orice superioritate, ea avea energia unui bărbat mai mult decât grația unei femei ; pe lângă aceasta, felul ei de a fi se înăsprise într'un celibat prea lung și păstra cu amărăciune amintirea mai multor căsătorii pierdute. Ea era deci foarte nerăbdătoare să-și găsească un bărbat, când apăru Renier de Montferrat. El avea șaptesprezece ani ; era încântător la vedere, frumos, elegant ; avea păr de un blond înflăcărat și niciun fir în barbă. Astfel, el plăcu prințesei și împăratul, după multă ezitare, își dădu consimțimântul. Tânărul fu făcut cezar, primi ca zestre regatul Tesalonicului și nu întârzie de a deveni complet bizantin.

Astfel, după moartea socrului său, el se aruncă cu totul în intrigile care turburară îndată domnia tânărului Alexe al II-lea. Impărțind toată ura soției sale, porni în contra cumnatului lui, contra regenței contra protosebastului ministrul lui. El conspiră împotriva lor împreună cu toți adversarii lor, fiii lui Andronic Comnenul, fiul bastard al lui

Manuel și alții încă : și atunci când complotul fu descoperit, el alergă împreună cu Maria Comnena să se refugieze în Sfânta Sofia și din acest azil inviolabil, organiză cu îndrăsneală rezistența în contra guvernului. Patriarhul și clerul lui, plebea răsculată și câștigată ușor prin câteva dărnicii potrivite, treceau de partea lui ; și cezarul, schimbând casa de rugăciuni într'o „cetățue de neînvins", se întărea, instala în basilică soldați italieni și liberi, pe care-i lua în solda lui. In curând, o adevărată răscoală, pornită, ca în vremurile îndepărtate ale lui Justinian, din Hipodrom, turbura străzile capitalei ; casele prietenilor guvernului erau jefuite de populație ; se înjura numele regentei și-al favoritului ei ; și, plini de încredere, cezarul și soția lui, respingeau amnistia ce li se oferea, cerând înainte de toate liberarea complicilor lor și îndepărtarea primului ministru, toate acestea în termeni foarte obraznici la adresa împăratului. Guvernul a hotărît să întrebuințeze forța, să înconjure marea Biserică și s'o ia cu asalt : se bătură în piața Augusteon și până sub vestibulele exterioare ale Sfintei Sofii.

Dar ceea ce e cu deosebire curios în această chestiune, e să vedem până la ce punct devenise bizantin ca idei și sentimente cezarul Renier. In foarte curiosul discurs pe care Nicetas i-l atribue, el vorbește ca un grec adevărat, arzând de toate pasiunile Bizanțului, ca un om subtil, confundând cu dibăcie cauza lui cu cea a lui Dumnezeu și pozând în apărător al bisericii și-al averilor ei. De altfel, deși se proclama „de aceași rasă și de aceeași credință, prin curajul său aprins acest Montferrat rămânea latin și făcea o impresie mândră în fruntea gărzilor lui cu scuturi mari și cu săbii lungi, „care semănau, zice Nicetas, cu niște statui de bronz". Până la urmă, guvernul trebui să capituleze în fața răscoalei și, prin această slăbiciune, pregăti triumful apropiat al lui Andronic Comnenul. Maria și soțul ei trebuiau de altfel să fie cei dintâiu care să-și ispășească crima de a fi „recurs la violență și a fi turburat Statul", cum spune Nicetas. Amândoi pieriră, după cum știm, în 1183, victime a acelei științe infernale a otrăvurilor, pe care o poseda Andronic Comnenul.

In 1186, un alt Montferrat, Conrad, sosea la rândul său

la Constantinopol. Încă din vremea lui Manuel acesta se ilustrase luptând pe socoteala împăratului în contra generalilor lui Frederic Barbăroşie şi el meritase stima şi dragostea basileului, atât prin valoarea, cât şi prin inteligenţa şi credinţa sa. Astfel, cu mult înainte de a veni în Orient, numele lui era celebru aici şi Isac Anghelul, care simţea nevoia unor aliaţi latini spre a-şi consolida tronul, fusese fericit să-i ofere mâna sorei sale Teodora. Conrad, care tocmai îşi pierduse soţia, se lăsă uşor ispitit de propunerile strălucite ce i se făceau. Veni la Bizanţ şi, intrând în familia imperială, primi titlul de Cezar. El avea să justifice alegerea făcută în persoana lui, făcând cumnatului său un serviciu însemnat.

In adevăr, chiar în acel an 1186, Alexe Branas se ridica în contra lui Isac. Acesta era cel mai bun general al imperiului şi cel mai popular; în curând el asedie Constantinopolul pe mare şi pe uscat. Basileul, absolut disperat, îşi pierdea capul; nemaiavând nicio nădejde decât în Dumnezeu, aduna în palat turme de călugări şi-i punea să roage pe Domnul să înlăture războiul civil şi să-i păstreze tronul. Conrad de Montferrat era de alt soiu: armelor rugăciunii el prefera paveza şi spada şi dojenind pe cumnatul său, îl obliga să trimită la plimbare pe „toţi cerşetorii", să adune trupe şi să se bată. „Să dea cerul, îi spunea într'o zi cu asprime, pe când îl găsise la masă, să ai tot atâta râvnă în pregătirea războiului, câtă ai spre a te aşeza la masă, a gusta bucatele ce ţi se servesc şi a te delecta în faţa paharelor goale". El însuşi, până una alta, nu-şi pierdea vremea: aduna două sute cincizeci de cavaleri latini, înrola oarecare infanterie şi în faţa neînsufleţitului Isac, el apărea tuturor ca „un adevărat trimis al lui Dumnezeu".

El este acela care prin vitejia lui strălucită câştigă bătălia hotărîtoare; în fruntea Latinilor săi, se luptă ca un simplu soldat, fără cască şi fără scut; şi el este acela care în timpul ciocnirii doborî pe uzurpator cu o lovitură de lance. El aducea în luptă, odată cu un curaj strălucit, o veselie deschisă, o ironie de soldăţoiu voinic. Cum Branas doborît şi rănit se ruga să fie cruţat: „Hai, îi răspunse Conrad, nu te teme. N'ai decât un lucru de care trebue să-ţi fie frică: să

nu-ţi taie capul" şi-l lăsă să moară. Cu un rafinament de cruzime îngrozitoare, plimbară pe străzi şi până la masa împăratului acest cap tăiat, cu ochii închişi, cu gura întredeschisă şi curtenii îl rostogoliră cu picioarele ca pe o minge, înainte de a-l prezenta însângerat văduvei celui învins. După aceasta, Latinii lui Conrad se uniră cu plebea spre a jefui casele prietenilor lui Branas. Dar obrăznicia Occidentalilor, care se lăudau că ei singuri au învins pe uzurpator şi violenţa lor în contra Grecilor, nu întârzie a deştepta contra aliaţilor din ajun ura naţională niciodată potolită. Se aruncară asupra cartierului latin, cum făcuseră în 1182, pe vremea lui Andronic; dar de data aceasta, străinii se apărară în contra mulţimii ameţită de vin şi rău înarmată. Se bătură până târziu în noapte şi numai dimineaţa trimişii împăratului reuşiră să restabilească pacea.

Multă vreme s'a păstrat la Constantinopol amintirea faptelor vitejeşti ale lui Conrad de Montferrat. Robert de Clari a însemnate-o, cu douăzeci de ani mai târziu, puţin înfrumuseţată de altfel şi diformată de legendă. Dacă ar fi să credem pe cronicarul occidental, marchizul ar fi fost în adevăr rău răsplătit de serviciile aduse lui Isac; împăratul n'ar fi aşteptat decât o ocazie potrivită spre a scăpa de el printr'o trădare. Venind în Orient, el îşi făcuse ambiţii mari: nu obţinuse însă decât titlul neînsemnat de cezar; şi probabil că, latin curat, avea oarecare neîncredere în Greci, în mijlocul cărora trăia. El îşi aminti deci la timp că plecase din Italia cu intenţia de a face o cruciată; căsătoria bizantină îi apăru ca un simplu episod de călătorie, şi părăsind Constantinopol, se îmbarcă spre Palestina. In Iulie 1187, el sosea în faţa oraşului Acra, care tocmai căzuse în mâinile musulmanilor; se duse atunci la Tyr, pe care-l apără vitejeşte în contra lui Saladin şi prin aceasta îşi câştigă un mare renume în toată Ţara Sfântă. In curând, ambiţiosul marchiz apăru ca un rival declarat al regelui Guy de Lusignan; el îi refuză cu obrăznicie intrarea în Tyr şi se ceartă cu acesta pentru tron. Când regina Sibylla muri, în 1190, el răpi pe Isabela, soţia lui Humphroy de Toron, sora Sibyllei şi-a răposatului rege Baldovin al IV-lea şi, spre a-şi crea drepturi la coroană, uitând

de căsnicia lui bizantină, se însură cu ea. Reuşi chiar, mulţumită sprijinului lui Filip August, să i se recunoască pretenţiile: în 1191, el era numit solemn succesorul viitor al lui Guy de Lusignan. Dar n'avu timp să se bucure de acest noroc: la 28 Aprilie 1192, pierea asasinat de un emisar al „Bătrânului dela Munte".

Al patrulea din familia Montferrat, Bonifaciu, a fost, după cum se ştie, marele autor şi şeful cruciatei din 1203. El putu spera chiar un moment că prin această întreprindere ar merita tronul Bizanţului; mai mult decât oricare alt baron latin, era simpatizat de Greci care, considerându-l viitorul lor suveran, îl salutau cu aclamaţii imperiale şi strigau în calea lui, după cum raportează Gunther de Pairis: „Trăiască marchizul, sfântul nostru împărat" [1]). Alegerea lui Baldovin de Flandra spulberă visul lui frumos. Cel puţin, ca o compensaţie, a fost rege în Tesalonic şi, căsătorit cu văduva lui Isac Anghelul, împărăteasa Margareta de Ungaria, el se înfăţişă, ca şi fraţii lui, ca prietenul şi apărătorul Grecilor.

Astfel, aceşti Montferrat se apropiaseră de Bizanţ mai mult decât alţi latini. Inrudiţi prin mai multe căsătorii cu familiile imperiale ale Comnenilor şi Anghelilor, ei îşi făcuseră un renume în Orient. Se înţelege deci că şi alţi basilei s'au aliat bucuroşi cu această familie prietenă şi rudă. Este ceea ce făcu, la sfârşitul secolului al XIII-lea, împăratul Andronic al II-lea Paleologul.

* * *

Yolanda de Montferrat se cobora din marchizul Bonifaciu; ea avea unsprezece ani când se mărită cu Andronic al II-lea, în 1284. Pentru un basileu, se pare că era o alianţă destul de mediocră. Dar trebue să ţinem seamă că Latinii din această vreme erau infinit mai puţin decât părinţii lor sensibili la onoarea unei căsătorii bizantine, că papa vedea cu ochi răi orice unire cu schismaticii şi că, în sfârşit, având în vedere decadenţa incontestabilă a monarchiei greceşti, partida era în adevăr mult mai puţin strălucită ca altădată. La ace-

[1]) *Agios vasileus marchio.*

stea se adăuga, în cazul deosebit de care e vorba, un alt motiv. Andronic era văduv și din prima căsătorie avea doi fii, dintre care cel mai mare era asociat la tron. Copiii din a doua căsnicie erau deci, după obiceiurile bizantine, destinați să rămână simpli particulari. In aceste condiții, cei mai mulți dintre marii suverani ai Europei n'ar fi fost deloc dispuși să-și mărite fata cu împăratul. Curtea din Constantinopol, dându-și seama de aceasta, își mărgini pretențiile și se mulțumi cu Yolanda. De altfel această alianță, oricât era de modestă, oferea un avantaj serios: tânăra femeie avea drepturi asupra regatului Latin al Tesalonicului și căsătoria sa, transferând drepturile acestea familiei imperiale, constituia un motiv legitim ce se putea opune revendicărilor Occidentului. In același scop, puțin mai târziu Andronic al II-lea va încerca să însoare pe fiul lui mai mare Mihail, cu Caterina de Courtenay, moștenitoarea împăraților latini din Constantinopol. Paleologii se trudeau astfel să-și asigure puterea, strângând în mâinile lor deosebitele drepturi pe care ar fi putut dușmanii să le ridice contra lor.

Mica Italiană, care devenind împărătească luase numele grecesc de Irina, era drăguță, elegantă și fină. Andronic, din partea lui, avea abia douăzeci și trei de ani. El fu deci ușor sedus de tânăra lui soție și repede se îndrăgosti de ea nebunește. Ea îi dădu pe rând trei fii, Ioan, Teodor, Dumitru și o fată, Simona, fără a socoti mai mulți copii care muriră îndată după naștere; și pe măsură ce creșteau, ea suferea cumplit de a nu le putea asigura situația pe care o visa pentru ei. Foarte mândră de rasa sa, foarte ambițioasă pentru ea și pentru ai săi, Irina nu putea admite ca fiii ei să fie sacrificați copiilor din prima căsătorie, pe care-i ura; impregnată de ideile Occidentului, ea cerea ca moștenirea imperială să fie împărțită în părți egale între toți descendenții împăratului; sau cel puțin, ca o compensație, cerea ca fiilor săi să li se constitue apanaje întinse; și cum era o fire imperioasă și violentă, lacomă de putere și de bani, nu punea nicio rezervă în pretențiile ei. Cunoștea marea pasiune pe care bărbatul ei o avea pentru dânsa; și o exploata, în speranța de a face pe Andronic să vadă ca ea. Zi și noapte

se plângea, discuta, spre a obține ca fiii săi să fie asociați la tron sau să li se promită o parte de moștenire; și cum împăratul rezista, tânăra femeie întrebuința toate mijloacele, când lacrimile, declarând că dacă refuză ea nu mai poate trăi, când cochetăria, practicând o politică de alcov inspirată de regulele *Do ut des*. Până la urmă, basileul se săturâ de aceste scene continui; marea lui dragoste scăzu și el părăsi oarecum pe această femeie cam prea supărătoare.

Atunci Irina se înfurie. Ea părăsi curtea, fugi la Tesalonic și acolo începu să clevetească în contra împăratului, povestind oricui, „fără respect de Dumnezeu, fără teamă de oameni, amănuntele căsniciei, în termeni — spune un cronicar — care ar fi făcut să roșească pe cea mai nerușinată dintre curtezane". Ea povestea acestea călugărilor care o vizitau, femeilor care veneau la ea, le trimitea în scrisori ginerelui ei, insultând, ridiculizând pe bietul Andronic, care nu putea face nimic. „Nimic, spune sentențios un contemporan, nu-i mai excitabil și mai gata de calomnie ca un suflet de femeie". Irina dovedea aceasta cu prisosință. Cu limba ei „mai răsunătoare decât un clopoțel", ea mișca și încurca totul „și chiar Dumnezeu și marea întreagă n'ar fi fost de ajuns, scrie Pachymer, spre a spăla de insultele și calomniile ei pe nefericitul asupra căruia se înverșuna limba sa". Împăratul, se înțelege, era foarte plictisit de aceste isprăvi; dar cum era un om blând, se trudea să potolească furia soției lui. O copleșea cu bani, îi oferea chiar o parte exagerată în conducerea puterii; și pentru a ascunde scandalul, se silea să-i satisfacă cele mai neînsemnate capricii. Dar ea, încăpățânată, nu voia să audă nimic, cerând cu înverșunare ca înainte de toate să asigure soarta fiilor ei. Simțind de altfel că asupra acestei chestiuni nu ea va avea ultimul cuvânt, încerca să-i aranjeze strălucit, prin căsătorii frumoase. Acest lucru provocă, în căsnicia imperială, o altă serie de noui greutăți.

Andronic avea un ministru, pe care-l iubea foarte mult, Nichifor Choumnos. El se gândi să însoare pe fiul său Ioan cu fiica favoritului, care era de altfel foarte bogat. Atunci Irina se înfurie, la gândul că fiul ei ar putea să se

însoare cu o femeie care n'ar fi de familie princiară. Ea își făcea alte planuri pentru el; gândea să-l însoțească cu văduva prințului din Ahaia, Isabela de Villehardouin, ceea ce oferea avantajul de a face ca Moreea latină să intre toată în mâinile Paleologilor; ea gândea să-i constitue un stat independent, împreună cu Etolia, Acarnania. Epir. De aici, mari certuri în căsnicia imperială. Basileul declara că el este tatăl și că în casa sa autoritatea lui trebue să fie superioară celei a mamei. Irina protesta, insista. Până la urmă totuși Andronic fu mai tare. In 1304, el căsători pe Ioan după vederile sale și-i dădu ca reședință Tesalonicul, ca un fel de vice-regalitate. De altfel, tânărul nu se putu bucura de aceasta: el muri patru ani mai târziu, fără să lase copii.

Pentru al doilea fiu Teodor, Irina avu tot atâta grijă. Ea visa să-l însoare cu fiica ducelui francez din Atena și să-i dea putința de a crea un principat în Tesalia. Planul nu izbuti. Dar o altă situație se oferi tânărului, la timp. In 1305, Ioan de Montferrat, fratele împărătesei, murea, lăsând surorii statele lui. Irina dărui aceste drepturi fiului său, care astfel putu, după dorința mamei lui, să facă figură de prinț suveran. In marchizatul lui piemontez, Teodor se transformă repede. El se însură cu o italiancă, fiica genovezului Spinola și se italieniză complet. Adoptă religia, obiceiurile, costumul Latinilor; își tăie barba bizantină și, ca toți oamenii din Occident, își rase obrazul. Din când în când, apărea din nou la Constantinopol, mai ales când avea datorii, pe care slăbiciunea părinților săi i le plătea. Și câteodată, amintindu-și că era fiu de basileu, ridica oarecare pretenții la succesiunea imperială. Dar era așa de complet „desrădăcinat", încât urcarea pe tron ar fi făcut scandal în Orient și Andronic considera cu drept cuvânt o astfel de dorință ca absolut nerealizabilă.

In sfârșit, Irina nu avu mai puțin grijă de al treilea fiu Dumitru și chiar pentru ginerele ei, Craiul Serbiei Ștefan Milutin. Către 1298, o căsătorie cu totul politică unise pe acest suveran cu tânăra prințesă Simona. Căsătorit de trei ori, acest slav se despărțise de cele două soții dintâi și începea să se sature de a treia. Atunci curtea bizantină crezu

că ar avea oarecare folos dacă ar apropia pe acest personaj printr'o căsătorie cu o grecoaică și Andronic îi propuse să se însoare cu sora lui Evdochia, care tocmai era văduvă de „prințul Lazei" : astfel numea Bizanțul cu dispreț pe împărații din Trebizonda. Sârbul nici nu dorea mai mult. Canonicii îi demonstraseră în adevăr că atâta vreme cât soția dintâi trăia, căsătoriile ulterioare nu avuseseră nicio valoare și că aceasta murind tocmai atunci, el era absolut liber. Dar Evdochia nu voi să audă nimic : se pare că era o văduvă nemângâiată și apoi nu prea avea încredere în nestatornicia slavului. In locul ei, găsiră pe Simona, care avea atunci șase ani ; logodna fu celebrată și copilul, după obiceiu, fu trimis în Serbia spre a fi crescut în casa viitorului ei soț, până la căsătorie. Dar acest slav pasionat, care avea peste patruzeci de ani și moravuri proaste (avusese pe rând legături cu o cumnată a lui, apoi cu sora acesteia), nu avu răbdarea să aștepte cât trebuia și făcu așa fel, încât tânăra lui soție pierdu pentru totdeauna speranța de a fi mamă.

Totuși, Irina nu se supără pe ginerele ei. Il copleșea cu cadouri și bani ; îl primea cu plăcere la Tesalonic, unde locuia de obiceiu. Cum orgoliul ei matern ținea mai ales ca fiica sa să fie o figură însemnată în lume și să aibă înfățișarea unei împărătese, ea făcea să se acorde prințului sârb de către cancelaria bizantină dreptul de a purta o căciulă presărată cu pietre prețioase, aproape asemănătoare cu cea pe care o purta basileul și în fiecare an îi trimitea alta mai măreț împodobită decât cea precedentă. Apoi trimitea pentru el și pentru fata ei haine somptuoase ; ea golea tezaurul imperial pentru acest suveran străin. Atunci, tot mai spera că Simona va avea copii, care într'o zi ar putea domni peste Bizanț. Când trebui să renunțe la această nădejde, imaginația ei mereu la lucru își făcu alte planuri. Deoarece sârbul nu putea avea fii, ea îl convinse să adopte ca moștenitor pe vreunul din cumnații lui și-i trimise mai întâi pe Dumitru, înarmat cu mulți bani, spre a-i ușura buna primire. Dar tânărului nu-i plăcu la slavi și se reîntoarse la Constantinopol. Fu trimis atunci Teodor ; dar acesta se simți și mai străin acolo decât fratele lui și se întoarse în Italia.

De altfel nici Simonei nu-i plăcea deloc în sălbaticul ei regat. De sigur, bărbatul ei o adora, dar cu o dragoste barbară, violentă, bănuitoare și geloasă. Când ea venea să petreacă câteva săptămâni la Constantinopol, el era într'o continuă îngrijorare și abia plecată, cerea să se întoarcă fără întârziere. Și tânăra femeie, care-l știa iute și capabil de orice în momentele lui de mânie, se întorcea cu o reală teamă. Odată chiar teama o învinse și în loc să plece, alergă într'o mănăstire, spre marea încurcătură a oamenilor însărcinați s'o aducă. Trebui s'o convingă, s'o silească a părăsi haina de călugăriță și a se întoarce la teribilul ei soț. Moartea singură o liberă: ea se grăbi atunci să vină să trăiască la Constantinopol, unde o găsim iar ceva mai târziu.

Cel din urmă copil al Irinei, Dumitru, nu fu mai fericit decât frații și sora lui. Mama lui reușise să fie numit, cu titlul de despot, la conducerea Tesalonicului. El se amestecă în toate luptele care turburară în curând familia imperială. Ca un fiu bun, lua parte tatălui său împotriva nepotului acestuia, prințul Andronic; așa încât victoria celui din urmă fu cât pe ce să-l coste viața. Acuzat de les-majestate, nu scăpă de pedeapsa capitală decât datorită afecțiunii surorii lui Simona, care veni să-l apere în fața judecătorilor. De atunci, el dispare din istorie.

* * *

Am văzut cu ce intrigi umplea neîncetat curtea lui Andronic al II-lea sufletul ambițios și neastâmpărat al Irinei. Împăratul, om îngăduitor, instruit, bun orator, era, cu toată înfățișarea lui mândră, de o slăbiciune incurabilă și lăsa să meargă totul la întâmplare. Astfel, în jurul lui era desordinea cea mai de neînchipuit, pe care o întreținea și o mărea și copiii pe care-i avusese din prima căsătorie.

Cel mai mic se numea Constantin și purta titlul de despot. El se însurase întâi cu fiica protovestiarului Gheorghe Muzalon, pe care o pierdu după câtăva vreme. Rămas văduv fără copii, își luă ca amantă o cameristă, dela care avu un fiu; dar se despărți de ea destul de repede. La Tesalonic,

unde fusese numit guvernator, el întâlni în adevăr o femeie încântătoare. Frumoasă, elegantă, cultă, era, cum spuneau contemporanii, „o altă Theano, o altă Hypatia". Din nefericire, pentru despot, era măritată cu Constantin Paleologul și înțelegea să rămână virtuoasă. Ea rezistă, ceea ce făcu să crească pasiunea prințului. Pentru a-i fi pe plac, el se descotorosi de fiul lui, a cărui prezență îl plictisea și-l trimise la mamă-sa. Trudă zadarnică: Evdochia nu cedă deloc. Până la urmă totuși, ea deveni văduvă: atunci Constantin se însură cu ea și nu mai trăi de aici înainte decât pentru dânsa. Cât despre bastard, se întâmplă că bătrânul Andronic se atașă de copilul părăsit: el îl luă din mâinile mamei lui, îl crescu, îl inițiie în mânuirea afacerilor publice; și deși era absolut mediocru, lipsit de inteligență, de educație și de valoare militară, îl adoră. Nu putea să se lipsească de el, îl chema în orice ocazie în consiliu și părea că vrea să-i dea experiența guvernării. Și în adevăr, se pare că s'a gândit să-l facă împărat: ceea ce trebuia să aibă urmări destul de grave.

Fiul cel mai mare din prima căsătorie, Mihail, fusese de vreme asociat la tron de Andronic al II-lea. Din căsătoria lui cu o prințesă armeană se născuseră mai mulți copii, dintre care cel mai mare se numea Andronic, ca și bunicul lui. Acest Andronic cel tânăr, cum era numit, era un om activ, neastâmpărat, care suporta cu greu viața sedentară a curții bizantine și căruia nu-i plăcea decât vânătoarea, cursele, distracțiile. Băiat bun, detesta complicațiile plictisitoare ale ceremonialului; nepăsător și ușuratic, el nu visa decât câini, cai și femei. Cel mai bun mijloc de a-i fi pe plac era să-i oferi un câine frumos de vânătoare sau vreo pasăre de preț. Îi plăceau și mai mult petrecerile, cheltuind fără socoteală și aventurile, fiind un mare curtezan și foarte lipsit de scrupule. Cu toate acestea, el fusese mai întâi favoritul bunicului, care-l prefera tuturor copiilor și nepoților săi și pentru care ar fi sacrificat pe toți; rezultatul acestei iubiri excesive fusese că acest copil, foarte rău crescut de împărat, devenise tânărul pe care l-am văzut, ale cărui purtări necăjeau acum și îngrijorau adeseori pe basileu. „Dacă băiatul acesta, spunea despre el prietenilor, va fi bun vreodată de ceva,

vreau să fiu ucis cu pietre şi după moartea mea să mă desgroape şi să-mi arunce cadavrul în foc".

Cu toate că era foarte mâhnit de reproşurile bunicului său, Andronic cel tânăr nu se îndrepta. Făcea basileului politice, pe care bancherii genovezi din Galata se însărcinau să le primească: cerea bani, apanaje; şi mai ales scandaliza capitala cu aventurile lui, din care unele amintesc de cele mai teribile cutezanţe ale lui Cezar Borgia. Prinţul avea o amantă; ştia că-l înşeală; atunci el puse în calea rivalului său oameni înarmaţi de pază. Propriul lui frate Manuel trecu, din întâmplare, pe strada cu cursa şi fu măcelărit de asasini. După acest atentat oribil, tatăl lui Andronic, Mihail, muri de durere; şi bunicul lui fu cu deosebire turburat. Aceasta pentrucă atunci când o femeie era în joc, tânărul Andronic era capabil de orice. Nici înrudirea, nici religia nu-l împiedecară de a-şi ridica ochii spre tânăra lui mătuşă Simona, care, după moartea prinţului Serbiei soţul ei, intrase într'o mănăstire şi de a o seduce. Nici prietenia, nici interesul nu-l opriră, când fu cuprins de farmecele soţiei lui Syrgiannes, partizanul lui. E drept să adăugăm însă că era inteligent şi avea calităţi de om de stat, cu toate defectele şi viciile; în afară de aceasta, era ambiţios şi foarte popular; în aşa fel, încât putea deveni extrem de periculos pentru pacea publică şi turbura adânc imperiul — cum a făcut în adevăr.

Spre a-l pedepsi, bătrânul împărat în loc să-l asocieze la tron după moartea tatălui său, preferă pe unchiul lui, despotul Constantin; şi Andronic, spre marea lui nemulţumire, deveni un simplu particular. Când mai târziu, sub presiunea evenimentelor, basileul, cu toată neplăcerea, trebui să dea nepotului un loc în guvern, el nu scuti de nicio umilinţă pe tânărul său asociat. Când venea în palat, bătrânul împărat abia se uita la el; şedea luni întregi fără să-i vorbească, decât spre a-i spune: „pleacă şi stai acasă la tine de acum înainte". In consilii, îl lăsa numai pe el, în picioare, invitând pe toţi ceilalţi demnitari să se aşeze. Şi astfel, încet-încet se săpa prăpastia din care trebuia să iasă războiul civil, ce se termină în 1328 prin căderea lui Andronic al II-lea.

Împărăteasa Irina nu ajunse să vadă triumful tânărului împărat, care ar fi fost cu deosebire penibil pentru sufletul ei. După cearta cu bărbatul său, ea trăia mai ales la Tesalonic; și cum se plictisea adeseori, pleca din călătorie în călătorie. In timpul unei călătorii, în 1317, ea fu apucată la Drama de un atac de friguri și muri în câteva zile. Trupul ei fu adus la Constantinopol și înmormântat în biserica din mănăstirea Pantocratorului. De altfel, se pare că spre sfârșitul vieții ea resimțise pentru soțul ei ceva din dragostea care însemnase cele dintâi zile ale căsniciei lor; cel puțin lui i-a lăsat prin testament toată averea ei enormă. Andronic o împărți în două: jumătate o întrebuință pentru repararea Sfintei Sofii și restul îl lăsă copiilor soției sale.

In adevăr, Yolanda de Montferrat se trudise toată viața ei pentru copii și acest lucru dă o înfățișare deosebită acestei prințese latine, devenită din dragoste maternă o femeie politică și o adevărată bizantină. Se poate crede că această prințesă, care a luptat așa de aprig pentru ai săi, care luptase atâta pentru a le face o situație și pusese totul în mișcare spre a răsturna pe fratele lor vitreg Mihail care le împiedeca drumul, atunci când după moartea acestui prinț se deschise criza finală care puse față în față pe cei doi Andronici, ea lucrase tot așa de mult spre a asigura norocul fiilor ei. Și poate că, energică cum era, ar fi salvat tronul bătrânului împărat și ar fi realizat visul ambițios pe care-l concepuse pentru descendenții săi. Moartea nu-i îngădui aceasta: odată dispărută, copiii ei nu se mai interesară de aspirațiile ce li se păreau prea înalte sau prea zadarnice. Dar, în orice caz, Yolanda de Montferrat arătase pentru prima dată Bizanțului o prințesă din Occident cu grijă să-și facă un loc în lumea nouă în care o adusese căsătoria. Ea voise să joace un rol și reușise în parte. Exemplul său nu trebuia pierdut.

II

Ana de Savoia, soția lui Andronic al III-lea.

La începutul anului 1325, tânărul împărat Andronic, pe care bunicul lui, cu toată sila, se resemnase să-l încoroneze în Sfânta Sofia, își căuta soție. Avea atunci două zeci și opt de ani și era văduv. Se căsătorise, în adevăr, cu Irina de Brunswick; dar ea murise cu câteva luni mai înainte și nu lăsase copii; și interesul dinastiei cerea ca prințul să contracteze fără întârziere altă căsătorie. Toți se trudeau deci să mângâie pe Andronic, să-i demonstreze necesitatea unei a doua căsătorii și-i căutau o logodnică. Alegerea curții bizantine se opri în sfârșit asupra fiicei contelui de Savoia, Amedeu al V-lea; ea era orfană și trăia pe lângă fratele său. Fu trimisă în Italia o ambasadă, spre a-i cere mâna; și deși în acel moment i se făceau propuneri din partea unui mare suveran din Occident (Bizantinii spun că era regele Franței), contele de Savoia se hotărî pentru împărat. Foarte onorat de această alianță, prințul italian voi de altfel să aranjeze foarte bine lucrurile. Spre a merge la Constantinopol, el dădu viitoarei împărătese un echipaj somptuos și din ziua în care fu logodită cu basileul, el îi arătă cel mai mare respect, deși era fratele mai mare și seniorul ei. Orgoliul grecesc fu foarte măgulit de acest lucru: scriitorii timpului constatară cu plăcere „că nu numai barbarii, dar Italienii și ceilalți șefi de state cosiderară totdeauna imperiul roman mai mare și mai vestit decât toate celelalte puteri".

In Februarie 1326, tânăra logodnică debarca la Constantinopol, întovărășită de o suită numeroasă și strălucită de femei, cavaleri și de nobili. „Niciodată până acum, scrie Cantacuzino, împărătesele venite din străinătate în Romania nu desfășuraseră atâta măreție". Dar, fie din cauza călătoriei pe mare sau a schimbării climei, abia sosită tânăra fată căzu bolnavă. Trebui să se aștepte până în luna Octomvrie spre a celebra nunta. După obiceiu, împăratul puse pe capul miresei diadema imperială și de asemenea, după obiceiu, aceasta își schimbă numele și în loc de Ioana, se numi de acum

înainte Ana. Sub acest nume ea avea să joace în istoria Bizanțului un rol considerabil și să influențeze destul de rău asupra destinului nouei sale patrii.

* * *

Ana de Savoia e un personaj foarte greu de judecat și chiar de cunoscut. Ceea ce știm despre ea vine aproape în întregime dela oameni care au fost adversarii ei politici, oameni care au urît în ea și pe femeia care a pus piedică ideilor sau ambițiilor lor și pe străina care a rămas profund latină pe tronul Bizanțului.

Se pare în adevăr că această prințesă din Occident se eleniză mai puțin ca oricare alta, într'o epocă în care mai mult ca oricând acest lucru ar fi fost necesar. Astfel, ea păstră lângă ea o curte mică cu totul italiană și dărui încrederea ei mai întâi unei compatrioate, numită Isabela. Aceasta era, după însăși mărturisirea Grecilor, o femeie foarte inteligentă, foarte cultă, având toate calitățile ce sunt necesare spre a reuși pe lângă prinți: și, în adevăr, ea exercită asupra împărătesei o influență atotputernică. Această Isabela avea fii; și ei au fost marii favoriți, nu numai ai împărătesei, dar chiar ai împăratului, căruia unul din ei, Artaud, îi plăcea foarte mult prin curajul lui strălucit. Și alți Italieni se îndreptară spre orașul imperial, bine primiți și bine tratați de suverani. „Totdeauna, scrie nu fără ciudă Ioan Cantacuzino, erau la împărat câțiva oameni din Savoia. Ei reușiră așa de bine, încât în contact cu ei chiar și moravurile se modificară. La petrecerile obișnuite ale curții se adăugară distracțiile scumpe Latinilor, mai ales întrecerile cu lancea și cele cavalerești, pe care acești străini le-au făcut la modă; și aceste exerciții plăcură atât de mult, încât cei mai nobili dintre Greci doriră să le încerce și în special împăratul dobândi o îndemânare asemănătoare cu a celor mai buni cavaleri din Franța, Burgundia și Germania. Naționalismul bizantin era de sigur foarte jignit de aceste noutăți și mai ales de locul făcut acestor oameni din afară când, se spunea, se puteau găsi chiar în țară oameni capabili să îndeplinească cu folos funcțiunile publice.

Chestiunile religioase creau alte nemulțumiri în contra Anei. Urcându-se pe tron, împărăteasa se convertise la credința ortodoxă; dar se suspecta foarte mult sinceritatea acestei conversiuni. Se atribuiau prințesei sentimente de simpatie persistentă pentru dogma romană, de mare respect pentru papă; o credeau capabilă să se întoarcă într'o zi la Roma și să pregătească pe ascuns supunerea Bisericii grecești papalității. In sfârșit, ea întreținea relații bune cu Genovezii stabiliți la Galata. Acestea toate erau de ajuns spre a trage concluzia că Ana ura pe față pe Greci. Nu se înșelau deloc. Și Grecii, din partea lor, îi răsplătiră ura cu ură.

Aceste rezerve făcute și care explică în parte dușmănia pe care o întâlni, trebue să adăugăm că Ana pare a fi fost o femeie destul de medoicră. Puțin inteligenă, puțin cultă, ea era incapabilă de orice reflecțiune serioasă, de orice hotărîre gândită, de orice continuitate; ea nu vedea nimic și nu prevedea nici atâta; pe lângă acestea, era violentă, iute, pasionată, extrem de geloasă, de caracter extrem de pismaș. Superstițioasă, credea în ghicitori; dar mai ales sufletul ei slab și credul o făcea accesibilă tuturor influențelor, docilă față de toți cei ce știau s'o lingușească. Astfel, toată viața ea fu înconjurată de o camarilă de favoriți și de femei; „în gineceu se găsea atunci centrul puterii", după cum spunea un contemporan. Neînțelegând nimic din afaceri, împărăteasa nu se conducea decât după pasiunile ei; în contra unora nutrea o ură feroce; pentru alții avea slăbiciuni neexplicabile. Pe lângă acestea, foarte aspră, ea era capabilă de cele mai îngrozitoare cruzimi, de cele mai laşe asasinate, când se mânia; avea pentru asprime și sânge, spunea Gregoras, „o bucurie extremă", o plăcere de nespus; era o adevărată fericire pentru inima ei". Când era înfuriată, nimeni nu mai găsea milă în fața ei; nici confesorul ei nu scăpa atunci de violența ei. In momentele acelea, ea avea pe buze cele mai josnice injurii, în gură cele mai teribile amenințări. Apoi deodată se potolea și, supusă, se lăsa orbește condusă de oricine știa cum s'o ia. Dar în fond ea păstra celor care-i displăcuseră odată, o ură durabilă, mărită încă

şi de sentimentul ce avea despre mediocritatea ei şi de gelozia naturală ce-i inspira orice superioritate.

Trebue să spunem, în apărarea Anei de Savoia, că se simţea destul de străină în această lume nouă, pe care o înţelegea rău şi cu care nu era destul de inteligentă spre a se asimila. Aştfel, trăia bucuros într'un vis continuu, iluzionându-se asupra importanţei evenimentelor care se săvârşeau şi asupra faptelor pe care le făcea. „Ea se purta, spune un contemporan, ca şi când nenorocirile care ameninţau s'ar fi petrecut dincolo de coloanele lui Hercule". Înşişi duşmanii ei, semnalând „spiritul ei gelos şi rău", declarând că „prin aceasta ea pricinueşte ruina imperiului", admit unele circumstanţe atenuante în favoarea ei. Gregoras observă că fusese crescută într'un mediu cu totul deosebit, că era străină şi mai ales că era femeie, o femeie pe deasupra puţin inteligentă şi pasionată, „incapabilă, zice el, să deosebească binele de rău"; şi el face răspunzătoare, mai mult decât pe ea, împrejurările, patriarhul şi atâtea personaje mari care, fără să protesteze, „ascultară ca nişte sclavi de această autoritate smintită".

* * *

Totuşi, atâta vreme cât trăi împăratul Andronic al III-lea, pe care-l iubea mult, caracterul supărător al Anei de Savoia avu puţine urmări, căci ea nu se amestecă, spre a spune astfel, deloc în guvernare. Dar atunci când soţul ei muri, în Iunie 1341, totul se schimbă brusc. Tronul trecea celor doi copii nevrâstnici, Ion, care avea nouă ani şi Mihail, care avea patru; în timpul minorităţii, regenţa trebuia să aparţină, după porunca formală a răposatului basileu, mamei celor doi prinţi tineri. Ori, în momentul în care Ana de Savoia lua puterea, împrejurările erau de natură a turbura o mamă îngrijată de viitorul fiilor săi şi a nelinişti o femeie foarte îndrăgostită ea însăşi de autoritatea supremă.

In jurul tronului se agitau mii de ambiţii diferite. In primul rând printre personajele dela curte se găsea atunci marele dregător Ioan Cantacuzino. El fusese prietenul cel mai intim şi cel mai scump al lui Andronic al III-lea. Mai mult ca

oricare altul, el contribuise odinioară să asigure coroana tânărului împărat și fusese răsplătit pentru serviciile lui cu încrederea neschimbată a stăpânului său. În timpul întregei domnii el fusese sfetnicul cel mai devotat, confidentul tuturor gândurilor lui. „Așa fel era, spunea el mai târziu, unirea celor două suflete ale noastre, că întrecea toate prieteniile Orestilor și Pilazilor". Ana de Savoia afirma că împăratul iubea pe favorit mai mult decât pe soția și copiii lui și mai mult decât orice pe lume.

Astfel, pe când trăia, îi dăduse o mare parte de autoritate. „Prin aparența exterioară și prin costum, va spune mai târziu Cantacuzino despre el însuși, marele șambelan n'avea nimic care să-l arate ca împărat; dar de fapt el nu se deosebea aproape în nimic de basileu". Ca și suveranul, el semna cu cerneală roșie și odinele lui erau ascultate cu aceeași exactitate ca și ale lui Andronic. Ca și suveranul, el guverna toate afacerile publice și așa de mare era trecerea lui, că în campanie el împărțea cortul și adeseori patul basileului, privilegiu pe care eticheta îl refuza chiar și copiilor imperiali. Andronic îi punea totul la dispoziție, masa, hainele, încălțămintea și se bucura văzându-l purtându-se „împărătește". Ar fi dorit chiar să proclame în public această intimitate, asociind pe Cantacuzino la tron. În orice caz, avea în el o încredere absolută. Fiind odată bolnav, în 1329, el îl desemnase, dacă muria, ca apărătorul tronului și lăsase solemn în mâinile lui pe soția și supușii săi. De asemenea, pe patul de moarte, ultimele lui cuvinte au fost de a sfătui pe împărăteasă să fie totdeauna în înțelegere cu Cantacuzino. „Sfârșitul mi se apropie, îi spunea el; după ce voiu dispărea, fii atentă să nu te lași îndemnată de minciunile și intrigile unora a te despărți de un asemenea om, spre a urma alte sfaturi. Dacă asta s'ar întâmpla, n'ar putea rezulta decât ruina pentru tine, pentru copiii tăi și chiar pentru imperiu".

Fără îndoială, în această povestire, pe care o datorăm în primul rând lui Cantacuzino, intră poate o parte de exagerare: marele șambelan avea un interes prea vizibil să înfățișeze și să exagereze dovezile despre încrederea cu care-l onorase răposatul lui stăpân. Dar în orice caz, înaltele

lui calități justificau această încredere. Bătrânul împărat Andronic al II-lea observase și el, atunci când avea de luat o hotărîre, cum era Cantacuzino gata să găsească soluția justă, priceput în a o prezenta, activ în a o executa; și spunea bucuros: „Dacă ar trebui să mor fără moștenitori, aș sfătui pe Romani să pună în fruntea lor pe acest om". Foarte inteligent, extraordinar de îndemânatec, marele șambelan era în adevăr un om superior. Gregoras, care nu-l iubește deloc declară că ar fi putut fi „un foarte mare împărat, în stare să dea imperiului o prosperitate nemaiauzită". Din nefericire, avea și defecte mari: o ambiție extraordinară, o lipsă totală de scrupule și prin aceasta era extrem de îngrijorător. Cu toată modestia pe care o arăta, el își pregătea de mult calea. Sigur pe trecerea lui la împărat, el se silise să se facă binevăzut de împărăteasă și mulțumită mamei lui, Teodora Paleologul, femeie cu totul remarcabilă, el ajunsese să exercite o reală influență asupra ei. In același timp se trudea să îndepărteze de ea pe toți cei care ar fi putut să-i stânjenească planurile; el arăta în toate împrejurările un mare devotament suveranei, socotind astfel s'o domine cu totul. Și, în adevăr, Ana declara că îl iubea tot așa și chiar mai mult decât pe propriul ei frate și înțelegerea cea mai perfectă domnea în aparență între soția și favoritul lui Andronic al III-lea.

Astfel, în neorânduiala care urmă după moartea prințului, împărăteasa, absorbită de doliul ei, încredință lui Cantacuzino, fără ezitare și fără teamă puterea și pe fiii ei. Și atunci marele șambelan se purtă ca un adevărat stăpân. In timp ce Ana, cufundată în durerea ei, rămânea în mănăstirea în care murise soțul ei, Cantacuzino se instală hotărît, împreună cu copiii imperiali în palat și lua toate măsurile necesare spre a împiedeca o revoluție. Corespundea cu guvernatorii provinciilor, cu agenții finanțelor, expediind mai mult de o sută cincizeci de scrisori pe zi, „și astfel el menținu așa de bine în imperiu ordinea și ascultarea, încât se părea că nicio schimbare nu se întâmplase și că basileul continua să trăiască și să guverneze". El își făcea, se zice, planuri mai întinse. Gândia să reorganizeze armata, să pună ordine în finanțe, să inaugureze o politică viguroasă în contra dușmani-

lor imperiului și să restaureze splendoarea antică a monarhiei. In fața acestei energice luări în stăpânire a puterii, toți se înclinau până jos și în regentul de astăzi salutau pe împăratul de mâine.

Se înțelege că un astfel de personaj și o asemenea atitudine au dat repede împărătesei îngrijorări legitime, pe care de altfel le întreținea cu grijă dușmanii marelui șambelan. Era mai întâi patriarhul Ioan, un prelat ambițios, care, după spusele lui Gregoraș, n'avea din preot decât cârja pastorală și haina. El pretinsese totdeauna să conducă statul, afirmând unirea necesară a bisericii și a imperiului, acesta fiind în mod natural supus autorității religioase. Îl vom vedea în curând acceptând privilegiul de a împodobi cu mătase și aur tiara patriarhală, de a semna cu roșu decretele și scrisorile lui, gândind chiar să încalțe, ca și împăratul, pantofi de purpură : pentru moment, aspira să participe la regență ; și cum lingușea pe împărăteasă, căpătă în curând asupra ei o influență mare și supărătoare.

Alături de el, parakimomenul Alexe Apokaukos juca un rol asemănător. Plecat dela nimic, dar suplu, îndemânatic, intrigant, acest personaj se ridicase foarte repede la cele mai înalte slujbe, mulțumită mult sprijinului lui Cantacuzino, pe care-l numea râzând „doctorul său", fiindcă îl scăpase din mai multe afaceri supărătoare ; și în același timp se îmbogățise extraordinar de mult. Foarte priceput în a profita de împrejurări și foarte ambițios, el avea inteligență, elocvență naturală și era activ. „Dacă ar fi întrebuințat înaltele lui calități, zice Gregoras, pentru adevăr și dreptate, ar fi fost gloria imperiului roman". Dar, îmbătat de noroc, credea că îi este permis orice. Rând pe rând, el servise și trădase toate partidele și totdeauna știuse să tragă un folos. Acum visa să guverneze imperiul, să dispună de coroană, poate chiar să se așeze el însuși pe tronul Cezarilor. De altfel, ambițiile lui nu excludeau prudența. La porțile capitalei, pe malul mării, își construise o cetățue, prevăzută cu apă, alimente și bani. El se refugia acolo, când se simțea în primejdie și înfrunta pe toți dușmanii din această citadelă de neînvins. Lingușind

pe Cantacuzino, el ura în el pe un rival; astfel, nu ezită de loc să se alieze cu patriarhul împotriva lui.

De asemenea, mulți alți oameni erau împotriva marelui șambelan, mai ales favoriții italieni ai împărătesei care, îndemnați de Apokaukos, întărîtau pe stăpâna lor împotriva lui Cantacuzino. Toate aceste intrigi influențară ușor asupra spiritului slab și schimbător al regentei și stricară repede buna înțelegere dintre ea și sfetnic.

La început, credincioasă voinții lui Andronic, ea crezu că regăsește în marele om al curții umbra însăși a soțului ei, cum spunea dânsa cu exagerația ei obișnuită. „De geaba eram sigură că basileul a murit, declara ea. Când tu veneai în vizită, mi se părea că era el, care după obiceiul lui intra la mine. Când îmi vorbeai, credeam că-l aud pe el". Dar își schimbă repede sentimentele. Profitând de „simplitatea ei de femeie", Apokaukos și patriarhul îi arătară ambițiile marelui șambelan, primejdiile pe care ea și fiii ei le aveau de întâmpinat pentru putere și chiar pentru viața lor. „Mâine, îi spuneau ei, o să vă omoare pe toți și se va proclama împărat". Ei procedară așa de bine, încât Ana înspăimântată întrerupse postul de nouă zile pe care-l începuse în mănăstirea în care era înmormântat soțul ei și crezu mai prudent, după trei zile, să-și caute un azil mai sigur în palat.

Atunci începu în jurul ei o țesătură surdă de intrigi, spre a o determina să retragă lui Cantacuzino conducerea afacerilor; i se dădea a înțelege că n'avea de loc nevoie de el, că ea însăși va guverna admirabil imperiul, cu concursul patriarhului. Regenta, măgulită, asculta bucuroasă aceste sugestii. In adâncul inimii, Ana urîse de altfel totdeauna pe marele șambelan, a cărui superioritate o simțea; pe lângă acestea, era foarte geloasă pe soția lui Cantacuzino, Irina Asan, persoană cu totul remarcabilă și care, spune un contemporan, „întrecea pe toate femeile, prin puterea minții și fericita armonie a caracterului său". Sufletul mediocru al împărătesei suferea din cauza comparației și mulți oameni ai epocii cred, nu fără dreptate, că invidia secretă și ura pe care o simțea Ana au fost cea dintâi cauză a rupturii care avea

să deslănțue războiul civil și să grăbească decăderea monarhiei.

Când descoperiră adevăratele sentimente ale regentei, adversarii lui Cantacuzino deveniră îndrăsneți. In consiliul imperial se petrecură scene foarte violente și marele șambelan fu insultat în față. Unul din funcționarii palatului luă cuvântul cu îndrăsneală și declară că cel din urmă dintre demnitari avea dreptul de a vorbi înaintea celor mai mari, dacă avea ceva util de spus. Prietenii lui Cantacuzino exclamară: „Ce însemnează aceasta! Dar e a transforma imperiul roman într'o democrație, dacă cel dintâiu venit poate să-și exprime sentimentele și pretinde să le impună celor cu experiență". Erau gata să ajungă la bătae. Ceea ce era mai grav, era că nici împărăteasa, nici patriarhul care prezida nu interveniseră spre a opri sau a desaproba obrăsnicia îndreptată, vizibil în contra marelui om al curții. Acesta înțelese și-și oferi demisia.

Dar atunci basilissa și patriarhul, îngroziți de urmările unei asemenea hotărîri, se trudiră să liniștească pe Cantacuzino și dintr'o parte și din cealaltă adversarii jurară solemn să nu uneltească nimic unii contra celorlalți. Cu toate acestea, neîncrederea persista. „Sunt încredințat, zicea șambelanul, că împărăteasa a vorbit cum gândește. Dar ceea ce mă îngrijește, este că eu cunosc slăbiciunea ei de femeie și cum se lasă din lașitate convinsă și mă tem că atunci când va trebui să plec la luptă cu barbarii, sycophanții care rămân la curte să n'o facă să se schimbe". Pe de altă parte, se înmulțeau manifestările în favoarea lui Cantacuzino. La vestea demisiei șambelanului, soldații se mișcau în favoarea unui șef pe care-l adorau și veneau până în curtea palatului să aclame pe favoritul lor cu strigăte puternice și să ocărască pe patriarh. Trebui ca ministrul, la rugămintea regentei înspăimântate, să se ducă însuși spre a potoli pe acești partizani sgomotoși. „Indată ce apăru, povestește Gregoras, turburarea se potoli, valurile se liniștiră, furtuna se schimbă în liniște". O astfel de popularitate printre trupe nu putea să micșoreze îngrijorările Anei de Savoia.

Ruptura era deci fatală între ea și Cantacuzino. Apo-

kaukos, a cărui influență la curte creștea, își înmulțea intrigile. „Ca un șarpe, spune Cantacuzino, sufla la urechea împărătesei și-o întorcea din drumul cel drept". Toate mijloacele erau bune pentru el, lingușirea, corupția, minciuna. Patriarhul îi ținea tovărășie ; zi și noapte era în palat, atățând pe prințesă în contra șambelanului, lăudând devotamentul și credința lui Apokaukos. Acesta câștiga de partea lui, prin daruri oportune, pe familiarii regentei și astfel, spune Gregoras, „el conducea pe împărăteasă *ca pe o sclavă* și la fel și pe patriarh, mai puțin înșelat de lingușirile lui, decât îngrozit de energia lui". Lipsa lui Cantacuzino, care se războia în Tracia, ușura aceste intrigi : astfel, fiecare din cei doi asociați lucrau cât puteau mai bine pentru opera comună. Prelatul, „ca și cum ar fi avut în mâini cheile împărăției cerești", făgăduia raiul aceluia care ar scăpa imperiul de Cantacuzino, prin otravă, vrăji sau complot. Cât despre Apokaukos, sigur de succes, aspira acum la o situație și mai înaltă. Se gândea să răpească pe tânărul împărat, să-l ducă în fortăreața lui, să-l facă să se însoare cu una din fetele lui și să silească pe împărăteasă a-i da lui, rudelor și prietenilor lui, cele mai înalte slujbe ale statului și administrarea întregului imperiu. Și repede se făcea cunoscut lui Cantacuzino, în numele basileului, să-și dea demisia din guvern, să-și licențieze trupele și să se retragă în Didymotica în condițiile unui semi-prizonier.

De multă vreme, mama lui Cantacuzino era foarte îngrijorată pentru fiul său. Ca și cea mai mare parte din oamenii vremii sale, această femeie, de altfel așa de inteligentă, era superstițioasă ; credea în semne. Ori, ea văzuse unele înspăimântătoare. Într'o seară, când după obiceiul marilor seniori bizantini primise până târziu noaptea persoane care veneau să stea de vorbă cu ea sau să-i facă curte, ea se urcase apoi pe un turn înalt ce domina palatul, spre a vedea luna ridicându-se la orizont. Ea se afla acolo, pierdută în gânduri, când deodată, la picioarele turnului văzu un om înarmat, călare, care măsura înălțimea turnului cu lancea. Înspăimântată, chiamă pe servitori și le poruncește să se ducă să vadă ce vrea misteriosul cavaler. Dar aceștia nu găsiră

pe nimeni; toate porțile pe unde se putea intra călare erau închise: și foarte mișcată da această apariție care i se părea un semn de temut, marea doamnă, spune Gregoras, „plină de tristețe, isbucni aproape în plâns".

Ea avea dreptate: disgrația fiului său era apropiată. Din ordinul împăratului, Cantacuzino primi scrisorile care-l destituiau din toate funcțiunile. In același timp bunurile lui erau confiscate, împărțite între dușmani; și toți cei care-l insultau erau răsplătiți. Prietenii lui târîți în căderea lui, își vedeau casele jefuite; mama lui arestată era aruncată într'una din închisorile palatului. Nu-i mai rămânea decât un lucru, să reziste cu forța și să se proclame împărat. Inainte de a se hotărî la aceasta, el voi să aminteașcă pentru ultima dată regentei voința răposatului basileu și jurămintele solemne prin care se angajase față de el: nu i se răspunse decât prin injurii. Atunci el se hotărî.

In ziua de Sfântul Dumitru (8 Octomvrie 1341), la Didymotica, el își puse pe cap coroana imperială. Totuși, pentru a arăta că nu era un rebel, el voi ca în aclamațiile care salutau numele lui și al soției lui, cel dintâi loc să fie păstrat împărătesei Ana și fiului ei Ioan și în timpul ceremoniei religioase, el puse de asemenea să se menționeze basileul și mama lui și chiar patriarhul Ioan. Pe lângă acestea, el declara că n'avea alt scop decât de a apăra și consolida tronul tânărului suveran Andronic al III-lea, încredințat devotamentului său; și, trei zile după sfințire, el părăsea purpura spre a se îmbrăca în alb, „așa cum e obiceiul spre a purta doliul unui împărat". Prin aceasta, el înțelegea să arate credința pe care o păstra amintirii unui prinț, pe care-l iubea „ca pe un frate" și, timp de zece ani, până în ziua când intră în Constantinopol ca stăpân, el continuă să poarte doliul. In același timp, reamintea pentru ultima dată regentei suprema voință a bărbatului său și la ce primejdii se expune aliindu-se cu niște sfetnici care, „neurmărind decât interesul lor propriu, nu se gândeau decât să înlăture cât mai repede constituția antică și, într'un cuvânt să ruineze imperiul". Aceste precauțiuni nu trebuiau să fie de loc apreciate la Bizanț.

Uzurpării lui Cantacuzino, patriarhul răspunse încoronând în grabă pe tânărul împărat Ioan. Războiul civil începu.

* * *

Nu e locul să povestim aici lungile peripeții ale acestei lupte, care dură mai mult de cinci ani și se sfârși prin victoria lui Cantacuzino. E de ajuns să reținem trăsăturile esențiale și să arătăm urmările grave; se va vedea în același timp cum Ana de Savoia își arătă cu acest prilej toate defectele, toate pasiunile, toate slăbiciunile.

Pentru a duce războiul, trebuiau bani. Ori, tezaurul era gol, imperiul sleit. Regenta se trudi să-și procure bani prin toate mijloacele. Bisericile fură puse la contribuție, sfintele icoane vândute sau topite; bogățiile palatului imperial, vesela, argintăria, fură înstrăinate; bunurile familiilor mari fură confiscate și cei care se opuneau fură arestați, închiși: nu se respectă nici vechiul privilegiu al azilului Sfintei-Sofii, spre a pune mâna pe cei îndărătnici. Cea mai grea tiranie fiscală apăsă asupra capitalei și imperiului. Lucru și mai grav, banii strânși astfel nici nu fură destinați în întregime nevoilor războiului. Ana, a cărei lăcomie era mare și sfetnicii săi profitară de împrejurări spre a se îmbogăți personal în chipul cel mai scandalos. In desordinea generală, le fu ușor să acopere furtul prin artificii de contabilitate și cheltueli fictive; le fu încă și mai ușor să ascundă obiectele prețioase sau să răscumpere, pe sub mână, cu prețuri derizorii, cele mai frumoase piese din tezaurul imperial, care porunceau să se pună în vânzare. Ana de Savoia găsea în acestea o dublă mulțumire: satisfăcea în același timp pasiunea ei pentru aur și geloziile meschine: astfel, zicea ea, dacă vreodată Cantacuzinii sunt victorioși, cel puțin nu vor pune mâna pe toate aceste splendori, care înalță strălucirea puterii.

Spre a susține puterea, ambii adversari nu-și făcură niciun scrupul din a cere ajutor străinilor. Pentru a obține sprijinul prințului Serbiei, Ștefan Dușan, Cantacuzino nu ezită să-i ofere cele mai puternice locuri din Macedonia. Pentru a obține sprijinul sultanului turc din Niceea, Ork-

han, el nu stătu la îndoială să dea în căsătorie necredinciosului pe fiica lui Teodora. Ana făcea la fel. Ea oferea Craiului Serbiei, dacă-i aducea pe Cantacuzino mort sau viu, să-i dea în căsătorie pe fiica ei pentru fiul acestuia și să-i cedeze toată Macedonia, până la Christopolis. Ea cumpăra cu aur alianța emirului din Aidin. Și în timpul acestor ani, se puteau vedea Turcii trecând Helespontul, pătrunzând în Tracia ca pe teritoriile lor și pustiind îngrozitor țara. Fără deosebire, jefuiau pe prieteni și pe dușmani, luând turmele, boii de muncă, ducând cu ei chiar pe locuitori, pe care-i târau în urma lor cu frânghia de gât. Ei apăreau astfel până sub zidurile Bizanțului, unde Ana, indiferentă față de soarta supușilor ei, îi primea cât se poate de bine, fără a se îngriji de mulțimea de captivi, ale căror strigăte îngrozitoare se ridicau până la cer. Ce interesa că toate câmpiile erau necultivate și pustii, că mii de Romani erau măcelăriți sau vânduți ca sclavi, dacă prin aceasta se făcea rău lui Cantacuzino? Ce interesa dacă Ștefan Dușan pustia Macedonia și-și împingea cuceririle până la Christopolis? erau tot atâtea locuri întărite, care nu vor aparține lui Cantacuzino. Asupra acestui lucru de altfel, cele două partide nu aveau nimic să-și reproșeze. Dacă Gregoras arată cu bună dreptate lipsa de omenie, asprimea Anei de Savoia, ura pe care se pare că a avut-o față de poporul ei, trebue încă odată să ținem seamă, cum spune el, că era străină. Cu ce nume s'ar califica atunci purtarea lui Cantacuzino, care nu făcea altceva decât împărăteasa?

In timp ce se petreceau toate acestea, Ana de Savoia, în fundul palatului, se lăsa condusă de favoriții ei. Cu sprijinul patriarhului, Apokaukos devenise stăpânul adevărat al imperiului și regenta, spre a scăpa de orice grijă, îi dăduse pe seamă grija afacerilor publice. Favoritul profita de aceasta spre a se îmbogăți: din ce în ce se gândea mai mult să-și mărite fata cu tânărul împărat; și cu toate că rivalii lui încercau să-l ponegrească pe lângă împărăteasă, el își menținea solidă influența la palat. Totuși, era îngrijat; se simțea înconjurat de dușmani; cu toate că înmulți precauțiile în jurul persoanei sale, deși nu ieșea decât excortat de soldați și pusese

să i se păzească casa, deşi pusese la închisoare pe cei mai mulţi din adversarii lui politici, se simţea foarte nepopular şi se temea mereu de vreo revoltă. Nu se înşela decât pe jumătate. El era gata să construiască o închisoare formidabilă în interiorul palatului cel mare, pentru a închide acolo pe victimele sale; într'o zi, pe când venise să inspecteze şi să grăbească lucrările, făcu imprudenţa să intre, fără a fi urmat de gărzi, în curtea în care se plimbau prizonierii. Aceştia, care-i cunoşteau planurile în privinţa lor, nu lăsară să le scape ocazia. Inarmat cu un băţ, unul se aruncă asupra lui şi-l omorî pe jumătate; alţii veniră în ajutor; cu un topor smuls dela un lucrător, îi crăpară capul. Era la 11 Iunie 1345. Inspăimântate, gărzile o iau la fugă şi prizonierii, ca să anunţe capitalei moartea tiranului, agaţă cadavrul însângerat de crenelurile palatului şi se întăresc acolo, aşteptând evenimentele.

Ana de Savoia trebuia să răzbune crunt pe favoritul ei. La vestea atentatului, ea puse în grabă să se înconjoare palatul cel mare şi apoi autorizâ pe văduva lui Apokaukos să îndemne pe oamenii ei la atac. O mulţime îmbuibată cu aur şi cu vin se repezi la atac; fusese dat ordin să omoare pe toată lumea, pe unii ca autori, pe alţii drept complici la asasinat. Incapabili să se apere serios, prizonierii, văzând zidurile forţate, alergară într'o biserică vecină: fură urmăriţi şi măcelăriţi fără milă. Omorîră până şi pe altar, apoi plimbară pe străzile Constantinopolului capetele şi mâinile tăiate ale victimelor. Teroarea domni câteva zile. Oricine îndrăsnea să plângă pe cei morţi, să exprime un cuvânt de milă, chiar dacă era prieten sau rudă a condamnaţilor, îndată era prins, bătut cu vergi, „ca trădător şi duşman al împărătesei Ana". Se spune că în mânia ei, regenta se gândi chiar să lase cadavrele neîngropate şi să le arunce în mare. Ii fu teamă de furia publică şi renunţă la planul ei: dar se arătă pe faţă fericită de cruzimile şi de sângele vărsat, care răzbunaseră moartea lui Apokaukos. După aceea, ea căută alt favorit care s'o ajute a rezista lui Cantacuzino.

Simţea în adevăr o ură sălbatică în contra adversarului său şi era gata de orice decât să se împace cu el. Când,

în 1346, patriarhul o sfătui să se înțeleagă cu rivalul său, numai această propunere fu deajuns spre a o înfuria nebunește. Prelatul îi apăru de acum înainte ca un trădător și nu mai avu liniște până nu-l înlătură. Reuși în 1347. După porunca ei, un sinod îl detronă fără să-l asculte; și cu exagerarea obișnuită care însemna toate actele sale, Ana voi să sărbătorească printr'un mare banchet căderea omului care fusese atâta vreme colaboratorul ei cel mai credincios și cel mai intim, într'atâta încât se spunea despre ei „că nu erau decât un suflet în două trupuri". Ea invită la acest banchet pe toți cei care-o ajutaseră să îndepărteze pe patriarh: „și râsete destul de nepotrivite și istorii nostime înveseliră masa, spune Gregoras. Dar în acea noapte, la cântecul cocoșului, toată această veselie, adaugă istoricul, se schimbă în tristețe". In acel moment chiar, Cantacuzino intra în Constantinopol.

De mai multe luni, se putea observa că orice rezistență devenea imposibilă. Noul favorit al regentei, Italianul Facciolati, înțelese aceasta: la 3 Fevruarie 1347, el deschidea lui Cantacuzino una din porțile capitalei. Totuși, Ana se încăpățâna să nu creadă ochilor; întărindu-se în palatul Blacherne, ea voia încă să lupte; prin emisari, se trudea să răscoale populația; ceru ajutor Genovezilor din Galata; la propunerile lui Cantacuzino, care o invita să se predea de bunăvoie și care-i oferea în schimb o parte din guvernare și toate onorurile datorite rangului său, ea nu răspundea decât prin injurii grosolane și prin accese de mânie furioasă. La urmă totuși, văzând o parte din palat ocupată, asaltul apropiat, ea consimți să negocieze. Ținând consiliu cu ultimii ei partizani, se resemnă, după părerea tuturor, să facă pace. Dar ea nu înțelegea prin aceasta să recunoască că ar avea greșeli care ar trebui iertate; „sufletul ei orgolios și aspru, spune Gregoras, ar fi văzut într'o asemenea mărturisire o umilire nedemnă de ea". Ea reclama cu trufie promisiuni solemne, angajamente extraordinare: pretindea să domnească singură, fără chiar a accepta pe Cantacuzino de tovarăș. Era nebunie curată: Ana trebui să se creadă fericită primind ofertele în-

vingătorului: ea rămânea împărătească şi i se acorda chiar întâietate faţă de noul suveran.

Prin politeţe şi bunăvoinţă, Cantacuzino se lăuda că desarmează pe duşmanca lui. El îi lăsă, pentru ea şi fiul său, marile apartamente imperiale şi se mulţumi cu partea din palat aproape ruinată care se învecina cu marele triclinium al lui Alexe Comnenul. Dar, după aceste concesiuni, el începu în adevăr să pună mâna pe putere. Ca măsură de precauţie, el mărită pe fiica lui Elena cu tânărul împărat Ioan şi, în sanctuarul Blachernelor (căderea recentă a cupolei dela Sfânta Sofia făcuse din Biserica Mare o ruină) el se încoronă din nou solemn.

Serbările încoronării fură triste. „Aşa de mare era sărăcia imperiului, spune un contemporan, că printre farfuriile şi paharele care serviră la banchet, nu era nicio bucată de aur sau de argint. O parte din serviciu era de cositor, restul de pământ sau de scoici. Oricine e cât de puţin în curent cu obiceiurile, va înţelege din aceasta, ca şi din celelalte detalii care n'au fost conforme cu eticheta, ce amărăciune apăsa peste toate lucrurile. Adaug că diademele şi vestmintele imperiale nu ofereau în cea mai mare parte în această serbare, decât aparenţa aurului şi a pietrelor preţioase. Aurul era înlocuit prin aramă aurită, pietrele preţioase prin sticlărie de diferite colori. Se vedeau abia, ici şi colo, pietre cu o strălucire veritabilă, perle care nu înşelau ochii Orientului. Atât era de ruinată şi dispărută vechea prosperitate şi vechea splendoare a imperiului roman şi nu fără ruşine povestesc acestea". Tezaurul era de asemenea gol: „nu se găsea în el decât aer şi praf". Iată la ce redusese împărăteasa monarhia, prin imprudenţele, lăcomia şi nebuniile sale.

* * *

Ana de Savoia era învinsă. Niciodată ea nu avea să ierte învingătorului înfrângerea ei. Şi acesta o simţea. Astfel, cea dintâi grijă a lui fu aceea de a îndepărta curtea italiană a împărătesei, de a izgoni pe toţi străinii şi femeile care făcuseră din gineceu un focar perpetuu de intrigi. In afară de

aceasta, se sili să sustragă pe tânărul împărat de sub influența nefastă a mamei lui și să-l trimită să locuiască la Tesalonic. Trudă zadarnică. Prințesa nu-și uită niciodată ura. Mereu plină de dispreț față de Cantacuzino și prietenii lui, mereu ostilă, ea întreținea o opoziție constantă față de noul regim. Cantacuzino vorbește undeva de prietenia pe care ea i-o arătat-o : e greu să credem că ar fi fost sinceră și că el însuși ar fi considerat-o astfel. Fără îndoială, când în 1351, fiul ei Ioan, care ca și ea ura pe ascuns pe noul împărat, se gândi să-și alunge soția, spre a se însura cu fiica țarului sârb Ștefan Dușan și cu sprijinul străinului să înceapă războiul în contra lui Cantacuzino, Ana, la rugămintea basileului, consimți să intervină pentru potolirea dificultăților ; ea se duse la Constantinopol și, spune un cronicar, „rupse toate intrigile ca pe niște pânze de păianjen".

Aceasta, din cauză că ea credea prematură lovitura fiului său și găsi în încurcătura lui Cantacuzino ocazia să-i smulgă promisiunea unei abdicări apropiate. Dar, ca și fiul ei, ea aștepta răzbunarea. O avu în 1354. Cu sprijinul Latinilor, Ioan Paleologul surprinse Constantinopolul și sili pe socrul lui să abdice. Ciudat de resemnat, marele ambițios care fusese Cantacuzino intră fără rezistență într'o mănăstire și soția lui, viteaza și inteligenta Irina, putea spune cu oarecare ironie : „Dacă aș fi păstrat odinioară Didymotica (unde se distinsese în 1342 printr'o apărare admirabilă), cum ați rămas voi la Constantinopol, iată doisprezece ani de când am fi fost salvați".

Cantacuzino, cu toate calitățile lui eminente, Ana de Savoia prin toate greșelile guvernării ei, au o grea răspundere pentru decadența și ruina finală a imperiului bizantin. Prin războiul civil interminabil deslănțuit de rivalitatea lor, mai ales prin apelurile adresate celor mai răi dușmani ai imperiului, amândoi au greșit tot atât de grav ; și poate că marele demnitar, capabil de a prevedea urmarea acestor acte, este prin aceasta și mai vinovat decât proasta și nepăsătoarea împărătească. Niciodată, înainte de el, nu s'a văzut o prințesă bizantină măritată cu un musulman : niciodată înainte de el

n'au fost văzuți Turcii aproape stabiliți în Tracia și tezaurele bisericilor întrebuințate spre a satisface pretențiile necredincioșilor. Acum s'au văzut toate acestea și chiar mai mult. Gregoras povestește că chiar și în palatul imperial Turcii, tratați ca niște prieteni, își permiteau toate libertățile ; în timpul slujbelor divine, ei dansau și cântau, spre marele scandal al creștinilor. Aceasta din cauză că se simțeau stăpâni și înțelegeau că numai ei folosiseră de pe urma războiului civil. El vedea drept. O sută de ani mai târziu, în Constantinopolul cucerit, în Sfânta Sofia pustiită, semiluna avea să înlocuiască crucea pentru secole. Domnia Anei de Savoia cuprinde cauzele depărtate, dar sigure, ale acestei catastrofe finale. Și avem dreptul să regretăm că invers de cum au făcut atâtea prințese din Occident care au trecut pe tronul Bizanțului, obscure și șterse, aceasta a voit și-a putut juca un rol, pe care, lipsită de inteligență cum era, n'a putut să-l îndeplinească decât jalnic.

CĂSĂTORIILE CELOR DIN URMĂ PALEOLOGI

In capela palatului Riccardi din Florența, pe care Benozzo Gozzoli a decorat-o în 1457 pentru Pietro dei Medici, o serie de fresce încântătoare reprezintă cortegiul Regilor Magi, înaintând prin câmpia florentină. Prin prospețimea colorilor, prin grația compoziției, prin tabloul așa de viu pe care-l evocă despre viața nobilă din secolul al XV-lea, această operă este una din cele mai seducătoare pe care ni le-a lăsat cea dintâi Renaștere. Ea mai prezintă și altă atracție: cele mai multe din figurile pe care maestrul le-a introdus în picturile sale sunt portrete, fie ale membrilor familiei Medici, fie ale oaspeților iluștri pe care Florența îi primise cu câțiva ani mai înainte, cu ocazia conciliului din 1439, cu o respectuoasă curiozitate. Pe unul din ziduri, se află patriarhul Constantinopolului Iosif, călare pe o catârcă, înconjurat de călugării lui; pe altul, este împăratul grec Ioan al VIII-lea Paleologul, călare pe un cal alb, măreț echipat și deosebit de elegant în lunga lui mantie verde cu broderii mari de aur, sub capișonul cu aripile ridicate, pe care e așezată coroana de aur. Se știe din alte monumente, din celebra medalie a lui Pisanello, din basso-reliefurile pe care Filaret, le-a sculptat pe ușile Sfântului Petru, în sfârșit dintr'un frumos bust de bronz semnalat de curând și în care același Filaret a reprezentat cu o intensitate de viață extraordinară trăsăturile puțin exotice ale basileului bizantin, impresia profundă pe care a făcut-o în Italia vizita lui Ioan Paleologul, amintirea pe care a lăsat-o splendoarea cortegiului bogat și pitoresc ce-l întovărășea. Dar relațiile suveranului grec cu Occidentul nu se mărginiră numai la atât. Au existat și altele, care ilustrează în chipul cel mai semnificativ raporturile care existau între

Greci și Latini pe vremea ultimilor Paleologi, în ajunul catastrofei finale, în care avea să se prăbușească imperiul bizantin.

I

Ioan al VIII-lea era fiul cel mai mare al acelui împărat Manuel al II-lea, care a fost de sigur unul din cei mai buni și mai remarcabili dintre ultimii suverani care domniră asupra Bizanțului. In 1415, tatăl său îl însurase cu fata marelui duce de Moscova, un copil de unsprezece ani, care, venind la Constantinopol, luase numele de Ana. Dar încă din 1418, tânăra prințesă fu răpită de o epidemie de ciumă, care despopulă capitala și de care muri de asemenea și fiul sultanului Baiazed, a cărui istorie curioasă a povestit-o cronicarul Ducas. Trimis la Bizanț ca ostatec, el fusese crescut împreună cu prințul imperial Ioan și prinsese așa de mare gust de literatura și civilizația elenică, încât voia cu tot dinadinsul să se convertească la ortodoxie. Temându-se de complicații, basileul Manuel rezista dorințelor tânărului: dar când, căzut bolnav și simțindu-și sfârșitul apropiat, din nou musulmanul insistă să primească botezul, adăugând că basileul prin refuzul său va fi răspunzător de pedeapsa lui eternă, prințul nu îndrăsni să se mai opună dorinței necredinciosului. El voi să fie însuși nașul și când, a doua zi după ceremonie neofitul muri, îl înmormântară cu onoruri în biserica Sfântul Ioan din Stoudion.

Moartea Anei de Rusia impunea obligația de a găsi o nouă soție moștenitorului tronului. Curtea bizantină își aruncă ochii asupra Sofiei de Montferrat, descendenta acelui Teodor Paleologul, fiul lui Andronic al II-lea care, la începutul secolului al XIV-lea moștenise acest principat italian. Ea sosi la Constantinopol în Noemvrie 1420 și la 19 Ianuarie 1421 căsătoria fu celebrată cu mare pompă în Sfânta Sofia. Serbările de încoronare care urmară nu fură mai puțin mărețe: „Ei făcură, spune Phrantzes, o sărbătoare între sărbători și un panegiric între ponegirice".

Căsătoria începută sub așa de strălucite auspicii, nu trebuia să fie fericită. Noua împărăteasă avea toate calitățile su-

fleteşti: din nefericire era urîtă dincolo de ceea ce se poate tolera. Fără îndoială, nu era lipsită de graţie: era bine făcută, avea braţe frumoase, umeri admirabili, un gât elegant şi mlădios, păr roşcat şi creţ, care forma ca o diademă de aur şi care, desfăcându-se, îi cădea până la picioare; avea mâni fine, minunat proporţionate, talie frumoasă; numai că era prea înaltă şi mai ales faţa ei, fruntea, nasul, gura, ochii, sprâncenele, erau de o urîţenie respingătoare. Aşa încât, după cum spune Ducas, ea justifica proverbul popular: „Prin faţă seamănă cu postul cel mare şi pe la spate cu Paştele".

Despre această tovarăşă neplăcută pe care i-o dăduse o căsătorie absolut politică, Ioan nu voi niciodată să audă vorbind. Indată căpătă oroare şi ură pentru ea şi o făcu să simtă aceasta. Hotărî îndată să trăiască despărţiţi; surghiuni pe Sofia într'o parte retrasă a palatului, unde ea trăi izolată, în mijlocul unei mici curţi italiene care o întovărăşise în Orient; şi dacă n'ar fi fost respectul pe care-l avea pentru împăratul Manuel, tatăl său, tânărul prinţ ar fi trimis fără ezitare pe soţia lui îndărăt în Italia. Cel puţin se mângâia din belşug cu altele: „Basileul Ioan, spune Phrantzes, n'avea pentru împărăteasa Sofia nici dragoste, nici bunăvoinţă şi neînţelegerea domnea în căsnicie. Impăratul iubea alte femei, căci natura refuzase suveranei orice frumuseţe".

Fu şi mai rău când în 1425 muri împăratul Manuel. De atunci existenţa tinerei femei deveni nesuferită, aşa încât ea luă o mare hotărîre. „Basilissa, povesteşte Ducas, văzând că împăratul persista în sentimentele lui faţă de ea, se hotărî să fugă din Constantinopol. Punându-se deci în legătură cu Genovezii din Galata şi făcându-le cunoscut dorinţa sa de a pleca, într'o zi ea ieşi din oraş şi sub pretext de a se distra, se duse într'una din măreţile grădini din apropiere împreună cu femeile care vorbeau limba sa şi câţiva tineri cavaleri, pe care-i adusese cu ea din ţară. Către seară, pregătind o corabie, căpeteniile din Galata se urcară pe ea şi apropiindu-se de ţărm, ei luară pe bord cu mare respect pe prinţesă şi o trecură pe celălalt mal; şi toată populaţia Galatei îi ieşi înainte şi o salută cu respect, ca pe suverana lor. Cum seara se lăsa, cei din oraş nu ştiau nimic despre această întâmplare; şi

numai a doua zi oamenii din palat aflară cu durere vestea". In alte vremuri, negustorii Genovezi ar fi plătit fără îndoială scump îndrăsneața lor intervenție; în primul moment, populația capitalei, furioasă, nu vorbea de altceva decât să năvălească asupra lor și să le distrugă așezămintele. Dar împăratul Ioan era prea mulțumit de a scăpa prin acest mijloc de nevasta lui. El potoli mânia populară și lăsă pe Sofia să se îmbarce fără piedici pe un vas genovez cu destinația spre Italia. Din șederea ei în Orient, ea nu aducea decât diadema imperială, *stema*, care împodobește capul basilisselor. „Aceasta îmi ajunge, spunea ea cu o melancolică ironie, spre a dovedi că am fost și sunt împărăteasa Romanilor. Cât despre bogățiile pe care le-am lăsat acolo, nu-mi pasă". Intoarsă în țara natală, ea intră într'o mănăstire și acolo sfârși trista ei existență.

Scăpat de Sofia, Ioan al VIII-lea se puse în căutarea unei a treia soții. El o găsi în familia Comnenilor din Trebizonda. Dela începutul secolului al XIII-lea, exista, după cum se știe, un imperiu grec dincolo de Marea Neagră și deși decadența lui începuse, totuși, în secolul al XV-lea, nu era lipsit de prosperitate și de glorie. Exista un interes politic evident de a apropia printr'o căsătorie cele două state, resturi ale elenismului, despărțite între ele atâta vreme prin gelozii aprige. Trebue să adăugăm că frumusețea prințeselor din familia Trebizondei era celebră în tot Orientul, ceea ce nu era pentru Ioan al VIII-lea, după nefericita lui experiență italiană, ceva de neglijat. Bessarion fu deci însărcinat să negocieze o căsătorie între Paleolog și o fiică a Cmnenilor, El reuși. In luna August 1427, Maria, fiica împăratului Alexe al IV-lea, debarca la Constantinopol; în luna Septembrie căsătoria fu celebrată și tânăra femeie încoronată împărătească de patriarhul Iosif.

De data aceasta cel puțin, Ioan al VIII-lea nu avea de ce să se plângă. Noua soție era, spune Ducas, „tot așa de remarcabilă prin frumusețea, ca și prin virtuțile ei". Acest fapt e încă și mai mult întărit de călătorul francez Bertrandon dela Broquière, care vizită în 1432 capitala bizantină și care în povestirea lui ne-a lăsat o schiță frumoasă despre împără-

teasă. Zărind-o dimineața în Sfânta Sofia, el nu avu odihnă până ce n'o văzu mai de aproape, „pentrucă mi se păruse așa de frumoasă în biserică" și, ca un gură-cască, el aşteptă cu răbdare „toată ziua, fără să bea și să mănânce, până la vecernie", ca ea să se urce pe cal și să se întoarcă în palatul Blacherne. Fu răsplătit de așteptare. „Nu avea cu ea, spune el, decât numai două doamne și doi sau trei oameni bătrâni de stat și trei din aceea pe care Turcii îi pun să le păzească femeile. Și când ea ieși din biserică, i se aduse un scaun pe care se urcă, și apoi i se aduse un cal foarte frumos cu o șea frumoasă și bogată. Și ducându-se lângă sus zisul scaun, unul din acei bătrâni oameni însemnați luă o manta lungă pe care ea o purta și se duse de cealaltă parte a calului și pe mâinile sale întinse zisa mantie cât putu mai îndemânatec. Ea puse piciorul în scară, apoi aruncă mantia pe umeri și pe cap o pălărie mare grecească, pe care avea trei pene de aur, care-i ședeau foarte bine. Ea mi se păru tot așa de frumoasă sau mai mult ca înainte. Și mă apropiai atât de mult, încât mi se spuse să mă dau îndărăt și mi se părea că n'am nimic de spus, decât că avea obrazul fardat și nu avea nevoie, căci era tânără și albă. Și avea în urechi, agățat de fiecare, o agrafă de aur pe care erau mai multe pietre și mai ales rubine. Și când împărăteasa se urcă pe cal, făcură la fel și cele două doamne care erau cu ea, care de asemenea erau foarte frumoase și erau îmbrăcate cu mantii și pălării și apoi plecă în palatul împăratului, care se numește Blacherne",

Atât cât trăi, împăratul Ioan al VIII-lea rămase pasionat îndrăgostit de această încântătoare Maria Comnena și lângă ea uită ușor pe urîta și supărătoarea soție pe care i-o impusese un moment politica. Și prin aceasta, istoria sentimentală a basileului exprimă destul de bine, ca un simbol, ce simțea față de Occident întregul Orient grecesc. Necesitățile situației politice târau Bizanțul alături de Latini; dar înțelegerea nu putea fi durabilă și divorțul era totdeauna amenințător. Interesul apropia pentru o vreme cele două lumi: dar inima nu lua niciodată parte.

* * *

Totuşi, în contra primejdiei ce creştea în fiecare zi, imperiul bizantin încolţit nu vedea altă scăpare decât în ajutorul Occidentului. Manuel al II-lea, tatăl lui Ioan al VIII-lea, orientase politica sa în acea parte şi nu ezitase deloc, spre sfârşitul anului 1399, să-şi părăsească capitala, spre a merge personal să ceară sprijinul suveranilor europeni. Dela Veneţia, unde debarcă şi unde fu tratat măreţ, ajunse în Franţa, unde Carol al VI-lea îl primi cu un fast extraordinar. La 3 Iunie 1400, împăratul trecea podul Charenton. Două mii de burghezi din Paris, călare, îl aştepta spre a-l excorta; puţin mai departe, cancelarul, preşedinţii Parlamentului, cu o suită de cinci sute de persoane şi trei cardinali îl salutară în numele Regelui; în sfârşit, Carol al VI-lea însuşi, împreună cu toată curtea, în sunetul trâmbiţelor şi a muzicii, veni înaintea prinţului grec şi-i dădu sărutul de bunăvenire. Impăratul, călare, îmbrăcat cu o haină bogată de mătase albă, făcu o foarte bună impresie asupra tuturor asistenţilor: prin noblefea trăsăturilor, prin barba mare şi părul alb, prin demnitatea întregii sale persoane, el cuceri simpatia universală. Işi făcu o intrare solemnă în Paris, în aplauzele mulţimii îngrămădite în calea sa. După o masă somptuoasă în palat, fu condus la Luvru, unde fu găzduit şi întreţinut. Regele îl copleşi de daruri, îi făgădui cu grabă toate ajutoarele pe care le cerea şi Manuel putea scrie unuia din prietenii lui: „Numeroase sunt lucrurile pe care gloriosul rege ni le-a acordat; numeroase de asemenea cele pe care le-am obţinut dela rudele sale, dela demnitarii curţii şi dela toată lumea". Basileul trecu apoi în Anglia, unde găsi o primire asemănătoare. Dar din toate aceste promisiuni frumoase nu ieşi nimic. Cu toată şederea sa de doi ani în Occident, Manuel nu obţinu de fapt decât câteva dovezi de interes steril. Politica matrimonială pe care o încercă în urmă, nu avu rezultate mai bune. Europa avea alte preocupări decât salvarea imperiului grec.

Cu toată neisbânda şi desiluziile, Ioan al VIII-lea continuă tradiţia părintească. El făcu chiar un pas mai departe. Uitând sfaturile înţelepte ale lui Manuel al II-lea, care recomandându-i cu insistenţă unirea politică cu Occidentalii, îi atrăsese atenţia asupra primejdiei unei apropieri religioase,

uitând antipatiile vechi și incurabile pe care Grecii le nutreau în contra Bisericii romane, Ioan al VIII-lea se gândi că pentru a-și asigura bunăvoința papei și a câștiga prin el sprijinul Europei, nimic n'ar fi mai eficace, decât să pună capăt schismei și să restabilească unirea, de atâtea ori urmărită zadarnic, de cele două Biserici. La invitația lui Eugen al IV-lea care promitea să ia pe socoteala lui toate cheltuielile călătoriei imperiale, basileul se îmbarcă pentru Italia în luna Noemvrie 1437, împreună cu o suită numeroasă. Luase cu el pe fratele său despotul Dumitru, pe patriarhul Constantinopolului Iosif, un cortegiu strălucit de prelați, călugări și mari demnitari. La 8 Februarie 1438 sosea la Veneția. El găsi acolo o primire măreață, ale cărei splendori ni le-a povestit Phrantzes, după povestirea pe care i-o făcuse chiar fratele împăratului. Când trirema imperială intră în portul Sfântul Nicolae, o mulțime de bărci veniră în întâmpinarea sa, în așa fel, spune istoricul, că nu se mai vedea marea. In curând dogele și marele consiliu veniră pe bord să salute pe împărat și să ia împreună măsurile necesare pentru recepția solemnă de a doua zi. In ziua aceea, duminecă 9 Februarie, dogele, cu o suită pompoasă, se îmbarcă pe Bucentaur; galera oficială era, spune Phrantzes, „toată acoperită cu stofe de purpură; la pupă purta lei de aur și draperii aurite; și toată era decorată cu picturi, reprezentând diferite istorii frumoase". In urma Bucentarului veneau douăsprezece quadrireme, pictate și decorate ca și corabia dogelui; ele duceau pe membrii patriciatului venețian și, pavoazate cu steaguri aurite, ele răsunau de sunetul trompetelor și de sgomotul instrumentelor muzicale. In sfârșit, venea un vas măreț, destinat să primească pe basileu. Vâslitorii, bogat îmbrăcați cu haine brodate cu frunziș de aur, purtau pe bonetă imaginea Sfântului Marcu, asociată cu stema Paleologilor; pe margine fluturau steaguri cu colorile imperiale; în partea dindărăt, pavoazată cu steaguri aurite, ședeau patru personaje îmbrăcate în pânză aurită, purtând pe cap peruci roșii, pudrate cu aur; ei făceau excortă unui om cu înfățișare frumoasă, strălucind de aur, care ținea în mână un sceptru și căruia seniori în costume străine îi aduceau omagii respectuoase. In față, pe un fel de coloană înaltă, ședea în picioare

un personaj, înarmat din cap până în picioare și strălucitor ca soarele; doi copii costumați în îngeri erau așezați la picioarele lui. In sfârșit, la pupă se vedeau doi lei de aur și între ei un vultur cu două capete. Și în sunetele trompetelor, în sgomotul aclamațiilor, toată această flotilă se îndreptă spre vasul imperial. Dogele se urcă din nou pe bord, spre a saluta pe basileu. Ioan al VIII-lea îl primi stând jos, apoi îl invită să ia loc pe un scaun așezat puțin mai jos de tronul imperial; și după ce cei doi șefi de state se întreținură prietenește, împreună își făcură intrarea „în această strălucită și mare Veneție, cum spune Phrantzes, oraș în adevăr admirabil, cea mai admirabilă dintre cetăți, prin bogăția, varietatea, splendoarea ei, oraș pestriț și multicolor și demn de elogii nesfârșite, oraș în sfârșit înțelept între toate și care s'ar putea numi pe bună dreptate un al doilea pământ al făgăduinții". Totul trezește entuziasmul cronicarului, „minunata biserică a Sfântului Marcu, mărețul palat al dogelui, locuințele celorlalți seniori, așa de vaste, așa de frumos împodobite cu purpură și aur și frumoase între cele mai frumoase". „Cei care n'au văzut aceste minuni, adaugă el, nu vor putea crede; cei care le-au văzut nu sunt în stare să descrie frumusețea cetății, eleganța bărbaților, ținuta femeilor, purtarea poporului, plin de veselia de a saluta intrarea împăratului". Prin Canal Grande, cortegiul ajunse la podul Rialto, decorat cu steaguri aurite și în sunetul trompetelor, printre aclamații, conduseră pe Ioan al VIII-lea, la apusul soarelui, în palatul marchizului de Ferrara, unde se pregătise găzduirea lui.

Nu e aici locul să povestim desbaterile lungi ale conciliului, care mai întâiu la Ferrara, în urmă la Florența, încercă să restabilească unirea dintre cele două Biserici. Va fi de ajuns să amintim că pentru a face intransigența clerului bizantin să cedeze, trebui ca împăratul să uzeze de toată energia lui și să sprijine cu argumente de tot felul autoritatea sa, spre a înduplecа conștiințele. In sfârșit, la 6 Iulie 1439, izbuti. In Santa Maria del Fiore, într'o ceremonie solemnă, papa însuși oficie și chemă binecuvântarea cerească asupra operei de pace care se săvârșise; apoi toți membrii

conciliului defilară prin fața suveranului pontific și împărtășindu-se împreună, își dădură sărutul de pace.

Unirea părea restabilită și Ioan al VIII-lea se îmbarcă plin de încredere pe galerele venețiene, care trebuiau să-l ducă în Orient. Dar iluziile lui fură de scurtă durată. „Când prelații debarcară la Constantinopol, povestește Ducas, cetățenii orașului, după obiceiu, veniră să-i salute și-i întrebau: „Cum stau afacerile? cum s'a desfășurat sinodul? Ați câștigat victoria?" Și ei răspundeau: „Ne-am vândut credința, am trădat advărata împărtășanie spre a deveni azemiți". Iată ce ziceau, cu alte cuvinte și mai nerușinate, chiar aceia care semnaseră decretul conciliului. Și când erau întrebați: „Dar pentru ce ați semnat? — De frica Francilor, spuneau ei. Și dacă-i întrebau apoi dacă Francii îi torturaseră, îi bătuseră cu vergi sau îi aruncaseră în închisoare: „Nu", răspundeau. „Dar atunci?" „Mâna aceasta a semnat, tăiați-o, ziceau ei; limba a aderat, smulgeți-o"; nu mai găseau nimic de adăugat. Unii prelați în momentul semnării spuseseră: „Nu vom semna, dacă nu ne predați o sumă suficientă de bani". Nenumărate au fost sumele cheltuite în acest scop și date în mâinile fiecărui părinte; apoi ei se căiră, dar nu înapoiară banii, mai vinovați decât Iuda, care dădu îndărăt cei treizeci de dinari".

O altă tristețe aștepta încă pe împărat la întoarcerea lui. Când la 1 Februarie 1440, debarcă în capitală, află moartea împărătesei Maria. A fost, spune Ducas, un mare doliu pentru el, care, adăugându-se la preocupările pe care i le dădea chestiunea religioasă, îi atinse sănătatea și-i grăbi sfârșitul

Despre frumoasa împărăteasă Comnena există astăzi încă o amintire în arhipelagul Prinkipo. In insula Halky, Ioan Paleologu construise în cinstea patronului său Ioan Precursorul, o mănăstire mare și o biserică frumoasă. Basilissa Maria se asociase la această cucernică fundație ridicând, alături de clădirea principală, o capelă mică Fecioarei. Numai această capelă scăpă din incendiul care distruse mănăstirea în secolul al XVII-lea; ea există aproape intactă până astăzi amintind de seducătoarea prințesă și de basileul a cărui inimă o cucerise.

II

Cu toată deosebirea de vederi, cu toată antipatia seculară care despărțea pe Greci și pe Latini, s'a văzut că oamenii din secolul al XV-lea au făcut sforțări serioase pentru a împăca Orientul cu Occidentul și a asigura prin înțelegerea lor salvarea imperiului șubred al Bizanțului. De altfel evenimentele transplantaseră în Orientul grec o mulțime de familii și de dinastii latine. Florentinii Acciaiuli domneau peste ducatul franc al Atenei; Genovezii Gattilusi erau prinți în Lesbos și o mare companie de comerț genoveză stăpânea insula Chios; alți Italieni, Zaccaria, erau seniori în Moreea; alții, Tocco, se stabiliseră în Cefalonia și Zante. Veneția era peste tot și familiile sale patriciene întemeiaseră douăzeci de dinastii în insulele Arhipelagului. O primejdie comună, aceea a cuceririi musulmane, apropia toate aceste principate și le făcea să simtă nevoia de a se uni cu Bizanțul. De acolo au venit acele căsătorii, care, în ultimul secol al imperiului grec, unită de atâtea ori, într'un scop politic, pe fiicele prinților latini din Orient și pe membrii familiei Paleologilor.

Fratele lui Manuel al II-lea, Teodor I, despot în Moreea, dădu exemplul. In 1388, el se însură cu Bartolomea Acciaiuoli, fiica lui Nerio al II-lea Duce de Atena, pe care un cronicar o numește „cea mai frumoasă femeie a timpului". Fiii lui Manuel al II-lea, imitând pe unchiul lor, se căsătoriră de asemenea cu prințese latine. Ioan al VIII-lea, se știe, luă de soție pe Sofia de Montferrat, Toma se însoți cu Caterina Zaccaria; Constantin, care trebuia să fie ultimul împărat al Bizanțului, se însură cu Teodora Tocco, apoi cu Caterina Gattilusio; în sfârșit, Teodor, despot în Morrea, obținu, ca și fratele lui mai mare Ioan, mâna unei prințese italiene. In 1421, în același timp cu fratele său, el își celebră nunta cu Cleopata Malatesta.

Din aceste căsătorii diverse, care avură rezultatul fericit de a pune Marea întreagă sub autoritatea Paleologilor și a face din despoții dela Mistra, în ajunul catastrofei finale, reprezentanții eminenți ai elenismului, una singură este cunoscută mai în amănunte. Mulțumită cuvântărilor funebre pe care

le pronunțară în cinstea lor Gemisto Platone și Bessarion, figura Cleopatei Malatesta, prințesă de Moreea, a păstrat oarecare relief și istoria ei ne arată odată mai mult ce rezultat dădeau însoțirile între Greci și Latini.

Tânăra Italiană adăuga unei frumuseți remarcabile, înalte calități morale. „Frumoasă și bună, spune unul din panegiriști, ea s'a măritat cu prințul nostru frumos și bun". Cetim în altă parte despre ea: „Trupul ei părea imaginea frumuseții ei sufletești"; și încă: „Ea era, între toate femeile, o statue admirabilă". Foarte inteligentă, ea se trudi să se adapteze obiceiurilor noilor supuși. Se converti la ortodoxie și practică cu cucernicie regulele ritului grecesc. Își schimbă felul de a trăi, obiceiurile italiene, „molatice și slobode", spune panegiristul, „spre a învăța severitatea și modestia moravurilor noastre, așa încât întrecea pe oricare din femeile noastre". Ea începu să arate Grecilor o bunăvoință extremă, mereu blândă și miloasă față de toți. Prin toate acestea, deveni foarte populară: când muri, în 1433, după o scurtă boală, a fost în Moreea un doliu general. „La înmormântare, spune cuvântarea funebră, trupul său a fost dus pe mâini de mulțime, în mijlocul plânsetelor și a durerii adânci a divinului nostru despot, lacrimile magistraților și a tuturor servitorilor săi. Căci ea se apropiase de toți și nimeni nu e aici fără lacrimi spre a deplânge această îngrozitoare lovitură a soartei".

Și totuși, cu toată atracția și calitățile, căsnicia Cleopatei Malatesta și a lui Teodor Paleologul nu fu deloc fericită. Despotul prinse în curând ură pentru soția lui și discordia ajunsese atât de departe, încât el se gândea să abdice și să intre într'o mănăstire, spre a se despărți de o femeie odioasă. Cei dimprejur îl făcură să-și schimbe părerea și aranjară între cei doi soți o apropiere, cu care se împăcară. Dar în fond ne înțelegerea fundamentală continuă între ei, ca în cele mai multe căsătorii de acest fel, pe care le-am povestit. Dacă adeseori aceste căsătorii au reușit, dacă unii Latini s'au lăsat seduși de farmecele frumoaselor Grecoaice și n'au regretat acest lucru, în genere aceste exemple au fost rare. Cu toate sforțările lor încăpățânate spre a se apropia de Occident, Paleologii simțeau în mod inconștient că simpatiile lor îi atrăgeau în altă parte.

Acest lucru îl va arăta, după căsătoria lui Ioan al VIII-lea, planul de căsătorie pe care-l schiță, chiar în ajunul luării Constantinopolului, Constantin Dragases, ultimul împărat bizantin.

II

De două ori văduv de prințese latine și scoțând din aceste căsătorii toate avantagiile politice pe care le putea aștepta, împăratul Constantin al XI-lea își căuta soția pentru a treia oară. El însărcină pe prietenul său Phrantzes să-i găsească o logodnică și istoricul ne-a povestit pe larg amănuntele demersurilor lui.

In luna Octomvrie 1449, ambasadorul porni la drum. De data aceasta, avea misiunea să caute în Orient o împărătească, fie în familia prințului Iberiei, fie în a împăratului Trebizondei. Cortegiul care întovărășea pe trimisul imperial era pompos. Phrantzes ducea cu el o întreagă suită de nobili, de soldați, de călugări, fără a socoti pe medici, cântăreți, muzicanți ; pe lângă acestea, ducea cadouri mărețe. Curtea bizantină avusese grijă să uimească prin această măreție, pe suveranii cu care voia să negocieze. Și, de fapt, efectul fu foarte mare în Iberia. Flașnetele mai ales deșteptară o curiozitate extraordinară. Din toate părțile oamenii alergau în reședința imperială spre a le auzi cântând, spunând că adeseori li se vorbise de aceste instrumente minunate, dar că niciodată nu le văzuseră. Primirea pe care o găsi ambasada la Trebizonda nu fu mai puțin măgulitoare și Phrantzes, căruia stăpânul său îi încredințase sarcina de a alege între prințesa iberiană și prințesa din Trebizonda, era foarte încurcat. El avu atunci o idee salvatoare. Sultanul Murad al II-lea murise în 1451, în timpul misiunii diplomatului bizantin.

Când Phrantzes află această veste el înțelese fără greutate ce primejdie crea pentru imperiul grec urcarea pe tron a unui tânăr prinț ambițios, cum era Mahomed al II-lea, succesorul lui Murad ; el căută deci să găsească o alianță împotriva pericolului amenințător.

Ori, răposatul sultan lăsa o văduvă, fiica despotului

Serbiei. Prinţesa, în adevăr, avea peste cincizeci de ani: totuşi, Phrantzes se gândi s'o mărite cu stăpânul său, judecând că această căsătorie e mult mai folositoare imperiului decât celelalte două proiectate. Şi într'o scrisoare curioasă pe care o scrise basileului, el discută cu motive temeinice diversele obiecţiuni care s'ar putea opune planului său, fie asupra naşterii prinţesei sârbe, fie asupra gradului de rudenie dintre viitorii soţi, fie asupra faptului că era văduva unui Turc, fie în sfârşit asupra vârstei ei şi primejdiei de a nu mai putea fi mamă aşa de târziu. Diplomatul înlătura cu dibăcie toate obstacolele şi trebue să adăugăm că toată lumea găsi ideea sa excelentă. Impăratul, foarte vesel, luă informaţii dela curtea sârbească, rudele prinţesei îşi dădură în grabă consimţimântul. Biserica nu făcu nicio dificultate: astfel, pentru a obţine dispensa necesară, era de ajuns, cum spunea Phrantzes destul de brutal, „să dai bani pentru săraci, orfani şi biserici". Totul părea că merge după dorinţă. Din nenorocire, se întâmplă că văduva lui Murad făgăduise, dacă cerul o va libera din mâinile necredincioşilor, să-şi sfârşească zilele într'o mănăstire. Ea nu voi să audă nimic şi trebui să se renunţe la proiectul care sedusese atât de mult pe Phrantzes şi pe stăpânul lui. Se reveni deci la ideea căsătoriei iberiene, pe care ambasadorul, făcându-şi socotelile, o crezuse mai avantajoasă decât cea din Trebizonda. Prinţul Iberiei, în adevăr, promitea multe. El dădea fiicei sale, în afară de o veselă legată de argint şi de aur, în afară de bijuterii splendide şi o garderobă somptuoasă, o zestre de 56.000 piese de aur, plus o rentă anuală de 3000 piese de aur. Mai mult, el asigurase pe ambasador că noua împărăteasă se însărcina să facă o situaţie fiicei lui şi pe el însuşi îl făcuse să spere, pentru momentul când va veni să caute pe logodnică, daruri bogate de mătăsuri preţioase. Phrantzes se întoarse deci la Constantinopol, însoţit de un trimis al prinţului Iberiei; el dădu raportul împăratului şi acesta, convins, semnă o bulă de aur, prin care se angaja la căsătorie. Actul fu dat mandatarului regelui şi Phrantzes primi misiunea de a se duce, în primăvara anului 1452, să caute pe tânăra logodnică.

Bietul diplomat era puţin încântat de atâta încredere.

El lipsise doi ani întregi şi i se poruncea să plece iar, fără întârziere în Peloponez, Cipru, Iberia. Toate acestea turburau foarte rău căsnicia lui: soţia sa, nemulţumită, ameninţa cu intrarea într'o mănăstire sau cu divorţul şi Phrantzes, foarte plictisit, se plângea împăratului, care-l liniştea promiţându-i tot felul de favoruri pentru sine şi pentru ai săi. Împrejurările se însărcinară de altfel să aranjeze lucrurile. Când Mahomed al II-lea atacă Constantinopolul, nu mai fu vorba de misiuni depărtate şi căsătoria iberiană fu uitată pentru nevoi mai urgente. Dar istoria merită să fie povestită. Ea arată clar în ce parte erau atraşi Bizantinii prin simpatiile lor naturale, în ora supremă a existenţii lor ca popor. Cu toate cele trei secole şi mai mult de contact neîncetat cu Latinii, Orientul grec nu reuşise să se înţeleagă cu ei. Cu toate eforturile sincere a celor mai mulţi din împăraţi, cu toate numeroasele căsătorii destinate a uni cele două lumi, acordul nu se stabilise. Niciodată prinţesele din Occident, transplantate la Constantinopol nu reuşiră să se adapteze complet, chiar când ele încercaseră, cu moravurile şi cu mentalitatea noilor lor supuşi; Bizantinii văzură totdeauna în ele nişte străini. A fost, timp de trei secole şi mai mult, un efort interesant încercat spre a ajunge să se pătrundă şi să se înţeleagă două civilizaţii opuse şi rivale. Intâmplarea a arătat că ele nu erau în stare să se înţeleagă.

ROMANUL LUI DIGHENIS AKRITIS[1])

Când, după câteva secole, cineva va voi să descrie societatea franceză din vremea noastră, ar săvârşi oarecare imprudenţă dacă s'ar încrede prea orbeşte în indicaţiile romanelor contemporane. Şi totuşi, cu tot ce este în ele exagerat, convenţional, inexact, observatorul atent va desluşi fără greutate unele gusturi dominante şi preocupări esenţiale ale epocii noastre. Cu atât mai mult romanele din evul mediu, mai puţin preocupate decât ale noastre de complicaţiile psihologice şi de curiozităţile morale, sunt pentru noi un izvor preţios pentru a cunoaşte moravurile unei lumi dispărute. Autorii lor au pus de sigur personajele ficţiunilor lor în cadrul care le era lor înşişi familiar; ei le-au împrumutat sentimentele, ideile, pasiunile, gusturile care erau mai obişnuite oamenilor din vremea lor. Ocupaţiile eroilor, distracţiile, plăcerile lor au atâta eleganţă sau brutalitate, câtă aveau cei din mediul în care trăiau scriitorii care le-au cântat; sufletele lor aspre şi simple sunt modelate după tipul obişnuit al epocii. Spre a descrie societatea dispărută a evului mediu, romanul de aventură are deci tot atâta valoare ca şi istoria însăşi şi poate chiar mai multă: ea ne dă în adevăr o mulţime de detalii familiare, de informaţii asupra vieţii curente, pe care istoria propriu zisă le-a disprețuit sau n'a avut ocazia să le menţioneze.

I

Printre descoperirile făcute în acești din urmă ani, una din cele mai interesante de sigur este aceea care ne-a scos la

[1]) Am adoptat transcripţia *Akritis*, în locul termenului întrebuinţat de obiceiu de *Dighenis Akritas*. Textul grec numeşte pe erou tot Ἀκρίτας.

iveală existența unor adevărate *chensons de geste* bizantine. După cum s'a întâmplat în Occident în jurul numelor lui Roland și al Cidului, se știe acum că s'a constituit în Orient, prin secolul al XI-lea, un întreg ciclu epic în jurul numelui unui erou național. Ca și în Occident, faima acestui erou s'a răspândit prin cântece populare în toată lumea orientală, din Capadocia în Trebizonda și din Cipru până în fundul Rusiei; ea s'a fixat mai ales într'o mare epopee, al cărui manuscris mai vechiu datează din secolul al XIV-lea dar a cărei origine este incontestabil mai veche. Istoria aventurilor lui Vasile Dighenis Akritis ne duce în plin secol al X-lea și această istorie este cu deosebire curioasă și instructivă pentru studiul vieții bizantine din acea vreme[1]).

In această poemă nu apare deloc lumea capitalei și a curții; ci e societatea din provinciile asiatice, din vecinătatea frontierei, unde mari seniori feudali susțin în numele împăratului lupta în contra Musulmanilor. Este țara acelor *akrites* sau păzitori ai frontierelor, țara acelor *apelates*, adevărați Klephtes din evul mediu, țara loviturilor de spadă, a surprizelor, a măcelurilor, a aventurilor războinice și amoroase. Aceasta nu e o țară imaginară, după cum nu sunt imaginare personajele pe care epopeea le-a pus în ea[2]). O cărticică militară din secolul al X-lea, tratatul de Tactică păstrat sub numele lui Nichifor Focas, ne descrie în trăsături pătrunzătoare existența aspră care se ducea în aceste provincii de frontieră, la marginile Taurus-ului sau ale Capadociei, sub amenințarea continuă a invaziei arabe, cu grija veșnică de a întoarce necredinciosului lovitură pentru lovitură, surpriză pentru surpriză, invazie pentru invazie. In acea țară, viața era altfel de energică și de brutală decât în mijocul eleganței molatice a palatului imperial; și, natural, între luptele neîncetate de care era plină, ea lua o înfățișare eroică și cavalerească.

---

[1]) Se va citi cu interes asupra acestei istorii studiul d-lui Bréhier *Un héros de roman dans la littérature byzantine*. Clemont-Ferrand, 1904.

[2]) Vezi introducerea lui Sathas la ediția sa *Exploits de Digénis Akritas*, Paris, 1875. El crede a recunoaște în Dighenis pe marele demnitar Pantherios din familia Ducas, care s'a ilustrat în prima jumătate a secolului al X-lea, sub domnia lui Roman Lecapan.

Viața lui Dighenis Akritis e viața unui paladin feudal și această viață, pe care au dus-o de sigur mulți seniori mari din secolul al X-lea, este plină de amănunte pitorești asupra moravurilor și ideilor epocii.

II

„Numele eroului epopeii, spune foarte bine Hesseling, ne indică dela început originea și misiunea sa și nimic mai bine ca acest nume nu putea să ne arate locul scenei la începutul poemului“ [1]). El se numea Dighenis, spune cântecul, „pentrucă era păgân după tată, din rasa Agar și Grec după mamă, din familia Ducas. Când fu botezat în apa din bazinul sfânt, la vârsta de șase ani, fu numit Vasile. Fu numit Akritis, pentrucă era păzitor de hotare. Bunicul lui era Andronic, din familia Cinnamos, care muri exilat din ordinul imperial al preafericitului Roman. Ca bunică avea o strategissa, din familia Ducas și ca unchi pe frații iluștri ai mamei sale, care, luptându-se pentru sora lor, învinseseră pe emir, tatăl său“.

Istoria căsătoriei părinților lui Dighenis formează subiectul unui prim cântec, ce constitue astăzi cele trei părți dela început ale poemei. Vedem aici cum emirul Musur, răpind într'o invazie pe fiica unui strateg grec, se îndrăgostește de prizoniera lui și spre a o lua în căsătorie se convertește la creștinism, cum, după spusele poetului, „o fată încântătoare, mulțumită răpitoarei ei frumuseți, triumfă asupra faimoaselor armate ale Siriei“. Astfel de aventuri nu erau deloc rare și nu mirau pe nimeni, într'o regiune așezată la hotarele lumii grecești și ale lumii musulmane. Totuși, aceste căsătorii mixte deșteptau totdeauna oarecare îngrijorare: „Soțul tău, spune fiicei sale mama tinerei logodnice, va fi la fel de frumos ca tine? Va avea el inteligența nobililor Romani? Mă tem, scumpa mea copilă, să nu fie lipsit de dragoste, să nu se înfurie ca un păgân și să n'aibă grijă de viața ta“. De data aceasta însă, temerile ei sunt zadarnice. Intre cei doi

[1]) Hesseling, *Essai sur la civilisation byzantine*, Paris, 1907, p. 213

soți domni cea mai perfectă înțelegere și din însoțirea musulmanului cu fata lui Ducas se născu eroul minunat, ale cărui aventuri umplu epopeea.

Iată mai întâiu portretul pe care poemul îl face despre tânăr. „Avea părul blond și creț, ochi mari, un obraz alb și roz, sprâncene foarte negre, pieptul larg și alb cum e cristalul. Purta o tunică roșie cu curele de aur și împodobită cu perle; pe gulerul împodobit cu chihlibar erau prinse perle mari; nasturii lui de aur curat străluceau; pantofii săi erau auriți și pintenii de pietre prețioase. Călărea pe o iapă înaltă, albă ca o porumbiță, a cărei coamă era împletită cu peruzele. Purta zurgălăi de aur împodobiți cu pietre scumpe, care dădeau un sunet încântător și minunat. Pe spate, iapa avea o îmbrăcăminte de mătase verde și roz, care acoperea șeaua și-o apăra de praf; șeaua și frâul erau brodate cu aur și împodobite cu perle. Akritis, cavaler îndemânatec, făcea iapa să sară. El învârtea în mâna dreaptă o sabie verde, de fabricație arabă, acoperită cu litere de aur. Era încântător la față, cu talia elegantă și perfect proporționată. Și în mijlocul cavalerilor săi, tânărul strălucea ca un soare".

Acesta este personajul. Iată acum primele sale isprăvi. Abia în vârstă de doisprezece ani, nu visează altceva decât aventuri. La vânătoare, unde întovărășește pe tatăl său, omoară un urs cu o lovitură de pumn, rupe în două o ciută, ucide un leu cu o singură lovitură de sabie și tovarășii lui, plini de admirație, recunosc după aceste minuni un erou născut de Dumnezeu: „Acesta nu-i un om din lumea asta, spun ei. Dumnezeu l-a trimis spre a pedepsi pe apelates, pentru care va fi o teroare toată viața lui".

Și, în adevăr, pe măsură ce tânărul crește, gloria apelaților vestiți, îl împiedecă de a avea odihnă: arde de nerăbdare să-i cunoască, să-i învingă, să le întreacă isprăvile. „O, ochi ai mei, strigă el suspinând, când veți vedea pe acești eroi?" Caută și el mijlocul să devină apelate și se duce cu îndrăsneală să viziteze pe șeful banditilor, „în vizuina lui ciudată și îngrozitoare". Și el găsi, spune cântecul, pe Philopappos întins pe un pat; deasupra și dedesubtul patului se aflau multe piei de animale sălbatice; și tânărul Vasile Akritis,

plecându-se, îi făcu o salutare adâncă şi-i dori bună ziua. Şi bătrânul Philopappos îi vorbi astfel: „Fii bine venit, tinere, dacă nu eşti un trădător". Şi atunci Vasile îi răspunse: „Nu sunt un trădător, dar doresc să devin îndată un apelate împreună cu voi, în această singurătate". Când bătrânul îl auzi, îi zise: „Tinere, dacă ai ambiţia să devii apelate, ia această măciucă şi coboară spre a schimba garda. Dacă timp de cincisprezece zile poţi sta nemâncat şi alunga somnul de pe pleoapele tale şi apoi să te duci să omori lei, să aduci aici resturile lor şi să te întorci ca sentinelă, atunci vei fi demn a intra printre noi. „Drept răspuns, Dighenis apucă măciuca cu mâna lui puternică, supune chiar pe apelaţi, îi desarmează şi întorcându-se la Philopappos: „Iată, îi spune el, grămada de arme a tuturor apelaţilor tăi. Dacă aceasta nu-ţi place, te voiu trata şi pe tine în acelaşi fel". După această ispravă dintâiu, toţi se pleacă în faţa tânărului erou şi în curând prin vitejia lui câştigă în toată ţara vecină o faimă strălucită.

După aceste aventuri războinice, iată acum aventurile de dragoste.

Strategul Ducas, guvernatorul uneia din provinciile imperiului, are o fată, Evdochia, o minune de frumuseţe. „Frumuseţea obrazului ei, spune poemul, orbeşte privirile şi nimeni nu poate privi în faţă pe această fiică a soarelui. O rază străluceşte în mijlocul figurii ei; are ochiul mândru, părul blond, sprâncenele negre; obrazul său e de zăpadă, uşor colorat cu roz, cum e purpura de preţ, pe care le place regilor s'o poarte". Mulţi cavaleri au cerut mâna tinerei femei. Dar tatăl Evdochiei e un om gelos şi grozav. El închide cu grijă pe fiica sa în gineceu, într'o cameră frumoasă, împodobită toată cu mozaicuri; şi trăsătura aceasta merită să fie notată, căci se simte în ea vecinătatea lumii musulmane şi influenţa pe care o exercită ea asupra moravurilor bizantine. Deci, toţi cei care-au aspirat la mâna tinerei fete şi-au încercat s'o răpească, au plătit cu viaţa îndrăsneala; toţi au avut ochii scoşi sau capul tăiat din ordinul strategului. Totuşi Dighenis încercă la rândul său aventura. E o scenă încântătoare prima întâlnire dintre cei doi tineri. Trecând pe sub ferestrele frumoasei, Dighenis cântă un cântec de dragoste şi Evdo-

chia, fermecată, şopteşte doicei : „Pleacă-te pe fereastă, doică şi priveşte pe acest băiat încântător". Şi când doica i-a răspuns : „Să dea Dumnezeu, doamnă, ca tatăl tău, stăpânul meu să vrea a-l lua de ginere, căci nu există altul asemenea în lume", tânăra fată, a cărei inimă este îndată cucerită — „căci frumuseţea exterioară, spune poetul, şi cântecul pătrunde prin ochi până în adâncul sufletului", — priveşte printr'o gaură a ferestrei pe acela pe care dintr'odată l-a adorat. Dar în curând Dighenis devine mai îndrăsneţ ; înşelând supravegherea, el găseşte mijlocul de a vorbi Evdochiei. „Apleacă-te, îi spune el dulcea mea lumină, ca să văd frumuseţea ta şi ca dragostea ta să pătrundă în inima mea. Sunt tânăr, precum vezi şi nu ştiu ce înseamnă a iubi. Dar dacă dragostea ta îmi intră în suflet, blondă fetişcană, tatăl tău şi toate rudele şi toţi servitorii lui, chiar de s'ar schimba în săgeţi şi săbii strălucitoare, nu-mi vor putea face rău".

Sigur de inima Evdochiei, Dighenis se hotărăşte să răpească pe frumoasa lui. Noaptea, sub fereastra ei, el vine să cânte încet, acompaniindu-se cu lira : „Cum ai uitat, dulcea mea prietenă, dragostea noastră de adineaori ? Cum poţi dormi liniştită şi fără grijă ? Deşteaptă-te, trandafirul meu încântător, fructul meu parfumat. Zorile se ridică. Vino, hai să ne plimbăm". La chemarea serenadei, tânăra fată apare la fereastră ; ea ezită însă să urmeze pe Dighenis şi conversaţia ce se angajează între cei doi îndrăgostiţi este delicioasă. Evdochia se teme pentru iubitul ei de urmările teribilei aventuri ; ea însăşi roşeşte puţin de această dragoste, ce o face să uite rezerva ei feciorelnică ; totuşi, ea sfârşeşte prin a ceda jurămintelor cavalerului, care-i jură o dragoste eternă : „Şi tânăra fată, spune poemul, se apleacă pe fereastra aurită şi tânărul o primeşte ridicându-se în picioare pe cal. Potârnichea sboară, şoimul o prinde ; şi ei se îmbrăţişară încetişor, veseli şi plângând totodată. Şi tânărul, înflăcărat de bucurie şi de curaj, oprindu-se în faţa palatului, strigă cu voce tare : „Binecuvintează-mă, seniore socru şi pe fiica ta împreună cu mine : şi mulţumeşte lui Dumnezeu care-ţi dă un asemenea ginere".

Când îşi dau seama de răpire, e, de sigur, mare emoţie în palat. Impreună cu oamenii lor de arme, strategul şi fiii lui

se aruncă în urmărirea răpitorului. Dar Dighenis, ajuns de ei, se bate ca un leu, trânteşte la pământ pe adversari; apoi, curtenitor, adresându-se tatălui. Evdochiei: „Seniore strateg, îi zice el, binecuvintează-ne, pe fiica ta şi pe mine; iartă-mă şi nu mă certa. Oamenii tăi nu ştiu ce înseamnă să se bată; le-am dat o mică lecţie pe care nu o vor uita. Nu te întrista, de altfel; ai luat un ginere bun, ai căuta în toată lumea fără să găseşti altul mai bun. Nu sunt de naştere vulgară şi nici un laş; şi dacă vreodată ai avea să-mi dai vreo însărcinare, te-ai convinge atunci ce fel de om este ginerele pe care-l ai". Strategul, bun prinţ, acordă tânărului mâna fiicei sale: şi cum nu vreau să se poată spune vreodată că Dighenis a răpit o femeie fără avere — „ceea ce, remarcă el, e o desonoare în ochii tuturor oamenilor cuminţi", — el se grăbeşte să înşire zestrea măreaţă pe care o dă logodnicei şi înşirarea lui aruncă o lumină interesantă asupra luxului care domnea în marile familii feudale din provinciile bizantine. „Ca zestre, spune el lui Dighenis, vei primi douăzeci *centenaria* de piese vechi de aur, pe care le-am adunat de multă vreme şi le-am pus de o parte anume pentru iubita mea, veselă de argint, veşminte în valoare de cinci sute de lire, numeroase domenii cu un venit imens şi şaptezeci de servitoare, împreună cu casa mamei ei, care e frumoasă şi în adevăr somptuoasă. De asemenea îi voiu da bijuteriile mamei sale, coroana splendidă, operă admirabilă, care e cu totul de aur şi îmbogăţită cu pietre preţioase măreţe şi cu toate animalele ce se găsesc acolo, patru sute de moşii şi încă optzeci de călăreţi, patrusprezece bucătari, tot atâţia brutari şi o sută cincizeci alţi servitori. In afară de aceasta îţi voiu da un privilegiu asupra celorlalţi copii ai mei şi voiu sărbători nunta ta în aşa fel încât să se vorbească în lume".

Dar, cu toate promisiunile, Dighenis — şi trăsătura e caracteristică — nu se încrede în sinceritatea strategului şi se teme de vreo perfidie din partea lui. „Mi-i teamă, spune el, să nu mă ameninţe vreo primejdie şi să găsesc o moarte mizerabilă şi ruşinasă, purtându-mă faţă de tine ca un duşman şi ca un trădător". El preferă deci să ia cu el pe Evdochia, să sărbătorească nunta la părinţii lui şi din nou întoarcerea în

casa părintească este o ocazie pentru desfășurarea unui lux uimitor. „Când gărzile tatălui său îl zăriră, purtând în brațe pe încântătoarea fetișcană, ei se grăbiră să alerge spre a-i ura bun sosit. Și când tatăl său află de venire, plin de bucurie se urcă pe cal și împreună cu el cinci frați ai soției lui și trei mii de oameni de arme. Ei duceau cu ei douăsprezece șei pentru femei; două din ele erau împodobite cu perle, celelalte erau de aur. Și toate șeile aveau cuverturi frumoase și toți caii erau împodobiți cu stofe și acoperiți cu aur. În urma lor, trompete și tobe și flașnete cântau tare și era un astfel de sgomot cum nu s'a auzit niciodată asemenea. Și tânăra fată se urcă pe un cal frumos, cu o șea superbă și i se înconjură fruntea cu o coroană prețioasă. Poporul și bătrânii le făcură un cortegiu imens și sgomotos. Și pământul însuși tresări de bucurie și înflori; de bucurie de asemenea și munții săriră în sus, stâncile cântară melodios și fluviile își încetiniră cursul".

Și iată darurile de nuntă pe care cele două familii le fac logodnicilor. Lui Akritis, „strategul îi dădu doisprezece cai negri, doisprezece armăsari acoperiți măreț cu mătase purpurie, douăsprezece catârce de preț cu șei și frâie de argint, doisprezece călăreți tineri cu cordoane de aur și doisprezece vânători de leoparzi învățați cu vânătoarea, doisprezece ulii din Abasgia, doisprezece șoimari și tot atâția șoimi. Îi dădu două icoane smălțuite ale sfinților Teodor și un cort urzit cu aur, frumos și întins, cu tapiserii reprezentând tot felul de animale; sforile îi erau de mătase și țărușii de argint. Îi dădu haine împodobite cu cusături prețioase, două șube de mătase albă și de purpură, două săbii arabe de toată frumusețea, faimoasa sabie a lui Chosroes și, dar care umplu de bucurie pe fiica sa și chiar pe Akritis, le aduse și un leu domesticit". Logodnicei, familia lui Dighenis îi oferă din partea sa daruri măreție, bijuterii minunate, stofe fine și prețioase, țesături de aur și de mătase cu desene mari reprezentând animale fantastice, paji tineri îmbrăcați cu bogate costume persane. „Și nunta, spune poetul, ținu trei luni întregi și bucuria nu încetă de loc".

Dar Dighenis nu adoarme de loc în fericirea lui „Împreună cu frumoasa și vitejii lui, el plecă spre hotare; el

ocupă locurile unde comanda tatăl lui şi se grăbi să extermine cu totul pe răsculaţi. Făcea curse în *clisuri* şi la hotare şi pentru aceasta fu poreclit Akritis. Răni mulţi războinici şi pe mulţi îi trimise în Hades. Şi atunci ţara romană locuită de ortodocşi putu să se bucure de pace, având ca apărător pe acest erou, păzitor şi protector în contra tuturor duşmanilor". In curând vestea faimei sale şi a serviciilor aduse imperiului ajunge până la curte. Basileul vine în persoană să-l viziteze în depărtata sa seniorie de pe Eufrat; ca răsplată pentru vitejia lui, îl numeşte patriciu şi margraf: îi înapoiază toate bunurile confiscate odinioară bunicului său şi, plin de admiraţie pentru acest soldat admirabil: „Să dea Dumnezeu, spune el, ca Romania să aibă patru oameni ca el".

De aici înainte, aventurile urmează altor aventuri în vieaţa paladinului. Adevărat cavaler rătăcitor, el străbate lumea şi peste tot unde apare, numele lui singur răspândeşte teroarea. Ca şi Siegfried, cu care seamănă prin multe trăsături, el se luptă cu balaurul, ale cărui trei capete varsă flacări şi fulgere şi fiecare mişcare cutremură pământul cu un sgomot de tunet; spintecă leii, pune pe fugă pe apelaţi, trăind bucuros departe de lume, singur cu soţia lui iubită, într'un peisaj de Eden, plin de umbră şi de ape curgătoare. „Ducându-ne deci, povesteşte Akritis, într'o livadă minunată, ridicai cortul şi patul. In jurul cortului, semănai tot felul de plante, presărând astfel pământul cu flori strălucitoare. Spectacolul ce se oferea vederii era încântător: erau boschete foarte stufoase, arbori mulţi, ale căror ramuri îşi împleteau frunzişul bogat. Parfumul fructelor rivaliza cu cel al florilor, via se încolăcea în jurul arborilor, trestii se ridicau la o mare înălţime. Pământul era smălţat cu flori încântătoare: narcisele frumoase creşteau alături de violete şi de trandafiri. O undă proaspătă izvora din mijlocul livezii şi brăzda acest loc în toate părţile. Lângă izvor erau rezervoare adânci cu apă, în care se oglindeau florile şi arborii. Pădurea era populată de mai multe specii de pasări, ca păuni domesticiţi, papagali şi lebede; papagalii trăiau agăţaţi de ramuri şi lebedele pe apă. Păunii făceau penele roată printre flori, cu care rivalizau în strălucire. Celelalte pasări se jucau liber, agăţate de ramu-

rile arborilor şi făceau să se audă cântece mai armonioase decât ale sirenelor ; şi altele desfăşurau cu mândrie măreţia penelor lor. Peste tot domnea o veselie nespusă. Briza era dulce, plină de mirosuri îmbălsămate de mosc, camfor şi leandri. Dar încântătoarea frumuseţe a nobilei şi tinerei femei strălucea cu o lumină mai vie decât a păunilor şi a tuturor florilor".

Totuşi, marea pasiune pe care o simte Dighenis pentru Evdochia nu exclude de loc alte aventuri. „Tinereţea înfloritoare, spune sentenţios poetul, este vârsta voluptăţii şi se complace fără încetare în plăcerile dragostei. Este o glorie pe care o pune mai presus decât regalitatea, mai presus decât strălucirea bogăţiilor, mai presus de orice onoare. Iată de ce un tânăr alunecă uşor, chiar dacă e unit legitim cu cea mai frumoasă dintre femei. Căci acolo unde străluceşte soarele, toţi aleargă". Akritis dovedi aceasta cu prisosinţă.

Intr'o zi, pe când călărea singur pe la hotarele Siriei, el întâlni o tânără arabă, pe care un nobil grec, prizonier la necredincioşi, o răpise, o sedusese şi apoi o părăsise. Dighenis o încurajează, mângâie, poate cu prea multă stăruinţă. Aceasta pentrucă tânăra fată e frumoasă şi pe când, luând-o pe şea, o duce la amantul său, el simte fără veste insinuându-se dorinţa în propria lui inimă. „Nu ştiam ce se întâmplă cu mine, spune el, eram cu totul prada unui foc arzător. Dragostea nu înceta să crească în mine şi aluneca prin membrele mele în toate simţurile ; în ochii mei pătrundea prin frumuseţe, în mâini prin atingere, în gură prin sărutări, în urechi prin cuvinte. In sfârşit, mulţumită intervenţiei lui Satan şi neglijenţei sufletului meu, cu toată rezistenţa pe care o opuse tânăra fată, o faptă din cele mai vinovate se întâmpă şi drumul fu pângărit cu o crimă. Duşmanul, prinţul întunerecului, adversarul înverşunat al rasei noastre, mă făcu să uit pe Dumnezeu şi ziua grozavă a judecăţii". Fără îndoială, odată greşeala săvârşită, Akritis e plin de remuşcări : totuşi, crede necesar să păstreze o tăcere discretă asupra aventurii. El se grăbeşte să mărite pe tânăra fată cu răpitorul ei, „trecând sub tăcere ceea ce nu trebuia spus, de teamă ca tânărul să nu caute prilej de scandal" ; şi când s'a întors lângă soţia lui, se gră-

beşte prudent să schimbe tabăra, ca ea să nu afle nimic despre călcarea credinţei jurate.

Dar carnea cavalerului e slabă şi Satan e totdeauna la pândă spre a ispiti pe oameni. Dighenis făcu această experienţă când se găsi înaintea Maximei. Maximo era o fecioară războinică, o amazoană neîmblânzită, pe care apelaţii învinşi de Dighenis o cheamă în ajutor contra eroului. „Ea călărea, spune cântecul, pe un cal alb ca zăpada şi ale cărui copite erau pictate în coloarea purpurei. Purta o pavăză solidă şi admirabilă şi pe deasupra pavăzei o rochie preţioasă, minunată, împodobită toată cu perle; în mână avea o suliţă arabă, lucrată artistic, albastră şi aurită; o sabie îi atârna la centură şi un iatagan de şea. Ea ţinea un scut de argint aurit de jur împrejur, cu un leu de aur masiv şi cu pietre preţioase la mijloc. Această femeie se cobora din acele viteze Amazoane, pe care regele Alexandru le adusese din ţara Brahmanilor. Ea avea marea energie a rasei sale şi-şi petrecea viaţa luptând". Când această Walkirie veni pe malul Eufratului să provoace pe Dighenis în luptă singulară, acesta, ca un cavaler curtenitor, cruţă în mod vizibil pe frumoasa lui adversară. Întâiu se mulţumeşte să-i doboare calul; la al doilea asalt, o desarmează cu o rană uşoară; şi Maximo învinsă, plină de admiraţie pentru frumuseţea şi generozitatea învingătorului ei, se oferă bărbatului care a îmblânzit-o, cum se oferă Brunhilda lui Siegfried. „Am jurat, spune războinica, stăpânului tuturor lucrurilor să nu mă apropiu niciodată de un bărbat şi să-mi păstrez fecioria până în ziua când unul din ei mă va fi învins complet şi s'ar arăta superior mie în vitejie. Am rămas până acum credincioasă jurământului meu". La această declaraţie, Dighenis rezistă mai întâiu; dar tânăra fată e frumoasă, ea e desmierdătoare şi blândă: „Nu ştiam ce să fac, povesteşte eroul; eram în flacări. Făceam toate sforţările spre a evita păcatul şi-mi ziceam în mine, dojenindu-mă: o! demon, de ce eşti îndrăgostit de tot ce îţi e străin, când stăpâneşti un izvor limpede şi ascuns". „Dar Maximo aprindea tot mai mult dragostea mea, spunându-mi la ureche vorbele cele mai dulci. Ea era tânără şi frumoasă, încântătoare şi fecioară; spiritul meu cedă dorinţelor ei criminale". Şi de data aceasta el se păzeşte

de a povesti aventura soției sale. Și când Evdochia, geloasă, reproșează „scumpului ei curcan" (e un termen de dragoste care-i place ei) întârzierea cam lungă lângă Maximo, eroul, printr'o minciună ingenioasă liniștește bănuielile iubitei. Dacă a stat așa de mult, e că a ajutat pe dușmana lui rănită: „căci nu vreau, spune el, să mi se aducă injuria de a mă numi asasin de femei".

După aceste isprăvi săvârșite și țara fiind liberată de dușmani, Akritis vine să se odihnească și să se bucure de gloria lui în palatul măreț pe care-l clădise pe țărmul Eufratului. „El petrecea acolo zile fericite, ca în raiu și toți marii seniori, toți satrapii îi trimiteau numeroase cadouri; toți guvernatorii Romaniei îi arătau recunoștința prin daruri minunate; și împăratul chiar trimitea în fiecare zi darurile cele mai bogate ilustrului Akritis". Apelații înșiși recunoșteau autoritatea lui și oricine purta sigiliul lui Akritis putea călători fără teamă prin tot Orientul. Astfel respectat de toți, Dighenis era „tipul prinților, modelul vitejilor, gloria Grecilor, pacificatorul Romaniei"; el trăia fericit, bogat și liniștit între soția și mama sa, „supus față de împărați, plin de milă pentru toți" și neavând decât un regret, acela de a nu avea deloc moștenitori cu numele lui. Atunci îl surprinse moartea, în vârstă de treizeci și trei de ani și ultimele cuvinte pe care le schimbă pe patul de moarte cu soția lui, au, în delicata lor duioșie, ceva deosebit de mișcător. Vasile reamintește Evdochiei cât de mult a iubit-o: „Aș fi vrut mai bine să mor, decât să te văd tristă. Pentru dragostea ta aș fi dat lumea și viața mea. Dar Charon mă târăște, pe mine, neînvinsul; Hades mă smulge dragostei tale, iubita mea". Cu dragoste, el o sfătuește atunci să nu se cufunde în doliu, să contracteze curând o nouă căsătorie: „Nu vei putea rămâne văduvă, știu; după moartea mea, va trebui să iei alt bărbat; tinerețea te va sili. Numai, nu te uita la avere sau la naștere; alege un cavaler bun, viteaz și îndrăsneț; și împreună cu el, ca și înainte, tu vei continua să domnești peste lume, dulcele meu suflet". Dar Evdochia nu voia să audă nimic: dacă Dighenis moare, ea vrea să moară împreună cu el. Și Providența îi îndeplinește rugămintea. „Cei doi tineri iluștri, spune poetul,

lăsară în acelaşi ceas să sboare sufletele lor, ca prin vraja unei intime simpatii".

Un doliu general întâmpină vestea morţii eroului. Din tot Orientul, cei mai mari seniori alergă lângă patul lui funebru şi toţi strigă cu lacrimi: „Pământ, cutremură-te; plângi, univers; soare, voalează-te, ascunde-ţi razele; lună, întunecă-te, fă să slăbească lumina ta; stele strălucitoare, stingeţi-vă toate; căci astrul strălucitor care strălucea asupra lumii, Vasile Dighenis, prinţul tinereţii şi soţia lui, gloria femeilor, au părăsit în aceeaşi oră amândoi pământul". Şi poemul se sfârşeşte cu descrierea funerariilor, când, după obiceiu, o lungă plângere funebră celebrează virtuţile, vitejia şi renumele eroului dispărut.

III

Aceasta este istoria epică a lui Vasile Dighenis Akritis. Dar, oricât de interesantă ar putea fi povestirea aventurilor sale, e şi mai important să căutăm în poem trăsăturile caracteristice, prin care se manifestă ceva din ideile şi moravurile epocii. Toată lumea bizantină apare aici, cu contrastele sale neaşteptate, pasiunile violente şi delicateţea duioasă, de asemenea cu patriotismul, religia şi luxul său, tot ceea ce face în sfârşit aşa de curioasă şi de originală această civilizaţie dispărută.

Ceea ce isbeşte mai întâiu, este sentimentul profund pe care-l are poetul despre naţionalitatea bizantină. Eroul său apare ca apărătorul imperiului şi al creştinătăţii în contra barbarilor şi necredincioşilor. Pentru aceasta îl laudă basileul tot atât şi chiar mai mult decât pentru vitejia lui: şi, în adevăr, în gândul lui Dighenis, ortodoxia şi Romania sunt doi termeni nedespărţiţi. Paza hotarelor asigurată, fără ca suveranul să mai aibă de acum înainte vreo cheltuială de făcut pentru aceasta, necredincioşii înfrânţi şi siliţi să plătească tribut Bizanţului, ţara ortodoxă şi romană trăind liniştită, la adăpost de orice atac, acestea sunt marile servicii pe care neînvinsul Akritis le aduce şi vrea să le aducă monarhiei. Prin aceasta mai ales numele lui a rămas popular în Bizanţ şi prin

aceasta, cu mulți ani mai târziu, vrând să laude cu demnitate pe marele împărat Manuel Comnenul, un poet din secolul al XII-lea nu va găsi să-i dea un nume mai frumos decât acela de „noul Akritis".

Raporturile pe care Dighenis le întreține cu împăratul, stăpânul său, nu sunt mai puțin remarcabile pentru cunoașterea moravurilor epocii. Fără îndoială, acest mare senior feudal e un supus credincios: supunerea față de basileu e una din calitățile pe care poetul le laudă în el și el însuși declară undeva, ca un bun curtezan, că „bunăvoința prințului e destul spre a răsplăti meritele lui". Când suveranul îl invită să vină să-l vadă, el răspunde foarte respectuos mesajului imperial: „Sunt cel din urmă dintre sclavii Maiestății Voastre, un om lipsit de orice calitate și nu știu ce isprăvi, seniore, puteți admira în omul umil și fără valoare ce sunt eu. Dacă totuși voiți să vedeți pe servitorul vostru, luați cu voi câteva persoane și veniți pe țărmul Eufratului și mă veți vedea, sfânt împărat, atât cât veți vrea. Și să nu credeți deloc că refuz să apar înaintea voastră. Dar aveți în jurul vostru soldați încă fără experiență și ei ar putea spune vreun cuvânt ce nu se cuvine". Se simte în aceste din urmă cuvinte orgoliul marelui baron provincial, care disprețuește și se teme de oamenii de curte și, de asemenea, sub formulele de respect, o tendință feudală rău ascunsă. Ea apare încă mai completă în întrevederea dintre împărat și supus. Ei se tratează aproape ca egali și Dighenis vorbește basileului cu o libertate de limbaj foarte caracteristică. In loc să-i solicite favoarea, el îi dă sfaturi de guvernare: „Cred, îi spune el, că datoria unui suveran care caută gloria, este de a-și iubi supușii, de a avea milă de nenorociți, de a proteja pe cei ce sunt persecutați pe nedrept, de a nu crede în calomnii, de a distruge pe eretici și a apăra pe ortodocși". In afară de aceasta, recomandă grijii sale — și aceasta e în adevăr una din marele preocupări ale lumii militare și feudale din secolul el X-lea — soarta soldaților săraci și termină cu o sinceritate aspră: „Nu puterea este aceea care face suveranitatea și imperiul; e nevoie de darul lui Dumnezeu și de dreapta lui atotputernicie". Se recunoaște în aceste cuvinte omul care va spune în altă parte:

„Când o cauză e dreaptă, nu mă tem nici chiar de împărat". Şi împăratul de geaba îl face patriciu şi margraf: în senioria lui dela frontieră, Dighenis, ca un adevărat baron feudal, se consideră aproape independent. Am văzut cum invită pe prinţ să nu intre pe pământurile sale decât cu o mică escortă şi cum împăratul ia în adevăr numai o sută de oameni cu el. Dar ceea ce este încă mai curios, este că aceasta nu e ficţiune pură. Cetim în *Cartea de Ceremonii* că basileul, în călătoria sa în Africa, pătrunzând în provinciile dela frontieră, lăsă în urmă cea mai mare parte din curte şi încredinţă akriţilor grija şi onoarea de a forma avant-garda sa.

De asemenea, religia ţine un mare loc în poem şi aceasta este încă o trăsătură caracteristică a epocii. Găsim aici ca un ecou al predicilor prin care misionarii bizantini se trudeau să aducă pe păgâni la ortodoxie şi ca o amintire a admiraţiei plină de mirare pe care o simţeau la vederea splendorilor din Sfânta Sofia noii convertiţi. „Am fost în multe ţări, declară emirul Musur, tatăl lui Akritis, am trecut prin multe oraşe, am văzut şi am cetit multe cărţi. Toate nu-s decât ridicol şi minciună. Ceea ce ştiu, este că iubesc din tot sufletul religia creştinilor şi că raiul este în Romania: căci numai creştinii stăpânesc adevărata credinţă". Abia botezat, acest musulman se gândeşte să facă prozeliţi; el discută cu mama sa spre a o smulge Islamului; catehizează întreaga familie; ştie pe de rost şi recită tot *Crezul* din Niceea; raţionează ca un teolog: şi aşa de mare e credinţa lui, încât spre sfârşitul vieţii, părăsind gloria armelor, se va consacra în întregime „studiului căilor Domnului". Dighenis e de asemenea un creştin fervent, un cucernic adorator al sfinţilor. In mijlocul palatului său, construeşte o biserică, în cinstea sfântului martir Teodor; şi mai ales are încredere în protecţia divină spre a învinge. Ca bun ortodox, petrece nopţi întregi rugându-se şi cântând imnuri; ca un bun Bizantin, se teme de „ziua teribilă a judecăţii". El crede că simte fără încetare dând târcoale în jurul lui, spre a-l pierde, pe Satan, „prinţul întunericului şi duşmanul înverşunat al neamului omenesc". Şi dacă această teamă nu-l împiedică de a săvârşi greşeli, dacă nu poate evita păcatul,

cel puțin e conștient de crimele lui și are dorința arzătoare de a se pocăi serios.

Și prin altă latură poemul merită să rețină atenția, prin tabloul pe care ni-l face despre bogăția și luxul bizantin. Am și văzut câteva din splendorile de care se înconjurau acești baroni asiatici, pe care le celebrează epopeea: descrierea palatului lui Akritis ne va face să cunoaștem și mai bine toată măreția locuințelor în care trăiau acești mari seniori feudali. Pe țărmul Eufratului, în mijlocul unei grădini minunate, plină de flori, de arbori și de pasări, se înalță castelul lui Dighenis. El este zidit din piatră de diferite colori, care formează pe ziduri desene de o varietate încântătoare: în față e un pavilion, încoronat cu trei cupole înalte. Zidurile sunt încrustate cu aur și pietre prețioase; coloanele sunt îmbrăcate în aur; împrejurul ferestrelor se încolăcesc ramuri de viță de aur și bolțile sunt decorate în întregime cu mozaicuri. Dar minunea este sala cea mare în formă de cruce, care se află în turnul cel înalt al foișorului. Pardoseala este făcută din pietre prețioase și în mijloc strălucește o mare piatră rotundă, „a cărei strălucire lumina în timpul nopții lumea întreagă". Bolta este presărată cu perle și aur, ușile sunt aurite; în sfârșit, pe ziduri, o serie de mozaicuri reprezintă isprăvile lui Samson și istoria lui David și amestecate cu aceste episoade biblice, o serie întreagă de scene profane. Se văd isprăvile lui Ahile, fuga lui Agamemnon, Penelopa și pretendenții, Ulise la Ciclopi și încă Belerofon luptându-se cu Himera și istoria lui Alexandru, dela victoria lui asupra lui Darius, până la expedițile la Brahmani și Amazoane. Mai departe erau scene din viața lui Moise și Iosua. Și, într'un cuvânt, Akritis pusese să se picteze „toți oamenii viteji care au existat dela începutul lumii".

Interesul acestei descrieri stă în faptul că nici ea nu e o închipuire. Una din trăsăturile cele mai remarcabile ale artei bizantine din secolele al IX-lea și al X-lea, este, se știe, tocmai acest amestec de subiecte religioase și de episoade profane. Mitologia și istoria, adeseori istoria contemporană însăși, furnizau artiștilor epocii tot atâtea teme ca și cărțile sfinte. Găsim în manuscrisele timpului aproape toate scenele

care, în epopee, decorează palatul lui Akritis. Şi de asemenea trăsăturile caracteristice ale arhitecturii şi sistemul de decorare corespunde cu ceea ce ştim despre arta secolului al X-lea.

Dar, mai mult decât ideile şi moravurile, sunt interesante caracterele, aşa cum ne apar în acest poem.

De sigur, în toate aceste aventuri de războiu şi de dragoste, există un fond permanent de brutalitate şi de cruzime. Invaziile, jafurile, măcelurile ocupă un loc esenţial: sufletele se arată sângeroase şi fără milă. Fetele grecoaice luate prizoniere de Arabi, sunt gâtuite mizerabil, pentrucă refuză să asculte de dorinţele învingătorilor. La fel, spre a potoli gelozia Evdochiei, Dighenis omoară pe Maximo, după ce fusese amantul ei. Necontenit este vorba de răpiri de femei, de lupte singulare, de lovituri de spadă formidabile şi dragostea de aur e unul din resorturile principale care fac pe oameni să se mişte. Acestea sunt moravurile violente ale unei societăţi încă aspre, în care forţa crează dreptul, unde sabia este regină, ale unei societăţi de soldaţi, pentru care vieaţa este o veşnică luptă.

Totuşi, aceşti războinici aspri sunt capabili de rafinament în sentimentele lor, de eleganţă în felul lor de a fi. Dighenis nu e numai un luptător voinic şi neînvins: el este şi cult. Timp de trei ani întregi, sub conducerea unui profesor savant, a învăţat tot felul de ştiinţe. Ştie să cânte, acompaniindu-se de liră, cântece ale căror cuvinte el le improvizează. Ştie să guste frumuseţile naturii, să admire capodoperele artei, să aprecieze plăcerile luxului. Acest luptător mândru de forţa lui, ştie la ocazie să fie un cavaler. E fericit să se lupte şi să învingă sub ochii doamnei sale; un cuvânt al ei, strigat în timpul bătăliei, e deajuns spre a-i da putere şi curaj: toate isprăvile pe care le săvârşeşte n'au alt scop decât să merite dragostea ei. El este capabil de sentimente şi mai delicate: „Am compătimit totdeauna, spune el, pe oamenii care fug. Trebue să învingi, dar să nu abuzezi de victorie şi să-ţi fie milă de duşmanul învins". El ştie ce consideraţie se datoreşte unei femei, chiar dacă e un duşman. El trece Eufratul spre

a merge înaintea Maximei, „căci bărbaţii trebue să vină înaintea femeilor", explică el. O menajează în luptă: „căci e o ruşine pentru un bărbat, nu numai de a omorî o femeie, dar chiar de a se bate cu ea", mai declară el.

Mai mult decât atât. In aceste inimi de războinici, aşa de aspre în aparenţă şi de nesimţitoare, este loc pentru sentimente duioase, pentru emoţii delicate: episoadele graţioase sau mişcătoare abundă în poem şi cu deosebire primele cânturi contin bucăţi de o perfectă graţie.

Iată spre exemplu scena în care emirul Musur îşi ia rămas bun dela tânăra lui soţie. „El intră singur cu dânsa în cameră şi amândoi vărsară lacrimi tot aşa de îmbelşugate ca ploaia. Plânsetele lor îşi răspundeau ca un ecou. Şi el îi zise: „Dă-mi cuvântul, stăpâna mea, dă-mi inelul tău să-l port până la întoarcerea mea, femeie cu inima nobilă". Şi suspinând tânăra fată zicea emirului: „Păzeşte-te, scumpul meu stăpân, de a-ţi călca jurământul; căci Dumnezeu te va pedepsi dacă-ţi cauţi altă femeie, Dumnezeu, judecătorul drept, care pedepseşte totdeauna cu dreptate". „Dacă fac aceasta, comoara mea, răspunde emirul, dacă nesocotesc dragostea pe care noi am conceput-o, dacă întristez inima ta, nobila mea, pământul să mă apuce, să mă înghită Hades şi să nu mă mai întorc niciodată la tine, floarea mea parfumată". Şi schimbând aceste cuvinte de dragoste, ei se îmbrăţişează nebuneşte, aşa încât trec ceasuri după ceasuri şi erau plini de lacrimi şi abea puteau să se smulgă unul altuia, neavând nicio grijă de mulţimea de oameni care se adunase. Şi luând atunci în braţe pe fiul său, în faţa tuturor, emirul îl scălda cu lacrimile lui: „Dumnezeu mă va crede demn, scumpul meu copil, îi spunea el, să te văd venind călare în întâmpinarea mea? Voiu avea bucuria, fiul meu, să te învăţ să mânueşti suliţa, ca să stârneşti admiraţia tuturor?" Se găsesc în epopeea lui Dighenis Akritis numeroase reminiscenţe din Homer. Nu e în acest episod ceva care aminteşte pe Hector şi Andromaca?

S'ar putea cita şi alte pasaje pline de aceeaşi emoţie intimă şi pătrunzătoare, versurile încântătoare prin care mama emirului salută întoarcerea fiului său sau cântecul de jale graţios cu care musulmanul vrăjeşte tristeţea lungii sale călătorii:

„Când voiu străbate munții teribili și strâmtorile îngrozitoare, spre a mă reîntoarce în frumoasa Romanie? Când voiu revedea potârnichea mea așa de scumpă și floarea mea frumoasă, fiul meu așa de încântător? Cine îmi va da aripi, scumpa mea, să sbor spre tine și să mă odihnesc în brațele tale?" Și iată scena întoarcerii: „Când fu în casă iubitei, emirul, nebun de bucurie, scoase un strigăt și zise: „Dulcea mea porumbiță, vino de primește pe șoimul tău, vino și mângâie pe iubitul tău după lipsa lui lungă". Servitoarele, auzind aceste cuvinte, se aplecară pe ferestre și, la vederea emirului, ziseră tinerei femei: „Bucură-te, bucură-te stăpână; seniorul nostru s'a întors". Dar ea nu crezu spusele servitoarelor (căci oricine vede deodată realizată o dorință, își închipuie, în bucuria lui, că e jucăria unui vis) și răspunse: „Nu vedeți o fantomă?" Voia să spună mai mult, când văzu pe tânărul bărbat intrând; atunci ea fu gata să leșine și punându-i brațele în jurul gâtului, se agață de el fără o vorbă, cu ochii plini de lacrimi. Și emirul la fel părea nebun de bucurie; strânse pe tânăra fată la piept și rămaseră astfel înlănțuiți multe ore. Emirul săruta ochii soției lui, o ținea lângă el și-o întreba cu dragoste: „Ce faci, scumpul meu suflet, mângâierea mea, dulcea mea porumbiță, scumpa mea lumină, bijuteria mea prețioasă?" Și tânăra femeie răspundea: „Fii bine venit, nădejdea mea, sprijinul meu, mângâierea sufletului meu. Glorie lui Dumnezeu atotputernicul, care ne-a îngăduit să ne revedem". Și emirul, luând pe fiul său în brațe, îi zicea cu dragoste: „Când îți vei desfășura aripile, frumosul meu șoim, când vei vâna potârnichea, când vei supune pe tâlhari?"

Un singur sentiment umple și domină toate aceste suflete, dragostea atotputernică, dragostea neînvinsă, pentru care niciun sacrificiu nu pare prea mare, nici prea greu. „E frumos, spune poetul, să-ți îndeplinești datoria din dragoste" și cel mai mare reproș ce se poate face unui cavaler, este acela de a fi lipsit de devotament și de zel față de iubita lui. Cu toată îngrijorarea și neliniștea pe care-o aduce cu sine, în aceste suflete viteze dragostea este resortul eroismului: a părăsi familia, prietenii, a înfrunta cele mai grozave primejdii, a înfrunta marea, animalele sălbatice, tâlharii, a renunța la

tot ce ai, acestea nu însemnează nimic, atunci când dragostea umple inima şi-i promite o răsplată.

Din toate acestea se vede cât de plină este epopeea lui Akritis, cu toate reminiscenţele literare, care sunt poate datorite ultimului redactor, de sinceritate, de prospeţime, de tinereţe: Sufletele apar simple şi vesele, accesibile tuturor emoţiilor, capabile de a vibra tot atât de tare la ardoarea luptei, la dorinţa de glorie, la flacăra dragostei, la frumuseţile naturii. „Din toate lunile, spune cântecul, Maiul este regele. El este cea mai frumoasă podoabă a pământului, ochiul plantelor, strălucirea florilor, gloria strălucită a livezilor încântătoare. El inspiră dragostea minunată, el este crainicul Afroditei. Prin florile lui strălucitoare, trandafiri, violete, el face din pământ un rival al cerului. Atunci se manifestă dragostea în supuşii lui şi orice prieten al voluptăţii se lasă în voia bucuriei".

Astfel, dragostea şi războiul sunt pasiunile dominante ale cavalerului: aventurile, loviturile de spadă, femeia şi gloria umplu existenţa lui şi-i dau preţ. Şi acesta e de sigur marele interes al poemei, că ne arată un Bizanţ viu şi eroic, cu totul deosebit de Bizanţul ceremonios şi rece pe care-l cunoaştem mai ales. Fără îndoială, acesta din urmă a existat, cu deosebire la Constantinopol, la curte şi în anturajul împăraţilor şi a avut, cu toate viţiile, mari calităţi. Dar aceasta nu trebue să ne facă a uita pe celălalt, Bizanţul provinciilor, aşa de plin de vieaţă, de energie, de sinceritate, aşa de simplu şi de nobil în vitejia lui caracteristică; marii seniori feudali din mărcile asiatice, bogaţi, puternici, curajoşi, independenţi şi mândri, rămân adânc bizantini. In fond, ei sunt mai puţin depărtaţi de cât s'ar putea crede de paladinii noştri din Occident şi mai ales prin aceasta ei merită atenţia noastră. Dacă unele obiceiuri occidentale au putut, în epoca cruciatelor, pătrunde fără prea multă greutate în clasele înalte ale lumii bizantine, aceasta din cauză că au găsit un teren pregătit şi cu deosebire favorabil, în această societate cu moravuri curtenitoare şi cavalereşti.

DOUĂ ROMANE CAVALEREŞTI

Belthandros şi Chrysantza. Lybistros şi Rhodamnea

Romanul lui Dighenis Akritis ne-a arătat, pentru epoca anterioară cruciatelor, exisenţa unui Bizanţ cavaleresc şi eroic. Alte lucrări de acelaşi gen, acestea posterioare cruciatelor, nu sunt nici mai puţin curioase, nici mai puţin instructive pentru istoria societăţii bizantine. Sunt acele romane de aventuri, compuse în secolul al XIII-lea şi al XIV-lea, pline de cavaleri rătăcitori şi de prinţese frumoase, de episoade duioase şi tragice amestecate cu minunate feerii, cu isprăvi strălucite, alternând cu poveşti de dragoste. Nicăieri nu se vede într'un chip mai semnificativ cum, în contact cu Occidentul, Orientul grec se transformă, ce amestec de idei şi de obiceiuri produce întâlnirea celor două civilizaţii, cu ce repeziciune înfloriră unele obiceiuri france pe pământul bizantin, cum pe de altă parte elenismul ciopli repede moravurile încă aspre ale Latinilor. Pentru studiul acestor influenţe reciproce, două din aceste romane trebuesc cu deosebire reţinute, acela al lui Belthandros şi Chrysantza care, în forma lui primitivă datează probabil din secolul al XIII-lea şi acela al lui Lybistros şi Rhodamnea, a cărui primă redactare aparţine fără îndoială secolului al XIV-lea. E de ajuns să comparăm aceste două poeme cu romanele curat greceşti, pe care le compuneau în secolul al XII-lea un Prodrom, un Eugenianos, un Eustathios Makrembolites, pentru a simţi că în acest interval mari evenimente au schimbat profund aspectul lumii orientale. Aceasta formează interesul istoric al celor două lucrări pe care le vom studia aici. Şi de sigur, trebue să ne păzim de a generaliza prea mult informaţiile ce vom putea scoate din

ele: este sigur totuşi că ele oferă documente cu totul remarcabile pentru cunoaşterea societăţii bizantine, aşa cum au transformat-o cruciatele.

I

Era odată în Bizanţ, povesteşte autorul romanului Belthandros şi Chrysantza, un împărat puternic numit Rodophilos. El avea doi fii, Philarmos şi cel care va fi eroul poemului, Belthandros. „Acesta din urmă, spune poetul, primise din cer darurile cele mai demne de invidiat. Era un vânător fericit şi îndemânatec. Frumuseţea, statura, curajul său nu meritau decât elogii. Părul său blond îi acoperea umerii, ochii lui erau strălucitori şi privirea plină de graţie, pieptul lui era de o albeaţă asemănătoare cu a marmorei". Dar tatăl său nu-l iubea deloc, aşa încât până la urmă tânărul se hotărî să plece, în nădejdea de a găsi în vreo ţară străină o soartă mai fericită. Zadarnic încearcă fratele său să-l reţină, zadarnic roagă pe tatăl lui să arate lui Belthandros mai multă dragoste. Cavalerul o porneşte la drum, întovărăşit numai de trei călăreţi şi când, în sfârşit, împăratul se hotărăşte să-l cheme îndărăt, este prea târziu. Rugăminţilor, ameninţărilor, tânărul opune un refuz absolut de a se întoarce în ţara lui de naştere.

Un punct este de notat de pe acum: mirarea, îngrijorarea, scandalul pe care-l produce în anturajul său hotărîrea lui Belthandros. Nu că cineva ar fi surprins văzându-l căutându-şi norocul într'o ţară străină; ceea ce isbeşte, ceea ce înspăimântă, este că el se duce la păgâni. Asupra acestui lucru insistă Philarmos, în intervenţiile ce face pe lângă tatăl său; la acestea se opresc şi reproşurile pe care trimişii împăratului le adresează lui Belthandros. Ei nu pot înţelege, nici admite ca acest fiu de rege, născut liber şi făcut să comande, să se ducă spre a deveni vasalul, sclavul vreunui prinţ păgân, ca în schimbul bogăţiilor şi onorurilor ce vor răsplăti serviciile lui, să se expună a ridica armele în contra suveranului şi a ţării sale. Acestea sunt trăsături caracteristice, care poartă o dată cu ele. Găsim în ele, împreună cu ura contra necredinciosului, ca o amintire despre membrii familiei Com-

nenilor, care, de mai multe ori în cursul secolului al XII-lea nu şi-au făcut niciun scrupul din a-şi oferi serviciile Turcilor şi nefiindu-le teamă, pentru a-şi răsbuna ambiţiile înfrânte, să ridice armele împotriva patriei lor.

Ca şi ei, Belthandros se încăpăţânează în fuga lui. „El străbătu, spune poemul, multe ţări, *toparchii* şi castele; niciun loc nu-i plăcu destul spre a se stabili acolo. El străbătu Anatolia şi ţara Turcilor, vizită oraşele şi fortăreţele lor". In „clisurile" munţilor el învinge pe tâlharii care vor să-l oprească din drum şi după ce trece Taurus, coboară în Armenia. Toată această geografie e de o exactitate perfectă şi trebue să reţinem în trecere menţiunea regatului armean din Cilicia şi a castelului din Tars. Dar, după aceste indicaţii aşa de precise, deodată povestirea ia o întorsătură cu totul fantastică.

In apropiere de Tars, cavalerul găseşte un râu, pe apele căruia străluceşte un astru de foc. Călăuzit de această flacără, merge în susul râului şi, după zece zile, zăreşte un castel măreţ. „Era zidit din agate şi făcut cu o artă admirabilă. Zidurile erau încoronate cu capete de lei şi de balauri de aur, cu diferite culori, pe care artistul îi executase cu o îndemânare prodigioasă. Din boturile lor ieşea un răget înfricoşător: păreau că se mişcă întocmai ca nişte fiinţe vii, că vorbesc şi răspund unul altuia. Din acest castel ieşea fllviul de foc. Belthandros se apropie atunci de porţile fortăreţei. Una din ele era de diamant şi în mijloc văzu caractere săpate şi această inscripţie zicea: „Acela pe care nu l-a lovit încă niciodată săgeţile dragostei, nu merită să vadă Castelul Dragostei".

Natural, această oprire nu face decât să deştepte curiozitatea cavalerului. El sare cu hotărîre peste poartă şi paşii lui îl plimbă din minune în minune. Străbate mai întâi grădini vrăjite, pline de umbră şi de flori; apoi întâlneşte o fântână ciudată, „fântâna dragostei", ale cărei ape limpezi şi reci sunt păzite de o pasăre de piatră, care deodată prinde viaţă şi îşi ia sborul. In sfârşit, ajunge în faţa unui palat admirabil: zidurile sunt de agată şi înaintea tricliniului se ridică o statue înaltă şi elegantă. Tricliniul însuşi e zidit din safire şi pe acoperiş trei pietre preţioase aruncă până departe o lumină strălucitoare. Interiorul sălii este tot decorat cu

statui. Sunt figuri înlănțuite, prizonieri ai dragostei și toate par însuflețite. Unele gem și plâng; celelalte par transfigurate de bucurie; și inscripțiile gravate pe fiecare din ele arată că sunt victimele și sclavele Dragostei. Dintre toate aceste figuri, una mai ales isbește pe Belthandros. E o statue de safir, cu fața încărcată de tristețe, pe jumătate stând pe pământ. O inscripție e săpată pe ea: „Belthandros, al doilea fiu al lui Rodophilos, împăratul țării Romanilor, suferă de dragoste pentru fiica regelui Antiohiei Mari, Chrysantza, frumoasa și strălucita porfirogenetă". Puțin mai departe, o altă imagine atrage atenția cavalerului. E un om rănit în inimă de o săgeată a Dragostei și jos se citește aceasta: „Fiica regelui Marii Antiohii, Chrysantza, a fost iubită de Belthandros. Dragostea i-a despărțit în două jumătăți".

Plin de îngrijorare despre soarta care îi e astfel prevestită, cavalerul vrea să știe mai mult și să vadă „toată dulceața amară a acestui Castel al Dragostei". El pătrunde atunci într'o cameră minunată, numai în diamante și pietre prețioase. Cupolele ce o acopăr par abia a atinge pământul, ca și cum arhitectul ar fi voit „să imite sferele cerești". Dedesubtul lor, în mijocul sălii, un bazin mare cu marginile de pietre prețioase, este înconjurat de animale mecanice. „Erau păsări de aur, fiecare cântându-și cântecul obișnuit și făcând să se audă glasul ei deosebit; și toate păreau înzestrate cu viață". In fundul camerei, pe un piedestal acoperit cu violete, trandafiri și ramuri de aur, este așezat un tron de aur, la picioarele căruia stau arme. Este tronul stăpânului, al Dragostei, în fața căruia Belthandros este invitat să apară. Și zeul, „purtând pe cap stema imperială, ținând în mână un sceptru mare și o săgeată de aur, întreabă pe cavaler, îl pune să-și povestească aventurile și-i încredințează în sfârșit această misiune delicată: „Să știi aceasta, Belthandros. Mâine voiu avea aici patruzeci de fete tinere, de rasă nobilă, toate încoronate cu diademe, toate fiice de regi, toate încântătoare la trup și la față. Intre ele toate, vreau ca tu să recunoști pe cea mai frumoasă, numai prin judecata ta". Și dându-i o vargă de aur: „Aceleia dintre toate pe care o vei crede cea mai frumoasă, îi vei da această vargă, ca reginei frumuseții".

Scena judecății este una din cele mai curioase din tot poemul. Ea evocă, în mod natural, amintirea judecății faimosului Paris și de asemenea a concursului de frumusețe care se instituia în Bizanț, când era vorba de a găsi o femeie demnă de a se căsători cu împăratul: dar pe lângă aceasta, scena e tratată cu o vervă ironică și batjocoritoare, care amintește glumele cu care evul mediu occidental se distra pe socoteala sexului frumos. Pentru toate aceste motive, episodul merită a fi analizat cu oarecare amănunte.

Când Belthandros se găsește în prezența celor patruzeci de fete tinere, una din ele se desprinde din grup și adresându-se tânărului: „Seniore, fii indulgent cu mine, nu mă judeca rău". Iar el: „In adevăr, doamnă, vă cred foarte departe de premiu: căci ochii dv. au ceva înroșit și tulbure". Celei de a doua îi reproșează buzele cam mari, care o urîțesc, celei de a treia tenul prea negru, celei de a patra sprâncenele rău desenate. Aceasta nu stă dreaptă, cealaltă e prea mică: și de fiecare dată judecătorul adaugă cu ironie că aproape merită ramura de palmier. A șaptea are dinții rău așezați: „Unele se pleacă spre spate, altele în față. Prin urmare, vă repet că nu dv. veți fi cea aleasă". In urmă, rămân trei candidate. Belthrandros le examinează multă vreme, le pune să defileze în fața lui, spre a-și da seama, cum spune poetul, „de frumusețea obrazului, de statura lor, de mersul, de mișcările, de prestanța lor". Lung, cu atenție, „ca un artist", cum spune textul, el e examinează. La urmă, una e îndepărtată pentrucă are puf sub brațe, cealaltă pentrucă ochii ei sunt puțin umbriți și vagi. Dar cea din urmă este admirabilă. „Sprâncenele ei sunt negre și desenate artistic; Grațiile au lucrat spre a forma frumusețea figurii ei; dinții sunt ca perlele, obrajii au culoarea trandafirilor, buzele au strălucirea acestora; un parfum dulce iese din gura ei; bărbia e rotundă; brațele albe și delicate, gâtul de asemenea; talia are frăgezimea trestiei, mersul e grațios, toată ființa ei este perfectă; s'ar zice că Grațiile ies din ea. Pieptul său e o grădină a dragostei, mersul ei o minune; când înaintează, plimbând privirile în jurul ei, îți încântă inima, te înnebunește. Tu însuți, o! rege — iartă în-

drăzneala vorbirii mele — dacă ai întâlni-o, ai cădea la picioarele sale".

Belthandros dă vergeaua de aur acestei frumuseți incomparabile, apoi dă Dragostei raportul despre misiunea ce i-a fost încredințată. Și deodată, ca un vis, tot ce înconjoară pe cavaler, zeul, fetele frumoase, totul se topește și dispare. Rămas singur, Belthandros străbate iar palatul, grădinile; el citește iar, pe gânduri, inscripțiile profetice, care-i vestesc soarta; și ieșind din minunatul Castel al Dragostei, își reia drumul, împreună cu călăreții săi.

După cinci zile de mers, ajunge în împrejurimile Antiohiei și pe câmpie întâlnește vânătoarea regală. Îndată sare jos de pe cal, se prosternează respectuos la picioarele prințului străin și acesta, sedus de bunăvoința tânărului Grec, îl ia în serviciul său. Imediat Belthandros dă dovadă de meritele sale: cu o săgeată dibace, doboară un vultur, care pusese ghiarele pe șoimul de vânătoare al regelui. Astfel cavalerul este repede în mare favoare la curte și în orice oră este admis în familiaritatea suveranului.

Ori, într'o zi, pe când intrase fără veste la rege și regină, el zări pe fiica lor Chrysantza și cu uimire recunoscu în ea pe tânăra femeie căreia îi dăduse vergeaua de aur în Castelul Dragostei. Ea recunoaște de asemenea pe cavaler; între cei doi tineri se schimbă semne discrete și dragostea pune îndată stăpânire pe inimile lor. Dar nu trebue să uităm că scena se petrece într'o curte din Orient. Prințesa Chrysantza, foarte supraveghiată, rămâne inaccesibilă; și timp de luni de zile, departe unul de altul, îndrăgostiții se consumă zadarnic.

Intr'o seară totuși, pe când tânăra fată s'a coborît în grădina particulară a palatului, crezându-se singură, își revarsă dragostea și jalea: „Să știi bine, Belthandros, că pentru tine sufăr, mi se roade inima și mă consum în zadar. Iată doi ani și două luni de când port dragostea ta ascunsă în inimă și în secret sunt sclava ta. Când voiu putea oare să te văd, când voiu putea să te cunosc?" La această chemare pasionată, cavalerul, care din întâmplare e aproape, se repede; și mai întâi, sub puterea emoției, amândoi îndrăgo-

stiții leșină. Apoi Belthandros își reclamă drepturile și Chrysantza nu se lasă rugată: „Și, la zgomotul sărutărilor lor, spune poemul, la vederea îmbrățișărilor lor, chiar și arborii nesimțitori se asociază la fericirea lor."

Din nefericire, dimineața gărzile au zărit pe Belthandros. Il prind, îl închid. Dar îndemânateca prințesă găsește un mijloc spre a salva în același timp și fericirea și pe amantul său. Ea cheamă pe Phaidrocatza, servitoarea ei credincioasă și o învață ce să facă. Ea va spune că pentru ea a sărit cavalerul poarta grădinii oprite. „Stăpâna mea aurită, răspunde servitoarea, tu știi, am fost crescută împreună cu tine și cunoști dragostea ce ți-o port. Sunt servitoarea și sclava ta; m'aș arunca în apă pentru tine". Ea primește deci să joace rolul ce i se propune; în același timp Belthandros, înștiințat în închisoare de grija Chrysantzei, se învoește la această comedie. Și totul se aranjează cât se poate de bine.

Cu o indignare prefăcută, prințesa aleargă la rege, tatăl său; ea cere pedepsirea obraznicului care a îndrăznit să pătrundă în grădina sa particulară. O curte de justiție e convocată, Belthandros, e adus înaintea ei. Dar când este invitat să se explice: „Iubesc pe Phaidrocatza, seniore, zice el, din ziua în care am intrat în serviciul vostru". La această mărturisire, regele, bun prinț, iartă și, cu toată nemulțumirea ascunsă a fiicei lui, el poruncește să fie căsătorit tânărul cu servitoarea.

Descrierea nunții cuprinde mai multe detalii demne de remarcat. Se începe prin a se da la palat un mare ospăț, la care asistă, împreună cu bărbații, Chrysantza și femeile curții; apoi în fața notarului se semnează contractul unde este înscrisă zestrea pe care prințesa o dă servitoarei și cea pe care regele o dă lui Belthandros; patriarhul binecuvântează pe soți și deasupra capului lui Belthandros regele ține coroana nupțială, pe când Chrysantza o ține deasupra capului Phaidrocatzei. In sfârșit, fiecare se întoarce în apartamentul său. Dar înainte de a se despărți, prințesa a spus încet servitoarei: „Ia seama să nu-mi răpești pe seniorul meu". Este deci o „căsătorie albă" aceea a noilor soți. Și în dosul acestui sub-

terfugiu, liniştiţi, Belthandros şi Chrysantza continuă legătura lor secretă.

Astfel trec zece luni. Dar tânărul e îngrijorat; se teme de indiscreţii; propune Chrysantzei să fugă cu el. Intr'o noapte întunecoasă, cei doi amanţi fug; sub furtună, în vânt, pe ploaie, ei ajung la ţărmul unui fluviu, care trebue trecut în grabă: căci sunt urmăriţi. Belthandros se aruncă în apă, ducând pe Chrysantza. Dar curentul îi desparte şi cavalerul ajunge singur pe celălalt mal. După cum anunţa inscripţia din Castelul Dragostei, cei doi amanţi par pentru totdeauna smulşi unul altuia.

Disperat, Belthandros merge de-a-lungul ţărmului, dar nu găseşte decât cadavrul credincioasei Phaidrocatza. Din partea sa, pe malul celălalt, Chrysantza descoperă cadavrul unuia din călăreţi şi mai întâi crede că e trupul amantului ei. Nebună de durere, ea reciţă asupra lui plângerea funebră şi e gata să se omoare, când deodată, de pe celălalt mal, aude a voce care o chiamă. Indrăgostiţii se regăsesc fericiţi, cu toată starea de plâns în care se află; ajung la mare, unde o corabie este gata să-i ia. Vasul e stăpânit de Greci şi îndată se recunosc. Rodophilos împăratul pierzând pe fiul său mai mare, trimite în lumea întreagă să-l caute pe cel mic; oamenii lui sunt pe bord, şi ne închipuim bucuria lor, când Belthandros îşi spune numele. In grabă, corabia se întoarce în Bizanţ, unde împăratul face o mare primire fiului său şi Chrysantzei. Sunt căsătoriţi cu mare pompă şi în chip de epilog, Rodophilos spune asistenţei: „Vedeţi, granzi ai curţii mele, vedeţi, demnitari ai palatului meu, am regăsit pe şoimul meu pierdut: era mort şi iată-l întorcându-se din adâncul lui Hades".

II

In acest curios roman de aventuri, s'a crezut că se regăsesc urmedestul de numeroase de influenţe occidentale. Inceputul poemei părea că oferă o primă dovadă. „Apropiaţi-vă, spune autorul, graţioşi auditori şi daţi-mi pentru un moment, atenţia voastră; vă voiu povesti o istorie încântă-

toare, o aventură extraordinară. Fiecăruia îi va face plăcere şi va uita grijile ascultând-o". Şi după o analiză sumară a subiectului: „Incordaţi-vă atenţia, încheie poetul şi urmăriţi povestirea mea; veţi vedea că nu mint". Este tonul truverilor din Occident, felul lor de a deştepta curiozitatea asistenţilor şi de a obţine liniştea, în momentul când îşi încep povestirea. Aceasta nu e tot. Sub travestirea lor bizantină, numele eroilor istoriei arată în mod ciudat originea lor latină: şi de altfel poetul însuşi are grijă să spună că „în limba Romanilor" se numesc Rodophilos şi Belthandros: ceea ce ar putea să ne facă să presupunem că aceste numiri nu sunt decât traducerea pronumelor latine ca Rudolf sau Bertrand. Multe nume şi obiceiuri din Occident apar de altfel în roman: astfel suna termenii de πούπολον (şoim), φαλχώνιν (popor). Este un fapt remarcabil de asemenea să vedem pe prinţul Antiohiei plăcându-i distracţia cu totul occidentală a vânătoarei cu şoimul; e un obiceiu absolut feudal propunerea ce i-o face Belthandros „de a deveni supusul său". Se mai observă că acel Castel al Dragostei pare a-şi avea prototipul în poezia provensală şi în sfârşit substituirea hainelor Chrysantzei acelora ale Phaidrocatzei, în seara nunţii, aminteşte puţin felul în care în romanul lui Tristan şi Isoldei, credincioasa Brangien ia locul saăpânei sale lângă regele Marc.

Trebue să ne păzim totuşi de a da prea multă importanţă acestor asemănări adeseori superficiale. De sigur, autorul poemului cunoaşte obiceiurile latine şi totul ne face să credem că unele din ele erau răspândite în lumea greacă în care scria. Dar sub acest vestmânt de împrumut, culoarea generală rămâne pur bizantină şi e curios să vedem sub ce aspect caracteristic ne prezintă societatea din timpul său acest roman posterior cruciatelor.

Mai întâi, religia ocupă un loc foarte mare. Am văzut ce ură simt personajele romanului pentru păgâni şi necredincioşi. Alte trăsături nu sunt mai puţin semnificative. Când Belthandros şi Chrysantza găsesc cadavrele tovarăşilor înnecaţi din greşeala lor, ei se îngrozesc la gândul socotelii pe care vor trebui s'o dea „înaintea judecătorului neînduplecat, marele şi teribilul judecător". Se ştie cum a chinuit su-

fletul oamenilor din evul mediu ideea Judecății din urmă, mai ales în Orient. Astăzi încă nu există biserică grecească în care să nu fie reprezentată, cu un lux de detalii înspăimântătoare, groaznica scenă a „venirii a doua a lui Hristos".

Trebue să observăm pe de altă parte importanța pe care o au în poem amintirile împrumutate antichității. Portretul Amorului, ținând în mână o săgeată de aur, pare inspirat din vreo statue grecească: și se cuvine să adăugăm că această măreție ce înconjoară pe zeu este cu totul în tradiția romanului bizantin. In poemul său Hysmineu și Hysmianis, Eustathios Makrembolites a descris sub aceleași trăsături pe zeul Amorului, urcat pe un car de triumf și înconjurat de o pompă regală. Bizanțul secolului al XII-lea și al XIII-lea păstrase cu grijă moștenirea invențiilor alegorice și mitologice create odinioară de Grecia și Alexandria.

Ceea ce isbește de asemenea în istoria lui Belthandros și a Chrysantzei, este locul pe care-l ține natura. Obiectele neînsuflețite sunt fără încetare asociate de poet la emoția personajelor: și aceasta e o trăsătură care se întâlnește, cum am văzut, și în epopeea lui Dighenis Akritis. Iată de exemplu descrierea celui dintâi cantonament al lui Belthandros, după ce a părăsit casa părintească: „Era o noapte cu lună, o noapte delicioasă; un izvor țâșnea în livada înverzită. Cavalerul își înalță cortul și se așează; și, după ce s'a așezat, își luă instrumentul de muzică și cântă și cu glasul plin de suspine, cânta această doină: „Munți, câmpii și dealuri, strâmtori și văi, plângeți împreună cu mine soarta mea tristă". La fel, când apare Chrysantza „strălucitoare ca soarele", natura întreagă o sărbătorește; „văile începură să danseze, munții să sară de bucurie". Este chiar câteodată oarecare afectație în felul cum emoțiile omenești deșteaptă un ecou în animale. Când, pe țărmul fluviului, Belthandros și Chrysantza s'au despărțit, două turturele încearcă să-i „consoleze". Bărbatul sboară în jurul cavalerului și „compătimește durerile lui, ca o ființă omenească". Femela nu mai părăsește pe tânăra femeie și când aceasta leșină pe cadavrul în care crede a-și recunoaște amantul, „turturica aduse apă cu aripile și stropi pe tânăra fată spre a o deștepta". E oarecare exces și o pre-

ţiozitate cam de prost gust; dar inspiraţia e în întregime bizantină şi nu datoreşte nimic Occidentului.

De asemenea, în descrierea ceremoniilor şi a clădirilor se regăseşte luxul din reşedinţele şi serbările imperiale. Nu numai în romanele greceşti din secolul al XII-lea, în Callimah şi Chrysorrhoe sau în Hysmineu şi Hysminias, se întâlneşte grizonul păzind fântâna Amorului, apartamentele somptuoase, animalele mecanice înconjurând bazinul din tricliniu. Se ştie că una din curiozităţile palatului imperial din Bizanţ era platanul de aur, în care sburau şi cântau păsări mecanice şi în faţa tronului basileului erau aşezaţi lei şi grifoni de aur, pe care o mişcare ingenioasă îi făcea să se ridice şi să răgească. Ceea ce este încă remarcabil, este locul pe care-l ţine eticheta (τάξις) în poema noastră, fie că e vorba de a orândui ordinea banchetelor sau de clasarea ierarhică a marilor demnitari. In sfârşit, toate palatele pe care le descrie poetul sunt pline de gărzi, de eunuci, cum erau palatele din Bizanţ sau din Orient. Protocolul este stăpân aici şi pune toată distanţa care trebue între împăratul Romanilor, basileul şi „regele" (ῥήγα) Antiohiei. Fără ca să fie de altfel, în ce priveşte obiceiurile curţii, nicio deosebire importantă între cele două capitale: Chrysantza, fiica regelui franc este numită „porfirogenetă", cum sunt în realitate prinţesele de sânge imperial.

Moravurile sunt de asemenea curat bizantine. Am notat concursul de frumuseţe, amintire a unui obiceiu scump pentru curtea bizantină. Aiurea şi aceasta aminteşte epopeea lui Dighenis Akritis, este vorba despre apelaţi şi Belthandros e reprezentat undeva trăgând „sabia sa de apelate" (τὸ ἀπελατίκι). Alte trăsături evocă de asemenea amintirea obiceiurilor societăţii bizantine. Iată descrierea serbărilor care întâmpină întoarcerea celor doi amanţi la curtea lui Rodophilos. „Tatăl, când zări pe fiul său Belthandros, îl îmbrăţişă şi de asemenea îmbrăţişă pe frumoasa Chrysantza. Şi femeile marele doamne îl înconjurau, îl aclamau, îi aduceau onoruri, zicând: „Mulţi ani fiului basileului şi al basilissei". Şi tot poporul, mari şi mici erau veseli. Impăratul Rodophilos dansa de bucurie şi, în fericirea lui, poruncea tot felul de distracţii

frumoase, muzicale și altele. Apoi porunci să vină episcopul și clericii lui și el însuși puse coroana de nuntă și a a împeriului pe capetele lui Belthandros și Chrysantzei. Insurat și în același timp proclamat autocrator, cu concursul senatului și al poporului, Belthandros e întronat împărat și Chrysantza e făcută împărătească. Și muzicile cântară conform etichetei și ospățul fu servit și se așezară la masă". N'am putea spune că e un extras din Cartea de Ceremonii sau un ecou al serbărilor pe care-i place să le descrie epopeea lui Dighenis? In decorul său exterior, Bizanțul pe care-l descrie scriitorul din secolul al XIII-lea este încă absolut asemănător cu Bizanțul din secolul al X-lea.

La fel, jelania funebră a Chrysantzei peste trupul amantului său ne duce în viața reală din secolul al X-lea sau al XI-lea. „Belthandros, lumina mea, ochii mei, sufletul și inima mea, astfel te găsesc mort, astfel te văd neînsuflețit. In loc de draperiile strălucitoare ale palatului regal, de vestmântul acoperit cu pietre prețioase cu care trebuia să fii împodobit, tu zaci gol pe malul fluviului. Tu ești jalea tatălui tău, a fraților, a rudelor tale. Servitorii, servitoarele tale nu vor veni deloc să te jelească și să te plângă? Unde sunt regele și regina, tatăl și mama mea, spre a plânge cu mine și a împărtăși durerea mea? Unde e mângâierea pe care ar trebui să mi-o aducă ai mei? Din toate rudele tale, numai eu singură sunt aici, nenorocită, mizerabilă, copleșită de soartă. Ce voiu face, nefericita? ce voiu deveni eu, străină? Ce drum voiu urma, disperată cum sunt? Peste tot este nenorocirea, necunoscutul... Vreau să-mi străpung inima, vreau să fiu înmormântată împreună cu tine; cu tine voiu muri, cu tine voiu coborî în Hades, decât să trăiesc în durere restul vieții mele. Nenorocire mie, nefericita! Nu știu ce se va întâmpla cu mine! Vai!" In același fel își striga durerea Psellos, pe mormântul surorii sale. Nici aici Bizanțul nu schimbase nimic.

Astfel, în acest poem, care vrea să pună față în față două civilizații, în care lumea latină din Antiohia se opune lumii grecești a Bizanțului, dacă lăsăm la o parte câteva obiceiuri împrumutate din Occident, cum ar fi legătura feudală sau vânătoarea cu șoimul, nu se vede aproape nicio trăsă-

tură de influență străină în descrierea ce ni se face despre societatea acelei vremi. Fondul rămâne curat bizantin și civilizația greacă pare a fi dat mult mai mult decât a primit dela acei baroni franci veniți ca niște cuceritori. Este ceea ce arată și mai bine romanul lui Lybistros și al Rhodamneei. Vom vedea cum în secolul al XIII-lea și al XIV-lea, Bizanțul păstră încă ceva din acea putere de asimilare, prin care făcuse să intre atâtea popoare în marea unitate a elenismului.

III

Romanul lui Lybistros și Rhodamneei începe într'un fel destul de ingenios: „Intr'o livadă, spune poetul, pe malul unui fluviu, un tânăr mergea pe o cărare strimtă. Livada îl invita să-și înalțe cortul, râul cel limpede să-și potolească setea. Una avea grația, cealaltă atracția dulce, una prin arborii, florile și izvoarele sale, cealaltă prin limpezimea și dulceața apelor sale. Dar cavalerul părea preocupat de altceva. Era un om frumos, Latin de rasă și nobil, viteaz, sprinten, cu statură elegantă, cu înfățișare solidă și viguroasă; era blond, înalt; bărbia îi era rasă, părul tăiat în triunghiu. Călărea pe un cal frumos, avea în mână un șoim; un câine îl urma. Era acoperit cu arme strălucitoare și tot urmându-și drumul, lacrimi îi izvorau din ochi, suspine îi ieșeau din piept."

Acest cavaler rătăcitor, occidental în costum și înfățișare, nu este altul decât Lybistros, regele țării Libandros. Și iată că pe cărarea singuratecă trece un alt cavaler. El se apropie de Lybistros, îl întreabă și sfârșește prin a-i smulge povestirea aventurilor sale. Dar mai întâi cei doi cavaleri se unesc printr'un jurământ de credință; după care, Lybistros își începe astfel povstea.

„In țara mea, prietene, eram un om puternic, un senior bogat, temut de toți și de o vitejie incomparabilă. Aveam bucuria ca tovarășă, nepăsarea ca prietenă; tot ce era plăcut și frumos mi se întâmpla în mod natural". Ca și Parsifal din drama wagneriană, acest om fericit era insensibil la dragoste, insensibil dorinții și n'avea decât dispreț și batjocuri pentru

cei pe care-i vedea căzând sub povara lor. Dar, spre deosebire de Parsifal, el nu trebuia să reziste totdeauna ispitei. Dragostea atotputernică îl așteaptă în adevăr și-l pândește. Și într'un episod frumos, care nu-i lipsit de analogie cu acela în care Parsifal învață compătimirea față de animale, Lybistros vede revelându-i-se forța neînvinsă a dragostei. După cum Parsifal omoară lebăda, tânărul doboară la vânătoare o turturică și cu uimire vede căzând la picioarele lui, moartă de durere, tovarășa păsării pe care a ucis-o. Și după cum Gurnemanz întsrurește pe Parsifal, bătrânul sfetnic al lui Lybistros îl învață atunci „misterele dragostei și legăturile dorinții, toată dulceața amară a dragostei" și-l face să cunoască legea dragostei universale, care conduce pe orice creatură.

Unele visuri sfârșesc prin a lumina pe cavaler. El se vede într'o livadă înverzită, printre ape limpezi, arbori umbroși, flori în colori delicioase; deodată o trupă înaripată îl asaltează, îl desarmează și-l conduce în palatul Erotocrației. Ca și în romanul lui Beltandros, o inscripție este gravată pe poartă: „Orice om care nu e robit puterii Amorului, orice om care rămâne insensibil dorinții, nu trebue să cunoască fericirea pe care o împart în castelul Erotocrației. Cel ce vrea să pătrundă înăuntru și să vadă palatul Amorului, trebue să se recunoască sclavul său și să se facă vasalul său". Atunci apar două personaje, unul blond, încununat cu lauri — este Dorința — celălalt îmbrăcat cu o rochie de aur fără centură, încoronat cu mirt — este Voluptatea. Ei introduc pe tânăr înaintea zeului Amorului, așezat pe un tron și care rând pe rând ia înfățișarea unui copil, a unui om matur și a unui bătrân. Lybistros se prosternează la picioarele lui și-i aduce omagii. „Amor, rege puternic, stăpân al lumii, suveran al lucrurilor neînsufletite însăși, tu care cercetezi orice suflet și descoperi orice dorință, tu care faci să se nască orice voluptate, dacă, prin nesimțirea ce am avut față de tine te-am jignit, stăpân al dorinței, nu te supăra de greșeala mea și nu mă pedepsi. Eram un bădăran, să știi, iartă-mă. Mulțumește-te de a-mi fi inspirat teamă și fie-ți milă de mine. Jur să fiu de aici înainte sclavul tău și sclavul legii tale, de a asculta ca un supus de voința și de ordinele tale". Zeul iartă

pe noul său adorator şi-i vesteşte destinul lui viitor. Va iubi o prinţesă indiană, Rhodamnea, fiica regelui Chrysos, o va pierde după un an prin farmecele unei vrăjitoare, vreme de doi ani o va căuta prin lume şi în sfârşit, se va întoarce să domnească împreună cu ea în Argyrocastron. Incă un vis duce pe tânăr în „grădina Amorului". El întâlneşte aici pe zeu, ţinând într'o mână un arc de argint, conducând cu cealaltă pe „tânăra fată predestinată bucuriei inimii mele, pe tânăra fată, lumina ochilor mei". „Lybistros, îi spune Amorul, vezi pe această fată? Admiri frumuseţea ei, eşti încântat. Este Rhodamnea, fiica regelui Chrysos. Pe ea ţi-am făgăduit-o. Pe ea trebue s'o cucereşti. Intinde mâna; să trăieşti ani mulţi împreună cu ea, să mori lângă ea şi pleacă rebelul tău cap sub jugul Dragostei".

Devenit astfel vasalul Amorului, Lybistros nu poate decât să-şi urmeze destinul. După sfaturile sfetnicului său credincios, el pleacă la drum împreună cu o sută de cavaleri spre a găsi pe frumoasa sa şi după multe încercări ajunge în faţa castelului, ale cărui ziduri strălucesc la soare. Este Argyrocastron, „castelul de argint".

Poetul face aici o descriere curioasă a reşedinţei regelui Chrysos. Deasupra turnurilor care-l apără se ridică statui de marmoră şi de bronz, reprezentând oameni de arme şi muzicanţi şi la suflarea vântului ies acorduri armonioase din instrumentele pe care le ţin. Deasupra porţilor, alte figuri reprezintă pe cele douăsprezece Virtuţi şi o inscripţie face cunoscut numele şi darurile fiecăreia. Mai departe, sunt cele douăsprezece Luni, fiecare sub aspectul unei figuri simbolice, întovărăşită de o inscripţie. Şi în sfârşit sunt cele douăsprezece genii, Amorul, Buna primire, Simpatia, Afecţiunea, Perseverenţa, etc., şi fiecare poartă o tăbliţă cu o inscripţie. Dar, în faţa atâtor minuni, cavalerul rămâne destul de încurcat: el nu ştie prin ce mijloc să ajungă la frumoasa lui. Din fericire, unul din tovarăşii săi descoperă locul unde se află apartamentul Rhodamneei şi intră în legătură cu un eunuc al prinţesei. După sfatul său, Lybistros scrie o scrisoare şi o aruncă cu ajutorul unei săgeţi pe terasa fetei. Servitoarele Rhodamneei, foarte intrigate, se ceartă pe săgeată şi pe scrisoare, ne-

ştiind căreia din ele îi e destinată ; la urmă, o duc stăpânei lor; şi aceasta, ca o femeie curioasă, nu are linişte până ce nu va cunoaşte pe autor şi nu va vedea pe îndrăsneţul îndrăgostit.

Indată se începe o corespondenţă. Mai întâi Rhodamnea ezită; dar Amorul însuşi vine în ajutorul cavalerului, silind pe frumoasă să se predea şi eunucul de asemenea pledează pe lângă stăpâna sa cauza lui Lybistros. Zadarnic încearcă tânăra fată să se înşele, zadarnic încearcă a crede că aceste mesagii pasionate sunt adresate uneia din servitoarele ei; pe nesimţite, încep a-i face plăcere scrisorile, dragostea aprinde inima ei şi sfârşeşte prin a răspunde. Trebue să mărturisim de altfel că nimic nu-i mai obositor decât această corespondenţă, în care poetul simte plăcerea să filosofeze asupra dragostei. Totuşi, în aceste fleacuri se întâlnesc unele lucruri frumoase, ca această serenadă pe care Lybistros o cântă sub ferestrele iubitei: „Cavalerul iubeşte pe fata născută din soare, nobilul cavaler iubeşte pe frumoasa fată. Pentru dragostea frumoasei sale, el îşi înalţă cortul în livadă, sub lumina pe care frumoasa mea o egalează şi-o întrece în strălucire. Frumuseţea frumoasei a făcut în aşa fel încât cavalerul e captiv, departe de ţara lui de naştere şi-a suferit multe neplăceri spre a găsi pe frumoasa lui; şi acum când a găsit-o, el este tot tulburat şi din nou suferă pentru dragostea ei. Cavalerul e de rasă nobilă. Fata este incomparabilă. El o priveşte şi suspină şi sufletul lui e rupt şi tulburat de durere. El priveşte soarele şi-i aminteşte tot ce-a suferit pentru ea; şi pe lună, când străluceşte, el o roagă cu lacrimi să spună frumoasei să nu-l mai tulbure pe nedrept". In sfârşit, el însoţeşte ultima scrisoare de un inel şi prinţesa se hotărăşte să-i dea o întâlnire.

Dimineaţa, în adevăr, frumoasa Rhodamnea iese din castel spre a se duce la vânătoare. Ea încalecă pe un cal alb, împodobit cu purpură şi aur. Ea însăşi, zice poetul, este îmbrăcată „după moda Latinilor" şi acoperită cu o mantie de aur, care atârnă aproape până la pământ. E aşa de frumoasă, încât numai vederea ei robeşte toate inimile: „Niciodată pământul n'a făcut ceva mai frumos", spune textul. Faţa ei e

rotundă ca luna plină, tenul alb ca zăpada; ochii ei întunecaţi sunt dulci şi încântători. Insăşi mâinile Graţiilor i-au modelat nasul; buzele ei par un trandafir întredeschis spre a primi roua. „In lumea întreagă n'ai putea găsi o frumuseţe asemănătoare". Mulţumită bunăvoinţei eunucului, în sfârşit cei doi amanţi se întâlnesc şi trebue să notăm discreţia cu care poetul alunecă peste momentele delicate ale întrevederii lor.

Dar Frederic, regele Egiptului, vine să ceară mâna Rhodamneei, care i-a fost făgăduită. Atunci prinţesa se hotărăşte să-şi mărturisească dragostea tatălui său şi amândoi pretendenţii îşi dispută mâna ei în câmp închis. Lupta e aspră, dar Lybistros iese învingător; şi îndată este proclamat rege, asociat de Chrysos la domnie şi se căsătoreşte cu Rhodamnea. Fericirea soţilor e perfectă: „In apartamentul tinerei femei, povesteşte Lybistros, se afla o grădină interioară. Era o bucată din paradis, un loc de fericire, un izvor de bucurie". Dar acolo se ridica o statue misterioasă, pe care o inscripţie profetică vestea cavalerului noui suferinţe: „După bucurie, se citea pe ea, din nou Lybistros va găsi durerea, doi ani de încercări şi apoi reîntâlnirea după exil, fericirea după loviturile soartei".

In adevăr, regele Egiptului e cam vrăjitor şi va întrebuinţa magia spre a se răzbuna pe rivalul său. Intr'o zi Lybistros şi Rhodamnea erau la vânătoare. „In mijlocul câmpiei, povesteşte cavalerul, întâlnesc un negustor; avea cu el o mulţime de cai şi de oameni şi o bătrână îl întovărăşea, aşezată pe o cămilă. El se coborî şi veni să mă salute şi eu îi spusei: Cine eşti tu, omule şi de unde vii? — Sunt un negustor din Babilon. — Şi ce ai de vânzare, îl întrebai. — Tot felul de lucruri, argint şi pietre preţioase, perle şi mătăsuri, tot ce poţi dori mai frumos. — Ai pietre preţioase, negustorule, le cumpăr. — Şi am de asemenea un cal măreţ, nu există altul mai admirabil pe pământ". Prinţesa doreşte să încerce calul; ea se urcă în şea, dar în curând nu mai e stăpână pe armăsar. In acelaşi timp Lybistros ia un inel; dar abia l-a pus în deget şi cade jos ca mort. Când îşi recapătă cunoştinţa, Rhodamnea a dispărut. Şi de atunci o caută prin lume. Tocmai în timpul

acestui drum rătăcitor el întâlnește, pe cărarea singuratecă, pe celălalt cavaler, Klitobos.

După ce Klitobos la rândul său, într'o digresiune de altfel destul de lungă, a povestit propriile sale aventuri, cei doi tovarăși își urmează drumul împreună. Și în curând un vis le arată drumul ce trebue să ia spre a regăsi pe Rhodamnea și pe răpitorul ei. Puțin mai târziu, pe țărmul mării, ei întâlnesc o femeie bătrână, „neagră ca o Sarasină". Este tocmai vrăjitoarea care odinioară a ajutat pe regele Egiptului să răpească pe soția lui Lybistros; dar prințul i-a răsplătit rău serviciile și ea e gata să se răzbune împotriva lui. Aici, poemul se întinde mult asupra capitolului vrăjitoriei; bătrâna explică pe larg celor doi cavaleri tot ce puterea sa magică îi permite să săvârșească. Știe să întrebe astrele, să prevestească viitorul, să cheme pe demoni în nopțile fără lună, să coboare cerul pe pământ. Spre a o servi, demonii iau mii de forme omenești; ea are la porunca ei cai măreți, care străbat într'o noapte distanțe fantastice. Își pune toată știința în serviciul celor doi prieteni; apoi, închizându-i în coliba sa, la miezul nopții ea cheamă spiritele răufăcătoare și, învățată de ei, ea informează pe Lybistros și Klitobos despre soarta Rhodamneei. Virtuoasă, prințesa a rezistat dorințelor regelui din Egipt; ea a cerut, înainte de a fi a lui, și a obținut un soroc de patru ani; pentru moment, ea ține un mic han la țărmul mării Egiptului.

Inarmați cu instrucțiile vrăjitoarei și urcați pe caii ei, cei doi cavaleri pleacă spre a o găsi. Mai întâi Klitobos se prezintă singur la ea și încet-încet o pregătește pentru surpriza ce o așteaptă. „Mâine, îi spune el, vei vedea pe Lybistros". La acestea, leșinuri, apoi izbucniri de bucurie: în primul moment, prințesa nu poate crede în fericirea ei. Dar în curând amanții se regăsesc; ei fug din Egipt, călărind tot pe caii vrăjitoarei. Lybistros de altfel nu are grijă de recunoștința față de vrăjitoare: la rugămintea Rhodamneei, el omoară pe bătrână cu o lovitură de sabie și „scapă pământul de acest monstru, care nu era decât un demon încarnat". Și toți împreună, acum fericiți, se întorc la Argyrocastron, unde Klitobos, ca preț al devotamentului său, primește mâna sorei Rhodamneei.

IV.

Acesta este poemul lui Lybistros și Rhodamneei. Considerat din punct de vedere literar, este foarte interesant și de sigur unul din cele mai remarcabile printre lucrările de acest gen. O artă foarte savantă, foarte rafinată este unită cu procedee ce amintesc simplitatea naivă a cântecelor populare; și acest contrast este infinit de plăcut. Fără îndoială, este ceva obositor câteodată în întorsătura complicată a povestirii, în afectarea sentimentală a nenumăratelor scrisori de dragoste pe care le schimbă eroii poemului și în care autorului pare a-i fi plăcut să facă paradă de preţiozitate și manierism în întrebuinţarea excesivă și cu deosebire artificială a visurilor, alegoriilor și a altor banalităţi literare. De asemenea, este oarecare stângăcie în repetările în care același episod, de exemplu al întâlnirii amanţilor cu negustorul din Babilon e povestit de două sau de trei ori, în termeni aproape identici. Dar când poetul se liberează de acele lungimi și locuri comune, face dovadă de graţie și delicateţe, găsește accente de emoţie adevărată și de pasiune sinceră. Alături de jocurile de spirit insuportabile asupra πόθος, dragoste și πόνος, durerea ce naște din dragoste, se află, în cântecele de dragoste pe care le-am citat mai înainte, o prospeţime de sentiment adeseori încântătoare In altă parte se găsesc pasaje frumoase, în care vorbește pasiunea pură. Vedeţi de exemplu în ce termeni se exprimă Rhodamneea, când află că bărbatul ei trăiește: „Trăiește, Lybistros. Trăiește, el, pe care farmecele vrăjitoarei l-au făcut să piară. Trăiește, el, căruia dragostea mea i-a adus moartea. Trăiește, el, pe care sufletul meu l-a copleșit de tristeţe. Trăiește, el pe care l-au doborît amărăciunile ce a avut din cauza mea. Dar, dacă e viu, dacă a venit spre mine, cine i-a arătat drumul, cine i-a servit de călăuză? Și nu pot crede că a venit. Căci *cum de n'a venit el însuși la mine?*" Trăsătura finală e de o sensibilitate profundă, de o delicateţe frumoasă și pasionată.

Dar mai ales din punct de vedere istoric trebue să considerăm poemul, pentru tot ce ne învaţă despre istoria societăţii.

Ca şi în romanul lui Belthandros, elementul latin ţine un loc mare în istoria lui Lybistros şi a Rhodamneei. Eroul e Latin şi portretul pe care i-l face autorul îl arată îmbrăcat, înarmat şi ras ca oamenii de rasa sa. Prietenul său Klitobos e nepotul regelui Armeniei, adică al unui prinţ pe care istoria ni-l arată în legături continui cu suveranii statelor france din Siria. In sfârşit, lumea pe care o descrie poemul este plină de obiceiuri din Occident. Ideea legăturii feudale, a omagiului care leagă pe vasal de suveran apare ca lucru familiar, trecut oarecum în moravurile şi limbajul curent. Tovărăşia cavalerească, ce leagă pe cei doi războinici printr'un jurământ reciproc de fidelitate şi de prietenie, apare ca o instituţie cunoscută. Modelele sunt latine, chiar în curtea orientală a tatălui Rhodamneei. Prinţesa, spune poemul, era îmbrăcată cu „veşminte latine" şi într'un câmp închis, într'o întrecere cavalerească, ale cărei detalii poetul le descrie foarte exact, Lybistros şi Fredetic al Egiptului îşi dispută mâna frumoasei. Ceea ce e poate şi mai remarcabil, este că scriitorul grec, asemănător în aceasta cu autorul Cronicii Moreei, îşi declară pe faţă simpatiile pentru Latini: „Iubesc pe Latini, spune Rhodamneea tatălui său: e o rasă de viteji. Şi printre ei, iubesc mai ales pe aceia care luptă pentru dragoste şi pentru glorie".

Cu toate aceste trăsături caracteristice, care dovedesc, ca şi în Belthandros, felul cum unele obiceiuri din Occident se înfiltrară în Orient, ar fi foarte temerar, ca şi pentru Belthandros, să pretindem a găsi în poem imitaţia vreunui model occidental. Dacă societatea descrisă apare pătrunsă de unele elemente latine, ea păstrează totuşi, în ansamblu, o coloare curat bizantină.

Fără îndoială, în acest poem religia nu ţine locul mare pe care i-l face romanul lui Belthandros. Rhodamneea nici nu e creştină şi orice preocupare de propagandă sau de conversiune pare a fi rămas străină autorului. Dar, în schimb, tradiţiile antice sunt tot cu atâta grijă păstrate ca şi în romanele pur bizantine din secolul al XII-lea: găsim fără încetare amintirea şi influenţa operelor artei clasice. Amorul copil, aşa cum e reprezentat, încântător şi grozav în acelaşi

timp sub părul blond care-i umbreşte faţa, e o figură cu totul antică, inspirată de un tip familiar al artei; şi de altfel poetul ne spune „că pare făcut de mâinile unui pictor excelent". Alegoriile Dorinţii, Voluptăţii şi Dreptăţii coboară direct din arta alexandrină şi de acolo vin de asemenea figurile Virtuţilor şi Lunilor care decorează porţile Argyrocastronului şi ale căror atribute autorul le descrie în lungi ἐκφράσεις.

„Martie acoperit cu armură, ţinea într'o mână o sabie, în cealaltă o tăbliţă unde se citeşte: „Eu încep anul, eu sunt soldatul războiului; nu uitaţi că trebue să mergem asupra duşmanului". După el venea Aprilie, un păstor conducându-şi turma, ţinând într'o mână bâtul, în cealaltă o hârtie pe care se citeşte: „Păzesc şi pasc turme numeroase şi săriturile mieilor fac bucuria mea". Mai are forma unui tânăr frumos, pe cap cu o cunună de flori, în mână cu un trandafir. El spune: „Profită de anotimpul frumos, dacă eşti înţelept; nu lăsa zilele frumoase să treacă fără a te distra". Iunie, un om cu umerii largi, cu braţele goale, are mâinile încărcate cu flori multicolore. El zice: „Eu trăiesc în cel mai frumos timp al anului, gust parfumul florilor". Iulie este gol; pe cap are o cunună de spice; într'o mână ţine secera, în cealaltă un snop; şi el zice: „eu secer fructele pământului pe care le-am semănat cu trudă". August pare a gâfâi de căldură şi inscripţia lui laudă băile şi apa răcoroasă, care înviorează pe oamenii însetaţi. Septemvrie culege strugurii. Octomvrie e un vânător de pasări. Noemvrie apare sub înfăţişarea unui plugar, la picioarele lui grâu de semănat. Decemvrie e îmbrăcat într'o mantie grea şi poartă în mână un baston. Ianuarie e un vânător îndrăsneţ; câinele aleargă în urma lui; în mână ţine un şoim şi spune: „Vânătorul nu stă, el aşteaptă prilejul de a alerga la vânătoare". Februarie se arată sub aspectul unui moşneag, cu o maşină de încălzit în mână şi zice: „Mă încălzesc, din cauza frigului; când mă vede aşa de bătrân, nimeni n'ar putea să mă ţină de rău".

Romanele lui Prodrom şi Eustathios cuprind descrieri aproape identice cu ciclul lunilor şi ar fi uşor să regăsim şi în manuscrisele bizantine reprezentări asemănătoare cu figurile descrise de poem. Ele diferă profund, de altfel, de imaginile

prin care Occidentul pictează de obiceiu aceste alegorii: prin aceasta, poemul este absolut bizantin.

El mai este bizantin şi prin dragostea de natură, pe care am observat-o de asemenea şi în romanul lui Dighenis Akritis şi în al lui Belthandros. Găsim în versurile autorului nostru neîncetat descrierea peisajelor încântătoare, a peisajelor aşa cum le-au iubit totdeauna Orientalii, pline de verdeaţă, de flori, de arbori mari şi de ape curgătoare răcoroase şi care dau celor ce le contemplă ideea unei perfecte opere de artă, „făcută de mâna unui pictor". Personajele romanului gustă profund farmecul lor: „Dacă un om, spune Lybistros, s'ar putea instala într'o asemenea livadă şi trăi într'un loc aşa de graţios zilele vieţii sale, n'ar mai dori raiul". Un peisaj frumos e deajuns ca să-i facă să-şi uite toate necazurile şi ei asociază bucuroşi această natură prietenă tuturor emoţiilor pe care le încearcă. „Munţii gem, spune Lybistros, câmpiile suferă împreună cu mine; ţărmurile plâng, livezile sunt mişcate; arborii drumului, strimtorile au auzit durerea mea şi plâng împreună cu mine". Şi Klitobos răspunde: „Arborii strigă durerea mea, livezile disperarea mea, fluviile repetă lacrimile şi dealurile vaietele mele".

De asemenea, în sfârşit, luxul palatelor, al Amorului cu minunile sale, a lui Lybistros cu apartamentele sale intime care par „o bucată de paradis", evocă amintirea splendorilor bizantine. Şi de altfel, obiceiurile curţii bizantine au servit de model descrierii ceremoniilor. Când tatăl Rhodamneei asociază pe Lybistros la tron, „el trimite, spune poemul, patru din arhonţii săi purtând un scut rotund şi pun deasupra pe erou, îl ridică în aer şi aclamă în primul rând numele lui Chrysos autocratorul, în al doilea rând pe al lui Lybistros: „Ani mulţi, strigă ei, basileului Lybistros". Când eroul, reîntors în ţară, ia din nou în stăpânire puterea în mijlocul serbărilor, a muzicii flaşnetelor, a fanfarei tobelor şi trâmbiţelor se asociază σὸφηµία rituală: „Ani mulţi şi fnumoşi lui Lybistros, mare basileu al ţării ilustre a Argyrocastronului şi rege al ţării Libandros, lui şi frumoasei Rhodamnea, basilissa glorioasă şi înfloritoare". Nu se purtau altfel în apartamentele Palatului Sacru, când mulţimea demnitarilor curţii,

Senatul, armata, poporul salutau urcarea pe tron a unui nou împărat.

De sigur, societatea pe care o descrie romanul lui Lybistros e mai rafinată, mai elegantă decât cea pe care ne-o arată istoria lui Belthandros. Dragostea e, ca şi altădată, ocupaţia constantă, plăcerea favorită a cavalerilor, dar această dragoste a devenit o adevărată ştiinţă, care are legile, regulile sale inviolabile pe care trebue să le observe cel iniţiat, ἐρωτοπαιδευμένος din ziua când a primit ἐρωτοδουλεία serviciul dragostei şi fără îndoială, la trubaduri şi minesingheri regăsim o concepţie analoagă şi rafinamente asemănătoare asupra dragostei. Dar amanţii perfecţi ai romanului grec se mişcă într'un decor cu totul oriental. Intâlnirea lui Lybistros şi Rhodamneei cu negustorul din Babilon e un episod luat din realitatea vieţii rătăcitoare de pe drumurile Asiei. Sosirea lui Klitobos la hotelăreasă aminteşte oricui a văzut Orientul o scenă ce nu s'a schimbat de secole: „Aşează-te, scump străin, zice hotelăreasa: există un loc unde vei putea să te odihneşti, un grajd pentru calul tău, o baie, unde te vei spăla. Nu vreau dela tine decât o promisiune: îmi vei povesti ce ai făcut, ce ai auzit, ce ai văzut prin lume". Acestea sunt trăsături, de o culoare vie şi justă, care dau romanului o savoare particulară, dar sunt trăsături de o coloare cu totul orientală.

Astfel, literatura confirmă ceea ce ne a învăţat istoria. In contact cu Occidentul, societatea bizantină nu s'a modificat decât într'un fel cu totul superficial. Fără îndoială, apropierea celor două civilizaţii care rezultă din cruciate, a introdus în Orient unele obiceiuri latine: fără îndoială, înaltele calităţi ale societăţii greceşti, de multă vreme obişnuite cu ideile şi moravurile cavalereşti, au adoptat cu plăcere unele mode şi unele obiceiuri din Occident. Fondul însă a rămas neschimbat bizantin. Şi acest fapt e şi mai adevărat, dacă din lumea curţii şi a nobleţei, trecem la acea parte a societăţii, care reprezintă cu adevărat poporul. Acest popor, am văzut, n'a avut decât ură pentru suveranele străine pe care politica le-a pus să domnească peste Bizanţ; acest popor, încurajat de clerul său, n'a avut decât neîncredere şi

dispreţ pentru toate încercările destinate să-l apropie de Occident. Cu toată sforţarea prinţilor cu toate necesităţile politicii, niciodată cele două lumi ostile nu s'au pătruns nici nu s'au înţeles. Poate a fost o nenorocire pentru Bizanţ, în sensul că Latinii, rău dispuşi faţă de el, rămaseră indiferenţi la încurcăturilor şi ruina lui. Dar, în schimb, aceasta a dat civilizaţiei sale acest aspect particular şi original, care atrage azi aşa de mult şi reţine atenţia istoricului.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLA DE MATERII

	Pagina
1. Viața unei împărătese la Bizanț	5
2. Athenais	22
3. Teodora	40
4. Împărăteasa Irina	58
5. O burgheză din Bizanț în secolul al VIII-lea	82
6. Prea fericita Teodora	97
7. Aventurile romanțioase ale lui Vasile Macedoneanul	114
8. Cele patru căsătorii ale împăratului Leon cel Înțelept	131
9. Theophano	155
10. Zoe Porfirogeneta	173
11. O familie de burghezi în Bizanțul secolului al XI-lea	205
12. Ana Delassena	223
13. Bizanțul și Occidentul în epoca cruciatelor	242
14. Ana Comnena	261
15. Împărăteasa Irina Dukas	281
16. Aventurile romanțioase ale lui Andronic Comnenul	304
17. Un poet de curte în secolul Comnenilor	338
18. Prințese din Occident la curtea Comnenilor: Bertha de Sulzbach, Agnès de Franța	359
19. Constanța de Hohenstaufen, împărătească în Niceea	391
20. Prințese din Occident la curtea Paleologilor: Yolanda de Montferrat, Ana de Savoia	405
21. Căsătoriile celor din urmă Paleologi	437
22. Romanul lui Dighenis Akritis	451
23. Două romane cavalerești: Belthandros și Chrysantza, Lybistros și Rhodamnea	471

BIBLIOTECA UNIVERSITĂȚII IAȘI
Ad. 83.895 F. — L. —

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1985
1960
BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

29. APR. 1931

5

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY